

časopis
za

kritiko
znanosti

Karl Marx: Kapital I;
Šesto in sedmo poglav-
je / Za razredno analizo
šolskih odnosov /
Kitajska in zakon vrednosti

45-48/1981 UDK 3

UDK: 321.74(510) : 338.2(510)

Wertgesetz, Bürokratismus, China

Bogomil Kovač: Die sozialistische Revolution in China und das neue Verständnis des Wertgesetzes

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Die sozialistische Revolution in China stellt ein interessantes historisches Beispiel der Einheit einer antikapitalistischen und antibürokratischen Revolution dar.

Es wäre durchaus unmarxistisch und unhistorisch, auf der dogmatischen These zu beharren, daß die Warenproduktion mit Sozialismus unvereinbar sei, weil sie in ihrem Wesen Warenfetischismus und Entfremdung der Warenproduzenten hervorbringe. Die chinesische politische Ökonomie legt die Betonung auf eine proportionale Entwicklungsplanung als Grundgesetz des Sozialismus, während die Warenproduktion als historische Form des Wertgesetzes dabei ein eher technisches Mittel zur rationellen Arbeitszeitabrechnung ist, das andererseits gleichzeitig die historischen und materiellen technischen Möglichkeiten einer solchen Planung einschränkt.

UDK: 321.74(10) : 338.2(510)

The law of value, bureaucracy, China

Bogomil Kovač: The social revolution in China and the new understanding of the law of value

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The chinese socialistic revolution represents an interesting historical example of unity of an anticapitalistic and antibureaucratic revolution.

It would be entirely non-marxistic and unhistorical way of consideration to insist on the dogmatic thesis that the production of goods is inconsistent with the socialism, for it essentially rises fetishism of goods and alienation of goods producers. The chinese political economy emphasizes the planning of proportional development as the basic law of socialism, while the goods production with its historical form of the law of value seems to be a more technical means of rational accounting of working time, which on the other hand, at the same time restricts the historical and materially-technical capabilities of such a planning.

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

Številka 45-48

1981

IX. letnik

Izdajata ga Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Ljubljana in Maribor.

Revijo sofinansirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije.

Izdajateljski svet: delegati redakcije in dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče.

Redakcija: Igor Bavčar, Pavle Gantar, Peter Gruđen, Srečo Kirn, Bogomir Kovač, Erna Krašovec, Lev Krefl, Bojan Korsika, Luka Marković, Mitja Maruško, Tomaž Mastnak, Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (glav. in odg. urednik), Nada Šolar-Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarič, Pavle Zgaga in Janko Zlodre.

Naslov redakcije: Trg osvoboditve 1/II, 61000 Ljubljana, tel. 061 214-372

Cena enojne številke 40 din, cena dvojne številke 80 din. Cena te četvorne številke je 100 din. Celoletna naročnina 200 din. Številka žiro računa: 50100-678-47303, z obveznim pripisom ZA ČASOPIS ZSMS, UK, Predsedstvo, Ljubljana, Trg osvoboditve 1/II.

Po mnenju Sekretariata za informacije, IS Skupščine SR Slovenije je časopis po sklepu št. 421-1/72 oproščen temeljnega davka od prometa proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

Tisk:
Zoran Simič
Stara Ježica 9
61000 Ljubljana

Oblikovanje:
Ranko Novak
Studio Znak
Vrtača 6, 61000 Ljubljana

VSEBINA:

KRITIKA POLITIČNE EKONOMIJE

Karl Marx: Kapital I	
šesto poglavje	7
sedmo poglavje	17
tretje poglavje (prva izdaja 1867)	30
Siniša Zarić: Pristup Kapitalu	33
Leo Šešerko: W. Beckerja obračun z Marxovim Kapitalom	46
Tine Hribar: Logika Kapitala	70
Srečo Kirn: Intervju z Luko Markovičem	96

ZA RAZREDNO ANALIZO ŠOLSКИH ODNOSOV

Franci Pivec: Izpiti po jugoslovansko	114
Razprava	118
Dodatek:	
Darij Zadnikar: Vrednostna forma in ocenjevanje v srednji šoli	132
Diana Sivec: Funkcija ocenjevanja v naši osnovni šoli	134
Sonja Lokar: Kvalejev manjkajoči zorni kot	138
Marija Skalar: Izpiti in racionalizacija šole	139
Alojzija Židan: Teze k preseganju vloge izpita kot »gospostvenega instrumenta«	141
Slobodan Drakulić: Alternative v socialni funkciji izobraževanja	143

RAZPRAVE

Andrej Kirn: Internacionalni značaj znanosti	149
Adam Franko: Gilli in vprašanja vrednostne nevtralnosti znanosti	155
Ignac Meden: Tip in zgodovina	162
Janez Justin: Od jezika k estetskemu	175

KITAJSKA IN ZAKON VREDNOSTI

Bogomil Kovač: Kitajska socialistična revolucija in dvo razumevanje zakona vrednosti	197
Sun Jefang: Treba u potpunosti razumeti sveske predsednika Maoa o pitanju zakona vrednosti	208
Sun Jefang: Treba s punim pravom i neustrašivo ovladati socijalističkim profitom	223
Paul Sweezy: Japonska v perspektivi	241
Sinopsisi	253

Karl Marx

KAPITAL KRITIKA POLITIČNE EKONOMIJE

Prvi zvezek

Knjiga I

Proces produkcije kapitala

Poglavji 6 in 7

Novi slovenski prevod

UREDNIŠKO POJASNILO

Šesto poglavje

KONSTANTNI KAPITAL IN VARIABILNI KAPITAL

V pričujoči številki Časopisa za kritiko znanosti nadaljujemo s projektom izdaje novega slovenskega prevoda prvega zvezka Marxovega »Kapitala«. Objavljamo 6. in 7. poglavje tega dela.

6. in 7. poglavje sta prevedeni po standardnem tekstu 4. nemške izdaje »Kapitala«, dodajamo pa prevod dela sedanjega drugega podpoglavja 7. poglavja po prvi nemški izdaji prvega zvezka »Kapitala« (v tej izdaji del tretjega podpoglavja 3. poglavja). Ta fragment spada med tiste dele teksta prvega zvezka »Kapitala«, za katere je Marx v sklepni besedi k 2. nemški izdaji izrecno opozoril, da jih je »pomembno predelal« (MEW 23, str. 18). Po prevodih prvega podpoglavja 1. poglavja prve nemške izdaje prvega zvezka »Kapitala« in razdelka A. tretjega podpoglavja 1. poglavja te izdaje v Časopisu za kritiko znanosti št. 13–14 in 29–30 imamo tako objavljene slovenske prevode vseh teh delov teksta.

Prevod je pripravljen na podlagi istih izdaj kot v prejšnji številki Časopisa za kritiko znanosti.

Tekst in nemške opombe 6. in 7. poglavja je prevedel Branko Šibal, francoske opombe Zoja Skušek-Močnik, angleške opombe Aleš Erjavec, fragment tretjega podpoglavja 3. poglavja 1. nemške izdaje »Kapitala« pa Tomaž Mastnak, ki je ves tekst tudi redigiral.

Ko nadaljujemo z objavljanjem novega slovenskega prevoda »Kapitala«, ponovno vabimo vse zainteresirane k teoretski diskusiji o problemih in vprašanjih tega prevoda.

Kako dodaja vink delovni čas in zato vrednost? Zmerno samo v formi svojega posrednega produktivnega načina dela. Prilike dodaja delovni čas samo s tem, ko prede, škari s ton, ko tka, kovač s ton, ko kuje. Toda s to dodatno smotno formo v kateri dodajajo delo napladi in zato novo vrednost, s predelavo, tkanjem, kovanjem, postopajo produktivna sredstva, bombal in vrtenca, preta in stavbe, letalo in nakovalo, tvorni elementi produkta, nove uporabne vrednote. Stara forma njihove uporabne vrednote previne, vendar samo, da obrni v novi formi uporabne vrednote. Toda ko smo obravnavali vrednotovorni proces, se je pokazalo, da kolikor se kakšna uporabna vrednota smotno porabi za produkcijo neke nove uporabne vrednote, tvori delovni čas, najen za izdelavo potrebne uporabne vrednote, del delovnega časa, razporega za izdelavo nove uporabne vrednote, da je torej delovni čas, ki se od porabljenega produktivnega sredstva prenese na novi produkt. Delavec torej ne obrne vrednosti porabljenih produktivnih sredstev, oziroma jih ne pretvori kot sestavine vrednosti na produkt s svojim

Karl Marx

KAPITAL KRITIKA POLITIČNE EKONOMIJE

Prvi zvezek

Knjiga I:
Proces produkcije kapitala

Poglavji 6 in 7
Novi slovenski prevod

Šesto poglavje

KONSTANTNI KAPITAL IN VARIABILNI KAPITAL

Različni faktorji delovnega procesa imajo različen delež pri tvorbi *vrednosti produktov*.

Delavec dodaja delovnemu predmetu *novo vrednost**¹ z *dodajanjem* določene *kvantuma dela*, ne glede na določeno vsebino, smoter in tehnični*² karakter svojega dela. Po drugi strani nahajamo vrednosti potrošenih produkcijskih sredstev kot *sestavine vrednosti produkta*, npr. vrednosti bombaža in vretena v vrednosti preje. Vrednost produkcijskih sredstev se torej *ohrani* z njenim *prenosom* na produkt. To *prenašanje* se dogaja med preobrazbo produkcijskih sredstev v produkt, v delovnem procesu. *Posreduje ga delo*. Toda *kako?*

Delavec *ne dela v istem času dvojno*, da bi enkrat s svojim delom dodal vrednost bombažu, in drugič, da bi bombažu *ohranil* njegovo staro vrednost, ali, kar je isto, da bi vrednost bombaža, ki ga predeluje, in vretena, s katerim dela, *prenesel* na produkt, na prejo. Marveč z golim *dodajanjem* nove vrednosti *ohranja* staro vrednost. Ker pa sta dodajanje nove vrednosti delovnemu predmetu in ohranitev stare vrednosti v produktu dva popolnoma različna rezultata, ki ju delavec proizvede v istem času, četudi dela v istem času *samo enkrat*, se ta *dvojnost rezultata* očitno lahko pojasni samo iz *dvojnosti njegovega dela samega*. To delo mora v istem trenutku v eni lastnosti ustvarjati vrednost in v drugi lastnosti vrednost ohranjati ali prenašati.

Kako dodaja vsak delavec delovni čas in zato vrednost? Zmeraj samo v formi svojega posebnega produktivnega načina dela. Predilec dodaja delovni čas samo s tem, ko prede, tkalec s tem, ko tke, kovač s tem, ko kuje. Toda s to *določno smotno formo*, v kateri dodajajo *delo nasploh* in zato novo vrednost, s predenjem, tkanjem, kovanjem, postanejo produkcijska sredstva, bombaž in vretena, preja in statve, železo in nakovalo, tvorni elementi produkta, *nove uporabne vrednote*.²⁰ Stara forma njihove uporabne vrednote *premine*, vendar samo, da *oživi* v novi formi uporabne vrednote. Toda ko smo obravnavali vrednotvorni proces, se je pokazalo, da kolikor se kakšna uporabna vrednota smotno porabi za produkcijo neke nove uporabne vrednote, tvori delovni čas, nujen za izdelavo porabljene uporabne vrednote, del delovnega časa, nujnega za izdelavo nove uporabne vrednote, da je torej delovni čas, ki se od porabljenega produkcijskega sredstva prenese na novi produkt. Delavec torej ne ohranja vrednosti porabljenih produkcijskih sredstev, oziroma jih ne prenaša kot sestavine vrednosti na produkt s *svojim*

dodajanjem dela nasploh, temveč s posebnim koristnim značajem, s specifično produktivno formo tega dodatnega dela. Kot takšna smotrna produktivna dejavnost, predenje, tkanje, kovanje, obudi delo s svojim golim stikom produkcijska sredstva od mrtvih, jih oživi v faktorje delovnega procesa in se spoji z njimi v produkte.

Če specifično produktivno delo delavca ne bi bilo *predenje*, tedaj ne bi preobrazil bombaža v prejo, torej tudi vrednosti bombaža in vretena ne bi prenašal na prejo. Če nasprotno isti delavec zamenja poklic in postane mizar, tedaj bo slej ko prej z *delovnim dnevom* dodal vrednost svojemu materialu. Vrednost dodaja torej s svojim delom, ne kolikor je *predilsko* ali *mizarско delo*, temveč kolikor je *abstraktno, družbeno delo nasploh*, in določene vrednostne velikosti ne dodaja zato, ker ima njegovo delo posebno, koristno vsebino, temveč zato, ker traja določen čas. V svoji *abstraktni, obči* lastnosti torej, kot porabljanje človeške delovne sile, dodaja delo predilca vrednostim bombaža in vretena *novo vrednost*, v svoji *konkretni, posebni, koristni* lastnosti kot proces predenja pa *prenaša* vrednost teh produkcijskih sredstev na produkt in *ohranja* tako v produktu njihovo vrednost. Od tod *dvojnost* njegovega rezultata v istem trenutku.

Z zgolj kvantitativnim dodajanjem dela se nova vrednost dodaja, s kvaliteto *dodanega dela* pa se stare vrednosti produkcijskih sredstev v produktu *ohranjajo*. Ta dvojni učinek *istega* dela se zaradi njegovega dvojnega karakterja očitno kaže v različnih pojavih.

Privzemimo, da kakšna iznajdba usposobi predilca, da sprede v 6 urah toliko bombaža kot prej v 36 urah. Kot smotrno koristna, produktivna dejavnost je njegovo delo svojo moč pošesterilo. Njegov produkt je šesteren, 36 namesto 6 funtov preje. Toda 36 funtov bombaža vsesa sedaj samo toliko delovnega časa kakor prej 6 funtov. Dodaja se jim šestkrat manj novega dela kakor po stari metodi, torej le še šestina prejšnje vrednosti. Po drugi strani je sedaj v produktu, v 36 funtih preje, *šesterna vrednost* bombaža. V teh 6 predilnih urah se *ohrani in prenese* na produkt šestkrat večja vrednost surovinskega materiala, čeprav se istemu surovinskemu materialu *doda* šestkrat manjša nova vrednost. To kaže, kako se lastnost, v kateri delo v teku istega nedeljivega procesa *ohranja* vrednost, bistveno razlikuje od lastnosti, v kateri *ustvarja* vrednost. Čim več nujnega delovnega časa pride med operacijo predenja v *isti kvantum* bombaža, tem večja je *nova vrednost*, ki se bombažu *dodaja*, toda čim več funtov bombaža se sprede v *istem delovnem času*, tem večja je *stara vrednost*, ki se v produktu *ohrani*.

Privzemimo obratno, da ostane produktivnost predilskega dela nespremenjena, da potrebuje predilec slej ko prej enako veliko časa, da bi spremenil funt bombaža v prejo. Spremeni pa se naj *menjalna vrednost* bombaža samega, funt bombaža naj naraste ali pade za šestero svoje cene. V obeh primerih nadaljuje predilec z dodajanjem *istega delovnega časa istemu kvantumu* bombaža, torej *iste* vrednosti, in v obeh primerih producira v enakem času enako veliko preje. Vendar pa je vrednost, ki jo prenaša z bombaža na prejo, na produkt, enkrat šestkrat manjša, drugič šestkrat večja kot poprej. Prav tako je, če se delovna sredstva podražijo ali pocenijo, a opravljajo v delovnem procesu vedno isto službo.

Če ostanejo tehnični⁶⁴ pogoji predilnega procesa nespremenjeni, prav tako pa se ne *spremeni vrednost* njegovih produkcijskih sredstev, tedaj porabi predilec slej ko prej v enakem delovnem času enake kvantume surovinskega materiala in mašinerije nespremenjenih vrednosti. Vrednost, ki jo *ohrani* v produktu, je tedaj premo sorazmerna z novo vrednostjo, ki jo *dodaja*. V dveh tednih doda dvakrat več dela kakor v enem tednu, torej dvakrat več vrednosti, in hkrati porabi dvakrat več materiala dvakrat večje vrednosti in obrabi dvakrat več mašinerije dvakrat večje vrednosti, *ohrani* torej v dvotedenskem produktu dvakrat več vrednosti kakor v enotedenskem produktu. Ob danih nespremenjenih produkcijskih pogojih *ohrani* delavec toliko več vrednosti, kolikor več vrednosti *dodaja*, toda ne ohrani

več vrednosti, ker več vrednosti dodaja, temveč ker jo dodaja ob *nespremenjenih* in od njegovega lastnega dela *neodvisnih* pogojih.

Vsekakor se da v *relativnem*^{*5} smislu reči, da ohranja delavec stare vrednosti vedno v *istem* *proporciju*, v katerem dodaja novo vrednost. Naj se bombaž dvigne z 1 na 2 šilinga ali pade na 6 penijev, *ohrani* delavec v produktu ene ure vedno samo polovico toliko vrednosti bombaža kakor v produktu dveh ur, kakorkoli že se vrednost bombaža spreminja. Če se spremeni nadalje *produktivnost* njegovega lastnega dela, bodisi da naraste ali pade, tedaj bo npr. v eni delovni uri spredel več ali manj bombaža kakor prej in bo temu ustrezno v produktu ene delovne ure ohranil več ali manj vrednosti bombaža. Pri vsem tem bo v dveh delovnih urah *ohranil* dvakrat več vrednosti kakor v eni delovni uri.

Vrednost *eksistira*, ne glede na njeno zgolj simbolično upodobitev v *vrednostnem* *znaku*, samo v kaki *uporabni* *vrednosti*, v kaki reči. (Človek sam, obravnavan kot golo bivanje delovne sile, je naravni predmet, reč, četudi živa, samozavedujoča reč, in delo samo je *rečevno* izkazovanje one sile.) Če se torej izgubi uporabna vrednost, se izgubi tudi vrednost.^{*6} *Produkcijiska* *sredstva* ne izgubijo s svojo uporabno vrednostjo obenem svoje vrednosti,^{*7} ker izgubijo v delovnem procesu prvotno podobo svoje uporabne vrednosti v resnici le zato, da bi v produktu dobila podobo neke druge uporabne vrednosti. Toda kakor je pomembno za vrednost,^{*8} da *eksistira* v kakršnikoli uporabni vrednosti, tako je vseeno,^{*9} v kateri uporabni vrednosti *eksistira*, kot nam to kaže metamorfoza blaga. Iz tega izhaja, da preide v delovnem procesu vrednost od *produkcijiskega* *sredstva* na produkt le toliko, kolikor *izgubi* *produkcijisko* *sredstvo* s svojo samostojno uporabno vrednostjo vred tudi svojo menjalno vrednost. Produktu odda samo tisto vrednost, ki jo izgubi kot *produkcijisko* *sredstvo*. V tem pogledu pa se *predmetni* *faktorji* *delovnega* *procesa* obnašajo različno.

Premog, s katerim kurimo stroj, izgine brez sledu, prav tako olje, s katerim mažemo osi kolesa, itd. Barve in druge pomožne snovi izginejo, pokažejo pa se v lastnostih produkta. Surovinski material tvori substanco produkta, spremenil pa je svojo formo. Surovinski material in pomožne snovi izgubijo torej samostojno podobo, s katero vstopajo v delovni proces kot uporabne vrednote. Drugače je s pravimi *delovnimi* *sredstvi*. Instrument, stroj, tovarniška zgradba, posoda itd. služijo v delovnem procesu le toliko časa, dokler ohranijo svojo prvotno podobo in vstopijo jutri v delovni proces zopet v prav isti obliki kakor včeraj. Kakor ohranijo v svojem življenju, v delovnem procesu, svojo samostojno podobo nasproti produktu, tako jo ohranijo tudi po svoji smrti. Trupla strojev, orodij, delovnih zgradb itd. *eksistirajo* še naprej ločeno od produktov, ki so jih pomagala oblikovati. Če pogledamo vse obdobje, v katerem služi takšno delovno sredstvo, od dneva njegovega vstopa v delavnico do dneva, ko mora oditi med staro šaro, tedaj je delo v tem obdobju njegovo uporabno vrednost popolnoma porabilo in je torej njegova menjalna vrednost popolnoma prešla na produkt. Če je npr. predilni stroj doslužil v 10 letih, je med desetletnim delovnim procesom celokupna njegova vrednost prešla na desetletni produkt. Življenjska doba delovnega sredstva obsega torej večje ali manjše število vedno znova z njim ponovljenih delovnih procesov. In delovnemu sredstvu se godi kakor človeku. Vsak človek odmre vsak dan za 24 ur. Na nobenem človeku pa se natančno ne pozna, koliko dni je že rajni. To pa kljub temu družbam za življenjsko zavarovanje ne prepreči, da ne bi povzle iz povprečne življenjske dobe ljudi zelo zanesljivih in, kar je pomembnejše, zelo donosnih sklepov. Tako tudi z delovnim sredstvom. Iz izkušnje vemo, kako dolgo povprečno traja kakšno delovno sredstvo, npr. stroj določene vrste. Postavimo, da traja njegova uporabna vrednost v delovnem procesu samo 6 dni. Torej izgubi povprečno vsak delovni dan $\frac{1}{6}$ svoje uporabne vrednosti in odda zato $\frac{1}{6}$ svoje vrednosti^{*10} dnevemu produktu. Na ta način se računa *obraba* *vseh* *delovnih* *sredstev*, torej npr. njihova dnevna izguba uporabne vrednosti in njihova

ustrezna dnevna oddaja vrednosti*¹⁰ produktu.

Tako se prepričljivo dokaže, da produkcijsko sredstvo nikdar ne odda produktu več vrednosti, kakor jo v delovnem procesu z uničenjem svoje lastne uporabne vrednosti izgubi. Če bi ne moglo izgubiti nobene vrednosti,*¹⁰ se pravi, če samo ne bi bilo produkt človeškega dela, tedaj ne bi oddajalo produktu nobene vrednosti.*¹⁰ Služilo bi kot tvorec uporabne vrednosti, ne da bi služilo kot tvorec materialne vrednosti. To velja torej za vsa produkcijska sredstva, ki obstajajo po naravi brez človeškega sodelovanja, za zemljo, veter, vodo, železo v rudni žili, les v pragozdih itd.

Tu zadenemo ob drug zanimiv fenomen. Nek stroj naj bo npr. vreden 1000 f.št. in naj se izrabi v 1000 dneh. V tem primeru prehaja dnevno $\frac{1}{1000}$ vrednosti stroja z njega samega na njegov dnevni produkt.*¹¹ Hkrati, četudi s pojemajočo življenjsko silo, deluje v delovnem procesu vedno celokupni stroj. Pokaže se torej, da en faktor delovnega procesa, produkcijsko sredstvo, vstopa v celoti v delovni proces, a le delno v uvrednotevalni proces. Razlika med delovnim procesom in uvrednotevalnim procesom se reflektira tu v njunih predmetnih faktorjih, s tem ko v istem produkcijskem procesu isto produkcijsko sredstvo šteje kot element delovnega procesa celo, kot element tvorjenja vrednosti pa le po kosih.*²¹

Po drugi strani lahko, obratno, produkcijsko sredstvo celo stopi v uvrednotevalni proces, čeprav le po kosih v delovni proces. Privzemimo, da odpade pri predenju bombaža dnevno od 115 funtov 15 funtov, ki ne tvorijo preje, temveč le devil's dust.*¹⁷ Pa vendar, če je ta odpad 15 funtov normalen, neločljiv od povprečne predelave bombaža, preide vrednost teh 15 funtov bombaža, ki niso element preje, prav tako v vrednost preje kakor vrednost onih 100 funtov, ki tvorijo substanco preje. Uporabna vrednost 15 funtov bombaža se mora spremeniti v prah, da bi naredili 100 funtov preje. Propad tega bombaža je torej pogoj za produkcijo preje. Prav zaradi tega oddaja svojo vrednost*¹⁸ preji. To velja za vse izločke delovnega procesa, vsaj kolikor ti izločki ne tvorijo spet novih produkcijskih sredstev in zato novih samostojnih uporabnih vrednosti. Tako lahko vidimo v velikih strojnih tovarnah v Manchestru gore železnih odpadkov, ki so jih kikapolski stroji odstružili, kako potujejo zvečer na velikih vozovih iz tovarne v livarno, da bi se drugi dan spet vrnili kot masivno železo iz livarne v tovarno.

Produkcijska sredstva prenašajo vrednost*¹⁸ na novo podobo produkta samo toliko, kolikor jo v podobi svojih starih uporabnih vrednosti med delovnim procesom izgubijo. Maksimum izgube vrednosti, ki jo lahko utrpijo v delovnem procesu, je očitno omejena s prvotno vrednostno velikostjo, s katero stopajo v delovni proces, ali z delovnim časom, zahtevanim za njihovo lastno produkcijo. Produkcijska sredstva zato nikoli ne morejo oddati produktu več vrednosti, kakor jo imajo neodvisno od delovnega procesa, kateremu služijo. Kakor že je delovni material, stroj, produkcijsko sredstvo koristno: če stane 150 f.št., recimo 500 delovnih dni, ne doda celokupnemu produktu, za katerega tvorbo služi, nikoli več kot 150 f.št. Njegova vrednost ni določena z delovnim procesom, v katerega vstopa kot produkcijsko sredstvo, temveč z delovnim procesom, iz katerega prihaja kot produkt. V delovnem procesu rabi samo kot uporabna vrednota, kot reč s koristnimi lastnostmi, in produktu ne bi oddalo nobene vrednosti,*¹⁹ če bi je ne imelo pred svojim vstopom v ta proces.*²²

Vtem ko produktivno delo preobraža produkcijska sredstva v tvorne elemente nekega novega produkta, se godi z njihovo vrednostjo*³⁴ preseljevanje duš. Iz potrošenega telesa preide vrednost*³⁴ v novo oblikovano telo. Toda to preseljevanje duš se dogodi tako rekoč za hrbtom dejanskega dela. Delavec ne more dodajati novega dela, ne more torej ustvarjati nove vrednosti, ne da bi ohranjal stare vrednosti, kajti delo mora dodajati vedno v določeni koristni formi, v koristni formi pa ga ne more dodajati, ne da bi pri tem napravil produkte za produkcijska sredstva nekega novega produkta in s tem prenesel njihovo vrednost na novi produkt.

Torej je *naravni dar* udeležujoče se delovne sile, živega dela, *da ohranja vrednost, s tem ko vrednost dodaja*, naravni dar, ki delavca nič ne stane, *kapitalistu* pa veliko donaša, ohranitev razpoložljive vrednosti kapitala.²³ Dokler gre posel gladko, je kapitalist preveč zatopljen v kopičenje presežnih dobičkov, da bi opazil ta brezplačni dar dela. Nasilne prekinitve delovnega procesa, *krize*, mu ga naredijo občutno opaznega.²³

Kar se v produkcijskih sredstvih²⁷ sploh potroši, je njihova uporabna vrednost, s katere konsumpcijo delo tvori produkte. Njihova vrednost²⁸ se v resnici ne konsumira²⁴, torej se tudi *ne da reproducirati*. Ohrani se, toda ne zato, ker se z njo samo v delovnem procesu nekaj dogaja, temveč zato, ker uporabna vrednost, v kateri prvotno eksistira, sicer izgine, toda izgine le v neki *drugi* uporabni vrednosti. Vrednost²⁸ produkcijskih sredstev *se zato spet prikaže* v vrednosti produkta, toda se, natančno rečeno, *ne reproducira*. Kar se producira, je nova uporabna vrednost, v kateri *se spet prikaže* stara menjalna vrednost.²⁵

Drugače je s *subjektivnim faktorjem* delovnega procesa, z udeležujočo se delovno silo. Medtem ko delo s svojo smotrno formo vrednost produkcijskih sredstev prenaša na produkt in jo ohranja, tvori vsak moment njegovega gibanja *dodatno vrednost, novo vrednost*. Denimo, da se produkcijski proces prekine v trenutku, ko je delavec produciral *ekvivalent za vrednost svoje lastne delovne sile*, ko je npr. s šesturnim delom dodal vrednost 3 šilingov. Ta vrednost tvori *prebitek vrednosti produkta* nad tistimi njenimi sestavinami, ki jih dolguje vrednosti produkcijskih sredstev. Je *edina izvirna vrednost*, ki je nastala v tem procesu, *edini vrednostni del produkta*, ki se *producira s procesom samim*. Vsekakor *nadomešča* ta vrednost samo denar, ki ga je kapitalist založil pri nakupu delovne sile, delavec sam pa izdal za življenjska sredstva. Z ozirom na izdane 3 šilinge se prikazuje nova vrednost 3 šilingov le kot *reprodukcija*. Toda ta vrednost je *dejansko reproducirana*, ne samo *navidez*, kakor vrednost produkcijskih sredstev. *Nadomestilo ene vrednosti z drugo* je tu posredovano z *novim stvarjanjem vrednosti*.

Toda mi že vemo, da delovni proces *traja dlje* kakor od točke, do katere bi bil reproduciran in dodan delovnemu predmetu *goli ekvivalent za vrednost delovne sile*. Namesto 6 ur, ki bi za to zadostovale, traja delovni proces npr. 12 ur. Z udeleževanjem delovne sile se torej ne reproducira le njena lastna vrednost, ampak se producira neka prebitna vrednost. Ta *presežna vrednost* tvori *prebitek vrednosti produkta nad vrednostjo tvorcev produkta*, tj. produkcijskih sredstev in delovne sile.

S tem, ko smo predstavili različne vloge, ki jih imajo različni faktorji delovnega procesa pri *tvorbi vrednosti produkta*, smo dejansko karakterizirali *funkcije različnih sestavin kapitala v njegovem lastnem uvrednotevalnem procesu*. Prebitek celokupne vrednosti produkta nad vsoto vrednosti njegovih tvornih elementov je prebitek *uvrednotenega kapitala nad prvotno založeno vrednostjo kapitala*. Produkcijska sredstva na eni strani, delovna sila na drugi so samo različne eksistenčne forme, ki jih je privzela prvotna vrednost kapitala pri osmukanju svoje denarne forme in svoji preobrazbi v faktorje delovnega procesa.

Del kapitala torej, ki se prestavi v *produkcijska sredstva*, tj. v surovinski material, pomožne snovi in delovna sredstva, v produkcijskem procesu *ne spremeni svoje vrednostne velikosti*. Zato ga imenujemo *konstantni del kapitala* ali krajše: *konstantni kapital*.

Nasprotno pa v *delovno silo* prestavljeni del kapitala v produkcijskem procesu *spreminja svojo vrednost*. Reproducira svoj lastni ekvivalent in povrh neki prebitek, presežno vrednost, ki se sama lahko spreminja, je lahko večja ali manjša. Iz konstantne velikosti se ta del kapitala kar naprej preobraža v variabilno. Zato ga imenujem *variabilni del kapitala* ali krajše: *variabilni kapital*. *Iste sestavine kapitala*, ki se s *stališča delovnega procesa* razlikujejo kot objektivni in subjektivni faktorji, kot produkcijska sredstva in delovna sila, se s *stališča uvrednotevalnega*

procesa razlikujejo kot *konstantni kapital* in *variabilni kapital*.

Pojem *konstantnega kapitala* nikakor ne izključuje *revolucije v vrednosti* njegovih sestavin. Privzemimo, da stane danes funt bombaža 6 penijev, jutri pa zaradi slabe letine bombaža zraste za 1 šiling. Stari bombaž, ki ga še nadalje predelujejo, je bil kupljen po vrednosti za 6 penijev, toda sedaj doda produktu del vrednosti po 1 šiling. A tudi že spredeni, morebiti že kot preja na trgu cirkulirajoči bombaž doda produktu prav tako svojo dvojnjo prvotno vrednost. Toda očitno je, da so te *spremembe vrednosti* neodvisne od uvrednotenja bombaža v *samem predilnem procesu*. Tudi če stari bombaž sploh ne bi bil postal del delovnega procesa, bi ga torej lahko sedaj *spet prodali* po 1 šiling namesto po 6 penijev. Obratno, čim *manj delovnih procesov* je bombaž pretekel, tem bolj gotov je ta rezultat. Zato je zakon špekulacije, da se ob takih revolucijah vrednosti špekulira s surovino v njeni najmanj predelani formi, torej raje s prejo kakor s tkanino, raje s bombažem kakor s prejo. *Predrugečenje vrednosti* izvira tu iz procesa, ki producira bombaž, in ne iz procesa, v katerem bombaž funkcioniра kot produkcijsko sredstvo in zato kot *konstantni kapital*. Vrednost kakega blaga je sicer določena s kvantomom dela, ki ga vsebuje blago, toda ta kvantum sam je družbeno določen. Če se je spremenil delovni čas, ki se družbeno zahteva za njegovo produkcijo – in *isti kvantum bombaža* predstavlja npr. v neugodnih letinah *večji kvantum dela* kot v ugodnih – tedaj to učinkuje *nazaj* na staro blago, ki velja vedno le za posamezen primerek svojega roda,²⁶ katerega vrednost se meri vedno z *družbeno nujnim delom*, torej tudi vedno z delom, ki je nujno v *sedanjih družbenih pogojih*.

Tako kakor vrednost surovinskega materiala se utegne spreminjati vrednost delovnih sredstev, mašinerije itd., ki že služijo v produkcijskem procesu, torej tudi del vrednosti, ki ga oddajajo produktu. Če se npr. zaradi kakšne nove iznajdbe mašinerija iste vrste reproducira z zmanjšano porabo dela, tedaj se stara mašinerija več ali manj *razvrednoti* in prenaša zato tudi sorazmerno manj vrednosti na produkt. Toda tudi tu izvira sprememba vrednosti *izven* produkcijskega procesa, v katerem funkcioniра stroj kot produkcijsko sredstvo. V tem procesu nikdar ne oddaja več vrednosti, kakor jo ima *neodvisno* od tega procesa.

Kakor sprememba v vrednosti produkcijskih sredstev, četudi učinkuje vnapaj po njihovem že uspelem vstopu v ta proces, ne predrugeči njihovega karakterja *konstantnega kapitala*, prav tako malo se *sprememba v razmerju med konstantnim in variabilnim kapitalom* dotakne njune funkcionalne^{*43} različnosti. Tehnični^{*44} pogoji delovnega procesa se npr. utegnejo tako preoblikovati, da tam, kjer je prej 10 delavcev z 10 orodji majhne vrednosti predelovalo relativno majhno maso surovinskega materiala, zdaj 1 delavec z enim dragim strojem predeluje stokrat toliko surovinskega materiala. V tem primeru bi *konstantni kapital*, tj. masa vrednosti uporabljenih produkcijskih sredstev, zelo narastel, *variabilni del kapitala*, ki je zalog za *delovno silo*, pa zelo upadel. Toda ta sprememba predrugeči samo *razmerje velikosti* med konstantnim in variabilnim kapitalom ali proporc, v katerem razpade celokupni kapital v *konstantne* in *variabilne* sestavine, nasprotno pa se ne dotakne razlike med konstantnim in variabilnim kapitalom.

Prevod: Branko Šibal

MARXOVE OPOMBE:

²⁰ »Labour gives / . . . / a new creation for one extinguished.«^{*3} (*An Essay on the Polit. Econ. of Nations*, London 1821, p. 13).

²¹ Tu ne gre za *popravila* delovnih sredstev, strojev, stavb itd. Stroj, ki ga popravljamo, ne funkcioniра kot *delovno sredstvo*, temveč kot delovni material. Z njim ne delamo, temveč

ga obdelujemo, da bi zakrpali njegovo uporabno vrednost. Za naš namen si takšna popravljajna dela lahko vedno mislimo kot vključena v delo, ki je zahtevano za produkcijo delovnega sredstva. V tekstu gre za takšno *obrabo*, ki je ne more ozdraviti noben doktor in ki polagoma povzroči smrt, za »... that kind of wear which cannot be repaired from time to time, and which, in the case of a knife, would ultimately reduce it to a state in which the cutler would say of it, it is not worth a new blade.«¹² V tekstu smo videli, da npr. stroj vstopa v celoti v vsak posamezni delovni proces, toda samo po kosih v *istočasni* uvrednotevalni proces. Po tem lahko presodimo naslednjo zamenjavo pojmov: »Mr. Ricardo speaks to the portion of the labour of the engineer in making stocking machines,«¹³ kakor da je vsebovano npr. v vrednosti para nogavic. »Yet the total labour that produced each single pair of stockings... includes the whole labour of the engineer, not a portion; for one machine makes many pairs, and none of those pairs could have been done without any part of the machine.«¹⁴ (*Observations on certain verbal disputes in Pol. Econ., particularly relating to Value, and to Demand and Supply*, London 1821, p. 54.) Pisec, izredno samoljuben »wiseacre«,¹⁵ ima v svoji zmedi in torej tudi v svoji polemiki prav samo toliko, da niti Ricardo niti katerikoli drug ekonomist, pred njim in za njim, ni natančno razlikoval *obeh strani* dela, še manj pa potemtakem analiziral njuni različni vloži¹⁶ pri tvorbi vrednosti.

²² Zatorej razumemo neslanost plehklega *J.B. Sava*, ko hoče *presežno vrednost* (obresti, profit, rento) izpeljevati iz »services productifs«, ²⁰ ki jih produkcijska sredstva, zemlja, instrumenti, usnje itd. opravljajo s svojimi uporabnimi vrednostmi v delovnem procesu. G. Wilhelm Roscher, ki zlepa ne izpusti priložnosti, da takšnih apologetičnih domislekov ne registrira črno na belem, vzklika: »Sehr richtig bemerkt J.B. Say, Traite, t. I, ch. 4: der durch eine Oelmühle nach Abzug aller Kosten hervorgebrachte Werth sei doch etwas Neues, von der Arbeit, wodurch die Oelmühle selbst geschaffen worden, wesentlich verschiedenes.«²¹ (1. c. p. 82, opomba) *Zelo pravilno!* »Oel«, ²² ki ga je proizvedla oljarna, je nekaj zelo različnega od dela, ki se uporabi za gradnjo oljarne. In z »Werth«²³ razume g. Roscher takšno reč, kakor je »Oel«, ker ima »Oel« vrednost, »in der Natur«²⁴ pa se najde kameno olje, četudi relativno ne »sehr viel«, ²⁵ na kar pač meri njegova druga pripomba: »Tauschewerte bringt sie (narava!) fast gar nicht hervor«²⁶ (1. c. p. 79). Rocherjevi naravi se godi z menjalno vrednostjo kakor nespametni devici z otrokom, ki »ganz klein war«.²⁷ Taisti »Gelehrte« (»savant serieux«)²⁸ *πριπομινχα δε πρι ζγοραχ ομενχενι πριλοζωσσι¹⁶ ζειε Σοηυλε Ricardo's* pflegt auch das Kapital unter den Begriff Arbeit zu subsumieren als ‚aufgesparte Arbeit‘. Diess ist ungeschickt (!), weil (!) ja (!) der Kapitalbesitzer (!) doch (!) mehr (!) gethan hat als die *blosse* (?) *Hervorbringung* (?) und (?) *Erhaltung* desselben (wesselbigen?): eben (???) die *Enthaltung* vom eignen Genusse, wofür er z.B. (!!!) Zinsen verlangt.«²⁹ 1. c. (p. 82) Kako »geschickt«!³⁰ ta »anatomisch-physiologische Methoden«³¹ politične ekonomije, ki iz gole »Verlangen« razvija ravno »Werth«.³³

^{22a} »Of all the instruments of the farmer's trade, the labour of man... is that on which he is most to rely for the repayment of his capital. The other two – the working stock of the cattle, and the... carts, ploughs, spades, and so forth – without a given portion of the first, are nothing at all.«³⁵ (*Edmund Burke: Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Rt. Hon. W. Pitt in the Month of November 1795*, edit. London 1800, p. 10).

²³ V »Timesu« z dne 26. nov. 1862 tarna neki tovarnar, čigar predilnica zaposluje 800 delavcev in potroši tedensko povprečno 150 bal vzhodnoindijskega ali približno 130 bal ameriškega bombaža, o letnih *stroških zaradi zastoja* v njegovi tovarni. Te stroške ceni na okoli 6000 f.št. Med temi neproduktivnimi stroški je veliko postavk, ki se nas tu ne tičejo, denimo zemljiška renta, davki, premije za zavarovalnino, mezde delavcev, ki so najeti za vse leto, managerja, knjigovodje, inženirja itd. Potem pa izračuna za 150 f.št. premoga, da bi se tovarna občasno ogrevala in ob priliki spravlil v pogon parni stroj, razen tega mezde za delavce, ki s priložnostnim delom ohranjajo mašinerijo »v teku«. Končno še 1200 f.št. za poslabšanje mašinerije, ko pa »... the weather and the natural principle of decay do not suspend their operations because the steamengine ceases to revolve.«³⁶ Izrecno pripominja, da je ta znesek, tj. 1200 f.št., zato tako nizko ocenjen, ker je mašinerija že v zelo obrabljenelem stanju.

²⁴ »Productive Consumption: where the consumption of a commodity is a part of the process of production... In these instances there is no consumption of value.«³⁹ (*S. P. Newman*, 1. c. p. 296). «;

■ νεκεμ σεερανοαμεριδχεμ κομπενδιχυοο κι χε δοζικελ μορδα ζε 20 ιζδαχοο βερεμο¹ ετ ματτεροσ νοτ ιν ωηατ φορμ Οαπιταλ ρε-αππεαρσ.²U⁴⁰ Po dolgovoznem naštevanju vseh mogočih sestavin produkcije, katerih vrednost se znova prikaže v produktu, pravi nazadnje: »The various kinds of food, clothing, and shelter, necessary for the existence and comfort of the human being, are also changed. They are consumed from time to time, and their value re-appears, in that new vigour imparted to his body and mind, forming fresh capital, to be employed again in the work of production.«⁴² (F. Wayland, 1. c. p. 31, 32) Ne glede na druge čudne trditve ni npr. *cena* kruha tisto, kar se spet prikazuje v obnovljeni sili, temveč njegove substance, ki tvorijo kri. Kar se nasprotno spet prikaže kot *vrednost* sile, niso življenjska sredstva, temveč *njihova vrednost*. Ista življenjska sredstva, če stanejo le polovico, producirajo prav toliko mišic, kosti itd., skratka, isto silo, toda ne sile iste vrednosti. To predstavljane »vrednosti« v »silu« in vsa farizejska nedolžnost skrivata vsekakor neuspešni poskus izkonstruirati *presežno vrednost* iz golega *ponovnega prikazovanja* založenih *vrednosti*. «

³> ουτεσ λεσ προδιΟτινοσ δ' ουν με + με γενηε νε φορμεντ προπρεμεντ Συ' υνε μασσεοο δοντ λε πριζ σε δε)τερμινε εν γενεραλ et sans eγard aux circonstances particulieres.«⁴² (Le Trosne, 1. c. p. 893)

UREDNIŠKE OPOMBE:

*1 1. izd.: menjalno vrednost

*2 1. izd.: tehnološki

*3 »Delo naredi / . . / novo tvorbo namesto tiste, ki jo je uničilo.«

*4 1. izd.: tehnološki

*5 1. izd. dodaja:, če ne tudi *absolutnem*

*6 1. izd.: menjalna vrednost

*7 1. izd.: menjalne vrednosti

*8 1. izd.: menjalno vrednost

*9 1. izd.: tako vseeno je zanje

*10 1. izd.: menjalne vrednosti

*11 V 1. izd. se stavek nadaljuje: , toda, čeprav s pojemajočo življenjsko silo, v delovnem procesu deluje vedno cel stroj.

*12 »tisto vrsto obrabe, ki je ni mogoče od časa do časa popraviti in ki spravi npr. nož nazadnje v takšno stanje, ko pravi nožar, da nož ni več vreden novega rezila.«

*13 »G. Ricardo govori o delu dela, ki ga graditelj porabi, da izdela stroj za pletenje nogavic.«

*14 »Toda vse delo, ki je proizvedlo vsak posamezen par nogavic, . . . vsebuje celotno delo graditelja stroja in ne le dela njegovega dela, kajti en stroj naredi veliko parov nogavic in nobenega od teh parov ne bi bilo mogoče izdelati brez kateregakoli dela stroja.

*15 »modriha«

*16 1. izd.: njuno različno delovanje

*17 bombažev prah

*18 1. izd.: menjalno vrednost

- *19 I. izd.: menjalne vrednosti
- *20 »produktivnih uslug«
- *21 »Zelo pravilno pripominja J.B. Say, *Traite*, t. I. ch. 4: da je vrednost, ki jo proizvede oljarna, po odbitku vseh stroškov vendar nekaj novega, nekaj bistveno različnega od *dela*, s katerim je bila zgrajena oljarna.«
- *22 »olja«
- *23 »vrednostjo«
- *24 »v naravi«
- *25 »zelo mnogo«
- *26 »Ona (narava!) ne proizvaja skoraj nobenih menjalnih vrednosti.«
- *27 »je bil čisto majhen«
- *28 »učenjaka«
- *29 »Richardova šola ima navado, da subsumira tudi kapital pod pojem dela kot ‚prihranjenc delo‘. To je nespretno (!), ker (!) je vendar (!) lastnik kapitala (!) storil pač (!) več (!), kakor zgolj (!) proizvedel (!) in (!) istega (katerega?) ohranil: on se je prav (!!!) vzdržal, da ga ne bi sam užival za kar zahteva npr. (!!!) obresti.«
- *30 »spretno«
- *31 »anatomsko-fiziološka metoda«
- *32 »zahteve«
- *33 »vrednost«
- *34 I. izd.: menjalno vrednostjo
- *35 »Od vseh sredstev za delo, ki jih uporablja poljedelec . . . je človeško delo . . . tisto, na katerega se najbolj zanaša, da mu bo izplačalo njegov kapital. Drugi dve sredstvi – vprežna živina in . . . vozovi plugi, motike itd. – ne pomenijo prav nič brez določene količine prvega.«
- *36 »vreme in naravni zakon propadanja ne nehata delovati zaradi tega, ker se je parni stroj neha vrteti.«
- *37 I. izd. dodaja: med delovnim procesom
- *38 I. izd.: menjalna vrednost
- *39 »Produktivna konsumpcija: kjer je konsumpcija blaga del produkcijskega procesa . . . v teh primerih ni konsumpcije vrednosti.«
- *40 »Ni pomembno, v kakšni formi se kapital znova prikaže.«
- *41 »Tudi različne vrste hrane, obleke in prebivališča, ki so potrebne človeškemu bitju za življenje in udobnost, so spremenjene. Od časa do časa se potrošijo in njih vrednost se znova pojavi v novi sili ki je podeljena njegovemu telesu in duhu, ustvarjajoč nov kapital, ki se zopet uporablja v produkcijskem procesu.«
- *42 »Vsi izdelki iste vrste tvorijo pravzaprav samo maso, katere cena se določa na splošno in ne glede na posebne okoliščine.«

Sedmo poglavje

MERA PRESEŽNE VREDNOSTI

1. Stopnja eksploatacije delovne sile*

Presežna vrednost, ki jo je v produkcijskem procesu izdelal založeni kapital C, ali *uvrednotenje založene vrednosti kapitala C* se prikazuje najprej kot *prebitek vrednosti produkta nad vsoto vrednosti njegovih produkcijskih elementov*.

Kapital C razpade na dva dela, na denarno vsoto c, ki se porabi za produkcijska sredstva, in na drugo denarno vsoto v, ki se porabi za delovno silo; c predstavlja v *konstantni*, v pa v *variabilni* kapital preobraženi del vrednosti. Prvotno

je torej $C = c + v$, npr. založeni kapital 500 f.št. = $\overset{c}{410}$ f.št. + $\overset{v}{90}$ f.št. Na koncu

produkcijskega procesa izide blago, katerega vrednost = $\overset{c}{c} + \overset{v}{v} + p$, kjer je p pre-

sežna vrednost, npr. $\overset{c}{410}$ f.št. + $\overset{v}{90}$ f.št. + $\overset{p}{90}$ f.št. Prvotni kapital C se je preobrazil v C', iz 500 f.št. v 590 f.št. Diferenca med obema = p, presežni vrednosti 90 f.št. Ker je vrednost produkcijskih elementov enaka vrednosti založenega kapitala, je torej v resnici tautologija, če rečemo, da je presežek vrednosti produkta nad vrednostjo njegovih produkcijskih elementov enak uvrednotenju založenega kapitala ali enak producirani presežni vrednosti.

Vendar terjta ta tautologija natančnejšo opredelitev. Kar se primerja z vrednostjo produkta, je vrednost produkcijskih elementov, ki so bili potrošeni za njegovo tvorbo. Videli smo pa, da oddaja del *uporabljenega konstantnega* kapitala, ki sestoji iz delovnih sredstev, le en kos svoje vrednosti produktu, medtem ko drugi kos traja naprej v svoji stari eksistenčni formi. Ker le-ta pri *tvorbi vrednosti* nima nobene vloge, lahko tu od njega abstrahiramo. Njegovo upoštevanje bi ničesar ne spremenilo. Privzemimo, da c = 410 f.št. sestoji iz surovinskega materiala za 312 f.št., pomožnih snovi za 44 f.št. in v procesu *obrabljene* mašinerije za 54 f.št., vrednost dejansko *uporabljene* mašinerije pa naj znaša 1054 f.št. Kot *založeno* za izdelovanje vrednosti produkta računamo le vrednost 54 f.št., ki jih mašinerija s svojo funkcijo *izgubi* in torej odda produktu. Če bi vračunali 1000 f.št., ki eksistirajo naprej v svoji stari formi kot parni stroj itd., bi jih morali vračunati na *obeh* straneh, na strani založene vrednosti in na strani vrednosti produkta,^{26a} in bi dobili tako resp. 1500 f.št. in 1590 f.št. Diferenca ali presežna vrednost bi bila slej ko prej 90 f.št. Zato razumemo s konstantnim kapitalom, založenim za produkcijo *vrednosti*, kjer iz zveze ni jasno, da je nasprotno, vedno samo *vrednost v produkciji potrošenih produkcijskih sredstev*.

S to predpostavko se vrnimo k formuli $C = c + v$, ki se preobrazi v

$C' = \overset{c}{c} + \overset{v}{v} + p$, prav s tem pa C v C' . Znano nam je, da se *vrednost* konstantnega kapitala v produktu samo spet *prikaže*. V procesu dejansko novo proizvedeni vrednostni produkt je torej različen od *vrednosti produkta*, ki je dobljen iz

procesa, zato ni, kakor se zdi na prvi pogled, $\overset{c}{c} + \overset{v}{v} + p$ ali $\overset{c}{410}$ f.št. + $\overset{v}{90}$ f.št. + $\overset{p}{90}$ f.št., temveč $\overset{v}{v} + p$ ali $\overset{v}{90}$ f.št. + $\overset{p}{90}$ f.št., ne 590 f.št., temveč 180 f.št. Če bi bil c, konstantni kapital, = 0, z drugimi besedami, če bi bile industrijske veje, v katerih kapitalistu ne bi bilo treba uporabljati nobenih produciranih produkcijskih sredstev, ne surovinskega materiala, ne pomožnih snovi,

ne delovnega orodja, temveč samo po naravi razpoložljive snovi in *delovno silo*, tedaj ne bi bilo mogoče prenesti nobenega konstantnega dela vrednosti na produkt. Ta element vrednosti produkta, v našem primeru 410 f.št., bi odpadel, toda vrednostni produkt 180 f.št., ki vsebuje 90 f.št. presežne vrednosti, bi ostal prav tako velik, kot da bi c uporabljal največjo vsoto vrednosti. Imeli bi

$C = \overbrace{0 + v} = v$, in C' , uvrednoteni kapital, $= v + p$, $C' - C$ slej ko prej $= p$. Če pa bi bilo obratno $p = 0$, z drugimi besedami, če bi delovna sila, katere vrednost se založi v variabilnem kapitalu, producirala samo ekvivalent, tedaj $C = c + v$

in C' (vrednost produkta) $= \overbrace{c + v} + 0$, torej $C = C'$. Založeni kapital se *ne* bi uvrednotil.

V resnici pa že vemo, da je *presežna vrednost* zgolj posledica *predrugačenja vrednosti*, ki se dogodi z v , z delom kapitala, prestavljenim v delovno silo, da je torej $v + p = v + \Delta v$ (v plus *inkrement* od v). Toda *dejansko predrugačenje vrednosti in razmerje*, v katerem se vrednost predrugači, sta zamegljena s tem, da zaradi *naraščanja svoje variirajoče sestavine narašča tudi založeni celokupni kapital*. Bilo je 500 in postane*3 590. Čista analiza procesa terja torej, da povsem abstrahiramo od tistega dela vrednosti produkta, v katerem se konstantna vrednost kapitala samo spet prikazuje, da se torej konstantni kapital postavi $c = 0$, in da se s tem uporabi zakon matematike, kjer ona operira z variabilnimi in konstantnimi velikostmi in je konstantna velikost povezana z variabilno le z adicijo ali subtrakcijo.*4

Druga težava izvira iz prvotne forme variabilnega kapitala. Tako je v gornjem primeru $C' = 410$ f.št. konstantnega kapitala + 90 f.št. variabilnega kapitala + 90 f.št. presežne vrednosti. Devetdeset f.št. pa je dana, torej konstantna velikost, in

je videti zato nesmiselno obravnavati jo kot variabilno velikost. Toda $\overbrace{90}$ f.št. ali 90 f.št. variabilnega kapitala je tu v resnici le *simbol za proces, ki ga preteče ta vrednost*. Del kapitala, založen za nakup *delovne sile*, je *določen kvantum upredmetenega dela*, torej konstantna *vrednostna velikost*, prav kakor vrednost kupljene delovne sile. V produkcijskem procesu samem pa stopi na mesto založenih 90 f.št. udeležujoča se delovna sila, na mesto mrtvega živo delo, na mesto mirujoče gibljiva velikost, na mesto konstantne variabilna. Rezultat je reprodukcija v plus instrument od v . S stališča kapitalistične produkcije je ves ta potek *avtomatično gibanje* v delovno silo postavljene, prvotno konstantne vrednosti. Tej v prid se pripisujeta proces in njegov rezultat. Če se zato formula: *variabilni kapital* 90 f.št. ali uvrednotujoča se vrednost prikazuje kot protislovna, tedaj samo izraža kapitalistični produkciji imamentno protislovje.

Enačenje konstantnega kapitala z 0 čudi na prvi pogled. Pa vendar v vsakdanjem življenju delamo to stalno. Če hoče kdo npr. izračunati dobiček Anglije v bombažni industriji, tedaj najprej odšteje *ceno* bombaža plačano Združenim državam, Indiji, Egiptu itd.; se pravi, v vrednosti produkta postavi vrednost kapitala, ki se le ponovno prikazuje, $= 0$.

Vsekakor je velikega ekonomskega pomena razmerje presežne vrednosti ne le do dela kapitala, iz katerega presežna vrednost neposredno izvira in katerega *predrugačenje vrednosti* prikazuje, temveč tudi do založenega *celokupnega kapitala*. Zato bomo to razmerje izčrpno obravnavali v tretji knjigi. Da bi en del kapitala z njegovo prestavitvijo v delovno silo uvrednotili, se mora drugi del kapitala preobraziti v produkcijska sredstva. Da bi funkcioniral variabilni kapital, je treba v ustreznih proporcijh, glede na določeni tehnični*5 karakter *delovnega procesa, založiti* konstantni kapital. Toda okoliščina, da potrebujemo za kak kemični proces retorte in drugo posodo, ne preprečuje, da pri analizi abstrahiramo od retorte same. Kolikor obravnavamo stvarjanje vrednosti in predrugačenje vrednosti

sami za sebe, tj. *čisto*, dajejo produkcijska sredstva, te osnovne podobe konstantnega kapitala, samo snov, v kateri naj se*⁶ fiksira tekoča, vrednotvorna sila. *Narava* te snovi, naj je železo ali bombaž, je zato tudi indiferentna. Tudi *vrednost* te snovi je indiferentna. Biti mora le pričujoča v zadostni masi, da lahko vsrka tisti kvantum dela, ki ga je treba porabiti med produkcijskim procesom. Če je ta masa dana, naj njena vrednost narašča ali pada, ali naj je brez vrednosti, kakor zemlja in morje, procesa stvarjanja in predrugačenja vrednosti to ne prizadeva.²⁷

Najprej postavimo torej konstantni del kapitala enako nič. Zato se založeni kapital reducira od $c + v$ na v in vrednost produkta $\widehat{c + v + p}$ na vrednostni pro-

dukt $\widehat{v + p}$. Če je dan vrednostni produkt = 180 f.št., v katerem se med vsem trajanjem produkcijskega procesa upodablja tekoče delo, moramo torej odtegniti vrednost variabilnega kapitala = 90 f.št., da bi dobili presežno vrednost = 90 f.št. Število 90 f.št. = p izraža tu *absolutno velikost* producirane presežne vrednosti. Njena *proporcionalna velikost*, torej razmerje, v katerem se je variabilni kapital uvrednotil, pa je očitno določena z *razmerjem presežne vrednosti do variabilnega*

kapitala ali je izražena z ulomkom $\frac{p}{v}$. V gornjem primeru torej $90/90 = 100\%$. To sorazmerno uvrednotenje variabilnega kapitala ali sorazmerno velikost presežne vrednosti imenujem *mero presežne vrednosti*.^{28*}

Videli smo, da producira delavec v *nekem razdobju delovnega procesa* samo vrednost svoje delovne sile, se pravi vrednost svojih nujnih življenjskih sredstev. Ker producira v stanju, ki temelji na družbeni delitvi dela, ne producira svojih življenjskih sredstev direktno, temveč v obliki kakšnega posebnega blaga, npr. preje, producira *vrednost, enako vrednosti svojih življenjskih sredstev*, ali denarju, s katerim jih kupuje. Tisti *del njegovega delovnega dneva*, ki ga za to porabi, je večji ali manjši, glede na vrednost njegovih povprečnih vsakdanjih življenjskih sredstev, torej glede na povprečni dnevni delovni čas, ki se zahteva za njihovo produkcijo. Če predstavlja vrednost njegovih** dnevnih življenjskih sredstev povprečno 6 upredmetenih delovnih ur, mora torej delavec delati povprečno 6 ur dnevno, da bi jo produciral. Če bi ne delal za kapitalista, temveč za sebe samega, neodvisno,²⁹ bi torej moral, v sicer nespremenjenih okoliščinah, slej ko prej delati povprečno *isti alikvotni del dneva*, da bi produciral *vrednost svoje delovne sile* in tako dobil življenjska sredstva, nujna za njegovo lastno vzdrževanje ali stalno reprodukcijo. Ker pa v tistem delu delovnega dneva, v katerem producira dnevno vrednost delovne sile, recimo 3 šilinge, producira samo *ekvivalent* za njeno vrednost, ki jo je kapitalist že plačal,^{28a} torej z novo ustvarjeno vrednostjo samo *nadomešča založeno vrednost variabilnega kapitala*, se prikazuje ta produkcija vrednosti kot gola *reprodukcija*. Del delovnega dneva torej, v katerem se godi ta reprodukcija, imenujem *nujni delovni čas*, med tem delovnim časom porabljeno delo *nujno delo*.²⁹ Nujno za delavca, ker je neodvisno od družbene forme njegovega dela. Nujno za kapital in njegov svet, ker je trajni obstoj delavca baza tega sveta.

Drugo razdobje delovnega procesa, v katerem delavec opravlja tlako preko meja nujnega dela, ga stane sicer delo, porabljanje delovne sile, toda zanj ne *tvori nobene vrednosti*. To delo tvori *presežno vrednost*, ki se smehlja kapitalistu z vso mikavnostjo stvaritve iz nič. Ta del delovnega dneva imenujem *presežni delovni čas*, delo, porabljeno v tem času, pa *presežno delo* (surplus labour). Kakor je za spoznanje *vrednosti sploh* odločilno, da jo zapopademo kot golo *strjenino delovnega časa*, kot zgolj upredmeteno delo, tako je odločilno za spoznanje *presežne vrednosti*, da jo zapopademo kot golo *strjenino presežnega delovnega časa*, kot zgolj *upredmeteno presežno delo*. Samo forma, v kateri se to presežno delo izžema

iz neposrednega producenta, delavca, razlikuje ekonomske družbene formacije, npr. družbo suženjstva od družbe mezdnega dela.³⁰

Ker je vrednost variabilnega kapitala = vrednost delovne sile, ki jo kupuje, ker določa vrednost te delovne sile nujni del delovnega dneva, presežna vrednost pa je določena s presežnim delom delovnega dneva, tedaj sledi: *presežna vrednost je v takem razmerju do variabilnega kapitala, kakor je presežno delo do nujnega*, ali

mera presežne vrednosti $\frac{p}{v} = \frac{\text{presežno delo}}{\text{nujno delo}}$. Obe proporciji upodabljata isto razmerje v različni formi, enkrat v formi upredmetenega, drugič v formi tekočega dela.

Mera presežne vrednosti je zato eksakten izraz za stopnjo eksploatacije delovne sile po kapitalu ali delavca po kapitalistu.^{30a}

Po naši predpostavki je bila vrednost produkta = 410 f.št. + 90 f.št. + 90 f.št., založeni kapital = 500 f.št. Ker je presežna vrednost = 90 in založeni kapital = 500, bi po običajnem načinu izračuna dobili, da je mera presežne vrednosti (ki jo zamenjujejo s *profitno mero*) = 18 %, proporcionalno število, katerega skromnost bi utegnila ganiti g. Careya in druge harmoniste. V resnici pa mera presežne

vrednosti ni $\frac{p}{C}$ ali $\frac{p}{c+v}$, temveč = $\frac{p}{v}$ torej ne $\frac{90}{500}$, temveč $\frac{90}{90} = 100\%$, več

kakor peternost navidezne stopnje eksploatacije. Čeprav v danem primeru ne poznamo *absolutne velikosti delovnega dneva*, tudi ne razdobja delovnega procesa (dan, teden itd.), končno niti števila delavcev, ki jih variabilni kapital 90 f.št.

spravlja istočasno v gibanje, nam mera presežne vrednosti $\frac{p}{v}$ s svojo konvertibilnostjo v $\frac{p}{V} = \frac{\text{presežno delonatančno}}{\text{nujno delo}}$ pokaže razmerje dveh sestavin delovnega dneva drug do drugega. To razmerje je 100 %. Delavec je torej delal eno polovico dneva zase, drugo pa za kapitalista.

Metoda za izračunavanje mere presežne vrednosti je torej na kratko povedano ta: vzamemo *celotno vrednost produkta* in postavimo *konstantno vrednost kapitala*, ki se v vrednosti produkta samo znova prikazuje, enako 0. Vsota vrednosti, ki preostane, je edini v procesu tvorbe blaga dejansko izdelani vrednostni produkt. Če je presežna vrednost dana, tedaj jo odštejemo od tega vrednostnega produkta, da bi dobili variabilni kapital. Obratno, če je dan zadnji in iščemo presežno vrednost. Če sta dana oba, tedaj je treba opraviti samo še zaključno operacijo, izračunati razmerje vrednosti do variabilnega kapitala, $\frac{p}{v}$

Čeprav je metoda preprosta, se zdi vendarle primerno, da bralca z nekaterimi primeri izurimo v načinu gledanja, ki je metodi za osnovo in ki je za njega neobičajen.

Najprej primer predilnice*¹⁵ z 10.000 mule-vreteni, ki prede iz ameriškega bombaža prejo št. 32 in producira tedensko 1 funt preje na vreteno. Odpad 6 %. Tedensko se torej predela 10.600 funtov bombaža v 10.000 funtov preje in 600 funtov odpadkov. Aprila 1871 stane funt tega bombaža 7³/₄ penija, torej na 10.600 funtov okoli 342 f.št. 10.000 vreten, inkluzive predpredilne mašinerije in parni stroj, stane 1 f.št. na vreteno, torej 10.000 f.št. Njihova obraba znaša 10 % = 1000 f.št. ali tedensko 20 f.št. Najemnina za tovarniško zgradbo je 300 f.št. ali 6 funtov na teden. Premog (4 funte na uro in konjsko silo, na 100 konjskih sil (indikatorskih) in 60 ur na teden inkluzive gretje zgradbe) 11 ton na teden, tona po 8 šil. in 6 penijev, stane okoli 4¹/₂ f.št. na teden; plin 1 f.št. na teden, olje 4¹/₂ f.št. na teden, vse možne snovi torej 10 f.št. na teden. *Konstantni del vrednosti je torej 378 f.št. na teden. Mezde znašajo 52 f.št. na teden. Cena preje je 12¹/₄ penija*

za funt ali 10.000 funtov = 510 f.št., *presežna vrednost* torej $510 - 430 = 80$ f.št. Konstantni del vrednosti 378 f.št. postavimo = 0, ker ne sodeluje v tedenskem

tvorjenju vrednosti. Ostane *tedenski vrednostni produkt* $132 = 52 + 80$ f.št. *Mera presežne vrednosti* torej = $80/52 = 153^{11/13} \%$. Pri deseturnem povprečnem delovnem dnevu sledi to: *nujno delo* = $3^{31/33}$ ure in *presežno delo* $6^{2/33}$ ure.³¹

Za leto 1815 daje *Jacob*, ob predpostavki, da je cena pšenice 80 šil. za quarter in povprečni donos 22 bušlov na akter, tako da akter prinaša 11 f.št., sledeči račun, ki je zaradi prejšnje kompenzacije različnih postavk zelo pomanjkljiv, toda za naš namen zadosten.

Produkcija vrednosti na akter

Seme (pšenica)	1 f.št.	9. šil.	Desetina, davki,		
takse		1 f.št.	1 šil.		
Gnojilo	2 f.št.	10 šil.	Renta	1 f.št.	8 šil.
Mezda	3 f.št.	10 šil.	Zakupnikov profit		
			in obresti	1 f.št.	2 šil.
skupno	7 f.št.	9 šil.	skupno	3 f.št.	11 šil.

Presežna vrednost, vedno s predpostavko, da je *cena* produkta = njegovi vrednosti, je tu razdeljena med različne rubrike: profit, obresti, desetina itd. Za nas so te rubrike brez pomena. Seštejemo jih in prejmemo *eno* presežno vrednost 3 f.št. in 11 šil. Tiste 3 f.št. in 19 šil. za seme in gnojila postavimo kot *konstantni del* kapitala enako nič. Ostane založeni variabilni kapital 3 f.št. in 10 šil., na mesto katerega je bila *producirana* nova vrednost*¹⁶ 3 f.št. in 10 šil. + 3 f.št.

$11 \text{ šil.} \frac{p}{v} = \frac{3 \text{ f.št. } 11 \text{ šil.}}{3 \text{ f.št. } 10 \text{ šil.}}$ znaša torej več kot 100 %. Delavec porabi več kot

polovico svojega delovnega dneva za produkcijo presežne vrednosti, ki si jo različne osebe z različnimi pretvezami razdelijo med seboj.^{31a}

presežno delo
— nujno delo

2. Prikaz produktovne vrednosti v proporcionalnih delih produkta*¹⁷

Vrnimo se zdaj k primeru, ki nam je pokazal, kako dela kapitalist iz denarja kapital. *Nujno delo* njegovega predilca je znašalo 6 ur, *presežno delo* prav toliko, stopnja eksploatacije delovne sile zatorej 100 %.

Produkt dvanajsturnega delovnega dne je 20 f. preje v vrednosti 30 šil. Ne manj kot $\frac{8}{10}$ te vrednosti preje (24 šil.) tvori vrednost potrošenih produkcijskih sredstev (20 f. bombaža za 20 šil., vretena itd. za 4 šil.), ki se samo znova prikazuje, ali sestoji iz konstantnega kapitala. Ostali $\frac{2}{10}$ sta med procesom predenja nastala nova vrednost 6 šil., polovica od česar nadomesti založeno dnevno vrednost delovne sile ali variabilni kapital, druga polovica pa tvori presežno vrednost 3 šil. Celotna vrednost 20 f. preje je torej sestavljena takole: vrednost preje

$$30 \text{ šil.} = 24 \text{ šil.} + 3 \text{ šil.} + 3 \text{ šil.}$$

Ker se ta celokupna vrednost upodablja v celokupnem produktu 20 f. preje, morajo biti tudi različni elementi vrednosti upodobljivi v proporcionalnih delih produkta.

Če eksistira vrednost preje 30 šil. v 20 f. preje, tedaj eksistira $\frac{8}{10}$ te vrednosti ali njen konstantni del 24 šil. v $\frac{8}{10}$ produkta ali v 16 f. preje. Od tega upodablja $13\frac{1}{3}$ f. vrednost surovinskega materiala, spredene bombaža za 20 šil., in $2\frac{2}{3}$ f. vrednost potrošenih pomožnih snovi in delovnih sredstev, vreten itd., za 4 šil.

$13\frac{1}{3}$ funta preje predstavlja torej *ves bombaž*, spreden v *celokupnem produktu* 20 f. preje, surovinski material celokupnega produkta, toda tudi nič drugega. V njih tiči sicer samo $13\frac{1}{3}$ f. bombaža v vrednosti $13\frac{1}{3}$ šil., toda njihova dodatna vrednost $6\frac{2}{3}$ šil. tvori ekvivalent za bombaž, spreden v ostalih $6\frac{2}{3}$ f. preje. Tako je, kot da bi bila iz tega bombaža izpukana volna, in vsa volna celokupnega produkta zbita v $13\frac{1}{2}$ f. preje. Nasprotno, zdaj ne vsebujejo nobenega atoma vrednosti porabljenih pomožnih snovi in delovnih sredstev, niti nove vrednosti, ustvarjene v procesu predenja.

Prav tako nadaljnja $2\frac{2}{3}$ f. preje, v katerih tiči ostanek konstantnega kapitala (= 4 šil.), ne upodabljata nič drugega razen vrednosti pomožnih snovi in *delovnih sredstev, uporabljenih* v celokupnem produktu 20 f. preje.

Osem desetlin produkta ali 16 f. preje, čeprav telesno, če jih obravnavamo kot *uporabno vrednoto*, kot prejo, prav tako tvorba predilnega dela kot preostali deli produkta, ne vsebuje zato v tej zvezi nobenega predilnega dela, nobenega dela, vsesanega med samim procesom predenja. Tako je, kot da bi se preobrazile brez predenja v prejo in kot da bi bila njihova podoba preje čista laž in prevara. Zares, ko jih kapitalist proda za 24 šil. in s tem (denarjem) znova kupi svoja produkcijska sredstva, se pokaže, da je 16 f. preje le maksiran bombaž, vretena, premog itd.

Obratno pa preostali $\frac{2}{10}$ produkta ali 4 f. preje ne upodabljata sedaj nič drugega razen novo vrednost 6 šil., producirano med dvanajsturnim procesom predenja. Kar je tičalo v njih vrednosti porabljenega surovinskega materiala in delovnih sredstev, je bila že odvzeta in priključena prvim 16 f. preje. V 20 f. preje utelešeno predilsko delo je koncentrirano v $\frac{2}{10}$ produkta. Tako je, kot da bi predilec 4 f. preje tkal v zraku ali z bombažem in vreteni, ki brez sodelovanja človeškega dela, obstajajoči po naravi, ne dodajajo produktu nobene vrednosti.

Od 4 f. preje, v katerih tako eksistira ves vrednostni produkt dnevnega procesa predenja, upodablja polovica samó nadomestno vrednost porabljene delovne sile, torej variabilni kapital 3 šil., druga dva funta preje samó presežno vrednost 3 šilingov.

Ker se 12 delovnih ur predilca upredmeti v 6 šil., je v vrednosti preje 30 šil. upredmetenih 60 delovnih ur. Te eksistirajo v 20 f. preje, od katerih je $\frac{8}{10}$ ali 16 funtov materiatuura 48 delovnih ur, preteklih pred procesom predenja, namreč dela, upredmetenega v sredstvih za produkcijo preje, $\frac{2}{10}$ ali 4 f. pa nasprotno materiatuura 12 delovnih ur, porabljenih v predilnem procesu samem.

Prej smo videli, da je vrednost preje enaka vsoti nove vrednosti, izdelane med produkcijo preje, plus vrednostim, ki preekistirajo v sredstvih za njeno produkcijo. Sedaj se je pokazalo, da so *različni sestavni deli produktov vrednosti funkcionalno ali pojmovno upodobljivi v proporcionalnih delih produkta samega*.

Ta *razpad produkta – rezultata produkcijskega procesa* – na kvantum produkta, ki upodablja samó v *produkcijskih sredstvih* vsebovano delo ali konstantni del kapitala, na drug kvantum, ki upodablja samo v produkcijskem procesu *dodano nujno delo* ali variabilni del kapitala, ter na zadnji kvantum, ki upodablja samo v tem istem procesu *dodano presežno delo* ali presežno vrednost, je prav tako enostaven kot pomemben, kot bo pokazala njegova kasnejša uporaba pri zapletenih in še nerešenih problemih.*¹⁸

Pravkar smo obravnavali celokupni produkt kot gotovi rezultat dvanajsturnega delovnega dneva. Lahko pa ga spremljamo tudi v njegovem procesu nastajanja in vendarle upodobimo delne produkte kot funkcionalno različne dele produkta.

Predilec producira v 12 urah 20 f. preje, torej v eni uri $1\frac{2}{3}$ in v 8 urah $13\frac{1}{3}$

f., torej delni produkt *celokupne vrednosti bombaža*, ki se sprede v teku celega delovnega dneva. Na isti način je delni produkt naslednje ure in 36 minut = $2\frac{2}{3}$ f. preje in upodablja zato vrednost *delovnih sredstev**¹⁹ porabljenih v 12 delovnih urah. Prav tako producira predilec v naslednji uri in 12 minutah 2 f. preje = 3 šil., kar je produktova vrednost enaka celemu vrednostnemu produktu, ki ga ustvari v 6 urah *nujnega dela*. Končno producira v zadnjih $\frac{6}{5}$ *²⁰ ure prav tako 2 f. preje, katere vrednost je enaka *presežni vrednosti*, izdelani z njegovim poldnevni *presežnim delom*. Ta način izračuna služi angleškemu tovarnarju za njegovo domačo rabo in zato bo npr. rekel, da v prvih 8 urah ali $\frac{2}{3}$ delovnega dne dobi svoj bombaž itd. Kakor vidimo, je formula pravilna, v resnici samo prva formula, predstavljena iz prostora, kjer ležijo deli produkta zagotovljeni drug poleg drugega, v čas, kjer sledijo drug za drugim. Toda formulo lahko spremljajo tudi zelo barske predstave, zlasti v glavah, ki so v uvrednotevalnem procesu prav toliko praktično zainteresirane, kolikor imajo interes, da ga teoretično narobe razumejo. Tako si je mogoče domišljati, da npr. naš predilec v prvih 8 urah svojega delovnega dneva *producira* ali *nadomešča vrednost* bombaža, v naslednji uri in 36 minutah vrednost potrošenih delovnih sredstev, v nadaljnji uri in 12 minutah vrednost mezde in da posveča tovarniškemu gospodu, produkciji*¹ presežne vrednosti, samo slovito »*zadnjo uro*«. Predilcu je tako naprten dvojni čudež, da producira bombaž, vretena, parni stroj, premog, olje itd. v istem trenutku, ko z *njim* prede, in da naredi iz *ene*ga delovnega dne z dano stopnjo intenzivnosti pet takšnih dni. V našem primeru terja namreč produkcija surovinskega materiala in delovnih sredstev $24/6 = 4$ dvanajsturne delovne dneve in njihova preobrazba v prejo še en dvanajsturni delovni dan. Da *roparski pohlep veruje* v takšne čudeže in da nikdar ne pogaša doktrinarnega sikofanta, ki jih *dokazuje*, pokaže sedaj historično znameniti primer.

3. Seniorova »zadnja ura«

Nekega lepega jutra leta 1836 je bil Nassau W. Senior, sloviti zaradi svoje ekonomske znanosti in svojega lepega sloga, tako rekoč *Clauren* med angleškimi ekonomisti, pozvan iz Oxforda v Manchester, da bi se tu politične ekonomije učil, namesto da bi jo v Oxfordu učil. Tovarnarji so ga izbrali za nagradnega borilca proti pred kratkim objavljenemu *Factory Act* in vrh tega še proti agitaciji, ki si prizadeva za deseturni delovni dan. Z običajno praktično ostroumnostjo so bili spoznali, da g. profesor »*wanted a good deal of finishing*«. ^{*21} Zato so mu odredili Manchester. G. profesor sam pa je lekcijo, ki jo je prejel od tovarnarjev v Manchesteru, stiliziral v brošuri: »*Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture*«, London 1837. Tu lahko beremo med drugim naslednji podučni odstavek:

»Po sedanjem zakonu ne more nobena tovarna, ki zaposluje osebe, *mlajše* od 18 let, *delati dlje kakor 11½ ure dnevno*, to se pravi 12 ur prvih 5 dni, in 9 ur v soboto. Naslednja analiza (!) sedaj pokaže, da je v takšni tovarni *ves čisti dobiček odveden iz zadnje ure*. Tovarnar založi 100.000 f.št. – 80.000 f.št. v tovarniške zgradbe in stroje, 20.000 za surovine in delovne mezde. Če predpostavimo, da se obrne kapital enkrat na leto in da znaša *bruto dobiček* 15 %, mora znašati letni blagovni promet tovarne 115.000 f.št. . . . Od teh 115.000 f.št. *producira vsaka od 23 delovnih polur dnevno* $\frac{5}{115}$ ali $\frac{1}{23}$. Od $\frac{23}{23}$, ki tvorijo celih 115.000 f.št. (con-

stituting the whole 115.000 f.št.), *nadomesti*^{20/23}, tj. 100.000 od 115.000, samo kapital; ^{1/23} ali 5.000 f.št. od 15.000 *bruto dobička* (!) nadomesti *obrabo* tovarne in mašinerijo. Preostali ^{2/23}, tj. obe zadnji pol uri vsakega dneva, *producirata 10 %-ni čisti dobiček*. Če bi torej smela tovarna – ob nespremenjenih cenah – delati 13 namesto 11 ^{1/2} ure, tedaj bi se z dodatkom približno 2.600 f.št. cirkulirajočemu kapitalu čisti dobiček več kot podvojil. Po drugi strani, če bi delovne ure reducirali dnevno za 1 uro, bi *čisti dobiček* izginil, če za 1 ^{1/2} ure, tudi *bruto dobiček*.»²²

○ In to imenuje g. profesor »analizo«!

Če je verjel tarnanju tovarnarjev, da upravljajo delavci *najboljši čas* dneva v produkciji, zato v reprodukciji ali v *nadomeščanju vrednosti* zgradb, strojev, bombaža, premoga itd., tedaj je bila vsaka analiza odveč. Odgovoriti bi bil moral preprosto: Gospodje! če boste delali 10 ur namesto 11 ^{1/2}, se bo, ob sicer nespremenjenih okoliščinah, zmanjšala dnevna potrošnja bombaža, strojev itd. za 1 ^{1/2} ure. Dobite torej prav toliko, kot izgubite. Vaši delavci bodo v prihodnje upravljali 1 ^{1/2} ure manj za reprodukcijo ali nadomestilo založene vrednosti kapitala. Če jim pa ni verjel na besedo, temveč je imel kot strokovnjak analizo za nujno, tedaj bi bil moral ob vprašanju, ki se vrta izključno okrog razmerja čistega dobička do velikosti delovnega dneva, prositi g. tovarnarje predvsem, da ne bi metali vsevprek v en koš mašinerije in tovarniške zgradbe, surovinski material in delo, temveč da bi postavili ustrežljivo *konstantni kapital*, vsebovan v tovarniških zgradbah, mašineriji, surovinskem materialu itd., na eno stran, *kapital, založen v mezde*, na drugo stran. Če potem sledi iz tega, recimo, da po izračunu tovarnarja delavec reproducira ali nadomesti v ^{2/2} delovne ure*²⁴ ali v eni uri *delovno mezdo*, tedaj bi moral analitik nadaljevati:

Po vaši navedbi producira delavec v predzadnji uri svojo mezdo in v zadnji uri vašo presežno vrednost ali čisti dobiček. Ker producira v enakih razdobjih enake vrednosti, ima produkt predzadnje ure isto vrednost kakor produkt zadnje ure. Nadalje, *vrednost* producira le, kolikor porablja delo, in kvantum njegovega dela je merjen z *njegovim delovnim časom*. Ta znaša po vaši navedbi 11 ^{1/2} ure na dan. Del teh 11 ^{1/2} ur porabi za produkcijo ali za *nadomestilo* svoje delovne mezde, drugi del za produkcijo vašega čistega dobička. Razen tega ne dela med delovnim dnem ničesar drugega. Ker sta pa, po navedbi, njegova mezda in presežna vrednost, ki jo daje, enako veliki vrednosti, očitno producira svojo delovno mezdo v ^{5/4} ure in vaš čisti dobiček v drugih ^{5/4} ure. Ker je, nadalje, *vrednost dvournega produkta preje* enaka vsoti vrednosti njegove delovne mezde plus vašega čistega dobička, je treba to *vrednost preje* meriti z 11 ^{1/2} delovne ure, produkt predzadnje ure s ^{5/4} ure in produkt zadnje ure ditto.*²⁵ Prihajamo do neke kočljive točke. Zato pozor! Predzadnja delovna ura je navadna ura kakor prva. Ni plus ni moins.*²⁶ Kako neki more predilec producirati v *eni delovni uri vrednost preje*, ki upodablja ^{5/4} delovne ure? Takega čudeža zares ne opravlja. *Uporabna vrednota*, ki jo producira v *eni delovni uri*, je *določen kvantum preje*. *Vrednost* te preje je merjena s ^{5/4} delovne ure, od katerih jih ^{4/4} tiči brez njegovega sodelovanja v *produkcijah sredstvih*, kolikor jih potroši vsako uro, v bombažu, mašineriji itd., ^{4/4} ali eno uro dodaja on sam. Ker se torej njegova delovna mezda producira v ^{5/4} ure in ker vsebuje *produkt preje ene ure predenja* prav tako ^{5/4} delovnih ur, vsekakor ni nobena čarovnija, da je *vrednostni produkt njegovih 5/4 ure predenja enak produktovi vrednosti ene ure predenja*. Vsekakor pa ste na napačni poti, če menite, da izgubi en sam hipec svojega delovnega dneva za reprodukcijo ali »*nadomestilo*« vrednosti bombaža, mašinerije itd. S tem, da naredi

njegovo delo iz bombaža in vretena *prejo*, s tem, da *prede*, preide vrednost bombaža in vretena *sama po sebi* na prejo. To dolguje *kvaliteti* njegovega dela, ne njegovi *kvantiteti*. Vsekakor bo prenesel v eni uri več vrednosti bombaža itd. na prejo kakor v $\frac{1}{2}$ ure, ampak le zato, ker sprede v 1 uri več bombaža kakor v $\frac{1}{2}$ ure. Torej razumete: vaš vtis, da producira delavec v *predzadnji* uri vrednost svoje delovne mezde in v *zadnji* čisti dobiček, ne pomeni nič drugega, ko da je v *produktu preje dveh ur njegovega delovnega dneva*, naj so spredaj ali pa zadaj, utelešenih $11\frac{1}{2}$ delovne ure, torej ravno toliko ur, kot jih šteje *ves njegov delovni dan*. Izraz pa, da producira v prvih $5\frac{3}{4}$ ure svojo delovno mezdo in v zadnjih $5\frac{3}{4}$ ure vaš čisti dobiček, ne pomeni nič drugega, kot da prvih $5\frac{3}{4}$ ure plačate in zadnjih $5\frac{3}{4}$ ure ne plačate. Govorim o plačilu dela namesto o plačilu delovne sile, da bi govoril v vašem žargonu. Če zdaj, gospodje, primerjate razmerje med delovnim časom, ki ga plačate, in delovnim časom, ki ga ne plačate, boste odkrili, da je to razmerje pol dneva proti pol dneva, torej 100 %, kar je vsekakor čeden odstotek. Če daste svojim »rokam« garati 13 ur namesto $11\frac{1}{2}$ in pribijete, kar vam je tako podobno kakor jajce jajcu, prekomerno $1\frac{1}{2}$ ure h golemu presežnemu delu, tudi ni nobenega dvoma, da bo to zadnje naraslo od $5\frac{3}{4}$ ure na $7\frac{1}{4}$ ure, torej *mera presežne vrednosti* od 100 % na $126\frac{2}{23}$ %. Če si obetate, da se bo z dodatkom $1\frac{1}{2}$ ure dvignila od 100 na 200 % in celo nad 200 %, se pravi, »več kot podvojila«, ste nasprotno kar najbolj blazni sangviniki. Po drugi strani – čudna reč je človeško srce, zlasti če ga ima človek v mošnji – pa ste preveč nori pesimisti, če se bojite, da bo z redukcijo delovnega dneva z $11\frac{1}{2}$ na $10\frac{1}{2}$ šel ves vaš čisti dobiček po vodi. Nikakor ne! Če ostanejo vse druge okoliščine nespremenjene, se bo presežno delo znižalo od $5\frac{3}{4}$ na $4\frac{3}{4}$ ure, kar da še vedno znatno mero presežne vrednosti, namreč $82\frac{14}{23}$ %. A usodna »zadnja ura«, o kateri ste čenčali več kakor hiliasti o koncu sveta, je »all bosh«. ^{*27} Vaša izguba ne bo niti vas stala »čistega dobička« niti otrok obeh spolov, ki jih vi zaposlujete, »čistosti dušev«. ^{*28}

Kadar bo nekoč dejansko bila vaša »zadnja urica«, mislite na profesorja iz Oxforda. In zdaj: Na nekem boljšem svetu si obetam več od vaše cenjene družbe. Adijo! ^{*33} ... V trobento »zadnje ure«, ki jo je 1836 odkril Senior, je v polemiki proti zakonu o deseturnem delavniku 15. aprila 1848 v »London Economistu« ponovno pihnil James Wilson, eden od glavnih ekonomskih mandarinov.

4. Presežni produkt

Del produkta ($\frac{1}{10}$ od 20 funtov preje ali 2 funta preje v primeru sub 2), v katerem se upodablja presežna vrednost, imenujemo presežni produkt (surplus produce, produit net). Kakor *mere presežne vrednosti* ne določa razmerje presežne vrednosti do celokupne vsote, temveč do variabilnega sestavnega dela kapitala, tako *višine presežnega produkta* ne določa razmerje presežnega produkta do ostanka celokupnega produkta, temveč do dela produkta, v katerem se upodablja nujno delo. ^{*36} Kakor je produkcija presežne vrednosti določujoči smoter kapitalistične produkcije, tako se stopnja velikosti bogastva ne meri z absolutno velikostjo produkta, temveč z relativno velikostjo presežnega produkta. ^{*34}

Vsota nujnega dela in presežnega dela, tj. obdobj, v katerih producira delavec nadomestno vrednost svoje delovne sile in presežno vrednost, tvori *absolutno velikost* njegovega delovnega časa – *delovni dan* (working day). ^{*38}

MARXOVE OPOMBE:

^{26a} »If we reckon the value of the fixed capital employed as a part of the advances, we must reckon the remaining value of such capital at the end of the year as a part of the annual returns.« ^{*2} (Malthus, »Princ. of Pol. Econ.«, 2nd ed., London 1836, p. 269.)

²⁷ Prip. k 2. izd.: Samo po sebi se razume, da, kakor pravi Lukrecij, »nil posse creari de nihilo«. Iz nič ni nič. »Stvarjanje vrednosti« je prestavljanje delovne sile v delo. S svoje strani je delovna sila sama predvsem naravna sila, prestavljena v človeški organizem.

²⁸ Na isti način, kot Anglež uporablja »rate of profits«, »rate of interest« itd. V III. knjigi bomo videli, da je *profitno mero* lahko zaposti, brž ko poznamo zakone *presežne vrednosti*. Po obratni poti ne zapopademo ni l'un, ni l'autre.*7

^{28a} Prip. k 3. izd.: Pisec uporablja tu običajni ekonomski jezik. Spomnimo se, da je na str. 137*10 dokazano, kako v dejanskosti »ne zalaga« kapitalist delavcu, temveč delavec kapitalistu. – F.E.

²⁹ Doslej smo v tem spisu besedo »*nujni delovni čas*« uporabljali za tisti delovni čas, ki je družbeno nujen za produkcijo kakega blaga sploh. Odslej jo bomo uporabljali tudi za tisti delovni čas, ki je nujen za produkcijo *specifičnega blaga delovna sila*. Uporaba istih termini tehnici v različnem pomenu je kočljivo, vendar se temu v nobeni znanosti ni mogoče izogniti. Prim. npr. višje in nižje dele matematike.

³⁰ Z resnično genialnostjo Gottscheda odkriva g. *Wilhelm Thukydides Roscher*, da če današnji dolgujemo tvorbo *presežne vrednosti* ali *presežnega produkta* in s tem povezane akumulacije »*Sparsamkeit*«*11 kapitalista, ki za to »z.B. Zins verlangte«,*12 pa nasprotno »auf den niedrigsten Kulturstufen ... die Schwächeren von der Stärkeren zur *Sparsamkeit* gez

wungen werden«*13 (1. c. p. 82). *K varčevanju dela? Ali ne razpoložljivih presežnih produktov?* Polog dejanske ignorance je apologetska bojazen pred vestno analizo vrednosti in presežne vrednosti in morda kočljivim ter policijskim predpisom nasprotnim rezultatom, ki sili nekega Roscherja in cons., da izkrivljajo*14 bolj ali manj plavzibilne kapitalistove *opravičevalne razloge* za njegovo *prisvajanje* razpoložljivih presežnih vrednosti v *razloge nastanka* presežne vrednosti.

^{30a} Prip. k 2. izd.: Čeprav natančen izraz za mero eksploatacije delovne sile, mera presežne vrednosti ni izraz absolutne velikosti eksploatacije. Npr. če je nujno delo = 5 ur in presežno delo = 5 ur, je mera eksploatacije = 100 %. Velikost eksploatacije se meri tu s 5 urami. Če je nasprotno nujno delo = 6 ur in presežno delo = 6 ur, ostane mera eksploatacije 100 % nespremenjena, medtem ko naraste velikost eksploatacije za 20 %, od 5 na 6 ur.

³¹ Prip. k 2. izd.: V prvi izdaji dani primer predilnice iz leta 1860 vsebuje nekatere fakične napake. V tekstu podane vsekakor točne podatke mi je dal neki tovarnar iz Manchestera. – Pripomniti je treba, da so v Angliji računali staro konjsko silo po prerezu cilindra, nova šteje po dejanski sili, ki jo kaže indikator.

^{31a} Dani računi veljajo le za ilustracijo. Predpostavljamo namreč, da so cene = vrednostim. V III. knjigi bomo videli, da to enačenje, celo za *povprečne cene*, ne poteka tako preprosto.

³² *Senior, I. c. p. 12, 13*. Ne bomo se ukvarjali s kuriozami, ki so za nas brezpomembne, npr. s trditvijo, da računajo tovarnarji nadomestilo za obrabljeno mašinerijo itd., torej neke *sestavine kapitala v dobiček*, bruto ali neto, umazan ali čist. Tudi ne s pravilnostjo ali napačnostjo navedenih števil. Da so vredne prav toliko, kakor tako imenovana »*analiza*«, je dokazal *Leonhard Horner* v »*A letter to Mr. Senior etc.*«, London, 1837. *Leonhard Horner*, eden izmed *Factory Inquiry Commissioners**22 v letu 1833 in do 1859 tovarniški nadzornik, dejansko *tovarniški cenzor*, ki si je pridobil nesmrtno zasluge za angleški delavski razred. Razen z zagrizenimi tovarnarji se je vse življenje boril tudi z ministri, za katere je bilo neprimerno bolj pomembno šteti »*glasove*« tovarnarjev v spodnjem domu kakor *delovne ure* »rok« v tovarnah.

Dodatek k opombi 32.*23 Seniorov prikaz je konfuzen, ne glede na napačnost njegove vsebine. Kar je pravzaprav želel povedati, je bilo to: Tovarnar zaposluje delavce dnevno 11 1/2 ure ali 23/2 ure. Kakor posamezen delovni dan, tako sestoji tudi letno delo iz 11 1/2 ure ali 23/2 ur (pomnoženih s številom delovnih dni med letom). S to predpostavko producira 23/2 delovnih ur letni produkt 115.000 f.št.; 1/2 delovne ure producira 1/23 x 115.000 f.št.;

$20\frac{1}{2}$ producira $20\frac{1}{2} \times 115.000$ f.št. = 100.000 f.št., se pravi, nadomestijo samo založeni kapital. Ostanajo $\frac{3}{2}$ delovne ure, ki producirajo $\frac{3}{2} \times 115.000$ f.št. = 15.000, se pravi bruto dobiček. Od teh $\frac{3}{2}$ delovne ure producira $\frac{1}{2}$ delovne ure $\frac{1}{2} \times 115.000$ f.št. = 5.000 f.št., se pravi, producira samo nadomestilo za obrabo tovarne in mašinerije. Zadnji dve polovični delovni uri, se pravi zadnja delovna ura, producira $\frac{2}{23} \times 115.000$ f.št. = 10.000 f.št., se pravi neto profit. V tekstu preobraža Senior zadnji $\frac{2}{23}$ produkta v dela samega delovnega dneva.

^{32a} Če je Senior dokazoval, da so od »zadnje delovne ure« odvisni čisti dobiček tovarnarjev, eksistenca angleške bombažne industrije, veličina Anglije na svetovnem trgu, pa je tako dr. Andrew Ure dokazoval zopet, da so tovarniški otroci in mlade osebe pod 18 leti, ki jih ne držimo celih 12 ur v čistem in npravnem ozračju tovarne, temveč jih »eno uro« prej pah-nemo v brezdušni in razuzdani zunanji svet, zaradi brezdelja in pregreh opeharjeni za dušno odrešenje. Od 1848 dalje tovarniški nadzorniki neutrudno dražijo tovarnarje v svojih pol-letnih »Reports«³²⁸ z »zadnjim«, »usodno uro«. Tako pravi g. Howell v svojem tovarniškem poročilu z dne 21. maja 1855: »Če bi bil naslednji ostroumni izračun (navaja Seniora) pravi-len, bi bile vse tovarne bombaža v Združenem kraljestvu od 1850 dalje delale z izgubo.« (*Reports of the Insp. of Fact. for the half year ending 30th April 1855*«, p. 19, 20.)³²⁹ Ko je parlament leta 1848 sprejel zakon o deseturnem delavniku, so tovarnarji oktroirali ne-katerim delavcem v predilnicah lanu, razkropljenih ob meji grofij Dorset in Somerset, na-sprotno peticijo, v kateri je rečeno med drugim: »Vaši prosilci, starši, mislijo, da bi ena do-datna prosta ura več lahko imela samo ta uspeh, da bi demoralizirala njih otroke, kajti brez-delje je začetek vsake pregrehe.« K temu pripominja tovarniško poročilo z dne 31. oktobra 1848: »Ozračje v predilnicah lanu, v katerih delajo otroci teh krepostnih in nežnih staršev, je tako nasičeno z brezštevlnimi delci prahu in vlaken surovinskega materiala, da je izredno neprijetno prebiti v predilniških sobah tudi le 10 minut, kajti tega ne morete brez izredno mučnega občutka, ko se oči, ušesa, nosne odprtine in usta takoj napolnijo z oblaki lanenega prahu, pred katerim ni nobene rešitve. Delo samo zahteva zaradi mrzlične naglice mašinerije neutrudno uporabo spretnosti in gibanja, pod kontrolo neutrudne pazljivosti, in zdi se ne-koliko okrutno siliti starše, da govore o 'lenarjenju' svojih lastnih otrok, ki so, če odštejemo čas za kosilo, prikovani celih 10 ur k takšnemu delu in v takšnem ozračju . . . Ti otroci de-lajo dlje kakor kmetijski hlapci v sosednjih vaseh . . . Takšno brezsrčno govoričenje o 'brez-delju in grehu' je treba obsoditi kot čisto navadno cant³³⁰ in najnesramnejšo hinavščino . . . Del javnosti, ki je pred približno 12 leti vzkipel zaradi čvrstega prepričanja, s katerim so javno in čisto resno proklamirali, s sankcijo visoke avtoritete, da poteka ves čisti dobiček tovarnarja iz 'zadnje ure' dela in da mora torej skrajšanje delovnega časa za eno uro uničiti čisti dobiček; tisti del javnosti, pravimo, bo komajda verjel svojim očem, ko zdaj odkrije, da se je prvotno odkritje o krepostih 'zadnje ure' odtlej tako spopolnilo, da enakomerno vse-buje, 'moralo' in 'profit'; zato gre raketom žvižgat morala otrok hkrati z neto dobičkom njihovih uporabnikov – oba odvisna od te zadnje, te fatalne ure – če se reducira trajanje otroškega dela na polnih 10 ur.« (*Rep. of Insp. of Fact., for 31st Oct. 1848*, p. 101.)³³¹ Isto tovarniško poročilo navaja potem preizkušnje o »moralu« in »kreposti« teh g. tovarnarjev, o trikih, zvi-jačah, vabah, grožnjah, ponaredbah itd., ki so jih uporabljali, da bi od nekaj docela zane-marjenih delavcev izvabili podpise za takšne peticije, da bi jih potem podtaknili parlamentu kot peticijo cele industrijske veje, celih grofij. – Nadvse značilno za današnje stanje ekonom-ske tako imenovane »znanosti« je, da niti Senior sam, ki se je pozneje, kar mu je v čast, zavzel za zakonodajo v tovarnah, niti njegovi prvotni in poznejši nasprotniki niso znali rešiti zmotnih sklepov »izvirnega odkritja«. Apelirali so se na dejstveno izkustvo. Ta Why in Wherefore³³² je ostal misterij.

³³ Pa vendar je g. profesor le nekaj profitiral od svojega izleta v Manchester! V njegovih »Letters on the Factory Act« so ves čisti dobiček, »profit« in »obresti« in celo »something more«³³³ odvisni od ene neplačane delavčeve delovne ure! Leto dni poprej je v svojih »Out-lines of Political Economy«, napisanih v skupno dobro oxfordskih študentov in izobraženih filistrov, nasproti Ricardovi določitvi vrednosti z delovnim časom še »odkril«, da profit izvira iz kapitalistovega dela, obresti pa iz njegove askeze, njegove »abstinence«. Čvek sam je bil star, toda beseda »abstinence« je bila nova. G. Roscher jo je pravilno ponemčil z »Enthal-tung«. ³³⁴ Njegovi v latinščini slabše podkovani rojaki, Wirthi, Schulzeji in drugi Michelsi, so jo pomenišili v »Entsagung«. ³³⁵

³⁴ »Za individuum, ki ima kapital 20.000 f.št., čigar profiti znašajo 2.000 f.št. letno, bi bilo popolnoma vseeno, ali zaposluje njegov kapital 100 ali 1.000 delavcev, ali se producira blago prodaja po 10.000 ali 20.000 f.št., če vedno predpostavljamo, da njegovi profiti v nobenem primeru ne padejo pod 2.000 f.št. Mar ni *realni interes* nacije isti? Če predpostavimo, da ostanejo njeni realni neto dohodki, njene rente in profiti isti, tedaj ni niti najmanj pomembno, ali obstoji nacija iz 10 ali iz 12 milijonov prebivalcev.« (Ricardo, l. c. p. 416.) Davno pred Ricardom je rekel fanatik presežnega produkta, Arthur Young, sicer dolgovezen, nekritičen pisec, čigar sloves je v obratnem sorazmerju z njegovimi zaslugami, med drugim: »Kakšne koristi bi bila za moderno kraljestvo cela provinca, katere zemljo bi še tako dobro obdelovali mali, neodvisni kmetje na stari rimski način? Kakšen smoter bi imelo to, razen tistega edinega, da bi se plodili ljudje (»the mere purpose of breeding men«), kar pravzaprav nima nobenega smisla (»is a most useless purpose«). (Arthur Young: *Political Arithmetic* etc.«, London 1774, str. 47.)

Dodatek k pripombi 34. Čudno je »the strong inclination (. . .) to represent new wealth as beneficial to the labouring class . . . though it is evidently not on account of being net.«³⁷ (Th. Hopkins, »On Rent of Land etc.«, London 1828, p. 126.)

UREDNIŠKE OPOMBE:

*1 V 1. izd. mednaslovov ni.

*2 »Če vračunamo vrednost uporabljenega fiksnega kapitala kot del založenega kapitala, moramo vračunati ob koncu leta vrednost, ki je ostala, kot del letnih dohodkov.«

*3 1. izd.: na koncu procesa pa je.

*4 V 1. izd. se na to nanaša opomba pod črto 27: »Constant quantities connected to variable by the operations of Addition or Subtraction disappear by the proces of differentiation.« (»Konstantne velikosti, povezane z variabilnimi z operacijama seštevanja ali odštevanja, izginejo pri procesu diferenciranja.«) (J. Hind: »Differential Calculs«, Cambridge 1831, p. 126.) V resnici je *predrugečenje* velikosti kake *konstantne* velikosti nič. Odtod zakon diferencialnega računa: diferencial konstantne velikosti = 0.

*5 1. izd.: tehnološki.

*6 1. izd.: se lahko.

*7 niti enega niti drugega.

*8 1. izd.: Če predstavlja vrednostna velikost teh.

*9 1. izd.: temveč kot neodvisni producent.

*10 Gl. Časopis za kritiko znanosti št. 43–44/1981, str. XX.

*11 »varčnosti«.

*12 »zahteva npr. obresti«.

*13 »na najnižjih kulturnih stopnjah . . . močnejši silijo šibkejše k varčnosti«.

*14 1. izd.: žigosajo . . . za.

*15 V 1. izd. Marx navaja podatke iz leta 1860, torej drugačne kot v 2. izd.

*16 1. izd.: ekvivalent.

*17 Za večji del tega podpoglavja je Marx tekst 1. izd. »pomembno predelal« (gl. MEW 23, str. 18); tisti del besedila 1. izd., ki ga ni mogoče podati v opombah pod črto, objavljamo v nadaljevanju, str. 30–31

*18 Od tu dalje se teksta 1. in 2. izd., z manjšimi izjemami, spet prekrivata.

*19 1. izd.: produkcijskih sredstev.

*20 1. izd.: $\frac{5}{4}$.

*21 da bi še potreboval temeljitega drila.

*22 komisarji za preiskavo tovarniških razmer.

*23 Tega dodatka ni ne v 1. ne v 2. izd.

*24 1. izd.: v $\frac{2}{23}$ delovnega dneva.

*25 prav tako.

*26 Ne več ne manj.

*27 »čisti nesmisel«.

*28 »Poročilih«.

*29 V 2. izd. se opomba začenja šele tu; v 1. in 4. izd. tako kot v našem prevodu.

*30 svetohlinstvo.

*31 V 2. izd. se opomba tu zaključí.

*32 zakaj in čemu.

*33 »nekaj več«.

*34 »vzdržnost«.

*35 »odrekanje«.

*36 V 1. izd. prvega stavka ni, drugi pa se glasi: Kakor *stopnje presežne vrednosti* ne določa razmerje presežne vrednosti do celokupne vsote založenega kapitala, temveč do njegovega variabilnega sestavnega dela, položenega v delovno silo, tako *višine presežnega produkta* ne določa razmerje presežnega produkta do ostanaka celokupnega produkta, temveč izključno do dela produkta, v katerem se upodablja nujno delo.

*37 »močno nagnjenje (...) prikazovati čisto bogastvo kot koristno za delavski razred ... čeprav to očitno ni zaradi tega, ker je čisto.«

V 1. izd. tega dodatka ni, v 2. izd. pa se glasi takole: Hopkins pripominja zelo pravilno: »Čudno je, da je človek tako nagnjen k temu, da prikazuje čisto bogastvo kot koristno za delavski razred, češ da mu le-to omogoča, da dela. Jasno pa je, da [bogastvo] te moči, če jo ima, nima zato, ker je 'čisto'«.

*38 1. izd.: *Vsota nujnega dela in presežnega dela*, časa, v katerem delavec samo reproducira vrednost svoje delovne sile, in časa, v katerem producira presežno vrednost, določa *absolutno velikost* njegovega delovnega časa – *delovni dan* (*working day*).

KAPITAL

KRITIKA POLITIČNE EKONOMIJE

1. izdaja, 1867

Prva knjiga

Tretje poglavje

Produkcija absolutne presežne vrednosti

3. Mera presežne vrednosti

[. . .]

Presežna vrednost se upodablja v *presežnem produktu* (surplusproduce).

Prej smo privzeli, da je dvanajsturni delovni dan predilca sestavljen iz 6 ur *nujnega dela* in 6 ur *presežnega dela*, da preobrazi 20 f. bombaža v 20 f. preje in jim doda vrednost 6 šil., da nadalje 1 f. bombaža stane 1 šil. in delovna sredstva, potrošena med celim procesom, 4 šil., vrednost celokupnega produkta torej 30 šil. in vrednost enega f. preje 1 šil. 6 penijev.

Vsak funt preje predstavlja isto uporabno vrednoto. Vsak je produkt povezave istega surovinskega materiala, bombaža, z istim produktivnim delom, predenjem, posredovane z istimi delovnimi sredstvi. Tudi *vrednost* vsakega posameznega funta preje kaže *isto sestavo*, 1 šil. za bombaž, $2\frac{2}{3}$ penija za porabljena delovna sredstva, $1\frac{4}{5}$ penija, v katerem je utelešeno nujno delo, in $1\frac{4}{5}$ penija, v katerem je utelešeno presežno delo.

Določeni kvantumi preje, obravnavani oposamljeni za sebe ali kot alikvotni deli celokupnega produkta, ostanejo vedno *tvorbe istega produktivnega dela*, predenja. Z nekega drugega vidika pa se položaj *delnega produkta* nasprotno docela spremeni, glede na to ali se obravnava samostojno ali v zvezi s celokupnim produktom, kot *delni produkt* ali kot *del produkta*.

En funt preje stane 1 šil. 6 penijev, v njem spredeni bombaž, odpada ne upoštevamo, pa 1 šil., torej $\frac{2}{3}$ njegove vrednosti. Torej sta $\frac{2}{3}$ f. preje = 1 f. bombaža in $13\frac{1}{3}\varphi$. $\pi\rho\rho\chi\epsilon = 20\varphi$. $\beta\omicron\mu\beta\alpha\zeta\alpha$. ■ $13\frac{1}{3}$ f. preje tiči sicer samo $13\frac{1}{3}$ f. bombaža v vrednosti $13\frac{1}{3}$ šil., toda njihova dodatna vrednost $6\frac{2}{3}$ šil. tvori ekvivalent za bombaž, spreden v presežnih $6\frac{2}{3}$ f. preje. $13\frac{1}{3}$ f. preje predstavlja torej *ves bombaž*, spreden v *celokupnem produktu* 20 f. preje, surovinski material celokupnega produkta, toda tudi nič drugega. Tako je, kot da bi bila iz tega bombaža izpukana vsa volna in vsa volna celokupnega produkta zbita v $13\frac{1}{3}$ f. preje. Nasprotno sta predilsko delo, vsebovano v $13\frac{1}{3}$ f. preje, in del vrednosti, ki ga dodajajo porabljena delovna sredstva, iz njih samih oddaljena in prenešena na del produkta, upodobljenega v $6\frac{2}{3}$ f. preje – namreč $2\frac{2}{3}$ f. – spet kot golo upodobitev *delovnih sredstev v vrednosti 4 šil., porabljenih* v celokupnem produktu. Osem desetini celokupnega produkta ali 16 f. preje, čeprav so telesno, če jih obravnavamo kot *uporabno vrednoto*, kot prejo, prav tako tvorba predilskega dela kot preostali $\frac{2}{10}$ produkta, 4 f. preje, ne vsebuje zato v tej zvezi nobenega predilskega dela, nobenega dela, vsesanega med samim procesom predenja. Tako je, kot da bi se preobrazile brez predenja v prejo in kot da bi bila njihova podoba preje čista laž in prevara. Zares, ko jih kapitalist proda za 24 šil in s tem [denarjem] znova kupi svoja produkcijska sredstva, se pokaže, da je 16 f. preje le maskiran bombaž, vretena, premog itd. Preostali 4 f. preje ne vsebujejo zdaj s svoje strani nobenega atoma surovinskega materiala ali delovnih sredstev. Kar je od tega tičalo v njih, je

bilo že odvzeto in priključeno prvim 16 f. preje. 4 f. preje torej ne vsebujejo nobenega atoma dela, porabljenega v produkciji bombaža, mašinerije, premoga itd. Njihova vrednost je čista materiatura 12 delovnih ur, ki jih je porabil predilec. V produktu 20 f. preje utelešeno predilsko delo je zdaj koncentrirano na 4 f. preje, na $\frac{1}{5}$ produkta. Tako je, kot da bi predilec to predenje tkal v zraku ali z bombažem in vreteni, ki, brez sodelovanja človeškega dela, obstajajoči po naravi, ne dodajajo produktu nobene vrednosti. Od teh 4 f. preje uteleša končno prva polovica zgolj *nujno delo* 6 ur, druga – zadnja 2 f. preje – zgolj *presežno delo*. Samo ta zadnji del celokupnega produkta tvori presežni produkt.

Celokupni produkt 20 f. preje lahko torej takole razpade:

Celokupni produkt 20 f. preje, vreden 30 šil.

Konstantni kapital 24 šil.	
13 $\frac{1}{3}$ f. preje (= surovinski material)	+ 2 $\frac{2}{3}$ f. preje (+ delovna sredstva)
20 f. bombaža za 20 šil.	+ vretena, premog itd. za 4 šil.
Materiatura 40 delovnih ur	+ 8 delovnih ur
Materiatura 48 delovnih ur, preteklih pred procesom predenja = 24 šil.	

Variabilni kapital 3 šil.	Presežni produkt
2 f. preje	2 f. preje
Vrednost delovne sile 3 šil.	Presežna vrednost 3 šil
6 ur predilčevega nujnega dela	6 ur predilčevega presežnega dela
Materiatura 12 delovnih ur, porabljenih v procesu predenja = 6 šil.	

Od celokupnega produkta 20 f. preje zastopa 16 f. ali $\frac{4}{5}$ samo konstantni kapital, nasprotno zgolj $\frac{1}{5}$ ali 4 f. delo, porabljeno v samem procesu predenja. In vendar tvori 20 f. preje produkt dvanajsturnega predilskega dela. Tu se znova prikaže razlika med delovnim procesom in uvrednotevalnim procesom. Ponovi se že tisto poznano, da je *vrednost produkta* delovnega dne, tj. *produktova vrednost*, večja kot dnevni *vrednostni produkt*. Tako je vrednost dnevnih produciranih 20 f. preje = 30 šil., toda njihov del vrednosti, produciran v teku dneva, samo = 6 šil. Pravkar podani prikaz se razlikuje od prejšnjega po tem, da se *funkcionalno* ali *pojmovno različni sestavni deli produktove vrednosti izražajo v proporcionalnih delih produkta samega*.

Ta *razpad produkta – rezultata* produkcijskega procesa – v kvantum produkta, ki upodablja samó v *produkcijskih sredstvih* vsebovano delo, na drugi kvantum, ki upodablja samó v produkcijskem procesu *dodano nujno delo*, ter na zadnji kvantum produkta, ki upodablja samó v istem procesu *dodano presežno delo*, je prav tako enostaven kot pomemben, kakor bo pokazala njegova kasnejša uporaba pri zapletenih in še nerešenih problemih.*¹

Prevod: Tomaž Mastnak

*¹ Tekst, ki sledi, je v glavnem identičen besedilu 2. izd.; gl. spredaj str. 21

UREDNIŠKO POJASNILO

Organizacija Zveze socialistične mladine Slovenije na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani je pred predvidenimi dolgoročnimi spremembami programa študija na fakulteti pripravila več predlogov in analiz o njihovi potrebnosti. Pri tem se ni zadovoljila z abstraktnimi ugotovitvami o nezadovoljivosti sedanjega programa in o njegovih možnih alternativah, temveč si je prizadevala za praktične in konkretne rezultate. Odsotnost temeljitega študija metodološkega pomena Marxovega ‚Kapitala‘ je bila povod za študijska srečanja z naslovom »Metoda Marxovega ‚Kapitala‘«. Udeležujejo se jih študenti vseh letnikov fakultete, zanje pa seveda kot za druge oblike študija velja, da so javna, diskusijska in torej niso namenjena samo študentom fakultete. Namen takega načina študija Marxovega ‚Kapitala‘ pa ni bilo presajanje v svetu že običajnih Predavanj za uvod h ‚Kapitalu‘ v njihovi običajni obliki, kajti Haugova knjiga prav s tem naslovom je v slovenskem jeziku izšla brez običajne zamude, temveč v razvitje načina raziskovanja, ki je v raziskovanju družbe danes mogoče in zato tudi neogibno, toda mogoče le z odpravljanjem nesporazumov, ki so se navezali na ‚Kapital‘. Ne zanima nas torej Marxov tekst ‚na sebi‘, kaj je Marx ‚resnično hotel povedati‘, temveč konkretne družbene razmere našega časa, ki so prav tako neusmiljeni kriterij ‚Kapitala‘, kot je ta kriterij teh razmer.

Mag. Siniša Zarič, ki je asistent pri predmetu Marxov ‚Kapital‘ na Ekonomski fakulteti v Beogradu, mimogrede, edini fakulteti v Jugoslaviji, ki ima v študijskem programu tak predmet, je prevzel nase največ nalog pri izvedbi teh študijskih srečanj. V dveh letih, kolikor bi naj ta študij trajal, pa bodo sodelovali tudi drugi avtorji, deloma tudi ne le z različnimi, ampak tudi z nasprotnimi stališči. Prispevki in razprave bodo pripravljene za tisk in objavljeni.

Uredništvo

Mr. Siniša Zarić

PRISTUP »KAPITALU«

(Uvodno predavanje za studij »Metoda Marxovog Kapitala«)

Poštovane kolege,

pitanje izučavanja marksizma, i posebno Marxovih radova, jeste od onih pitanja za koja smatramo da su od fundamentalnog značaja u realizaciji velikog društvenog projekta, u izgradnji humanog društva koje neće počivati na otuđenom radu. Geneza marksističke misli koja obuhvata njeno nastajanje u krilu kapitalizma, i njenu upućenost, usmerenje njenog autentičnog toka ka asocijaciji udruženih proizvođača čini mogućom kako naučnu kritiku društva u kome se ova misao javila, tako i savremenih fenomena u okviru kapitalizma, te socijalizma shvaćenog kao svetskog procesa. Budućnost je veoma teško predvideti, nezahvalno je prognozirati, a najčešće i nenaučno. Pa ipak, čini se da marksizam, bez obzira na moguće oscilacije u stanju marksističke misli, a još bliže, marksistički način mišljenja, mora predstavljati idejnu osnovu ovog budućeg društva – pre svega zbog izuzetne važnosti i aktuelnosti Marxovog metoda analize, kome će biti i posvećena najveća pažnja u našem daljem toku istraživanja u okviru studijske grupe.

Ceneći svakako i Vaše nestrpljenje da se što pre krene na izučavanje Marksovog autentičnog teksta, odnosno da rasprava otpočne o prvim poglavljima I knjige »Kapitala«, nužno će biti učiniti i nekoliko sledećih napomena. Prva od njih odnosi se na potrebu jasnog definisanja aspekta izučavanja Marksovog »Kapitala« koji će, pored ostalih, biti u našem fokusu. O ovom momentu biće reči u današnjem, na neki način inauguralnom predavanju. Pored toga, a u zavisnosti od opredeljenja da se pre svega ima u vidu metodološki aspekt problema u vidu, treba odrediti i objasniti odnos prema raznim popularizacijama »Kapitala«, te tzv. uvodnim studijama iz čije bi analize proistekli takodje određeni zaključci. Svakako da će naše opredeljenje biti na izučavanju autentičnog Marksovog teksta. Konačno, ali ne i na poslednjem mestu po svome, pre svega teorijsko-metodološkom značaju, dotaćićemo se pitanja odnosa prema drugim Marxovim tekstovima, pre svega prema pripremnim radovima za »Kapital«, ali takodje i prema ostalim radovima Marksa, ali i Engelsa. Time smo uglavnom odredili i predmet, sadržajnu stranu, našeg prvog razgovora koji ima za cilj nekada samo postavljanja određenih dilema, pitanja koja iskrstavaju kod izučavanja »Kapitala«, ali će ovo predavanje, s druge strane, u određenom broju pitanja biti i ambicioznije postavljeno, odnosno biće u izvesnoj meri prisutan i zahtev da se u određenim pitanjima rasciste moguće dileme. Dakle, premda svaki teorijski rad, svako predavanje ima najčešće za cilj ne samo da rešava dileme, već i da otvara određena pitanja (mi bismo takodje otvorili čitav niz pitanja), ali bi neka morali uz pomoć naučne argumentacije i da apsolviramo. Naša uloga u kristalizaciji određenih pogleda jeste, poštovane kolege, zajednička, te plediram za aktivno učešće u radu studijske grupe.

Aspekti izučavanja »Kapitala«

Pošto smo napred odredili predmetnu strukturu današnjeg razgovora, potrebno je da se nešto šire zadržimo na mogućim aspektima izučavanja Marxovog »Kapitala«, odakle proizilazi i naslov našeg studija »Metoda Marxovega Kapitala«.

Analiziraćemo pre svega edukacione aspekte izučavanja Marxovog »Kapitala«. Mogući su sledeći edukacioni aspekti:

- a) metodološki aspekt
- b) aspekt konkretne analize sadržaja
- c) humanističko-emanipatorski aspekt
- d) aspekt edukacije u užem smislu.

Ovaj poslednji aspekt odnosi se na eksplicitne misli o obrazovanju koje se nalaze u Marxovom »Kapitalu« i drugim Marxovim radovima, a koji neće biti predmet naše daljnje pažnje. Humanističko-emanipatorski aspekt izučavanja »Kapitala« je svakako jedan od najbitnijih, te će on provejavati i u našoj analizi konkretnih sadržaja »Kapitala«, a, sa druge strane, i ovladavanje metodom Marxovog »Kapitala«, i uopšte Marxovom metodom ima za cilj ovladavanje društvenim zakonitostima, te je i u ovom momentu implicitno sadržan humanističko-emanipatorski aspekt.

Aspekt analize konkretnih sadržaja, ili drugim rečima teorijskog supstrata u Marxovom »Kapitalu« jeste nužan. Ovaj aspekt ima svoja ograničenja koja pre svega proizilaze iz razvoja društvene stvarnosti, te sledstveno tome i iz različite aktualnosti ovih sadržaja u pojedinom momentu istraživanja Marxovog teksta. Međutim, nužnost prisustva ovog aspekta u našem daljnjem izučavanju »Kapitala« nalazimo pre svega u svakako tačnoj tezi koja govori o neodvojivosti metoda od teorije i od nemogućnosti odvojene analize Marxovog metoda od analize Marxove teorije. Napred je bilo ukratko rečeno da je takodjer neodvojiv emancipatorsko-humanistički aspekt od aspekta konkretno-sadržinske analize, te metodološkog aspekta. Još jedanput se pokazuje da nije moguće tretirati Marxovo delo jednostrano. Pa, ipak: zalažemo se, recimo to jasno, za pre svega prisutnost metodoloških aspekta, te smo i čitav naš studij naslovili »Metoda Marxovog »Kapitala«. I pored toga, što se slažemo sa tezom da je nemoguće govoriti o metodu bez teorije, odnosno izvan teorije, smatramo da će biti potrebno pogotovo u ovim našim uvodnim razgovorima, pre nego što pristupimo autentičnom Marxovom tekstu da i explicite kažemo ponešto o Marxovom metodu.

Metodološkim aspektima u izučavanju »Kapitala« mora se posvetiti najveća pažnja. Moglo bi se čak reći da će jedan od najvažnijih ciljeva izučavanja u okviru ove studijske grupe biti ovladavanje Marksovom metodom analize, koji treba da postane osnovno orudje za sagledavanje ne samo neposredne stvarnosti, već i za naučno zasnovanu anticipaciju budućnosti. U cilju obrazloženja zahteva za većim prisustvom metodoloških problema u našem istraživanju ukazujemo na sledeće momente:

a) Opšti zakon društvenog razvoja čini da se u samom društvenom organizmu, kroz borbu suprotnosti, odvijaju neprestane promene u oblasti materijalne i društvene proizvodnje, u oblasti mesta i položaja osnovnih klasa i slojeva, te u nizu drugih manifestacija. Usled ovih promena, od Marksovog vremena do danas se dešava da osnovne društvene zakonitosti deluju u izmenjenom obliku, da su drugačije osnovne – teorije, te veze i odnosi između njih. Međutim, najdragoceniji dio Marksove teorijske baštine, njegov metod analize, sačuvao je svoju punu aktuelnost.

b) Ovladavanje Marksovom metodom, te njegovo pravilno izučavanje, pretpostavlja i razlikovanje metoda istraživanja i metoda izlaganja. Poznato je da redosled u postupku razotkrivanja suštine zakonitosti društvenog, posebno ekō-

nomskog razvitka, te svih odnosa koji se u ovom kontekstu javljaju, nije istovetan njihovom izlaganju. Pored naučnog smisla ovog razlikovanja, potrebno je naglasiti i njegov pedagoški aspekt. Naime, kako to i Marks u Pogovoru drugom izdanju »Kapitala« upozorava, ukoliko se ne poznaje suština razlike između metoda izlaganja i metoda istraživanja, moguće je da će čitava marksistička teorija, upotrebimo Marksove reči, »izgledati kao da imamo posla s kakvom konstrukcijom a priori«.

c) Konačno, u procesu izučavanja Marxovog metoda treba insistirati i na uočavanju razlike koja postoji između Marxovog dijalektičkog metoda i metoda uopšte. Naime, u okviru nekih drugih naučnih disciplina koje student izučava, pod metodom se podrazumeva takav put ka istini koji je skup strogo formalizovanih postupaka. Posebno je karakterističan drugačiji položaj istraživači pri primeni Marxovog dijalektičkog metoda i formalnih metoda u pozitivnoj nauci.¹ U situaciji kada i zbog niza objektivnih teškoća marksistički pristup nije ostvaren u kompletnoj nastavi, dakle u svim nastavnim predmetima, ovom momentu je potrebno pokloniti punu pažnju.

Naše izučavanje »Kapitala« neće biti puki sled kategorija kako je to uobičajeno u mnogim radovima, te udžbenicima političke ekonomije. Tamo gde bude diskusije o Marxovom kategorijalnom apparatusu, odnosno pojedinim kategorijama, ona će morati da bude vodjena pre svega imajući u vidu tri aspekta. Jedan je svakako metodološki aspekt pri čemu je polazišna osnova da se kategorije izvlače iz analize društveno-ekonomskog odnosa. Drugi aspekt bio bi teorijski, što će reći da je bitno upoznati se sa sadržinom Marxovog učenja. I konačno potrebno je uvek imati na umu aspekt savremenosti – kakvog je to sve značaja sa aspekta savremenosti, odnosno za izučavanje savremenih tokova u društvu, te savremenih fenomena.

Posmatrano kroz aspekt sadržajne strane marksističkog pogleda na svet uopšte, u našem prilazu »Kapitalu«, biće pre svega prisutna Marxova kritika političke ekonomije. Medjutim istovremeno, sinhrono se moraju imati u vidu i ostali delovi marksističkog učenja koji su slojevito prisutni u »Kapitalu«. Pre svega bi to bile filozofske osnove, te istorijski materijalizam kao bitno obilježje marxovog metoda. Marxov filozofski pogled i istorijski materijalizam su bitne pretpostavke njegove kritike političke ekonomije, a s druge strane u njegovoj kritici političke ekonomije su oni i sadrženi i to na jedan kvalitativno nov način kao dokinuti. Kritika političke ekonomije predstavlja na taj način zapravo suprotnost ekonomističkom pogledu na svet, odnosno ekonocentričnom. Sa druge strane Marxova kritika političke ekonomije znači i deinstitucionalizaciju forme opstojanja filozofije. Na ovaj način treba kroz analizu filozofske strane Marxovog učenja probuditi kod današnjih istraživača autentični filozofski eros, što jeste i zahtev za nužnošću povratka »filozofije iz njene katedarske izdvojenosti u svakodnevnost«.²

Na bazi svoje kritike političke ekonomije Marx je utemeljio i sledeća dva sloja sadržaja u celovitom učenju: teoriju klasne borbe i teoriju proletrske revolucije. Govorimo li o mogućim aspektima izučavanja Marxovog »Kapitala«, nužno je napomenuti da se teorija klasne borbe i teorija proletrske revolucije neposredno vezuju uz kritiku političke ekonomije i potvrđuju neophodnost celovitog izučavanja Marxovog učenja, a pre svega metoda Marxovog »Kapitala«. Ovo je u isto vreme i odgovor na pitanje koje se često formuliše na sledeći način: Šta treba da obuhvati marksizam kao sklop mišljenja, ideja, teorija? Marksizam predstavlja skup teorija (one predstavljaju zaokružene naučne celine – filozofija, politekonomija, itd.), te, takodje, obuhvata i metod analiza.

Dakle, ne marksizam kao nauka predstavljena parcijalno, kroz jednu od njegovih teorija, ili, pak, samo kroz metod analize, već izučavanjem osnovnih postavki svih njegovih delova, bez obzira što postoji njihova relativna autonomnost (na koju je takodje potrebno ukazati).

Napred je napomenuto da svaki od sastavnih delova marksizma predstavlja relativno autonomnu celinu. Ovakva autonomna teorija jeste i kritika političke ekonomije. Iz tih razloga i jeste naglašen pristup problemu načina izučavanja »Kapitala« sa aspekta političke ekonomije. Druga objektivno postojeća činjenica jeste orijentacija naučnih i pedagoških radnika u izučavanju specijaliziranih područja marksizma, njihova usmerenost na problematici jedne od ovih relativno samostalnih teorija u okviru marksizma.

Pa, ipak, treba objasniti i zašto je reč samo o relativno autonomnim teorijama, na čemu ćemo i nadalje insistirati. Naime, razlog jeste taj što sve ove teorije, koje možemo nazvati i oblastima marksizma imaju zajednička dva osnovna momenta. Prvi jeste zajednički metod analize, odnosno metod istraživanja. Drugi se tiče prihvatanja osnovnih teorijskih postavki marksizma. Dakle, ova osnovna teorijska načela marksizma, kao i zajednički Marksov metod analize jest i linija razgraničenja prema stavovima koji nisu marksističke orijentacije.

Adam Schaff je još precizniji. On smatra da ni samo prihvatanje osnovnih teorijskih postavki marksizma, niti Marksovog metoda analize nije još uvek i dovoljan uslov da se radi o marksisti.« Ali u donekle različitom vidu nego u prethodnom slučaju, ako naprosto dade do znanja da ga ne zanimaju druge oblasti marksizma nego samo ona kojom se izravno bavi. Stvar postaje još složenija kad on bez kolebanja odbaci marksizam u tim drugim oblastima; u tim se slučajevima ne radi o marksisti, već o istraživaču koji primenjuje metodološke i teorijske postavke marksizma u odredjenoj disciplini».³

O popularizacijama »Kapitala« i uvodnim studijama

U našem radu na istraživanju metoda Marxovog »Kapitala« baziraćemo se svakako na autentičnim Marxovim tekstovima pre svega na samom »Kapitalu«. Medjutim, ovo naše opredeljenje ćemo argumentovati analizom odnosa prema različitim oblicima popularizacije Marxovog »Kapitala« pri čemu treba ukazati na eventualne dobre strane pre svega konspekata, ali, naročito na stanovite nedostatke ovakvog pristupa. Nešto će drugačiji biti naš odnos prema uvodnim studijama, odnosno onim studijama koje su sačinjene sa ciljem da čitaocu olakšaju izučavanje Marxovog fundamentalnog dela, ali ne i sa ciljem da ga zamene. No, krenimo u konkretnu analizu.

Samo se po sebi razume da je svaki od pokušaja činjenja konspekta »Kapitala« morao da bude suočen sa nizom dilema, pitanja i problema. Tako, na primer, nužno je za svaki konspekt izvršiti izbor najznačajnijih problema, s obzirom na svu širinu Marksove analize. Pošto se učini selekcija delova »Kapitala«, nameće se pitanje: opredeliti se za Marksove vlastite reči ili, pak, za sopstvenu interpretaciju, interpretaciju autora konspekta. Moguće je, takodje, kombinovati i jedan, i drugi način.

Takodje se kao važno pitanje postavlja i problem određivanja optimalnog obima jedne ovakve popularizacije. Pri tome se mora voditi računa da se ne predje u vulgarizaciju »Kapitala«, u drsko osiromašenje Marksove misli.⁴

Pojava prvog toma »Kapitala« označila je i početak snažne delatnosti u cilju popularizacije Marksovog učenja, bez obzira na činjenicu da Marksova ekonomska teorija time nije bila dovršena. Tako, Roza Luksemburg piše: »Pa ipak, agitiralo se u Njemačkoj, kao i u ostalim zemljama, već sa nedovršenim materijalom kojeg je pružao prvi svezak. Marksova nauka kao celina bila je već na temelju prvog sveska popularizirana i prihvaćena, šta više, ova agitacija sa djelomičnom Marksovom teorijom postigla je odlične uspjehe i nigdje se nije opažala kakova teoretska praznina.«⁵ Iz ovog perioda poznat je Engelsov rad⁶ na konspektiranju »Kapitala«. Engels je, u želji da Marksovo delo učini što dostupnijim radničkoj

klasi, činio izvode iz I toma. Bilo je više razloga zbog kojih su Engelsovi izvodi ostali nedovršeni. Jedan je Engelsova prezauletost drugim poslovima, a drugi se tiče nerazumevanja izdavača časopisa koji je trebalo da objavljuje ovakav konsept »Kapitala«.

Posebno je interesantan konsept »Kapitala« koji je sačinio Johan Most. Ovaj konsept su Marks i Engels pregledali, dopunili i, unekoliko, svojim intervencijama, preradili. O Marksovom i Engelsovom interesovanju za Mostov konsept imamo više svedočanstava u njihovoj korespondenciji. Rad nemačkog komuniste (koji kasnije postaje anarhista, da bi na kraju svog životnog puta pripadao anarhosindikalistima) Johana Mosta (Augzburg, 1864. – Sinsinati, 1906), objavljen je pod naslovom »Kapital und Arbeit« prvi put 1873. godine u Hemnicu. Posle prvog izdanja usledile su Marksove i Engelsove sugestije i izmene usmerene na poboljšanje konsepta. Tako dolazi do sledećeg, drugog izdanja, takodje u Hemnicu 1876. godine, a potom i u Njujorku 1878. godine.

Slede, hronološki, popularizacije Karla Kafijera (Carlo Cafiero) 1879. godine, te Francuza Devija (Gabriel Deville) 1883. godine. Poseban značaj ima konsept »Kapitala« koji je načinio Julian Borhart (Julian Borchardt). Značaj ovog Borhartovog konsepta leži, između ostalog, i u činjenici da se izvodi sadržani u njemu odnose na sva tri toma Marksovog »Kapitala«.

Marks i konsepti

Pre nego što se poblizhe pozabavimo konseptima »Kapitala«, posebno Borhartovim popularnim izdanjem, koje će biti predmet naše pažnje, bilo bi potrebno da se osvrnemo ukratko na neke činjenice koje mogu implicite da nam osvetle Marksov stav o ovom vidu popularizacije »Kapitala«.

Pre svega, sasvim je sigurno da je i sam Marks bio svestan ogromnih teškoća na koje će »obični čitalac« naići u »Kapitalu«. Problem se pojavljuje u još oštrijem vidu kada se zna značaj asimilacije »Kapitala« za najšire slojeve društva. Marks se posebno brinuo kako će čitaoci savladati početak »Kapitala«, prve glave I toma, odnosno one delove u kojima je nivo apstrakcije najviši. O tome Marks piše u Predgovoru francuskom izdanju: »Analitički metod, kojim sam se poslužio i koji još nije bilo primenjivan na ekonomske probleme, prilično otežava čitaocima čitanje prvih glava, pa se treba bojati da će se francuska publika, uvek nestrpljiva da dodje do rezultata, željena da upozna povezanost opštih načela sa pitanjima koja je neposredno zanimaju, zastrašiti da produži što neće naći odmah sve na početku.« Ali, Marks odmah zatim, u sledećem pasusu, kao da upozorava sve buduće popularizatore njegove misli, piše: »To je nezgoda protiv koje ja ne mogu ništa, osim da unapred za svaki slučaj upozorim na to i da naoružam čitaoca koji traži istinu.«

U prepisci Marksovoj i Engelsovoj, medjusobnoj i sa trećim licima, nailazimo na više mesta na njihovu razmenu mišljenja, ocene i napore oko već pominjanog Mostovog konsepta (»Kapital i rad«). Tako, Engels u jednom pismu Marksu, upućenom 24. maja 1876. godine, piše: »... Prokletstvo plaćenih agitatora i poluobrazovanih teško pada na našu partiju u Nemačkoj... Taj čovek, mislim Most, postigao je da ekscerpira ceo »Kapital«, i da od toga pak ništa ne shvati.«⁷

U ovom kontekstu, interesantno je citirati i »Belešku o knjizi« (odnosi se na Mostov konsept) koju je napisao Hans Magnus Encensberger (Enzensberger): »... Marks je »Kapitalom« postavio naučni standard socijalističke teorije iza koga je moralo da zaostane svako »populariziranje«. Tako je bilo i sa Mostovom brošurou kao sa mogućnošću jednog takvog pothvata kome je bila upućena Marksova skepsa. »Odavde sledi da je i Encensberger takodje skeptičan u pogledu uspeha ovakvih popularizacija »Kapitala«.

Medjutim, Encensberger primećuje i sledeće: »Na drugoj strani Marks i Engels su Mostov konspekt dva puta izričito preporučili za štampanje«. Encensberger je u »Belešci o knjizi« mislio na Marksovo pismo Sorgeu (London, 14. jun 1876.) i Engelsovo pismo Hepneru (London, 25. jul 1882.).

Želeći da problem potpunije osvetlim, ovom delu sam i dao naziv upotrebljavajući množinu (»Marks i konspekti«). Naime, korišćenjem pisma koje je Marks uputio austrijskom lekaru Krausu, a koje je nedavno pronadjeno u bečkom Allgemeinen Verwaltungsarchivu, vidi se da je i Marks čitao izvode, konspekte, iz oblasti drugih nauka. Marks piše: »... Bilo bi mi drago kad biste mi poslali compendium nove medicinske nauke.«⁸ Odavde konačno možemo da izvučemo sledeći zaključak: Marks je, po svemu sudeći, odricao veći naučni značaj konspektima, njihovu valjanost za ozbiljnije ulaženje u srž problema, ali je priznavao njihov praktični značaj, njihovo posredništvo u tom interesantnom odnosu nauka – laik.

Motivi Borhartovog rada na popularizaciji »Kapitala«

Koji su bili motivi rada Juliana Borharta na konspektiranju »Kapitala«? Uopšteno govoreći, odgovor se može sažeti u jednu rečenicu, onu koju možemo navesti i pri osvrtu na koju drugu popularizaciju »Kapitala«: da se čitaocu olakša razumevanje i praćenje Marksovog najznačajnijeg dela. Ovo se može postići ukoliko se uklone razlozi koji otežavaju asimilaciju Marksove ekonomske teorije saržane u »Kapitalu«. Njih je prema J. Borhartu više, među kojima su i sledeći:

a) Sam obim »Kapitala«, preko 2000 stranica, odvrća na neki način širu publiku od proučavanja.

b) Sledeći otežavajući faktor predstavlja činjenica da sam redosled izlaganja predstavlja, prema Godeljeu (Godelier),⁹ »logiku« »Kapitala«, te čini da je u većini slučajeva nemoguće izolovano posmatranje pojedinih problema ili kategorija, a da se nema u vidu kompletni »Kapital«, niti neke od glava bez poznavanja celine.¹⁰

c) Poznato je da je neke delove II i II toma »Kapitala« Marks ostavio nedovršenim. Tako se moglo dogoditi da je izvestan broj problema ostao notiran, identifikovan, ali nije i šire rastumačen. Na nekima od ovakvih mesta dolazilo je do Engelsovih intervencija kasnije ili njegovih dodataka (o bankovnom kapitalu u imperijalizmu, akcionarskim društvima, berzi, itd.). Borhart smatra da su neki od ovakvih delova upravo razlog izvesnog nerazumevanja do kojeg dolazi pri čitanju »Kapitala«.¹¹

d) Konačno, Borchardt smatra da je jedan od faktora, odnosno razloga, koji su ga motivisali da pristupi ovoj popularizaciji »Kapitala« poznato mišljenje da je Marks bila važna samo suština, a ne i forma, te da je Marks zapostavio način izražavanja misli u odnosu na sam sadržaj u koji je utkan sav njegov duh, sva njegova misao. Ova se teza može u literaturi sresti i ranije, a o problemu postoje izrazito kontroverzna mišljenja. Neka od njih navodi i sam Marks u Pogovoru drugog izdanja I toma »Kapitala«. Naš je stav, medjutim, da bi savremena ocena Marksovog stila u »Kapitalu« sadržala priznanja autoru zbog živog i zanimljivog izlaganja, što, svakako, ne spada u kvalitete velike većine kasnijih ekonomskih pisaca, kako iz redova građanske nauke, tako i onih marksističkih. Ovde svetli izuzetak predstavlja Roza Luksemburg.¹²

Pokušajmo sada da odgovorimo i na pitanje šta su razlozi, oni najvažniji, brojnih izdanja Borchardtovog rada koja čine da pridev »Popularna«, koji iz njih ide, ima svoju pravu vrednost. Ovde se, naime, uočava veliki trud Juliana Borchardta da opravda podnaslov svog konspekta – »opšte pojmljivo izdanje« (»Gemeinverständliche Ausgabe«).¹³

Da bi laiku omogućio praćenje i razumevanje sadržaja »Kapitala«, Borchartd u svoj konspekt nije uneo šire izvode iz Marksovih istraživanja o samom problemu vrednosti, kao i o razmeni. Odavde je proizašlo da se na samom početku Borchartdove popularizacije našlo poglavlje pod naslovom »Roba, cena i profit«, što bi predstavljalo deo sadržaja III toma. Isto tako, i drugo poglavlje Borcharttovog konspekta bavi se problemima koji nisu predmet analize u I tomu »Kapitala«, te odatle i njegov naslov »Profit i promet roba«. Međutim, već treće poglavlje konspekta našlo se pod naslovom »Upotrebna i razmenska vrednost. – Društveno potrebni rad«, »čime se Borchartd vraća na I tom »Kapitala«, da bi u kasnijim poglavljima uglavnom sledio onaj redosled koji već postoji u Marksovom delu.

Nije nimalo teško dokučiti zbog čega se Borchartd odlučio za ovakav plan svoje popularizacije. Nema sumnje da izmene u redosledu objašnjavanja ekonomskih zakonitosti, kao i osnovnih ekonomskih kategorija koje je učinio nemački marksista u svom konspektu mogu da se tumače kao rezultat želje da se čitaoci na samom početku upoznaju prvo sa objašnjenima i definisanjem onih kategorija i procesa koji su im neposredno vidljivi (cene, profit, promet), što je svakako pristupačnije, razumljivije. Tu se dotičemo poznatog pitanja: odnos između Marksovog metoda istraživanja i njegovog metoda izlaganja. Ovakvim redosledom, Borhart kao da za kratko sledi Marksov tok istraživanja, da bi, nešto kasnije i njegovo izlaganje bilo u skladu sa Marksovim metodom izlaganja. Na ovaj način Borchartd postiže da, na samom početku studija Marksove ekonomske teorije, ne padne moral čitalaca pred visokim stepenom apstrakcije koji je Marks primenio upravo u samom početku »Kapitala«.

S druge strane, ostaje pak činjenica da je ogroman značaj upravo tih delova u »Kapitalu«, što je vidljivo i iz obima koji ova razmatranja obuhvataju u prvoj knjizi. Takodje je indikativna činjenica da je Marks, prilikom pregleda Mostovog konspekta I toma »Kapitala« najviše dopuna imao upravo u ovom delu. Ove dopune našle su svoje mesto u II izdanju Mostovog konspekta.¹⁴ Uzimajući u razmatranje ovo pitanje, prevodilac i pisac predgovora za konspekt »Kapital i rad«, V. Pilić konstatuje: »U svrhe analize, na ovom mestu je dovoljno reći da je u Borchartd-ovom radu izostalo upravo ono iz Prvog toma Marksovog »Kapitala« što se odnosi na osnovna svojstva robe i što ima veliki značaj za poimanje Marksovog dijalektičkog metoda, a nalazi se dato u Mostovom konspektu, uz Marksove dopune.«¹⁵

Pitanje kako otpočeti studij Marksovog »Kapitala« široko je diskutovano u stručnoj literaturi. Diskusiju je otpočeo još sam Marks, a od najnovijih priloga ističemo studiju W. F. Haug-a »Uvod u »Kapital«. Studija sadrži dvanaest predavanja, od kojih je prvo upravo posvećeno pitanju početka izučavanja kritike političke ekonomije. Ovde Haug diskutuje, uz niz argumenata, eventualne mogućnosti drugačijeg puta savladivanja Marksove teorije, a na samom početku Prvog predavanja anticipira zaključke ove svoje analize rečima: »Vidjet ćemo da ima odlučujućih razloga koji govore protiv upućenosti takvim stranputicama. Ako, dakle, nema puta koji vodi pred tog početka, tada je potrebno metodički svjesno čitanje, kako na njegovim grebenima ne bi sve zaglavilo.«¹⁶

Rekli smo već da se u Borhartovom radu zadržava i Marksov izraz, i, ono što je još važnije, struktura Marksovog »Kapitala«, u glavnom. Kada je reč o strukturi, pada u oči još jedna, nazovimo je tako, »lična« crta Borhartovog konspekta, a koja, po našem mišljenju, predstavlja opravdanu intervenciju autora ovih izvoda. Naime, Borhart je u svoje drugo izdanje konspekta »Kapitala« ubacio, verovatno imajući baš kapitalističku stvarnost u vidu, suočenu sa cikličnim kretanjem privrede, poglavlje o krizama. Ovakvo poglavlje u Marksovom »Kapitalu« ne postoji, ali su izvodi Borhartovi načinjeni iz odeljka »Akumulacija kapitala i krize« koji se nalazi u drugoj knjizi »Teorija o višku vrednosti«. Ovo poglavlje iz »Teo-

rija o višku vrednosti«, koje se, inače, mogu smatrati IV tomom »Kapitala«, od izvanrednog je značaja. Ono i dandanas služi kao nezaobilazna literatura i kao polazna tačka za sve marksističke interpretacije uzroka i suštine kriza.

Kuda dalje na popularizaciji Marksovog »Kapitala«?

I pored postojanja mnogih pokušaja da se obezvređi smisao izučavanja kritike političke ekonomije danas, čiji smo svedoci, da se dokaže njena »beskorisnost«,¹⁷ smatramo da je ovaj studij danas neophodniji nego pre. Ovde je pogodno mesto da se citira jedan deo iz Haug-ove studije: »... ako kritika političke ekonomije treba postaviti temelj, temelj za ništa manje nego asocijaciju članova društva, tada se ona može smisljeno studirati samo u obliku koji je čini dostupnijim svakome bez obzira na njegovu struku. Učiniti od toga samo nešto za specijaliste ili za hermetične više seminare značilo bi ovu namjeru onemogućiti.«¹⁸

Ostaje, konačno, i pitanje na koji način prići popularizaciji »Kapitala« danas, koje vidove odabrati? Jedan od još uvek egzistirajućih vidova jesu konspekti »Kapitala«, pri čemu treba imati gornje u vidu. Naravno, svrhe imaju samo one popularizacije kroz koje se može sagledati Marksov metod, koje nisu ogolile Marksov duh.

Takode se u stručnoj literaturi zapaža i periodični pojavljivanje studija koje imaju za cilj da se njihovim korišćenjem dublje prodre u suštinu Marksovog teksta, u srž njegove teorije. Jedna od njih je već citirani Haug-ov »Uvod u Kapital«. Za ovaj tip studija može se reći da predstavljaju komplementarnu literaturu uz autentični tekst. Čini nam se, međutim, da se ovaj kvalifikativ ne može staviti uz ambiciozniji Althusser-ov i Balibar-ov rad pod nazivom »Čitati Kapital«,¹⁹ a koji je kod nas preveden, reklo bi se neodgovarajuće, sa »Kako čitati Kapital«. Ovakav naslov bi neupućenijeg čitaoca mogao da navede na pomisao da mu studija treba da služi kao polakšanje, ili uputstvo za čitanje »Kapitala«.

Naravno, čine se i pokušaji da se Marksovo učenje učini dostupnijim kroz korišćenje grafičkih prikaza, formalizovanih procesa ili poluprogramiranim metodom.²⁰ Ovakvi pokušaji zahtevaju duboko prodiranje i istraživanje odnosa dijalektičkog metoda prema formalizaciji društvenih procesa, što je još uvek »neuzorana ledina«. O samom problemu može se više svetlosti dobiti čitanjem Predgovora, uvoda i komentara Wolfgang-a Endemann-a Marksovim »Matematičkim rukopisima«.²¹

Situacija nameće povećani interes za izučavanje Marksovog dela, posebno onih delova koji se odnose na istraživanja karakteristika i uzroka kriza. Odavde nije nimalo slučajno da i Borhartov konspekt sadrži delove o krizama koji su preuzeti iz »Teorija o višku vrednosti«, a da ga je Borhart sačinio upravo u periodu velike ekonomske krize. U studiji Ben-a Fine-a »Mark's »Capital«, za koju autor u Uvodu piše: »Ova knjiga je i uvod u, i interpretacija Marksova tri toma »Kapitala«,²² a koja sadrži deset poglavlja, osmo poglavlje je pod naslovom »Crises«, deveto »Notes on Theory of Distribution«, a deseto, poslednje »Marx's Economics and Contemporary Capitalism«. Ne upuštajući se na ovom mestu u ocene ove Fine-ove studije, reći ćemo da sam sadržaj rada potvrđuje povećani interes za one delove u Marksovom učenju koji govore o krizama, raspodeli, itd., koji se javlja sredinom sedamdesetih godina, zajedno sa recesijom koja zahvata kapitalistički svet. Ovaj primer pokazuje da će u zavisnosti od aktuelnih problema različiti delovi Marksove teorije dobijati veće ili manje mesto u raznim interpretacijama, konspektima, popularizacijama.

Konačno, a u želji da rezimiramo gornju diskusiju, jasno je da popularizacije »Kapitala« u vidu izvoda ili konspekta pokazuju stanovite nedostatnosti zbog kojih ne mogu da posluže i iole serioznijoj analizi. S druge, pak, strane, ovakvi po-

kušaji pokazuju načine pristupa Marksovom učenju, modalitete recepcije njegove misli, te atraktivnost aktuelnu pojedinih delova Marksovog teorijskog nasledja. Dakle, ovakvi postupci jesu više ilustracija različitosti prilaza, nego što su i stvarna alternativa kod seroznijeg proučavanja »Kapitala«. Moglo bi se reći da ovakvi pokušaji mogu da iniciraju i značajnije rasprave teorijsko-metodološkog značaja. Sa aspekta iniciranja, ali i ne samo iniciranja, već i stvarnih doprinosa diskusijama teorijsko-metodološkog karaktera, posebno su značajne neke od uvodnih studija u »Kapital«. O jednom broju ovakvih istraživačkih napora bilo je u gornjem tekstu reči.²³

O odnosu prema drugim Marxovim radovima

Vrlo je bitno da se na početku zajedničkog izučavanja metode Marxovog »Kapitala« postigne konvencija u odnosu prema drugim Marxovim radovima. Ova »konvencija« je samo tako nazvana. Ona pretpostavlja naše opredeljenje prema naučnoj argumentaciji kojom treba potkrepiti određeni broj teza i dilema koje se u literaturi javljaju, a interesantne su, pre svega sa metodološkog stanovišta. O čemu se, zapravo, radi? Radi se o dvojakom odnosu prema kome se treba takodje odrediti. Jedno pitanje koje treba razlučiti jeste odnos prema radovima koji su prethodili »Kapitalu« u smislu pripremnih radova za »Kapital«, a drugo je pitanje o korišćenju ostalih Marxovih radova, pored »Kapitala« pri obradi pojedinih teorijskih ili metodoloških problema. Razmotrimo jedno i drugo pitanje po-
naosob.

»Kapital« i pripremni radovi

Marksovu misao treba celovito analizirati, kako smo to napred pokazali, u smislu obuhvatanja mogućih aspekata, te sadržajne strane njegovih radova. Medjutim, drugo je pitanje da se Marksovo delo mora takodje posmatrati i u kontinuitetu njegove misli. Ovaj kontinuitet možemo pratiti još od »Ekonomsko-filosofskih rukopisa« (1844.) pa nadalje. Medjutim, kada se posebno »Kapital« razmatra, nužno je pri njegovoj analizi uzeti u obzir i tzv. pripremljene radove za »Kapital«, izmedju ostalih i niz rukopisa koje je Marx, po njegovim sopstvenim rečima, pisao da sam sebi stvari pojasni. Ovde posebno mislim na one rukopise koji su pisani 1857–1858. godine, a koji su poznati pod nazivom »Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie« (Osnovi kritike političke ekonomije). Potom je završen, inače zaokružen i stilski perfektan, rad »Zur Kritik der Politischen Oekonomie« (»Prilog kritici političke ekonomije«), 1859. godine. Značajan je i tekst »Teorija o višku vrednosti« koje se smatraju IV tomom »Kapitala«, a pisani su kada i tzv. prva verzija »Kapitala«. Za rukopis VI glave Prve knjige »Kapitala« smatra se da je deo možda ovog rukopisa. Ovaj Marksov rad poznat pod nazivom »Rezultati neposrednog procesa proizvodnje« (»Resultate der unmittelbaren Produktionprozesses«) nastao je u vremenu od 1863. do 1864. godine, što znači u vreme definitivnog oformljavanja njegove ekonomske teorije.

Mogli bismo se složiti sa onim autorima koji smatraju da se u »Kapitalu« zapravo već sadrži izlaganje rezultata njegovih istraživanja. Ovo je u saglasnosti i sa tezom o nepoklapanju metoda istraživanja i metoda izlaganja u »Kapitalu«. Ostaje sada, posle ovih uvodnih napomena, potreba da razjasnimo naš odnos, pre svega, prema ovim pripremnim i radovima koji neposredno prethode »Kapitalu«. Dakle, kako koristiti u daljem studiju metoda Marxovog »Kapitala« ove tekstone? Da li se u njima nalazi »zlatni ključić« koji je potrebno imati da bi se »Kapital« razumeo?²⁴ Formuliramo li pitanje drugačije: treba li u izučavanju krenuti

od pripremnih, prethodnih radova »Kapitalu«, od analize ovih tekstova, ili, pak, od »Kapitala« kao fundamentalnog dela, u kome se sadrže konačna Marxova opredeljenja i njegova prečišćena teorija? Ja bih se na osnovu napred datih argumenata te samih Marksovih stavova, odnosno poštovanjem visokih naučnih kriterijuma, ako hoćete i kriterijuma koji se tiču književnog stila, a koje je postavio sam Marx, opredelio za ovaj drugi pristup. Lev Kreft šire analizira ovo pitanje, svrstava ga u daleko širi i značajniji kontekst i konačno formuliše stavove sa kojima bih se ja uglavnom složio: »Ipak, stvarni značaj rukopisa i pripremnih radova, pa, dakle, i »Osnova«, svakako nije u tome da zamjenjuju Kapital ili neko drugo Marxovo objavljeno djelo (poznajući Marxovu temeljitost u objavljivanju, to bi bio i potpuni besmisao, ali on je dobio uprkos tome sasvim solidan broj ponosnih proroka – koji danas time uglavnom ne prevazilaze više ograničenosti dogmatskog marksizma, nego posljednje ostatke revolucionarnog u njemu). Njihov značaj može da se ogleda i u tome da kao prikaz misaonog procesa i metode na radu daju prilaz ka razumijevanju osnovnih djela, posebno Kapitala – nalazeći u Kapitalu odnos prema »Osnovama«, a ne obratno.«²⁵ Ja bih dodao ovome da će biti potrebno da se nekima od ovih tekstova posebno vraćamo u onim slučajevima kada to budu iziskivala pitanja metodološkog karaktera, te tamo gde metod bude explicite tema diskusije.

»Kapital«, ostali Marxovi radovi, problemski pristup

Preostaje nam da apsolviramo, makar i u jednom redukovanom obliku, i pitanje odnosa prema ostalim Marxovim, pa i Engelsovim radovima. U podnaslovu stoji i »problemski pristup«. O čemu se zapravo radi? Koji problem time otvaramo, u želji da ga razrešimo kako bismo se toga u daljem izučavanju »Kapitala« držali? Pitanje se drugačije može formulirati na sledeći način: da li se kod analize pojedinih teorijskih problema u »Kapitalu« možemo služiti i ostalim Marxovim radovima (ovde ne mislimo samo na one koje smo nazvali pripremnim ili prethodnim)?

Postoje sledeći mogući stavovi:

a) »Kapital« treba integralno izučavati, ali samo kao »Kapital«, eventualnim uključivanjem »Teorija o višku vrednosti« u analizu. Ovaj stav polazi od mišljenja da je »Kapital« takva celina, »artistička, perfektna«, te nije potrebno uključivati u obrazloženja i izučavanja Marxove stavove iz drugih radova. Ovaj stav ne bismo dalje obrazlagali.

b) Drugi stav jeste onaj koji dopušta mogućnost povremenog uključivanja i ovih tekstova koje smo nazvali neposredno prethodnim ili pripremnim. O tome je već napred bilo nešto više govora.

c) Treći je stav u literaturi o »Kapitalu« i šire u marksističkoj literaturi široko diskutovan i tiče se tzv. protivrečnosti izmedju Marxovih ranih radova i radova »zrelog« Marxa (onih pisanih posle 1848. godine). U delu literature insistira se na razlici izmedju dve faze Marxovog stvaralaštva, te njihovoj nepomirljivosti. Ovakva teza bila je dugo vremena preovladjujuća u marksističkoj misli. Ovakav pogled ne dozvoljava zapravo korišćenje u smislu razjašnjavanja odredjenih teorijsko-metodoloških problema onih Marxovih radova koji pripadaju takozvanoj ranoj fazi.

d) Poslednji stav se protivi mehaničkom »cepanju« Marxovog dela, te njegovo teorijsko nasledje posmatra u svojevrsnom razvoju i kontinuitetu. Takav stav bi, prema rečenom, zapravo dopuštao mogućnost korišćenja ostalih Marxovih radova u smislu boljeg razjašnjenja, ili svojevrsne aktualizacije pojedinih delova, Marxove teorije.

U pokušaju da rezimiramo gornju diskusiju, poslužićemo se i sa nekoliko ilustrativnih primera iz Marxovog opusa, pri čemu bismo zaključili da je Marxovo učenje koherentno, te smatramo prevazidjenim svako cepanje »ranog mlado-

hegelijanca« i »zrelog« Marxa. Moje stanovište ilustriraću jednim nešto dužim citatom iz »Rezultata neposrednog procesa proizvodnje«, iz posebno značajnog poglavlja »Kapitalistička proizvodnja je proizvodnja i reprodukcija specifično kapitalističkog proizvodnog odnosa«. Citat reljefno pokazuje povezanost tzv. I i II faze Marxovog stvaralaštva, njihovu neprekinutu vezu: »A ovo (Marx misli na njegovo tumačenje kapital-odnosa – primedba S. Zarić) shvatanje se bitno razlikuje od shvatanja građanskih ekonomista, koji su sami zahvaćeni kapitalističkim predstavama i koji, istina, vide kako se proizvodi unutar kapital-odnosa, ali ne vide kako se proizvodi sam taj odnos i kako on u sebi ujedno proizvodi materijalne uslove svog izčezavanja, te se time odstranjuje njegovo istorijsko pravo kao nužnog oblika ekonomskog razvoja, proizvodnje društvenog bogatstva.«²⁶ A sada, evo i jednog Marxovog stava iz »Ekonomsko-filosofskih rukopisa« iz 1844. godine: »Rad ne proizvodi samo robe, on proizvodi sebe sama i radnika kao robu, i to u razmeru u kojem uopšte proizvodi robe... Ukoliko se radnik više-eksteriorizuje, utoliko moćniji postaje tuđji, predmetni svet koji on sebi stvara nasuprot, utoliko postaje siromašniji on sam, njegov unutrašnji svet, utoliko njemu samega manje pripada.«²⁷ S druge, pak, strane, može se smatrati komplementarnom analiza u »Rezultatima neposrednog procesa proizvodnje« i u Prvom tomu »Kapitala«. Ova konstatacija se posebno uspešno može ilustrirati na primeru sadašnje 14. glave Prve knjige »Kapitala«. U ovoj je glavi problem stvarne i formalne subsumpcije rada kapitalu, problem koji zadire u samu srž kapitalističkih odnosa, dat samo delimično. Isto pitanje u rukopisu »Rezultati neposrednog procesa proizvodnje« Marx je analizirao daleko šire. Tako je problemu potčinjenosti (formalne i realne) rada kapitalu Marx u tekstu koji nije ušao u konačnu verziju »Kapitala« posvetio čitava tri pododeljka. Čini nam se da su ovi odeljci od esencijalnog značaja za svako istraživanje otudjenja. Čitav je niz drugih problema (krize, proizvodan i neproizvodan rada, itd.) koji se mogu pratiti u više Marxovih radova, ali smo ubedjeni da se jedino mogu uspešno apsolvirati samo imajući u vidu većinu ovih stavova, sadržanih u niz radova. Naravno, za najveći broj pitanja nije potreban osvrt na ostale Marxove tekstove, odnosno nije nužan. Recimo, na kraju, još i to da korišćenje pojedinih delova ostalih Marxovih radova ne bi smelo da u našem izučavanju »Kapitala« remeti plan i strukturu samog »Kapitala«. Ovu ogradu svakako treba imati u vidu.

Ovo što je napred rečeno, bile su dileme koje su pre svega imale na umu razvojni aspekt Marxovih radova. Postoji još jedan momenat o kome treba dati objašnjenje. Naime sve Marksove radove mogli bismo uslovno da podelimo u dve grupe. Prvu grupu činili bi radovi koji su apstraktno-teorijskog nivoa, kao što je »Kapital«, »Prilog kritici političke ekonomije«, itd. Drugu grupu obuhvataju radovi konkretno-istorijskog nivoa analize, medju kojima su »Klasne borbe u Francuskoj«, »18 brimer Luja Bonaparte«, itd. Pitanje jeste sledeće: kako koristiti tekstove sadržane u radovima koji su konkretno-istorijskog nivoa? Ja smatram da se i ovi radovi mogu koristiti u svrhu naše analize, ali svakako u daleko manjoj meri. Oni najčešće mogu da posluže kao deskripcija, često potrebna, određenjenih odnosa. Podsećam na analizu položaj proletarijata u periodima prosperiteta (krize) koji je Marx dao u »18 brimeru Luja Bonaparte«, a koja mogu predstavljati dopunu analizi kriza, pre svega, na osnovu tekstova apstraktno-teorijskog karaktera.

Zaključna razmatranja

ponovimo, u najkraćem, sve što nam se čini najbitnijim u pristupu izučavanja Marxovog »Kapitala«. Dakle, pre svega, treba imati, iz već elaboriranih razloga, u vidu metodološki aspekt izučavanja ovog dela, te bi jedan ovakav kurs nosio

naziv »Metod Marxovega »Kapitala«. Treba podvući neodvojivost metoda od teorije. Takođe, insistirati na vezi sa savremenosti, u smislu značaja ovih rezultata za savremena istraživanja. Dalje, »Kapital« izučavati čitanjem »Kapitala«. Uvodne studije su komplementarne, ali, kako to napominje Haug, »samo za one koji čitaju »Kapital«. »Kapital« je finale grande Marxovog opusa i ključ je za razumevanje prethodnih radova. Sa metodološkog aspekta značajno je proučavati i pripremanje radove. Marxova teorija je celovita, Marx je jedan, korišćenje ostalih radova je moguće, kod nekih problema čak nužno, no treba imati na umu i strukturu, redosled izlaganja u Marxovom »Kapitalu«.

Na kraju, još jedna napomena u daljem radu. Znajući za Vaše nestrpljenje da se počne sa analizom konkretnog, autentičnog teksta »Kapitala«, prvog poglavlja, moram da kažem da je pre toga još nužna rasprava, explicite, o strukturi i metodi »Kapitala«.

¹ U ovom poslednjem slučaju radi se o jednoj posebnoj *radnji* koju subjekt-naučnik primenjuje na nekom segmentu svog svog istraživanja, o radnji koja pretpostavlja izvestan »redosled stvari« koji je predviđen baš za taj segment istraživanja. *Posle* primene tog metodskog postupka, subjekt-naučnik se »vraća« uobičajenom sadržaju svoje svesti koja, i pored primene ovog metoda, ostaje neizmenjena.

Marksov metod nije *taj* metod. Djukić, D., »Nastavni sadržaji univerzitetskih udžbenika političke ekonomije u svetlu Marksovog dijalektičkog metoda«, »Kulturni radnik«, Zagreb, 6/1980., str. 246–247.

² Filozofija koja ne može izaći na ulicu ostaje eksponat u muzealnom rezervatu koji će kao činjenicu minule povijesti razgledati djačke ekskurzije.« – Marinković, J., »Prolemi filozofskog marksističkog obrazovanja«, »Školska knjiga«, Zagreb 1979, str. 25.

³ Shaff, A., »Što znači danas »biti marksista?«, »Kulturni radnik«, Zagreb, 3/1971., str. 143.

⁴ Ova i druga pitanja koja se mogu svesti na razmatranje odnosa: naučna forma-dostupnost širokim čitalačkim slojevima, mogu da budu predmet posebne analize.

⁵ Luksemburg, R., »Zastoj i napredak u marksizmu«, »Vorwärts«, 1903., citirano prema: Pilić, Aničić, Simaković, »Marksizam – izbor radova«, izd. OOSSO Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 1976., str. 26.

⁶ Na srpskohrvatskom jeziku bio je dostupan prevod Radivoja i Krasoja Davidovića. Vidi: Engels, F., »Konspekt Kapitala«, II izdanje, »Kultura«, Beograd 1961.

⁷ Marks, K. – Engels, F., »Prepiska«, IV tom, »Kultura«, Beograd 1960., str. 481.

⁸ Pismo je prvi put objavljeno u časopisu »Weg und Ziel«, Wien, 5/1978. Videti na srpskohrvatskom u časopisu »Medjunarodni radnički pokret«, Beograd, 4/1980., Prevod i komentar: Siniša Zarić, pod naslovom »Iz Marksove i Engelseve korespondencije – novootkrivena pisma«.

⁹ »Godelje ukazuje da upravo redosled izlaganja u »Kapitalu« diže to izlaganje do teorije; izlaganje je podvrgnuto cilju Marksove analize: osvetljavanju porekla kapitalističkog bogatstva.« – Pilić, V., »Savremeni problemi političke ekonomije«, »Privredni pregled«, Beograd 1973., str. 22.

¹⁰ Marks piše Engelsu, 31. jula 1865. godine: »Whatever shortcomings they may have, prednost mojih spisa je u tome što su artistička celina, a to se može postići jedino na moj način, da ih nikad ne dam u štampu dok ih nemam gotove pred sobom.« – (Marks, K., Engels F., »Prepiska«, III tom, »Kultura«, Beograd, 1959., str. 306).

¹¹ Takav vid nerazumevanja prati, na primer, poslednji faktor sa suprotnim dejstvom koji zakon padanja opšte profitne stope pretvara samo u tendenciju (reč je o akcijom kapitalu), a što je iz empirije poznato mnogim tumačima Marksove ekonomske nauke.

¹² Na nekim mestima u njenim tekstovima kritički naboj je najneposrednije poduprt figurativnim, razumevajući pod tim samorodne i stvaralačke učinke jezika. Uporedo sa strogim izlaganjem, u njemu i ispod njega odvijaju se procesi koje jedino umetnik, pisac može da izaziva i uobličava«. – piše u zapisu »Bočna kretanja« Jovica Aćin o radovima R. Luksemburg (Kulturni dodatak »Politike«, godina I, broj 10, 8. septembar 1979.).

¹³ Stane Krašovec, u predgovoru konspekta, napominje da čitaoci nesmeju smatrati popularizaciju Juliana Borharta »toliko popularnom« da bi mogla da se čita kao novinski članci.

¹⁴ Ovo se, s obzirom na način štampanja (Marxove i Engelsove dopune date u ovom izdanju velikim slovima) konspekta može lako uočiti i samo letimičnim pregledom teksta.

¹⁵ Pilić, V., Uvod za: Most, J., »Kapital i rad«, (Konspekt »Kapitala«), Izdavačko-informativni centar studenata, Beograd 1974., str. XIII.

¹⁶ Haug, W.F., »Uvod u Kapital«, »Komunist«, Beograd 1979., str. 15.

¹⁷ Videti: Lunghini, G., »La crisi dell'economia politica e la teoria del valore«, »Feltrinelli«, Milano, 1977.

¹⁸ Haug, W.F., »Uvod u Kapital«, »Komunist«, Beograd, 1979., str. 16.

¹⁹ Althusser, L., Balibar, E., »Lire le Capital«, »Maspero«, Paris 1971.

Tako Müller povodom već pominjanog Althusser-ovog rada piše: »Dakle sve u svemu, Althusserov pokušaj da se Marxovoj nauci podmetne strukturalizam kao njena adekvatna teorija mora se smatrati ne samo za potpuno neprikladan, nego štaviše on, u stvari, mada ne po intenciji, izlazi na supstancijalnu reviziju ove nauke«. – Müller, U., »Althusserovo strukturalističko tumačenje »Kapitala«, **Markizam u svetu**«, 7–8/75., Beograd, str. 336.

²⁰ Videti: Pilić, V., Aničić, R., Simaković, Lj., »Marksov metod ekonomske analize«, III dopunjeno izdanje, »Privredni pregled«, Beograd 1977. U ovom radu, Marksovo učenje sadržano u »Kapitalu« prikazano je šemama, modelima i dijagramima, kao i autentičnim Marksovim tekstovima. Autor ovog priloga se, šetajući beogradskim Topčiderom, pored Muzeja afričke umetnosti, gde se nalazio atelje Moše Pijade, često seti opisa R. Čolakovića jedne specijalne vrste Pijadeovih »grafičkih radova«. Opisujući izučavanje »Kapitala« u tamnici, gde su »kredom naumorno ispisivali formule i jednačine«, Čolaković piše: »Time nas je zarazio Moša koji je sve hito da grafički prikaže, ne samo neki odnos koji se mogao izraziti formulom nego čak i svaku zapetljaniju Marksovu misao«. – (Čolaković, R., »Tamnovanje sa Mošom Pijade«, BIGZ, Beograd 1977., str. 45.)

²¹ Videti: Marx, K., »Matematički rukopisi«, »Savremenost«, Zagreb 1978.

²² Fine, B., »Marx's Capital«, »Macmillan«, London – Basingstoke 1975., str. 11.

²³ Moguće je da iz ovakvog rada takodje proistekne jedna od studija.

²⁴ Za sada nećemo diskutovati pitanje da li je potrebno poznavati Hegelovu misao da bi se izučavao »Kapital« posebno prvi odeljci.

²⁵ Videti: Krefl, L., »Ka kritici političke ekonomije«, »Opredjeljenja«, Sarajevo 4/1981., str. 172. Ili u »Časopisu za kritiku znanosti«, Ljubljana, 41–42/1980., str. 98. (Krefl, L., »K nastanku kritike politične ekonomije«).

²⁶ Marks, K., »Rezultati neposrednog procesa proizvodnje«, »Komunist«, Beograd 1977, str. 68.

²⁷ Uvid., str. 87. Na ovaj citat kao da se nadovezuje komentar Djerđa Lukača pisan, međutim, na osnovi Marksovih ranih radova: »Granicu klasične ekonomije Marks vidi u tome što ona ove zakone otuđenog rada ne shvata kao ono što oni jesu, pa ne može da izvrši ni istorijsko ni pojmovno izvođenje njihovih kategorija; ona ih prosto uzima kao date. – Lukač, D., »Mladi Marks«, BIGZ, Beograd 1976, str. 166.

Leo Šešerko

WERNERJA BECKERJA OBRAČUN Z MARXOVIM ,KAPITALOM'

»Aporije« vrednostnega enačenja

Čeprav je Werner Becker Popprov učencec in je označil njegov prikaz Marxove teorije vrednosti za »enega najbolj preglednih in zgoščenih«,¹ ter njegove kritike brez Popprove ni mogoče razumeti, je vendar že od vsega začetka oporekal Popperu v samem vprašanju o mestu in pomenu teorije vrednosti pri Marxu. Popper je v svoji kritiki Marxa zavrnil ključni pomen teorije vrednosti in jo je obravnaval bolj zato, ker »nasploh velja za bistveno« in je imel v njenem prikazu priliko, da je utemeljil svoje posebno stališče. Za njegova stališča tudi sicer velja, da je njegova glavna odlika njihova neobičajnost. Bralce bo Popper presenetil na najbolj raznovrstne načine, tudi tako da brani Marxa pred njegovimi kritiki! »Toda tako moram pojasniti, da Marxa branim in ne napadam, če vrednostno teorijo imenujem odvečni del marksizma. Kajti komaj obstoji kakšen dvom o tem, da je mnogim kritikom, ki so pokazali, da ima teorija vrednosti velike notranje slabosti, treba dati v glavnem prav. Toda tudi če bi ne imeli prav, bi se pozicija marksizma samo izboljšala, če bi se dalo pokazati, da se njegovi odločilni zgodovinsko-politični nauki dajo razviti povsem neodvisno od neke tako sporne teorije.«² Medtem ko je torej imel Popper teorijo vrednosti za zgodovinsko že ovrženo, celo vrsto odločilnih argumentov proti njej za že popolnoma izdelane, je njegov učencec Becker brez vsakega spoštovanja do te tradicije razglasil, da je ta teorija odločilna in da je potrebna njena temeljita kritika, ki se ne bo opirala na nobene že odkrite in priznane argumente.

Sploh se je Popper izkazal kot tisti med kritiki Marxa, ki mu gre za to, ne da le ovrže njegovo teorijo, to pač danes ni nič izvirnega, zato se bo tudi premišljujoči, »reflektirani« kritik »distanciral od nje«, ampak da ga hkrati brani pred vsemi napačnimi razlagami, predvsem seveda »vulgarnih marksistov« in »vulgarnih ekonomov«, ki da skušajo Marxa razložiti, ne da bi se distancirali od njegovih nazorov, ter ga že zaradi tega morajo in morejo razložiti le napačno. Pri tem se Popper seveda ni spuščal v nepotrebni posel detajlne kritike, ampak je *kritiziral te razlage v celoti*, kot se kažejo v pojmovanju »povprečnega vulgarnega marksista«, da marksizem razgrinja temne skrivnosti družbenega življenja, v tem da odkriva skrite gibalne vzroke, pohlep in slo po dobičku, ki vzgibavajo sile za odrom zgodovine. In zdavnaj prej, preden je Althusser pričel z razprodajo svojih idej, je Popper označil za vulgarnega marksista tistega, ki se »sem in tja resno ukvarja s problemom, kako bi se le dalo Marxov napor združiti z naporom Freuda ali Adlerja, in če se ne odloči za enega od teh treh mislecev, pride tako morebiti do sklepa, da so lakota, ljubezen in sla do moči trije skriti gibalni vzroki človeške narave, ki so jih razkrili trije veliki tvorci moderne filozofije, Marx, Freud in Adler...«³ Werner Becker, ki mu je Marxova teorija vrednosti nasprotno tista centralna teorija, ki jo je *šele treba izpodbiti*, pokazati njene antinomije, je našel vsa njena poglobljena protislovja raznovana že zdavnaj prej v zgodovini politične ekonomije, toda šele pri Marxu razvita v njihovi dokončni teoretični podobi. Seveda

ni poskušal ustvariti vtisa, da si Marx ni bil na jasnem o tej predzgodovini svoje teorije, saj je vedno izrecno poudarjal zasluge klasične politične ekonomije, Adama Smitha in Davida Richarda, na tem področju. Nasprotno, Becker je le »prevrednotil«³ zgodovino teorije vrednosti in odkril v njej motive, o katerih si pripadniki te teorije in Marx domnevno sami niso bili niti najmanj na jasnem.

Znano je, da Marx na začetku prvega poglavja ‚Kapitala‘, v prikazu nasprotja uporabna vrednost – menjalna vrednost, govori o uporabni vrednosti le toliko, kolikor je ta snovni nosilec menjalne vrednosti. Vsak nadaljnji prikaz uporabne vrednosti same zase bi teoriji vrednosti upravičeno odvzel pravico do imena znanost politične ekonomije, imenovala bi se kvečjemu lahko blagoznanstvo. Becker pa začenja z očitkom, da vendar *pojem uporabne vrednosti* ni tako »sorazmerno samoumeven«, kot se kaže v Marxovem opisu.³

Če Marx poudarja, da je značaj uporabne vrednosti neodvisen od tega, koliko dela je bilo potrebno za njeno proizvodnjo, potem Becker protestira proti temu podcenjevanju uporabne vrednosti in ugotavlja, da je imel ta pojem predvsem v *razmerju do pojma menjalne vrednosti* več opraviti z zgodovinskim razvojem teorije ‚Kapitala‘, kot je to videti iz karakterizacije, ki je navedena spodaj. Seveda Becker ni odkril, kljub detajlni zgodovinski podkrepitvi svojega suma, da je ne hote prišel na sled nekemu posebnemu pomenu pojma uporabne vrednosti, ki ta pojem hkrati zanika in potrjuje. Analiza kritike politične ekonomije namreč v razvitju protislovja *uporabne in menjalne vrednosti* na neki poznejši točki *ponovno privede* do analize *pojma uporabne vrednote* kot uporabne vrednosti, in sicer na mestu, ki je za razumevanje teorije vrednosti ključno, čeprav se zaradi tega ne spremeni niti v blagoznanstvo, niti ne substituirata analize pojma menjalne vrednosti z analizo pojma uporabne vrednosti. Becker opozarja, da Marxovega obračanja hrbta *pojmu uporabne vrednosti* ne smemo jemati tako, kot bi nas ta rad prepričal, ampak moramo po možnosti pogledati ravno za njegov hrbet, vendar tam ne bomo odkrili ničesar, kar bi Marx skušal skriti pod preprogo teorije, ampak ravno nasprotno njegovo analizo menjalnega procesa neke določene *uporabne vrednosti – delovne sile*. Analiza tega menjalnega procesa je neizogibna za razumevanje celotne teorije vrednosti ter potrjuje Beckerjevo domnevo, da *ne* smemo *vzeti za dokončno prvo opredelitev* nasprotja menjalne in uporabne vrednosti, temveč moramo *slediti razvitju teh opredelitev*. Ker pa njegov cilj ni bil razumevanje tega razvitja, Becker tudi ni poskušal razumeti določitve te določene uporabne vrednosti, temveč je hotel nasprotno razumeti to uporabno vrednost čisto abstraktno in proti Marxu. In za to mu ni bila potrebna nič manjša pomoč, kot je celotna zgodovina politične ekonomije. Ta naj potrdi tisti skriti pomen razmerja pojma uporabne vrednosti do menjalne vrednosti in uporabne vrednosti same, ki ga Marx v zgornjem opisu uporabne vrednosti domnevno prikriva pred Beckerjem in vso znanstveno javnostjo, ki ne verjame teoriji vrednosti.

Tisti, ki ima zasluge za nastanek politične ekonomije kot znanosti, *Aristotel*, je za Beckerja hkrati tudi že naredil *izvirni greh vse klasične politične ekonomije*, ker je vanjo uvedel »normativni«⁴ element, ki se ga od njegovih dni sem ni več otesla. Z drugimi besedami, takoj ko je odkril *razmerje uporabne in menjalne vrednosti*, ga je hkrati razdevilil njegove »čisto deskriptivne in nevtralne funkcije; že pri njem ima neko čisto določeno – in sicer normativno oziroma etično – obarvanost: Od vsega začetka je orientirano k – le na videz tako premalo osvetljenemu – uporabnovrednostnemu značaju dobrin in s tem k zadovoljitvi človeških potreb.«⁴ S tem očitkom Aristotelu je Becker pokazal, da pozna tudi neki drug Aristotelov nauk, da se namreč prava znanost ne sme ravnati po nikakršnih vnanjih smotrih, torej *mora politična ekonomija dosledno ignorirati* vprašanje, ali so kakršnekoli potrebe velikih skupin ljudi v procesu, ki ga analizira, zadovoljene ali ne, in da je križ vse klasične politične ekonomije od Aristotela naprej, da v tej svoji ignoranci ni bila dosledna, naj je še tako vzbujala nasproten vtis. Aristote-

lovo napako je Becker odkril v tem, da je Aristotel opazoval tržno sfero, v kateri »se tvorijo menjalne vrednosti blaga«, izključno glede na to, ali daje v zadostni meri na razpolago tista blaga, ki jih posamezna gospodinjstva ne morejo sama proizvesti. Če pustimo ob strani netočno Beckerjevo formulacijo o tem, kako »se lahko tvori menjalna vrednost blaga«, kakor da bi lahko blago priromalo na trg in tu k temu svojemu bistvu, da je blago, pridobilo še dodatno kvaliteto blaga v menjalno vrednostjo, je njegov očitek Aristotelu, da je pri njem kriterij presojanja blagovne menjave določen s stopnjo možnosti, da je posamezno gospodinjstvo po poti samooskrbe zadovoljeno v svojih potrebah. Trg torej pri Aristotelu ni razumljen kot univerzalni medij zadovoljevanja potreb, ker takšne funkcije zaradi suženjskega značaja starogrške družbe tudi ni mogel imeti, temveč le kot trg proizvodnih presežkov. Zato se je tudi moglo zgoditi, kar ugotavlja Becker v največji zgroženosti, da je bila menjalna vrednost na trg prinešenih blag postavljena v neposredno razmerje z uporabno vrednostjo, ki jo imajo blaga v zadovoljevanju potreb tistih ljudi, ki teh uporabnih vrednosti ne morejo sami proizvesti. S tem je Becker ustvaril podobo, kakor da je Aristotel odkril le, da so blaga prinašali na trg tisti, ki so proizvajali preveč, s trga pa so jih za svoje potrebe odnašali tisti, ki so proizvajali premalo, kajti le tako so lahko imeli »nezadovoljene« potrebe oz. sploh potrebe. Ker torej Becker potrebe razume kot vselej enake naravne potrebe ljudi, kot pomanjkanje, kot *lakoto, žejo* itn. *same zase*, ne pa kot »plačilno sposobne« potrebe, in le te druge, in šele po tem ovinku one prve, so bile zadovoljene na trgu od Aristotelovih pa do Beckerjevih časov, lahko sploh postavi v središče razpravljanj »zadovoljitev potreb« in njihovo povezavo z menjalno vrednostjo. Šele od tega napačnega pojmovanja je mogoča njegova predstava o »normativni zvezi« menjalne in uporabne vrednosti.⁵

Vendar dejstvo, da je Aristotel poznal in analiziral menjavo le na trgu proizvodnih presežkov, samo ni predstavljalo nikakršne ovire njegovemu razumevanju *vrednostne forme*, ker se ta ne spreminja glede na trg, na katerem funkcionira, in je obratno ona sama tista, ki spreminja trg. Zato tudi njegovo pojmovanje zveze med uporabno vrednostjo in menjalno vrednostjo *ni normativno*, čeprav Aristotel ne ignorira dejstva, da so z menjavo tako ali drugače zadovoljene potrebe gospodinjstev oz. ljudi, ampak je mogel obratno vzpostaviti to zvezo le tako, da je menjavo razumel utemeljeno na dejanski enakosti pri izenačenju blag, to enakost pa kot podlago splošni komenzurabilnosti. Izenačenje blag je lahko razumel le v abstrakciji od potreb, ki so bile v tem procesu zadovoljene, kajti vsako uvažanje naravnih potreb ljudi oz. večje in največje lakote, žeje, premraženosti itn. v to razmerje, onemogoča vsakršno enačenje, ne le večje ali manjše enačenje blaga.⁶ Ti nesmisli v Beckerjevi interpretaciji, z vsemi njegovimi obtožbami proti Aristotelu in vsej klasični politični ekonomiji, pa seveda ne razodevajo kakšne Beckerjeve sentimentalnosti v pojmovanju blaga, ki bi klasični politični ekonomiji bila tuja, ampak so izraz njegovega nerazumevanja protislovja, v katerega je zašel Aristotel. S tem, da je namreč odkril, da so lahko *raznovrstne stvari kot blaga kvalitativno enake*, je zadel na tisto *podlago te enakosti blag*, ki ni nič drugega kot *človeško delo*, katerega proizvod so. Ne le da ni mogoče govoriti o tem, da je Aristotel postavil normativno zvezo med uporabno in menjalno vrednostjo v blagu, ampak nasprotno, ker je odkril *dejansko zvezo med različnimi dejavnostmi ljudi* v menjavi, je bil prisiljen ponovno ovreči to misel o izenačevanju in se vrniti k normi, da nekaj dejansko enakega v blagih ne more eksistirati.⁷ Da se torej že v najbolj enostavni blagovni formi izražajo različne dejavnosti ljudi kot enako človeško delo in da so zato tudi izražene kot enakoveljavne, tega Aristotel ni mogel razbrati iz vrednostne forme samo zato, ker je grška družba počivala na suženjskem delu in je bila neenakost ljudi in njihovih del njena naravna podlaga. Če je torej Aristotelu historična meja družbe, ki ji je pripadal, preprečila, da bi odkril, v čem obstoji to razmerje enakosti, to v ničemer ne spreminja pravilnosti

Beckerjeve ugotovitve, da je že to odkritje »skrito jedro« poznejše klasične teorije vrednosti, čeprav ne gre za tisto njeno »normativnost«, ki jo ima v mislih Becker. Klasikom teorije vrednosti očita, da so »kritični nasproti realnemu tržnemu vrednotenju v podobi cen«, vendar to niti najmanj ne pomeni, da formiranje cen ignorirajo, temveč nasprotno ignorirajo napačni videz, da je vsa skrivnost razmerja med menjalno in uporabno vrednostjo oz. vsa skrivnost blaga v formiranju cen.

Potem ko je odkril »normativno oz. etično obarvanost« pojmovanja »delovne teorije vrednosti pri Aristotelu«, Beckerju seveda ni bilo težko odkriti iste zablode pri njihovih sholastičnih naslednikih. Nasprotno, v sholastiki je bila šele jasno eksplicirana. Tomaž Akvinski je zvezo med delom in blagom kljub teološki formulaciji jasno izpostavil: »Ko bi šlo trgovcem le za to, da pokrijejo potrebo svojih, da podpirajo revne in služijo deželi, ne bi bilo treba imenovati njihovega delovanja grešnega. Njihov dobiček bi bil potem le plačilo za trud, ki so si ga morali naložiti, torej noben samosmoter.«⁸

V tem je videl Becker zavzemanje Akvinskega za »pravično« stopnjo vrednotenja dobrin, ki je določena s trdom in delom, potrebnim za njihovo proizvodnjo. Da je bilo to pojmovanje korak nazaj v primerjavi z Aristotelom, čeprav je bilo v njem delo bolj neposredno postavljeno v ospredje, tega Becker seveda ni mogel opaziti, ker tudi v Aristotelovem pojmovanju ni videl dosežka v formuliranju enačenja blag in dejavnosti, ki šele vodi do razumevanja človeškega dela kot skupne substance blag. V srednjeveški diskusiji o »nepravilnostih« v blagovni menjavi je bila takoimenovana pravična menjava postavljena nasproti nepravični, kar seveda ni bil nič drugega kot *protest proti razvijanju blagovnih form*, ki pa je prav toliko zaobsegal njihovo nerazumevanje kot obsojanje. Sam pojem »pravične menjave« kaže, da je bil izgubljen Aristotelov teoretični nivo v razumevanju razmerja med menjalno in uporabno vrednostjo, ki je vodil do dela kot substance vrednosti, in Aristotel je lahko prišel na sled tej substanci ravno zato, ker je analiziral proces menjave povsem neodvisno od njegovega etičnega značaja.⁹ K uvažanju moralnih kategorij se je moral zateči šele, ko je prekinil analizo, ki je k vrednostni substanci vodila, ker bi ga sicer njegova analiza pripeljala v najostrejšo nasprotje z vladajočimi nazori tistega časa. In ko Becker poudarja, da je bila vsa zgodovina razpravljanja o »delovni teoriji vrednosti« obremenjena z normativno-vrednostnimi nazori, potem to velja le za zgodovino njenega vulgarno-ekonomskega prikazovanja, ne pa za zgodovino raziskovanja. Ta je šla s sholastično postavitvijo truda in dela v ospredje ravno v izgubo. Z razvojem manufakture in razširitvijo trgovine je bilo sholastično prikazovanje, ki je bilo kot moralna sankcija menjave tudi omejeno na vprašanje obresti, in torej ni izhajalo od razmerja menjalne in uporabne vrednosti, ne le v praksi, ampak tudi v teoriji odpravljeno, ker je postalo tisto, kar pripisuje Becker vsej zgodovini teorije vrednosti – etično normativni nauk. Njegova analiza te teorije od Johna Locka in Williama Pettyja do Adama Smitha in Davida Ricarda razen skrčenega prikaza njihovih ekonomskih nazorov in že na Aristotela naslovljenih očitkov ne prinaša nič novega. Njen edini namen je, da prikaže predzgodovino Marxove teorije vrednosti in pripravi teren za obračun z njo. Uvodni takt k njemu je ugotovitev, da »je tisti zagovornik ekonomske delovne teorije vrednosti, ki dviguje to teorijo v rang gospodarske temeljne dogme, Karl Marx.«¹⁰

Temeljno protislovje te teorije se Beckerju kaže v tem, da je v njej *delo*, ki je uporabljeno za proizvodbo določene »dобрine«, ki je s tem v procesu formiranja in predelave v dobrini sami postalo »*podoba*«, hkrati vzeto kot *osnova vrednotenja*. To pa je zanj nedopustno, kajti delo, kolikor se je v »dобрini« kot njena lastnost »upredmetilo«, navzelo formo, obstaja neodvisno od vsakega vprašanja po meri vrednotenja. V tej podobi je vendar samo nekaj, kar se ponuja *vrednotenju v različnih aspektih*. V tem Becker lepo pokaže, v čem je skrivnost njegovega dokaznega postopka proti teoriji vrednosti: za *predmet analize ne jemlje bla-*

ga, ki je določeno v razmerju menjave, ampak mu ustreza »dobrina«, ki sicer uteleša v sebi človeško delo, vendar stoji pred nami *sama zase*, takšna kot je »na sebi«, izvzeta iz vseh družbenih razmerij. Na kratko, ta »dobrina« je razumljena kot objekt, ki se ponuja vrednotenju v »najbolj« različnih in poljubnih aspektih. V njej ni za analizo in mišljenje nič obvezujočega, Becker jo lahko opazuje in analizira tako ali drugače, kakor se mu pač zljubi.¹¹

In še bi lahko naštevali teh pogledov. Njihova skupna značilnost je, da njihov *predmet ni blago*, čeprav hoče Becker s tem svojim postopkom ovreči *teorijo vrednosti* in si domišlja, da analizira isti predmet kot Marx na začetku 'Kapitala'. Tudi če bi bralec menil, da gre samo za »lapsus linguae«, da je izraz »dobrina« Beckerju ušel le v trenutku, ko je besno tolkel po mišljenju nasprotnika in ni pazil na svoje izraze, je v zmoti, ker ga sistematično uporablja vse do tiste točke, na kateri zgolj še razglasi, da je ovrgel analizo *blaga v teoriji vrednosti*.

V samem *pojmu dela* pa je po Beckerjevem mnenju treba skrbno ločevati dva aspekta: delo, kolikor se je izrazilo kot učinkovalni vzrok v podobi dobrine, in delo, kolikor je kot človeška dejavnost postopek v času. Če smo ju ločili, potem se bo »na evidenten način« razrešil problem vrednotenja z deloma proizvedenih »dobrin« glede na trajanje delovnega postopka. Delovni produkt je potem merjen s trajanjem, ki ga je delavec »investiral v njegovo proizvodbo«. Bralec bo seveda pomislil, in tako je tudi v teoriji vrednosti, da se je v tem časovnem obdobju opravljena dejavnost delavca v delovnem produktu »upredmetila« oz. »materializirala«. Ne tako Becker. Ta nas nasprotno pouči, »to kar se je materializiralo, je v formo in podobo postala delovna kvaliteta«.¹² Zanka torej, v katero naj bi ujel teorijo vrednosti, se je zadržila na tisti točki, na kateri mora to v »podobo« spremenjeno *kvaliteto dela* dobrine meriti s časovno *kvantiteto dela*. To pa zaobsega neko neogibno *razmerje* med kvaliteto dela in kvantiteto dela. S to predpostavko, da obstoji zveza med merjenjem kvalitete in kvantitete dela, do katere je prišel že Aristotel, le z razliko, da je videl v tem razmerju zaobsežno nujnost *splošne komenzurabilnosti*, potem pa jo je moral zaradi »zgodovinske meje družbe« spet opustiti, noče imeti Becker opravka, ker je zanj to razmerje možno le neodvisno od razmerij današnje družbe, tako kot bi bilo tudi v Aristotelovem času mogoče le zunaj sužnjelastniške družbe. Aristotel si neke druge družbe poleg antične ni mogel predstavljati, ker bi se sicer moral odpovedati temeljnemu načelom tiste družbe, ki ji je pripadal. Čisto drugače Becker. On si neko tako družbo, ki nima z današnjimi razmerami nič opraviti, lahko predstavlja, ne da bi se mu bilo treba odpovedati enemu samemu načelu, ki danes vlada. In »sicer si je mogoče zamisliti delovno situacijo, v kateri obstoji natančno navedljivo razmerje, funkcionalno enoznačno odslikavne med kvantiteto in kvaliteto dela: to bi bila situacija radikalnega in popolnoma tehniziranega produkcijskega načina, ki se tudi še dandanašnji mora zdeti utopična«.¹³ Z drugimi besedami, če Aristotelu ni uspelo, da bi dosledno mislil konsekvence, ki izhajajo iz enačenja blaga, da bi si torej lahko predstavljal *izenačene tudi dejavnosti ljudi* in s tem *ljudi* same, si Becker lahko obratno predstavlja dejavnosti brez kakršnihkoli ljudi samo zato, da bi mu ne bilo treba misliti tistega, česar si ni moel predstavljati Aristotel. In kakor je moral hipotezo o nekem takem enačenju opustiti Aristotel, tako tudi Becker zahteva, da izločimo ta *isti družbeni značaj dela* iz svojega mišljenja. Sam seveda vzvemo *demonstrira*, kako je to treba početi. Predvsem si je treba biti na jasnem, da se vprašanje »popolnoma determiniranega prirejanja kvalitete in kvantitete dela« še ne dotika principiелne možnosti, da bi bila »delovna teorija vrednosti« pojasnjevalni model ekonomskega oblikovanja vrednosti. Ali če to prevedemo v razumljiv jezik, kvantitete in kvalitete dela v blagu ali v »dobrini«, kot pravi on, zadevajo le »znanstveno-splošni značaj« tega fenomena, ne pa njihove dejanske eksistence. Becker tako ovreča možnost, da bi »prirejanje kvalitete in kvantite dela v blagu mislili, kakor da ni v zvezi s tem, da nekaj takega obstoji v *dejanskosti*.

Ker pa je Marx v mišljenju konsekventno opravil ravno to, kar je Becker razglasil za nemogoče, »je v toliko treba reči, da se Marx sklicuje na *utopični* implikat neke konsekventno izpeljane delovne vrednosti, da bi pojasnil *faktično* opravljeno tvorjenje vrednosti.«¹⁴ Ta 'utopični implikat' obsega dve Marxovi domnevi: da je mogoče v uporabi vrednosti 'opredmeteno' *kvaliteto dela popolnoma* izraziti v časovnih enotah upodobljene *kvantitete dela* in da je delo *edina* mera vrednosti, ker predstavlja edini 'vzrok' vrednosti. Gre torej to, kako je vprašljiv pojem *redukcije kvalitete na kvantiteto* oz. veličine vrednosti. In ni se treba posebej truditi, da pri Marxu najdemo tisto, kar mu Becker očita.¹⁵ Ker ne more načelno zanikati izkustva, da je bolj komplicirano delo mogoče reducirati na večji kvantum enostavnega dela, to pa hkrati pomeni, da je mogoče kvaliteto dela izraziti v njegovi kvantiteti, si Becker pomaga iz težave s povsem napačnim razumevanjem in interpretiranjem te redukcije. Po njegovem mnenju namreč izvira ta redukcija iz zgodovinsko-družbenega dejstva, da »strojni pogoji« novoveških industrijskih produkcijskih form tendirajo k nekemu takšnemu razkvalificiranju. Z drugimi besedami, ker je velika strojna proizvodnja mnoge delovne operacije spremenila v najbolj primitivna opravila, vidi Becker v tej tendenci splošno razkvalificiranje dela, čeprav je obratno ravno ta proces nujno pospešil tudi nasprotno tendenco, namreč takoimenovano znanstveno organizacijo proizvodnje in je ravno *enostranska koncentracija* »kompliciranega« oz. »znanstvenega« dela omogočila enako *enostransko koncentracijo* »nekvalificiranega« dela in njegovo nenehno substituiranje s strojnimi »delom«. Od teh protislovnih tendenc v kapitalistični industrijski proizvodnji vidi Becker *le eno* samo zato, da navidez pojasni redukcijo vsakega dela na enostavno delo. Toda ta *redukcija* ni opravljena neposredno v proizvodnji in z organizacijo dela, kot nam on to pojasnjuje, tudi ne izolirano v posameznih industrijskih obratih, temveč v vsaki menjavi blaga, v celični formi te proizvodnje,¹⁶ da so produkti najbolj kompliciranega dela lahko zamenjeni s produkti najmanj kompliciranega, ne da bi se 'akterji' menjave ob vsakem aktu menjave spraševali, koliko komplicirano delo je v enem ali drugem blagu. Česar Becker ne razume, je dejstvo, da je redukcija kompliciranega dela opravljena neodvisno od razumevanja te »operacije« na trgu, da je bolj komplicirano »živo« delo, dejavnost, reducirana v podobo v blagu telešenega »mrtvega«, upredmetenega, »enostavnega« dela. Dejavnost delavca, ki opravlja bolj ali manj komplicirano delo, ni reducirana neposredno, ne tako, da bi ga kdo silil, da svoje delo opravlja z bolj enostavnimi gibi in manj premišljanja, ampak posredno, s tem da je v menjavi izenačena z vsemi dejavnostmi in da je za mero vseh teh dejavnosti vzeta enota »najmanj kompliciranega« dela. Kot tako »najbolj enostavno delo« pa se seveda v vsaki zgodovinski dobi uveljavi tisto *človeško delo*, ki ga lahko opravljajo oz. substituirajo stroji. Po drugi strani pa je tudi praktično »poenostavljanje« dejavnosti delavcev rezultat uvedbe strojnega opravljanja delovnih operacij v produkcijo in torej zgodovinsko dosežen nivo tehnologije določa, kaj je enostavno delo.

Ker torej razume redukcijo kompliciranega dela le kot redukcijo na manj komplicirane delovne operacije, kar je le nujna daljna posledica redukcije dela v vrednostni formi, je Becker mnenja, da je s teorijo o »objektivni delovni vrednosti« ta redukcija zaostrena na način, ki mu ne ustreza ničesar v »dosedaj znani zgodovinski dejanskosti«. Ta zaostritev pa je v tem, da pride do *nadomestive kvalitete s kvantiteto*, ki po njegovem mnenju skriva v sebi »fatalne« konsekvence za teorijo vrednosti. Da pa je ta »nadomestitev« mogoča, to opazi celo Becker, mora biti »predpostavljena neka enakofornost dela«, kar pa po njegovem mnenju ne dovoljuje več, da bi še bilo smiselno govoriti o 'človeškem delu'. Takšno enakofornost si lahko predstavlja le pri totalno tehničnem, popolnoma avtomatiziranem produkcijskem načinu, ki ga pa celo še danes ni mogoče realizirati. Toda v dejstvu, da je že v sami teoriji vrednosti anticipirana stalna nadaljnja

avtomatizacija produkcijskega načina, stalno revolucioniranje produktivnih sil, kot jo imenuje Marx, odkriva Becker tendenco, ki vodi to teorijo ad absurdum, kajti tej teoriji naj bi šlo izključno in edino za izpostavitve vrednostnotvorne moči dela, kolikor je to delo ljudi. Teorija vrednosti koplje sama sebi grob, kot v perspektivi izrinjeno, ker delo delavcev izpodrinjajo stroji, zanika torej dolgoročno temelj, na katerega se naslanja. Pri tem pa celo opazi znatno razliko med Marxovim pojmovanjem teorije vrednosti in med pojmovanjem Smitha in Ricarda. In ta razlika se kaže Beckerju v tem, da je bil šele Marx tisti, ki jo je zastopal v smislu »ekonomske principieline teorije«. Čeprav sta Smith in Ricardo že razumela »delo kot realno mero menjalne vrednosti vseh blag«,¹⁷ vendar nista razumela vrednostne teorije kot ene in edine bazične teorije politične ekonomije. In sicer sta bila za razliko od Marxa »v znatno večji meri empirična znanstvenika«, medtem ko je bil on po svoji izobrazbi mnogo bolj filozof in je zato skušal tudi to empirično znanost politično ekonomijo izpeljati iz nekega principa. Marxova kritika njegovih predhodnikov v politični ekonomiji, zlasti Smitha in Ricarda, je po Beckerjevem mnenju v veliki meri zvedljiva na očitek, da ta dva ekonomista nista bila dovolj konsekventna v teoriji vrednosti. Kar pa je še huje, sodobni pripadniki Marxove teorije se celo odkrito priznavajo k tej kritiki. Medtem ko si je bil Marx še na jasnem o značaju svoje teorije, atestira Becker njim nepoznavanje njenega »filozofsko principielnoteoretičnega« izvora in ustreznega predsodka njenega stvaritelja, s čimer se da nadalje tudi pojasniti, da kritika »inkonkvenc« v Smithovem in Ricardovem pojmovanju teorije vrednosti rezultira iz tega, da sta ta dva še videla, kako malo se da s to teorijo kot s pojasnjevalnim modelom razložiti *empirična* ekonomska razmerja, še posebej, če je vzeta kot edina bazična teorija. Marx in zagovorniki njegovega pojmovanja teorije vrednosti pa tega niso več videli.

V svoji argumentaciji Becker nenehno omahuje med dvema oznakama te teorije: največkrat jo imenuje »delovna teorija vrednosti«, spet drugič le kratko »teorija vrednosti«, ne da bi si bil na jasnem, da je oznaka *delovna* odveč, kljub temu, da se zdravemu razumu zdi, da je šele z njo izraženo tisto, za kar gre, namreč za delo kot substanco vrednosti. Izraz »delovna teorija vrednosti« je *pleonazem*, ki je zelo pogost tudi pri »marksistih«, v katerem je predpostavljeno, da obstoji nekaj takega kot teorija vrednosti in da je ena od njenih možnih interpretacij takoimenovana »delovna« interpretacija, po kateri je delo substanca vrednosti, po drugih pa kaj drugega, npr. »mejna koristnost« itn. Še kako so možne za Beckerja druge interpretacije vrednosti, namreč s kapitalom, z mejnimi stroški, z redkostjo dobrin itn. Toda pravilno razumevanje *vrednosti in teorije vrednosti* od Aristotela do Marxa je mogoče le tako, da je delo in ničesar drugega, razumljeno kot substanca vrednosti. Kot je znano, je bila Aristotelova zasluga, da je odkril, da menjava ni mogoča brez enakosti, enakost pa ne brez komenzurabilnosti.¹⁸ Na tej točki je tudi prenal za analizo, ker bi moral odgovoriti, kaj je tisto enako, t. j. skupna substanca blag, vendar »Aristotelov genij blesti ravno v tem, da je v vrednostnem izrazu blag odkril odnos enakosti«. ¹⁹ Tega odnosa enakosti, ki ga je bilo mogoče pojasniti, ne da bi zato teorija morala biti v direktnem konfliktu z vso družbo, oz. z vsemi »vladajočimi strukturami družbe«, šele v družbi, v kateri je postala blagovna forma delovnega produkta, torej tudi razmerje ljudi enega do drugega kot blagovnih lastnikov *vladajoče družbeno razmerje*, pa ni mogoče pojasniti niti s funkcijo kapitala, mejnih stroškov, redkostjo dobrin itn. S temi »faktorji« bi se obratno dalo le pojasniti, zakaj blaga veljajo različno, se pravi nenakoko. Iz vrednostne forme same se da v kapitalistični družbi razbrati, česar v sužnjelastniški družbi Aristotel ni mogel, čeprav je to formo ravno on prvi odkril, da je v njej zaobsežena enakost samo enaka veljavnost vseh del. Zato se Aristotelu tudi ni zgodilo, da bi potem, ko je že odkril razmerje enakosti v vrednostnem izrazu blaga, odkril kakšno drugo njeno substanco in ne dela, kot se dogaja Bec-

kerju. Obratno, ravno ker je zadel z odkritjem vrednostne forme na točko, od katere naprej bi lahko razvil le pojmovanje dela kot vsebine enakosti in komenzurabilnosti, je bil dosleden v svoji analizi prav s tem, da jo je prekinil in razglasil že doseženi rezultat za napačen, s tem ko je dejal, da je v resnici nemogoče, da bi bile tako raznovrstne stvari komenzurabilne, to pomeni kvalitativno enake. Resnični naravi stvari naj bi bilo neko tako enačenje tuje, in s tem se je Aristotel ogradil od nadaljnega raziskovanja menjalnega razmerja, ki ga je označil kot »zasilno rešitev za praktično potrebo«,²⁰ torej nekaj kar ne more imeti teoretičnih konsekvenc. Ko pa je bil pozneje odkrit pojem vrednosti, ne le vrednostna forma blaga, tudi ni bilo mogoče odkriti nobene druge »vrednostne substance« kot delo, to pomeni, da je dodajanje izraza »delovna« k teoriji vrednosti povsem nepotrebno, razen če ne stojimo na Beckerjevem vulgarno-ekonomskem stališču, da se poleg enakosti in enake veljavnosti dela ali proti njej da odkriti v vrednosti formi neko drugo substanco.²¹ »Odkritje« neke drugačne substance pa seveda pomeni le, da tisti, ki jo je odkril, ni razumel same vrednostne forme.

»Sociološke premise« teorije vrednosti

Becker nikakor ni zadovoljen z dosedanjimi analizami vrednostne forme, zlasti ne z Marxovo, ki je »najbolj konsekventna«, in se odloči, da bo ravno z demistifikacijo te forme odločno izpodbil teorijo vrednosti. Pravilno je namreč opazil, da »poskuša« Marx v svoji teoriji *vrednostne forme* razrešiti oba centralna problema predhodne politične ekonomije z *enim samim prijemom*: prvi problem je izražen v Pettyjevem in Smithovem vprašanju o delu kot najbolj primerni meri menjalnih vrednosti dobrin in Ricardovem poskusu, da pojasni spremembe v menjalnih razmerjih izključno s pomočjo teorije vrednosti, drugi tiči v poskusu, da predstavi delo kot edini vir vrednosti.²² Za razliko od predhodnikov izhaja Marx od vsega začetka od tega, da mora biti vse *tvorjenje vrednosti* pojasnjeno iz dela in da torej ne zadošča analiziranje sprememb, do katerih prihaja na trgu v menjalnih razmerjih. Z drugimi besedami, trg sam in njegova analiza ne zadošča za pojasnitev formiranja pojma vrednosti, treba je poseči nazaj v proizvodnjo in iz nje pojasniti to formiranje. To pa je imelo po Beckerjevem mnenju fatalne posledice za Marxovo analizo, tako da za razliko od Smitha in Ricarda najprej sploh ni upošteval takoimenovane *realne* tržne situacije.²³

S tem je Becker odkril tisti princip, za katerega je Dieter Henrich vseskozi trdil, da ga je Hegel do konca razvil, Marx pa le nasproti vsem hegeljancem edini konsekventno apliciral. Če je namreč Henrich trdil, da preobrniti Hegla za Marxa ne pomeni opustiti njegovega principa, mu je vendarle uspelo le čisto abstraktno opredeliti ta »princip«. Ni prišel dalje kot do ugotovitve, da gre za princip znanstvenega spoznanja enosti mišljenja in biti. Vzrok za nedoločnost tega »odkritja« je bilo Henrichovo ignoriranje in nepoznavanje Marxove kritike politične ekonomije, ki mu je na videz sicer dopuščalo hipotezo, da je Heglovo filozofijo prikazal v kontekstu Marxove kritike, vendar ni mogel dalje od ugotovitve, da je ta že v vseh glavnih potezah postavljena pri Heglu samem, kar je seveda onemogočalo razkritje Marxove teorije kot konteksta Heglove filozofije. Henrich je bil zato prisiljen interpretirati Heglovo filozofijo iz nje same, čeprav je ravno on najbolj poudaril, da obstoji nekaj takega, kot je njen kontekst.

In da je Becker jasno prikazal tisti »princip«, ki ga je Henrich tako neuspešno iskal, tega niso preprečile vse napake njegove kritike Marxa. Kot toliko kritikov, se tudi on ni mogel upreti skušnjavi, da bi ne bil sam tisti, ki je obrnil Marxa na glavo brez pomoči kakršnihkoli predhodnikov. Zato je razglasil za razliko od drugih, ki so bili v tem pogledu skromnejši, da pred njim ni še nihče odkril temeljnih problematičnih točk Marxovega ‚Kapitala‘. Lahko je torej ignoriral *zgodovino kritike* Marxovega pojmovanja teorije vrednosti, čeprav njega ta zgodovina

ne bo mogla ignorirati. Zato se je zgodilo, da je Becker s pompom odkril vrsto njenih »slabosti«, ki so že ob prelomu tega stoletja v vulgarnoekonomski kritiki marksistične teorije veljale za samoumevnosti.

Glavna pozornost v kritikah Marxove teorije vrednosti ob prelomu 19. in 20. stoletja je veljala takoimenovani privilegirani vlogi, ki je pripadala v tej teoriji delu. Že takrat so citirali dolgo listo »faktorjev« in pogojev, ki na trgu variirajo s spremembami blagovnih cen. Pri tem so postavljali pod vprašaj »osnovo«, na kateri je bilo delo izločeno iz te liste in postavljeno kot samostojna kategorija.

»Na to moramo odvrniti, da se teorija vrednosti ne ukvarja z delom kot enim tehničnim produkcijskim faktorjem, temveč z delovno dejavnostjo ljudi kot podlago družbenega življenja in z družbenimi formami, v katerih je to delo opravljeno.«²⁴

Odgovor temu razumevanju je bil že v prvotnih kritikah teorije vrednosti, da ta prikazuje »kavzalno razmerje« med vrednostjo in delom, čeprav v njej delo ni »vzrok« ampak »substanca« vrednosti. Toda za to razlikovanje ne takratni kritiki, ne Becker, ne bi imeli posluha, in bi ga odpravili kot dogmatično filozofsko malenostnost, kot poskus, da bi preprečili padec centralne ideje z dodatnimi pojasnevalnimi teorijami.

Toda zdavnaj prej, preden je prišel Becker do sklepa, da je v Marxovem ‚Kapitalu‘ *empirična* osnova rezultat teoretične dedukcije, je Böhm-Bawerk odkril, da teorija vrednosti pri Marxu ne temelji na ničemer drugem, kot »čisto logičnem dokazu, neki dialektični dedukciji iz bistva menjave.«²⁵ Rubin, ki si ni mogel predstavljati, da bo pozneje kdo iz tega odkritja napravil pozitiven sklep, da predstavlja Marxova analiza blaga zato vsebinsko pravilno razvitje ve novoveške filozofije od Descartesa do Hegla, kot je to storil Becker, samo zato da bi lahko pojasnil vso njeno »iracionalnost«, je seveda razumel to Böhm-Bawerkovo ugotovitev le kot psovanje Marxa in se je zato trudil, da bi po najkrajši poti pokazal, kako je neustrezna. Ni pa mu je uspelo razložiti drugače, kot da gre za ignoriranje »socioloških premis teorije vrednosti« pri Marxu, ki da jih Marx molče predpostavlja ter začenja neposredno z analizo menjalnega akta, v katerem je izražena enakost izmenjanih blag. Medtem ko je torej Becker pojasnil, da sledi Marxova teorija vrednosti analizi vsega novoveškega filozofskega mišljenja kot »resnici« moderne družbe, je poskušal Rubin na Beckerjevih predhodnikih nasprotno le pokazati, da so jim ostale sociološke premise teorije vrednosti knjiga s sedmimi pečati in da niso razumeli, da ta teorija pri Marxu sledi iz analize socio-ekonomskih osnov, ki označujejo blagovno produkcijo. S tem pa je seveda Rubin nehote že pristal na osnovno misel svojih nasprotnikov, da teorija vrednosti sama zase ne stoji kot teorija, in se je od njih ločil po tem, da so oni mislili, da mora kot nesamostojna pasti, on pa je menil, da jo je treba podpreti ali pojasniti z analizo njenih »socioloških premis«. Ni opazil, da je ravno obratno teoretično podlago za vse sociološke premise in sociološko razlago menjalnega akta mogoča pojasniti iz konsekventnega razumevanja teorije vrednosti. Ni mogoče pojasniti logike gibanja meščanske družbe iz njene sociologije, ampak le sociologijo iz njene logike. Kolikor bolj je bil Rubin v spopadu z vulgarnoekonomsko kritiko teorije vrednosti nemočen, in se mu je zdelo, da se je potrebno zateči po rešitev k sociologiji, ki je tedaj šele nastajala, pa je bil Gramsci do »premis« sociologije kritičen. V polemiki z Buharinom je postavil vprašanje, kaj je sociologija kot znanost?

Da bi se otrsela svojega rojstnega mesta, namreč »filozofskega« načina vpraševanja, se mora poskušati vzpostaviti kot takoimenovana *eksaktna znanost* o družbenih dejstvih. Svojo eksaktnost pa si lahko pridobi le tako kot vsaka druga eksaktna znanost, ne glede na to ali je družboslovna ali naravoslovna, namreč da je metoda njenega raziskovanja oprta na *matematično* dokazane zakone. To pa pomeni, da mora sociologija privzeti že izdelan postopek dokazovanja iz neke druge znanosti, matematike, da lahko da svojim spoznanjem neizpodbitno, t. j.

znanstveno trdnost. O značaju samih teh dokaznih postopkov se ne vprašuje, kakor se o njih ne vprašujejo naravoslovne znanosti, za katere je že Kant pokazal, da so le toliko znanosti, kolikor so matematično utemeljene in izpeljane. Navidez nevtralnemu sociološko »orodje« raziskovanja, matematične metode v formi statističnih zakonov, pa ima odločilne posledice za jedro družbenega značaja same sociologije, ki jih je mogoče potem odkrivati v vseh bistvenih rezultatih sociologije kot znanosti. To ne pomeni, da sociologija ne prihaja do rezultatov, ki so v nasprotju z značajem njene metode raziskovanja. Toda ti rezultati so slučajni in toliko tudi neogibno v nasprotju s sistematičnimi rezultati sociologije kot matematično oz. statistično izpeljane znanosti. Gramsciju pripada zasluga, da je že v času, ko se je sociologija kot znanost šele rojevala, pokazal, da »vendar ni bilo poudarjeno, da je zakon statistike mogoče uporabljati v politični znanosti in umetnosti samo toliko časa, dokler ostajajo široke ljudske množice bistveno pasivne – glede na vprašanja, ki zanimajo zgodovinarja in politika – ali dokler prevladuje domneva, da ostajajo pasivne«. ²⁶ K bistvu sociološke metode in njenih »premis« spada, da *predpostavlja* nerevolucionarno družbeno situacijo, s tem pa, kot to formulira Hegel, takšno družbeno situacijo »*postavlja*« in se tako iz navidez znanstveno neprizadetega opazovalca, saj je ta »neprizadetost« ravno forma znanstvene poze, spreminja v akterja, ki stabilizira obstoječa družbena razmerja. Znanstvena neprizadetost je v sociologiji dobila predmetno formo statističnih zakonov, s čemer se je uveljavil družbeni *naturalizem* in njegov interes. Družba je s tem razumljena kot konglomerat »nešteti samovoljni individualni dejanja«, ki je vsako zase veljavno kot naravno dejstvo, družbeni akterji so seveda samo še posamezni individui. Ti individui in njihov interes so potem seveda izhodiščna točka statističnega raziskovanja družbe, tako da predpostavljeni *naturalizem* individua postane izpeljani *naturalizem* družbenih skupin, ki jih sociologija že odkrije, in njihovih medsebojnih razmerij. Vendar to ne pomeni, da lahko sociologija doseže neko višjo stopnjo razumevanja družbe, če se le odpove matematičnemu oz. statističnemu raziskovanju. Nasprotno! Kot sociologija, se pravi, kolikor je znanost o *družbenih dejstvih*, lahko doseže najvišjo stopnjo spoznanja ravno s popolno matematizacijo svoje metode, in mora vsako podcenjevanje eksaktnosti statističnega aparata voditi le v poljubnost sociološke spekulacije. Vendar že sam pojem »popolne matematizacije sociologije«, torej misel na njeno metodološko dovršitev, razodeva protislovnost osnovne tendence, kajti matematizacija sociologije mora dejansko nepristranskega raziskovalca voditi le k sociologizaciji matematike. Takoimenovana uporabna matematika pa se je že vedno morala boriti za to, da ji je bil priznan sploh kakršenkoli znanstven status. Iz neke tako podrejene znanosti, kot je sociologija, namreč matematiki oz. statistiki podrejene znanosti, čeprav je njena podrejenost izključno metodološkega značaja, pa seveda ni mogoče jemati temeljnih »premis« za podgraditev teorije vrednosti. Ta se obratno od sociologije loči po tem, da gre v njej za v njej sami vzpostavljeno metodo raziskovanja pojmov meščanske družbe, torej metodo, ki je ni prevzela iz kakšne druge znanosti, kot to počne sociologija, pa naj je njeno početje še tako upravičeno. Kritika politične ekonomije tudi ni nobena znanost o družbenih dejstvih, ki bi bila predpostavljena, kajti sam izhodiščni pojem blaga je od vsega začetka analiziran ravno v svojem notranjem nasprotju, v »pomanjkljivostih«, ki zahtevajo modifikacije blaga in forme njegove »izpopolnitve«, ki pa ne vodijo k odpravi izhodiščnega protislovja, ampak obratno na vsaki višji stopnji samo še bolj jasno razodevajo nujno odpravo samega izhodiščnega »dejstva«. In če je potrebno opredeliti teorijo vrednosti glede na dejstvenost, za katero v njej gre, potem gre za blago in njegov pojem kot *dejstvo*, toda prav toliko tudi za iz njega samega neogibno izvirajočo in z njim povezano odpravo oz. dejstveno negacijo dejstva.

Rubin se je sicer skliceval na »sociološke premise« Marxove teorije vrednosti, vendar pa jih nikjer ni mogel jasno formulirati in je nasprotno celo sam brez vsa-

ke predhodne sociološke podgraditve prikazal zgodovino kritike te teorije s preloma 19. in 20. stoletja in jo ovrgel. Ključno vlogo v njej je imelo razumevanje menjalnega akta. Že Böhm-Bawerk je očital Marxu, da je analiziral menjalni akt kot tak, izoliran in vzet kot izhodišče za dialektično oz. logično »dedukcijo«, zato je šlo Rubinu v prvi vrsti za to, da pokaže, da Marx ne razume menjalnega akta izoliranega iz določene ekonomske strukture družbe. Češar pa Rubin pri tem ni razvil, je razumevanje same te »ekonomske strukture družbe« kot proizvedene, posredovane skozi menjalni proces, temveč jo je enostavno podložil temu procesu kot njegovo naravno okolje. Neko družbeno povezanost individuov je položil v osnovo, ne da bi razumel »to obojestransko odvisnost izraženo v nenehni nujnosti menjave in v menjalni vrednosti kot vsestranskem posredniku«. ²⁷ Ekonomska struktura družbe, ki tvori »socio-ekonomski« kontekst, v katerem edino je mogoče razumeti menjalni proces, je v svojem celotnem obsegu potegnjena v delovanje tega »vsestranskega posrednika«. Marxu so vulgarni ekonomski lahko očitali, da je analiziral menjalni akt sam zase, kot izoliran, ker analize menjave niso razumeli kot proces, ki v svojem polnem razvoju zaobsega analizo celotne strukture družbe, v kateri je šele na »koncu« razumljiv njej »logični« začetek.

Čeprav je Rubin *neupravičeno predpostavlj*al obstoj *socio-ekonomskega konteksta menjave*, pa je kljub temu uspel pokazati, da, če je sploh kdo formuliral neko teorijo vrednosti, ki temelji na menjavnem aktu kot takem, izvzetem iz vsakega določenega konteksta, potem je bil to ravno Böhm-Bawerk in ne Marx. Kot skoraj osemdeset let pozneje Becker, ki nas mimogrede opozarja, da »končno ni mogoče resno domnevati, da so osnovne poteze gospodarskega in socialnega razvoja ostale konstantne ustrezno teoretičnim temeljnim Marxovim domnevam v zadnjih 100 letih«, ²⁸ je tudi Böhm-Bawerk koncentriral svojo kritiko na točki analize enakosti in enake veljavnosti blaga v menjavi. S tem je seveda neizogibno izpostavljena kritiki tudi Marksova analiza in prikaz redukcije kompliciranega v enostavno delo. Kljub vsem gospodarskim in socialnim spremembam v zadnjih sto letih kritiki Marksove teorije vrednosti iz teh sprememb niso mogli izvleči kakih novih argumentov in odkriti novih kritičnih točk, ampak so pojmovanje enakosti blaga in s tem neogibno povezane redukcije dela razumeli kot središče in pravo osnovo teorije vrednosti, proti kateri so naravnali večino svojih napadov. To »enakost« v menjavi blaga je seveda odkril že Aristotel in prav zaradi nje prenehal z analizo nadaljnjih fenomenov vrednostne forme, pozneje pa jo je v njeni čisti obliki formuliral Adam Smith, ki je tudi pokazal, kaj je njena vsebina. In vendar je že Böhm-Bawerk pripisal izvirni grez za to pojmovanje Marxu:

»Uvodoma želim pripomniti, da se mi zdi prva predpostavka, po kateri naj bi se v menjavi dveh stvari manifestirala neka njuna 'enakost', zelo nemoderna – kar navsezadnje ne pomeni veliko – toda tudi zelo nerealistična ali, da rečem lepo nemško, napačno mišljena. Kjer vlada enakost in natančno ravnotežje, navadno ne nastopa nobena sprememba dosedanjega mirovanja. Če zato v primeru menjave stvar konča s tem, da blago zamenja svoje lastnike, je to mnogo prej znak za to, da je bila posredi kakršnakoli neenakost ali pretežka teža, s katere izbitjem je bila izsiljena sprememba.« ²⁹

Kot se je dogajalo pozneje, je tudi že tu prišlo do majhnega pomenskega premika, in govori Böhm-Bawerk o enakosti dveh stvari, čeprav kritizira pojmovanje enakosti in enake veljavnosti dveh blag. Ta malenkostni »označevalni« premik pa vendar nič manj kot poskus preformuliranja teorije vrednosti v nesmisel, saj kaj pa je bolj evidentnega kot to, da dve stvari in tudi »dva lista na drevusu« nikoli nista in ne moreta biti enaka. Bralec se bo spomnil, da je tudi še Becker nadomestil enakost in enako veljavnost dveh blag z enakostjo dveh »dobrin«. Nasprotno je Rubin pravilno pokazal, da gre za ugovore, ki zgrešijo svoj cilj, ker »Marx ni nikoli zagovarjal teze, da se opravlja menjava v pogojih 'natančnega

ravnotežja, vedno znova je poudarjal, da sledi kvantitativna 'neenakost' blag nezogibno iz delitve dela in hkrati predstavlja nujno pobudo za menjavo.«³⁰ Tudi ni nikoli zagovarjal teze, da so zamenjane »stvari same« enake, kar je enako, je ista družbena substanca blag in to je tisto, kar je »dejansko enako«.³¹

Rubin ugotavlja, da je Böhm-Bawerk prikazoval menjavo blag kot zgolj uporabnih vrednot, kar pa ne more pomeniti nič drugega, kot da jih ni pojmoval več kot blaga, ampak le še kot stvari, kajti ni ga blaga, ki bi lahko imelo le uporabno vrednost in bi bilo obenem brez vrednosti. Njegovo stališče je bilo stališče »subjektivnega vrednotenja« koristnosti blaga, torej tisto, ki ga individui v procesu menjave »objektivno« zastopajo, s tem da vsak sledi in mora slediti le svojemu interesu. S tem je Böhm-Bawerk artikuliral splošni očitek proti Marxovi teoriji vrednosti, da določa kvalitativno enakost porabljenega dela, ki v formi blaga nastopa na trgu. Tako je bil v kritikah vzpostavljen vtis, kakor da se je kvalitativni aspekt menjavnega akta osamosvojil. Vendar Marx ni raziskoval kvalitativnih lastnosti blag kot uporabnih vrednosti, temveč kvalitativno določenost blag kot vrednosti. Da je bilo komplicirano delo v aktu menjave reducirano v enostavno človeško delo, je imelo odločilne zgodovinske posledice za akterje menjave. Menjalni akt je bil akt enačenja produktov kot blag in naj se je družba še tako upirala proti posledicam, ki so izhajale iz enakosti in enake veljavnosti blag, najprej komenzurabilne, ker bi to nujno vodilo k priznanju, da je njihova vrednostna substanca enako veljavna, so bili akterji menjave *kot posestniki blaga* že vselej prej stvarno priznani kot enakoveljavni, preden so bili enakoveljavni v pojmu človeške enakosti.

In čeprav je Marx izrecno poudaril, da je bila ravno to tista točka, na kateri je moral Aristotel prekiniti analizo vrednostne forme, ker bi sicer moral priznati, da je tisto komenzurabilno in dejansko enako v blagu človeško delo, ljudi bi torej prek tega ovinka moral priznati kot enakoveljavne, in da torej ni v »naravi« ljudi, da bi bili enaki, ampak je v naravi blagovne produkcije, da jih prikazuje kot enakoveljavne lastnike blaga in s tem kot enakoveljavne, mu je že zdavnaj pred Beckerjem Heinrich Dietzel očital »moralno sentimentalnost« v pojmovanju vrednosti. In to kljub temu, da govori o pojmu človeške enakosti kot o produktu blagovne produkcije, kar seveda ne pomeni, da sam pojem enakosti ljudi ne zaide tudi v najostrejšo nasprotje s tistimi razmerji, katerih produkt je.³²

Rubin je napačno sklepal, da je enakost avtonomnih in neodvisnih blagovnih producentov osnova za enakost izmenjalnih dobrin in ne obratno. Pri tem je najprej napačno razumel Marxovo misel, kajti ni govora o tem, da je enakost in enakoveljavnost blagovnih producentov kakršnakoli osnova drugih enakosti, ampak je govora o enaki veljavnosti blag kot vrednosti, ki omogoča razkritje skrivnosti vrednostnega izraza. Če že, potem je le obratno »objektivna« enakost in enaka veljavnost delovnih produktov, ki navzamejo blagovno formo kot svojo splošno formo, osnova enakosti in enaki veljavnosti producentov blaga. Vendar to napačno razumevanje Rubinu ni preprečilo, da bi ne odkril nadaljne posledice, da je ta enakost le *splošna* forma razmerij producentov blaga, tako kot je blagovna forma le splošna forma, ki jo navzemajo produkti dela v menjavi. »Za meščansko družbo pa je blagovna forma delovnega produkta oziroma vrednostna forma blaga ekonomska celična forma.«³³ Vsa ekonomska razmerja meščanske družbe oziroma vse njene ekonomske »celice« izkazujejo to kvaliteto enakosti in enakoveljavnosti, ne da bi za katerokoli od njih ta predstavljala nekaj specifičnega. Ravno nasprotno, njihova specifična razmerja niso v nobenem posebnem, ampak le v splošnem nasprotju z enakostjo in enakoveljavnostjo človeških del. Celična struktura družbe, ki producira blago, predstavlja torej kot takšna, na sploh, celoto enakih, formalno drugega od drugega neodvisnih, privatnih producentov blaga. Že zgodaj pa se je zgodilo, da so tako interpretatorji teorije vrednosti, še bolj pa njeni kritiki, spregledali razliko med splošno formo delovnega produkta, ki jo ta pri-

vzame z blagovno formo, in vsako njegovo specifično formo, ter so vsako specifično formo subsumirali pod to prvo. S tem pa so seveda nujno spregledali, da s to splošno formo Marx ne misli na formo enega blaga za razliko in nasproti formi drugega blaga, ampak ravno nasprotno, *blagovna forma* je splošna *forma obeh*, in *njune povezanosti*, ki o njihovi specifičnih, druge drugi nasproti stoječih si naravnih ali uporabnih vrednostih, ničesar ne pove. Drugače rečeno, nobena »dobrina« ne postane sama »za sebe« enaka in enakoveljavna drugi dobrini »za sebe«. Njuna enakoveljavnost in enakost je zgolj v njuni blagovni formi, torej v razmerju ene do druge, velja le zanju kot blagi.

Toda razlikovanjem med »dobrino« in »blagom« je povzročalo težave vsem kritikom in mnogim interpretatorjem teorije vrednosti, tudi zato, ker niso razlikovali med snovnim bogastvom in vrednostjo. Tako je Dietzel najprej ugotovil, da Marx poudarja, da sta zemlja in delo pravira vsega bogastva, in je od tod sklepal, da sta torej hkrati vira vrednosti. Že po naslednjem koraku pa je ugotovil, da zemlja in vse kar k njej spada, za Marxa nikakor ni vir vrednosti.³⁴

In čeprav je vir snovnega bogastva, ne more biti zemlja in kar k njej spada vir vrednosti, česar kritiki teorije vrednosti nikakor ne morejo razumeti. Dokončno nerazumljivo pa jim postane to dejstvo, ko opazijo, da kljub temu, da ne predstavlja zemlja za Marxa nobene vrednosti, ima vendarle ceno, in sicer ceno, ker predstavlja tisti iracionalen izraz, ki ga je treba pojasniti. To je seveda lažje označiti za »iracionalnost teorije vrednosti«, kot pa si »razbijati glavo« in vse skupaj racionalno razložiti. Skrivnost te cene, ki še kako lahko predstavlja »nič«, je kapitalizirana renta, in je s tem skrivnost obstoja rente sploh. Ne *zemlja sama*, ampak *zemljiška lastnina*, omogoča lastniku, da pobere razliko med individualnim profitom, ki je večji zaradi višje produktivnosti s to posebno naravno silo, slapom, itn., in povprečnim profitom. Tako pobrani profit, ki priteka vsako leto, je mogoče kritizirati, se pravi, tisti ki ima monopol nad zemljo, slapom, itn., ki torej *pravno* razpolaga z njo, proda možnost vsakoletnega pobiranja profita vnaprej nekemu, ki potem stvarno v teku let s pobranim profitom poravnava stroške, ki jih je imel z onim enkratnim nakupom. Toda kupec te naravne sile zdaj ne razume več tega odnosa tako, da je pač kupil možnost vsakoletnega pobiranja razlike med povprečnim profitom in zaradi te naravne moči povečanim individualnim profitom, ki seveda ne izvira iz naravne moči same, ampak le iz z njo aktivirane višje produktivnosti dela, temveč si svoj dohodek predstavlja kot ceno naravne sile, zemlje, slapa, itn. in to naravno silo kot vir svojega dohodka.³⁵

Edini vir *vrednosti* je človeško delo, čeprav je narava še kako vir snovnega bogastva. Marx je to pokazal na začetku ‚Kapitala‘ v analizi enostavne vrednostne forme in na koncu kapitala v analizi zemljiške rente. Tisto, kar se je v začetku prikazovalo le kot »resnica« razmerja enakosti in enake veljavnosti blag, se na koncu prikazuje kot resnični in enakoveljavni vir vseh vrst dohodka.

Kritikom teorije vrednosti je torej pred očmi protislovje, da sta zemlja in delo vira snovnega bogastva, hkrati pa za teorijo vrednosti le delo tvori substanco vrednosti. Vprašanje, ki ga postavljajo, se glasi: kako je lahko zemlja vir materialnega blagostanja in hkrati brez vrednosti? Iz tako postavljenega nesmisla se ne morejo dokopati do smiselne rešitve:

»Kot stavek teorije je ta teza, da zemlja ‚nima nobene vrednosti‘, nonsens – njenega *gospodarskega* pomena ni mogoče zanikati. Neko čisto drugo, *etiki* pripadajoče vprašanje je, ali *naj bi morala imeti zemlja ceno*, menjalno vrednost? Ali je pravično, da lastnik plodnejšega zemljišča s produktom od le x dela zmore kupiti nek produkt $x + y$ dela – da mora zakupnik lastniku za to plačati zemljiško rento, ker mu ta daje na razpolago kos zemlje, ki ga je vendar ustvarila narava, ne delo zemljiškega lastnika? Etično upravičenost zemljiške rente – menjalnovrednostno dobroimetje koriščenja zemlje – je mogoče zanikati. *Marx* imenuje zemljiško rento ‚iracionalno‘ kategorijo; reči bi moral: ‚nepravično‘. Potem bi

imela utemeljitev – ‚ker zemlja ni produkt dela‘ – smisel.

Toda njegov ‚materialistični‘ žargon se vendar mučno izogiba vsakega ozira na etiko.³⁶

Iracionalnost v Marxovi teoriji vrednosti je bila torej razkrita zdavnaj pred Beckerjevim nastopom! Čeprav se Dietzel ne more sprijazniti z nerazumljivostmi te teorije, mu je jasno, kako ni mogoče zanikati gospodarskega pomena neke ekonomske kategorije, ki ni nič drugega kot – nonsens. In vendar je prav njemu uspelo narediti kljub vsemu bistven korak naprej, ki je šel pozneje vse do Beckerja in še naprej v izgubo. Jasno je namreč videl, da je *moraliziranje* v teorijo vrednosti šele potrebno podtakniti, in da ga ni mogoče preprosto iz nje izskubiti. Nadalje je tudi mesto, kjer se da etiko podtakniti v Marxovo pojmovanje v ‚Kapitalu‘, odkril ravno na nasprotnem koncu kot Becker, ne da bi si seveda bil prvi ali drugi na jasnem, v kakšni zvezi sta obe mesti. Dietzlovega prispevka h kritiki Marxove teorije vrednosti nič ne zmanjšuje dejstvo, da v njej ni videl nič drugega kot nadaljevanje sholastičnega preklinjanja obresti in sploh dogodkov, ki niso plod ‚trpljenja‘ na tem svetu. Kot Beckerjev predhodnik je Dietzel odkril, da je »etični fundament že razgaljen« na začetku ‚Kapitala‘, kjer Marx enakost in enako veljavnost blag postavlja v zvezo z enakostjo blagovnih producentov, ki je predstavljala za Aristotela neodpravljiivo oviro. Le da si za razliko od Beckerja ni delal težav s pojasnjevanjem, kako da kvaliteta v blagu zaobseženega dela ni v nobenem razmerju z njegovo kvantiteto, temveč je videl rešitev enostavno v tem, da Marx zato zanika »vrednost zemlje«, ker je tudi kot vodilni pisci moderne družbe, v mislih ima seveda vso meščansko družbo, Locke, Quesnay, Smith itn., podvržen »etičnemu aksiomu enakosti«, ki da ga imenuje »pojmem človeške enakosti«, kot pravi Dietzel, »da bi ubranil to etično«.³⁷

Da govori Marx o »pojmu enakosti« kot o ljudskem predsodku, to Dietzela niti najmanj ne moti, prav tako kot se ne pusti zmotiti z nasprotnim Sombartovim zatrjevanjem, da v ‚Kapitalu‘ ne tiči »niti zrno etike«.³⁸ Toda kakor je Sombart upravičeno nastopil proti preinterpretaciji ‚Kapitala‘ v moralni kompendij, je bil vseskozi v zmoti, ker je hotel moralno ravnanje prikazati v popolni neodvisnosti od razmerij, ki so artikulirana vrednosti formi oziroma med blagovnimi producenti. S tem je bil teren takoiimenovanega moralnega delovanja in njegovega teoretičnega razumevanja prepuščen nasprotnikom teorije vrednosti, ki pa so ga znali osvojiti le tako, da so ga skušali z eno potezo kot maslo vtakniti pod nasprotnikovo pokrivalo in potem mirno pričakovali opoldansko vročino. Dietzel pripiše Marxu razsvetljsko pojmovanje in tega tudi najmanj ne prikriva, da so »ljudje po naravi enaki«, in to pojmovanje razglaša za podlago teorije vrednosti. Da je Marx ravno nasprotno pokazal, kako je šele polna razširitev menjalnih razmerij ustvarila pogoje in celo nujnost za »pojmem« o enakosti ljudi, to mu je prav tako nerazumljivo, kakor vprašanje, kako je z resničnostjo oziroma »dejanskostjo« te enakosti. Marx je namreč razumel dejanskost človeške enakosti, do katere se je dokopala meščanska družba, doseženo le v *pojmu*, v abstraktni enaki veljavnosti ljudi kot producentov blaga. Reči je mogoče, da je ravno v točki enakosti producentov blaga »pojmem« sovpadel s svojo »dejanskostjo«, kar pa je kritikom ostalo nerazumljivo. Kadar namreč Marxu očitajo, da v teoriji vrednosti ne počne nič drugega, kot da nadaljuje sholastično obsojanje obresti, rente itn. kot greh, takrat mu pripisujejo, da se sklicuje na dejanskost enakosti ljudi, ne da bi bila ta v skladu s svojim pojmom, kadar pa mu očitajo, da ne počne nič drugega, kot da nadaljuje razsvetljsko obsojanje kapitala in profita, se sklicujejo na pojem enakosti ljudi, ki da ni v skladu s svojo dejanskostjo. Tisto, kar je v kritiki teorije vrednosti protislovno artikulirano, je hkratio pripisovanje sholastične in razsvetljske kritike meščanske družbe tej teoriji. Z drugimi besedami, ker ne morejo dojeti nobene druge kritike meščanske družbe kot moralno, ker vsako lahko razložijo le kot moraliziranje, zato tudi v ‚Kapitalu‘ lahko odkrijejo

le vse možne oblike moralne kritike. Zanje ni enaka veljavnost in enakost v blagu zaobseženega dela podlaga za pravno, etično, religiozno itn., se pravi pojmovno enakost producentov blaga, ampak menijo, da Marx razume v blagu upredmeteno delo enako in enako veljavno, ker si predstavlja blagovne producente pravno, etično, religiozno itn. enake in enako veljavne.

Nič ni večja napaka, kot da Aristotelovo razumevanje vrednostne forme in pomanjkanje pojma vrednosti izenačimo s pomanjkanjem tega pojma pri kritikih teorije vrednosti. Njemu je le »zgodovinska meja družbe«, v kateri je živel, preprečevala, da bi odkril, v čem je »resnica« razmerja enakosti, oni hočejo nasprotno zgraditi tudi v teoriji takšno mejo in preprečiti družbi, v kateri živijo, da bi prišla do svojega »pojma«, se pravi znanstvenega razumevanja same sebe.

Že Rubin je razen Böhm-Bawerkovega in Dietzlovega pojmovanja kritiziral tudi Croceja, ki je videl v načelu enakosti nek teoretično pojmovan družbeni tip, ki da ga je Marx iznašel na osnovi teoretičnega premišljanja in z namenom, da ga kontrastira in primerja s kapitalistično družbo, ki je osnovana na enakosti. Cilj te Marxove primerjave naj bi bila pojasnitev specifičnih karakteristik kapitalistične družbe. Zato po Croceju enakost blagovnih producentov ni etični ideal, temveč teoretično koncipirano merilo, s katerim merimo kapitalistično družbo. Kot Dietzel se tudi Croce sklicuje na tisto mesto v ‚Kapitalu‘, kjer Marx pravi, da je mogoče bistvo vrednosti razvozljati le v družbi, v kateri je prepričanje v enakost ljudi opremljeno z močjo ljudskega predsodka.³⁹ Da bi razumel vrednost v kapitalistični družbi, je Marx po Crocejevem mnenju vzel kot tip, kot teoretično merilo neko drugo (konkretno) vrednost, namreč tisto, ki bi jo posedovale dobrine, ki bi jih lahko množilo delo v neki družbi brez pomanjkljivosti kapitalistične družbe, in v kateri delovna sila ne bi bila blago. Iz tega izvaja Croce naslednji sklep o logičnih značilnostih Marxove teorije vrednosti: »Marxova delovna vrednost ni le logična generalizacija, temveč tudi koncipira in postulira to dejstvo kot tipično, t. j. je nekaj več kot zgolj logični pojem.«⁴⁰ Čeprav se je hotel takorekoč demonstrativno distancirati od kritike teorije vrednosti kot moraliziranja, kaže že njegov izraz »delovna vrednost«, da ni dojel pojma vrednosti in ne razvozljal vrednostne forme, ker bi sicer ne sfabriciral tega pleonazma. Če je nasproti Dietzlu in drugim razložil teorijo vrednosti kot teoretični model in ne etični, če je videl ta »model« zasidran prav toliko v bodočnosti, kot so oni videli »etični model« zasidran v preteklosti, potem ni zgolj navidez naredil korak naprej od Dietzla, ampak je naredil korak nazaj od njegovega razumevanja razmerja med teorijo in prakso. Dietzel je namreč Marxovo teorijo vrednosti še razumel kot teoretično nadaljevanje vsega »družboslovnega« mišljenja meščanske družbe in mu je bil prej pripravljen dati oznako moralizma, kot pa da bi prišel na misel, da med Marxovim mišljenjem in gibanjem meščanske družbe ni temeljne povezanosti. Croce pa je naasprotno vso to povezanost ignoriral in označil teorijo vrednosti za nič drugega kot – utopizem. Njegova misel, da je moral Marx zgraditi neki onostranski mišljensko dovršeni svet, v katerem delovna sila ni blago, da bi lahko z njim pojasnil funkcioniranje »tostranskega« sveta in položaj delovne sile v njem, njegovo pojmovanje vrednosti kot »teoretičnega merila« kaže, da je poskušal v teoriji vrednosti odkriti vse tisto, česar se sicer ni dalo odkriti v drugih Marxovih in Engelsovih spisih. Tam sta se kazala kot neusmiljena kritika utopizma, tu je Croce odkril, da je njuna teorija sama v svojem »ezoteričnem« jedru utopistična.

»Dietzel je transformiral družbo enakih blagovnih producentov v neki etični ideal, medtem ko je Croce iz nje naredil izmišljeno konkretno podobo, ki stoji nasproti kapitalistični družbi, da bi bolj jasno prikazala značilnosti te družbe. Vendar v dejanskosti ni ta družba enakih blagovnih producentov nič drugega kot abstrakcija in generalizacija osnovnih značilnosti blagovne ekonomije na sploh in kapitalistične ekonomije posebej.«⁴¹

Proti Crocejevemu obračanju teorije vrednosti na glavo je Rubin pokazal, da ta teorija ni primerjava fenomenov meščanske s kakršnokoli imaginirano družbo, ki bi predstavljali ena drugi nasprotje, ampak da obratno šele ta teorija omogoča razumevanje dejanske družbe kot imaginarne. Vendar je tudi še Rubin stal na stališču, da nam teorija vrednosti daje generalizacijo enega aspekta kapitalistične družbe, kakor da bi bila vrednost enostranski, ne vsestranski posrednik razmerij meščanske družbe, in bi torej nekateri njeni fenomeni v njej bili »generalizirani« in drugi ne. To je skušal pojasniti z dejstvom, da v tej družbi navsezadnje niso produkcijska razmerja med pripadniki različnih socialnih grupacij omejena na njihova razmerja kot neodvisnih producentov blaga. Ker se hkrati vzpostavljajo razmerja med pripadniki različnih socialnih grupacij v kapitalistični družbi v formi in na osnovi njihovih vzajemnih razmerij kot enakih in enakoveljavnih oziroma avtonomnih producentov blaga, hkrati pa v teh razmerjih nastopajo ali kot kapitalisti ali delavci, religiozni ali ateisti, itn., je videl Rubin »generalizacijo« le v fenomenu njihove enakosti in enake veljavnosti. Ali drugače rečeno, kategorija vrednosti po njegovem mnenju služi le kot izraz tistih produkcijskih razmerij, v katerih producenti blaga vstopajo v medsebojna razmerja in sklepajo pogodbe drug z drugim kot formalno oz. juristično enaki. Tudi industrijski kapitalisti in zemljiški lastniki, industrijski in finančni kapitalisti sklepajo pogodbe kot formalno enaki, avtonomni posestniki blag.

Rubin je mnenja, da daje teorija vrednosti izraz samo temu »aspektu« produkcijskih razmerij med različnimi socialnimi skupinami. S tem pojmovanjem pa je Rubin takorekoč neopazno zdrsnil nazaj na stališče svojih nasprotnikov, kajti pojem vrednosti pojmuje kot tisti praktično uveljavljeni družbeni princip, ki to družbo izenačuje in nivelira, kljub njeni neenakosti, ne da bi opazil, da razvitje vrednostne forme producente obenem izenačuje in razdvojuje, nivelira in razlikuje. Na kratko, Rubin je pojem vrednosti še vedno razumel kot družbeni ideal, ki se v meščanski družbi zoperstavlja preostankom predhodnih družbenih formacij, npr. še preostali fevdalni družbeni strukturi. Da je nasprotno moderna meščanska družba in polno razvije vrednostne forme v samih produkcijskih razmerjih, ne le v »nepravični delitvi produktov«, šele utemeljila razdvojitve na družbene razrede, to je mogoče pojasniti samo tako, da pojem vrednosti ni deloval le kot nivelirajoči in izenačujoči princip. V pojmu vrednosti »samem« je v izenačenju različnih človeških del in v njihovi splošni komenzurabilnosti hkrati zaobsežena indiferentnost nasproti njihovi različnosti in te niti najmanj ne odpravlja. Od tod rezultirajoča enakost in enaka veljavnost producentov blaga zato tudi ne more biti nič drugega kot tisto, za kar jo je označil Marx, namreč »ljudski predosedek«, tako da tudi razmerje ljudi drugega do drugega kot enakih in enakoveljavnih producentov blaga, ki je vladajoče družbeno razmerje,⁴² iz predhodnih zgodovinskih obdobj preostalih razmerij ne le ne odpravlja, ampak jih nasprotno celo ponovno postavlja.

Ni mogoče govoriti o tem, da daje teorija vrednosti izraz temu enemu »aspektu« produkcijskih razmerij med različnimi družbenimi skupinami, enakosti in enaki veljavnosti producentov blaga, ampak tem razmerjem v vsem njihovem obsegu oziroma v vseh raznovrstnih »aspektih«. To je slutil že Dietzel, ki ni začel svoje kritike teorije vrednosti s prikazovanjem vrednostne forme, ampak Marxove analize rente; prav pod njenim plaščem je odkril isto razmerje enakosti in enake veljavnosti različnih človeških del in pripadajočo abstraktno, formalno, pravno enakost blagovnih producentov, ki pa jo je ročno pripisal Marxu kot njegov osebni fabrikat, ki se vleče od konca do začetka ‚Kapitala‘. Toda »pojem« vrednosti daje izraz vsem aspektom produkcijskih razmerij, tudi tistim, ki proizvajajo najbolj neenake in »iracionalne« konsekvence za blagovne producete in tistim, ki jih formalno zenačujejo. Šele s polnim razvojem vrednostne forme so te neenake in neenako veljavne konsekvence tudi ekonomsko utemeljene, ne pa le

pravno, religiozno itn. Zato Marx izrecno pravi, da je neka tako »iracionalna« kategorija, ki izraža tudi skrajno »iracionalno« neenakost udeleženih producentov blaga, kot je renta, šele močna s polnim razvojem vrednostne forme oz. kapitalizma.⁴³

Filozofska oziroma logična »notranja povezanost« ‚Kapitala‘

Rubin se je motil, ker je spregledal, da razvitje vrednostne forme daje izraz vsem »aspektom« produkcijskih razmerij med kapitalisti in zemljiškimi lastniki, industrijskimi in finančnimi kapitalisti itn., na kratko – med družbenimi skupinami, ne pa le »aspektu« formalne, pravno enake avtonomnosti lastnikov blaga. Svojega enostranskega pojmovanja pa ni razvil dosledno, ampak je nasprotno pokazal, da »osnovni pojmi politične ekonomije temeljijo na osnovi vrednosti, in se na prvi pogled celo zdijo logične emanacije vrednosti.«⁴⁴ Osnovni pojmi politične ekonomije pa seveda niso nič drugega kot »aspekti« produkcijskih razmerij. In ker je videl kot možno le izpeljavo enega »aspekta« iz vrednostne forme, namreč formalne enakosti producentov blaga, je moral zavrniti možnost izpeljave drugih in s tem tudi vsako zvezo med Heglovo Znanostjo logike in Marxovim razvitjem pojma vrednosti v ‚Kapitalu‘. Ta zavrnitev je bila videti toliko bolj upravičena, ker je Böhm-Bawerk razložil Marxov metodološki postopek *zgolj kot aplikacija* Heglove »logično-deduktivne« izpeljave. Ker torej ni mogel zanikati neke zveze med osnovnimi pojmi politične ekonomije in pojmom vrednosti, in ker hkrati ni hotel razglasiti, da je poznavalec vse novoveške filozofije s Heglom vred, se je Rubin rešil iz zagate očividni zvezi med Heglovo Logiko in Marxovim ‚Kapitalom‘, ki jo je Böhm-Bawerk očital, ne da bi si bil o njej kaj bolj na jasnem, s striktno »ekonomsko« razdelitvijo. Vendar lahko le prvo srečanje z Marxovim teoretičnim »sistemom« zavede k temu, da ga tako kot Böhm-Bawerk interpretiramo kot neko čisto logično-deduktivno izpeljavo abstraktnih kategorij in njihovega imanentnega, čisto logičnega razvoja.

Da bi sploh še lahko ovrgel Böhm-Bawerkovo kritiko Marxove teorije vrednosti, se je moral Rubin zateči k zanikanju vsakršne dejanske povezave s Heglom, kajti sicer je s čisto umetnimi, čisto logičnimi spremembami vrednost transformirana v denar, denar v kapital, kapital v pomnoženi kapital (t. j. kapital plus presežna vrednost), presežna vrednost v podjetniški profit, obresti in rento etc. Glavno slabost Böhm-Bawerkovega početja je videl v tem, da celotno Marxovo teorijo vrednosti opazuje »izolirano«. Nedvomno je imel v mislih takoimenovana »dejanska« ekonomska razmerja kapitalistične družbe, toda potem ko je sam prikazal teorijo vrednosti izolirano od Heglove filozofije, in ko je npr. Croce to teorijo označil kot »model« za pojasnitev dejanskosti, Rubin ni mogel enostavno reči, da gre zdaj obratno za izolacijo dejanskosti od »modela«. Poleg tega tudi Böhm-Bawerk ni odpravil teorije vrednosti tako enostavno kot pozneje Becker – kot konsekventno filozofsko iracionalnost. Nasprotno, Böhm-Bawerk je bil mnenja, da so bolj razviti deli »Marxovega sistema« dobro sestavljena celota, ki je racionalno izpeljana iz zgrešenega izhodišča.

»V tem osrednjem poteku Marxovega sistema teče tok njegovih logičnih izpeljav in povezav z neko resnično imponirajočo sklenjenostjo in notranjo konsekvenco... Te srednje partije sistema bodo, kakorkoli je lahko napačna njihova izhodiščna točka, s svojo izredno notranjo doslednostjo za vedno utrdile slavo njihovega pisca kot miselne moči prvega ranga.«⁴⁵

Ti Böhm-Bawerkovi stavki pomenijo mislecu, je ugotovil Rubin, »ki je za logični razvoj pojmov zelo občutljiv«, veliko hvalo. Niti malo pa se Rubin ni ukvarjal z vprašanjem, zakaj je bil Marx »občutljiv« za ta »logični razvoj pojmov«. Da je bila to le kaprica človeka, ki na stara leta ni hotel opustiti filozofskih

»muh«, če je že moral pristati na to, da je bil prisiljen opustiti filozofijo, ki je bila njegova mladostna ljubezen v teoriji, s tem odgovorom bi se Rubin ne mogel zadovoljiti. Če pa Marxova »občutljivost« za logični razvoj pojmov v teoriji vrednosti ni bila kaprica, in to je nedvomno Rubinovo stališče, potem bi bil moral pojasniti, kje je bil stvarni dejanski vzrok zanjo. Toda takoj, ko bi poiskal njene stvarne vzroke, bi moral tudi spremeniti svojo kritiko Böhm-Bawerka. Zato se je raje rešil z nejasnim in dubioznim stavkom, da v »dejanskosti pa vendarle leži moč Marxove teorije manj v njeni notranji logični sklenjenosti kot mnogo bolj v dejstvu, da je skoz in skoz nasičena z bogatō in kompleksno socio-ekonomsko vsebino, ki je vzeta iz realnosti in osvetljena z močjo abstraktnega mišljenja«. ⁴⁶ To stališče »bolj in manj« ga je prisililo, da je svojo neodločnost v vprašanju dejanskosti in logike teorije vrednosti, ki je bila seveda neposredno povezana z njegovo neodločnostjo proti nasprotnikom te teorije, poskušal upravičiti v Marxovem delu, kjer da se ne spreminja posamezni pojem v neki drug v smislu prisile imanentnega logičnega razvoja, temveč s prisotnostjo cele vrste spremnih socio-ekonomskih pogojev. Velika zgodovinska revolucija, ki jo Marx opisuje v poglavju o takoiimenovani prvotni kapitalistični akumulaciji, je bila potrebna za transformacijo denarja v kapital. Rubin je torej skušal vzpostavitev teorije vrednosti pojasniti kot zgodovinosledni postopek, ki se začne s prvotno akumulacijo, ne pa kot »logično-deduktivno« izpeljavo. Kakor mu je bilo v tej opredelitvi ‚Kapitala‘ v pomoč poglavje o prvotni akumulaciji, pa si je bil hkrati že sam na jasnem, da v Marxovem tekstu to poglavje nima takšne ključne vloge, da bi bilo z njim mogoče pojasniti celoten tekst. Prav nasprotno, iz podrejene in stranske vloge, ki jo ima to poglavje, bi bilo potrebno obratno sklepati, da izključno nanj ni mogoče opreti razumevanja in razlage celotnega teksta. Da je obravnavana tema »vroča«, o tem ni dvomil, zato jo je želel zaključiti s stavkom, da »pa nas tukaj ta stran vprašanja ne zanima«, ne da bi jo z njim stvarno zaključil. Kljub temu se mu je zdelo potrebno nadaljevati v ugotovitvijo, da en pojem izraša iz drugega le ob prisotnosti določenih socio-ekonomskih pogojev. Hkrati pa je ugotavljal, da v Marxovi teoriji dejansko vsak poznejši pojem nosi pečat predhodnega. Tako se vsi osnovni pojmi ekonomskega sistema prikazujejo zgolj kot logične variante pojma vrednosti. Denar – to je vrednost, ki služi kot obči ekvivalent. Kapital – vrednost, ki tvori presežno vrednost. Mezda – cena delovne moči. Profit, obresti, renta so deli presežne vrednosti. Čeprav je prej že skušal metodološki postopek v ‚Kapitalu‘ dokončno »označiti« za historičen, je moral ponovno ugotoviti, da je na prvi pogled videti to logično izhajanje osnovnih ekonomskih pojmov iz pojma vrednosti nerazumljivo.

»Toda pojasniti ga je mogoče z dejstvom, da se *produkcijska razmerja kapitalistične družbe*, ki se izražajo v omenjenih pojmi (kapital, mezda, profit, obresti, renta itn.), izražajo v *formi razmerij med neodvisnimi producenti blaga*, razmerij, ki so izražena s pojmom vrednosti. Kapital je varianta vrednosti, ker produkcijsko razmerje med kapitalistom in delavci navzame formo razmerje med enakimi producenti blaga, t. j. avtonomni ekonomski akterji. Sistem ekonomskih pojmov izraša iz sistema produkcijskih razmerij. Logična struktura politične ekonomije kot znanosti izraša družbeno strukturo kapitalistične družbe.« ⁴⁷

Nasprotno! Družbena struktura kapitalistične družbe je navsezadnje ekonomsko »utemeljena«. Tudi tam, kjer se ni in se ne more otrestiti struktur, ki so bile značilne za fevdalno in sužnjelastniško dobo, so bili postavljeni ti fenomeni na ekonomsko podlago blagovne menjave in imajo svoj *raison d'être* v kapitalistični družbi. Ne le da jih ta ni mogla odpraviti, obratno, šele ona jih je lahko racionalno utemeljila. To seveda nič ne spreminja dejstva, da iz kapitalistične produkcije izrasla razdelitev presežne vrednosti, ki utemeljuje dohodek, ki pripada nekemu izključno družbenemu statusu, npr. lastništvu nad zemljo, sama spet zaide v protislovje s svojo osnovo in začne renta ovirati gibanje kapitala. To pomeni,

da *produksijska razmerja utemeljujejo družbeno strukturo* kapitalistične družbe, čeprav z njimi ne sovpadajo. In če se v »logični strukturi« politične ekonomije kot znanosti izraža kakšna dedukcija, potem je to struktura produkcijskih razmerij in ne družbena struktura sama. S tem da je Rubin zabilisal razliko med obema »strukturama«, je praktično onemogočil pojasnitev nastanka pogojev za revolucionarni prevrat te družbe, kajti ravno nerazrešljivo nasprotje med stalnim revolucioniranjem produkcijskih pogojev in privatnim prisvajanjem, ki se opravlja v formah fiksirane družbene strukture ravno njegovo zaostrovanje kaže, kako daleč so pripravljene pogoji za odpravo te strukture in hkrati za odpravo njene ekonomske utemeljitve ravno v tej praktični dedukciji. To nerevolucionarno jedro Rubinove interpretacije *teorije vrednosti* se izkazuje kot »stranski produkt« njegovega poskusa, da bi jo postavil na »socio-ekonomsko osnovo in da bi ekspliciral tiste »sociološke« predpostavke, ki jih je Marx sam domnevno zamočal. Teorijo vrednosti je mogoče pojasniti le iz nje same, iz njenega »notranjega razvoja«, ne pa iz »zunanjih predpostavk«.

Zato tudi Rubinova vrnitev k izrazu »delovna teorija vrednosti«, s katerim je molče predpostavljena neka teorija vrednosti, ki bi tudi lahko ne bila »delovna«, kar pa je popoln nesmisel. Od tod naprej se Rubin ne more več izkoptati iz napačnih razlikovanj. Ta »delovna teorija vrednosti« naj bi dajala splošno formulacijo vladajočega produkcijskega razmerja blagovne družbe, ki naj bi bilo produkcijsko razmerje med enakimi producenti blaga. S tem je dokončno zabilisal razliko med sfero cirkulacije in sfero produkcije blaga in čisto napačno produkcijo blaga subsumiral pod njegovo cirkulacijo. Vladajoče produkcijsko razmerje v kapitalistični družbi *ni razmerje enakih in enakoveljavnih producentov* blaga, nasprotno, to je vladajoči videz cirkulacije blaga. Marx je pojasnil to razliko med njegovim videzom in vladajočim produkcijskim odnosom samim, ki je hkrati razlika med tem, kako kapital producira in tem, kako je sam produciran, na koncu poglavja o nakupu in prodaji delovne sile:

»Sfera cirkulacije ali menjave blaga, znotraj meja katere se giblje nakup in prodaja delovne sile, je bila dejansko pravi raj prirojenih človeških pravic. Kar edino tukaj vlada, je svoboda, enakost, lastnina in Bentham. Svoboda! Kajti kupci in prodajalci kakega blaga, npr. delovne sile, so določeni le s svojo svobodno voljo. Kontrahirajo kot svobodne, pravno enakoveljavne osebe. Kontrakt je končni rezultat, v katerem si njihove volje dajejo skupen pravni izraz. Enakost! Kajti drug do drugega s v razmerju le kot lastniki blag in menjujejo ekvivalet t za ekvivalent. Lastnina! Kajti vsak razpolaga le s svoj m... Pri zapuščanju te sfere enostavne cirkulacije ali blagovne menjave, iz katere svobodni trgovec vulgaris jemlje svoje nazore, pojme in merilo za svojo sodbo o družbi kapitala in mezdnege dela, se že spremeni, tako se zdi, v nekaj fizionomija naših dramatis personae.«⁴⁸

Da je Rubin teorijo vrednosti postavil na glavo, se pravi, da jo je videl utemeljeno v sferi cirkulacije, ima svoj vzrok v njegovi napačni identifikaciji logičnega in zgodovinskega razvoja vrednostne forme in pojma vrednosti. S tem je podlegel stališču nasprotnikov teorije vrednosti, ki so imeli to isto identifikacijo za najbolj izrecni znak iracionalnosti celotne teorije. Poleg tega pa je lahko našel to identifikacijo tudi pri Hilferdingu, ki prav tako ni razlikoval med logičnim in zgodovinskim razvojem teorije.⁴⁹

Glavni vzrok za stavke, kot npr. da ta kontinuiteta zgodovinskega razvoja teorije vrednosti pojasnjuje njeno centralno logično mesto v ekonomski znanosti, ali da je to logično mesto mogoče razumeti na osnovi posebne vloge, ki jo igra temeljno razmerje med ločenimi producenti blaga kot enakimi in avtonomnimi ekonomskimi akterji v sistemu produkcijskih razmerij kapitalistične družbe, ni toliko nepoznavanje Marxovega ‚Kapitala‘, kot njegovo nerazumevanje zaradi nepoznavanja Heglove logike. Ne le recepcija Marxovega pojmovanja teorije vrednost, ampak tudi njena kritika, potrjuje Leninovo ugotovitev, da »ni mogoče

docela razumeti Marxovega *Kapitala* in zlasti ne I. poglavja, če nisi preštudiral in razumel vse Heglove *Logike*. Torej nobeden od marksistov ni razumel Marxa pol stoletja!⁵⁰

Kakor je že v tistem času veljala ta Leninova ugotovitev tako za marksiste in nasprotnike teorije vrednosti, tako danes za oboje velja, da skušajo tako ali drugače razumeti Marxov *Kapital* in njegovo zvezo s Heglovo Logiko. Becker, za katerega kritiko smo ugotovili, da po takoiimenovanih »ekonomskih« očiških teoriji vrednosti ne prinaša nič takega, kar ne bi že povedali Böhm-Bawerk, Dietzel ali Croce, čeprav je on začel čisto znova, pa ni le strokovnjak za kritiko teorije vrednosti in njeno filozofsko utemeljitev v kritiki Hegla, ampak kar za vso novoveško filozofijo, ki da je zakrivila rojstvo te teorije z njeno »iracionalnostjo« vred. Kolikor torej Beckerjeva ekonomska kritika ni noben novum, pa skuša biti nekaj takega njegova filozofska kritika teorije vrednosti, kajti tu ne obračuna le z Marxom, ampak v istem zamahu opravi še z vso filozofijo od Descartesu do Hegla.

¹ Werner Becker, *Kritik der Marxschen Wertlehre*, Hamburg 1972, str. 37. Prvi korak, ki ga je naredil Popper s prikazovanjem *Kapitala* kot naknadno razvite Marxove filozofije na posebnem področju »ekonomije«, je dovršil Becker s tem, da je vso kritiko Marxa skoncentriral v *obračun z Marxovo teorijo vrednosti* in še zlasti z njegovo analizo blaga.

² Popper, *Die Offene Gesellschaft und ihre Feinde II, Falsche Propheten; Hegel, Marx und die Folgen*, Francke Verlag München, 1977, str. 209.

³ »Koristnost kake reči jo naredi za uporabno vrednoto. Toda ta koristnost ne visi v zraku. Pogojujejo jo lastnosti blagovnega telesa, brez tega telesa ne eksistira. Blagovno telo samo, kot železo, pšenica, diamant, itn., je zato uporabna vrednota ali dobrina. Ta njegov značaj ni odvisen od tega, ali prilastitev njegovih uporabnostnih lastnosti terja od človeka mnogo ali malo dela. Pri opazovanju uporabnih vrednosti je stalno predpostavljena njihova kvantitativna določenost, kot ducat ur, vatel platna, tona železa, itn. Uporabne vrednote blaga dajejo material za posebno disciplino, blagoznanstvo. Uporabna vrednota se udejanji samo v uporabi ali konsumu. Uporabne vrednote tvorijo snovno vsebino bogastva, kakršnakoli je že njihova družbena forma«. MEW 23, *Kapital* I, str. 50.

⁴ Werner Becker, *Kritik der Marxschen Wertlehre*, str. 12.

⁵ »Neka takšna sorazmeroma normativna vezava menjalne vrednosti dobrin z njihovo uporabno vrednostjo – normativna zato, ker bi naj bila k zadovoljitvi potreb orientirana uporabna vrednost dobrin hkrati mera njihove menjalne vrednosti – ima brez dvoma posledice za kako teorijo vrednotenja dobrin, ki je kot takšno vendar opravljeno na trgu. Pozneje postane skrito jedro takoiimenovane objektivne vrednostne teorije, ki tvori, kot je znano, hrbenico vseh ekonomskih teorij klasikov, ki so kritični nasproti realnemu tržnemu vrednotenju v podobi cen.« Werner Becker, *Kritik der Marxschen Wertlehre*, str. 13.

⁶ Lakota, žeja, premraženost itn. so torej kot vselej dane naravne potrebe ljudi le »obči pogoji možnosti« menjave in enačenja blaga, da uporabim Beckerju še najbolj razumljivo Kantovo terminologijo, *nikakor* pa že tudi način opredelitve *njegove vsebine oz. značaja*.

⁷ »Aristotel nam torej sam pove, na čem se izjalovi njegova nadaljnja analiza, namreč na pomanjkanju pojma vrednosti. Kaj je tisto enako, t. p. skupna substanca, ki jo hiša predstavlja za ležišče v vrednostnem izrazu ležišča? Nekaj takega v resnici ne more eksistirati, pravi Aristotel. Zakaj? Hiša predstavlja nasproti ležišču nekaj enakega, kolikor predstavlja to, kar je v obeh, v ležišču in hiši, dejansko enako. In to je – človeško delo.« MEW 23, *Kapital* I, str. 74.

⁸ L. J. Zimmerman, *Geschichte der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, Köln 1967, str. 17.

⁹ V imenu etičnih načel ni sholastična filozofija le obsojala nepravilne in zahtevala pravično menjavo, temveč je tudi iz menjave blaga nujno izvirajoče konsekvence merila z moralnimi principi, in poleg drugega tudi obresti razglasila za prekletstvo. Da pa je ravno to vodilo k največjemu kopičenju cerkvenih posesti, ker so lahko in so morali dolžniki pogosto cerkvi vrniti kredit le v obliki zemlje, in odplačila niso mogli odložiti zakonito z obrestmi, to se je prikazovalo kot nebeška nagrada za pozemsko moralnost cerkve pri obsojanju obresti.

¹⁰ Werner Becker, Kritik der Marxschen Wertlehre, str. 37.

¹¹ »En pogled, v katerem je lahko opravljeno ovrednotenje, je lahko brez dvoma neka posebna določenost dela sama, ki pa vendar potem ne spada k »predmetnosti« v dobrinah. Neka takšna določenost je čas oz. trajanje, v katerem je delo opravljeno, kajti delo je – kot vse fizične aktivnosti v tem svetu – postopek, ki se dogaja v času.« Werner Becker, Kritik der Marxschen Wertlehre, str. 43.

¹² Werner Becker, Kritik der Marxschen Wertlehre, str. 43.

¹³ Werner Becker, Kritik der Marxschen Wertlehre, str. 43.

¹⁴ Werner Becker, Kritik der Marxschen Wertlehre, str. 43–44.

¹⁵ »Če torej glede na uporabno vrednost v blagu vsebovano delo velja le kvalitativno, velja glede na vrednostno velikost le kvantitativno, potem ko je že reducirano na človeško delo brez nadaljnje kvalitete. Tam gre za kako in kaj dela, tu za njegov koliko, njegovo trajanje. Ker vrednostna velikost kakega blaga predstavlja le kvantum v njem vsebovanega dela, morajo biti blaga v določenem razmerju stalno enako velike vrednosti.« MEW 23, Kapital I, str. 60.

¹⁶ »Bolj komplicirano delo velja le kot *potencirano* ali boljje *multiplicirano* enostavno delo, tako da je manjši kvantum kompliciranega dela enak večjemu kvantumu enostavnega dela. Da se ta redukcija nenehno opravlja, kaže izkustvo. Kako blago je lahko produkt najbolj kompliciranega dela, njegova vrednost ga izenači s produktom enostavnega dela in predstavlja zato samo le določen kvantum enostavnega dela.« MEW 23, Kapital I, str. 59.

¹⁷ Adam Smith, An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Encyclopaedia Britannica, Inc., London 1952, str. 13.

¹⁸ V literaturi je bilo to pozneje ponovno odkrito. »Enačenje neenakega, kako lepo zapade Shakespeare denar.« Grundrisse, str. 80.

¹⁹ MEW 23, Kapital I, str. 74.

²⁰ Aristotel je jasno opazil, da razmerja med ljudmi, ki menjujejo, ustreza razmerjem med blagi, ki jih zamenjajo, tako kot mora »razmerje med čevljarjem in gradbenikom ustrezati razmerju med obuvali in hišam«. Na samem začetku svoje analize blagovne forme je tudi še jasno videl, da je blago blago kot produkt dela. Če je zgodovinska meja sužnjelastniške družbe preprečevala, da bi »vse stvari, ki so si tolikanj različne«, ocenjeval »z neko enotno vrednostjo«, ki je podlaga komenzurabilnosti v razmerjih stvari v diferenci od ljudi in enakosti ljudi v diferenci od stvari, te protislovne enakosti in nasprotja, pa to niti najmanj ne pomeni, da je pozneje, ko so blagovna razmerja postala zgodovinsko uveljavljena kot vladajoča, postalo tudi samoumevno, na čem sloni princip enakosti ljudi in princip komenzurabilnosti stvari. Izpeljevanje drugega principa iz pojma komenzurabilnosti je ostalo prav tako težavno, kot je postala praksa obče komenzurabilnosti samoumevna. K njej sami spada njeno nasprotje s teorijo, ki ji pripada.

Pri Aristotelu pa teorija še ni bila toliko vezana na prakso, ki ji je oporekala, zato je tudi lahko bila tako spontana: »Gradbenik mora od čevljarja dobiti proizvod njegovega dela in mu v zamenjavo izročiti proizvod svojega dela. Če pride najprej do sorazmerne enakosti in če je tako vzpostavljena zamenjava, tedaj je zadoščeno zahtevam, o katerih smo govorili; če do tega ne pride, tedaj ni enakosti in odnosi se prekinejo. . . Menjalni odnosi se ne oblikujejo med dvema zdravnikoma, ampak med zdravnikom in kmetom. Z drugimi besedami: ne med enakimi, ampak med različnimi. Pri tem je treba obe strani nekako izenačiti.

Zato morajo biti vsi proizvodi, ki jih zamenjujemo, nekako izmerljivi. In zato je nastal denar, ki je nekak vmesni člen. Denar lahko izmeri, koliko parov čevljev je enakovrednih hiši ali neki količini hrane. Razmerje med čevljarjem in gradbenikom mora torej ustrezati razmerju med obuvali in hišo. Če pa ni tako, tedaj ni ne zamenjave, ne medsebojnih odnosov. Tega pa ni mogoče izvesti, če ni predhodno vzpostavljena nekakšna enakost členov.

Vse je torej treba izmeriti z nekim enotnim merilom, kot smo pravkar ugotovili. . .

Brez menjave ni medsebojnih odnosov, brez izenačevanja ni menjave, brez izmerljivosti ni izenačevanja. Seveda vseh stvari, ki so si tolikanj različne, ni mogoče oceniti z neko enotno vrednostjo, toda za praktične potrebe se da to izvesti v zadostni meri.« Aristoteles, Nikomahova etika, 1133 a, 1133 b, CZ 1964, str. 190–2.

²¹ Če se vulgarnoekonomska kritika teorije vrednosti danes še tako otepa s pojmom enakosti in enake veljavnosti, pa to ni niti najmanj zgolj problem teorije, torej zgolj teoretski problem, ampak prav toliko problem zdrave pameti. Vsakdanje življenje oz. ‚praktično‘ izkustvo ji nenehno razveljavlja tisto, kar ji prišepetava njeno ‚teoretsko‘ oz. ‚principiello‘ prepričanje in obratno. Zato je k znanemu stavku, da »kot ima v meščanski družbi general ali bankir veliko vlogo, človek kar tako pa nasprotno zelo bedno« (MEW 23, str. 59), treba dodati, da je razumevanje značaja človeškega dela v tem misteriju prav tako težavno za teorijo in prakso te družbe.

²² Becker tu ne loči med delom kot substanco vrednosti in snovnim bogastvom, kar je sploh zelo razširjen vulgarnoekonomski »prijem« v kritiki teorije vrednosti. Marx in Engels sta opozorila, da imajo buržuj še kako interes, da prikazujejo delo kot edini vir snovnega bogastva, čeprav naravni viri še kako vstopajo v formiranje tega bogastva. Kadar je torej govora o delu kot »substanci vrednosti«, je treba jasno ločevati vire snovnega bogastva in formiranje vrednosti.

²³ »To mu omogoča, da vrednostno teorijo dogmatično uvede, ne da bi pri tem takoj nastal vtis dogmatičnega predpostavljjanja kajti Marx lahko ravna na osnovi abstrakcije od vsake empirične tržne realnosti tako, kot da bi šlo za primerjalno idealnotipično modelno situacijo. Temu postopku glede metodičnih ozirov v principu ni nič očitati. Pri Marxu ima le v toliko svojo skrajno vprašljivo stran – in zato že tu opozarjam na to – ker v nadaljevanju analiz ‚Kapitala‘ ne dopušča več tega, da bi bile vrednosti, ki so vzpostavljene s predstavo modela absolutizirane delovne teorije vrednosti, merjene z ekonomsko vrednostjo in da bi se pri tem lahko potrdile. Nasprotno je tako, da je realnost pri Marxu vzpostavljena kot *rezultat* idealnotipične konstrukcije. To velja predvsem za pri tvorjenju relativnih cen dobrin odločilno udeleženi faktor ‚kapital‘. Vseskozi v maniri filozofa nemškega idealizma pri Marxu ne fungira ekonomska realna situacija kot *empirična* osnova za verifikacijo oz. falsifikacijo njegove teorije. Nasprotno je sama nekaj, kar v teoretični dedukciji šele nastane, ima mesto nekega deduktivnega rezultata.« Werner Becker, Kritik der Marxschen Wertlehre, str. 47.

²⁴ I. I. Rubin, Essays on Marx's Theory of Value, Black Red, Detroit 1972, str. 82.

²⁵ Eugen von Böhm-Bawerk, »Zum Abschluss des Marxschen Systems«, v Festgaben für Karl Kries, iz o. v. Beonigk, Berlin 1896, str. 151.

²⁶ Antonio Gramsci, Misli iz »Filozofije prakse«, Izbrana dela, CZ 1974, str. 473.

²⁷ Karl Marx, Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Dietz 1971, str. 74.

²⁸ Werner Becker, Dialektik als Ideologie: Hegel und Marx, Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie III/2, 1972, str. 303.

²⁹ Böhm-Bawerk, Zum Abschluss des Marxschen Systems, str. 151.

³⁰ I. I. Rubin, Essays on Marx's Theory of Value, str. 86.

³¹ Menjava je nemogoča kot menjava enakih »dobrin«, temveč predpostavlja njihovo različnost. Različnost posameznih produktov kot uporabnih vrednosti je ravno pogoj možnosti njihove veljavnosti kot blag enake vrednosti. MEW 23, Kapital I, str. 74.

¹² »Skrivnost vrednostnega izraza, enakost in enako veljavnost vseh del, ker in kolikor so človeško delo sploh, je mogoče razbrati le, odkar ima pojem človeške enakosti že trdnost ljudskega predsodka. To pa je mogoče šele v družbi, v kateri je blagovna forma splošna forma delovnega produkta, torej tudi razmerje ljudi enega do drugega lastnikov blaga vladajoče družbeno razmerje«. MEW 23, Kapital I, str. 74.

¹³ MEW 23, Kapital I, str. 12.

¹⁴ »*Petič*«: Jasno je, da je cena slapa, torej cena, ki bi jo prejel zemljiški lastnik, če bi ga prodal kaki tretji osebi ali tudi tovarnarju samemu, najprej ne vstopa v produkcijsko ceno blag, čeprav vstopa v individualno stroškovno ceno tovarnarja; kajti renta izvira tukaj, neodvisno regulirana s slapom, iz produkcijske cene s parnimi stroji produciranih blag iste vrste. Nadalje pa je ta cena slapa nasploh iracionalen izraz, za katerim se skriva nek realen ekonomski odnos, ker ne predstavlja nikakršnega v njem upredmetenega dela, in zato tudi nobene cene, ki normaliter ni nič drugega kot v denarju izražena vrednost. Kjer ni nobene vrednosti, ne more biti eo ipso tudi nič predstavljeno v denarju«. MEW 25, Kapital III, str. 660–1.

¹⁵ »Končno je treba razumeti pri opazovanju pojavnih form zemljiške rente, t.p. zakupninskega denarja, ki je plačan za uporabo tal, naj bo za produktivne ali konzumtivne namene, zemljiškemu lastniku pod naslovom zemljiška renta, da je lahko cena stvari, ki na in za sebe nimajo nobene vrednosti, t.p. niso produkti dela, kot tla, ali ki vsaj z delom ne morejo biti reproducirane, kot starine, umetniška dela določenih mojstrov etc., določena z zelo slučajnimi kombinacijami. K prodaji kake stvari ne spada nič drugega, kot da jo je mogoče monopolizirati in odtujiti«. MEW 25, Kapital III, str. 646.

¹⁶ Heinrich Dietzel, Theoretische Socialökonomik, Erster Band, Buch I, Leipzig 1895, str. 273.

¹⁷ Ibid., str. 273.

¹⁸ Werner Sombart, Zur Kritik des ökonomischen Systems von Karl Marx, Braun's Archiv, Bd. VII, str. 590.

¹⁹ Benedetto Croce, Materialismo storico ed economia marxista, Bari 1946, angl. prev.: Historical Materialism and the Economics of Karl Marx, London 1966, str. 60.

²⁰ Ibid., str. 60.

²¹ I. I. Rubin, Essays on Marx's Theory of Value, str. 90.

²² MEW 23, Kapital I, str. 74.

²³ »V družbenih formah torej, kjer še ni kapital tisti, ki opravlja funkcijo izsiljevanja in prilاشanja vse presežne vrednosti sebi samemu v prvi roki, kjer si kapital še ni subumiral družbenega dela, ali le sporadično, sploh ne more biti govora o renti v modernem smislu, o renti kot nekem presežku nad povprečnim profitom, t. p. nad sorazmernim deležem vsakega posameznega kapitalista pri presežni vrednosti, ki je producirana z družbenim celokupnim kapitalom. Naivnost na primer gospoda Passijy se kaže, če že v pristanju govori o renti kot o presežku nad profitom – nad neko zgodovinsko določeno družbeno formo presežne vrednosti, ki torej po gospodu Passijyu tako prilično lahko eksistira tudi brez družbe«. MEW 25, Kapital III, str. 791.

²⁴ I. I. Rubin, Essays on Marx's Theory of Value, str. 90–1.

²⁵ Böhm-Bawerk, Zum Abschluss des Marxschen Systems, str. 173.

²⁶ I. I. Rubin, Essays on Marx's Theory of Value, str. 91.

²⁷ I. I. Rubin, Essays on Marx's Theory of Value, str. 91–2.

²⁸ MEW 23, Kapital I, str. 190–1.

⁴⁹ »Realnemu razvoju kapitalizma tako ustreza logični razvoj teorije. Od prvih formulacij zakona vrednosti pri Pettyju in Franklinu do najbolj subtilnih izpeljav drugega in tretjega zvezka ‚Kapitala‘ sledi tako logično potekajoč razvoj«. Hilferding ni opazil, da je bilo mogoče pozitivno razviti »teorijo vrednosti« in razrešiti preostala protislovja šele tedaj, ko so vse njene »predhodne formulacije« predmet najostreje kritike. Rudolf Hilferding, *Aus der Vorgeschichte der Marxschen Ökonomie*, v: *Die Neue Zeit*, 1911, Bd. 2, str. 623.

⁵⁰ V. I. Lenin: *Polnoe sobranie sočinenij*. Izdanie pjatoe. Tom 29: *Filosofskie tetrady* Moskva 1963, str. 162; slov. prevod dr. Božidarja Debenjaka, *Filozofski zapisi*, CZ 1975, str. 47.

Tine Hribar

LOGIKA KAPITALA

Izmed avtorjev zbornika *Brati Kapital* sta širše poznana le Althusser in Balibar. V prvem delu pričujočega spisa prikažem še ostale tri avtorje, ki v zborniku sodelujejo z naslednjimi prispevki:

Koncept kritike in kritika politične ekonomije od Manuskriptov 1844 do Kapitala (J. Rancière),

O ekspozičijskem procesu Kapitala (P. Macherey),

Predstavitev načrta Kapitala (R. Establet).

V drugem delu spisa pa obravnavam zbornik **Logika Marxa**, v katerem so se zbrali kritiki zbornika **Brati Kapital** z naslednjimi prispevki:

Logika in branje Kapitala (J. O'Neill),

Formalni odnos in dialektični odnos pri Marxu (E. Fleischmann),

Marxova kritika abstrakcije (M. Vadée),

Analiza blaga pri Marxu in teorija mere pri Heglu (A. Doz),

Logična struktura I. paragrafa Kapitala (Fr. Ricci).

Naslov spisa se ravna po obravnavanih prispevkih in je pravzaprav prepotenten. Z nekoliko strožjega vidika bi se moral glasiti: Nekaj malega o logiki Kapitala.

I. RANCIÈREVO, ESTABLETOVO IN MACHEREYEVO BRANJE KAPITALA

Jacques Rancière (Lire le Capital III) ter Roger Establet in Pierre Macherey (Lire le Capital IV) sprva niso bili uvrščeni v množično Masperovo izdajo (1968), marveč so izšli šele pet let kasneje (1973). Ukvarjajo se namreč s specialnejšimi vidiki *Kapitala* in njegove metode; zato za običajno kulturniško-politično javnost niso bili tako zanimivi.

1. J. Rancière

Naslov Rancièrevega prispevka v *Brati Kapital* se glasi: »Koncept kritike in kritika politične ekonomije od Manuskriptov iz 1844 do Kapitala«. V prvem delu navaja antropološko naravnost zgodnjih Marxovih del in se zoperstavlja, tako kot Althusser in Balibar, prenašanju antropoloških izhodišč tudi v *Kapital*, kar da je bilo značilno za šolo Della Volpeja. V drugem delu (Kritika in znanost v Kapitalu) pa se ukvarja s problemom izhodišča v *Kapitalu*, s strukturo procesa in s konstitucijo fetišizma.

a) Problem izhodišča

Rancière se loti problema izhodišča v *Kapitalu* na osnovi tistega dela Marxove kritike klasične politične ekonomije, po katerem je klasična ekonomija sicer izpostavila vprašanje *substance* in *velikosti* vrednosti, vprašanje *forme* vrednosti pa zanjo sploh ni eksistiralo. Forma vrednosti je za klasično politično ekonomijo torej »odstni termin (LC III-40)«, medtem ko se Marx vpraša, kako da se vsebina vrednosti odeva v formo vrednosti.

Kritično vprašanje je po Rancièru torej vprašanje po odnosu vsebina/oblika. Za Ricarda je vrednost, pravi Rancière, delo. Za Marxa pa se delo reprezentira v vrednosti ter tako dobi formo vrednosti blaga. »Oglejmo si enačbo: x blaga A = y blaga B. Ricardo jo razreši enostavno na ta način, da pravi, kako je substanca vrednosti A enaka substi nci vrednosti B. Marx pokaže, da je ta enačba sestavljena iz docela specifičnih terminov. Eden izmed terminov figurira le kot *uporabna* vrednost, drugi le kot menjalna vrednost ali *forma vrednosti*.« (LC III-41) Zvedeli smo torej, kaj Rancière razume pod formo vrednosti: enega izmed členov vrednostne enačbe. S tem je že podana mejna črta, se pravi: omejenost njegove interpretacije, kajti za Marxa je *forma vrednosti* predvsem *vrednostna enačba* sama. Forma vrednosti ali vrednostni izraz je za Marxa vrednostno razmerje: menjalna vrednost kot taka. Torej je res možno izenačiti menjalno vrednost in formo vrednosti, toda tedaj forma vrednosti/menjalna vrednost nikakor ne more biti člen menjalne vrednosti/menjalnega razmerja: ne more biti člen same sebe. Člen vrednostnega razmerja/vrednostne enačbe ni menjalna vrednost, temveč posamezno blago kot menjalna vrednota (razliko med menjalno vrednostjo in menjalno vrednoto sicer lahko na ravni označevalca izpostavimo le v slovenščini, toda na ravni označenca ga moramo v vsakem jeziku, sicer mešamo dva povsem različna pojma).

Na osnovi napačne identifikacije menjalne vrednote/posameznega blaga z menjalno vrednostjo, tj. razmerjem vsaj dveh blag, zapiše Rancière napačno, seveda, tudi naslednjo enačbo:

$$\text{vrednostna forma A} = \text{naturalna forma B,}$$

v kateri da B nudi svoje telo, svojo naturalno formo za izražanje vrednosti A. »Vrednost mora imeti torej svojo eksistenčno formo v naturalni formi B.« Te trditve so pač tipičen primer brzinskega branja *Kapitala*, ki bi rad vso kompliciranost Marxovih analiz v prvem poglavju *Kapitala* povzelo v nekaj stavkih in v nekaj bolj ali manj po naključju izbranih kategorijah. Rancière se je v svojem predstavljanju problematike izhodišča Kapitala verjetno opiral na stavek iz Marxove analize ekvivalentne forme: »Prva svojstvenost, na katero naletimo ob proučevanju ekvivalentne forme, je tale: uporabna vrednota postane pojavna forma svojega nasprotja, vrednosti.« (MEW 23-70) Toda analiza ekvivalentne forme ne tvori začetka *Kapitala*: nahajamo jo šele v 3. podpoglavju I. poglavja. Ekvivalentna forma je eden izmed obeh polov »vrednostne forme ali menjalne vrednosti«; govor o dveh polih menjalne vrednosti potrjuje tisto, kar je bilo rečeno že malo prej, da namreč menjalna vrednost ni eden izmed členov vrednostne enačbe. Menjalna vrednost ni v nobenem korelacijskem razmerju z uporabno vrednoto. Ne pojavlja se menjalna vrednost kot pojavna forma vrednosti (namreč znotraj ekvivalentne forme); in tudi uporabna vrednota se *ne pojavlja* kot pojavna forma *menjalne* vrednosti, temveč *postane* pojavna forma *vrednosti*.

Rancière enostavno spregleda temeljno dvoznačnost sintagme »pojavna forma«; torej jo uporablja na ekvivalencijski način. Misli, da je vseeno, če pravimo, da je naturalna forma blaga oz. uporabna vrednota pojavna forma vrednosti *ali* menjalne vrednosti. Kakor tudi brez pojasnila *forma vrednosti* nadomesti z *vrednostno formo*. Menjalna vrednost je po Marxu pojavna ali eksistenčna forma vrednosti; in to je teoretsko-analitični stavek. To lahko reče le Marx na osnovi svojih

analiz. Da uporabna vrednota *postane* pojavna forma vrednosti in da nastopa zato kot ekvivalent v svoji naradni formi, to pa je fetišistična faktičnost: faktičnost postvarelih družbenih razmerij. To je videz: da bi se ta videz pokazal zares kot videz, je potrebna seveda teorija, je bila potrebna Marxova analiza ekvivalentne forme, toda da bi se ta videz ponujal kot dejstvo, za to ni potrebna nikakršna teorija, to je vsakdanje dejstvo vsakdanje ali običajne zavesti. To je dejstvo spretnjene zavesti; na ravni pozitivno-znanstvenega povzetka (klasične politične ekonomije) pravilni odraz spretnjenosti. To je objektivistično podajanje fetišizma. Rancière se s svojim stavkom, da *ima* vrednost svojo eksistenčno formo v naradni formi blaga B, vrne ravno k temu fetišističnemu podajanju fetišizma, torej na raven politične ekonomije. Videz spreminja v dejstvo. Marxovo kritično analizo ekvivalentne forme spreminja v pozitivno deskripcijo.

Rancière že takoj na začetku meša menjalno vrednost z vrednostjo in si s tem že vnaprej prepreči, da bi se mogel približati Marxovemu sistemu, njegovi teoriji vrednosti. Toliko bolj daleč mu mora zato ostati metoda te teorije. V nadaljnjem meša problematiko odnosa med relativno formo vrednosti in ekvivalentno formo po eni plati ter med problematiko odnosa med vrednostjo in uporabno vrednoto po drugi plati itd. Vidi se, da mu sploh ne gre za razumetje »vsebine«, temveč hiti k iskanju formul, s katerimi bi lahko zapolnil svoje aprioristično shemo. Gre mu za formalizacijo Marxove metode, za izpostavitve te metode v *čisti* formi. Tako zbira skupaj termine predstava (Darstellung), izraz itd. »Izraz faktično označuje, da ima vrednost svoj način eksistence, svojo pojavno (ali manifestativno) formo v naradni formi ekvivalentnega blaga. Paradoks je v tem, da se vrednost ne more ne pojavljati ne eksistirati. Kolikor se pojavlja v naradni formi nekega blaga, izgine kot vrednost, dobi formo neke stvari.« (LC III-44) Če izpustimo prvi stavek, ki je kot tak pri Marxu nemogoč, se srečamo s trditvijo, da se vrednost kot taka ne more pojavljati, ker se pojavlja le v naradni formi nekega blaga. Ta trditev je napačna na dveh ravneh:

1) pojavna forma vrednosti (na kategorialni ravni) ni naradna forma nekega blaga, marveč je to menjalna vrednost kot menjalno razmerje oz. vrednostna enačba,

2) naradna forma blaga, ki *postane* vrednostna forma (toda v drugem pomenu kot je to menjalna vrednost), ne zadeva eksistence vrednosti niti na pozitiven niti na negativen način.

Rancière govori o vrednosti *kot* vrednosti, ki *kot* taka ne eksistira. Toda to je obči gnoseološki problem in prav nič ne spada v obravnavo razmerja med vrednostjo in uporabno vrednoto oz. naradno formo blaga. Nobena stvar namreč ne eksistira *kot* taka: kajti ta *kot* se nanaša pač na esenco (bistvo), ne pa na eksistenco (bivanje). Se v našem primeru odnosa med vsebino in obliko nanaša na vsebino, ne pa na obliko: nobena vsebina *kot* vsebina nima oblike. V tem smislu vsaka vsebina izgine v svoji obliki. Toda problem ni v tem, da je vsebina sama na sebi brezoblična, da je bistvo samo na sebi nevidno, marveč v tem, da se to brezoblično in nevidno v obliki in v videzu na nek način vendarle vidi in razbere. Da je eksistenčna forma vendarle ravno forma esence, skratka: da se bistvo pojavlja. To je problem dialektike in filozofije sploh.

Rancière ta obči problem meša ne le s konkretno problematiko forme vrednosti, ampak se mu vse zameša tudi znotraj navedene konkretne problematike same. »Vrednost ima torej svojo formo manifestiranja v menjalnem odnosu le, kolikor se tu ne manifestira.« (LC III-44) Od odnosa med vrednostjo in naradno formo blaga (uporabno vrednoto) Rancière spet kar tako preskoči na razmerje med vrednostjo in menjalnim odnosom (menjalno vrednostjo in sploh ne vidi razlike med enim in drugim. Ne po vsebini ne po metodološki problematiki, ki je tu navzoča.

Obenem pa je seveda jasno, da mu gre za nekaj, o čemer je *Rancière* že vnaprej dokončno odločil. »Opravka imamo s tipom kavzalnosti, ki je povsem nov glede na *Manuskripte*. Enaèbe, ki v Manuskriptih izražajo nasprotje (npr.: ovrednotevanje sveta stvari = razvrednotevanje sveta ljudi, ali pa vrednost dela = vrednost življenjskih sredstev), vse napotujejo na enaèbo: bistvo ÷loveka = ÷loveku tuja bit; se pravi, da napotujejo na razcep med ÷loveškim subjektom in njegovim bistvom kot svoj vzrok. Razrešitev enaèbe naj bi bila v enem izmed njihovih členov. V bistvu ÷loveka, ki je loèeno od ÷loveškega subjekta, naj bi bila dana *vzrok* protislovja in *razrešitev* enaèbe. Vzrok se je nanašal na akt subjektivitete, ki je loèena od same sebe. Tu, v enaèbi oziroma, kar je isto, v nasprotju: $x \text{ blaga A} = y \text{ blaga B}$, vzrok ni v enaèbi. Ta prezentira neko relacijo med stvarmi, neko sovisnost učinkov, ki so doloèeni z odsotnostjo vzroka. Ta vzrok je v identiteti koristnega dela, ustvarjalca uporabnih vrednot in dela, ki je ustvarjalec menjalnih vrednosti, konkretnega dela in abstraktnega dela.« (LC III-44) Zaènimo od zadaj: razloèek med konkretnim delom in abstraktnim delom je bil za Marxa res bistveni razloèek, saj je v njem nahajal temelj svoje kritiène pozicije, toda *identiteta* konkretnega dela in abstraktnega dela je èista *Rancièrjeva* fantastika, ki nima niè skupnega z Marxovimi tezami. Je v direktnem nasprotju z njimi: vzrok, èe naj že uporabljamo ta termin, vrednostne enaèbe je abstraktno delo in niè drugega. Naravnost neverjetno je, kako more *Rancière* v istem stavku citirati Marxovo tezo, da je *abstraktno delo* ustvarjalec menjalne vrednosti (natanèno, po ugotovitvah *Kapitala*: vrednosti) ter trditi, da je vzrok vrednostne enaèbe, tj. menjalne vrednosti *identiteta* abstraktnega dela in konkretnega dela.

Razen tega: èe je govor o *enaèbi* (ne pa o videzu enaèbe, o neenakem kvantitativnem razmerju dveh razliènih vrst blaga), potem ni mogoèe govoriti o odsotnem vzroku. Odsoten, tj. neviden vzrok je izza videza. Kar zadeva »enaèbe« v *Manuskriptih*, je pa spet treba opozoriti na èisto ekvokacijo, ki je povrh vsega vnesena od zunaj. Èe že hoèemo pokazati na razlike med *Manuskripti* iz 1844 in *Kapitalom*, potem jih s takimi fintarijami vsekakor ne bomo. Kakor da pojem abstraktnega dela – èe, recimo, spregledamo siceršnje *Rancière*ve nesmisle – ne bi bil vezan na kategorijo subjektivitete? Kakor da se druŹba in subjektiviteta izkljuèujeta?

Rancière nekaj stavkov kasneje – toda kar tako, brez notranje logike – pravilno navaja, da je vzrok *enotnosti* (toda ne *identitete*, kakor trdi tri stavke nazaj) konkretnega dela in abstraktnega dela druŹbenega znaèaja: »Preden je lahko mislil na razloèek, je moral Marx misliti na enotnost. Ta je rezultat *druŹbenega* procesa. Odsotni vzrok, na katerega smo napotevali, so *druŹbeni produkcijski* odnosi.« (LC III-44) Zaèetna trditev, da je treba pred razlikami vedeti za enotnost, je seveda èisto metafizièna trditev (izhaja iz aristotelovske logike oz. iz pojmovanja definicije znotraj nje) ter z drugima dvema stavkoma nima nobene neposredne zveze. Ravno tako logièna enotnost ni rezultat socialnega procesa. In druŹbeno-produkcijska *razmerja* niso *vzrok* vrednostne enaèbe kot vrednostnega *razmerja*, marveè vrednostno razmerje je druŹbeno-produkcijsko razmerje. Kar na ravni videza ni vidno, to še ni vzrok. Substanca vrednosti ni vzrok vrednosti. Vse nasprotne implikacije so pri *Rancièreju* torej napaène, kar pa vseeno ni bilo v napotje po nakljuèju pravilno postavljeni trditvi o druŹbeno-produkcijskih odnosih kot vzroku enotnosti konkretnega in abstraktnega dela. Toda druŹbenoprodukcijski odnosi kot odnosi druŹbene delitve dela – te povezave pa se *Rancière* že ne zaveda veè – ne izkljuèujejo subjektivitete: po Marxu se vse znaèilnosti Robinzonove subjektivitete individualne zavestno vodene delitve dela *ponovijo* v zdruŹenju svobodnih ljudi na druŹbeni ravni. Potemtakem se subjektiviteta in druŹbenost ne izkljuèujeta že vnaprej; Althusserju in Balibarju gre Marxova »robinzonada« ravno zato tako na živce, ker implicira sovpadanje druŹbe in subjektivitete, ker implicira dojetje druŹbe kot subjekta, kar bi onadva hotela preèrtati že na apriorni ravni.

Potemtakem tudi tu imena sama na sebi nič ne rešijo. Družbeno-produkcijski odnosi (razmerja) sami na sebi nič ne rešujejo; gre za to, kakšni so. Ne pripada družbenim produkcijskim razmerjem, kakor na samoumeven način nadaljuje Rancière, že kar kot takim »metonimična kavzalnost«. Pa tudi odsotni vzrok metonimične vzročnosti nima dosti opravka z nevidno substanco vrednostnega razmerja oz. vrednostne enačbe.

Rancierjev postopek pač ne temelji na poznavanju *Kapitala*, temveč na samovoljnem spajanju določenih Marxovih in določenih (Jacques-Alain) Millerjevih terminov. Nato pa še malo besednega igračkanja: ko proglasi vrednostno enačbo za nemožno enačbo, spremeni Marxovo teorijo menjalnega razmerja v »teorijo možnosti te nemožne enačbe (LC III-45)«. Toda od kod vedenje, da je vrednostno razmerje oz. menjalno razmerje dveh blag sploh enačba? To je treba oz. je bilo treba Marxu šele dokazati. Marxova teorija vrednosti implicira teorijo menjalnega razmerja kot vrednostne enačbe. Zato ta enačba znotraj Marxove teorije ni niti možna niti nemožna, marveč nujna.

Ker je Rancièrjevo poznavanje faktičnega Marxovega teksta porazno, nima pomena, da bi Rancièrjeva izvajanja še nadalje spremljali v vseh podrobnostih. Zadržimo se le še ob njegovi interpretaciji Marxove kritične teorije fetišizma; ne zaradi tega, ker bi upali, da nam bo Marxovo misel razvil napraj, temveč zato, da bi nam bilo očitneje, na kateri točki hoče marksistični »strukturalzem« pravzaprav zares revidirati Marxa. Rancière pripisuje Marxu glede na teorije fetišizma inkoherentnost, torej protislovje s samim seboj.

Izhodišče mu je kajpada zoperstavljanje mladega in starega Marxa, češ da tedaj, če in kolikor beremo *Kapital* z antropološkimi očmi mladega Marxa, v fetišizmu ne moremo videti nič drugega kot »novo ime za alienacijo«. Gledati na fetišizem kot antropološki proces bi bila tako ena skrajnost, medtem ko bi bila druga skrajnost enostavno zanikanje koncepcije fetišizma kot ideologije, z vidika ekonomizma. V svoji interpretaciji fetišizma kot ideologije, z vidika ekonomizma. V svoji interpretaciji fetišizma se Rancière opre predvsem na kategorijo postvarelosti (*Versachlichung*: choisification); vidimo, da se upre prevodu z *reifikacija*, ker je ta izraz zanj sinonim za antropološko branje Marxa. »Koncept *Versachlichung* se da razumeti v odnosu do tega, kar je že bilo rečenega o konstituciji *Gegenständlichkeit* in mehanizmu *Darstellung*. Ob analizi blagovne forme smo videli, da je bil objekt, da je bila stvar nosilec odnosa (le support d'un rapport), da je nepoznavanje te funkcije nosilca, čutno-nadčutnega značaja stvari, transformiralo v naravno *lastnost* stvari to, kar je izraz družbenega odnosa. Bolj natančno, vse se je odigravalo prek funkcije *forme*. Ta je bila obenem forma (prevleka) stvari in pojavna forma produkcijskih odnosov.« (LC III-103) V zvezi s postvarelostjo priznava Rancière tudi problematiko sprevrnitve (*Verkehrung*: renversement), ki označuje naslednje gibanje: »transformacija družbenega odnosa v stvar je ravno tako transformacija stvari v družbeni odnos (LC III-104)«. Vendar je to glede na Marxa že ponaredek.

Marx nikjer ne govori o sprevrnitvi ali transformaciji stvari v družbeni odnos. Sprevrnitev je zanj transsubstanciacija: sprevrnitev subjekta v objekt, učinka v vzrok itd. Sprevrnitev je tranzitivna in refleksivna; tako da sprevrnitev subjekta v objekt pomeni obenem nujno tudi sprevrnitev objekta v subjekt, učinka v vzrok itd. Torej ni postvarelosti oseb brez posebljenja stvari: »personificiranje stvari in postvarjenje person (MEW 23-128)«. Rancière pa bi rad ostal le pri drugi polovici sprevrnitve, pri čemer so mu tudi osebe v napoto, kajti te so zanj preostanek novoveškega antropologizma. Prizna torej le opozicijo odnos/tvar, ne pa opozicije oseba/stvar, medtem ko se z opozicijo odnos/oseba izrecno sploh ne ukvarja.

Na ta način se Rancière izgubi v identifikaciji videza in bistva, površine in globinskega dogajanja: »stvar je postala *avtonomen subjekt* (LC III-105)«. Takšen je

njegov povzetek Marxove interpretacije obrestnega kapitala kot avtomatičnega subjekta in s tem avtomatičnega fetiša, pri čemer pa Marx izrecno poudarja, da avtomatičen subjekt ni postala kaka stvar sama, marveč je to zgolj videz za najpoprejšnjo postvarelost družbeno-produkcijskih razmerij in potlejšnje personificiranje te postvarelosti. V tem smislu Marx potem formulira: »Nadalje je vključeno že v blagu in še bolj v blagu kot produktu kapitala postvarjenje družbenih produkcijskih določil in subjektiviranje materialnih podlag produkcije, ki karakterizirata celotni kapitalistični produkcijski način.« (MEW 25-887) Rancière to Marxovo misel iz *pripravljalnih del* za Kapital, ki so danes znana kot sestavni del III. knjige Kapitala, interpretira takole: »Préd sabo imamo torej dvojno gibanje: postvarelost družbenih določil produkcije in subjektivizacijo njenih materialnih baz, stvari, v katerih se družbena določila reprezentirajo in disimulirajo.« (LC III-105) Če je Rancière nekaj odstavkov poprej govoril o transformaciji stvari v družbeni odnos in o *transformaciji* družbenega odnosa v stvar, govori zdaj o *reprezentiranju/disimuliranju* družbenih določil (odnosov) v stvareh. Meša torej ontološko in gnoseološko raven.

Da bi pokazal na pomenski razloček terminov, ki so sicer uporabljeni tako v *Manuskriptih* kot v *Kapitalu* (Entfremdung, Veräusserlichung, Entäusserung, Verkehrung), dokazuje, kako izhodišče *Kapitala* niso več osebe, marveč odnosi: »Kar preide v stvar, ni bistvo subjektivitete, marveč odnos.« (LC III-106) Šlo naj bi torej le še za analogijo, ne pa za pojmovno adekvatnost. Ker pa Marx v *Kapitalu* govori tudi ravno o postvarelosti oseb, je Rancière na osnovi svojih izvajanj obenem seveda prisiljen izjaviti, da »Marx ne kritizira rigorozno svojega besednjaka (LC III-10)« in da »odsotnost kritike ni enostavna malomarnost (LC III-111)«. Stari Marx po Rancièru torej ni še povsem prelomil z mladim Marxom. Ob čemer je stari Marx, torej čisti Marx *Kapitala*, seveda pretvorjen v strukturalista brez narekovajev.

Takšno pretvorbo pa Rancière lahko napravi le tako, da Marxovo *kritično* izpostavitev spremeni v *pozitivni* opis: ljudje so vselej le nosilci odnosov. »Ob *subjektivizaciji* vidimo, da ne gre več za sprevrnitev nekega predikata substancialnega subjekta v subjekt. Kar je po Marxu označeno s subjektivizacijo stvari, to pomeni, da si je stvar pridobila gibalno funkcijo procesa. Ta funkcija v procesu ne pripada nekemu subjektu ali vzvratnemu delovanju subjekta in objekta, marveč *produkcijskim odnosom*, ki so radikalno tuji prostoru subjekta in objekta, v katerem ju lahko nahajamo le kot *nosilca* (supports). Lastnosti, ki jih dobi stvar, niso kvalitete subjekta, marveč gonilna sila produkcijskih odnosov. Le kolikor je podedovala gibanje, se stvar prezentira kot subjekt. Koncept subjekta označuje funkcijo, katere mesto je v iluzornem gibanju.« (LC III-107) Kapitalist je nosilec kapitala in delavec nosilec mezdnega dela: oba sta torej nosilca določenih družbeno produkcijskih odnosov. Niti delavec niti kapitalist nista izvorna subjekta teh odnosov oz. družbenega procesa. Obči zaključek je, da »fetišizem ne zadeva odnosa subjekta do objekta, marveč vsakega izmed teh nosilcev do produkcijskih odnosov, ki ju determinirajo (LC III-107, pripomba 14)«. Toda ali je potem sploh še možno govoriti o subjektu in objektu? In kaj ostane od Marxa oz. njegove teorije fetišizma?

Rancière na osnovi Marxovega teksta, po katerem se že v samem produkcijskem procesu kapitala dogaja »sprevrčanje subjekta in objekta«, tako da se »celokupne subjektivne produktivne sile dela predstavljajo kot produktivne sile kapitala (MEW 25-55)« ter se »vrednost, preteklo delo, ki obvladuje živo, personificira v kapitalistu«, po drugi plati pa se »delavec pojavlja le kot zgolj predmetna delovna sila, blago«, napravi takole shemo:

mrtvo delo	↓	živno delo	↓
personifikacija v kapitalistu		čisto materialna delovna sila: blago	
Ta shema je po Rancièru le s svojimi besedami obnovljena klasična antropološka shema:			
stvar /objekt/	↓	oseba /subjekt/	↓
oseba /subjekt/		stvar /objekt/	

To shemo je treba zato podvreči kritiki in jo zavreči. »Razvoju form kapitalističnega produkcijskega procesa, z obratom (inversion), ki je karakterističen zanj, bi bil razvoj začetne sprevrnitve (renversement) subjekta in objekta. Če je ta shema koherentna, potem bi bila zničena vsa naša interpretacija. Toda dejansko ni koherentna. Faktično transformaciji živega dela v blago ne ustreza transformacija preteklega dela v kapitalista, marveč v *kapital*.« (LC III-109) Zato Rancière začrta svojo »pravo« shemo:

preteklo delo	↓	živno delo	↓
Kapital		Delovna sila	
↓		↓	
Kapitalist		Delavec	
(nosilec <i>kapitalskega</i>		(nosilec <i>mezдно-delovnega</i>	
produkcijskega odnosa)		produkcijskega odnosa)	

V korelaciji s kapitalom po tej shemi torej ni delavec (oseba), marveč delovna sila. Obenem v korelaciji s kapitalistom ni neka stvar, marveč nek drug subjekt, delavec. Za obrat subjekta/objekta torej ni tu mesta. Ga po Rancièru ne bi smelo biti.

Vendar Rancière naredi napako že pri samem risanju sheme. Namreč zaradi povsem zavajajoče poenostavitve, zaradi katere je napačna potem tudi njegova interpretacija. Rancière enostavno spregleda, da je v shemi treba vrisati dvojne povezave:

preteklo delo	← →	živno delo
↓		↓
kapital	← →	mezđno delo
↓		↓
kapitalist	← →	mezđni delavec
↓		↓

Medtem ko odnos posebljenje/postvarelost obstaja na črti preteklo delo-kapital-kapitalist oz. živo delo – mezđno delo – mezđni delavec, obstaja odnos subjekt/objekt na črti preteklo delo – živo delo, kapital – mezđno delo, kapitalist – mezđni delavec. Zato lahko pride Marx do navidez povsem nasprotnih trditev: tako kapitalist kot mezđni delavec sta personifikaciji (zgolj *nosilca* mask), toda mezđni delavec je podrejen kapitalistu, je objekt glede na kapitalista kot subjekta. Križišče obeh linij – podolžne in prečne – je križišče transsubstanciacije in fetišizma. V dvočleni transsubstanciaciji se dogaja sprevračanje razmerja med živim in mrtvim, sedanjim in preteklim delom: med subjektiviteto subjekta in objektom. V tročlenem fetišizmu, v katerem izrecno nastopijo kot tretji oz. vmesni člen produkcijska razmerja, je dogajanje zapletenejšo. Še težji je seveda problem odnosa med transsubstanciacijo in fetišizmom, do katerega Rancière sploh ne seže, saj še eksistence tega odnosa ni uočil.

Sicer tudi pri Marxu razloček med transsubstanciacijo in fetišizmom ni eksplicitno definiran, toda je impliciran v eksplicitnih formulacijah:

a) formulacija *dvočlene transsubstanciacije*: posebljenje stvari in postvarelost oseb, sprevrnitev subjekta in objekta,

b) formulacija *tročlenega fetišizma*: »stvarna razmerja oseb in družbena razmerja stvari (MEW 23-87)«, nenavidezni videz človeku kot človeku ustrezajočih »neposrednih družbenih razmerij oseb v njihovih delih (prav tam)«.

V formulaciji fetišizma so izrecno poudarjena *družbena razmerja*, ki so lahko neposredno (združenje svobodnih ljudi) ali pa le posredno (prek blaga) družbena razmerja *oseb*. Neposredno družbena razmerja oseb so družbena razmerja v *delih* (skozi živo delo vsakega posameznika); posredno družbena razmerja so družbena razmerja *stvari* (med stvarmi v menjalnem razmerju), zato obenem *stvarna* razmerja *oseb*. So za razliko od *posredno* družbenih razmerij (tj. *stvarnih* razmerij *oseb*) *neposredno* družbena razmerja oseb v njihovih delih *osebna* razmerja *oseb*? So neposredno *družbena* razmerja oseb *medosebna* razmerja oseb? Posredovanje s stvarmi povsem odpade? Odpade vsakršno posredovanje sploh? Da bi na ta vprašanja lahko odgovorili, bi bilo treba predvsem razčistiti glede odnosa med družbenim in osebnim. Rancière ta problem popolnoma zaobide. Njegova zasluga je, da izpostavlja družbena razmerja (odnose), da jih osamosvoji nasproti osebnim odnosom in nasproti osebam sploh, toda s tem, ko osebe degradira zgolj v nosilce (podlago) družbenih odnosov, osebe ravno tako zapostavi, kot so bila prej zapostavljena družbena razmerja.

Antropologistične interpretacije tročleni fetišizem reducirajo na dvočleno transsubstanciacijo. Strukturalistične interpretacije, v katere kljub kasnejšim omejitvam in zavračanjem hkrati s Althusserjem in Balibarjem spada tudi Rancière, pa ga reducirajo na dvočleno relacijskost družbeno-produkcijskih odnosov in njihove podlage. Nedoslednost Rancièra je v tem, da hkrati s kategorijo osebe ne črta tudi kategorije stvar, ki sta si pri Marxu korelativni. Tako pride do smešne formulacije o transformiranju stvari v družbeni odnos.

Sicer pa je Rancièrju na tej točki očitati nedoslednost že preveč, saj do te ravni sploh ne seže; z nedoslednostjo se srečamo že na ravni povzemanja, da o interpretaciji ne govorim. Značilno je zlasti njegovo razmetavanje s kategorijo »transformacija«. Njegova trditev, da transformaciji živega dela v blago ne ustreza transformacija preteklega dela v kapitalista, marveč v kapital, namreč ni napačna le kot taka, v svoji propozicionalni vsebini, temveč že na ravni posameznih sintagm. Kaj naj bi pomenila sintagma »transformacija živega dela v blago«? Marxova misel, ki jo Rancière povzema, je ta, da se v kapitalnem produkcijskem načinu delavec *pojavi* kot zgolj predmetna delovna sila, kot blago. To pojavljanje (reprezentiranje) ni istovetno s spreminjanjem (transformacijo). Marxova misel implicira, da se delavec *ne pojavlja* kot človek (oseba), marveč *se pojavlja* le po eni svoji, tj. fiziološko-predmetni plati, kot nosilec delovne sile, ki v kapitalnih produkcijskih razmerjih funkcionira kot blago. Vendar to ne pomeni, da se je delovna sila transformirala v blago; *delovna sila kot uporabna vrednota je le zajeta v blagovno formo*: uporabna vrednota v blagovnih odnosih velja kot menjalna vrednota, toda to ne pomeni, da je identična z njo. Razen tega delovna sila in živo delo nista nekaj enega in istega: živo delo je trošenje delovne sile in kot tako ni nikdar blago, saj ob tem, ko tvori vrednost, samo sploh nima vrednosti. Vsa Marxova koncepcija (zlasti pa presežne vrednosti) temelji ravno na razliki med delovno silo, ki je blago in delom (živim, sedanjim), ki ni in ne more biti blago.

Ob tem postane očitno, da bi bilo še nadaljnje ukvarjanje z Rancièrjem samo izgubljanje časa. O tem priča tudi njegovo kasnejše delo. Namesto da bi se teoriji bolj posvetil, jo v pamfletu *La leçon D'Althusser* (Gallimard, Paris 1975) zavrže in se spusti docela na raven dnevno-političnih spopadov, na raven ideološko-politikanskih obračunavanj.

2. P. Macherey

Naslov Machereyevga prispevka v *Brati Kapital* (LC IV) se glasi: »O ekspozicijskem procesu Kapitala«; neposredno pa se ukvarja z izhodiščem in analizo bogastva, z analizo blaga in pojavom protislovja ter z analizo vrednosti. Gre v bolj podrobno analizo Marxovega teksta (tj. prvega poglavja *Kapitala*) kot pa Rancière.

Svojo eksplikacijo ima za »epistemološko eksplikacijo (LC IV-7)«, osrednje vprašanje te eksplikacije pa je: v čem je Marxov diskurz znanstveni diskurz? Znanstveni diskurz definira najprej v odnosu do filozofije, ki da ni nič drugega kot spoznavanje zgodovine znanosti: zgodovina teorij in obenem teorija te zgodovine. Osnovna postavka te teorije je, da »dedukcija pojma ni istočasno dedukcija dejanskega (LC IV-10)«. To velja tudi za *izhodišče* kake teorije: »vseeno je, ali izhajamo iz tega, kar je najbolj notranje v konceptu ali iz tega, kar mu je najbolj vnanje (LC III-10)«. Zato po Machereyu ni bistveno, ali se gibljemo k dejanskemu ali od dejanskega; torej relativizira stališče o edino pravilni znanstveni metodi, ki naj bi bila navzoča kot vzpenjanje od abstraktnega h konkretnemu. Bistveno je najti koncepte in forme, ki omogočajo formuliranje ekzaktnih stavkov.

To ga vori seveda v čisto konceptualistično pozicijo, po kateri je kriterij znanstvenosti koherenca, ne pa aдекватnost pojma dejanskosti. »Ni se torej treba več spraševati, če so pojmi (concepts) dejanski ali če je dejansko (réel) racionalno. Heglovska maksima ni zaobrnjena, marveč zasenčena s to drugo:

realno je realno: dialektični materializem,

racionalno je racionalno: materialistična dialektika.

Ta dva stavka si nista podrejena, temveč sta si identična, kajti zadržujeta se na dveh različnih ravneh: druga raven je striktno podrejena prvi.« (LC IV-12) S tem pa Macherey že zaide v protislovje z lastnim konceptualističnim izhodiščem: če je dejansko le dejansko in nič drugega, kako naj ga potem mislimo in o njem sploh kaj rečemo? Od kod sploh gotovost o eksistenci dveh ravni? Kje ima svoj temelj naslednja Machereyeva teza: »treba je najti instrumente, da bi lahko mislili materialne odnose racionalnosti koncepta in realnosti realnega«. Oglejmo si razplet na konkretni Machereyevi interpretaciji Marxovih tekstov, stavkov na začetku *Kapitala*.

Prvi pojem (koncept) *Kapitala*, iz katerega »izhajajo« vsi drugi, je po Machereyu pojem *bogastva*, ki pa nima značaja abstraktnega koncepta, tj. teoretskega pojma, marveč predstavlja empirični pojem. »Bogastvo je empirična abstrakcija; je ideja: kvazi konkretna (empirična), v sebi nepopolna (nima avtonomnega pomena, ima ga le v odnosu do celokupnosti pojmov, od katerih se ograjuje). Bogastvo je ideološki pojem (notion), o katerem se na prvi pogled ne da nič reči. Z vidika proučevanja (znanstveno raziskovalnega dela) tvori najslabše izhodišče.« (LC IV-17) Ker je pojem bogastva empirični pojem, začne Marx svoje proučevanje z empirično analizo: bogastvo razstavi na njegove elemente in to v mehničnem pomenu besede. Bogastvo je zbirka blaga in elementarna forma te zbirke je posamezno blago. Zaradi tega začetek ne potrebuje posebne obrazložitve ali posebnega upravičila. Empirični pojem je neposredno dan in razviden.

Vendar ravno zato neizogibno napotuje k drugim pojmom, je tranzitiven. Ideja bogastva je sama v sebi torej nezadostna; toda če že ne tvori »legitimnega izhodišča, tvori vsaj praktično izhodišče: je empirični objekt«. Od koder vodi pot do pravih, teoretskih pojmov. Na osnovi tega Macherey povzame, da pojmi, s katerimi ima opravka racionalnost, niso ekvivalentni, temveč heterogeni pojmi. Med enimi in drugimi ni neposrednega prehoda, kajti med njimi je razlom. Kar velja za bogastvo, velja tudi za njegove mehanične elemente. »Produkt te sterilne

ideje, blago, element bogastva, je na začetku pojem iste narave kot pojem bogastva. Toda ni ga več mogoče zapopasti z empirično razstavitvijo: treba je bilo torej začeti z delom prek »abstrakcijske sile«, ki ga Marx imenuje tudi analiza.« (LC IV-19)

Vendar gre za dvoje analiz. Analiza začetka, analiza na začetku nima značaja analitične metode. To je zgolj analiza v pomenu dekompozicije in zato ne more služiti za model. Z vpeljavo abstrakcijske sile in abstrakcije se pomen analize spremeni. Pojem analize je podvržen mutaciji.

Toda že analiza na začetku vsebuje po Machereyu slovar formulacij, ki so značilne za Marxa: »Bogastvo . . . se pojavlja kot: . . .« itd. Na kratko bi se te formulacije v katerih gre za odnos vsebine in oblike, dalo definirati takole:

če se *a* pojavlja kot *b*, se po definiciji da reči, da

je *b* forma *a* in

je *a* vsebina *b*, npr.:

vrednost se pojavlja kot menjalni odnos med dvema blagoma,

menjalni odnos je forma vrednosti,

vrednost je vsebina menjalnega odnosa.

Drugi primeri hkrati dokazujejo, da pojem forme ni enostaven, temveč kompleksen pojem:

blago je *elementarna forma* bogastva,

uporabna vrednost je *naturalna forma* blaga,

menjalni odnos je *pojavnna forma* vrednosti.

Beseda *forma* ima v teh stavkih različne pomene. »Označuje isti proces analize, različne faze istega procesa ali različne procese? Kakor je prezentiran oz. uporabljen na začetku (bogastvo se pojavlja kot blago), se zdi, da pojem forme označuje: empirični način eksistence stvari, njen način pojavljanja, uočevanja, manifestiranja. V tem smislu je bogastvo prav sama forma ekonomske realnosti. Izhodišče analize se formalno, metodično opira na koncept empirične forme, ki ji ustreza ravno ideja bogastva. Vprašanje je, če to pojavno formo lahko interpretiramo v terminih pojavnosti, tj. znotraj relacije: pojavnost-realnost, esenca-manifestacija. V tem trenutku temu ni moči nič zoperstaviti, toda lahko takoj rečemo, da ni isto glede forme vrednosti: kajti vrednost določa to, da *ni uočljiva*, da se ne pojavlja (saj je čisto nasprotje Falstaffove prijateljice gospodične Quickly); pojem *vrednosti* je empirično zelo reven: transparenten. Težava je torej takšna: ali nismo nič dojeli na izhodišču ali pa pojem forme, z njim pa pojem analize, terja novo definicijo, ki jo bo treba šele razviti. Kot smo videli, Marx uporablja pojme, ki določajo v zelo natančnem smislu formo proučevanja, toda tega smisla ne izrazi, ga ne definira eksplicitno, kot da ne bi bilo potrebe po tej definiciji. To ne bi delalo veliko težav, če bi bili pojmi homogeni: toda če jih glede na stopnjo proučevanja lahko dojamemo le z različnimi definicijami, se to menjavanje prenaša tudi na samo definiranje. Pojem forme je torej posebnega pomena, kajti zaveda status *pojma* v občem, kot takega, kot takega, na različnih ravneh njegove rabe: od njegove »naturalne forme« do njegove najbolj abstraktne forme.« (LC IV-22) Treba je torej zapopasti prehod od empiričnih pojmov k teoretskim pojmom na pozitiven način: obravnavati prelom/razlom kot pogoj znanstvenega proučevanja.

Macherey potemtakem vso problematiko faktično prenese na raven pojmov, na pojmovno raven. Zaradi tega se mu zgodi isto kot Althusserju: popolna diferencija med realnim in racionalnim, med dejanskim in pojmovnim se mu spotoma sprevača v popolno identiteto. Med empiričnim objektom in empiričnim pojmom ni razlike: zato je prehod od empiričnih pojmov k znanstveno-teoretskim pojmom za Machereya hkrati že tudi prehod – četudi na način preloma/razloma – od empiričnih objektov k znanstveni koncepciji. Na tej skrajni oz. dovršitveni točki prihaja tako do tipične idealistične podvojitve: do abstraktne forme pojma, tj. do pojma o pojmu. Kljub vsem omejitvam se pot od naturalne forme

pojma, tj. od empiričnega pojma/objekta do abstraktne forme pojma torej izkaže kot samorazvoj pojma.

V siceršnji interpretaciji pa Macherey spregleda, da Marx besed ne enači s pojmi. Spregleda, da Marx pojem največkrat prezentira z več besedami, s sintagmo; zlasti značilne so besedne dvojice: pojavna forma, elementarna forma, naravna forma itd. Macherey se nagiba k temu, da bi *formo* postavil na isto raven s *pojmom* ter govori o tem, da je pojem forme kompleksen pojem. Vendar sam *pojem forme* ni prav nič kompleksen. Je skrajno abstrakten pojem, skrajno formalen pojem: pojem forme je najbolj formalen pojem vseh pojmov. Ravno zato ga je možno uporabiti v zelo velikem številu povezav. In to število povezav je potem nekaj kompleksnega. Najbolj nazorno nam priča o tem ravno sintagma *pojavnna forma*; te sintagme ni mogoče prevesti v sintagmo *pojavnji pojav*, kajti pojavnost je specifična diferenca, po kateri se neka forma razlikuje od druge forme, npr. od elementarne. Pojem *forma* je torej generalnejši od pojma *pojavn*. Torej ni beseda *forma* tista, ki bi imela v različnih sintagmah različne pomene, marveč ima *forma* v vseh sintagmah isti pomen: pač pa imajo različne sintagme različen pomen. Posamezno blago kot *elementarna forma* bogastva družb, v katerih vlada kapitalistični produkcijski način, ni *pojavnna forma* tega bogastva, kajti to bogastvo se *pojavnja* kot *ogromna zbirka* blag, frapira v svoji kvantiteti.

Ob tem pojem *bogastvo družb* – spet gre za sintagmo, ne pa za osamljeno besedo *bogastvo*, kakor meni Macherey – ni nikakršen empirični pojem ali celo empirični objekt. Empirični objekt je posamezno blago. Empirični pojem je pojem o ogromni zbirki blaga. Marx pa takoj nakaže, da imamo tu opravka le s pojavom, da je torej sintagma *bogastvo družb* le označevalec znanstveno-teoretskega pojma: prvi stavek *Kapitala* zato ni empirična ugotovitev, temveč programatska teza, tj. hipoteza. Razen tega je pojem bogastva samega takoj omejen ne le z eno, ampak z dvema specifičnima diferencama: 1) ne gre za bogastvo nasploh, marveč za bogastvo družb in 2) ne gre za bogastvo družb nasploh, marveč za bogastvo družb, v katerih vlada kapitalistični produkcijski način. Nosilni pojem v smislu neposrednega objekta proučevanja tiči zato v sintagmi »kapitalistični produkcijski način«, ne pa v besedi »bogastvo«. Bogastvo kot tako ni nikakršna forma ekonomske realnosti. Ni nikakršna ekonomska forma.

Machereyevu zoperstavljanje pojma *bogastvo* in pojma *vrednost* je zato glede na pojem *forma* oz. *pojavnna forma* brez vsakršne teoretske zveze. Macherey misli, da je pojem vrednosti, ki da se ne pojavlja (kateri pojem pa se pojavlja?), ki da ni uočljiv, bolj abstrakten od pojma bogastvo. Zelo se moti. Marx mora pojem bogastva šele *analizirati*, da bi prišel do pravega pojma bogastva družb, v katerih vlada kapitalistični produkcijski način in *potem* do pojma bogastva družb sploh. Substanca vrednosti je abstraktno človeško delo kot specifično historična forma družbene delitve dela. In pravo bogastvo družb ni v njihovi goli materialni bazi, temveč ravno v produkcijskem načinu, tj. v načinu družbene delitve/organizacije dela. Ob tem postane še bolj razvidno, da pojem *bogastvo družb* ni nikakršen empiričen pojem. Kot tak se kaže pod vplivom fetišizma.

Pojavljanje, o katerem govori Marx na začetku *Kapitala*, je napačno pojavljanje. Macherey ga s svojim pozitivističnim odnosom do fetišizma sprejema kot dano dejstvo: ga torej nekritično pretvarja v teoretsko izhodišče. Od tod potem vse mahinacije, da bi se nekako spet približal Marxu; potem ko se je že takoj na začetku docela ločil od njegove zastavitve problema. Marx ne začenja z bogastvom kot empiričnim objektom, marveč začenja takoj s programatično teoretsko kritiko te in tako pojavljajoče se empirične objektivitete.

Macherey, ki mu gre od vsega začetka predvsem za formalizacijo Marxove metode in se zato na vsebino kaj malo ozira, vse to preskoči ter se spet začne loviti s samim seboj med besedami kot takimi. Potem ko je Marxovo programatsko tezo o bogastvu družb, v katerih vlada kapitalistični produkcijski način, proglasil

za *analizo* ter moral obenem glede na samo Marxovo označitev sprejeti formulacijo o *analizi* blaga, je bil v to umetno in nasilno izpostavljeno identiteto seveda prisiljen radikalno zarezati ter med oba postopka vnesti čisto diferenco, govoriti o povsem novi analizi: »Kakor nakazuje naslov paragrafa, obstaja ta nova analiza v razločevanju »znotraj« blaga med dvema *faktorjema*: uporabno vrednost in menjalno vrednostjo (druga se na koncu imenuje enostavno vrednost). Pojem (nation: oznaka) faktorja je nov in ga absolutno ne smemo mešati s pojmom forme: v pripombi o ekonomistu Baileyu (str. 64) Marx meni, da je bila ena bistvenih zmot ekonomistov v mešanju vrednosti in forme vrednosti.« (LC IV-23) Vidimo, kako Macherey sprva zgolj formalni problem distinkcije med dvema oznakama mimogrede pretvori v vsebinski problem, da bi tega potem ravno tako mimogrede spet zvedel na formalno raven.

Razloček med oznakama *forma* in *faktor* je zadeva nominalne definicije; ti dve oznaki se sprva ločita le sami med seboj in sicer zgolj po označevalni plati. Kot različni sta oznaki kajpada različni in ju ni mogoče izenačiti. Toda to nima ničesar opraviti s tem, kar hoče reči Macherey. Se neposredno Marxove teorije in metode nič ne tiče. Seveda ne smemo mešati med vrednostjo kot faktorjem blaga in formo vrednosti; toda to ni problem na ravni označevanja, marveč na ravni označenega, tj. na ravni pojmov. Če je uporabna vrednost *faktor* blaga, potem po Machereyu ne more biti *forma* blaga; toda dve strani prej citira Marxovo formulacijo, po kateri je uporabna vrednost »naturalna forma blaga«. Je torej Marx pisal kar tako? V protislovju s samim seboj?

Marx prav zato, ker loči med dvema faktorjema blaga, govori tudi o dveh formah blaga, o naturalni in o vrednostni formi blaga. Zato je Machereyev sunek usmerjen povsem v napačno smer. Na relaciji forma-faktor gre za diferenco, ne pa za opozicijo. Za opozicijo gre na relaciji vrednost-forma vrednosti, kajti v osnovi te relacije je dejansko naslednja relacija: substanca (vrednosti)-forma (vrednosti). Torej si v opoziciji nista *vrednost* in *forma*, marveč *substanca* in *forma*. V tej smeri bi bilo proučevanje smiselno torej le, če bi v Marxovem tekstu poiskali vse opozicije, katerih korelat tvori forma. To pa terja kajpada veliko časa, ki ga Macherey ne le ni imel, ampak se nanj sploh spomnil ni. Vseskozi se spominja le svojega že vnaprej začrtanega cilja: izpostavi nekaj povsem enostavnih formalnih potez Marxove metode. Ne glede na to, da je vprašljiv že sam cilj, je njegova osnovna napaka v tem, da ravna, kakor da bi bilo možno metodo izpostaviti mimo temeljitega poznanja vsebine, tj. teorije. In tako na osnovi tega ali onega Marxovega stavka, besed v njem in odnosov med njimi, že dala generalne metodološke zaključke.

Na osnovi Marxove analize, po kateri je uporabna vrednostna snovna *vseбина* bogastva nasploh, obenem pa snovni *nosilec* menjalne vrednosti, postavi tak obči zaključek: »V kapitalistični družbi (družbi, ki jo moramo proučiti) je stvar *forma* za dve vsebini.« (LC IV-24) Čemu naj služi takšno posplošenje? Lahko takšna posplošitev predstavlja kakšen zakon? Prav nobenega. Razen tega pa je vsebinsko napačna: stvar kot uporabna vrednota v kapitalistični družbi ni forma za dve vsebini, marveč vsebina dveh form: družbenega bogastva kot takega in specifično historičnega družbenega bogastva. Natančneje: ker ni družbenega bogastva nasploh, marveč obstaja vselej le specifična historična forma tega bogastva, je uporabna vrednota snovni nosilec različnih družbeno-historičnih form elementov družbenega bogastva. Da je v kapitalističnem produkcijskem načinu uporabna vrednota naturalna *forma* blaga in snovni *nosilec* menjalne vrednote oziroma snovna *vsebina* tudi te družbeno-historične forme bogastva, vse to pomeni isto; vendar ne v istih odnosih. Uporabna vrednota je snovna *vsebina* posameznega blaga kot elementarne forme bogastva družb, v katerih vlada kapitalistični produkcijski način in je naturalna *forma* blaga, za razliko od vrednostne, tj. družbene forme blaga. Je torej vsebina in forma obenem, toda v različnih odnosih.

Potemtakem se Marxovemu pojmu uporabne vrednote ne moremo približati z nikakršno koncepcijo privilegiranega odnosa med vsebino in formo, z nikakršno formalistično koncepcijo. Približamo se mu lahko le z interpretativno analizo njegove lastne vsebine.

Edina pozitivna plat Machereyve interpretacije Marxove analize blaga je v tem, da pokaže, kako do pojma vrednosti ni mogoče priti na osnovi analize enega samega blaga, kako analiza blaga in analiza vrednosti torej nista eni in isti analizi. »Rekli bi torej: blago je stvar z dvema obrazoma (dva faktorja) v toliko, kolikor predstavlja dve stvari naenkrat (v izkustvu menjave). Če še hočemo nadaljevati z analizo, se ta ne more nanašati na blago kot abstraktno enoto: njen minimalni objekt sta sedaj *dva blaga*. Ta mutacija v objektu pomeni obenem tudi to, da ni kakega poglobitvenega nadaljevanja v analizi na način heglovskega čisto spekulativnega gibanja. Nezadostni vidik je zamenjan z drugim vidikom, ki je nezdružljiv s prvim (in ki ga absolutno ne moremo imeti za komplementarnega): govoriti o dveh blagih je delati ravno obratno kot govoriti o enem blagu, kajti to pomeni *abstrahirati* od uporabne vrednote.« (LC IV-28) Na ta problem je opozoril že Marx sam v *Pripombah k R. Wagnerju* in zato je Machereyeva zasluga le v tem, da ga izrecno izpostavi. Da izpostavi ireduktibilnost obeh navedenih analiz.

Ker pa je Marxovo opozorilo vzel spet v čisto formalnem oziru, so vse njegove dodatne izpeljave napačne: da je npr. »nemogoče govoriti o vrednosti vlaga (LC IV-27)«, da ne pripada vrednost blagu, temveč da blago pripada vrednosti: »v trenutku, ko blago izgine, ker *nima* več lastne forme, se pojavi to, da je forma nečesa drugega (LC IV-26)«. Do takih izpeljav pride Macherey zaradi tega, ker nima pravega pregleda nad razliko med vrednostjo in menjalno vrednostjo. Izpeljave, ki jih dela, veljajo za menjalno vrednost kot menjalno razmerje dveh blag. Ne veljajo pa za vrednost kot substanco oziroma za substanco vrednosti. Posamezno blago ima vrednost, toda ne obstaja *kot posamezno* blago: posamezno blago obstaja le v razmerju do vsaj enega drugega posameznega blaga. Macherey se iz te dileme ne more izkoptati, ker meša pojem posameznega in pojem edinega, enega samega.

Podobno Macherey v interpretaciji Marxove analize menjalne vrednosti pravilno ugotavlja, da vrednosti ni ne v členih menjalnega razmerja ne v razmerju samem: »celokupno razmerje razkriva vrednost (LC IV-31)«. Celotna struktura menjalnega razmerja. Analiza samega razmerja ne more privedi do nikakršnega vedenja; da bi prišli do vedenja, moramo razmerje transformirati, ga reducirati na enačbo: razmerje označuje torej nekaj drugega od samega sebe. »Vrednost *ni* kot jedrce v svojem sadežu: od blaga ali dveh blag ne pridemo drugače do vrednosti kot prek preloma, ki ločuje eno formo od druge. Menjalni odnos je edino sredstvo za pristop do vrednosti, toda neposredno je v njem ne moremo zapopasti. Odnos je edina pot, ki vodi do vrednosti, toda pot *se dogaja edinole* v odnosu. Kolikor hočemo priti do pojma vrednosti, se moramo odvrniti od odnosa samega, da bi naleteli na pogoje njegovega pojavljanja. *Paradoks je v tem, da je menjalni odnos pojavna forma vrednosti le, kolikor se vrednost ne pojavlja v njem.*« (LC IV-32) *To banalno spoznavno-teoretsko dejstvo o odnosu med pojavom in tistim, česar pojav je, ki pa se mu Macherey zmeraj znova čudi, je možno razložiti na različne načine. Macherey obstane nekje med Kantom in Heglom: »Paradoks analize menjave je v tem, da vrednost ni niti v členih (termes) menjave niti v njihovem odnosu. Vrednost ni ne dana ne razkrita ne evidentirana: je konstruirana kot pojem.*« (LC IV-34) Toda ali velja to le za vrednost?

Je med vsemi kategorijami *Kapitala* le kategorija vrednosti pojem? Ali kategorija blaga ni pojem? Macherey noče priznati vrednosti kot Kantove stvari po/na sebi. Obenem ne pristaja na Hegla, po katerem stvar ni nič drugega kot celokupnost pojavov. Rezultat pa je absolutizirani Kant in absolutizirani Hegel obenem: čisti agnosticizem glede realne stvari kot stvari po/na sebi in čisti gnosticizem gle-

de spoznavne stvari kot stvari za nas. Vrednost je rezultat naše konstrukcije: pojem kot čisti zapopadek. »Spoznavanje realnosti ne reflektira niti mehanično niti neposredno.« (LC IV-36) Proučevanje naj bi zato ne bilo niti empirična indukcija niti konceptualna dedukcija: »ta vsebina ni niti absolutno izvedena niti absolutno deducirana, marveč *proizvedena* z delom znanstvene elaboracije (LC IV-37)«. Namreč na prvotnih, tj. ideoloških pojmih kot predstavah oziroma idejah. Na poti od Občosti I (miselno abstraktnega) prek Občosti II (metodološka sredstva) do Občosti III (miselno konkretnega). Realno je izpod vsega tega. Povratno je seveda tudi Macherey prisiljen vzpostavljati odnos med spoznavanjem in dejanskostjo: »Toda ta proces spoznavanja ni neodvisen, niti prvoten: kot tak je določen po materialni realnosti (katere refleks je, kolikor je učinek objektivnih pojgov)«. (LC IV-46, pripomba 17) Kako? Na kakšen način? Zakaj? Na ta vprašanja pa že ne more več odgovoriti. Kajti to povratno utemeljevanje nima nobene drugačnega pomena, kakor ga ima Descartesovo sklicevanje na Boga kot zadnjega in brezpogojnega garanta resnice.

Macherey zapade v konstruktivistični konceptualizem, ker sluti – tako kot Althusser itd. – posebni »ontološki« status vrednosti, toda ta status poskuša razbrati v okviru klasičnega spora o univerzalijah (pojmih). Zaniha med realnim kot materialnim in racionalnim kot idealnim ter se prevesi na stran idealnega/konceptualnega. Ne razbere dejanske Marxove inovacije: da Marx med materialno/naravno in idealno/miselno namreč kot povsem novo dimenzijo situira socialno/družbeno, ki ni niti zgolj materialno niti zgolj idealno. Vrednost ni niti stvar niti misel, temveč družbeno-produkcijsko razmerje. Isto velja za blago kot ekonomsko kategorijo, za menjalno vrednost itd. V tem smislu tudi blago ni nič materialno realnega: kot blago ni zgolj stvar. Kar zadeva *pojem* vrednosti, pa se ta pojem ne razlikuje od drugih pojmov: na ravni koncepta *vrednost* ni nič specifičnega. Je kot vsak pojem produkt abstrakcije. Druga stvar je, kako razumeti abstrakcijo in abstrahiranje.

Macherey opozori na ta problem. Kaj več pa ne.

3. R. Establet

V prispevku *Predstavitev načrta Kapitala* (Présentation du plan du Capital) izhaja Establet iz apriornega prepričanja o protislovju med Marxovimi eksplicitnimi izjavami in implicitno strukturo Kapitala: »še hegeljanska formulacija ne-hegeljanskega objekta (LC IV-108)«. Hegeljanske pa so zanj vse tiste formulacije, ki vzpostavljajo razliko med individualnim in globalnim, globino in površino, bistvom in pojavom, mikro-ekonomijo in makro-ekonomijo itd.

Po Establetu obstajata dve glavni napačni branji Kapitala:

1) branje, po katerem je prehod od I. knjige k III. knjigi Kapitala prehod od abstraktnega k realnemu (že teza Sombarta in Schmidta),

2) branje, po katerem je prehod od I. knjige k III. knjigi Kapitala prehod od mikro-ekonomije k makro-ekonomiji, tj. od abstraktnih modelov realno enostavnega k abstraktnim modelom realno kompleksnega (teza Godeliera: Les Structures de la méthode du Capital de Karl Marx, Economie et Politique, junij 1960).

Obe branji sta spet napačni zaradi dveh razlogov:

1) ker predpostavljata kontinuiteto razvoja brez prelomov in

2) ker sploh predpostavljata možnost prehoda od pojmovnega k dejanskemu, od teoretičnega k empiričnemu.

Splošni Establetov zaključek je, da je »red Kapitala na integralen način teoretičen red: ne gremo ne od abstraktnega k realnemu ne od enostavno realnega h kompleksnemu realnemu /LC IV-57/«. S tem Establet pač izvršuje Althusserjevo napotilo, ki pa ga je Althusser v času avtokritike sam preklical, ko ga je označil za teoreticistično deviacijo.

V konkretni interpretaciji Establet ne upošteva faktičnih Marxovih načrtov za zgradbo *Kapitala* (prednačrti v Grundrisse, v pismih, v Teorijah o presežni vrednosti). Zadovolji se z delnim tekstom iz *Uvoda* (1857) in iz III. knjige *Kapitala*. Spregleda ali ne upošteva lastne Marxove spremembe v načrtu. Zaradi vsega tega je njegov tekst faktično brez vsake strokovne vrednosti: kup trditvev brez argumentov.

Establetova kontrateza glede na »hegeljanske« interpretacije je sicer sestavljena ravno tako iz dveh premis:

1) »Organizacija *Kapitala* ne predstavlja napredovanja od partikularnega h globalnemu ali od abstraktnega k realnemu, marveč predstavlja napredovanje od determinirajočega k determiniranemu, vse do kompletnega sistema determinacij.« /LC IV-61/

2) »Organizacija *Kapitala* ne more biti popolnoma linearna: metafora kroga in primeri, ki jo uveljavljajo, zadoščajo za ugotovitev, da je za teorijo determinant v sistemu recipročnih determinacij potrebno vzpostaviti minimum teorije o determiniranih elementih, ki omogoči prvo bodisi zaobseči bodisi anulirati.« /LC IV-62/

Ti dve premisi Establetove kontrateze sta le eksplikacija njegove poprejšnje teze o integralno teoretičnem redu *Kapitala*, ki temelji na občejsi dogmi o intra-teoretičnosti vsake teorije. Da pa bi v takšni vasezaprtoosti sploh lahko obstajalo kakšno gibanje, da bi Establet sploh lahko pokazal na kakšen razvoj, se mora seveda zateči k teoriji o preskokih oz. prelomih. Vsak korak naprej je prelom s poprejšnjim stališčem in vidikom. Ta teorija o prelomih naj bi bila po Establetu – kakor poprej že po Althusserju, Balibarju, Rancièrju in Machereyu – obenem tudi prelom s heglovski konceptijo linearnega samorazvoja pojma.

Establet pokaže na prelom med prvima dvema poglavjema *Kapitala* (francoska izdaja) in drugimi poglavji *Kapitala*; torej predvsem na prelom ob prehodu na teorijo o produkciji presežne vrednosti. Nadalje pokaže na prelom med prvima dvema in tretjo knjigo *Kapitala*, med prvo in drugo knjigo *Kapitala*; išče pa še podprelome v posameznih knjigah *Kapitala*; produkcija presežne vrednosti/akumulacija kapitala itd. Da bi zaključil: »V posameznostih smo videli, da nobena od povezav v *Kapitalu* ne more biti obrazložena z dialektično metodo, ki ima pri Heglu teoretično funkcijo omogočanja teoretičnih prehodov: nobene od razčlenitev ali pod-členitev *Kapitala* ne moremo dojeti v okviru termina *Aufhebung*, enotnosti nasprotij, recipročne determinacije.« /LC IV-108/ To drži le napol. Kajti kapital sam v sebi je po Marxu hegeljanski objekt, bolje: hegeljanski subjekt. Nekaj drugega je, če Marx takšno pozicijo kapitala kritizira in če z vidika kritične teorije kapitala potem pokaže na to, da kapital ni zmožen vso večnost posedovati lastnosti absolutnega subjekta, lastnosti Heglove Ideje. Ta dvojnost odnosa do kapitala: interpretacija njegovega samorazvoja in prikazovanje meja tega kapitalskega samorazvoja se pozna tudi v strukturi *Kapitala*. Gre za menjavo vidikov. Imanentni samorazvoj kapitala (poprej pa že blagovne forme oz. oblike vrednosti) je pogojen z eksternimi pogoji. Še v večji meri velja to za nastanek blaga ali kapitala; na točki nastanka so pogoji predpogoji. Od tod prelomi v kontinuitetni strukturi *Kapitala*.

Establet v tej sovisnosti ni zmožen videti drugega kot protislovje oz. inkoherentnost. Ki pa ju potlej, ker hoče biti vendarle za vsako ceno marksist, skuša dvigniti in povzdigniti v princip. V princip nekake marksistične metode nasploh, ki bi bila neodvisna od svojega objekta, od njegovih protislovij ali neprotislovij.

Ob vsem tem pa je čudno, da ob vsej nejeveri v Marxove eksplisitne izjave slepo verjame v Heglove trditve. Kakor da tudi Heglova *Znanost logike* ne bi bila polna prelomov. Kakor da gre tam res le za samorazvoj pojma/ideje. Dejansko je Heglova *Aufhebung* v vsaki triadi namreč le mašilo, ki naj zakrije nemožnost samorazvoja. Ker Establet tega ne vidi, kljub vsem antiheglovskim izjavam na-

vsezadnje *Kapital* pretvori v heglovski čtivo. Napredovanje od determinirajočega k determiniranemu, ki naj bi bilo dokaz antiheglovstva, ni prav nič manj heglovski kot napredovanje od abstraktnega k realnemu. Narobe! Ravno napredovanje od abstraktnega k realnemu (preskok iz logike v naravo) je pri Heglu tisto najmanj heglovski, kajti k temu se je bil prisiljen zateči le zato, ker znotraj čiste teorije/logike, znotraj kroga determinirajočega in determiniranega ni mogel zajeti drugega kot sence realnega.

Vendar je bilo Heglu to jasno. Etablissementu pa ni.

V celoti gledano Etablissementu ni mogoče imeti za nič drugega kot za teoretsko kontaminacijo. Zakaj s tem, da v strukturi *Kapitala* vidi prelome vsepovsod, zabriše resnične prelome. Zapira dostop do točk, ki so bile problem za Marxa samega in so problem še tudi za nas danes.

II. MARXOVA LOGIKA

Strukturalistično-marksistična interpretacija *Kapitala* Althusserjeve šole je vzbudila ne le povečano zanimanje za branje *Kapitala*, ampak tudi vrsto reakcij. Pravzaprav: ljudje so šli preverjat, ali ta interpretacija drži in ob tem so prišli tudi do lastnih drugačnih stališč.

V takšno skupino preverjevalcev spada tudi skupina, ki je leta 1974 pod naslovom *Marxova logika* (La logique de Marx, PUF, Paris 1974) izdala zbornik svojih predavanj iz leta 1972 v okviru Centra za raziskovanje in dokumentacijo Hegla in Marxa (Centre de Recherche et de Documentation sur Hegel et Marx). Vendar ta predavanja niso tako kot spisi v *Brati kapital* (I-IV) dirigirana po isti izhodiščni ideji, marveč so izraz idej vsakega izmed avtorjev posebej.

1) John O'Neill: Logika in branje Kapitala

O'Neillova razprava ostaja na splošni ideološki ravni. Njegova osnovna ugotovitev je, da Althusserjevo branje *Kapitala* »ignorira način, po katerem Marxova meta-ekonomija strukturira *Kapitala* kot kritiko (LM 24)«. Reducira ga na znatveno delo.

Kritično vprašanje *Kapitala* je po O'Neillu vprašanje o tem, kako je možno, da bitje, ki vse proizvaja, obenem proizvaja svoje ne-bitje. »Kako da je prisotnost človeka zgodovina odsotnosti človeka? Kritično vprašanje *Kapitala* je eksistenčno vprašanje o naravi družbene in zgodovinske distance med odsotnostjo človeka in prisotnostjo človeka. Marxova metoda je očitno strukturalistična v svoji analizi socio-ekonomskih pogojev odsotnosti človeka, tj. historične strukture presežne vrednosti. Toda to, kar njen teoretični spoprijem s strukturami presežne vrednosti napravlja za *kritiko*, je njena *historična konfrontacija znanstvene teorije in družbene prakse*, kar poraja znanstveno spoznanje v toku njene lastne dinamike.« (LM 25) V nasprotju z Marxovo kritično metodo je bila klasična politična ekonomija neposredni izraz odsotnosti »resničnega humanizma« v kapitalističnih pogojih.

Neosebni zakoni blagovne produkcije in menjalnih odnosov razkravajo odnose med ljudmi ter omogočajo eksploatacijo dela po kapitalu. »Marxova kritika klasične politične ekonomije kot taka ni zapopadena le v pojmih delovne vrednosti, eksploatacije in presežne vrednosti. Ravno tako ni popolnoma zajeta v razkrivanju zgodovinskih pogojev in specifičnih konstituant ekonomske menjave med delom in kapitalom kot blagom. Marxova kritika politične ekonomije je po bistvu humanistična kritika *odsotnosti človeka* ter njegove alienacije, ki je bila proizvedena s subjektivizacijo lastninskega principa.« (LM 27) Vendar tipično marksistična problematika po O'Neillu ni podana z vlogo humanizma v marksistični znanosti, marveč z vlogo marksistične znanosti v humanizmu. Kajti humanizem kot filozofska koncepcija sam na sebi ni znanost.

Torej »objekt *Kapitala* ni njegov subjekt, tj. analiza struktur formiranja presežne vrednosti (LM 32)«; prek gramatike strukturalistične ekonomije Marx odkriva odsotnost človeške prisotnosti, sprevrnjenost »idealnih vrednot človeka« po eksploatacijskih in menjalnih strukturah.

To je vse, kar ve povedati John O'Neill; njegova kritika althusserjanstva je sicer glede na Marxa v osnovi pravilna, toda presplošna: o *logiki Kapitala* pravzaprav ne zveemo ničesar.

2) Eugène Fleischmann: Formalni odnos in dialektična relacija pri Marxu

Razprava se ne nanaša toliko na Marxa samega ali na *Kapital*, kolikor na knjigo D. Dubarleja in A. Doza: *Logika in dialektika* (Logique et dialectique, Larousse, Paris 1972). Gre za odnos med formalno logiko in dialektiko, znotraj območja dialektike pa za odnos med Heglom in Marxom.

Fleischmannov namen je dokazati, kako je Marx v podrobnosti poznal Heglovo Logiko (se pravi Znanost logike), zlasti pa njen drugi del, ki se nanaša na dialektiko bistva in refleksivna določila. Heglova logika ni nič drugega kot pojmovna zgodovina, tj. zgodovina, podana in izražena v pojmih, v gibanju pojmov. V skladu s tremi osnovnimi stranmi te logike (bit, bistvo, pojem) nahajamo opis abstraktnega razuma, nato negativne umnosti in nazadnje pozitivne umnosti. To po drugi plati ustreza: 1) antičnemu in srednjemu veku, 2) renesansi, reformaciji in razsvetljenstvu in 3) obdobju po francoski revoluciji. Marx ne zanika, da je misel izraz zgodovinskega položaja človeka, toda bolj kot Hegel se zavzema za to, da bi bil zgodovinski pogojenosti podan konkreten izraz v določenem družbeno-ekonomskem okolju. Marx tudi ne zavrača ideje o zvižanosti uma. »Kar je nesporejljivo za Marxa, je pozitivno umni del *Logike*, v katerem Um ali Pojem, če hočete, prinaša razrešitev svojih dialektičnih problemov v obliki dobro urejene Države. Hegel meša duhovni vidik z realnostjo, kajti ni le Um tisti, ki ni realiziran v moderni epohi, ampak je heglavska ideja o spravi mišljenja in realnosti sama v osnovi napačna: Država ni niti teoretično niti praktično realizacija svobode,

marveč je še zmeraj represivna.« (LM 48) Po Marxu smo še zmeraj v negativno-dialektični fazi zgodovine.

Zato mora biti po Fleischmannu ravno ta vrsta logike metodološka osnova za razumevanje realnosti. To pa je logika bistva. »Kaj je to logika bistva? Ta drugi del Heglove *Logike* vsebuje temeljito kritiko refleksivnega razuma – njegovega gibanja – da bi prišel do izdelave pojma subjektivnosti in svobode. Naj omenimo le, da obstaja tu kritika formalnih pojmov identitete, difference in temelja, ki vodi do dokaza, da so abstraktna rezoniranja razuma tisto, kar reificira svet.« (LM 49) Smisel take demonstracije je po Fleischmannu v tem, da postane očitno, kako sveta ni mogoče dojeti od zunaj, kajti v njem je vselej že navzoč človek s svojo smotno dejavnostjo. Svet predstavlja strukturirano enotnost subjektivnega in objektivnega univerzuma. Kadar je govor o tej enotnosti, subjektivnost ni mišljena v pomenu individualne in arbitrarne, marveč v pomenu subjektivnosti človeštva, človeka kot generičnega bitja, kakor je Marx razjasnil nedorečeno Heglovo terminologijo. »Morda ni odveč opozoriti na to, da ima ta sistemska ideja danes pomembne politične implikacije. Hegel in Marx nista mogla predvideti, v kakšni meri se je refleksivni tehnični razum sposoben izmakniti Umu, niti tega, da se bo znanost – vključno z matematiko – zavzemala za interpretacijo človeka prek kibernetičnega modela, s čimer naj bi se pokazal neznanstveni značaj vsakršnega sklicevanja na svobodno subjektivnost.« (LM 49) Negativna dialektika izhaja iz podvojenosti vsega na bistvo in pojave ter vzpostavlja zgolj povsem formalne odnose med obema ravnima. Ti odnosi temeljijo na medsebojni izoliranosti stvari ter na reificiranem redu med entitetami (institucijami), ki zaradi tega veljajo kot stalne in nespremenljive. Zato se v tem svetu vse kaže tako, kot da človekova zavest v njem ne bi bila navzoča.

Ravno to pa odpira vrata matematizaciji in mehanizaciji, pa tudi klasični politični ekonomiji in njenim statističnim postopkom. Tako Heglova kot Marxova kritika obstaja v tem, da kaže, kako statistični in izolirajoči razum kljub svoji osnovni težnji po umestitvi v redu, ki vlada med reificiranimi entitetami, vseeno ater v nasprotju s samim seboj na najbolj radikalen način spreminja svoj svet, ko nehote eliminira tako 'stvari' kot determinizem, ki temelji na postvarelosti (réification). Oba definirata svobodo kot spoznano nujnost, toda medtem ko je za Hegla to spoznavanje – vsaj v *Logiki* – predvsem teoretsko ter je razvito na osnovi kritične analize Spinozine filozofije, prihaja po Marxu do spoznavanja predvsem prek historične in materialne dejavnosti, ki je delo, tako da je tudi v okvir logike, ki je bila doslej atemporalna, uveden čas.« (LM 51) Metoda razuma se opira na analitično ločevanje in podvajanje ter naknadno zastoj poskuša, da bi spet združila ločeno in razdvojeno. Prototip takšnega analitičnega pristopa nahajamo po Fleischmannu v *kavzalnosti*, ki je vselej simbolizirala mehanično nujnost: smisel kavzalnega procesa ostaja na koncu vselej nedojemljiv, kajti v njem manjkata oba glavna člena, prvi in zadnji. Dialektična metoda pa temelji nasprotno na odnosih, ki obstajajo med totaliteto in njenimi konstitutivnimi elementi.

Totaliteta je vselej dana; ni niti formalna niti abstraktna zbirka iz konteksta potegnenih elementov, saj ta totaliteta razpolaga z zgodovinskim smislom vednega procesa. Po Heglu je totaliteta dojemljiva, ker jo ima zgodovina že za seboj ter je vsa njena potencialnost že realizirana. Po Marxu pa je totaliteta dojemljiva, ker razpolagajo ljudje z vedenjem o njenem temeljnem protislovju ter o tendenci tega protislovja. »To obema daje temelj za neko dialektiko, ki je v nasprotju s formalnimi postopki razuma *logika smisla*, v kateri so fenomeni razumljeni kot elementi določene totalitete, ki ima natančno določen pomen za človeško zavest.« (LM 52) Dialektika eksistira torej le tam, kjer eksistira zavest oziroma smotrna dejavnost.

To vodi Fleischmanna ne le v negacijo dialektike narave, marveč tudi v določeno tautologijo: dialektika je dialektika dialektičnega gibanja oziroma razmer-

ja. »Področje dialektike je situirano *med* naravo in človekom oziroma med človekom in njim samim, tj. tam, kjer ima svoje mesto nek zavesten proces.« (LM 53) S tega vidika je Marx celo na boljšem od Hegla, kajti jedro njegove kritike je edina družbena znanost, ki je v tem času sploh obstajala, namreč politična ekonomija, ki je izraz zavesti, do katere je prišla buržoazija. Pomen Marxove kritike je v tem, da pokaže, kako se celo pravilno proučevanje dejstev sprevrča v napačno predstavo, ker med dejstvi in človekovim bistvom obstaja sprevrnjen odnos. Od tod izhaja tudi razlika med *formalnimi* odnosi in *dialektičnimi* relacijami: »Prvi so tu, da bi eksplicirali *nujnost*, ki je implicirana v funkcioniranju ekonomskega zobenika. Teh odnosov (ki bi jih Hegel imenoval ‚zakon pojavov‘) seveda ni mogoče zanemariti, saj niso izmišljeni ter nam nudijo strogo znanstveni okvir ekonomskega procesa. V ekonomiji faktično velja resnica, da je treba postaviti te in te premise, če hočemo dobiti ta in ta rezultat; s tem pa smo že sredi formalne logike, ki jo je možno tudi matematizirati.« (LM 54) Boolejevo in Schröderjevo algebro je možno v tem okviru aplicirati na zelo zadovoljiv način. Isto velja za teorijo iger in kibernetiko. Toda to je le »pojavná« plat ekonomije, nadaljuje Fleischmann, saj ni upoštevano učinkovanje ekonomskega zobenika na »zavest subjekta tega procesa«, tj. na zavest delavskega razreda. »Prav tu pa odkrivamo Marxovo dialektiko v pravem pomenu besede, dialektiko, ki – po našem mnenju – dokaj natančno sledi shemi, ki jo je že izoblikovala Heglova logika bistva. V skladu s tremi deli te logike nahajamo v delih mladega in starega Marxa naslednje tri osnovne probleme (trois sujets principaux): 1. protislovje, ki ga je Marx razumel kot razredni boj in ki ima za posledico reifikacijo oziroma fetišizem blaga; 2. alienacija, tj. formiranje – izhajajoče iz buržoaznega proizvodnega načina – revolucionarne zavesti, ki tvori ‚negativno bistvo‘ buržoazne družbe in 3. prehod od nujnosti k svobodi, določena vrsta ‚negacije negacije‘, ki mora proizvesti *kvalitativno* spremembo človeške družbe. Ne glede na posamezne ideje se Marx pridružuje s tem temeljnemu Heglovemu prepričanju, da umna misel izhaja iz totalitet, ki navsezadnje niso analitične, temveč imajo intuitivno-sintetični značaj ter se nanašajo bolj na ‚zakon zavesti‘ kot pa na zakon pojavov.« (ML 55) Svet je torej v osnovi ne le logičen, temveč tudi teleološki. Nujnost, ki mu je immanentna, tendira k svobodi.

Fleischmannova koncepcija se torej v osnovi ne razlikuje od koncepcij II. internacionale: revolucija je posledica, ne pa vzrok. Ob tem se Fleischmann sploh ne zaveda temeljnega konceptualnega protislovja, ki izhaja iz združevanja logike smisla, tj. teleološke logike in svobode kot spoznane nujnosti. Je nujnost teleološka? Že vnaprej smiselna? Je svoboda zgolj v podvojitvi nujnosti? Vsota ne spoznane ali nezavedne ter spoznane ali vedene nujnosti?

Fleischmann reducira Marxa v osnovnih dimenzijah v celoti na Hegla: humanizem je zanj humanizem objektivne subjektivitete. »*Kapital* ni nič drugega kot *kritično* delo, ki ima za cilj lokalizacijo – znanstveno in v obliki imanentnih analiz buržoaznega sistema – protislovij in od volje neodvisnih (involontaires) procesov alienacije.« (LM 56) Logika *Kapitala* je torej logika nesmisla. Toda od kod naj bi bil *Kapital* tedaj kritično delo? Z vidika logike smisla. A ta ostaja nekje zunaj. Tako zapade Fleischmann v manihejsko zoperstavljanje nerazrešljivih nasprotij. Ko po eni plati slepo sprejema althusserjevsko interpretacijo logike *Kapitala* kot strukturalistične logike, po drugi plati tej interpretaciji v njeni generalizirani obliki ne zna postaviti nasproti drugega kot Heglovo teleološko logiko. To pa je seveda docela neučinkovito, saj je glavni predmet napadov celotnega althusserjanstva ravno teleološka logika, po kateri naj bi bila osvoboditev že apriori zagotovljena. Smisel sveta že vnaprej dan.

Fleischmann pač nasede zagotovitom, po katerih je vsaka logika struktur nujno že tudi strukturalna logika. Toda ta zagotovila so le varianta starega načela: enako se lahko spozna le z enakim. Konsekvenca: pravo spoznanje je le samo-

spoznanje spoznanja. Druga plat medalje: spoznavanje nič ne spoznava. Hegel/Nietzsche. Toda: kakor telos sam na sebi ni nič teleološkega, tako tudi struktura sama na sebi ni strukturalna oziroma strukturološka. Metode ni mogoče izenačiti enostavno kar s predmetom metode.

Tudi vsaka metoda, ki se ukvarja z *dialogom* nasprotij, ni že samo zaradi tega dialektična metoda.

Lé v obzorju platonizma je prepovedano isti predmet obravnavati z različnimi metodami oziroma različne predmete obravnavati z isto metodo. Kajti v tem obzorju naj bi v resnici obstajal le en sam »predmet«, z eno samo njemu primerno metodo: mišljenje mišljenja ali logika logike. Svet kot tak in svet v celoti sta en in isti svet. Fleischmann se temu sicer upre, postavi absolutno zarezno med svet kot tak in svet v celoti, med telos in strukturo; toda to je tudi vse, kar napravi. Namesto identitete forsira diferenco, toda obzorje je ostalo nespremenjeno. Ker se razen tega giblje povsem na splošni ravni, ostaja z vidika metodološke problematike pod ravnijo althusserjanske šole.

3. Michel Vadée: Marxova kritika abstrakcije

Vadée skuša prikazati Marxov odnos do abstrakcije od *Manuskriptov* do *Kapitala*. V glavnem zbere le ustrezna mesta in jih povzema. Problem nahaja v *Uvodu* (1857), v katerem naj bi dobila abstrakcija »nov status«; namreč v tem pomenu, da je Marx poprej metodo abstrahiranja ocenjeval kot nekaj negativnega, zdaj pa jo sprejema kot določnemu predmetu primerno metodo.

Abstrakcija postane odslej moment znanstvenega dela. Znanstveno delo je pač delo s pojmi, do katerih pride misel prek abstrakcijske sposobnosti. V tem smislu so vsi pojmi *Kapitala* abstraktni.« (LM 84) Vendar to niso, navaja Vadée, ideološke ali spekulativne, temveč teoretske abstrakcije. Zanje je značilno da vodijo do reprodukcije konkretnega v mišljenju, kar je sicer »značilno za zares znanstvene pojme«. Znanstveno pravilna metoda je torej metoda vzpenjanja od abstraktnega h konkretnemu.

Vzrok in povod miselnih abstrakcij je abstraktna realnost sama, so abstraktna gibanja v realnosti. »Tako znotraj socio-ekonomskih realnosti obstajajo različne ravni realnosti in realizacije. V konkretnem svetu samem, tu torej v blagovnem svetu, nahajamo mesto 'abstraktnih' eksistenčnih form materialnih produktov. Te eksistenčne forme so torej utemeljene v svetu zelo konkretnih form: v družbeno-ekonomski formaciji in njenih lastnostih. Ta igra konkretnih in abstraktnih form (v realnem samem) se je profelirala že v analizah ideoloških formacij. Prav dialektika konkretnih form in abstraktnih form je objekt analize *Kapitala*.« (LM 87) Ne glede na to, da Vadée spregleda, kako se Marx na začetku *Kapitala* odreče metodi vzpenjanja od abstraktnega h konkretnemu, na katero je pristal v *Uvodu*, predstavlja njegova formulacija, po kateri je *Dialektika* objekt analize, metodo-loski absurd.

Kljub temu je Vadéejev prispevek zanimiv z nekega drugega vidika. Opozori namreč na dejstvo, ki se mu Althusser in njegova šola izogibata kar se da na daleč, na dejstvo, da za Marxa npr. vrednost ni le miselna, marveč tudi dejanska (in actu) abstrakcija, v formi kapitala oziroma kapitalski formi. »Abstrakcija dobi tako nova določila. Abstraktne kategorije politične ekonomije, kakor tudi kategorije katerekoli znanosti, ustrezajo abstraktnim eksistenčnim formam, ki so realizirane in konkretizirane v realnosti sami. Niso premena ali izrastek mišljenja, čisto ideelne abaracije, iz katerih bi zgodovina ali teorija lahko napravili ekonomijo.

Niso blodnje ali fantazmagorije zavesti, ki bi bila prepuščena svoji iluzorni avtonomiji, pa bi vseeno hotela biti zakonodajalec ne glede na zgodovino in aktualna dejstva, prekrivajoč jih, tj. prirojujoč jih sami sebi. Nasprotno, kategorije po-

litične ekonomije deskribirajo in dešifrirajo dejstva sveta, ki temelji na blagu. Utemeljene so torej v avtonomiji produkcijskega načina blagovne ekonomije, v katerem se kristalizira vse živo delo in vsi družbeni odnosi. Ponovimo še enkrat: naj gre za sfero materialne produkcije ali za sfero 'superstruktur', abstraktne forme so sočasne z najbolj konkretnimi gibanji.« (LM 88) Zato je kritika abstrakcij hkrati že tudi kritika najbolj konkretnih dejstev. Kritika kapitala je kritika tako abstraktnega kot konkretnega. Obenem ko teorija kritizira, tudi reprezentira abstrakcije in obratno. »V tem smislu je resnična kritika abstrakcije istočasno tudi teorija abstrakcije.« (LM 89) O tem priča po Vadéeju teorija fetišizma, v kateri so združene vse tri poprejšnje Marxove relacije do abstrakcije: negativna, negativno-pozitivna in pozitivno teoretska relacija.

S takšno obravnavo Vadée spomni na eno izmed obeh temeljnih predpostavk vsake znanosti: na identiteto mišljenja in biti. Kajti le ta predpostavka o *identiteti* mišljenja in biti omogoča drugo predpostavko, brez katere znanosti ravno tako ne bi bilo, namreč predpostavko o *diferenci* med pojavi in bistvom. Toda medtem ko Althusser zanika identiteto mišljenja in biti (absolutna diferenca med spoznavnim in realnim objektom), da bi mogel postulirati identiteto bistva in pojavov (absolutna identiteta med strukturo in elementi), zapade Vadée v drugo skrajnost. V hipostaziranje difference med bistvom in pojavi. Kakor da je namen in pomen znanosti v znanosti sami. Kakor da je smisel prodiranja od pojavov k bistvu v tem prodiranju samem. In kakor da je dialektika abstraktnih in konkretnih form nekaj večnega. Kakor da vrednost kot abstrakcija ne bi bila le specifična historična forma.

4. Andre Doz: Analiza blaga pri Marxu in teorija mere pri Heglu

Prvo sorodnost med Heglovo teorijo mere in Marxovo analizo blaga vidi Doz v tem, da je pri Heglu mera *enotnost* kvalitete in kvantitete, ki jo nahajamo tudi v blagu pri Marxu. Podrobneje primerja poglavje iz Heglove *Logike* (I.3.2: Dejanska mera) ter 1. poglavje Marxovega spisa *H kritiki politične ekonomije*.

Vendar njegova interpretacija ni zanimiva, saj že takoj na začetku primerjave Marxa reducira na Hegla. Marxovo metodo bere s Heglovimi očmi: tako govori o uporabni vrednosti in menjalni vrednosti, kot da sta to »dva vidika vrednosti (LM 99)«, kot da bi bila vrednost pojem, ki se cepi na dva podpojma itd. S tem seveda zgreši tisto osnovno, kar loči Marxovo od Heglove dialektike; namreč z imanentno metodološkega vidika.

Doz s terminološko komparacijo faktično ne dokaže drugega, kot da v Marxovem tekstu obstajajo določeni termini, ki jih nahajamo že tudi v Heglovem tekstu: *proporcija*, *vrsta* (*Reihe*), *izključno* in še nekateri.

5. Francois Ricci: Logična struktura 1. paragrafa Kapitala

Tekst predstavlja v določeni meri polemiko s sestavkom P. Machereya: *O ek-spozicijskem procesu Kapitala* (Brati Kapital IV). Medtem ko Macherey povsod v *Kapitalu* nahaja diskontinuiteto, po Ricciju že samo iskanje logične strukture predpostavlja »kontinuiteto teksta, permanenco pojmov (LM 106)«, yendar v dialektični logiki permenenca ne izključuje progresivnega transformiranja.

V longitudinalnem prerezu Ricci ne izpostavlja različnih etap, marveč različne nivoje teksta: formalni, materialistični, dialektični in matematični nivo.

a) Formalni nivo

Ricci najprej opozori na to, da je začetek *Kapitala* aristotelovski začetek: razvija se prek delitve rodu na vrste in prek podreditve vrst rodu. Ko navede Marxovo določilo, po katerem se blago najprej pojavlja kot stvar, ki s svojimi lastnostmi zadovoljuje »človeške potrebe kakršnekoli vrste (MEW 23–49)«, ugotovi, da se ta »indiferentnost do specifičnosti potreb lahko zdi abstraktna (LM 107)«, toda ta abstrakcija nastopa v odnosu do konkretnega. Se da, postavi vprašanje Ricci, to konkretno misliti brez abstrakcije? »Brez nje bi jemali poseben primer za nekaj občega, vrsto za rod – kakor dela otrok, ko vsako tekočino imenuje ‚voda‘ in vsako kovino ‚železo‘. Na ta način je konkretno zares izmaličeno, saj so drugi posebni primeri, drugi vidiki eliminirani.« (LM 107) V Marxovem postopku pa obča definicija potreb po eni plati prepreči redukcijo potreb npr. na eno samo minimalno potrebo po prehranjevanju, po drugi plati pa odpravi iluzijo o samozadostni produkciji, ki naj bi bila brez odnosa do konzumacije. To izvede Ricci iz naslednjih dveh Marxovih stavkov: »Narava teh potreb, ali izvirajo npr: iz želodca ali iz fantazije, na stvari nič ne spremeni. Tu tudi ne gre za to, kako stvar zadovolji človekovo potrebo, ali neposredno kot življenjsko sredstvo, tj. kot predmet užitka ali po obpotju, kot produkcijsko sredstvo.« (MEW 23–49) Ricci zaključí, da je na osnovi teh dveh Marxovih stavkov mogoče vzpostaviti takšno ekonomsko teorijo, ki je odprta za vse historične variacije človeških potreb.

Podoben primer aristotelovske klasifikacije nahaja Ricci že v prvem stavku *Kapitala*, v katerem je govor o »bogastvu družb, v katerih vlada kapitalistični produkcijski način«. Bogastvo kot pojem ima tu vlogo rodu, ki se potem cepi na različne vrste: prvi stavek predpostavlja tudi druge forme bogastva, ki ustrezajo drugim tipom družb. Riccijev povzetek: »Neki pojem ne funkcionira nujno znotraj enega polja, lahko služi tudi za razmejitev in v tej funkciji ni prav nič manj operacionalen – ... V pričujočem primeru tvori pojem bogastva temelj, na katerem se razločita (kar je objekt tega prvega paragrafa) uporabna vrednost in menjalna vrednost.« (LM 109) Uporabne vrednote so vselej vsebina, ki je neločljiva od bogastva in zato je bogastvo vselej forma te vsebine. Nasprotno pa uporabne vrednote v odnosu do menjalnih vrednosti tvorijo neko neodvisno snov, neko snov, ki je zmožna sprejeti tudi druge forme. »Takšen je, menimo, temelj Marxovega mišljenja: bogastvo je v vsakem primeru uporabna vrednota, eventualno pa je tudi uporabna vrednota + x^1 .« (LM 110) Opozicija po Ricciju torej ne obstaja, kakor meni Macherey, med vlogo uporabne vrednote kot vsebino in njeno vlogo kot snovjo, marveč med njeno vlogo vsebine in njeno vlogo nosilca. V prvi vlogi si uporabna vrednota samozadošča, je neposredno bogastvo: treba jo je le konzumirati. V svoji drugi vlogi je sredstvo menjalne vrednosti; toda po drugi plati menjalna vrednost eksistira le prek posredovanja uporabne vrednote.

Izhodišče teh izvajanj tvori tale Marxov tekst: »Uporabna vrednota se udejani le v uporabi ali konsumpciji. Uporabne vrednote tvorijo snovno vsebino bogastva, kakršnakoli je že njegova družbena forma. V formi družbe, ki naj bi jo proizveli, tvorijo obenem snovne nosilce – menjalne vrednosti.« (MEW 23–50) Opozicija potemtakem ni le enojna. Opravka imamo najmanj z dvema opozicijama: 1. snovna vsebina – družbena forma in 2. snovni nosilci – ? (menjalna vrednost). Opozicija, ki jo navaja Ricci (pa tudi opozicija, ki jo izpostavlja Macherey), v Marxovem tekstu torej ni niti prva niti neposredno poudarjena opozicija.

Temeljni problem pa predstavlja mesto, ki ga zavzema? oz. x^1 pri Ricciju. Riccijeva formulacija, po kateri je bogastvo uporabna vrednota, »eventualno« pa tudi uporabna vrednota in še nekaj (x^1), je dvakratno napačna. Najprej bogastvo kot tako s svojega predmetnega vidika nikdar ni, nič drugega kot uporabna vrednota. Potem pa »bogastvo družb« – in zanj gre Marxu tu – nikdar ni le uporabna vrednost, marveč je vselej (ne le eventualno) uporabna vrednota in še nekaj, namreč

»uporabna vrednota za druge, družbena uporabna vrednota (MEW 23–55)«. Element *individualnega* bogastva je uporabna vrednota, toda element »bogastva družb« ali *družbenega* bogastva je lahko in je nujno le *družbena* uporabna vrednota. To spregleda tako Ricci, kot je že prej spregledal Macherey.

Začetni pojem *Kapitala* ni bogastvo, temveč »bogastvo družb«; če to dvobesedno sintagmo z enim nosilnim pomenom razbijemo, potem je vsaka nadaljnja interpretacija zamanj ker bo neizogibno napačna. To se je zgodilo tudi Ricciju. Kajti njegova interpretacija, po kateri tvori pojem bogastva temelj, na katerem se razločita uporabna vrednost in menjalna vrednost, lahko vodi le v platonistično-hegeljanske konsekvence, v klasične metafizične zaključke. V izenačevanje Marxove metode z Aristotelovim klasificiranjem. Temelja, na katerem se razločita uporabna vrednota in menjalna vrednost namreč ni »bogastvo«, marveč »bogastvo družb«: pojem, ki se ne cepi oz. razdvaja šele naknadno, temveč že sam v sebi nosi podvojitvev. Zato v nadaljnjem postopku ne gre za kako *cepitev izvorno enotnega*, temveč za *izpostavitev dvojnega izvora*. Blago kot elementarna forma kapitalističnega bogastva, tega historično specifičnega družbenega bogastva, vsebuje dva faktorja, ker rezultira iz dveh izvorov, iz dveh procesov: iz delovnega procesa in iz družbenega procesa, tj. iz družbene delitve dela.

Podobno spregleda Ricci, kako tudi v sintagmi »človeške potrebe kakršnekoli vrste« najprej ne gre za vrste potreb nasploh, marveč za »človeške potrebe«; spet imamo opravka z dvobesedno sintagmo in z enim nosilnim pomenom: kolikor je človek animal rationale (ne pa le živo bitje oz. žival), torej bitje želodca pa tudi bitje domišljije, sintagma »človeške potrebe« že implicira dvojni izvor ali dva izvora potreb, s tem torej tudi dve vrsti potreb.

Marxova metoda temelji torej na eksplikaciji implicitnega, ne pa na klasifikaciji apriori eksPLICITnega oz. aposteriori implicitnega.

b) Materialistični nivo

Ricci nahaja diferenco med Aristotelom in Heglom po eni plati ter med Marxom po drugi plati šele ob vprašanju materialnosti. Sklicuje se na Marxovo misel, po kateri koristnost uporabne vrednote »ne lebdi v zraku (MEW 23–50)«, temveč je pogojena z lastnostmi blagovnega telesa. »Marxovo insistiranje na materialnosti uporabne vrednosti nakazuje, v čem se njegova logika razločuje od Aristotelo-ve pa tudi Heglove. Pravkar smo uočili uporabno vrednost, v njenem odnosu do menjalne vrednosti, kot nekaj univerzalnega v odnosu do partikularnega. Toda uporabna vrednost nima nikakršne potrebe, da bi bila materialna realiteta te suplementarne determinacije, ki je ne obravnava več – kar se da daleč je od tega – konkretno. Torej nismo pred klasifikacijo aristotelovskega tipa, po kateri se rod – četudi ‚materialen‘ v abstraktnem pomenu te besede – realizira le v svojih vrstah (nobena žival ni čisto in enostavno sesalec, ne da bi bila istočasno pes ali maček ali konj itd.). Če je res, da mora v vsaki družbi vladati takšen ali drugačen produkcijski način, pa ničesar ne preprečuje, da uporabne vrednosti, kakršen je že njihov izvor, ne bi mogle biti enostavno uporabne vrednote vse do njihove konzumacije: ni to primer v prvobitnih skupnostih?« (LM 112) Na žalost, za Riccija, ni. Tudi v prvobitnih skupnostih obstaja določena družbena delitev dela.

Ricci torej nadaljuje s ponavljanjem začetne napake. Menjalna vrednost ni nekaj partikularnega v odnosu do uporabne vrednote – s to sta si v določeni družbi logično suplementarni –, marveč v odnosu do elementarnega odnosa družbene delitve dela, kajti menjalna vrednost je specifična historična forma takega elementarnega odnosa družbene delitve dela. Blago je specifična historična forma *družbene* uporabne vrednote, ne pa uporabne vrednote nasploh. Ni rod torej uporabna vrednota oz. menjalna vrednost ni vrsta uporabne vrednote. Ker se pri upo-

rabni vrednoti in menjalni vrednosti enostavno ne gibljemo na isti ravni, ker se ne gibljemo v polju istega rodu. Ricci ima implicitno prav le toliko, kolikor uporabne vrednosti in menjalne vrednosti ne izvaja iz istega prvotnega pojma vrednost. Toda s tem, da vse skupaj premakne na pojem *bogastvo*, se od take hegeljanske koncepcije ni prav nič odmaknil.

Vse to vodi Riccija v običajni vulgarni materializem. Ker iz Marxovega teksta razbere, da uporabna vrednost lahko eksistira brez menjalne vrednosti, medtem ko (menjalna) vrednost ne more eksistirati brez uporabne vrednosti, zaključí: »Tako se potrdi materialna univerzalnost uporabne vrednote ter v Marxovi logiki eksistenca (to je prava beseda) univerzalne materialnosti.« (LM 112) Kakor da bi šlo Marxu predvsem za *materialno*, ne pa za *družbeno* produkcijo. Kakor da bi šlo Marxu predvsem – v kritiki politične ekonomije – za produkcijo nasploh in njeno materialnost. Problem *Kapitala* ni predvsem materialnost uporabne vrednote, marveč odnos med *uporabno vrednoto* in *družbeno uporabno vrednoto* v njeni specifični historični formi.

Kakor delovni proces tako je tudi vrednota vselej nosilec določenih družbeno-produkcijskih razmerij: najsibo blagovnih ali neblagovnih, najsibo kapitalskih ali nekapitalskih. In za Marxa je poudarek na družbeno-produkcijskih razmerah, na produkcijskem načinu, ne pa na produkciji sami. Na družbeni formi, pod katero je zajeta uporabna vrednota, ne pa na uporabni vrednoti sami. Pri Marxu res nimamo opravka s »hegeljansko avto-partikularizacijo univerzalne« (LM 112)«, toda že dosti prej ne, kot pa misli Ricci: že prav na začetku ne.

c) Dialektični nivo

Ricci vidi v dualnosti blaga, v tem, da je govor o dveh faktorjih blaga (uporabna vrednost in menjalna vrednost oz. natančneje vrednost), določeno sorodnost s Heglom; kajti blago je blago le po tej dvojnosti, s čemer zapada heglvim določilom o dialektični identiteti, ki je identiteta identitete in diference. »Toda, kot smo videli, med dvema faktorjema ni simetrije. Uporabna vrednota lahko eksistira brez menjalne vrednosti, medtem ko recipročnost ne velja: menjalna vrednost eksistira le kot faktor blaga, torej združena z uporabno vrednostjo, nošena po njej. To implicira kronološko, historično anteriornost uporabne vrednosti.« (LM 114) To historično-kronološko apriornost uporabne vrednosti pred menjalno vrednostjo izenači Ricci z apriornostjo narave glede na človeško zgodovino. Tako Ricci ne le brede zmeraj globlje v vulgarni materializem, ampak tudi čedalje bolj meša filozofsko in znanstveno dimenzijo obravnavane problematike.

Med dvema faktorjema blaga hkrati je in ni simetrije; Ricci spregleda, da je že samo blago historično specifična forma *družbene* uporabne vrednote. Razen tega Ricci, ki se opira le na francosko izdajo *Kapitala*, ne upošteva zares Marxovega napotila glede natančnosti: *menjalna* vrednost ni faktor blaga, kajti samo blago kot posamezno blago je le element menjalne vrednosti, tj. menjalnega razmerja. Faktor blaga je vrednost, ne menjalna vrednost. Kakor je *faktor* blaga – in v tem odnosu z blagom stopi uporabna vrednota kot taka v ozadje – tudi uporabna vrednota. V *družboslovni* analizi kot znanstveni analizi imajo *družbena* razmerja prednost pred naravnimi predmeti. Ko Ricci pravi, da uporabna vrednost lahko eksistira brez menjalne vrednosti, ne uvidi, da ima ta izjava na filozofski ravni povsem drug pomen kot na družboslovni ravni. Na družboslovni ravni namreč uporabna vrednota v historično dani družbi kot *eden izmed obeh* faktorjev blaga eksistira le v odnosu z (menjalno) vrednostjo. In znotraj te družboslovne ravni izven neposredne analize kapitalističnega produkcijskega načina posamezna uporabna vrednota sicer lahko eksistira brez menjalne vrednosti, ne more pa eksistirati, ne da bi bila hkrati tudi *družbena* uporabna vrednota s spe-

cifično historično formo: te simetrije se ne more izbežiti. Uporabna vrednota je vselej le *eden izmed obeh faktorjev* družbenega produkta kot rezultata družbene produkcije: materialne produkcije (delovnega procesa) *in* družbeno-produkcijskih razmerij.

V Riccijevi formulaciji je uporabna vrednota reducirana na individualno uporabno vrednoto, na uporabno vrednoto izven družbe, na nekakšno uporabno vrednoto nasploh. Seveda je narava temelj družbe, toda z družboslovnega vidika se narava pojavlja kot faktor družbenega procesa: kakor se že znotraj delovnega procesa narava pojavlja kot obči predmet dela. Vse drugo je vulgarizacija. Navsezadnje tudi brisanje vsakršne dialektike. Namesto da bi Ricci pokazal na specifično diferenco med Heglovo in Marxovo dialektiko (znotraj nakazane simetrije), Heglovo dialektiko (in simetrijo) le negira, nakar mu od dialektike ne preostane nič. Preostane mu čisto formalni odnos med apriorno naravo in aposteriorno družbo in zgodovino.

č) Matematični nivo

Razlog tega, da uvaja matematični nivo kot poseben nivo, nahaja Ricci v Marxovi formulaciji, po kateri se menjalna vrednost pojavlja najpoprej kot »kvantitativno razmerje (MEW 23–50)«. Navaja tudi Marxovo misel, da so blaga kot uporabne vrednote predvsem različne kvalitete, kot menjalne vrednote pa le različne kvantitete. »Problem je torej, kako eksplicirati prehod od *principalno* kvalitativne diference v *ekskluzivno* kvantitativno diferenco. To pomeni, da se mora kvaliteta pretvoriti v kvantiteto: tu bi bila Heglova logika lahko direktno v pomoč. S tem pridržkom, kot je bilo že nakazano, da po Marxu pojma kvantitete ni mogoče deducirati iz pojma kvalitete, kajti pojma funkcionirata tako, da predpostavljata drug drugega.« (LM 121) Torej so morale uporabne vrednote že pred menjavo nositi v sebi kvantiteto. Če bi bile uporabne vrednote zgolj kvalitete, v menjalnem razmerju ne bi moglo priti do enačbe. »Ob teh pogojih se zdi, da prehod uporabne vrednosti v menjalno vrednost ni transmutacija kvalitativnega v kvantitativno, marveč prek abstrahiranja vsake kvalitete, le izoliranje že prisotne kvantitete.« (LM 122). Vendar tudi Ricci ve, da kvantiteta, za katero v menjalnem razmerju zares gre, ni kvantiteta različnih uporabnih vrednot. Kajti tu gre za velikost vrednosti.

Velikost vrednosti pa temelji na substanci vrednosti, ki ni nič naravnega; je pa tisto skupno vseh vrednostnih enačb oz. razmerij. »Vrednostna relacija je le prilika za to, da se pojavi menjalna vrednost, ki eksistira izven te relacije, pred njo kot njen pogoj.« (LM 124) Toda Ricci tu že vse pomeša in iz zmešnjave, ki jo je sam napravil, ne najde več poti. Ker po vsebini *Kapitala* faktično sploh ne pozna, zameša do konca *menjalno vrednost* in *vrednost*; spregleda, da je menjalna vrednost le drugo ime za menjalno relacijo (razmerje) itd. Problem odnosa med kvaliteto in kvantiteto zdaj nekako kar preskoči in nadaljuje: »Glede na logične termine je realnost menjalne vrednosti natančno realnost *akcidence*, kajti svojo *substanco* ima izven sebe same, v delu. Fetišizem obstaja torej v podeljevanju temu, kar ni nič drugega kot akcidenca, substancialne realnosti, neodvisno in stalno. Ali pa v presajanju substance v to, kar je samo nima, v blago kot neko stvar. Če pa je substanca delo, vrednost sama po sebi ni substanca, tudi ni akcidenca blaga-substance. Je akcidenca dela.« (LM 128) Toda v tem primeru je *družbenost* (menjalne) vrednosti nerazložljiva. Družbenost ni akcidenca dela. Ricci pritegne v interpretacijo sicer tudi pojem abstraktnega dela; kako malo razume ta pojem, pa kaže že to, da govori o »bolj ali manj abstraktnem (LM 130)« delu.

6. Rekapitulacija

Razprave v zborniku *Marxova logika* so po temah razvrščene od bolj obćih k bolj posebnim temam. Toda to je le videz, kajti vse razprave ostajajo na enako abstraktni ravni. Kolikor je govor o logiki, je ta termin rabljen na povsem splošen način; v pomenu: način mišljenja. Tako o *metodi* Kapitala dejansko ne zremo ničesar.

Obća tendenca teh razprav je v tem, da skušajo Marxa brati skozi heglowska očala. Kljub nasprotnim izjavam oz. eksplicitno poudarjenim intencam Marxovo metodo v *Kapitalu* tako reducirajo na nekaj obćih form Heglove dialektike. Nasploh ostajajo, čeprav naj bi bilo po mnenju avtorjev ravno drugače, pod ravnijo razprav iz *Brati Kapital*.

Srečo Kirn

INTERVJU Z LUKO MARKOVIĆEM

Pitanje: Osnovna osovina kapitalističkog načina proizvodnje je kapital-rad. Kapitalistički aktivni odnosi delujući odnos unutar ove osovine je proizvodnja viška vrednosti. Tek kroz proizvodnju viška vrednosti konstituiraju se i ostali mehanizmi kapitalističkog načina proizvodnje, kao što je akumulacija kapitala, koncentracija kapitala, kapitalistička društvena podjela rada itd. Povjest kapitalizma, buržoazna, svjetska povjest, da se poslužim vašom terminologijom, nije ništa drugo, doli konstantno rastuće i konstantno produbljavajuće dalje existiranje ovih mehanizama te proizvodnje viška vrednosti ove osnovne osovine kapital-rad. Kao takva povjest kapitalizma je određena i utemeljena prije svega u toj osovini sami, u odnosu eksploatacije radne snage. Iz tog odnosa ona crpi sve svoje razvojne potence. Taj odnos specifično je određuje prema drugim povjestima. To je povjest klasnog gospodstva buržoazije, dakle osnovnih oblika klasne borbe buržoazije, to je povjest radničke klase, kao proizvođača viška vrednosti, dakle kao aktivnog uvjeta za oplodjavanje kapitala ali isto i to sve snažnije i kao povjest organiziranja školovanja i borbe te klase za ukidanje, uništenje tog načina proizvodnje, dakle borba za ukidanje svoje klasne existencije i sa time existencije svih klasa. Akumulacija kapitala, strogo uzevši za Marxa znači upotrebu viška vrednosti kao kapitala, odnosno pretvaranje viška vrednosti u kapital. Povjest kapitalizma je prije svega stalno napredujuće pretvaranje viška vrednosti u kapital. Ona je gomilanje materialnih uvjeta rada i radne snage u cilju proizvodnje kapitala. Ona je ogromna rast produkcione snage rada, dakle permanentno otkrivanje, izumiteljstvo novih i novih oblika eksploatacije, novih i novih načina proizvodnje viška vrednosti i unutar toga ili bolje rečeno, imanentno tome novih i novih oblika terora buržoazije nad proletariatom.

Na kojoj tački ovo gomilanje, taj rast i svi ti novi oblici, načini znače kvalitativno novo određenje osovine kapital-rad i drugim rečima, novo organiziranje i proizvodjenje viška vrednosti s jedne strane kao kapitala, a z druge strane isto tako kao klasnog rata buržoazije protiv proletariata. Koji subjekti ili koji odnosi između kojih subjekata određuju, personificiraju to novo određenje? Zašto se pojavljuje baš taj ili baš ovi subjekti, u kakvom novom odnosu nastupa taj subjekt ili ovi subjekti prema onoj magičnoj snazi, koja oplodjava kapital, dakle prema radu i prema borbi radničke klase?

Kraće rečeno: Kakve se promene vrše sa povjestnim nastupanjem tog novog subjekta u klasnim sukobima između buržoazije i proletariata? Dali shvaćeno kao frakcijski ratovi unutar klase buržoazije uopće znače neku kvalitativno novo određenje odnosa snaga unutar ranje spomenute glavne osovine kapital-rad?

To je sad prva serija ovih pitanja.

Odgovor: Da bi uhvatio čitavu seriju, moram početi malo iz daljega, pa ćemo onda kod samog gradiranja intervjua videti, gdje, da se to možda presječe. Ali teško bi vam odgovorio na tu seriju pitanja a da se ne prisjetim jednog teksta klasičnog marksističkog teksta, koji se vrlo često citira i ističe kao kompendij marksizma, a to je onaj glasoviti *Predgovor prilogu kritici političke ekonomije*, koji objavljuje 1859, pa se onda često zove predgovor iz 1859. godine. Prisjetiti ćete se onih kategorija i odnosa između njih kao, baza, nadgradnja, epoha, društveno-ekonomskih formacija itd.

Taj tekst ima posebno mesto u okviru jednog određenog »marksizma«, koji je nama na neki način ostao u nasledju, a to je »marksizam« koji potiče iz onog

Stalinovog članka »U pitanjima leninizma« onog članka iz 1937 godine. Meni je u jednom momentu mog čitanja nastala potreba, da se oslobodim tog teksta. On mi se prije svega nametao, kao jedan najobčiji prikaz smenjivanja društveno-ekonomskih formacija i to onih klasičnih 5 društveno-ekonomskih formacija, a pri čemu bi buržoasko društvo bilo dato odjednom, dato trajno i dato trajno u istim oblicima kapitala, dato trajno *kao društvo privatnog vlasništva*. Ja sam zapažao u svom čitanju i radu, da postoje novi oblici kapitalističkog odnosa koji uopće nije privatno vlasništvo, kojeg ne obeležava privatno vlasništvo. Ali zato ti drugi oblici nisu manje odnos kapital-rad. I onda mi se učinilo, da je zapravo u tom tekstu Marx transponirao jedno svoje gledanje na čitavu povjest, kao povijest *kretanja buržoaskog društva* kroz sukob proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa i pri čemu bi unutar samog buržoaskog društva dolazilo do smenjivanja njihovih razvojnih stupnjeva tim putem. Nastala mi je tu potreba, da taj tekst na taj način čitam, naime ne samo zbog tih novih fenomena unutar buržuaskog društva, kao što je država kao najamni odnosi, dakle da se buržoasko društvo sve manje zasniva na privatnom vlasništvu, nego i radi toga što zapravo na kraju krajeva svi razmišljamo o tome kako, da razumijemo pojave u našoj vlastitoj sredini, gdje je ukinuto privatno vlasništvo, a da se ipak pri tome reproduciraju mnogi oblici buržoaskog društva i tu je kod mene – bar u najopštijim crtama – bio jedan proboj ka jednom gledanju na buržuasko društvo kao nešto, što je samo u razvoju, što prolazi kroz više razvojnih stupnjeva, pri čemu na svakom razvojnom stupnju postoji jedan drugačiji odnos buržoazije i proletarijata, drugačiji kapital, drugačija personifikacija kapital odnosa. A da je pri tom privatni vlasnik poduzetnik, ona personifikacija, kapitala koje je vladala u Marxovo vrijeme, da je u samom suvremenom kapitalizmu već prevaziđena, da se je preko nje nataložilo još nekoliko razvojnih stupnjeva kapitalizma, pa onda nema opravdanja, da se socializam zasniva samo na tome, da je ukinuto privatno vlasništvo. *Dakle, treba je razmišljati u suvremenom kapitalizmu, da bi se moglo razmišljati u suvremenom socijalizmu.*

Tu mi se nametnuo onaj pojam frakcija buržoazije, koji dosta često upotrebljavam u knjizi i pri tom u samoj knjizi ukazujem da ima osnove i u tekstovima samog Marxa, odnosno da je sam Marx došao na potrebu za jednom suptilnijom klasnom analizom, čim je išao na konkretne historijske analize, npr. u klasnim borbama u Francuskoj ili recimo kad u Kapitalu analizira konkretno historijsku zbilju kapitalizma u Engleskoj njegovog vremena, on odmah ide na tu suptilniju klasnu analizu, na to razlikovanje po jedinjenih djelova proletarijata, sa njihovim različitim istorijskim interesima, pa i sa sukobljenim istorijskim interesima. Dakle sukobima istorijskih interesa buržoazije, pojedinih djelova buržoazije. Svi ti interesi inkorporirani su u sukob između razvoja produkcionih snaga i produkcionih odnosa. Te frakcije buržoazije o kojim govorim, bore se za vlast unutar same buržuazije kao klase a tim putem i u cjelom društvu i istorijski interes svake od njih, je način organiziranja vlasti buržuazije kao klase na višem historijskom stupnju, odnosno u višjih proizvodnih snaga.

Sad vi pitate, zašto se izbacuju baš taj, baš ovaj subjekt i u kakvom novom odnosu oni nastupaju? Govorio sam – u svom razvoju kapitalizam zaista stalno razvija proizvodne snage. Do sad nije bilo nekih trajnijih razdoblja, u kojima bi došlo do stagnacije u razvoju proizvodnih snaga, niti sad ima nekih znakova za nešto takvo, iako se na ponekim mjestima u marksizmu hoće reći recimo za imperijalizam, da je razdoblje, koje dovodi do truljenja, do zastoja u razvoju proizvodnih snaga. Svi osnovni motivi kapitalizma su se do sad zasnivali i na razvoju proizvodnih snaga. Medjutim u toku tog razvoja određeni oblik kapitala dobiva iz njega snagu, razvija se zajedno s tim razvojem i zatim na određenom momentu prestaje biti okvir za dalji razvoj, iscrpao je svoje potencije, realizirao je sve što je određeni stupanj razvoja proizvodnih snaga unutar kapitalizma mogao dati i u tom momentu on počinje biti kočnica. Tu se dakle vraćam na onaj predgovor

iz 1859, a sad već kao na teoriju kapitalizma, a ne kao na teoriju ukupne svjetske povjesti. I onda u takvim momentima međutim već unutar kapitalističkog društva i unutar buržuazije kao na povijesnu mogućnost jednog novog kapital odnosa, jedne nove personifikacije kapitala.

Govorim o raznim razvojnim stupnjevima kapitalizma. Jedno posebno istraživanje bi trebalo, da se pokaže direktna veza između određenog razvoja proizvodnih snaga i određenog oblika kapitala. Ja se u takvo istraživanje nisam upustio, niti u knjizi niti sam u knjizi neko naročito produbljenu argumentaciju dao, da bi baš određeno povezo određeni stupanj razvoja proizvodnih snaga s određenim oblikom kapitala, nešto takvo bi se moglo reći baš u jednom takvom istraživanju, a jedno tako istraživanje moglo bi povezati na primer buržuaziju financijskog kapitala s onim razvojem kemijske industrije, do kojeg je došlo, elektroindustrije itd.

Pitanje: Ali što je interesantno za nas, je, kako ti novi oblici kapitala, nove personifikacije kapitala, kako oni kvalitativno postavljaju novo određenje između klasnog sukoba, kako na primer jedna nova frakcija, jedna frakcija monopolnog kapitalizma, ili državnog kapitalizma postavlja drugačije kvalitativno – ne samo kvantitativno – što se proširio, već kvalitativno drugačije odnose između ove buržuazije, odnosno, ove frakcije buržuazije koja je dominantna i same klase proletarijata, ne samo u onom gotovo, usko shvaćenom produkcijom smislu, da se je na primer razvijala nova tehnologija, nego već i u onom političkom smislu u smislu klasnog terora, dakle reprodukcije novog kapital-rad odnosa.

Odgovor: Ja zaista shvaćam takve sukobe unutar buržuazije kao klase i tako smenijavanje pojedinih stupnjeva razvoja kapitalizma i pojedinih klasnih konstalacija u njihovom razvoju sa novom frakcijom buržuazije u vrhu klase, kao kvalitativne promjene kao novo određenje odnosa kapital-rad.

Pitanje: Gdje se te kvalitativne promjene pojavljuju i na kakav način se pojavljuju?

Odgovor: U svim sferama se pojavljuju. U ekonomskoj, političkoj, ideološkoj, svaki od tih oblika klasnog terora buržuazije doživljava značajne promjene. Možda bi mogao otići jako široko, ako bi ovaj, to ilustrisao, sa time, da su te promjene tolike, da ponekad one mogu recimo u ideološkoj sferi, izgledati i kao kritika kapitalizma.

Kapital odnos naravno ostaje trajno u svom osnovnom određenju kao jedan društveni odnos, u kojem stoji s jedne strane odnosno u kojem radničku klasu personificiraju neposredni proizvođači dakle oni koji prodaju svoju radnu snagu, i za koje važe uvijek sva opća osnovna određenja tog odnosa. Međutim oblici tog kapital odnosa – ja vjerujem, da jesu kvalitativno različiti i to se ispoljava u svim sferama društvenog života u ekonomskoj, političkoj, pravnoj, itd. Ako se radi u političkoj sferi, u kojoj vi govorite, podsjetio bih vas na Komunistički manifest, gdje se govori o tome, kako se buržuazija nalazi stalno u neprekidnoj borbi, protiv aristokracije a zatim kasnije i protiv djelova same buržoazije. I pri tom, u tim borbama, najprije protiv aristokracije, protiv starih, predkapitalističkih vladajućih klasa, a zatim u tim borbama unutar same buržuazije, u frakcijskim borbama buržuazija je riječima Komunističkog manifesta jedna frakcija prisiljena, da apelira na proletarijat, da traži njegovu pomoć i da ga tako uvlači u politički pokret. U čiji politički pokret? U svoj politički pokret. Pojedini djelovi buržuazije uvlače proletarijat u onom određenju, narod. Dakle proletarijat bez vlastite svijesti, ovaj proletarijat kao naprosto ljudski proizvođački materijal uvlači ga u svoj pokret protiv neke zastarele frakcije buržuazije. Dakle uvlači ga u borbu, ali istovremeno u toj borbi uspostavlja samim tim novi oblik klasnog terora nad proletarijatom. Do koje mere to ide, neka posluži i primer sa marksizmom, koji je izvorno nastao kao misao komunističke revolucije, kao jedna misao pripadna proletarijatu u njegovom oslobodjenju, a pri tom se u toku daljeg razvoja bur-

žuaškog društva događja, da taj marksizam postaje među ostalim i teorijsko oružje jedne birokracije, jedne frakcije same buržuazije i da ona naravno sad može sa marksizmom apelirati na proletarijat, dakle njegovim vlastitim teorijskim oružjem, a podrediti ga sebi i svojoj borbi, koja je sva borba unutar buržuazije. Mislim na birokraciju, na onaj dio buržuazije, koji je bio u vrhu državnog kapitalizma, kad se radi o zemljama, koje zovemo kapitalističkima (odnosno se radi o stalinizmu). Dakle, to jesu sve novi viši oblici organizacije kapitala (odnosa) a isto tako i novi viši oblici klasnog terora buržuazije nad proletariatom sa mnogim, mnogim novim pojavama. A da pri tom — naravno — rekao sam sve to ostaje u okviru svijeta najamnog rada i kapitala (odnosa).

Pitanje: Na drugoj strani — prije smo govorili o akumulaciji kapitala kao upotrebi viška vrednosti kao kapitala — akumulacija kapitala znači i množenje proletariata. Zbog svoje podružljivajuće potencije (to znači stalno sve veće i stalno sve opće organiziranje proletariata). Zbog rasta proizvodne snage kapitalističkog načina proizvodnje (to znači stalno školovanje proletariata). Sa svojim proširenjem i intenziviranjem eksploatacije proletarijat postavlja svoju eksistenciju eksploatacije u opći princip vlastite eksistencije. Time se proletariatu daju nužni uvjeti, da sagradi klasnu svijest, da vidi preko sebe samoga, dakle da vidi, da je tek sa uništenjem eksploatacije — proizvodnje viška vrednosti — odnosa kapital-rad, moguće biti nešto drugo, a ne samo proletarijat.

Čitje i kako klasna borba proletariata sudjeluje i djeluje na gore navedene promene u načinu eksploatacije i novim načinom proizvodnje viška vrednosti, koje povjesno formiraju i proces klasne borbe? Kako klasna borba proletariata u isto vrijeme formira taj proces (tog smenjivanja)? Zar nije baš klasna borba između buržuazije i proletariata viši, povjesno relevantniji odnos za rat između frakcija buržuazije, a ne obrnuto, da je rat između ovih frakcija taj, koji određuje strukturu klasnog sukoba između buržuazije i proletariata? Zar nije bolje, da tražimo povjesnu istinu u borbi frakcija buržuazija unutar klasnog sukoba između buržuazije proletariata, a ne obrnuto? U kakvom smislu borba frakcija razbistruje klasne sukobe kapitalističkog društva, a u kom smislu te sukobe možda zamagľuje?

Odgovor: Poći ću redom. Najprije ću poći od onih vaših postavki, koje su dovele do dve serije pitanja. Vi ste govorili o tome, kako akumulacija kapitala znači množenje proletariata, (kao ona znači zbog svoje podružljivajuće potencije stalno sve veće i veće, opštije organiziranje proletariata, pitanje ma šta mislite tu)? Ako mislite pitanje organiziranje proletariata kao klase (po sebi, onda se slažem.

Ali u ranim marksističkim tekstovima ima jednog optimizma u pogledu očekivanja, da će razni razvijeni oblici komuniciranja omogućiti ne samo komuniciranje buržuazije, nego recimo i komuniciranje pojedinih dijelova proletariata i konstituiranje proletariata kao klase, ono što se kaže školski klase za sebe i klase komunističke revolucije. Takođe je jedno optimističko očekivanje, da će mužnost kapitala, da razvija obrazovanje, a ta mužnost ma prosto postaje tehnološka, ijer suvremena, odnosno razvijenija sredstva za proizvodnju može ob služivati tek obrazovaniji proletarijat, da će samo to — na kraju eto u Komunističkom manifestu. Govori se u tome, kako je buržuazija prisiljena, da dodaje elemente obrazovanja. Međutim, dajte, postavimo ovako pitanje. Dali je empirijski, itako kraj svih tih napredaka kapitalizma u zadnjih 100 godina zaista proletarijat konstituiraniji, ako mogu tako reći, a da bi to bilo u nekoj direktnoj vezi sa tim, sve većim mogućnostima komuniciranja, većim obrazovanjem ili obrnuto — to sve služi daljem razbijanju proletariata kao klase i njegovom istjerivanju u rezervate. Tvornica je rezervat crkve, partije, vojske, države, nacionalne države i tako dalje. Ili je to obrazovanje ili je zagľupljivanje? Dakle, oblik klasnog terora nametanje ideologije buržuazije i samom proletariatu, nametanje buržuaskih vrednosti i samom proletariatu. Ja bi rekao, da su svi ti oblici daljeg klasnog terora buržuazije, produb-

ljavanja klasnog gospodstva buržuazije, razbijanja proletariata kao klase.

U jednom širokom smislu time se daju opći uslovi proletariatu, da sagradi klasnu svijest, da kao što vi kažete – vidi preko sebe, samog sebe, ali empirijski ne možemo reći, da se to događa, tu postoje neki opći uvjeti, ali postoji stalno djelatna, stalno aktivna buržuazija, koja te napredke opće civilizacijske koristi u svrhu klasnog gospodstva, kako bi u krajnoj liniji očuvala taj kapital odnos, kao odnos proizvodnje viška vrednosti, dalje akumulacije kapitala.

Sad vi pitate, gdje i kako klasna borba proletarijata sudjeluje i djeluje u gore navedene promene u načinu eksploatacije? *Eto, recimo u okviru mog razmišljanja, koje je došlo do izražaja u knjizi, ako gledate oktobarsku revoluciju kao jedan oblik klasne borbe proletariata, ona je stvorila jedan novi, viši historijski teren, na kojemu je tek mogla birokracija kao buržuazija državnog kapitalizma da uspostavi svoju vlast.* Ona nije mogla u okviru jedne nerazvijene gotovo predkapitalističke Rusije, u kojoj je tek došlo do izvjestnog kapitalističkog razvoja i to iza svog svjetskog vremena kapitalističkog razvoja, razvoja, kome su u vodstvu bile zastarele frakcije buržuazije. Trgovačka buržuazija, buržuazija industrijskog kapitalizma u vremenu, kada je u svjetu bio aktualan državni kapitalizam, klasna borba proletarijata je u sovjetskoj Rusiji stvorila teren, na kojemu se moglo dogoditi ono što je svjetski bilo aktualno. To je državno-kapitalistički odnos. Prema tome, to je jedan konkretan oblik, kako je jedna frakcija buržuazije uvukla proletarijat u svoj politički pokret.

Pitanje: Dali se može postaviti pitanje ovako, da je time sa oktobarskom revolucijom došlo do toga da se preko državnog kapitalizma udje u socijalizam?

Odgovor: Da. To je bilo Lenjinovo gledanje na problem i njegova želja i onih koji jesu tada gradili strategiju socijalističke revolucije u toj zemlji, međutim očividno je, da se dogodilo baš nešto drugo. Naime, da je došlo do jednog državnog kapitalističkog sistema, koji se politički izražavao kao stalinizam i za kojeg se ne bi moglo reći, da zaista je bio izraz revolucionarno komunističkih težnji proletariata, nego da je značio gospodstvo te frakcije buržuazije koja je bilo svjetsko historijski aktualna. I pri tom, kad sam rekao, svjetsko historijski, želeo bi naglasiti, da moramo uvijek tako gledati u svjetskom kontekstu i pitati se, s kojom snagom će pojedina frakcija buržuazije odnosno i sam proletarijat u svojoj borbi djelovati u tom savezništvu? Mislim, da je historijski bila silno favorizirana birokracija, da ona je bila favorizirana u ukupnim svjetskim odnosima, da je ona bila svjetski historijski aktualna. Tu moram zapravo proširiti ovo izlaganje na moment, samo da kažem, da se je kapitalizam tek u 20. stoleću čestito razvijao. Da je tek u 20. stoleću postao zaista svjetski sistem odnosa i da je u tom svom razvoju u svjetskim razmerima buržuazija još uvijek historijski izabranik proizvodnih snaga. Ona je ta i njeni društveni odnosi su ti za koje razvoj pojedinih snaga još uvijek govori. A to je pogotovo bilo tako pre desetak godina u ovom vremenu o kojem smo sad govorili. Moguće je, da sad nastaju neki oblici razvoja proizvodnih snaga, koji se naprosto ne mogu realizirati u okviru buržoaskog društva, neki koji se sa time bave, takvim istraživanjima ukazuju na neka određena područja tehničkog progressa, koja se mogu uopće realizirati tek u jednoj višoj civilizaciji.

Pitanje: Menjševiška teza je bila u Rusiji samoj, da bi trebalo izgraditi neku demokratsku buržuazijsko društvo, jer nije vreme još za neke radikalne promene u smeri komunizma, da još uvijek ove proizvodne snage, razvoj proizvodne snage, razvoj proizvodne snage još uvijek traži buržoaski način organizovanje društvo, u buržoaskog načinu organizovanja same proizvodnje kao temeljno djela ovog cjele društvene organizacije. Sad se treba pitati – kako je sad sa ovim? Dali je ona revolucija veliki oktobar u stvari služi samo i presvega samo za to, da se konstituira neka državna kapitalistička birokratska struktura ili ima u sebi i one uvjete, da se probije komunizam kao druga društvena formacija?

Odgovor: Ja sam u knjizi općenito odredio dosadašnje socijalističke revolucije, do kojih je došlo u nerazvijenim zemljama, u zemljama koje nisu bile kapitalistički razvijene, kao specifične oblike mješanja proleterske i buržuaske revolucije, pri kojem dolazi do klasnog savezništva između proletariata i ujedinjenih naprednih frakcija buržuazije, to je onih, koji su svjetsko historijski aktualne s obzirom, da je najšire gledano u toku prve polovine 20. stoleća to birokracija. To je buržuazija državnog kapitalizma, koja je bila svjetsko historijska aktualna. Može se isto tako u vrlo širokom pogledu reći, da je ona bila prisutna na razne načine u svim socijalističkim revolucijama do sada i da je ona pri tom bila spremna i da se marksistički artikulira, da se izražava teorijski na tlu marksizma, da joj nije teško ideološki se pozivati na marksizam. Ona je bila prisutna u tim revolucijama. Lenjin – mislim da je to on zaista bio izrazito, pokazivao je sposobnost na izrazito suptilne klasne analize jedno izrazito izoštreno razlikovanje pojedinih djelova, ne samo buržuazije, nego i proletariata i različitih historijskih interesa je u tom momentu vrlo ispravno gledao na to, da je neophodno dobiti za klasnu borbu proletariata i te najnaprednije frakcije buržuazije jer će i sa time dobiti, da one u okviru socijalističke revolucije vode klasni rad sa svojom klasnom braćom, to je sa drugim zastarelijim frakcijama buržuazije. Ono što se je događalo, već Lenjin je to i svojom revolucionarnom intuicijom a i svojom izrazito klasnoj analizi vidio u tada razvijenem kapitalizmu, kako je birokracija ta, koja poseže za vlašću u samim razvijenim kapitalističkim zemljama i on je vidio, da je ona na tlu zaostale Rusije općenito historijski progresivna snaga. Ja moram reći, da je to jedno revolucionarno ispravno postavljanje i da bi teorija revolucije i suvremenu doba morala o tome voditi računa i morala sagledavati u današnje borbe unutar buržuazije kao klase i iznad toga postaviti strategiju proleterske revolucije u suvremenu doba, tako da može obuhvatiti i te unutar buržuazijske međufrakcijske borbe i imati na svojoj strani i naprednije frakcije buržuazije. Medjutim, te društvene snage koje se mješaju i povezuju u toku same revolucije, one ostaju i poslije revolucije i one ostaju dalje u jednom odnosu koji će se prije ili kasnije razviti kao klasni sukob i u tom klasnom sukobu između tih frakcija buržuazije i proletarijata je moguće, da za čak i duža razdoblja prevagu odnesu te frakcije buržuazije i mislim, da se to jeste dogodilo u Sovjetskom savezu, naime da ta birokracija za koju je Lenjin u vrijeme oktobarske revolucije govorio, da bi mogla i trebala biti saveznik u borbi protiv tog zastarelog carističkog sistema u osnovi predkapitalističkog s početkima kapitalizma, da je ta frakcija buržuazije kasnije na tlu te revolucije odnjela prevagu, da je uspjela u potpunosti razviti svoj odnos kapitala, to je državno-kapitalistički najamni odnos.

Pitanje: Htio bih da kažem nešto u vezi sa karakterizacijom ruske revolucije i ovih klasnih saveza. Ova teza, da je bilo osnovno savezništvo između proletariata i birokracije nešto simplifikuje razrednu zbilju. Osnovno klasno savezništvo, koje je pomoglo da je do oktobarske revolucije uopšte došlo, bio je savez između radnika i seljaka, i da je isto tako postojao savez, između proletarijata i sitne buržuazije, a da je onda posle izvršenja prvog akta revolucije, posle građanskog rata, bilo ono savezništvo, kojemu su boljševici težili, savezništvo sa buržuazijskim specialistima, znači sa frakcijama buržuazije, koja bi se, ne radije sa nekom birokratijom, mogla označiti sa tehnokratijom ili sa zametkom, klicom tehnokratije? A da je birokracija na drugoj strani više suzbijala i zadržavala razvoj u koliko se sa birokracijom označava one elemente, one više legitimacijske agente, agente političke vlasti, nego produkcijske agente i da je ova tendencija veze sa tehnokratijom a ne sa birokracijom, došla onda do izražaja u tridesetim godinama, kada je sovjetski sistem već stalinistički određen, formirao svoju vlastitu tehničku inteligenciju, a onda svoju tehnokraciju, svoje produkcijske agente, koji su bili usposobljeni, da rukovode produkcijom.

Odgovor: Ta predočba o klasnom savezu radnika i seljaka, to je ono, što je stalinizam sa puno razloga širio o sebi kako neko svoje opće ideološko odredjenje i opravdanje. Ali zapravo, šta je seljaštvo? Da li je seljaštvo ikad imalo kakvu perspektivu, dali je ono ikad vodilo, moglo voditi ka nekom višem društvenom stupnju i oblikovati u sebi organe, sve potrebne za borbu za taj viši društveni stupanj? Ako se seljaštvo smesti u jednu dugačku povjestnu sliku, koja seže preko stoljeće daleko, onda je seljaštvo zapravo nešto što stoji na raspadu od naturalne privrede ka rabnoj privredi. Seljaštvo je zapravo jedan historijsko gledano, prelaz u najamni odnos. I seljaštvo je tu samo bila jedna boračka masa te revolucije, koja je zapravo u krajnem rezultatu bila odkinuta sa zemlje i bila proletarijat u nastajanju. A tek kao proletarijat može prelazom ta ista ljudska masa dospjeti u poziciju, da oblikuje neke klasne interese. Tako, da ja nisam nikad uspio predat naročiti značaj tome, da bi u osnovi oktobarske revolucije bio savez između radničke klase i seljaštva, saveza radnika i seljaka. Više sam gledao vodeće snage oktobarske revolucije u sledećim društvenim slovima. U jednoj tankoj radničkoj klasi, tankoj koliko je kapitalizam u predoktobarski revoluciji bio tanak, na jednoj strani ta tanka radnička klasa, zatim jedna komunistički radikalizirana sitna buržuazija, tu sam se pokušavao očuvati od Lenjinovog upotrebljavanja pojma »sitna buržuazija« već sam više sklonio upotrebljavati pojam sitne buržuazije u onom odredjenju, koji se može utemeljiti u Zapadnoj Evropi dakle kao onaj društveni sloj (pisao sam o tome šire u petom poglavlju), koji se zna jako komunistički radikalizirati u odredjenim konkretnim društvenim sredinama, u odredjenim momentima ta može skrenuti u anarhizam, može skrenuti u fašizam, ali može i skrenuti u komunizam i težiti, da se pripoji klasnoj borbi proletarijata u uvjetima, kad nema kome više služiti.

To su osnovne te snage. Dakle, radnička klasa i sitna buržuazija. Dalje tražanje za saveznicima nas može dovesti do jednog sledećeg razmišljanja: vodstvo oktobarske revolucije da ne kažem uvijek Lenjin, moglo je težiti ka tome, da revoluciju upregne buržuasko specialiste i mi bi mogli onda ići tim putem, ka pomisli, da je to bila želja da se na strani revolucije uvuče tehnokracija. Medjutim ponovo vam želim reći, da po mom shvaćanju treba svaku zemlju gledati kao jedan konkretum svjetskih klasnih odnosa u celini, gledati, koji dio buržuazije je svetsko historijski aktualan? A zaista tehnokracija u to vrijeme čak ni u puno razvijenim zemljima, a pogotovo ne u zaostaloj nerazvijenoj Rusiji nije bila svetsko historijski aktualna. Ja mislim, da je ona aktualna sad, pri kraju 20. stoleća, da je u osnovi suvremene svjetske krize njeno uspinjanje u vodstvo buržuazije kao klase. O tome sam u knjizi na raznim mjestima govorio, počelo je to u obliku one Galbraithove tehnostrukture, vojnoindustrijskog kompleksa. Ja mislim, da ona sad je svjetski historijski aktualna. U to vrijeme, u prvoj polovini 20. stoleća, svetsko historijski aktualna je bila birokracija kao frakcija buržuazije. Ona će tek posle 1929. godine dospeti u društveno vodstvo u najrazvijenim kapitalističkoj zemlji.

Sad se vraćam na ovo, šta je Lenjin htio u svom glasovitom mjestu u (se ne sliši) »levičarstvu«, da kaže i gdje, govori o tome, da treba privući na stranu proletarijata buržuasko specialiste. On je mogao govoriti da hoće specialiste i misliti tako, ali on nije samo osobno govorio nego su se kroz njegove misli izražavale želje i strategija jednog klasnog pokreta i prema tome, koga se moglo privući pa bez obzira što se reklo u tom momentu, i to samo onoga, koji je svetsko historijski aktualan. A taj, koji je svetsko historijski aktualan bio i koji je bio na buržuaskom tlu progresivan, općenito tada, to je bila birokracija. Naprotiv tehnokracija se tada još nije čak ni u najrazvijenim zemljima bila oblikovala kao društveni sloj ili da upotrebljavam svoj jezik – kao frakcija (samostalna) buržuazije, koja bi mogla posegnuti za vlast u vrhu klase, koja bi imala u sebi sve organe

kojima može preuzeti vodstvo klase i na novi viši način organizirati klasni teror buržuazije.

Mislim, da klasna borba između buržuazije i proletariata jest viši povjestno relevantniji odnos, nego ovaj odnos frakcija buržuazije. Ali ja ovaj rat frakcija buržuazije vidim kao rat unutar buržuazije, kako da se buržuazija na raznim stupnjevima razvoja proizvodnih snaga bolje organizira kao klasa, da bi mogla sprovesti ovaj osnovni rat, to je rat protiv proletariata. Da bi mogla na viši način, na višem društvenom stupnju, odnosno na osnovi viših proizvodnih snaga uspostaviti nove i više oblike klasnog terora nad proletariatom, razbijanja proletariata kao klase njegovog podređivanja. U tom smislu ja se slažem da je to najosnovniji određujući odnos, a unutar tog osnovnog određujućeg odnosa se zbiva ova borba frakcija buržuazije. Dakle svaka ta frakcija buržuazije teži, da ostvari svoj novi viši oblik kapital odnosa, da time dospije u vrh klase i da time na novi način organizira klasu u celini za taj osnovni klasni rat.

Što se tiče zamagljivanja i razbistrivanja počet ću od kraja. Ona jih jako zamagljuje, prije svega. Ona jih recimo zamagljuje na onaj način, o kojem sam i malo prije govorio, što nužno u sebe uvlači proletarijat, kao što je rečeno, već u Komunističkom manifestu, a da bi se moglo uvlačit proletarijat u politički pokret pojedinenih djelova buržuazije, treba stvarati ideje političke parole koje će moći pokretati proletarijat za račun pojedinih djelova buržuazije, takve parole, mogli bi se prisjetiti i konkretnih, ako hoćemo obzirom na samu svoju funkciju, znače zamagljivanje. Dakle, one pripadaju ovom zamagljivanju osnovnih klasnih sukoba.

Jedno takvo zamagljivanje je na primer to da smo vrlo skloni pojedine tekovine na području životnog standarda radničke klase danas ili mogućnosti obrazovanja ili zdravstvene zaštite i tako dalje, prikazati kao tekovine borbe radničke klase, a vrlo često su zapravo to potrebe buržuazije na suvremenom stupnju, da ima zdravog radnika, da ima radnika koji ima bar neko obrazovanje, da bi ga mogla upregnuti u suvremene pogone u kojim poživaju na sredstvima za proizvodnju znanstveno-tehnološke revolucije. I recimo svjetski gledano, vrlo često se borba kolonijalnih naroda za oslobodjenje prikazuje kao tekovina, odnosno oslobodjenje kolonijalnih zemalja se vrlo često prikazuje kao tekovina borbe, naroda tih zemalja, a zapravo radi se o tome, da se to oslobodjenje odnosno prestajanje kolonijalizma i nastajanje mnogih novih formalno nezavisnih zemalja, dogodilo u okviru jednog stupnja razvoja kapitalizma, opet stičem potrebu za svjetsko historijskim gledanjem, kad je kapitalizmu prestala potreba za kolonijama, kad je prestala potreba za jeftinijim surovinama i jeftinom radnom snagom, kad je jeftina radna snaga značila nekvalificiranu radnu snagu, kad postoje sintetski supstituti za mnoge prirodne sirovine itd. kad je za suvremene proizvodne snage neophodno postojanje infrastrukture, relativno širokog tržišta sa većjom kupovno moći itd.

Što se tiče razbistrivanja, mislim, da jih oni isto tako kao što jih zamagljuju jako razbistriju, naime ti sukobi se uvijek odvijaju kroz određene krize sistema u ekonomsko krizu, vojnu, ideološku, političku itd., i u takvim krizama obično se ispoljavaju u čistoći pojedine klasne snage. Razbegavaju se stara klasna savezništva, uspostavljaju nova. I u takvim krizama prilikom takvih razbegavanja starih klasnih savezništva i uspostavljanja novih barem na časak kroz određeno vreme, sve te klasne snage se istaknu u samostalnosti, oblikuju organe svoje borbe, ideološke, političke, itd., formuliraju svoje nove ideje. Jedino naravno pitanje je za koga će jih razbistriti da li za onoga ko hoće da vidi, ili za onoga ko neće da vidi, a taj neće ni puno vidjeti u tim sukobima. Medjutim za revolucionarno avantgardu koja je marksistički teorijski oskrbljena, te krize mogu, jako puno reći.

Pitanje: Sada bi postavili nova pitanja. To su pitanja o određivanju osnovnih karakteristika formacija društvene proizvodnje, koja počinje s socializmom. Dakle, mi ne tvrdimo, da je socializam društvena formacija, nego da pripada onoj društvenoj formaciji, koja počinje sa socijalizmom.

Usmerena su na otkrivanje one krajne granice, koja nastupa i radja se u procesu, a na u jednom momentalnom nastupu, dakle u permanentnom klasnom sukobu rodjene granične razlike, koja anticipira novu u odnosu unutar staroga. Anticipira komunističko društvo, u procesu destrukcije kapitalističke forme društvene proizvodnje, dakle destrukcije osovine kapital-rad. Smatramo, da tek taj proces, proces nastupajoćeg komunističkog društva, proces socijalizma postavlja kvalitativno nov odnos unutar osovine kapital-rad. Njegov povjestni nastup radikalizira zaoštrava odnose snaga u osovini kapital-rad, to je u cjelokupnoj proizvodnji kapitala, dakle kapitalističko klasno društvo, do one granice, da buržuazija mora u svjetskim razmerama tražiti radikalno nove oblike u proizvodnji viška vrednosti te ih u isto vreme ideološki aktualizirati u sadašnjosti kao i stalno jih prenositi u budućnost. U kratko rečeno – prije započeti proces porasta svijesti i klasne borbe proletarijata, koji je prisiljavao buržuaziju na nove oblike gospodstva i tiranije nad radničkom klasom to sada čini znatno snažnije ali se u isto vrijeme taj najuniverzalniji klasni sukob oduzima i to je to najbitnije, iz zagrljaja buržuazije i prebacuje u sasvim novi povjestni milje, to je polje, koje određuje proletarijat. Prije je klasni sukob u vrhu svjetske povjesti diktirala buržuazija, a sada ga diktira proletarijat. Taj odnos se fundira svaki put na novo. Uvijek tada, kad u određenom razdoblju i određenom segmentu svjetske kapitalističke forme društvene proizvodnje nastupi diktatura proletarijata. Diktatura proletarijata tek zaoštrava i usmerava klasni sukob do granice njegovog uništenja do povjestnog trenutka, kad je ta granica vidljiva, a to znači da je vidljivo ono, što stoji iza te granice. Kad se klasni pogled proletarijata usmeri preko te granice, tek onda kuca i povjestno vrijeme sahrani kapitalizma i njegovog ugnjetačko eksploatatorski karakter.

Odgovor: Mislim da je dobro da ste ova pitanja usmerjena na socializam, postavili u jednom kontekstu svjetskih klasnih odnosa u cjelini. Jedino što se ja ne bi sasvim složio sa nekim implikacijama ovog vašeg prelaza na sledeću seriju pitanja. Naime, morat ćemo se suprotstaviti možda čak nešto različite poglede sada na ukupni problem, jer naime vi kažete, da buržuazija mora u svjetskim razmerama tražiti radikalno nove oblike produciranja viška vrednosti, ja bih rekao, da jih ona ima, da ona njih nalazi. Vi kažete, da ona mora u isto vreme ideološki aktualizirati u sadašnjosti kao i stalno prinostiti u budućnost, mislim, da ona njih zaista aktualizira i to dosta uspješno prenosi u budućnost i čak mislim, da većina suvremenih koncepcij o tome kuda kreću svjetski odnosi i jesu upravo koncepcije buržuazije. Sve ono, što preplavljuje našu štampu, televiziju itd. najčešće su razne ideje, koje nastaju – ideje o budućnosti na kraju 20. stoleća u prelazu u 21. stoleće, koja nastaju unutar pojedinih frakcija buržuazije sada. Prvenstveno mislim na birokraciju i tehnokraciju u njihovom sukobu. Ja sam u knjizi pokušao ukazati na to, da opći historijski nosilac suvremene neomaltuzijanštine je birokracija, neomaltuzijanština jako je prisutna u svim našim okupacijama pa čak i u konkretnim razvojnim okupacijama u našoj zemlji, planiranje, itd. Problemi ishrane, surovina, zagađivanja čovjekove okoline itd., nasuprot tome kod tehnokracije se ispoljava futurološki optimizam, jedno pouzdanje u progres, tako i većina nadahnutih tekstova o svetloj budućnosti najčešće jesu izrazi jedne tehnološke vizije te svetle budućnosti. Naprotiv vrlo malo u suvremenim pogledima na budućnost ima vizija jedne nove više kulture jednog sasvim novog nadburžuaskog svijeta.

Mislim da buržuazija dosta uspješno nalazi te nove oblike produciranja viška vrednosti. Pri tom mislim prvenstveno na suvremenu krupnu korporaciju i na

njeno proširenje u svjetskim razmerima u obliku t.z. multinacionalne kompanije, a na takodje ideološki aktualizira taj svoj novi oblik produkcije viška vrednosti.

■ I pri tom gledano u svjetskom kontekstu – ja mislim da ona to može i još dosta dugo može – ranije sam već rekao, da ja gledam na svijet 20. stoleća kao na svijet, koji se tek kapitalistički sa svim razvija. Mi smo naučeni, vučemo neke stare predočbe. O tome, kako se je kapitalizam razvio u 19. stoleću, kako je 20. stoleće razdoblje truljenja kapitalizma, razdoblje socijalističkih revolucija, razdoblje opće krize kapitalizma. Sve su to stalinističke predočbe, koje su zapravo bile omotač jedne osnovne ideološke potrebe staljinizma, a to je, da kapitalizam definitivno i trajno ideološki veže uz privatno vlasništvo i da kaže, sve što nije privatno vlasništvo, da je to već nadilaženje kapitalizma. Čak i kod nas pa čak i u našem programu SKJ, koji je zaista najmoderniji politički dokument svog vremena, još se vuče trag toga određenja socijalizma kao svjetskog procesa, kad se pri tome kaže socijalističke zemlje, elementi planiranja u kapitalističkim zemljama, uloga države u kapitalističkim zemljama, borba kolonijalnih naroda itd.

■ *A ta uloga države u kapitalističkim zemljama je sva iznad privatnog vlasništva, a opet je sasvim kapitalistička uloga.* To je uloga države zapravo je uspostavljanje državno-kapitalističkog najamnog odnosa, dakle najamnog odnosa, dakle kapitalodnosa, dakle kapitalizma, zatim ta borba kolonijalnih naroda, na kraju krajeva, šta je ta borba kolonijalnih naroda, ako se onda pogleda u jednoj klasnoj analizi. Koje su klase, koje vode tu borbu, pa nacionalna buržuazija u nastajanju u tim zemljama. Nije to borba proletariata koji jedva postoji. To su zemlje, u kojim je tanka i buržuazija i proletarijat. Tek nastaja avtohtona nacionalna buržuazija. Nacionalna buržuazija kažem zbog toga, za razliku od onog ranijeg početaka buržuazije, koji su zapravo bili samo domaći agenti strane eksploatacije. Ovdje se radi o domaćoj buržuaziji toliko, što ona bez obzira, što je još uvijek prisiljena da trpi vanjsku eksploataciju, ali ona razvija i vlastitu domaću unutrašnju akumulaciju kapitala najamni odnos. Te nacionalne buržuazije u nerazvijenim zemljama se tada čak već vrlo često i ponašaju posve buržuaski. Ponašaju se ponekad dosta slično buržuaziji u vreme njenog nacionalnog konstituiranja u Evropi negdje na prelazu iz 18. u 19. stoleće. Vode ratove zadnjih 10, 20 godina, koji nastaju sasvim mimo velikih: Tanzanija, Uganda; iako ćemo vidjeti, da se velike sile vrlo efikasno umješaju u njih. Ali u osnovi nastaju mimo velikih sila; Etiopija, Somalija, Maroko, Alžir, Mauretaniya, Zapadna Sahara; Vietnam, Kampučija – tu su već i velike sile umješane, ali kad se radi recimo o Vijetnamu, tu zemlju ne treba tretirati kao čistog produžetka neke velike sile, nego pre svega kao samostalnu zemlju odnosno vodeće snage, društvene snage u njoj. Ona je prije svega povlastitim računima stupila u rat, a tek onda su se uvukle velike sile. Hoću reći, da se u osnovi tek u 20. stoleću zapravo razvija jedan kapitalistički svijet u potpunosti i da se u okviru jednog takvog svijeta mogu ove modernije frakcije buržuazije i te kako nalaziti nove oblike proizvodnje viška vrednosti, nove oblike kapitalodnosa i mislim, ono – moje ukupno gledanje je tako – trebamo formirati, kako takvo ukupno gledanje u ovom pitanju, moje ukupno gledanje, da se ja volim vraćati na ono staro Marxovo (što se voli reći nekada), da se je on prevario, kad je predskazivao, da će revolucija biti u najrazvijenim zemljama, a da se dogodilo u nerazvijenim zemljama. Moje gledanja – ono, da će na kraju krajeva proletarska revolucija, zapravo kumunistička revolucija nadilaženje proletarijata i klasnog društva uopće zbivati u svjetskim razmerima, u razmerima jednog još razvijenije svijeta, pri čemu kapitalizam još nije iscrpio sve svoje razvojne potencije, ali iscrpše jih po mome mišljenju tek svjetski i tek tada će doći do kumunističke revolucije, pri čemu uopće ne mislim, da će to biti jedna revolucija, koja bi značila jedan nagli oružani preokret ili tako nešto, što smo mi navikli, kad kažemo revolucija, pa mislimo odmah na oružje, na revoluciju, na zavjere, na barikade itd. Dok ti oblici gradjanskog rata još duboko pripadaju buržuaskom društvu.

Što se tiče komunizma po mome gledanju sadašnji oblik tog velikog budućeg dogadjanja je samo recimo jedna ideja, koja je zahvatila mase i u toliko postala materijalna sila. Jednostavnije rečeno – ako me pitate, šta je to socijalizam kao svjetski proces, vjerovatno to je kontekst, u kojem će ova pitanja dalje dolaziti. Ja uopće ne bi išao nabrajati određene zemlje, koje se zovu socijalističke, određene pokrete, koji su antikapitalistički itd. Ako se tiče tih zemalja, koji se zovu socijalističkima, vrlo često, najčešće u njima se sasvim mirno reproducira kapital-odnos u obliku državnog kapitalističkog odnosa, po njima se mogu primetiti čak i pojave izvestnog frakcijskog sukoba između birokracije i tehnokracije, kakav postoji i u razvijenim kapitalističkima zemljama danas, čak se može u njima primjetiti izvestne elemente krize, koja trese čitav kapitalistički svijet, pa i te zemlje, što se tiče onih zemalja, odnosno pokrete, ako i sebe zovu, smatraju van-kapitalistički, i koji se socijalistički artikuliraju u obliku socijalizama ove ili one vrste afričkih, arabskih itd. vrlo često to nema veze sa izvornim idejama socijalizma, a što se te zemlje antikapitalistički artikuliraju, ne treba ni malo čudjeti, jer u tim zemljama – da se opet vratimo na onaj naš divni Komunistički manifest – je tačno rečeno, kako buržuazija tera sve zemlje, da postaju buržuaske, ali u isto vreme im ne da, da se razviju. Te nerazvijene zemlje, će se nužno antikapitalistički artikulirati, jer ih je ovaj svjetski kapitalizam učinio nerazvijenima i svjetski kapitalizam im onemogućava razvoj. Tako da će i sama buržuazija u tim zemljama biti nezadovoljna sa svjetskim kapitalizmom i zato će se artikulirati socijalistički, a da će pri tom zapravo razvijati kapital-odnos, proletarizirati društvo, sprovesti akumulaciju, avtohtonu akumulaciju kapitala. Tako da, kad se radi o socijalizmu kao svjetskom procesu, ja bi više to gledao kao jednu široku pojavu i razne oblike fenomena jedne ideje jednog budućeg društva, koje može biti rukovodno i u pojedinjenim suvremenim zemljama i kad se radi o pojedinim suvremenim koncepcijama razvoja, ali koji nema još neku svoju definitivnu eksistenciju u smislu svog proizvodnog odnosa itd.

Pitanje: Možda bi ja ovdje prešao na ovu zadnju stvar što imamo oko našeg društva. Ja bi možda ipak sad najavio neku vrstu neslaganja sa tim, da mi socijalizam ili bolje onu revoluciju, koja ide prema komunističkom, koja znači prelaz u komunističko društvo, smatramo za sada u novom stupnju razvoja ovih klasnih borbi, samó kao neku ideju, kao neko materijaliziranje ideje, jer time bi u stvari došli i do nekakvog drugog radikalnog zaokreta kao što je onaj radikalni zaokret, stalinistički radikalni zaokret, koji već smatra neke vrste – ja govorim o aktualnom stalinizmu – država realnog socijalizma, da se već približavaju komunističkom i da to je već komunističko. A sada druga strana je to, što se ja ne bi slagao s vama, da je to – da komunističko opće ne postoji, ili da postoji kao ideja – kao ideja, koja je zahvatila mase.

Odgovor: Zahvatila mase, to znači pokreće ljude, pokreće klasnu borbu...

Pitanje: E, to je već bolje.

Odgovor: Ali ne u smislu da ima svoje zemlje, svoje zastave, svoje vlade; itd., već kao neka šira praksa. Kao neko definitivno postojanje te više civilizacije. Onda mislim, da moramo gledati ono u procesu, stvaranje tog društva.

Pitanje: E, sad o jugoslovenskom društvu. Ako idemo s tog uvoda, mi kažemo ovdje, da jugoslovensko društvo jest diktatura proletarijata sa svim onim određenjima, klasičnim određenjima ili pokušajima stvaranja neke diktature proletarijata. Ono je specifičan oblik diktature proletarijata. Zbog toga se taj milje klasnog sukoba između buržuazije i proletarijata o kome smo prije govorili, koncentriira oko sasvim određenih formi društvene proizvodnje, oko samoupravno robne forme društvene proizvodnje. Toj formi u vašoj knjizi osim na nekim mjestima i sa dosta šturim formulacijama, niste pristupali kao specifičnoj formi društvene proizvodnje, a to u isto vreme znači specifičnoj formi klasnog sukoba. Sad, nas interesuje – ne zašto niste ili kako to da niste – nego koje su povjestne od-

lučujuće tačke klasnog sukoba u toj posebnoj formi društvene proizvodnje? Možda u onom razmeru između samoupravnog i robnog? I sa time u vezi – koji su kod nas dakle u toj specifičnoj formi društvene proizvodnje glavni subjekti klasnog sukoba? Kako se klasna frakcijska savezništva u suprotnosti stvaraju? Dali se stvaraju po općenim formulacijama pristupanja samoupravljanja u uvjetima robne proizvodnje ili se koncentriraju oko pojedinih konkretnih elemenata tog samoupravnog robnog karaktera našeg društva, što mi smatramo, da se ne stvaraju ova savezništva i ovi klasni sukobi oko općeg pristajanja na ovu formu samoupravnog robnog, nego oko konkretnih protivrečnosti ove forme društvene proizvodnje? Napred – dali za vas uopće postoji antagonizam između samoupravnog i robnog? Kako ta antagonizam postoji i u kojim tačkama se u zbilji najviše zaostava i kako se on reflektira u klasični klasni sukob? Dali predstavlja klasni sukob kod nas antagonizam između samoupravnog i robnog? Dali samoupravljanje služi kao instrument, a to je već razgrađivanje ovog, kao instrument razvoja robnog proizvodnji ili kuda i kako je on prevazilazi destruirati, i anticipira ono komunističko? Dali proletarijat, odnosno sve njegove snage koje proizvode njegovu povestnu svijest kod nas (dakle SK SSOJ, SSRN, SS itd.) trebaju samo usavršavati već postavljeni osnov samoupravnog sistema ili je pa potrebno permanentno menjati ono, što menja?

Odgovor: Počet ću sa prvom rečenicom, da jugoslavensko društvo jeste diktatura proletarijata. Da malo razmislimo, šta bi to moglo značiti. Jugoslavensko društvo je nastavak narodno-oslobodilačke borbe kao jedne revolucije, nastavak djelovanja svih onih klasnih snaga, koja su u samoj toj revoluciji djelovale. Svakako je proletarijat, jugoslavenski proletarijat bio taj, koji je bio osnovni borbeni odred, avantgarda da kažem, te revolucije, ali nije bio naravno jedina društvena snaga te revolucije. Postojalo je tu i ono seljaštvo, o kojem smo ranije govorili u vezi sa oktobarskom revolucijom, koja je u tom procesu, koje je samom revolucijom bilo ukinuto sa zemlje, koja se je dijelom posle revolucije vratila na zemlju, a djelom nije, ali općenito gledano, u posleratnom razdoblju, razdoblju, kojeg zovemo socijalistička izgradnja, seljaštvo se je kod nas smanjilo sa nekih 70, 80 %, na 30 % recimo ili 28 % stanovništva, dakle ako ne gledamo to kao neke čisto demografske pokazatelje, nego ako razmislimo o jednom klasnom istorijskom smislu šta bi to moglo biti, to bi moglo značiti samo to, da je ovaj velik dio društva proletariziran, bilo da je absorbiran u toku razvoja naše industrije, posleratnog intenzivnog uspešnog razvoja naše industrije ili da je otišao u inozemstvo ali u svakom slučaju je prevedeno u druge odnose, nego oni koji su odnosi sitnog parcijalnog seljaštva.

Dalje, u revoluciji je takodjer po mome shvaćanju barem bio prisutan – i ja ću to reći – jedan dio buržuazije. Naime dosledno ukupno mom razvijanju problema u knjizi bio je prisutan onaj dio buržuazije, koji je dominantan u okviru državnog kapitalizma, to je birokracija i neću ostati samo na jednom takvom općem izjašnjenju, nego ću vas pozvat da se prisjetite svih parola osnovnih narodnooslobodilačke borbe. Pored njezinih najosnovnijih parola, da je to narodnooslobodilačka borba, njene parole su bile u velikoj mjeri umerjene na razlašćivanje privatnog vlasnika, dakle one starije frakcije buržuazije, buržuazije privatnog vlasništva poduzetništva, ali teško da bi se mogle identificirati neke parole, koje su bile određeno antibirokratske. E sad, te parole su vrlo brzo nestale poslije rata. Sukob sa Informbiroom 48.-50. je na jedan jedinstven način zaista revolucionarni momenat. Naime, tada se jugoslavenska revolucija našla u situaciji, da mora sačuvati svoj identitet ili da se izgubi u okviru državnog kapitalističkog sistema istočne Evrope – stalinizma, ili točnije da kažem, našla se u procjepu između dva velika državno kapitalistička blokovska sistema – onog na Zapadu i onog na Istoku. I u tom procjepu, u toj potrebi, da opstane u svom vlastitom identitetu, jugoslavenski komunisti su potražili identitet iznad ta dva sistema, iznad

državnog kapitalizma i tu se smešta radjanje samoupravljanja kao jedne negacije državnog kapitalizma i tu birokracija kao vodeća frakcija buržuazije u okviru državnog kapitalizma postaje službeni neprijatelj, klasni neprijatelj i dalje, sva naša kasnija ideja i programi politički su izrazito antibirokratski i takav je i sam program SKJ. Tu međutim u toj fazi imamo jasan antibirokratski karakter, međutim u pogledu antitehnokratskog karaktera nismo nikad bili barem u to vrijeme, nikad nismo bili sasvim jasni. Tehnokracija je sasvim lijepo nalazila prostora unutar samoupravljanja, da se bori protiv države, pozivajući se na samoupravljanje, da u svakom malom konkretnom pitanju zaštiti samoupravna prava radnika, a zapravo svoja »samoupravna« prava. Da vas ne bi začudilo, ja ću se čak pozvati na jedno mesto sa programa SKJ, gdje se govori o razgradjivanju samoupravljanja i o snagama koje su sklone razgradjivanju samoupravljanja, to su naravno buržuaske snage, koje će biti sklone da samoupravljanje svedu na državno-kapitalistički odnos i na tehnokratski odnos. Ako se radi o državno-kapitalističkom odnosu, da povežu vrhušku poduzeća sa općinom, sa komitetom, kad se radi čak o malim lokalnim sredinama ili uopće z državnom vlašću u republici, u federaciji, da razviju medjurepubličke nesuglasice itd. Kad se radi o tehnokraciji, ona će opet vrlo često pod okriljem samoupravljanja nastojati, uspostaviti odnose kakvi postoje u suvremenoj krupnoj korporaciji i njoj će čak biti sasvim pogodno u pojedinim momentima, da pojedine najaktualnije političke ideje sasvim prihvati i da nadje u okviru njih prostora; recimo njoj uopće nije teško kolektivno rukovodjenje, jer u suvremenoj i krupnoj korporaciji takvo rukovodjenje najčešće postoji. Ona će nalaziti, da je modernizacija potrebna, koliko je potrebna u razvijenim korporacijama, s kojima se ona susreće. Sve su to bila neka nabacivanja, koja djelom možda već diraju u ova zadnja pitanja ili koja sam htio ubaciti, da kvalificiram tu tvrdnju, da je jugoslavensko društvo jeste diktatura proletarijata.

Onda dalje. Jedan od oblika, po kojemu je taj milje, milje proletarijata, je sasvim sigurno samoupravljanje. To je revolucionarna vizija. Međutim sad sam govorio da u okviru samoupravljanja mogu naći svoj prostor, i nalaze ga, i razgradjuju samoupravljanje uistinu i druge društvene snage, to je buržuaske društvene snage, one koje su svjetsko historijski aktualne, pri tome mislim prvenstveno na birokraciju i tehnokraciju.

I time se zapravo opet stvara onaj svijet, protiv kojeg je Marx na kraju i stvarao teoriju višaka vrednosti. Samo bi trebalo bolje poznavati neku povjest ekonomske misli nego što je ja poznajem, pa bi se moglo pokazati, kako su mnoge sadašnje ekonomske misli zapravo sadašnji oblik 200 godina starih ekonomskih misli protiv kojih je Marx i stvarao svoju -, što ja ne znam dovoljno - kritiku političke ekonomije.

Sada bi se hteo navezati na vaše prvo pitanje, koje su povjestno odlučujuće tačke klasnog sukoba u toj posebnoj formi društvene produkcije. Ja bi ih tražio u načelu najprije unapred. Gledao bi, šta je u svjetskim razmerima, šta je svjetsko historijski aktualno, svjetski sukob je otvoren u današnjem svijetu i koji je svjetski sukob u temelju suvremene svjetske krize, jer je to siguran put ka tome, da vidimo, šta će kod nas sa naročitom istorijskom snagom da se probije, koji su dakle glavni subjekti jedne strane klasnog sukoba u tom našem specifičnom prostoru i opet ću reći, oni koji su glavni u svjetskim odnosima. To je po mojoj analizi birokracija i tehnokracija, jedan sukob između ta dva djela buržuazije i to na prolazu između jednog stupnja kapitalizma, kojeg smo zvali državni kapitalizam i u kome je u središtu bila država i njen klasni supstrat, to je birokracija i jednog višeg stupnja kapitalizma, kome su u središtu krupne korporacije i koji se očividno oblikuje prema kraju 20. stoljeća i treba je očekivati mnoge, sasvim nove pojave, u smislu nekog nestajanja nacionalne države kao što neki najnadahnuti ideolozi krupnih korporacija govore o tome, kako su države ostatak 19. stoljeća itd., kako će se umjesto međunarodnih odnosa mora govoriti o medjukompanij-

skim odnosima na prelazu u 21. stoljeće. Naravno, da će o tom jednom novom višem kapitalu još uvijek kapitalističkom svijetu eksistirati i pojedine zemlje, kakve su sada možda u nekim drugim povezivanjima, raznim integracijama itd. ali će svakako ostati država kao taj aparat društva, odnosno aparat vladajuće klase, ali će pri tome biti po mojoj analizi jedan promjenjen odnos snaga unutar buržuazije, u kojoj će premoć imati tehnokracija. To je onaj dio buržoazije, u kojoj će premoć imati tehnokracija. To je onaj dio buržuazije, koji svoju društvenu egzistenciju zasniva na suvremenoj krupnoj korporaciji i te društvene snage su kod nas također na djelu, aktivne su, djeluju, bore se u okviru tog našeg specifičnog miljeja.

Kako se one bore? Njima je dat milje sa samoupravljanjem kao jednom općom vizijom razvoja našeg društva, ali govorio sam ranije – one se savim ljepo snalaze u okviru aktuelno postignutog oblika samoupravljanja. Njihovi sukobi su ponekad koncentrirani kao što ste vi hteli, unutar samoupravnog robnog karaktera našeg društva.

Ja bi prije svega htio reći, da su meni samoupravno i robno u jednoj krajnoj liniji suprostavljene stvari, sukobljene stvari, nužno sukobljene stvari. Ja gledam samoupravljanje kao jedno nadilaženje svjeta robne proizvodnje. Ja gledam samoupravljanje kao jedan revolucionarni program jednog novog višeg odnosa medju ljudima, koji nadilazi i robnu proizvodnju i nadilazi samu odjeljenost ekonomske i političko ideološke sfere kao jedan celoviti odnos sasvim višeg tipa. Naravno, on mora trpiti robnu proizvodnju na suvremenom stupnju, ali toliko koliko mora trpiti buržuaziju na suvremenom stupnju kao svjetskohistorijski aktuelnu. *Dakle, ja vezujem robnu proizvodnju kod nas uz postojanje buržuazije. A ne mislim, da je robna proizvodnja socijalistička robna proizvodnja.* Naravno, da će te frakcije buržuazije, koje su kod nas na djelu, težiti ka naglašavanju tog elementa robne proizvodnje i mislim da ideolozi t.z. socijalističke robne proizvodnje zapravo jesu ideolozi buržuazije kod nas, koji teže, da razgrađuju samoupravljanje a ne da ga grade. Prije svega recite, dali može biti samoupravljanje u okviru – dobro, pojam poduzeća smo sad naišli u okviru pojma udruženog rada – dali može unutar pojedine čelije društva biti samoupravljanja, a da ukupno društvo bude društvo tržišta robne proizvodnje? Sad opet onda, naravno, prisutna je bila u njima, kod onih, koji su koncipirali udruženi rad kao asocijaciju proizvođača kao integralno samoupravljanje, upravo nadilaženje tog stanja. Medjutim unutar tog nadilaženja opet će te frakcije buržuazije nalaziti svoje nove prostore, samoupravno sporazumevanje i dogovaranje može nekad biti sasvim slično raznim kartelskim sporazumima, ocjenama itd. o sirovinama itd. i to po nekim sasvim poznatim i posve kapitalističkim pojmovima. Recimo bankarstvo, i impostiranje u taj sistem. Dakle, sve naše vizije trebamo gledati kao takve koje nastaju na tlu jedne konkretne klasne borbe i gde će svaka klasna snaga na kraju krajeva sprovesti svoj klasni interes, pa makar ga ponekad bila prisiljena zaodjevat i njemu na izgled strane političke, idejne formulacije itd.

Šta ima recimo u koncepciji udruženog rada. Ovaj koncept je s jedne strane povjestni projekt koji ide u smjeru asocijacije slobodnih proizvođača, a s druge strane imamo posla sa jednom terminologijom, sa jednim teoretskim konceptom, koji je koncept klasične politične ekonomije, znači pred-Marxovski koncept koji govori o radu, a upravo je rad taj koji održava i kapital odnos, i htio bih pitati, dali nije u samom ovom konceptu već implicirano ova protuvriječnost izmedju s jedne strane istorijskih interesa proletarijata i s druge strane snaga buržuazije, koje u ovoj koncepciji sahranjivaju svoju klasnu sadržinu?

Sad ću vam reći nešto, što je vjerovatno neobjavljivo. Moja hipoteza za razmišljanje bi bilo ono, što implicira vaše pitanje, vaše pitanje zapravo implicira ovo što ja mislim. Ako se sjetite onog što smo govorili o uvlačenju proletarijata u politički pokret buržuazije, ja bi grubu, bar kao hipotezu dok ne znam ništa

bolje o udruženom radu, ja bih rekao, da je to čisti primer, kako tehnokracija uvlači proletarijat u svoj politički pokret. To znači prevlast tehnokracije nad proletarijatom ali gledano unutar buržuazije prevlast tehnokracije nad birokracijom, sa uvlačenjem proletarijata na svoju stranu, dakle uvlačenjem u svoj politički pokret, u stvari ostvaranja ideologije i političkih parola, koje sve zapravo zamagljuju proletarijatu dalju sliku razvoja. Onda tu naravno na takvom tlu nastajaju koncepti udruživanja rada i sredstava itd. Ja pomišljam na to, da svaka savremena ideja koja nastaje u najširem smislu u okviru ideje klasne borbe proletarijata i komunističke revolucije, mora biti u stanju izdržati kritiku sa stanovišta nekih krajnjih vizija. *A krajnja vizija meni nije udruživanje rada i sredstava, nego ukidanje rada.* Dakle, svijet sa onu stranu nužnosti. Ja sam na jednom mjestu pomalo u zanosu rekao o viziji jednog budućeg svijeta, u kojem će rad biti neka vanjska nužda, jedan od oblika života ljudi, kao je što danas recimo sport ili umjetnost ili tako nešto, kojim će se i čak baviti manji dio ljudi. A ne ono što danas zovemo radom. Svaka savremena vizija daljeg napredka, koja bi općenito bila na putu neke klasne borbe proletarijata, bi morala biti nekako čitka i izdržati kritiku sa stanovišta tih krajnjih vizija. Ova sadašnja vizija – mislim da se o njoj mora dosta razmisliti.

ZA RAZREDNO ANALIZO ŠOLSkih ODNOSOV

Razprava o knjigi Steinarja Kvaleja *Izpiti in gospostvo*

Ob izidu knjige Steinerja Kvaleja *Izpiti in gospostvo* je 10. decembra 1981 Marksistični center na Pedagoški akademiji v Ljubljani pripravil razpravo o knjigi s problematizacijo naše šolske prakse in jo v celoti objavljamo na tem mestu. Ker razprava ni bila snemana, smo vse razpravljalce ustno in pisno zaprosili, da svoje prispevke z razprave v čim bolj avtentični obliki zapišejo, česar so se v glavnem tudi držali. Do zaključka redakcije nismo prejeli prispevka Slavuja Žižka; kot smo razpravljalce pisno obvestili smo v takem primeru za objavo pripravili uredniško poročilo na podlagi zapiskov z razprave.

Uvodoma sta glavni in odgovorni urednik nove knjižne edicije **Knjižnica revolucionarne teorije** (Krt), v kateri je kot prvo izšlo prav Kvalejevo delo, predstavila samo edicijo in njen program. Obsežnejši prispevek Francija Pivca pa je igral vlogo uvodnega razmišljanja, ki naj bi dopolnjevalo Kvalejevo delo s prikazom jugoslovanskega raziskovanja izpitov, hkrati pa naj bi bilo tudi iztočnica za razpravo o aktualnih vidikih te problematike in izobraževalnega procesa sploh pri nas.

Razpravi je prisostvovalo prek petdeset študentov, pedagoških delavcev in družboslovcev, med njimi jih je v njej enajst aktivno nastopilo s svojimi prispevki. Poleg avtorskih zapisov posameznih diskusij z razprave pa objavljamo v **oddatku** tudi nekaj prispevkov udeležencev, ki se med samo razpravo niso utegnili prijaviti k besedi ali pa se je sploh niso utegnili udeležiti zaradi drugih obveznosti in so jih zato oddali za objavo kasneje. Naslovi teh tekstov so večinoma oblikovani redakcijsko.

Uredništvo

***

Igor Bavčar, glavni urednik Krta:

V naši družbi je marksizem postal medij izražanja razredno antagonističnih družbenih interesov. Znotraj dela ZSMS se nasprotja v marksizmu samem kažejo tudi v vztrajnem razmejevanju med tim. »idejno-političnim« in »marksističnim« izobraževanjem, med »praktičnim« in »teoretičnim« izobraževanjem. Direktna posledica tega so razmere, v katerih se v ZSMS izobražuje v glavnem – prakticistično, marksizem pa ostaja osebna preokupacija nekaj posameznikov, ki se z njim ukvarjajo ljubiteljsko in ozko v raznih marksističnih krožkih ipd. Izhajajoč iz tega, da množica mladih ljudi, ki so organizirani v ZSMS pozna prakticistično plat življenja veliko bolje kot pa tisti, ki se za tako izobraževanje zavzemajo in da je potrebno pričeti z resnim teoretskim delom ter množičnim razširjanjem marksizma v organizaciji sami, je bila ustanovljena Knjižnica revolucionarne teorije – KRT. KRT je organizacijsko vezan na program teoretskega dela v ZSMS in zato ni preprosto »še ena založba«, kot bi radi nekateri v svoji osebni ogroženosti interpretirali pojav tega podjetja, in ga v imenu neke »stabilizacije« in nekakšnega »povezovanja knjižnih programov« že v začetku zatolkli. To podjetje je vezano na samostojnost, neodvisnost in politično delo družbenopolitične organizacije.

Pomen KRT-a pa je ključen še zaradi nečesa. Zaradi angažiranja mladih ljudi, omogočanja njihovega uveljavljanja in uveljavljanja njihovih interesov, s čimer KRT opravlja veliko mobilizacijsko vlogo, ki je le mobilizacijska vloga množične frontne organizacije, kakršna mora biti ZSMS. In da takšna bo, je potreben tudi KRT. Tu gre za prevajalce, mlade strokovnjake in znanstveno-pedagoške delavce, ljudi, ki bodo sodelovali pri pripravljanju znanstvenega aparata knjig, sodelovali pri njihovem razširjanju s predavanji, seminarji, okroglimi mizami itd. Osnova, ki jo za to ponuja organiziranost ZSMS, daje priložnost, da teorija resnično postane realna sila, ki bo zajela množice. Res pa je, da so to šele začetki, ki se težka porajajo.

Izdajatelj, zaenkrat je to še vedno Univerzitetna konferenca ZSMS, je bil pri teh začetkih v izredno pomoč tistim, ki so se tega podjetja lotili prostovoljno, aktivistično in tako, da je v pripravi knjig izpadla cela vrsta stroškov, ki bi knjigo naredili dražjo. Namen zbirke je ravno cenena in lahko dostopna knjiga in na tem bomo vztrajali. Prav tako pa je potrebno omeniti pomoč Kulturne skupnosti Slovenije in Fonda za raziskovalno in publicistično dejavnost pri CK ZKJ, ki sta s subvencioniranjem pravzaprav omogočila izdajo in ustanovitev zbirke.

Tomaž Mastnak, odgovorni urednik Krta:

Naj na kratko predstavim program Knjižnice revolucionarne teorije. KRT ne skriva, da je marksistična knjižna zbirka. A k temu sta potrebni dve pojasnili oz. dopolnili.

Prvič, prednostna naloga KRT je izdajanje izvernih del mlajših marksistično usmerjenih in družbenokritično angažiranih avtorjev, ki drugje iz različnih razlogov, ki pa niso razlogi znanstveno teoretske ravni, nimajo prave možnosti objavljanja. Pri tem ne gre le za izvorna knjižna dela, temveč tudi za angažiranje prevajalcev, piscev uvodnih študij in znanstvenih aparatov k posameznim publikacijam, pa redaktorjev, lektorjev in še kaj. S tem KRT opravlja mobilizacijsko vlogo in nalogo, ki ni nepomembna: k sodelovanju in s tem k organizirani družbeni aktivnosti priteguje že oblikovane, predvsem mlajše kadre, ki jih ustaljene oblike znanstvene in raziskovalne, pedagoške ter publicistične oz. založniške dejavnosti ne zajemajo – oz. jih ne zajemajo ustrezno in dovolj – obenem pa takšne kadre oblikuje.

Drugič, KRT nasprotuje in bo nasprotoval tistim oblikam marksizma, ki so se uveljavile pri nas, ki ljudi, v prvi vrsti mladino, ne pritegujejo, marveč jih celo odbijajo, odvrtačajo od revolucionarne teorije in ubijajo interes zanjo. Na kratko rečeno, gre predvsem za marksizem kot apolegetiko oz. »legitimacijsko znanost« ter za šolski in akademski marksizem. Vsem trem je skupno, da marksizem izvzemajo iz revolucioniranja danih družbenih razmerij, iz revolucionarne prakse, bralca oz. poslušalca pa idejno dezorientirajo in politično demobilizirajo. Nasproti tem oblikam marksizma (prav tako pa proti različnim nemarksističnim in protimarksističnim teoremom in ideologemom) se bo KRT z vsemi močmi trudil afirmirati revolucionarni marksizem ter revolucionarno afirmirati marksizem. Spet na kratko rečeno: marksizem kot konstitutivni moment razrednega boja, življenjsko vezan na vse tiste družbene sile, katerih vsakdanji in zgodovinski interes je revolucionarna realizacija socializma; marksizem, povezan z aktualnimi družbenimi problemi in vprašanji, z vsakdanjim življenjem in bojem ljudi in angažiran pri njihovem radikalnem reševanju; teorijo, ki se odziva na odprta družbena vprašanja in odpira relevantna družbena vprašanja. Rehabilitirati želimo marksizem kot revolucionarno teorijo.

Program edicije se – v celoti vzeto – deli na naslednje problemske sklope:

- izdajanje del klasikov in virov marksizma;
- izdajanje del o zgodovini delavskega gibanja s posebnim poudarkom na zgodovini teorije v delavskem gibanju in s posebnim ozirom na zgodovino delavskega gibanja pri nas;
- izdajanje sodobne domače in svetovne marksistične in siceršnje napredne angažirane teoretske literarne produkcije.

V letošnjem letniku bo izšel še izbor Engelsovih spisov o prvem zvezku Marxovega »Kapitala« z naslovom »Proti zaroti molka«, za drugi letnik, tj. za leto 1982, pa je predvidenih pet knjig:

1. Marx/Engels: Kritika malomeščanskega socializma. Izbor tekstov iz let 1846–1848.
2. Aleksandra Kollontaj: Ženske v socializmu. Izbrani spisi o ženskem vprašanju.
3. Skupina (domačih) avtorjev: Študentsko gibanje 1968–1972. Marksistična analiza in kritika novejšje slovenske zgodovine.
4. Ciril Baškovič: ČSSR 1968. Kritika stalinizma in koncepcija nove družbe.
5. Leo Šešerko: Sohn–Rethel. Razmerje med blagovno in miselno formo in Alfred Sohn–Rethel: Umsko in telesno delo.

Za konec naj povem, da je prevod knjige, ki jo imamo zdaj pred seboj, čakal na objavo svojih deset let. Potrudili se bomo, da bo podobno aktualnim knjigam takšno čakanje v prihodnje prihranjeno in da bo v prihodnje čim več tovrstnih in podobnih knjig.

Toliko o tem, da bi lahko prešli k stvari, zaradi katere smo se zbrali – h Kvaljevski analizi gospodstva izpitov.

***

UDK: 371.27 (497.1)

Franci Pivec

IZPITI PO JUGOSLOVANSKO

Beograd 1966. Dragoslav Milanović je opisal primer z ene od beograjskih tehničnih fakultet. Študentje so več mesecev dresirali mačka, ki bi prinašal vprašanja iz dvorane, kjer se polagajo izpiti, v prostor, kjer bi delovala posebna ekipa študentov, opremljenih s priročniki in drugimi pomagali, ter vračal že končane izpitne naloge. Akcija je bila naštudirana s cirkuško preciznostjo, vendar je stari profesor vse skupaj nekako »zavohal« in večmesečni trud je padel v vodo.

Ljubljana 1965. Suspendiran je bil univerzitetni profesor, ki je že leta vztrajal, da prihajajo študente na izpite k njemu domov. Nobena od njih ni zbrala toliko smelosti, da bi to prijavila. Na koncu je to storil zaročenec ene od »izprašanih« študentk.

Maribor 1975. Na učiteljev naslov je prispelo pismo in naknadno še telefonski poziv, v katerem verjetno kak finančno podmazan inštalater predlaga ubogi pari – profesorju, da za kakšnih sto jurjev (lahko tudi več, ni problem!) »spusti« njegovo sicer uporabno punco, ki pač, reva, nekega predmeta ne more prebaviti.

To prav gotovo niso najbolj karakteristični primeri, na osnovi katerih bi lahko izoblikovali kakšne globlje sklepe o naravi visokošolskega izpita. Vsi vemo, da je dovolj izgovoriti magično besedo »izpit«, pa že vsakomur stopijo pred oči najbolj neprijetni in tesnobni trenutki, kar jih je kdajkoli v življenju preživljal. Odkar se zavedamo, nas ustrahujejo s takšnimi ali drugačnimi izpiti in vedno je to povezano s stresi, ki terjajo ogromno psihično in telesno energijo z zelo majhnim »izkoristkom«. Še najbolj čudno pri vsem tem pa je to, da o tem usodnem momentu življenja vemo tako zelo malo. Zdi se celo, da se zavestno odvrčamo od poglobitve v to vprašanje in da se v tem skriva tudi malo zlobe: če sem moral jaz prehoditi to kalvarijo, naj jo še drugi, če se hočejo »zvzeličati«.

Skušal sem zbrati nekaj podatkov iz tistega, kar je bilo v Jugoslaviji napisanega o visokošolskem izpitu. Dvomim, da celotna tematska bibliografija obsega kaj več kot dvajset člankov in razprav.

Poizkušajmo najprej nekoliko širše opisati, tako imenovano izpitno situacijo. Pri tem se bomo oprli na izsledke anket in intervjujev, ki jih je opravil dr. Milanović z beograjske medicinske fakultete. Njega je pritegnilo dejstvo, da na njegovi fakulteti odstopi od prijavljenega izpita kar 65 % študentov. Nekaj teh je posebej analiziral:

Študentki Z. K. se je vse »ustavilo«. Preprosto ne more več na izpit. »Strah jo je pred neuspehom in vedno bolj jo teži občutek manvrednosti, ker so ji boljši študentje ušli.« Sedaj razmišlja, če ni mogoče sploh »preneumna« za študij, ki si ga je izbrala in da so bile dosedanje dobre ocene samo naključne. Prej je manj razmišljala in več delala, sedaj pa se je stvar obrnila in ne more si pomagati. Ko vzame knjigo v roke se razjoče in vsega je konec.

N. P. je bila najboljša študentka v letniku. Zgodilo se ji je, da jo je zapustil fant. To je v začetku zelo mirno prenesla, ko pa je prišel čas izpitov, je »prišlo vse za njo«. Koncentracije je bilo konec, neprestano so se ji mešali občutki neuspešne ljubezni s slutnjami neuspešnega izpita. Pričela je piti in napravila samomor. Ali bi moral fant svoje občutke podrežati izpitnim rokom? Saj to je bedarija! Krivo je stanje, v katerega je študentka padla, ko je nastopil trenutek izpita.

Starejšemu študentu B. C. se je zgodilo, da ga je v trenutku, ko je šel ravno odjavit izpit, profesor z zvijačo zvil v kabinet in na svoje veliko presenečenje je izpit opravil. Sedaj že več let ne upa k nekemu izpitu, ki mu je še ostal in upa, da ga bo spet nekdo presenetil in bo izpit opravil, ne da bi sam to hotel. Kdo mu je kriv, če ne upa k izpitu?

»Prestrašeni« študentje, ki odjavljajo izpite, bežijo pred uspešnimi študenti in se zatekajo k agresivnosti ali v »solzno dolino« obupavanja in nenehnega jadikovanja: ni denarja (zelo pogostoma, ga res ni) ni stanovanja (zelo pogostoma ga res ni), ni sprostitev (zelo pogostoma res ni prave sprostitev, čeprav je lahko veliko preveč »zabitega« časa) itd....

Izredno veliko se študentje ukvarjajo z zbiranjem informacij o izpraševalcu. Evidentirajo se vsa njegova vprašanja za nekaj let nazaj, ki se jih lahko nabere nekaj sto. Posebej se izločijo tako imenovana »njegova« vprašanja. Ugotavlja se, ali je bolje k izpitu med zadnjimi ali pa na sredini. Natančno se ve, kako izpraševalec reagira na gola bedra, na frizuro, na prozorno bluzo, na kavbojke itd.... Organizirajo se pravi seminarji o umetnosti prepisovanja, raznih »odrešilnih« listkih in podobno. Za vse to izgubi študent tedne in mesece, ko bi lahko bral pametne knjige in se ukvarjal s koristnimi zadevami.

Za neuspeh pri izpitu navajajo študentje kar 68 različnih razlogov. Od tega so jih 45 vzeli nase, 23 pa so jih naprtili izpraševalcem. Na svoji strani vidijo naslednje razloge: neznanje, težki življenjski pogoji, slabo zdravje, šibka volja, lenoba, preobremenjenost s poukom, utrujenost, površnost, strah, premalo samozaupanja, sramovanje pred prijatelji, občutek manjvrednosti, občutek krivde pred starši. Pogostoma se med razlogi navaja smola in različne slučajnosti (vse so preštudirali, samo tistega ne, kar so bili vprašani). Mnogi zatrjujejo, da so znali vse, pa tudi to ni bilo dovolj. Nadalje navajajo neprespanost, neskoncentriranost, jecljanje, zaljubljenost itd.... Mnogi omenjajo »izpitno tremo«, zaradi katere niso spravili iz sebe niti besedice.

Zanimivo je, da so v veliko večji napetosti tisti študentje, ki s svojo pripravljenostjo reflektirajo na višje ocene. Mnogi mirnejši so tisti študentje, ki pristopijo k izpitu na pol pripravljeni in »nimajo kaj izgubiti«.

Na naslov izpraševalca grede naslednje pripombe: splošna nerazpoloženost, ali je imel ta dan družinski prepir, kako je spal, ali je dolgo čakal na mestni avtobus, subjektivnost ocenjevanja, neobvladane lastnega predmeta, emocionalna intoleranca, intelektualna nečimernost, želja da se s strogostjo pri izpiti »odkupi« za strokovno nesposobnost itd....

Splošno študentsko spoznanje je, da izpraševalci ocenjujejo na osnovi »halo efekta«, potem ko vidijo predhodne ocene v indeksu.

O nenormalnosti izpitne situacije pričajo podatki o fiziološkem stanju kandidatov, ki jih je med izpitom pregledal zdravnik:

KANDIDATI	A	B	C	D	E
Krvni pritisk pred izpitom (AT)	150/100	130/80	110/100	145/90	140/80
Krvni pritisk po izpitu	120/80	120/80	110/90	140/80	150/100
Puls pred izpitom	107	105	95	102	120
Puls po izpitu	65	90	72	100	114

Vsakomur je jasno, da v takšnem stanju stresa res ni mogoče pokazati kakšne briljantne razsodnosti ali potrditi brezhiben spomin, kar vse pričakujemo od študenta pri izpitu.

Na univerzi v Nišu so se nekoliko več ukvarjali z raziskovanjem študentovskih mnenj o izpiti (raziskava dr. Petra Kozića). Anketirali so 276 študentov neposredno pred ali po izpitu. To so bili študentje pretežno družbenih ved, raziskava pa je bila opravljena v dveh zaporednih študijskih letih. Napravili smo najkrajši možen povzetek rezultatov raziskave.

Prva skupina vprašanj se je nanašala na organizacijske in »tehnične« momente izpraševanja.

Vprašanje	%od skupnega števila anketiranih
Kakšna oblika izpraševanja vam bolj leži:	
- ustni izpit	65,5
- pismeni izpit	31,52
Ali imate raje:	
- da sami vlečete vprašanja	81,52
- da se vprašanja postavljajo sproti	16,30
Ali vam je pri odgovarjanju olajšano:	
- če dobite podvprašanja	70,65
- če vas pustijo pri miru	26,45
Vam odgovarja večje število osnovnih vprašanj:	
- dve vprašanji	7,61
- tri vprašanja	44,57
- več vprašanj	41,67
Ali raje polagate, če ste:	
- prvi na vrsti	34,7
- nekje v sredini	47,55
- pri koncu	11,96
Bi odgovarjali bolje, če bi vam pustili na hitro pregledati zapiske? Da	87,00
Ali menite, da je treba vse ocene:	
- javno objaviti	44,20
- ni treba objavljati	44,30
Ali vam je lažje, če ste pri izpitu sami? Da	55,43
Ali vas moti prisotnost drugih študentov?	Da
44,20	

Očitno je, da študentje v večini ne marajo pismenih izpitov. Razvoj preizkušanja znanja v visokem šolstvu pa se ne opira kaj prida na njihovo mnenje in vse več je pismenih izpitov (nekateri temu pravijo testi, drugi naloge objektivnega tipa

itd...) tudi pri tistih predmetih, kjer to že po zdravi pameti ni primerno. Običajno se v takšnih primerih prehod z ustnega na pismeni izpit utemeljuje z ekonomijo časa. Le poredkoma pa se zavedamo, da ta sprememba sama po sebi prinaša nižjo oceno, iz preprostega razloga, ker študent »ni v stanju«, da bi lahko »dal vse od sebe«.

Ogromna večina študentov (81,00 %) je mnenja, da bi odgovarjali bolje, če bi lahko sami izbirali (»vlekli«) vprašanja. Študentje torej ne zaupajo prav posebej v objektivnost izpraševalcev, da ne bodo delili vprašanj po simpatijah. V literaturi o izpitih bomo našli precej primerov, ki to nezaupanje potrjujejo.

Spet pa lahko iz ankete ugotovimo, da študentje ne nasprotujejo podvprašanjem in podobnim učiteljevim »intervencijam«. Bolj pogosto se dogaja, da učiteljem ni do kakšnega posebnega »naprežanja« pri izpitih in vse preradi smatrajo, da so opravili svojo nalogo, ko so postavili vprašanja. Oceniti znanje človeka pa vendar ni tako preprosta zadeva, da bi se lahko učitelj na izpitu obnašal kot kakšen knjigovodja. Kot vidimo, tudi študentje pričakujejo angažiran učiteljev odnos.

Podatki nadalje kažejo, da so študentje zelo razsodni glede tega, kdaj je najprimerneje opravljati izpit v nekem izpitnem roku: med prvimi, med zadnjimi ali v sredini. Večina se je opredelila za sredino. V začetku učitelj še nima pravega kriterija in se še ni prav izkopal iz dnevnih skrbi. Proti koncu pa se ga loteva utrujenost in razdraženost, ki zopet vplivata na potek izpita. Najbolj primerna je torej sredina. Te dileme pa bi odpadle, če bi normirali maso študentov v enem izpitnem dnevu na 10 do maksimalno 15 študentov.

Nesmiselno se bo nekomu zdelo vprašanje, ki je bilo postavljeno študentom, ali bi odgovarjali bolje, če bi med izpitom lahko mimogrede pogledali v zapiske, priročnik in podobno. Za mnoge je to absolutno nezdržljivo z bistvom izpita. Vsi pa vemo, da študentje po pravilu znajo mnogo več kot povedo na izpitu. To velja konec koncev za vse strokovnjake, tudi tiste najvišjega ranga. Zakaj ne bi potem študentu pustili, da potem, ko je dobil vprašanje, za trenutek »pokuka« v svoje zapiske. Pri tistih, ki so res študirali bo temu sledila »erupcija« dejansko osvojenega znanja. Mi pa se na izpitih obnašamo kot tiste vrste prometni policaji, ki se skrivajo za vogali in škodoželjno oprezajo, kje bo kdo zagrešil kakšen prekršek, da ga bodo »zašili«, namesto da bi se postavili na vidno mesto kot opozorilo reda in discipline.

Po anketi sodeč približno enak delež študentov zagovarja ali nasprotuje javnemu polaganju izpitov in objavljanju izpitnih ocen.

Zanimiv je tudi tisti del ankete, ki se nanaša na način priprave izpita:

VPRASHANJE

% odgovorov

Kako se bolje pripravite na izpit:

- če delate v skupini	36,96
- če delate individualno	51,09

Katere oblike učenja se poslužujete:

- tihega branja	40,53
- glasnega branja	27,54
- pripravljanja ekscerptov	30,43

Kdaj dosegate najboljše izpitne uspehe:

- v junijskem roku	49,52
- v septembrskem roku	13,41
- v januarskem roku	24,64

Kaj nam pokažejo odgovori? Večina študentov zagovarja individualno pripravo na izpit. Skoraj zagotovo to ni dobra navada. Večini študentov se dogaja, da imajo odgovor na »konci jezika« pa ga ne zmorejo formulirati. Če bi se pripravljali skozi razpravo v študijski grupi, se jim kaj takega ne bi zgodilo. Zakaj se torej študentje ne opredelijo na skupinski način študija? Ker bi bilo treba v smislu skupnega dela preoblikovati celoten visokošolsko pedagoško-raziskovalni proces. Ali ne bi bili tudi učitelji uspešnejši, če bi delali teamsko?

Iz odgovorov glede najustreznejših izpitnih rokov, lahko sklenemo, da sodi izpit v čas takoj po končanih predavanjih. Vendar vseh izpitov ni mogoče opraviti v junjskem roku? Toda tudi vseh predavanj ni treba končati šele 31. maja. Študentje sami nas navajajo na kurzni sistem študija.

Na vsak način si učitelji in študenti v pogledih na izpit niso kaj prida blizu. Ostaja pri tem, kdo bo koga? No, vsaj to vprašanje je pri visokošolskem izpitu jasno.

RAZPRAVA

Pavel Zgaga, Pedagoška akademija, Ljubljana

Opozoril bi rad na dimenzijo, ki se najpoprej tiče samega avtorja, mislim pa, da je za našo razpravo daljnosežnejša. Steinar Kvale je po profesiji psiholog, toda svoje vrste. Problematiziranje izpitne problematike ga namreč z ožjega strokovnega stališča vodi k globalni, družbeni problematizaciji predmeta raziskovanja, in nazadnje do eksplicitnih marksističnih stališč. Kot bi sicer kdo lahko oporekal temu ali onemu momentu v teh stališčih – in sam to kasneje nameravam, nikakor ne moremo mimo dejstva, na katerega sem hotel opozoriti: v Kvalejevi knjigi nimamo opravka samo s preobrazbo določene specifične strokovne, posebnostno-znanstvene problematike v takšno miselno celoto, ki ustvarja revolucionaren potencial, pač pa hkrati z neko **osebno preobrazbo**, preobrazbo meščanskega psihologa v njegovi specifični socialno apologetski funkciji (»Včasih se nam zdi, da so meščanski psihologi plačani za to, da vedenja človeka v kapitalistični družbi razlagajo, ne da bi pri tem denar sploh omenjali« ipd., str. 124) v materialističnega dialektika, ki se zaveda subverzivnega značaja svoje metode. Dogodki leta 1968 – v tem času se je knjiga porajala – gotovo imajo svoj vpliv na to preobrazbo, toda brez drugih, inherentnejših vzrokov bi ostala le zgodovinska kurioziteteta. Takšne vzroke pa vidim predvsem v Kvalejevem doslednem razvijanju in enako doslednem osveščanju vseh tistih protislovij, ki jih je dejansko zgodovinsko posredovanje postavljalo pred lupo pozitivistične, »nadzgodovinske« in torej »nadrazredne« znanosti, v katere tradicijah je Kvale očitno rasel, ki pa jih je enako očitno tudi prerastel.

Po takšni poti torej prihaja avtor do vzpostavljanja za analizo šolskega procesa daljnosežnejših odnosov, ki so sicer v njegovem delu že od začetka prisotni, skriti kot analogija že v naslovu knjige: odnos vzgojitelj (vzgjajani, izpraševalec) izprašani itd. se sprva sicer res le skozi določene analogije veže na odnos gospodar (hlapec, ki si ga Kvale sposoja (sicer prav tu ne ravno z največjim uspehom) iz Heglove **Fenomenologije duha**, da bi ga s stopnjevanjem analize oddaljil od golih analogij in vzpostavil z vidika **analize razrednih odnosov**.

Tako sprva sam pojem izpita fungira kot še čisto specifična kategorija neke posebne znanosti, potek nadaljnje analize pa naravnost **zahteva** njegovo razvitje kot **družbenozgodovinske kategorije**. Začetek je bil torej povsem nedolžen: raziskati negativne vidike visokošolskega izpita (realnost ocene; ustreznost, »humanost« izpitnega postopka itd.); rezultat Kvalejevega doslednega raziskovanja, ki se ni dalo omejiti v svoj abstraktno-pozitivni pojem »znanosti« in je zmoglo preživeti svojemu predmetu lastno dialektiko samo, pa ni v »humaniziranju«, v »ublažitvi« izpitnega postopka (tudi tega vidika sicer ne gre zanemariti zaradi stališč, ki jih je iz njega moč dalje razviti, v kolikor se ne odreče svojega izhodiščnega kritičnega položaja do izpitne situacije), temveč v radikalni spremembi tistih družbenih determinant, ki seveda zadevajo tudi izobraževalni proces in »v zadnji instanci« določajo tudi samo formo izpitov: »Reforme v partikularnem sistemu izpitov pustijo družbeno celoto nedotaknjeno, njena fundamentalna protislovja pa neublaženo zajemajo tudi izpite. Reforme bi tukaj kvečjemu lahko ublažile aktualne probleme izpitnih zadev in zakrile temeljna protislovja. Protislovja izpitnega sistema pa je mogoče razložiti šele z družbeno-zgodovinsko analizo izpitov, ki sami niso nič dokončnega, ampak skozinskih posredovani, samo še izraz antagonizmov družbene celote.« (str. 181)

Tu pa zdaj sledi, kot sem na začetku obljubil, moje oporekanje Kvaleju; toda kot kritika »znotraj družine«, iz istega globalnega stališča. Kvale posebej poudarja socialno-razporeditveno funkcijo **izpitov**, njihovo »rekrutacijsko vlogo«, če uporabim njegov termin. Pri tem poudarjanju analiza sicer ne spregleda, pač pa pusti preveč v ozadju dejstvo, da so koreni takšne vloge izpitov končno v **obliki neposrednega izobraževalnega procesa**, ki jo – spet »v zadnji instanci« – producira zgodovinsko določen način materialne produkcije: določena družbena organizacija dela posredno **zahteva** tudi določeno obliko izpitov, oz. **zahteva** tisto organizacijo izobraževalnega procesa, ki se zaključuje šele z izpitom kot birokratskim aktom posvetitve v določen resor družbene delitve dela. S pritiskanjem na vzvode, ki jih v izobraževanju obvladuje izpit kot institucija, se zadeve lotevamo pri repu in ne pri glavi. Menim, da je to točka, ki se jo Kvale premalo zaveda in v njej pravzaprav naseda v času okrog in po letu 1968 dokaj razprostranjeni iluziji o avtonomiji univerze, o njeni avtonomiji **od meščanske družbe**. Prav ta iluzija je kaj lahko uvertura v frazo o samozadostnosti univerze.

Izpit sam je torej le logičen zaključek in potrditev specifičnega, tj. zgodovinsko oblikovanega **načina produkcije znanja**. Četudi gledamo tedaj naš problem zgolj iz sfere izobraževanja, ne pa v veji tisti celovitosti, ki se jo natančno zaveda tudi Kvale, spremembe ni moč doseči v sferi izpitov, **evaluacije znanja**, pač pa v sferi neposrednega izobraževalnega procesa, **produciranja znanja**. Samo določena zgodovinska oblika tega procesa nujno in neizogibno zahteva tudi takšno izpitno situacijo, proti kateri vsaj od šestdesetih let sem visokošolsko – pa ne samo to – življenje povsem upravičeno protestira. Seveda, tako kot je uvid v ekonomske procese »najneposrednejši« v sferi menjave, tako je moč tudi protislovja šolskih odnosov najelementarnejše začititi v izpitni situaciji. Toda kot je punktualizacija **menjave** (in ne **produkcije**) kot momenta, v katerem naj bi bila utemeljena radikalna družbena sprememba, del delavskega gibanja premestila na pozicije malo-meščanskega liberalizma in demokratizma, tako bi enostranska orientacija na **izpite** (in ne na sam **neposredni izobraževalni proces**) rezultirala v podobni poziciji, prilagojeni na visokošolsko življenje in študentsko gibanje sploh. Sedanja oblika šolskih odnosov, znotraj katerih je sicer »hlapec« dosegel položaj »subjekta-na-papirju«, ne samo da z vso nujnostjo producira izpitno formo, temveč to formo tudi reproducira.

Dr. Marjan Kordaš, Medicinska fakulteta, Ljubljana:

Knjigo »Izpiti in gospostvo« Steinarja Kvaleja sem začel brati z naivnim upanjem, da bom v njej našel vsaj namig kaj storiti, da bi vsaj malo izboljšali naš sedanji izpitni sistem, ki pri nas (pa tudi drugod) razmeroma zelo slabo meri znanje, včasih pa ni ne validen, ne reliabilen, ne objektivni, ne relevanten, in je v izjemnih primerih celo nehuman.

Recepta, ki bi vse te pomanjkljivosti na mah odpravil, seveda ni in tako kot v drugih knjigah, ni tega recepta tudi v tej. A ko sem jo prebral, sem bil razočaran, saj na mnogih mestih izzvani kot pamflet, napisan proti vsem učiteljem. Menim, da je napaka, da avtor ob takšni problematiki ni obravnaval vrste izpitov, njihove posamezne prednosti in pomanjkljivosti. Avtor se sploh ni dotaknil tiste vrste izpita, ki posnema konkretne razmere na bodočem delovnem mestu. Bralec dobi vtis, da se danes (1981) še vedno in povsod od študenta pričakuje, da znanje le reproducira in da se še vedno zatira takšno obliko preverjanja znanja, ki zajema študentovo samostojno delo. Četudi je v knjigi poglavje o motivaciji, avtor ne razpravlja o žalostnem dejstvu, da je danes večina študentov (tudi pri nas) verjetno ekstrinzično motivirana za svoj študij, da je za takega študenta ne le izpit, temveč ves njegov študij nasilje. To nasilje pa ni nasilje učitelja nad študentom, marveč nasilje tega študenta nad samim seboj. Zato ostane nasilje tudi takrat, če bi bil študijski sistem idealen. Za ekstrinzično motiviranega študenta ni sistema, s katerim bi bil študent lahko zadovoljen! Avtor zagovarja stališče (tako kot študentje na splošno), da je študent na izpitu v 'stanju stresa' ali 'izpitni strah' je res neprijetna reč. Vendar na delovnem mestu si človek ne bo mogel privoščiti privilegija izpitnega strahu. Avtor gre molče prek dejstva, da mora biti študij tudi priprava za delovno mesto, kjer je zaradi odgovornosti strah neprimerno večji, kot na izpitu, pa kljub temu ne opravičuje napake. Avtor nikjer ne obravnava problema odgovornosti študenta. Avtor tudi citira zdaj že pokojnega Mao Ce-tunga, da bi bilo treba vprašanja študentom objaviti vnaprej in jim dopustiti, da jih rešujejo s pomočjo svojih knjig. Na delovnem mestu, žal, ne dobimo vprašanj vnaprej. Če npr. pokličejo zdravnika k bolniku, zdravnik navadno ne dobi vprašanj vnaprej! Če pa se ne oziram na to kruto dejstvo, damo študentom vprašanja vnaprej in jih navajamo na reševanje problemov s pomočjo knjig (naj jih rešujejo doma in naj se ocenijo sami!) se izkaže, da ne znajo uporabiti ne le svojih knjig, marveč tudi svojih zapiskov ne.

Morda bi bilo udobno študirati na univerzi, kjer ni izpitov. Bojim se pa, da ni veliko ljudi, ki bi si za svojega zdravnika izbrali človeka, ki je šel skozi takšen vzgojno-izobraževalni proces.

Knjiga je bila napisana okoli leta 1970; njen nastanek je očitno povezan s študentovskimi nemiri l. 1968. Menim, da je zastarela. Bodoče študentovske generacije pa jo bodo (tudi pri nas, morda pa samo pri nas) s pridom uporabile z namenom, da bi si olajšale razmere pri izpiti. Bojim se pa, da to ne bo prispevalo ne k njihovi vzgojenosti, ne k njihovem znanju in ne k njihovem občutku za odgovornost.

Dr. Barica Marentič Požarnik, Filozofska fakulteta, Ljubljana:

Glede na svoj interes za visokošolsko didaktiko in približno 15-letne izkušnje z visokoškolskim poučevanjem bom govorila predvsem o možnostih izboljšanja visokoškolskih izpitov, čeprav so to – v smislu Kvalejevega pristopa – le »igrice v peskovniku«, ki ne morejo rešiti bistvenih protislovij.

Dejstvo je, da visokoškolski učitelji večinoma zelo malo vedo o izpiti in oce-

njevanju, in da so za to (in za svoje pedagoško delo nasploh) slabše usposobljeni kot npr. ocenjevalci gimnastičnih vaj, kot ugotavlja Kvale. Tudi raziskav je malo (nekaj več na osnovnih in srednjih šolah), obstoječi rezultati se dosti ne upoštevajo. Na drugi strani pa izpiti **usmerjajo študij**, so v tem odločilnejši, kot vsi deklarirani cilji in programi, ki jih trenutno spet preoblikujemo ob trošenju veliko časa in energije. Študentje se učijo tako in toliko, kot ugotavljajo, da se od njih zahteva na izpiti (po nekih tujih raziskavah je nad 85 % izpitnih vprašanj ne dvigne nad nivo gole reprodukcije dejstev, raziskavo te vrste bi veljalo opraviti pri nas).

»Rekrutacijska funkcija« izpitov je pri nas morda trenutno nekoliko manj izrazita, saj uspeh na izpiti določa predvsem trajanje študija (izpit se lahko ponavlja praktično v nedogled). Delno so od višin ocen odvisne štipendije, ne pa npr. dostop do »boljših« služb – tam se ne sprašujejo po višini ocen med študijem. Socialna selekcija se izvrši že na prejšnjih stopnjah šolanja (raziskave Centra za razvoj univerze kažejo, da je socialna struktura študentov pri nas sicer močno izkrivljena, da pa je približno enaka ob vpisu in ob diplomiranju). Situacija pa se bo žal zaostрила, če bomo omejevali vpis na večjem številu višjih in visokih šol in bodo sprejemni izpiti prevzeli »rekrutacijsko funkcijo«.

Kvale na str. 115 omenja kot karikaturo obrnjeno situacijo, da študentje enodimenzionalno ocenjujejo učiteljeve pedagoške zmožnosti in to »javno razobesijo na črni deski« – to se je pri nas dogajalo pred leti npr. na ekonomski in strojni fakulteti. Sodelovanje študentov v ocenjevanju pedagoških zmožnosti ne bi smeli jemati formalistično, ampak kot možnost za dialog o izboljšanju pedagoškega procesa, za dogovarjanje o optimalnih načinih osvajanja stroke in ob tem tudi njenega razvijanja. Ekspanzije visokega šolstva pri nas ni spremljalo urejanje objektivnih pogojev za študij. Tako se srečujemo s prostorsko stisko, s premajhnim številom učiteljev in zlasti asistentov, s pomanjkanjem učnih pripomočkov in celo osnovne literature. Na FF imamo npr. kronične težave že z razmnoževanjem najosnovnejših tez in drugih pripomočkov za študente. Sama imam v letnikih, kjer je bilo včasih 20 ali 30 študentov, sedaj 80, 100 ali več (pri skupnih predmetih tudi več sto). Pri reelekcijah se »obrestuje« predvsem vlaganje časa v produciranje člankov in raziskav, ne pa v razgovore s študenti, mentorstvo, pripravo gradiv itd. Posedanje na nešteti sejah jemlje zadnje časovne rezerve. Rezultat so brezosebni odnosi, birokratizacija izpitov, težnja k »normalni krivulji« pri rezultatih (ki jo Kvale upravičeno kritizira). Moram reči, da imam odlične izkušnje z diplomskimi nalogami, ki so večinoma rezultat skupinskega dela (v dvojicah). Nastajajo ob skupnem razpravljanju, iskanju, ob komisijskem zagovoru občutim, kot da zagovarjam tudi sama svoje delo. Rezultati podirajo logiko normalne distribucije – skoraj ni podpoprečnih (oz. se stranpoti sproti popravljajo), nekaj je poprečnih, večina nadpoprečnih. Takih nalog pa ne morem imeti več kot 10–15 vsako leto.

Da bi bili izpiti kvalitetnejši, predlagam:

- preverjanje (in samopreverjanje) naj bo čimbolj vgrajeno v sam proces študija; v seminarske diskusije, individualno in skupinsko reševanje problemov v obliki referatov, seminarskih, diplomskih nalog, projektov ipd. Čimbolj je študent aktiven v teh sprotne oblikah, tem manjšo težo ima končni izpit, dokler (v idealnih pogojih) ne postane povsem nepotreben; in obratno – če ni sprotne aktivnosti, ima končni izpit (ki pa bi tudi moral biti vedno kombinacija ustnih, pisnih in drugih oblik – ocenjevanje izdelkov, izvajanja...) večjo težo;
- izpitni kriteriji in zahteve morajo biti prozorni, jasni, skupno dogovorjeni;
- negativen rezultat naj ima le funkcijo povratne informacije, brez drugih negativnih posledic.

V sedanji situaciji se razmeroma malo študentov odloča za aktivnejšo vlogo, za sprotno sodelovanje, tudi če ga ponudiš (vzroki so kompleksni, delno jih odkriva Kvale sam). Na vsak način pomeni ta knjiga pobudo za poglobljene razprave in tudi za delovanje.

Neda Pagon-Brglez, Inštitut za marksistične študije SAZU, Ljubljana:

KRT

**KRTICA, EVROPSKA, TALPA EUROPAEA...
OČI I UŠKE SITNE I ZAKRŽLJALE; NOGE SU
JOJ KRATKE, A PREDNJE UDEŠENE ZA KOPANJE...
BORAVI U UMJERENO VLAŽNOM PLODNOM TLU,
GDJE RUJE HODNIKE, A NA POVRŠINU IZBACUJE
HUMKE (KRTIČNJACI). KORISNA JE ŽIVOTINJA...**

*(Opća enciklopedija, JLZ,
Zagreb, 1978, 4, str 654)*

Za uvod in ker tako terja priložnost bodi povedano, da je pojav knjižnice revolucionarne teorije vsekakor hvalevredno dejanje: ne samo, da »zaposluje vrzel v slovenskem kulturnem prostoru« (le za katero knjigo, zlasti marksistične orientacije, še nismo slišali teh besed?), ampak, ker že s svojo prvo knjigo obeta, da bo KRT: da bo rila in izmetavala na dan, kar se sicer težko prebije. Ni pa samo od nje odvisno, če bo naletela na plodna tla! Sicer pa je krt trpežna žival, upajmo, da bo tudi zbirka zdržala vsaj, kar napoveduje glede prihodnjih izdaj.

Težko, da bi bilo naključje – če pa je, je zelo srečno – da se prva knjiga nove edicije ukvarja z vprašanji znanja in izobraževanja. Še predvsem, ker ji pri tem gre za usus, fructus in abusus znanja – z vsemi posledicami izobraževalnih politik, ki jih takorekoč noben družbeni sistem v celoti ne zagleda, oziroma jih bolj ali manj prikriva.

Morda le dve navidezno tehnični pripombi – bolj kot napotek za prihodnje izdaje: vedno je koristno zlasti prevodno strokovno literaturo opremiti z »uvodno« ali »spremno« besedo; tudi, če je le-ta zgolj informativne vrednosti ima to dobro lastnost, vsaj po navadi, da umešča določeno delo v časovno-prostorski okvir, daje generalije o avtorju itd. Čeprav knjiga, ki je o njej govor, po mojem mnenju ne potrebuje ne utemeljevanja, zakaj je izšla in zakaj je potrebna, in ne dokazil o svojem marksističnem prizadevanju pa bi vendarle pridobila, če bi ji bili uredniki priskrbeli nekakšno »popotnico«.

In še čisto obrobna sitnost: ali je delo prevedeno iz izvornika (norveščine) ali pa je prevod prevoda?

Steinar Kvale se je svojega podjetja lotil zavzeto, prizadeto in pošteno; napisal je iskreno in odkrito knjigo, neusmiljeno kritično do vsakršnih institucij, posebej pa do ene najtrdnjših, najbolj respektabilnih in hkrati najbolj obtoževanih institucij, do takorekoč konstitutivne institucije vsakršnega družbenega reda – do etabliiranega izobraževanja in šolskega režima. Paradoksov nudi več: delo je staro več kot deset let, pa – žal – ohranja veljavo danes in – še bolj žal – jo bo tudi jutri, (pre)obremenjena je z norveško skušnjo, pa jo je mogoče – statistiki navkljub in mimo nje – posplošiti na vse »dežele izobilja« in – žal – v marsičem velja tudi za našo izobraževalno teorijo in prakso. To je precej neprijetna knjiga, neprijazna

in skorajda nedostojna s stališča tradicionalnega spoštovanja do znanja, učitelja, šole, saj dokaj brez dvomja postavlja pod vprašaj klasični sakrosantni režim, ki nekoga (že ve koga, vedno!) pripušča k izobraževanju. Resda mu postavlja tudi ovire (n. pr. izpite), tu in tam ga poniža v vlogo hlapca – toda to sodi v učni program, poglavje »krepitev volje« in, nazadnje, pot v raj je tlakovana z dobrimi nameni! Raj pa je v tem kontekstu navsezadnje z diplomo pridobljena družbena promocija, ki omogoča tistemu, ki so mu jo bili podelili, da sam zopet postavlja drugim ovire, jih preizkuša in dokazuje, da moč in znanje nista zelo narazen. Nadležni so rezultati analize, ki bi zanje raje rekli, to se dogaja samo drugim...

Ne samo, da nas omejujeta čas (in prostor), tudi drugi razlogi so za to, da se mi ni mogoče spoprijeti z ambicijo po celoviti oceni Kvalejevega dela. Ocena bi namreč utegnila biti nekonstruktivna, s čimer bi ponovila pomanjkljivost, ki bi jo Kvaleju lahko očitali: skoraj brez pridržkov se namreč lahko strinjamo z njegovo analizo in kritiko postopkov, metod in funkcij izpitnega režima, toda tako kot naš avtor ne bi znali ponuditi takojšnje, uresničljive in najboljše alternative. Gre pa še za vprašanje kompetentnosti. Dokaj heterogena, celo prenatrpana vsebina knjige je očitno preraščala od psiholoških prek pedagoških do socioloških interpretacij enega fenomena – izpitov da je prišla do širokih socialnih implicacij nekoga določenega družbenega razmerja. Enodimenzionalna disciplinarna obravnava Kvalejevega dela bi bila potemtakem neobjektivna, če ne celo neumestna; s pridržki je zato jemati tudi pričujoče razmišljanje, ki se poskuša ukvarjati le z običnimi stvarmi izobraževanja in po krivici daje v oklepaj posamezne bolj specialne teme, ki bi zaslužile podrobnejši razmislek.

Na določen »intimni«, skriti način je vsakršno branje nekakšno »vnaprejšnje« branje, hipotetično branje – predpostavlja odgovore, ki jih branje potem da' ali pa ne. Pri Kvaleju se mi je vstop v branje zgodil skozi vsaj dva »a priori«: da gre za psihološko zamejeno razkrivanje funkcij in disfunkcij izpitnega »šoka«, v najboljšem primeru za socialno psihologijo in z njo povezanimi statistikami, psihometrijami in drugim njenim znanstvenim aparatom, ki se ga po potrebi posluži tudi pedagogika, saj morala mora biti, če je govor o šoli... Drug »a priori« bi lahko imenovali opozorilne narave – namreč kot opozorilo k opreznemu branju, če gre za »levo« kritiko šole na Zahodu, saj se takšna kritika, vsaj v svojih konsekventnih izdajah, pogosto izteče v tezo o »spontani samovzgoji«, kar je sicer lepo in pomeni »preboj meščanskega horizonta« itd., ampak... kaj nudi, koliko je teoretsko produktivna?

Kar zadeva prvi bralni predsodek: Kvalejeva knjiga potrjuje, da »dejstva živijo šele v luči teorije« (Lukacs). Avtor je zbral mnogo »izkustvenega gradiva«, proučevanja izpitnega razmerja se je lotil z zelo hvaležnega stališča empiričnih podatkov in statističnih kazalcev – rezultati so, seveda. Posebne vrste izziv mora biti izpitni režim tudi s stališča proučevanja psiholoških stresov in pretresov. Pri Kvaleju se pokaže, da socialna psihologija preseže svoje meje, če svoj predmet – v tem primeru izpitne relacije – konotira z vsemi drugimi empiričnimi in teoretskimi dejstvi, ki so ji na voljo, če postane torej kritična socialna psihologija. »Factum brutum« je pedagogika – po definiciji ne more prebiti okvira učitelj/učencec, vzgojitelj/vzgojanec; tudi v najbolj demokratizirani obliki se kot stroka potrjuje v vlogi onega »na oni strani«. Na **teoretski** ravni se prav skozi pedagoški modus »preizkušanja znanja« razkriva bistvo izpitnega razmerja kot razmerja odvisnosti, v končni posledici torej kot eno izmed gospodstvenih, dominacijskih družbenih razmerij. V Kvalejevem primeru prvi predsodek odpade: v večini tem, ki se jih loteva, je namreč uspešno prebil meje »strokovnih zamejenosti« in se giblje na tleh materialistične teorije izpitnega sistema, ki se mora nujno izteči v zastavitev vprašanja, ali je ta sistem le odsev razredne strukture družbe ali pa mu logika kapitala nalaga, da tudi sam producira in reproducira gospodstvena družbena razmerja? Vprašanje je kajpak zgolj retorično, zakaj že sam proces izobra-

ževanja (»vzgoje in izobraževanja«) kot **posredovanje** znanja se kaže kot gospostveno vprašanje; Kvale govori o latentni obliki tega razmerja, ki se manifestno kaže v izpitnem režimu. Profesor – posredovalec znanja – je retorik: tudi v najbolj žlahtnem smislu pa to pomeni, da hoče na čim bolj prepričljiv način narediti, da bi bilo njegovo znanje »delujoče« (funkcionalno?), da bi delovalo/učinkovalo na poslušalce/receptorje (učence, študente): retorika se torej izkaže kot nasprotje dialektiki. Univerzitetno znanje tako nujno pomeni produkcijo in reprodukcijo konsenzusa, ustvarjanje določenega modela mišljenja; na braniku tega strateškega cilja pa trdno in nepremakljivo stoji izpitni režim – tak kakršen je – v skoraj absolutni veljavi povsod – vzpostavlja, zagotavlja in zlasti terja lojalnost študentov. Le-ta postaja resda dvomljiva, kar ugotavlja tudi Kvale, toda le v sorazmerju z vsemi drugimi upori, odpori in razrednimi preboji v vsaki konkretni družbi.

Drugi »bralni« predsodek izhaja pač iz izkušnje, da je, trivialno rečeno, na Zahodu potrebno razlikovati »desno« in »levo« kritiko šolstva in izobraževalne dejavnosti. Groba, za **šolsko** rabo dopustna demarkacijska črta med njima poteka glede na to, ali gre za spreminjanje izobraževalnega sistema za to, da bi postal čimbolj funkcionalen (!) znotraj obstoječega družbenega sistema, ali pa za to, da bi se revolucionarno spremenil tudi družbeni sistem. Dileme seveda ni – zato pa toliko več težav in nejasnosti, pa tudi napak v praksi posameznih izobraževalnih sistemov, tudi v naši. V razvitem kapitalističnem svetu je bila za šestdeseta leta značilna silovita ekspanzija izobraževanja, ki je ni težko pojasniti – bila je svojski izraz protislovja med dejansko razredno vladavino in ideologijo enakosti, zlasti s svojo proslulo formulo o »enakih možnostih«. Ekonomsko-družbeni razkroj drobne buržoazije je povzročil, da je drobnoburžoazni otrok namesto lastnine podedoval »enake možnosti« za izobraževanje; teza o enakih možnostih ni samo mistifikatorsko zavajanje, ampak je tudi izraz krize družbenega in z njim šolskega sistema ter opravičevanje manipulacije v imenu neke demokratizacije. Kapitalistični produkcijski način v mejah svoje monopolne rasti spodbuja prizadevanje po izobraževanju, saj v svoji hierarhizirani strukturi razdeljuje upravljalske funkcije glede na diplome. Še posebej pri tej temi je Kvalejevo izhodišče ploden izziv naši izobraževalni politiki, praksi in pedagoškim znanostim.

Kvale na koncu knjige ugotavlja, da reforme izpitnega sistema »pustijo družbeno celoto nedotaknjeno«. Pa vendar in ne glede na to: res ni dovolj, da spremenimo šolo, da bi se s tem spremenila vsa družba, toda velja spreminjati (demokratizirati) šolo, če naj se spremeni še kaj drugega. Kajti še vedno in od Platona sem velja: Kdo zna? In kdo more? Kdo ima znanje in kdo moč?

Peter Wieser, prevajalec knjige:

Kot enega od obeh prevajalcev me še posebno veseli, da je bilo knjigi le usojeno, da zagleda beli dan. Več kot osem let je od tega, kar sva s Feliksom Wieserjem začela s prevajanjem, končala pa sva nekje jeseni 1973. Nato je manuskript začel romati od lektorice do prvega, do drugega, do tretjega. Rajni IO SŠ LVZ je razmišljal o izdaji, prav tako ŠKUC, Tribuna je objavila nekaj odlomkov, v Mariboru pa se je Franci Pivec samoiniciativno lotil razmnoževanja rokopisa. Tako je nekaj izvodov prišlo v roke študentom pedagoške akademije, večji del pa je prišel v bunker, ker je neprestano »grozil« izid knjige. Ta »grožnja« se polnih šest let ni materializirala. Zdaj pa je knjiga kot KRT prilezla izpod zemeljske skorje. Brez dvoma pa bo tudi njena vsebina delovala krtovska, da bo s tipično krtovskim opravilom, s podtalnim rovarjenjem, zrahljala okamenelo grudo gospostvenih razmerij tudi na naših visokošolskih ustanovah, razmerij, ki jih izpitni sistem iz dneva v dan, iz leta v leto, iz stoletja v stoletje pomaga cementirati.

Pri vsakem rojstvu nove zbirke se prigradijo kake napake, nedoslednosti. Tudi KRT s svojo prvo knjigo kajpada ni mogel opustiti te stare tradicije. Zato pa na tem mestu popravimo napake. Najpoprej, izvirnik prevoda ni norveški, temveč nemški in ima tam naslov »**Prüfung und Herrschaft**«, izšel pa je 1972, torej dve leti po prvotni norveški verziji. To bi bilo moč razbrati iz uvoda k nemški izdaji

– če ne bi bil pomotoma izpadel. Ker vsebuje še nekaj drugih informacij, ga objavljamo tukaj:

»Pričujoča knjiga je prevod moje knjige *En eksaminasjon av universitetseksamener* (*Raziskava o visokošolskih izpitih*), napisane v norveščini. Delo je napisano z zornega kota, ki ga omogočajo norveški visokošolski izpiti iz družboslovja. Vendar pa s tega stališča skuša priti do splošnih trditev o funkcijah izpitov in o njihovem spreminjanju. Bralec naj sam presodi relevantnost analize za njegovo izkustveno področje.

Prva dva dela se izčrpno navezujeta na tradicionalno psihološko in pedagoško strokovno literaturo o izpitih. Če je bralec ne pozna posebno dobro, brez skrbi lahko preskoči prva dva dela. Nasprotno pa naj bi bil tretji del o gospostvenih funkcijah splošno razumljiv. Zaključni četrti del je napisan nanovo za to izdajo – kot poskus, da bi tudi izpite privzeli v zaobsegajočo družbenopolitično analizo. Eden od vzrokov, da ta del ni tako prepričljiv in dodelan, je že ta, da nimam ustreznega znanja iz politične ekonomije, sociologije in zgodovine. Kljub svoji začasnosti pa analiza v četrtem delu po mojem upanju vsebuje večjo pojasnjevalno moč kot prvi trije oddelki knjige, ki so bolj navezani na stroko.

Za pomembne vsebinske pobude in kritične pripombe pri nemškem prevodu se zahvaljujem Bernhardu Treiberju v Heidelbergu. Dragoceno pomoč pri obdelavi pa sta mi ponudila Svein Mossige Jacobson in Odd Runar Gulbrandsen v Oslu.

Oslo, januarja 1972

Steinar Kvale.«

Izpadla pa je tudi lektorica Bora Zlobec, ki sva ji prevajalca dolžna precej zahvale za potrpežljivo »pegljanje«.

Knjiga je bila – vsaj zame – prevajalsko neke vrste izpitna naloga brez izpitne situacije. Da ni zadobila gospostvene funkcije, ima še največ zaslug dr. Božidar Debenjak, ki nama je zelo prijateljsko in mentorsko pomagal pri zapletenih terminoloških vprašanjih. Za to mu gre tu prisrčna zahvala. Seveda pa odgovornost za prevod nosiva sama. Še to, morda bo za koga zanimivo: Feliks Wieser je prevajal strani 46 do 59 in 64 do 124, ostalo pa je šlo skozi mojo glavo.

Knjiga mi je tudi vsebinsko blizu, zato se mi zdi smešen občutek, da je knjiga zastarela, ker je v slovenščini izšla šele devet let za izvornikom. Komaj desetletje mlada knjiga je torej zastarela, izpitni sistem metuzalemske starosti pa je bržkone sodoben in živ instrument za vse veke. Pač razumljivo stališče tistega, ki se je prikopal na pozicijo, kjer lahko uživa sadove gospostva z izpiti.

Morda bi avtor danes res napisal ta ali oni razdelek kaj drugače, predvsem četrti del z njegovimi političnimi implikacijami, toda ali ni glavno, da se po tolikih stoletjih nemotenega gospodovanja izpitov končno le najde raziskava, ki s tako različnih stališč tako temeljito analizira to gospodovanje, in da ta raziskava pride tudi med slovenske bralce? Da bi bili bralci karseda številni, predvsem med študenti, to knjigi iz srca želim.

dr. Janez Musek, Filozofska fakulteta, Ljubljana:

Kvalejeva knjiga je prvo pri nas prevedeno delo tujega avtorja, ki je napisano z izrazito marksističnim razumevanjem psihologije. Obžalovanja vredno je, da nimamo prevedenih več del marksističnih psihologov, ničesar niti od »klasikov« kot je npr. Vigotski, ničesar od pomembnih del, ki so izšla v zadnjem desetletju izpod peres Leontjeva, Holzkampa, Sèva idr.

Ne želim veliko ocenjevati dela, ki daje s strokovnega vidika v celoti soliden vtis, rad bi nekoliko preanaliziral problematiko, ki se ob knjigi odpira. Ustavil bi se ob treh vprašanjih, ki se mi zdijo pomembna:

- najprej ob vprašanju družbeno kritične metode, ki ji avtor sledi,
- nato ob vprašanju definicije znanja, ki mora po mojem mnenju biti zajeto kot bistveno v kritični analizi izobraževanja
- in končno ob vprašanju družbene zasnovanosti duševnega dogajanja, ob vprašanju, ki mora biti vsaj implicitno postavljeno v vsaki marksistični psihologiji.

V nekaterih pogledih avtor, ki sicer zavestno uporablja kritično metodo, ostaja premalo kritičen. Tako npr. po Habermasu povzame psihoanalitično terapijo kot model družbeno kritične metode in kot model izpolnitve emancipatoričnega spoznavnega interesa – pri tem pa pozablja, da je psihoanalitični model v svoji ortodoksni obliki emancipatoričen šele potem, ko pacienta že venosmeri in razoroži, ko ga osredinjen na analizo odpora in transfera pripelje do tega, da kot suho zlato sprejme analitikove interpretacije v zadnji fazi terapije. Pozablja, da se v ortodoksnem razumevanju psihoanalitičnega procesa za pacienta vnaprej predpostavlja, da »ne ve« resnice o sebi in da mu mora to resnico servirati nekdo drugi. Vsak ugovor se lahko okarakterizira kot manifestacija odpora ali transfera in pacient lahko postane enakopraven šele tedaj, ko se ga obdela, šele potem, ko najprej izpolni zelo neenakopravne pogoje. To pa je lahko tudi prav tista »emancipacija«, ki si jo razredna oblast in gospostvo želita, namreč občutje enakovrednosti, »posvečenosti« in sprejetosti osebe, ki je indoktrinirana. Ta nevarnost bo v psihoanalitični praksi prisotna vse dotlej, dokler ne bo teoretsko jasno opredeljeno, kaj je utemeljen ugovor pacienta in kaj je fantazem, ki ga ustvarja odpor. Dokler je možno vsako nestrinjanje izpeljati na odpor v psihoanalitičnem smislu, bo vsekakor odprta zlasti tista pot, ki vodi k prevzemanju dogme in manj tista, ki vodi k resnici, ki je dialoška in ne enostranska.

Drugo vprašanje, ki se mi zdi izredno pomembno, je vprašanje znanja. To je namreč ključno vprašanje, ki ga mora reševati kritična analiza izobraževanja. Funkcija izpitov, ki jo obravnava Kvale, ima glede na to vprašanje sekundaren pomen. Zakaj?

Zato, ker lahko izobraževanje tudi ob – hipotetično – idealni humanizaciji preverjanja znanja, torej izpitov, zadrži tradicionalno funkcijo reprodukcije razrednih odnosov že samo s tem, da posreduje in producira tisto znanje, ki je za razredno rabo.

Družbena kritika izobraževanja se ne sme ustaviti ob izpiti in preverjanju znanja, ampak mora prek tega prodreti k bolj bistvenemu vprašanju, kako se v dani družbi opredeljuje, kaj je znanje in kakšno znanje se v tej družbi posreduje. Vidi se npr., kako se specificirano in diferencirano posredovanje znanja ujema s specificiranjem dela in družbenih vlog, denimo s poklicnimi hierarhijami. »Pomožni« poklic pridobi ravno toliko znanja, da ostaja v podrejenem položaju – tehnik do inženirja, medicinska sestra do zdravnika itn. Drug primer je parcialnost in nepovezanost znanja – ta onemogoča pregled nad problemi in onemogoča njihovo kritično vrednotenje. Nevarnost je še toliko večja, ker velikokrat naravnost mešamo če ne celo enačimo specialno znanje s poglobljenim znanjem in kvantiteto znanja s kvaliteto znanja.

Ko pa se enkrat prebijemo do spoznanja, da je dobro znanje tisto znanje, ki je osmišljeno, poglobljeno, kritično, skratka kvalitetno, moramo tudi ugotoviti, da je prav to tudi tisto znanje, ki se ujema z interesi posameznikov. Ob takšnem ujemanju pa je treba tudi vlogo izpitov videti drugače in osebno sem prepričan, da izpiti niso nobeno nujno zlo, ampak zlo, ki ga je z ustreznimi načini pridobivanja znanja mogoče sploh odpraviti.

Tudi če vlogo izpitov zares reduciramo na preverjanje znanja in odpravimo razredno izkrivljanje te vloge, se mi zdi, da problem izpitov s tem ne bo rešen. Rešen bo takrat, ko se bo pridobivanje znanja ujemalo z interesom po znanju,

a takrat, to sem prepričan, izpiti ne bodo imeli nobenega smisla. Ali je to pričakovanje res tako utopično in nerealno, o tem nisem gotov, mislim pa, da je o tem vredno razpravljati.

Tretje vprašanje bi le na kratko opredelil. Gre namreč za osnovni problem marksistične psihologije, ki danes verjetno ni v tem, ali se prizna konstitutivna vloga družbenega pri oblikovanju duševnega dogajanja. Za marksizem je jasno, da je duševnost in z njo osebnost posameznika splet družbenih odnosov in vsebin, ki je na neki način interioriziran v individuuum. Toda marksizem – in to je pomanjkljivost – doslej ni znal zadostno problematizirati samega procesa interiorizacije družbenih odnosov. Danes je več kot jasno, da zavest ni preprosto zrcaljenje družbenih odnosov v smislu nekakšne vulgarne teorije odraza. Zavest konstituira interiorizirani socialni odnosi, toda zavest, duševnost in osebnost nikakor niso zgolj mehanična ekstenzija teh odnosov. Tu imamo opraviti z negacijo, celo z dvojno negacijo v razvoju človeka, ki najprej z razvitjem socialnih odnosov negira samega sebe kot biološko bitje, ki pa mora, da se razvije v družbeno bitje in osebnost, odražajočo prav to socialno in kulturno v sebi, vendar na neki način negirati tudi kulturo, bivajočo v socialnih odnosih in jo prenesti na raven osebnostne nadgradnje, ta pa je spet v posamezniku, je torej individualizirana. Kakor družbeni odnosi negirajo in nadgradijo biološke, čeprav se iz njih razvijejo, tako individualizirana zavest negira in nadgradi družbene odnose, čeprav se iz njih razvije.

Interiorizacija družbenih odnosov pa ni nekaj samoumevnega, banalnega, temveč nekaj, kar je z znanstveno analizo treba še le pojasniti. Interiorizirani socialni odnosi so druga kvaliteta kot objektivni socialni odnosi, toda zakonitosti nastajanja in delovanja te kvalitete še vse premalo poznamo. Zato bo vsaka marksistična psihologija, ki banalizira problem interiorizacije, ostala v najboljšem primeru zasnutek, ki deklarira nekaj, česar dejansko ne more razložiti. Z drugimi besedami: ni dovolj, če interiorizacijo predpostavimo, moramo jo tudi pojasniti. Avtor, čigar knjigo smo prebrali, se je tega problema deloma zavedal, ko npr. na strani 127 govori o »posredovanju med materialnim in psihičnim«, očitno pa prek tega ni šel in se z veliko dozo samoumevnosti loteva tega posredovanja. Res je avtorjeva centralna tema druga, toda v kratkem poglavju, ki je ambiciozno naslovljeno kot »zasnutki za dialektično materialistično psihologijo« manjka tematiziranje nekega bistvenega problema.

dr. Slavoj Žižek, ISU Ljubljana:

Tovariš Žižek se je v svojem diskusijskem prispevku, ki je naletel na živahen odziv prisotnih, dotaknil naslednjih vprašanj:

Najprej se je v repliki na Muskovo kritiko psihoanalize in njenih emancipatoričnih možnosti sklical na Lacanovo interpretacijo psihoanalize in v navezavi na njena dognanja dokazoval, da tu pacient ni tisti, ki ve vedno manj od analitika, temveč da pacient več ve, kot misli, da ve.

V naslednji točki je opozoril, da Kvalejeva knjiga obravnava sicer norveške primere, da pa so ti norveški primeri tudi naši primeri. Nadalje je utemeljeno pokazal, kako se za metodami racionalizacije in »demokratizacije« izpitnega postopka, ki jih v zadnjem času lahko srečujemo tudi v izpitni praksi na naših visokih šolah, skriva represivno jedro. Razkrinkanje te maskirane represije je po njegovem mnenju eden pomembnejših rezultatov Kvalejeve knjige.

Naposled je pojasnil, da je iluzorično pričakovati, da bi bilo mogoče doseči kakršen koli uspeh pri eksperimentalnih poskusih uporabe posameznih oblik alternativne izpitne prakse v pogojih nespremenjenega globalnega izpitnega režima. S tem je odgovoril na Kordašev »dokaz«, da napotki Mao Zedonga v zvezi z izpitnim izpraševanjem niso praktikabilni oziroma realizabilni. V podporo prepričanju, da so, je tov. Žižek navedel konkreten primer pariške univerze Vincennes.

Bogomir Mihevc, Center za razvoj Univerze, Ljubljana:

Kvalejeva knjiga o izpitih, ki se je desetletje po nastanku pojavila za majhen denar tudi na našem književnem tržišču, predstavlja na prvi pogled dober povzete mnenj, zahtev in idej, ki so jih izražala takoimenovana študentska gibanja koncem šestdesetih let. Reči moramo, da je marsikatera pedagoška ideja, ki so jo tudi v pisni obliki izražali kritični študenti v tistih starih časih, že postala del pozitivne pedagoške tradicije. Pedagoške ideje študentskih gibanj, tudi tistih na naših tleh, so bolje preživele kot nekateri drugi nazori, ki jih pripisujemo takratnim študentskim aktivistom. To ni nič čudnega, saj so kritična mnenja, zahteve in delno sistemizirane »študentske« ideje, izhajale iz poznavanja konkretnih razmer na posameznih univerzah in glavnih značilnosti sistema vzgoje in izobraževanja v posameznih deželah. V kritiki konkretnih razmer rojene ideje pa še danes predstavljajo oporo za razmišljanja o ciljih in načinih preobrazbe (visokega) šolstva, ki, kot vemo, ne more biti nadomestek za družbeno preobrazbo.

Kvale ilustrira svoj odnos do izpitov seveda s primeri iz izpitne prakse na nemških, norveških in ameriških univerzah. Neredko pa nas opisi izpitnih situacij, zlasti pa njihovih okvirov in posledic srhljivo spominjajo na naše osebne izkušnje in na pedagoško prakso na naših visokošolskih organizacijah. Rezultati raziskav Centra za razvoj univerze o vrednotah študentov kažejo podobno storilnostno usmerjenost naših študentov v osvajanje podatkov, pasivnost pri poslušanju (!) predavanj, prikriti izpitni tesnobi, ki je le del globlje bojzani za delo po diplomii, površni in zunanji motiviranosti za študij, zlasti na nekaterih visokošolskih organizacijah ipd. Zanimivo bi bilo organizirati ponovno razpravo o problemih v zvezi z izpitnim režimom na podlagi strnjenih ugotovitev raziskav in izkušenj o naši situaciji.

In kaj se je zgodilo potem, ko je ponehalo vrenje študentov, ko so teksti s študentskimi zahtevami in parolami začeli bledeti? Kaže, da je marsikatera študentska ideja o izboljšanju univerze, nastopila svojo dolgo popotovanje skozi institucije na nenavaden način. Reprezentativni predstavnik vlade ZR Nemčije V. Dohnjani je na predavanju na ljubljanski univerzi že leta 1972 izjavil, da je takrat zastavljena zakonodajna reforma nemškega visokega šolstva prisluhnila marsikaterim študentskim zahtevam. Podobno trditev je izrekel leta 1980 na istem mestu vodilni evropski visokošolski didaktik V. Ritter in dodal, da so študentska gibanja vplivala na razvoj nove pedagoške stroke visokošolske didaktike. O tem pričajo tudi domača dela s tega področja npr. V. Schmidta in B. M. Požarnikove. Izgleda, da so tudi državnoopravne in tehnokratske reforme v Franciji in drugih deželah poskusile upoštevati konstruktivne predloge kritičnih študentov.

Veljalo bi zato urediti dokumentacijo o pedagoških idejah, zahtevah in predlogih t. i. študentskega gibanja v SRS, SFRJ zlasti v obdobju 1968–1972, sledov, ki so jih pustile v resolucijah, zakonih in konceptih za preobrazbo našega sistema vzgoje in izobraževanja, kritično pretresti zapisano, ločiti predsodke od fantazmagorij in s tem obogatiti reвно zakladnico strokovnega in raziskovalnega dela, brez katere bomo težko shajali pri prizadevanjih za preobrazbo usmerjenega izobraževanja, družbe in naših glav.

Kar se pa tiče Kvalejeve (ali Heglove trditve, na to se ne spoznam), da oblast izvajajo vedno le drugi, bi dodal, da ne drži. Oblast pomagajo, pa še kako, izvajati tudi hlapci, zlasti če mislijo z gospodarjevo glavo.

LITERATURA:

Mihevc B.: *Okrogla miza o visokošolski didaktiki v ZR Nemčiji*, Vestnik, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, let. 10, 1980/81, št. 2, 30–31

Schmidt V.: *Visokošolska didaktika*, DZS, Ljubljana 1972

B. Marentič-Požarnik: **Prispevek k visokošolski didaktiki**, DZS, Ljubljana 1978

Razgovori o visokošolski didaktiki, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, CPU FF, CRU, 1979

Kump S. in sodelavci: **Izobraževalna pot in sistem vrednot študentov**, I., II., III. poročilo, Center za razvoj univerze, 1979, 1980, 1980

Ključni problemi dolgoročnega razvoja visokega šolstva v SR Sloveniji, Novosti CRU, 1981, št. 12, 1-23

Cveta Razdevšek-Pučko, Pedagoška akademija, Ljubljana:

Knjiga je sicer nastala v drugačnih družbenih razmerah, ki torej pogojujejo drugačno problematiko izpitov, vendar v njej kljub temu prepoznamo vrsto ugotovitev, ki veljajo, oz. so značilne tudi za naš družbeni, izobraževalni in torej tudi izpitni sistem.

- Opozarja na podcenjevanje procesa preverjanja in ocenjevanja na vseh ravneh, še posebej na visokošolski stopnji – od tod izrazita metodična neusposobljenost za preverjanje znanja.

- Poudarja protislovje med najpogostejšimi zahtevami na delnih izpitih (enostavna reprodukcija) ter med zahtevami na zaključnih izpitih, pri diplomskih nalogah, ki kar naenkrat zahtevajo od študentov samostojnost, ustvarjalnost in kritičnost.

- Značilnosti naše družbe je mogoče prepoznati tudi v kritični analizi racionalizacije na področju izobraževanja. Kvale opozarja, da so različne oblike sprotnega preverjanja, delni in vmesni izpiti le na videz prednosti za študenta, da pa so ob tem študenti bolj pasivni, orientirani izključno k posameznim izpitom, »tako da ostane marsikatera dodatna knjiga neprebrana, da se diskusije zadušijo« (stran 144).

V kritičnem prikazu racionalizacijskih prizadevanj komisije Ottosen (strani 143-147) prepoznavamo marsikateri element naših najnovejših reformnih prizadevanj, pa naj gre za prilagajanje strukture izobraževanja potrebam družbe, za izpitne pravilnike, ali za način financiranja: »oblasti zaupajo v racionalizacijske ukrepe, ki povečajo pritisk pri delu in poostrijo kontrolo nad učitelji in študenti. Output akademske delovne sile naj se poveča, stroški izobraževanja na diplomanta pa naj se znižajo« (Kvale, stran 147).

Lev Kreft, MC pri CK ZKS, Ljubljana:

Menim, da izdaja knjige v tem trenutku, deset let po prvem izidu, nikakor ni prepozna, in da tudi vsebina knjige ni zastarela. Ena od glavnih referenc knjige je prisposoba o gospodarju in hlapcu, ki je še mnogo starejša od te knjige, pa vendar ni nikoli zastarela, in je tudi še danes nimamo v slovenskem prevodu.

Zveza z letom 1968, ali, če hočemo, s študentskim gibanjem, je seveda očitna, toda zaključki in tudi sama metoda Steinarja Kvaleja gredo že preko dometa generalnih idej študentskega gibanja. Kvale skuša odpreti širok horizont revolucionarne spremembe družbe in prav s svojo analizo izpitnega gospodarstva skuša, včasih morda celo za vsako ceno, prikazati koreninjenje tega razmerja v družbenem razmerju. Njegova pot od izpraševanja pozitivistične pedagogike in psihologije do zahteve po kritiki politične ekonomije že presega običajne okvire študentskega gibanja, zlasti pa s tem, ko razkrijejo, da represija v šoli ni samostojni izvor konfliktov.

Leto 1968 je seveda v vsem svetu prineslo različne posledice, in ena od teh je tudi forsirana racionalizacija šolstva, v kateri se dogaja približno tisto, kar se je dogajalo v velikih mestih po revolucionarnih vstajah, ko so gradili široke avenije, da bi preprečili barikadni boj in omogočili manevriranje vojske in policije. Ločnica med to svetovno situacijo racionalizacije, ki je morda še bolj boleča tam, kjer je birokratizem trdneje v sedlu in racionalizaciji dodaja še specifično svoj smrad, in našim družbenim procesom je v tem, da je bil pri nas na osnovi družbene krize konca šestdesetih in začetka sedemdesetih let narejen globalen revolucionaren poskus družbene spremembe. Ta poskus je sicer danes v krizi, in kako bi nek radikalen razredni program lahko zaobšla kriza, ko pa je ravno že v izhodiščih uperjen zoper nosilce te krize – birokracijo in tehnokracijo. Toda naj že bo v krizi tako ali drugače, ta poskus je še danes tisti globalni družbeni revolucionarni program, s katerim presegamo tudi v vzgoji in izobraževanju situacije preproste racionalizacije »vzhodnega« ali »zahodnega«, pa tudi »severnega« ali »južnega« tipa. Če in koliko je usmerjeno izobraževanje danes pri nas racionalizacija v Kvalejevem pomenu besede, in kolikor lahko (in gotovo lahko!) še vedno govorimo tudi o delovanju starega sistema, predreformnih osnov, zlasti v ocenjevanju in izpitnih procedurah v visokem šolstvu, toliko je seveda ravno ta program radikalnih družbenih sprememb v smeri socialističnega samoupravljanja kot dominantne sile delavskega razreda, organiziranega za vladanje, tudi program borbe zoper racionalizacijo šolstva, program, ki zahteva razšolanje šolstva. Seveda tudi nastajanje tega delno racionaliziranega sistema, ki je v toku, ne more izpodbiti zahteve po temeljnih spremembah družbenih razmerij, še zlasti pa ne v obdobju krize, ki spet enkrat tudi pri nas vtepa v zamaščene možgančke vseh racionalizatorjev – dialektiko.

Jože Valentinčič, uredništvo Prosvetnega delavca, Ljubljana:

Knjiga Izpiti in gospostvo, ki jo je napisal Steiner Kvale, je tudi za nas in naše razmere silno aktualna, zlasti še kot spodbuda za kritično družbeno analizo pojavov, do katerih prihaja pri izpitnem režimu in celotnem načinu selekcije in preverjanja znanja tako v srednjem kot visokem izobraževanju. Veliko primerov je tu potrebnih take kritične analize, ki se ne sme ustavljati le pri psiholoških, pedagoških in andragoških vidikih ravnanja, temveč mora hkrati poseči v marksistično razčlenjevanje njegovega družbenega ozadja in iz tega črpati nekaj več odločnosti, kot jo ponavadi imamo, za spreminjanje stanja. Prav v tem nam torej Kvale ponuja tudi metodo, kako naj se lotevamo pogledov in navad, ki niso v skladu z našo samoupravno socialistično usmerjenostjo in njenim pojmovanjem človeka.

Izpiti in druge oblike preverjanja znanja, šolske ocene in spričevala imajo največkrat tudi pri nas odločilno vlogo pri izbiri, usmerjanju in preusmerjanju učencev in študentov. Ob vsej njihovi relativnosti in včasih dosti skromni prognoistični vrednosti, ob vsem zapostavljanju drugih – socialnih in osebnostnih vidikov, ki bi morali imeti pri tem večjo težo. Po končani osnovni šoli (osnovnošolski obveznosti) začnemo uvajati malo bolj pretehtan sistem razporejanja vsake generacije glede na potrebe združenega dela in želje posameznikov. Pred mladimi se odpirajo programi srednjega izobraževanja, skrajšani programi in programi usposabljanja za delo. Že na začetku srednjega izobraževanja naj bi usmerjanje dopolnjevali še s preusmerjanjem med študijem, ko naj bi se vsak učenec dokončno opredelil za pravo smer, s tem tudi za raven izobrazbe, ki jo bo prejel pri vstopu v življenje. Ta prava smer naj bi upoštevala tako učenca kot potrebe okolja (največkrat), saj je za posamezno šolo združeno delo tedaj že ta ali ona delovna organizacija s svojimi, največkrat kratkoročnimi kadroviskimi načrti in zahtevami.

Pri vsem tem se odpirajo mnoga vprašanja, ki zahtevajo kritično družbeno analizo. Koliko je npr. sistem razporejanja učencev ob vstopu v srednje izobraževanje že osvobojen socialnega razlikovanja, katerega posledice se kažejo na tej stopnji tudi v boljšem ali slabšem učnem uspehu, ki je največkrat glavno merilo pri sprejemu v srednjo šolo? Koliko je to operativno usmerjanje vpisa in učencev v skladu s potrebami združenega dela utemeljeno vsakokrat s stvarnimi, dolgoročnimi razvojnimi potrebami dela, ki upošteva predvideni razvoj znanosti, tehnike in tehnologije – koliko pa so ugotovljene potrebe zgolj trenutna slika nekega stanja našega razvoja, ki je v sebi tudi zelo protislovno, saj vemo, da smo uvažali tudi zastarelo tehnologijo in odslužene licence, ki jih razviti ponujajo za nizko ceno manj razvitim. Kolikor se v pritiskih na usmerjanje in preusmerjanje mladine med srednjim izobraževanjem v manj zahtevne poklice izraža ozka tehnokratska miselnost, ki bi rada podredila prihodnost generacij svojim trenutnim potrebam, šole in šolske ocene pa porabila kot sredstvo za zagotavljanje potrebnih »kontingentov delovne sile«, in to za dela, za katera ne dobivajo več tako zlahka kot doslej ceneno »delovno silo« iz vrst nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev iz drugih republik? Koliko bo v prihodnje tudi način sprejemanja na višje in visoke šole odražal kratkotočnost namesto dolgoročnega načrtovanja razvoja in potrebnih strokovnjakov? Selektivni sistem se bo namreč zagotovo opiral na izpite in ocene, podrejen takim in drugačnim pritiskom objektivne nujnosti, pa tudi ozkih in trenutnih interesov.

Kvalejevo tezo, da izpiti izražajo kapitalistične družbene odnose, lahko razumemo pri nas, da odnosi pri izpitnih in drugih oblikah preverjanja znanja izražajo in odkrivajo usedline starih družbenih odnosov, ki jih vzgojno-izobraževalni sistem še ni »prebolel« v celoti, ker so v njem po tradiciji tako zasidrani, da se venomer znova porajajo. Ti odnosi se včasih obrnejo v del mlade generacije in jo obravnavajo po starih razrednih, ali pa po sodobnih tehnokratskih merilih. V nekaterih republikah je osip po prvih dveh letih srednjega usmerjenega izobraževanja izločil iz nadaljnjega šolanja kar celo tretjino vpisanih. Pri nas so nekateri učiteljski zbori ob prvi konferenci ravnali (zaenkrat še brez izključevanja) po isti logiki. Tako hkrati poudarjamo napredno načelo, da moramo vsakemu nuditi na pot v življenje celostno osnovno izobrazbo, istočasno pa z merili stare selektivne srednje šole obravnavamo mlade in po načelih selekcije odbiramo kot nekoč, ne da bi pomislili, da s tem učitelji rešujejo le svoj »problem«, pozabljajo pa na »problem« tako izločene mladine in njene prihodnosti. Didaktika ponuja načelo individualizacije in diferenciacije kot zdravilo, da ne zavreš sposobnega, manj sposobnega pa pripelješ dokler zmore. Vendar srednješolskih učiteljev nismo nikdar usposabljali za ta način dela, še manj pa jih usposobili za drugačno obravnavo manj sposobnih, ki prihajajo zdaj tudi na srednjo stopnjo, in to ob enakih učnih načrtih, izredno veliki razliki v predznanju učencev, v njihovih sposobnostih, motiviranosti in delovnih navadah ter s prepolnimi razredi.

Gospodstvo nad učenci, študenti in odraslimi udeleženci izobraževanja še živi – v odnosih, uniformiranih pravilih in ustaljeni tradiciji. Odrasli, ki se po letih uspešnega poklicnega dela vračajo v izobraževanje v srednje, višje in visoke šole ter v podiplomski študij, se dostikrat razočarani spašujejo, ali se v šoli v teh desetletjih samoupravnega razvoja ni nič spremenilo in je geslo, da je učenec subjekt učnega procesa še zmeraj samo okrasna parola. Ponižujoča, iz samega gospodstva izvirajoča, je največkrat že sama metoda dela, ki se ne meni za to, da ima pred seboj zrele osebnosti, z bogatimi življenjskimi in delovnimi izkušnjami, s svojimi izobrazbenimi potrebami in vprašanji, na katera iščejo odgovor. Pri nas je v zadnjem času moderna parola, da moraš v imenu enotnosti vzgojno-izobraževalnega sistema enotno tj. uniformirano obravnavati tako mlade kot odrasle, z enakimi merili in odnosi torej sina in očeta. V praksi se včasih to sprevrže v situacije, ko

dosega gospostvo svoj absurdni vrh. Odrasli tedaj pravijo, da imamo v naši družbi sicer povsod uveljavljeno samoupravljanje kot neodtujljivo pravico delavca in občana – le v šolskih klopeh, če se le-ta vanje vrne, je še naprej, kot nekoč, samo uboga para.

Kritična misel, s katero E. Kvale razčlenjuje nekatere pojave vzgojnoizobraževalnega procesa, bi morala tudi pri nas večkrat priti na površje in se vključiti revolucionarno v dialektični spopad naprednejšega z ostanki starega in preživelega, pa tudi s tehnokratsko miselnostjo, ki je v pedagoški preobleki še posebej odvrtna.

* * *

DODATEK

UDK: 371.27:373.5

Darj Zadnikar

VREDNOSTNA FORMA IN OCENJEVANJE V SREDNJI ŠOLI

V razpravi o (ne)aktualnosti dela Steinerja Kvaleja za naše razmere so si bili vsi enotni, da avtor vsekakor problematizira nekatere teme, ki se jim naše šolstvo ne more izogniti. Če se prav spomnim, je sicer bila med mnenji razpravjalcev ena izjema, ki pa, če ni drugače, je prispevala vsaj k veselemu vzdusju.

Kar aktualizira »Izpite in gospostvo« v naših razmerah, so prav te razmere, pravzaprav, če sem natančnejši, razmere, ki se nam šele obetajo, to nas nujno postavlja v položaj, da, če hočemo vedeti, kaj nam pravi Kvale v »Izpitih in gospostvu«, moramo brati neko drugo delo, ki sicer ni izšlo v tako obetajoči knjižnici v znaku krta podganjega videza. Ta druga knjižnica, oz. založba, ki ji je tak zaščitni znak povsem odveč, je »ČZ Uradni list«, samo delo pa ima naslov »Usmerjeno izobraževanje; zakon s komentarjem in izvršilnimi predpisi ter smernicami za oblikovanje vzgojnoizobraževalnih programov«. Ker to usmerjeno izobraževanje obiskuje šele prvi letnik srednjega izobraževanja in se ga držijo še mladostniške in celo pubertetniške težave, bi bilo potrebno aktualizirati Kvalejevo analizo, čeprav mu je v ospredju visokošolski izpitni režim, na pogoje srednjega šolstva, oz. srednjega usmerjenega izobraževanja.

Tudi v srednji šoli je uveljavljena institucija ustmenega in pismenega ocenjevanja, je eden od njenih temeljnih konstitutivnih elementov. Da gre pri odnosu izpraševalec in izprašani za odnos gospodar-hlapec, kot to označi Kvale, prevzemajoč termin iz Heglove »Fenomenologije duha«, je evidentno, vendar, za to vnažno dialektiko hierarhičnih odnosov stoji še poseben družbeni odnos, ki si prisvoji prav to obliko pedagoškega procesa. Prav tukaj se avtor iztrga iz omejenosti svojega časa (1968–72), ter od takrat razširjene kritike avtoritarnega sistema preide

v kritiko kapitalizma. Samo šolstvo in vse njegove pojavljajoče oblike se izkažejo neposredno vpete v vladajoče razredno gospodstvo. Šola naj bi producirala znanje, producira pa blago, oz. tisto, kar je v danem načinu edino možno producirati. Poznamo različne šole, ki producirajo različno blago: elektrotehnike, gimnazijce, strojnike itd. Kot za vsako blago, lahko tudi na produkte šolskega procesa uporabimo Marxovo analizo blagovne in vrednostne forme ter ustrezajočega blagovnega fetišizma. Kvale nakaže problem, ki je razgrnjen v začetku **Kapitala I**.

Kvale sam pritrди, da ocene subjektivno in objektivno ne izražajo znanja, ampak da je njihova funkcija povsem drugačna, zato pa se tudi izoblikuje prav takšna forma označevanja blaga. Žal sta prevajalca norveški termin karakter prevajala z red in ne ocena kot tudi predvideva že omenjeni zakon. Kvale nam podaja historično-etimološko analizo termina, ki da pomeni označiti, zapečatiti in kaže na usodnost ocene v procesu realizacije te ocene, to je odjemu izšolanega. Naša beseda ocena je povsem enoznačna – pri oceni gre za cenovno formo tega specifičnega blaga.

Že sama akademska pozitivistična psihologija ugotavlja, da učitelj pri ocenjevanju ne upošteva neko absolutno kvalitativno in kvantitativno raven znanja, ampak učence med seboj primerja. Zgodi se, sploh pri začetnikih, da npr. ocena 3 v enem razredu pripada povsem drugi količini in kakovosti znanja kot v nekem drugem razredu – torej ne meri znanja. Ocena 3 ali 4 nam nič ne pove o znanju, učencu ne koristi (nima feed-backa), ker ne ve, kaj je vedel in kaj ni povedal, če pa bi se mu to razložilo, bi bila ocena odveč. Če učitelj pričakuje na svoje vprašanje odgovor a, b, c, d, in dobi pri enem učencu a, b, pri drugem c, d, lahko dobita oba isto oceno 3, ki ne pove nič o vsebini znanja. Še večji nesmisel je na prvi pogled zdi, če bi trdili, da trojki elektrotehnika in gimnazijca pomenita isto znanje. Ju pa na nek način očitno izenačuje, kar se vidi pri selekciji ob vpisu na višje šole, kjer lahko pristopajo srednješolci iz različnih šol. Ta ocenski izraz nas neposredno zveže z Marxovo analizo vrednostne forme. »Objektivni« učitelj se samo subjektivno dokoplje do skrivnosti **Obče vrednostne forme**. Njegova ocena je cena blaga. Če je z vrednostjo izražena materialura abstraktnega dela, oz. če je v 20 vatlih platna ista količina abstraktnega dela kot v enem suknjiču in se pozneje to kaže v enaki ceni, zakaj pa sta 3 (db) elektrotehnika in 3 (db) gimnazijca enaki oceni, zakaj imata enako vrednost, ko pa vemo, da sta dejansko neprimerljivi kvaliteti? Pravo 5 sem dobil, ko sem se naučil, da hrušk in jabolk ne smem seštevati. Tudi za njima tiči nekaj tretjega, kar ju enači kot vsako blago – abstraktno delo. To abstraktno delo ima za šolo specifično formo »pifljanja« in kolikor učenec ne prevzame to obliko, je slab učenec.

Podrobnejšo analizo v smeri, ki je tu nakazana, je pa nujna za razumevanje šolstva, ne bomo našli pri Kvaleju, ampak v prvih poglavjih **Kapitala I**.

Vendar, muke našega starega šolstva so neposredno muke našega gospodarstva. Nizka tehnologija in še slabša produktivnost, jalovost in nesposobnost gospodarstva in nešteto drugih vzrokov, ki izvirajo iz samih zakonov produkcije blaga, rezultira, da se proizvaja **premalo** tistega, kar ljudje rabijo, in še tisto se proizvaja slabo, po drugi strani pa **veliko** tistega, kar sploh ne vemo čemu bi služilo. Na tržišču vlada zmeda in edini trdni zakon je špekulacija in donkihotovstvo državnih ukrepov. **Ekonomiki** tarnajo in vso svojo nesrečo si lajšajo z znanstvenim sklepom: »**Tržišče ne funkcionira**«. K sreči se jim ponudi neka posebna industrija in pripadajoč trg, šolstvo, kjer bodo lahko preizkušali v praksi svojo »mikroekonomsko« teorijo. Saj staro šolstvo je enako kot gospodarstvo, preveč blaga brez uporabnih vrednot in premalo tistega, ki ga tržišče rabi. V razmerah blagovne produkcije ne producirati blago pa je norost. To, da blagovna razmerja v starem šolstvu ne funkcionirajo, je bilo videti še pred šestimi leti in **tremi visokoškolskimi zakonodajami nazaj, večinoma pa še danes. Skoraj na vse fakultete se je dalo vpisati**

brez omejitev, vsakdo je lahko realiziral svojo maturitetno ceno, pa če je bila 2 ali 5, torej je bila ocena povsem odveč. Tudi gospodarstvu cena na novo zaposlenega ni imela nobenega pomena, saj je za pripravnike tako ali tako veljala uravnilovka.

In ko je pridrla revolucionarna ideja o razšolanju šol, ki bodo vgrajene v novo združeno delo, se je staro gospodarstvo v preobleki »združenega« delo lotilo nove šole. Ekonomiki so najprej pohiteli zgraditi svojega ljubljena tržišče, sfero menjave. Ocena dobi dejansko cenovno formo. To se kaže že nekaj let ob prehodu iz osnovne v nekatere srednje šole, kjer vpis (selekcijo), na osnovi ocen višjih razredov, opravi računalnik, ki ni obremenjen z meščanskim humanizmom, četudi po drugi strani nepotizmu še ne pride do živega. To pa le ni bilo dovolj, tržni zakoni so utesnjeni in kličejo po reformi šole. V srednjem usmerjenem izobraževanju bo več težavnostnih stopenj, prehod iz ene v drugo pa bo, v skladu s konkurenčnimi razmerji v in izven šol, uravnavaeno z ocenami. Kako bo oddelčna skupnost funkcionirala kot **skupnost**, če se bo prepuščalo iz stopnje v stopnjo **določeno** število – konkurenca je tu temeljni odnos. Vstop v »združeno« delo pa je že po njegovi naravi kaznovalno sredstvo.

Rekrutacijska funkcija ocenjevanja kot nam jo razloži Kvale, bo v usmerjenem izobraževanju šele zaživela. Blagovna forma bo sproščena, »svobodno« tržišče vzpostavljeno. Že analiza sedanje strukture diplomatov kaže, da šole reproducirajo obstoječo socialno strukturo. Bo analiza usmerjenega izobraževanja pokazala druge rezultate? To je edini ključ, ki bo razkril revolucionarnost ali reakcionarnost nove šole. Namesto, da bi vgradili šolo v združeno delo tako, da to združeno delo šele zgradimo, kar je revolucionarni proces, nam s fiziokratskimi in utopičnimi iluzijami ovečena pisana družčina (raz)druženega gospodarstva in šolskih ministrstev kroji novo kapitalistično prikazen. Ob pogledu na voluntaristično krojenje pedagoške industrije za proizvodnjo omejenega blaga, ki bo zmožno služiti tehnologiji, ki se je tako široko uvažala v šestdesetih in sedemdesetih letih, se lahko sprašujemo: v čem je to revolucionarna pridobitev? S pasivnim sprejemanjem tehnologije zdaj aktivno krojimo pripadajoča družbena razmerja. Ni jasno, v čem je dopuščanje nadaljnega razraščanja blagovnega fetišizma v pedagoški sistem socialističen, čeprav je jasno, da je nujno in adekvatno »združenemu« delu.

»Vrednost pravzaprav izraža samo s pomočjo stvari izražen proizvodni odnos dejavnosti ljudi.« Marx, **Th. ü. Mehrwert III**, S. VIII

»Družbeni odnosi njihovih del torej niso in se zato ne prikazujejo kot neposredno družbena razmerja oseb v njihovih delih, temveč kot stvarna razmerja med osebami ali družbena razmerja stvari.« Marx, **Kapital I** (I. izd. 1867), Časopis ... 13–14, str. 203.

UDK: 371.27:373.3

Diana Sivec

FUNKCIJA OCENJEVANJA V NAŠI OSNOVNI ŠOLI

Kvalejeva analiza visokošolskega izpitnega sistema na Norveškem je dober prikaz funkcioniranja izpitov v obstoječem vzgojnoizobraževalnem sistemu. Kljub določenim družbenim razlikam se nam vsiljujejo podobnosti z našim vzgojnoizobraževalnim sistemom ter posebej s funkcijo ocenjevanja, zato bi posamezne izsledke lahko koristno uporabili tudi za konkretno analizo izobraževanja pri nas. Čeprav je Kvalejeva analiza analiza visokega šolstva, so rezultati spodbudni tudi za razmišljanje o funkciji ocenjevanja v osnovnem šolstvu.

Po Zakonu o osnovnem šolstvu in družbenem varstvu otrok ima osnovna šola pri nas »splošno izobraževalni značaj. S tem, ko učence vzgaja in jim omogoča splošno izobrazbo, jih pripravlja za nadaljnje izobraževanje, za delo, pa tudi za vključevalni značaj. . . . S splošno izobrazbo, z njenimi vsebinami in prakso v celotnem šolskem delu pa pripravlja učence tudi za aktivno udeležbo v socialistični samoupravni družbi in za osebno življenje.«¹

Njeno temeljno načelo je »razvijati osebnost in ustvarjalne sposobnosti vsakega posameznika in pripravljati učence za aktivno vključevanje v samoupravne odnose ter v družbeno aktivnost za materialni in kulturni razvoj.«²

Splošno izobraževalni značaj osnovne šole je točno določen s smernicami za delo osnovnih šol, z obveznimi predmetniki in učnim načrtom. Značaj splošnosti se kaže v tem, da so vsebine iztrgane iz zgodovinske družbenosti, da dobijo zato abstraktno podobo, ki je namen sama sebi in je brez konkretne razredne vsebine. S tem izgubijo za učenca vsak smisel in mu ubijejo interes za učenje. Če učenec te abstraktne vsebine absorbira do take mere, da jih je zamožen samostojno reproducirati, je nagrajen s pozitivno oceno in s tem pripuščen k napredovanju v višji razred. Ocena je torej tista, ki določa vrednost učencu, in ki odloča, ali bo napredoval, hkrati pa postane za učenca edina pomembna vrednota, za katero se je vredno boriti.

Učenci vstopajo v izobraževalni proces s svojo osebno preteklostjo, iz katere izhajajo tudi njihove osebne razlike. Socialna pogojenost teh razlik je za vzgojnoizobraževalni sistem nepomembna, važne so le posledice, ki se v izobraževanju kažejo v različnem uspehu učencev. Ta uspeh se skuša preko reprodukcije predpisanega znanja in primernosti vedenja objektivno izmeriti s skupnim ekvivalentom, oceno. Ocenjevanje, če naj bo »objektivno«, torej predpostavlja enakost učencev. Učenci pa so lahko »enaki« le tedaj, če odmislimo socialne razlike med njimi. Ker pa socialnih razlik ne odpravimo s tem, da jih odmislimo, se znova pokažejo kot razlike med ocenami. Socialna nasprotja se s tem zreducirajo na razlike med ocenami. Vsak učenec je zdaj okarakteriziran z oceno, ki določa njegove »življenjske možnosti in postane važen sestavni del njegove predstave o samem sebi, postane del njegove identitete.«³ Učenec se tako nauči sprejemati in prevzemati kvantificirajoče izjave svojih učiteljev kot kvalifikacije samega sebe.

Utemeljevanje zaključnih negativnih ocen si pogledimo na poročilih, ki so jih učitelji dolžni podati ob vsakokratni redovalni konferenci. Najbolj pogoste utemeljitve učiteljev ene od ljubljanskih osnovnih šol na vprašanje: »Kateri učenci imajo izrazite učne težave, pri katerih predmetih in zakaj (Navedite vzroke!)«, so bili:

- »Kampanjski učenec«
- »Prelahko jemlje učenje«
- »Učenec je velikokrat brez učnih priprav, ima slabo koncentracijo, slabo razvito logično mišljenje, obenem pa še premalo delavne discipline.«
- »Neuspeh je posledica nezanimanja, ne uči se, neurejen.«
- »Učenec je len, ne posluša.«
- »Prevelika klepetavost in nesodelovanje pri pouku.«
- »Slabo pomnjenje, pozabljivost, nedelavnost in izrazita trma.«
- »Učenec težko dojema.«

Najpogostejši odgovori na vprašanje: »Kako bi se po vašem mnenju najlažje in najbolj učinkovito lotili odpravljanja navedenih vzrokov«, pa so bili:

- »Slabi učenci morajo redno obiskovati dopolnilni pouk.«
- »Izboljšati je treba disciplino v razredu in se predvsem več učiti.«
- »Organizirati tovariško pomoč učencem, ki si hočejo pomagati, ne pa lenuhom.«

– »Potrebno je sodelovanje s starši, ki bi se morali bolj zanimati za svoje otroke, da ti ne bi bili prepuščeni sebi in cesti.«

Pri učencih, ki se težko učijo, ali pa so vzgojno neobvladljivi, je bila za pomoč naprošena šolska svetovalna služba.

Iz odgovorov učiteljev vidimo, da se neuspeh najpogosteje utemeljuje s tem, da se pripisuje krivdo učencu samemu in predvsem učencu. Vzrokov za neuspeh se ne išče v družbenih razmerah polnih nasprotij, v katerih učenci živijo, ampak so le-ti zreducirani na posledice, oziroma rezultate teh razmer, kot so lenoba, nezainteresiranost, nedelavnost, slaba koncentracija in pomnjenje, slabo logično sklepanje. Ti izrazi socialne problematike so na ta način »prevedeni« v naravne, biološke lastnosti učencev in s tem odpisani.

Hkrati prevladuje tudi klasična meščanska predstava o človekovi svobodni volji, češ, krivda je v učencu samem, saj se noče učiti in noče slediti pouku, noče biti bolj discipliniran itd. Z malo več volje in truda pa uspeh gotovo ne bi izostal.

Izboljšanje stanja bi po predlogu nekega učitelja lahko dosegli tako, da bi »organizirali tekmovanje za najboljši razred na šoli in ga na koncu leta primerno nagradili«, ali kot je to nek drug učitelj že poskusil v praksi nižjih razredov: »Za najmanjši prekršek (pretep, nagajanje, zmerjanje, divjanje in fizični obračun nad sošolcem) kaznujemo s piko. Če se bo do konca polletja nabralo 20 pik, bo tisti učenec imel vedenje neprimerno. Največ pik imajo . . .« V nadaljevanju so naštetih učno in vedenjsko najbolj problematični učenci.

Predvsem pa so zanimive percepcije učencev samih o vzrokih njihovega učnega neuspeha. V anketi, ki sem jo izvedla v 8. razredih že prej omenjene ljubljanske osnovne šole, so učenci svoj neuspeh pojasnjevali skoraj povsem tako, kot so ga utemljevali njihovi učitelji. Krivdo so videli v svoji nedisciplini, nezanimanju za šolo, pogostem izostajanju od pouka in premajhnem učenju. Na vprašanje, katerih učnih metod se pri učenju najpogosteje poslužujejo, jih je večina odgovorila, da se skoraj vse predmete učijo na pamet. Ob 1. šolski oddelčni konferenci so učenci nekega 8. razreda dosegli 82,3% neuspeh. Od 17 učencev so bili pozitivno ocenjeni natanko 3 učenci, to je 17,7%. Ob tem moramo vedeti, da so ti trije učenci v tem razredu tudi edini, ki izhajajo iz povprečno urejenih družinskih razmer (socialne razmere ostalih so zelo težke), in da se bodo morali vsi ti učenci s polletnim spričevalom vpisati v srednji sistem usmerjenega izobraževanja.

V zapisnik so na tej oddelčni skupnosti ti učenci zapisali: »Z razrednikom smo le ugotovili, da smo premalo resni glede učenja, discipline, predvsem pa imamo premalo podlage – znanja iz 7., 6., 5. razreda. Posledica vsega tega pa je takšen rezultat. Tovariš je kot razrednik storil vse mogoče za boljši uspeh, od vsakomesečnih sporočil o uspehu, izostajanju od pouka in o naši disciplini. Enkrat na teden je imel govorilno uro, po želji in po potrebi staršev pa tudi večkrat. Predvsem nas je opozarjal na razrednih urah. Kljub sprejetim sklepom, pa je rezultat porazen. Res pa je tudi, da je veliko učencev prišlo v 8. razred z eno ali dvema negativnima ocenama. Kaj storiti? To se tudi vprašujemo mi, sami učenci.«

Iz pričujoče analize vidimo, kako se pedagoški značaj ocene, ki naj bi bila učencu kot refleksija njegovega znanja v pomoč, obrne proti učencu in postane eno temeljnih orožij za njihovo discipliniranje in selekcijo. Od ocene je odvisno, ali bo učenec razred napredoval, in kar je še važnejše, kdo bo v usmerjenem izobraževanju po 8. razredu lahko kandidiral na »najvišje položaje izobraževalne hierarhije«,⁴ saj je (če odmislimo zveze in poznanstva) zgolj od uspeha odvisno,

na katero šolo se bo učenec lahko vpisal. Tu se jasno razkrije selektivna funkcija ocen, ki se z usmerjenim izobraževanjem samo še zaostreje.

Pomembna lastnost ocen je tudi njihova rekrutacijska funkcija. Meščanska ideologija, ki trdi, da so z uvedbo obvezne osemletke dobili vsi enake možnosti v izobraževalnem procesu, je lažna. Enotni pogoji šolanja in čim bolj objektivno ocenjevanje »naj zajamčijo demokratično enakost šans za vse ne glede na rojstvo, da dobijo socialno in gospodarsko privilegirane poklicne položaje.«⁵

Zadnje raziskave narejene pri nas pa jasno kažejo, da je uspeh učencev v osnovni šoli močno odvisen od socialno-ekonomskega izvora in statusa posameznika, se pravi od razmer, v katerih učenci živijo.

Raziskava, ki sta jo v 70. letih naredila I. Toličič in L. Zorman, in ki je bila 1977 objavljena v delu »Okolje in uspešnost učencev«, je pokazala, da ekonomsko-socialna in kulturna razvitost okolja močno vpliva na šolsko uspešnost in na nekatere druge lastnosti učencev.«⁶

Učenci iz privilegiranih socialno-ekonomskih sredin so bili boljši v bralni sposobnosti, razumevanju prebranega besedila, imeli so bogatejši besedni zaklad, bili so bolj motivirani in so imeli višje poklicne aspiracije. Razlike so se pokazale tudi v učnih navadah in stilu učenja, določenih osebnostnih lastnostih ter boljšem razumevanju bolj zahtevnih abstraktnih vsebin. Raziskava je torej jasno pokazala, da »na otrokov duševni razvoj in uspeh v šoli bistveno vplivajo okoliščine življenja, socialno-kulturne razmere v družini v povezavi z družinskimi odnosi in šolsko okolje. Zaradi delovanja okolja imajo otroci kljub enakim formalnim pogojem za izobraževanje dejansko neenake možnosti za osvajanje znanja in razvijanje sposobnosti, kar je bistvenega pomena za nadaljnje šolanje in poklicno kariero.«⁷

Po Zakonu o osnovnem šolstvu osnovna šola »učence« šele pripravlja za aktivno vključevanje v samoupravne odnose,⁸ namesto da bi jih samoupravljanja učila preko organizacije šolskega dela in življenja samega.

Socializacijo otroka v družini vedno bolj izpodriva socializacija v vzgojno-izobraževalnih ustanovah, kjer otrok preživi več kot tretjino svojega otroštva. V tem času mora otrok osvojiti predpisane učne programe in se naučiti za obstoječo družbo funkcionalnega vedenja. Izobraževalni sistem ga stalno kontrolira sprotim preverjanjem in ocenjevanjem, vse dokler učenec ne internalizira predpisanih vzgojno-izobraževalnih smotrov ter v procesu identifikacije z njimi uspešno zaključi socializacijski proces v osnovni šoli ter si s tem izbori kandidaturo v drugem stadiju izobraževalnega procesa.

Vidimo, da ima poleg selektivne in rekrutacijske funkcije ocenjevanje tudi funkcijo discipliniranja in pokoravanja učenca, se pravi gospodstveno funkcijo. Ti vzgojni mehanizmi pa seveda ne morejo prispevati k oblikovanju takšnega mišljenja in vedenja, ki bi omogočal in zagotavljal v družbenem življenju boj za samoupravljanje.

* * *

Poleg problematike ocenjevanja oz. izpitov odpira Kvalejeva knjiga med drugim tudi vprašanje marksistične psihologije. Njegovi »zasnutki za dialektično-materialistično psihologijo« bi lahko bili vzpodbuda za razpravo o tem vprašanju tudi pri nas.

¹ Zakon o osnovnem šolstvu in družbenem varstvu otrok, ČZ Uradni list SR Slovenije, Lj. 1980, 9/10.

² Isto, – 9.

³ S. Kvale: Izpiti in gospostvo, KRT, Lj. 1981, – 131.

⁴ Isto, – 130.

⁵ Isto, – 36.

⁶ I. Toličič, L. Zorman: Okolje in uspešnost učencev, DZS, Lj. 1977, – 325.

⁷ Isto, – 325.

⁸ Zakon o osnovnem . . . , 1980, – 9.

UDK: 37.014.5

Sonja Lokar

KVALEJEV MANJKAJOČI ZORNI KOT

Prva velika vrednost Kvalejeve analize izpitnega gospostva je v tem, da njegova kritika poskuša biti dosledno zgodovinska in dosledno materialistična – zgodovinska, ker skuša spremljati razvoj izpitov kot se je odvijal v dejanskosti, in materialistična, ker se trudi ta razvoj opazovati kot moment razvijajočega se temeljnega družbenoekonomskega odnosa, kapital odnosa.

Druga pomembna vrednost Kvalejevega dela je, da se predmeta svoje analize ne loteva pozitivistično, ampak se zaveda, da se more do njega prikopati le skozi kritično analizo tistega teoretskega dela, ki je problematiko izpitov že definiralo kot predmet teoretskega razmišljanja in raziskovalne prakse. Tako mu je uspelo skozi analizo protislovij in aporij, v katere se zapletajo pozitivistična visokošolska didaktika, psihoanalitična didaktika in kritična teorija družbe prikazati notranjo pritislovnost problema izpitov in materialistično dialektično psihologijo, katere metodični postulat je prav priznavanje boja nasprotij in notranje dialektične napetosti protislovij – predvsem protislovij temeljne kategorije epohe kapitalizma – kategorije blaga – uvesti kot edino plodno metodološko izhodišče.

Tu pa se že začenjajo pomembne pomanjkljivosti Kvalejevega dela: v tem zapisu ne poskušam ugotavljati, koliko je družbeno okolje, znotraj katerega je bila opravljena Kvalejeva analiza, z ekonomsko cenzuro, ki je prav v tem delu tako lepo opisana, vplivalo na metodo razlaganja raziskovalnih rezultatov – pripričana sem celo, da je avtorju mojstrsko uspelo uporabiti Brechtova načela o pisanju resnice – ampak mi gre za označitev resne teoretske pomanjkljivosti, ki je po mojem pomembno zaznamovala sam proces raziskovanja problematike:

Na strani 180 avtor pravi: » . . . protislovja je bilo mogoče razložiti šele z dialektično-materialistično psihologijo z Marxovo analizo blaga kot izhodiščem. Pokazali smo, da je razvoj industrije baza za spremembe v izobraževalnem sistemu, in domnevali smo, da industrija s tem spet oblikuje psihologijo. Na področju izobraževanja je bilo mogoče preveriti Marxovo tezo, da je zgodovina industrije odprta knjiga človeške psihologije.« (S. Kvale: Izpiti in gospostvo, Ljubljana, KRT, štev. 1, 1981, str. 180).

Ta stavek najbolj ilustrativno kaže na avtorjevo razumevanje marksistične analize blaga kot **tehnološko-deterministično razumevanje**, in ta teoretska omejitve avtorja zaznamuje vso njegovo raziskavo:

»Akademska delovna sila« je samo obrobno analizirana z vidika temeljnega protislovja vsakega blaga v kapitalistični blagovni proizvodnji – namreč z vidika protislovja **kapitala in meznega dela**.

Mnogo premalo je zato poudarjen in raziskovan problem »akademske delovne sile« kot blaga, ki je dvakrat blago osebne vrste – najprej zato, ker je to blago »delovna sila«, in potem zato, ker je to delovna sila posebne vrste – delovna sila z lastnostmi delavske aristokracije in z lastnostmi poverjenikov zagotavljanja gladekega funkcioniranja in nemotene reprodukcije kapitala, delovna sila, katere uporabna vrednost je njena sposobnost in pripravljenost za ideološko vrednost je njena sposobnost in pripravljenost za ideološko dresuro, discipliniranje in kontrolo ostale delovne sile v skladu z logiko kapitalistične produkcije.

Tako Kvale razvoj izpitnega sistema od verskim iniciacijskim obredom podobnih ritualov do birokratskega in nato še racionaliziranega izpitnega sistema zapopade ne kot rezultatno nenehno na višji ravni obnavljajočega se spopada med kapitalom in meznim delom, ampak kot uničujočo sposobnost kapitala, da si v skladu s potrebami lastnega progresivnega zgodovinskega razvoja prilikuje in podreja vse zvrsti delovne sile.

S tem izgubimo iz analize zelo pomemben zorni kot, čeprav nam ga je s svojim pristopom odprl avtor sam: skozi njegovo delo se kaže, da je le medlo zaslutil, da si je razvijajoči se kapitalizem prisiljen zdravila na tem področju predpisovati pod pritiskom, vso pozornost analize pa je strnil v opis od interesov kapitala predpisanih dresurnih metod in njihove uspešnosti v pretvarjanju akademske delovne sile v pokorne in ustvarjalne agente kapitala.

Ostalo pa je zakrito, koliko in kako pa predpisana zdravila ugonablajo bolnika: ostalo je relativno neobdelano temeljno vprašanje: ali, kje, v čem nastajajo možnosti za preseganje dejanskih, čeprav z logiko in zavestno razdiralno akcijo kapitala vsiljenih razlik v interesih delovnih slojev, izostala je torej analiza, ki bi bila usmerjena v vzpostavljanje teoretskih pogojev za nastajanje spoznanja o enotnosti konkretnih interesov vseh delovnih slojev na področju vzgoje in izobraževanja.

Prav tu pa se začenja tudi tisto področje, ki je izjemno – teoretsko in praktično – zanimivo tudi v teoretski analizi in praktičnem preseganju protislovij nastajanja družbene lastnine in s tem posredovanih procesov preseganja temeljne razredne družbene delitve dela v vseh socialističnih družbah in še posebej v naši lastni.

UDK: 371.27

Marija Skalar

IZPITI IN RACIONALIZACIJA ŠOLE

Kvale s sistematično družbeno-zgodovinsko analizo dokaže oblastniško vlogo izpitov in redovanja v razredni družbi. Bralčevo pozornost usmerja na družbene dimenzije starih igrice med hlapcem in gospodarjem, med učencem in učiteljem, in na brezizhodnost njunega početja ker sta oba le lutki na vrvici dejanskih nosilcev oblasti.

Več ostrih puščic je avtor namenil tudi meščanski psihologiji, ki proučuje psihološke pojave ločeno od ekonomskih in aktualnih družbenih problemov, z obravnavanjem obrobnihih strokovnih vprašanj pa celo zavaja ljudi in pomaga ohranjati oblast vladajoči eliti.

Z argumentirano kritiko dosedanjih izpitnih oblik, uveljavljenega sistema re-dovanja in družbenega uporabljanja rezultatov tega početja, zbudi težnje po primerjanju in iskanju konstruktivnih alternativ tudi za naše razmere. Bralca spodbuja k premišljevanju in opredeljevanju za ali proti, neprizadet ne more ostati, posebno če je sam vpleten v izpitni mehanizem, bodisi kot učenec ali učitelj. V dejstvu, da aktivira bralca in ga skoraj prisili h kritičnemu razmišljanju o delu na šolah in posledicah tega dela v širši družbeni stvarnosti, vidim posebno vrednost Kvalejeve knjige. Verjetno ni slučaj, da so se za prevod knjige v slovenščino namenili mladi, katerih pogled je usmerjen v prihodnost in ne le v preteklost in stabilizacijsko sedanost. Marsikatera zapisana misel je aktualna tudi za nas in pomeni svojevrsten izziv naši praksi.

Tudi pri nas npr. individualističen, na izpite naravnan študij navaja mlade ljudi na boj za prestiž in razvija v njih tekmovalne in ne sodelovalnih potreb kot jih pričakujemo in zapisujemo v različnih aktih. Povsem drugačen učinek bi imelo skupinsko delo na projektih, kjer bi študenti morali sodelovati, se posvetovati, se izkazovati z ustvarjalnostjo in animiranjem vseh osebnostnih potencialov, ne samo kognitivnih. To velja tudi za seminarje in druge oblike dela, kjer bi lahko študenti več sodelovali in se samoupravno dogovarjali med seboj in z učitelji.

Razmišljam o množici študentov, ki jih ima pogosto pri nas »na vesti« en visokošolski učitelj. Med njim in študentom je možen le pisni kontakt, pisni izpit, sicer pa ostajata drug za drugega popolni človeški neznancki. Komunikacije, ki bi ju povezovala v skupnem strokovnem iskanju in oplajala nove zamisli, med njima ni. Iz formalnih medčloveških odnosov nastaja formalno, malo uporabno znanje. Absurd te situacije najbolje ponazarja izpit pri katerem se mora študent legitimirati z osebno izkaznico. Študentom je povem razumljivo, da se v uniformiranem izobraževalnem sistemu lahko zamenjujejo brez večje škode in da eno izpitno številko lahko nadomesti druga človeška številka, ki je uspeła vase stlačiti več izpitnega znanja in ga zna bolje spraviti na papir. Učitelj pa si pomaga v hudo neprijetnem položaju z izkaznico, s slabimi občutki, ker nima in ne more imeti pregleda nad tolikimi številkami.

V tovarniških pogojih dela se ugotavljajo predvsem kvantitativni vidiki znanja in ne kvalitativni, s testi se preverjajo tudi tako kompleksna in kvalitativna znanja kot so znanja iz književnosti. Model, ki je še kar primeren za matematiko in statistiko, se zaradi časovne stiske prenaša tudi na družboslovne vede.

Izolirano obravnavanje tematskih enot po strokah, brez skupne problemske povezave, totalni izpitni sistem s pogostimi izpiti in časovno točno načrtovanimi roki za sprejemanje in oddajanje snovi, spreminjajo pričakovan ustvarjalni izobraževalni proces v dobro utečen stroj, ki brez večjih muk producira racionalizirane kognitivne strukture, birokratsko pamet s površnim in neustvarjalnim mišljenjem in postvarelo zavestjo. Učiteljem in učencem grozi časovni pritisk. Študent, ki se študiozno loteva problemov, zgublja na lovu za ocenami, zato kaj kmalu spozna da je njegova dolžnost površen študij in hitro požiranje snovi, pri čemer marsikoga prevzame malodušje, ker je hiter zaključek študija v nasprotju z možnostjo enako hitre zaposlitve. Ekonomska računica se tu ujame v lastno past. Logično je, da v takšnih pogojih študija tudi družbeno-politična dejavnost študentov ne more zaživeti, čeprav jo poskušamo obujati z besedami.

Ne moremo trditi, da imajo pri nas izpiti enako družbeno vlogo kot jo opisuje avtor. Izpiti ne odpirajo vrat v kraljestvo oblasti, vsaj ne v takšnem smislu kot je to značilno za bolj hierarhične družbene strukture kot je naša. Pomenijo pa še vedno enega izmed pogojev za socialno promocijo, ne glede na resnično usposobljenost kandidata za opravljanje dela na določenem strokovnem področju. To funkcijo izpiti takšni kot so, tudi morajo imeti, ker sicer zgubijo vso svojo konkretno vrednost. Ker pa po drugi strani negiramo izobrazbo, ki se dokazuje z dip-

lomami in drugimi papirji, je protislovje, ki iz tega nastaja, možno učinkovito reševati le z drugačnim, na kvaliteto usmerjenim študijem, katerega naravna posledica bodo tudi kvalitetnejši rezultati. To pa ni problem samo učiteljev in učencev, temveč celotne družbe, ki pričakuje aktivnega ustvarjalnega samoupravljalca, s svojimi mehanizmi pa oblikuje pasivnega, nezadovoljnega in na »finančna sredstva« naravnaneega individualista.

UDK: 371.27

mag. Alojzija Židan

TEZE K PRESEGANJU VLOGE IZPITA KOT »GOSPOSTVENEGA INSTRUMENTA«

Kvalejeva publikacija, ki nosi naslov »Izpiti in gospostvo« je vsekakor za bralčevo branje aktualna. Aktualnost publikacije vidim zlasti v avtorjevem kritičnem opozarjanju na mnoge (žal tudi v naši visokošolski pedagoški praksi!) še vedno mnogokrat na tako imenovanem »preverjalnem« ter ocenjevalnem področju učiteljevega metodičnega načina dela prisotne negativne pojave. Negativni pojavi se, kot že rečeno, mnogokrat resnično izražajo v učiteljevi zahtevi po študentovem pretiranem poznavanju nepomembne učne tematike reproduktivne narave, v učiteljevi zahtevi po študentovem poznavanju zgolj teoretične tematike, ne pa tudi praktične narave, v izrazitem ocenjevalnem subjektivizmu posameznih učiteljev, v njihovi uporabi zgolj vedno enakih ter zgolj vedno enih ocenjevalnih metod, v njihovem izrazitem avtoritativnem nastopanju pri opravljanju »preverjalnega« ter ocenjevalnega vzgojnoizobraževalnega dela, v njihovem podcenjevanju pomena ocenjevalnega didaktično-metodičnega dela itd. itd. Ker pa se mi zdi, da v publikaciji vendarle Kvalejeva kritična razmišljanja na mnogih mestih že rezultirajo v njegovi pretirano potencialni kritičnosti ali drugače izraženo: zgolj v njegovi kritični analizi danega, na visokošolskem pedagoškem polju že obstoječega, negativnega, ne pa tudi v njegovem (še večjem) odpiranju perspektivnih poti za preseganje takšnega danega, na visokošolskem pedagoškem polju že obstoječega, negativnega, bi rada v pričujočem prispevku opozorila na nekatere takšne možne perspektivne poti. Opozorila bom poiskusila strniti v obliki nekaterih tez, ki naj bi v svoji izhodiščni obliki služile za še nadaljnja, za še bolj globinska razmišljanja o tem, kako, če parafraziram Kvalejevo v delu postavljeno središčno tezo, preseči vlogo »izpita kot gospostvenega instrumenta?«

Prva teza: dejstvo je, da metoda, ki bi lahko pri kateremkoli visokošolskem predmetnem področju univerzalno služila učitelju za ocenjevanje študentovih vzgojnoizobraževalnih rezultatov, ne obstoji. Pri opravljanju ocenjevalnega dela je (bi bilo!) vedno potrebno učiteljevo kombinacijsko preplezanje med seboj povezanih, raznovrstnih ter dinamičnih ocenjevalnih metod (npr.: ustnega preverjanja, pisnega preverjanja, študentovega sistematičnega opazovanja itd. itd.).

Druga teza: pri oblikovanju študentove (kompleksne) ocene, še zlasti pri izrazito praktično usmerjenih predmetnih področjih bi moralo vedno predstavljati pomemben dejavnik tudi preverjanje študentovega obvladovanja praktičnih dejavnosti.

Tretja teza: v visokošolski pedagoški praksi je (bi bilo!) tudi potrebno strogo zavrniti učiteljevo uporabo tako imenovanega »tradicionalnega« koncepta oce-

njevanja študentovih vzgojnoizobraževalnih rezultatov. To pa pomeni naslednje: medtem ko »tradicionalni« koncept ocenjevanja vzgojnoizobraževalnih rezultatov predvsem usmerja svojo pozornost na ugotavljanje tega, kaj študent ne zna, bi tako imenovani »novi«, »motivacijski« koncept ocenjevanja vzgojnoizobraževalnih rezultatov študenta moral predvsem usmerjati svojo pozornost na ugotavljanje študentovega znanja. Celo v nepopolnostih ali neustreznostih, pojavljajočih se v študentovem kompleksnem vzgojnoizobraževalnem delu, naj bi visokošolski učitelj izpostavljale elemente, ki so točni ter na izpostavljenih točnih elementih usmerjal svoje nadaljnje ocenjevalno ravnanje.

Četrta teza: (tudi!) visokošolski učitelj naj bi vedno ocenjeval načrtno ter svoje načrtno ocenjevanje kar čim bolj vgrajeval v proces obravnave nove učne materije.

Peta teza: sleherni visokošolski učitelj – izvajalec kateregakoli predmetnega področja – naj bi bil tudi čim bolj temeljito seznanjen z različnimi napakami (z osebno enačbo, s halo – učinkom, z učinkom kontrasta, z logično napako itd.), ki jih lahko dela kot študentov so(ocenjevalec), z napakami, ki lahko pomembno vplivajo na to, da postaja njegovo ocenjevanje študenta izrazito subjektivno, krivično.

Slobodan Drakulić

ALTERNATIVE V SOCIALNI FUNKCIJI IZOBRAŽEVANJA

Od renesanse naprej prehaja izobraževanje skozi dve faze razvoja:

V prvi je namenjeno edukaciji svečeništva, šolskih učiteljev ter univerzitetnih profesorjev, manjšega ali večjega števila državnih uslužbencev ter pripadnikov posestniških razredov, ki se izobražujejo zaradi izobrazbe same, kajti kot taka jim ni potrebna za opravljanje njihovih socialnih funkcij ali promocij. Zaradi nizke stopnje razvoja proizvodjalnih sil družbe je izobraževanje v tej fazi skoraj brez kakršnekoli ekonomske funkcije. Sredstva za proizvodnjo so enostavna, materialna proizvodnja je majhna, tako v poljedelstvu kot v obrti. Le-ti se razvijata zelo počasi, in tudi tu deluje invencija, ki ne prihaja iz izobraževalnega sistema, temveč iz same prakse materialne proizvodnje.

Celo kadar govorimo o svečeništvu, državnih uslužbencih ter neodvisnih intelektualcih (plemiči in neplemiči), velja imeti v mislih omejeno funkcionalnost izobraževanja, ki ga dobijo na univerzi (izjeme so v največji meri svečeniki). Namreč: velik del znanj, ki jih dobijo v predhodnem izobraževanju ter na univerzi, izhaja iz okvirov tistega, kar je pripadnikom teh skupin potrebno za opravljanje njihovih poslov. Od takrat lahko že govorimo o višku znanja v tem času, seveda samo glede na njegovo socialno funkcionalnost. Od tu izhaja tudi pojav občasnega viška izobražencev, ki na ta način postajajo svobodni intelektualci. Ta svoboda ni izbrana, marveč jo vsiljujejo socialno-zgodovinske okoliščine, ter je spričo tega samo po sebi razumljivo, da se cela vrsta takšnih posameznikov v obdobjih socialnih kriz in konfrontacij nahaja na strani upornikov zoper obstoječi družbeni sistem. Takšen primer je državljanska vojna v Angliji v 17. stoletju, ko se cela vrsta nezaposlenih mladih intelektualcev uvršča na stran republike zoper monarhijo. Tako se socialna disfunkcionalnost, marginalnost izobraževanja istočasno pojavlja tudi kot njegova zgodovinska funkcionalnost. Višek znanja in intelektualcev predstavlja obenem tudi eno izmed točk, iz katerih izhaja družbena sprememba; v neskladju s socialno statiko, je ta višek v skladu s potrebo po socialni spremembi, in v zadnji instanci s potrebo po revoluciji.

Z razvojem kapitalističnih proizvodnih odnosov postaja višek znanja ter intelektualcev diahronsko še bolj funkcionalen, medtem ko je istočasno vse bolj očitna njegova sinhronična disfunkcionalnost. Revolucionarne koncepcije nastajajo ter se razvijajo izven okvirjev sistema formalnega izobraževanja. Prosvetliljelji prezirajo izven okvirjev univerzo ter univerzitetne ljudi, ki pod pritiskom države prihajajo na konzervativne položaje. Še pomembnejšo vlogo kot v Angliji 17. stoletja igra višek znanja ter intelektualcev v francoski revoluciji.

Ko buržoazija prevzame politično dominacijo v družbi, tedaj njena ekonomska funkcija ter sama narava kapitalizma privedeta do spremembe izobraževalnega sistema. Slednji se istočasno desakralizira ter zapira v odnosu na nov tlačen razred – najemniške delavce. Ker se kapitalizem lahko obdrži samo na način prostorske ekspanzije ter nenehnega spreminjanja, prihaja izobraževanje v funkcijo takšnega razvoja. Pojavi se cela vrsta novih disciplin, ki dobijo ustrezno mesto na univerzi. S spremembo narave socialnega sistema prihaja do spremembe v metodi njegovega obstajanja, ker tudi vpliva na izobraževalni sistem. Status quo ni več statičen, temveč dinamičen, toda to dinamiko hoče vladajoči razred zvesti na ekspanzijo istega ter obdržati odnos dominacije in eksploatacije v nenehno novih

oblikah. To v izobraževanju označuje prehod s proučevanja klasičnih tekstov na prisvajanje vedno novih teoretičnih konceptov, seveda prilagojenih dinamiki kapitalističnega razvoja.

Vendar pa ta dinamika ni zgolj preprosto ekspanzionistična, marveč iz sebe same proizvaja tudi bistveno drugačne odnose v družbi. Ker pa znanost v tem procesu igra izredno pomembno vlogo, se zaostruje tudi borba za izobraževalni sistem med konzervativnimi in naprednimi tokovi tako v družbi kot v izobraževalnem sistemu. Ta borba se dogaja na nivoju razredne borbe ter na nivoju teoretičnih konceptov. Istočasno se povečuje ter postaja vse pomembnejši tudi višek znanja in intelektualcev. O vlogi svobodnih intelektualcev v revolucionarnih gibanjih 20. stoletja: ti prihajajo iz vrst plemstva, buržoazije, uradništva, delavcev in kmetov. V prvih dveh ter zadnji skupini je prisotna tendenca številčnega upadanja, pa tudi sicer številčno slabijo v družbi. Ker plemstvo izginja, število revolucionarjev iz vrst buržoazije pa tudi upada, se manjša tudi število svobodnih intelektualcev, katere zamenjujejo intelektualci, povezani s političnimi gibanji in partijami, kot tudi z univerzami. Tako postajajo univerze, kjer hitro narašča število študentov, obenem tudi kraj konfrontacije nasprotnih teoretskih pozicij, pa tudi političnih opredelitev. Višek znanja ter intelektualcev postaja predmet napadov vladajočega razreda in njegovih ljudi na univerzi. Ker je ta višek v glavnem situiran na področju humanističnih in družbenih disciplin, prihajajo slednje pod dvojni udarec: znotraj se te discipline poskuša pragmatizirati in postaviti v službo interesov vladajočega razreda, od zunaj pa se poskuša omejiti njihov razvoj.

V izobraževanju se torej postavljajo te alternative:

1) izobraževanje za prilagajanje vedno novim situacijam, ki jih prinaša dinamika razvoja razredne družbe ter prizadevanja za njegov obstoj v vedno novih oblikah

2) izobraževanje za ustvarjanje novih situacij, ki predstavljajo točko opuščanja, preseganja razredne strukture družbe ter njegovih proizvodov.

V prvem primeru se izobraževalni sistem prilagajanja obstoječim socialnim, ekonomskim ter političnim okoliščinam, vedno pod geslom napredovanja materialne proizvodnje, življenjskega standarda ter zaščite splošnih socialnih interesov. Poudarjajo se torej obči interesi družbe, skupni vsem socialnim skupinam ter posameznikom. Pri tem se zanemarjajo in s tem prikrivajo antagonistični odnosi med različnimi socialnimi skupinami. V takšnem prikazovanju stvari se država pojavlja kot nosilec napredka, izobraževalni sistem pa se napada kot institucijo, ki ohranja status quo. Od tu prihaja tudi zaključek, da se mora izobraževanje prilagoditi družbenim potrebam, torej napredku razredne družbe. Na ta način postanejo dominacija, eksploatacija in hierarhija postulati, nedokazane trditve nekega koncepta razvoja, ki se odvija mimo ljudi, nad njihovimi glavami. Ta koncept se izvaja v njihovem imenu, v njihovem interesu ter v skladu z zgodovinskimi zakonitostmi, ki v alchemijski verziji države predstavljajo amalgam dejanskih zgodovinskih zakonitosti (v meri seveda, ki bodisi odgovarja oblastnikom, bodisi se je ne more zaobiti), interes privilegiranih socialnih skupin (ki jih država z dekreti razglašča za obče) ter pogosto eklektičnih fikcij posameznih mogočnikov (ki – obskrbljene z državnimi pečati – preraščajo v grandiozne teoretske koncepcije, obvezne kot čtivo in napotek za prakso). Notranja nasprotja takšnega koncepta in prakse se redno pripisujejo nezadostni prilagojenosti izobraževanja družbenim potrebam, ali pa subverzivni dejavnosti nasprotnika.

Sanje o totalno funkcionalnem vključevanju izobraževanja v obstoječi socialni sistem prihajajo od instinktivnih potreb vladajočih socialnih skupin, sanje o koncu zgodovine, o dejanskem prevladovanju dialektike socialnega razvoja o zapiranju zgodovinskih horizontov, na katerih se kopičijo elementi bistveno drugačnega sveta, torej konec njihovega sveta ter njih samih. V enaki meri, kot prihaja

novum v luči kritične misli iz viška znanja, ki ga daje izobraževalni sistem, prav v takšni meri se ta višek znanja poskuša enostavno likvidirati. Tedaj izobraževanje postane prilagoditev, znanost se spreminja v sredstvo manipulacije, mišljenje razpada v kup medsebojno nasprotujočih si mnenj, kontratoni pa se izgubljajo v kakofoniji državnega koncerta.

V drugem primeru pa se progresivne izobraževalne tendence osvobajajo samega izobraževanja in se tudi brez državnih ukazov nahajajo v interakciji z ekonomijo, socialnimi procesi, itd. Ker je zaposlovanje tistih, ki so šolanje dokončali, odvisno od njihove izobrazbe, bodo poklici, ki ne nudijo možnosti donosne in lahke zaposlitve, zainteresirali veliko manj ljudi, toda privlačili bodo tiste, ki zanje pokažejo in sposobnost in zanimanje. V kriznih zgodovinskih obdobjih kot je to, predstavljajo humanistične in družbene znanosti tisto področje intelektualnega dela, kjer se najbolj intenzivno soočajo družbena nasprotja v svojih teoretskih izrazih.

Tu se namreč postavlja vprašanje o definiciji smiselnosti znanja na tem področju. V antagonističnih socialnih sistemih se to smiselnost definira vedno drugače, odvisno pač od tistega, ki definira. S pozicije vladajočih socialnih skupin je v humanističnih in družbenih znanostih smiselno tisto znanje, ki govori o metodah ter tehniki prilagojevanja socialnih skupin ter posameznikov na pogoje, ki prevladujejo v razredni družbi. Gledano s pozicije deprivilegiranih ter tistih, ki jim stojijo ob strani, je smiselno tisto znanje, ki vodi v preseganje obstoječih družbenih odnosov. Nedavna preteklost nam kaže, da bi brez državnih intervencij v izobraževalnem sistemu prevladale kritične tendence, torej tiste, ki se povezujejo z zahtevo po radikalni preobrazbi družbe, s tem pa tudi izobraževanja, ne pa za njihovo neskončno reformiranje ter krpanje ob obstoječih odnosih hierarhije, eksploatacije in dominacije.

Da bi se omogočilo radikalno spremembo družbe in izobraževanja, mora obstajati višek izobraževanja, ki ni neposredno ekonomsko, socialno, politično ter kulturno funkcionalen. To prihaja od tega, ker so socialno funkcionalni fenomeni istočasno zgodovinski disfunkcionalni; to pa zategadelj, ker so obstoječi družbeni odnosi istočasno predpostavka (toliko, kolikor proizvajajo lastna nasprotja) in prepreka (toliko, kolikor se težko neskončno pojavljajo) za razvoj novih, bistveno drugačnih fenomenov. Na tak način je tudi izobraževanje predpostavka razvoja toliko, kolikor vsebuje socialno disfunkcionalni, istočasno pa tudi zgodovinsko funkcionalen višek znanja v odnosu do lastnih, pa tudi širših družbenih potreb, prepreka pa spričo tega, ker se vedno znova poskuša utrditi, zaokrožiti, zaustaviti, do česar najbolj pogosto prihaja ravno pod pritiskom interesov vladajočih socialnih skupin.

V kolikor sprejememo tezo o obstoju določenih zakonitosti v družbenem razvoju, ki se kažejo kot neprekinjena, občasno pa tudi radikalna sprememba družbe, kot tudi tezo o obstoju interakcije med vsemi družbenimi procesi, tedaj se nam vsiljuje misel, da bi se izobraževalnemu sistemu morali približati z določeno mero zgodovinskega optimizma, kolikor seveda želimo upravičeno verjeti, da stojimo na progresivnih pozicijah. Namreč: če je izobraževanje v medsebojni soodvisnosti z ekonomsko, socialno, kulturno in politično sfero, tedaj pač ni mogoče pričakovati, da je izobraževanje popolnoma družbeno, obenem pa tudi zgodovinsko funkcionalno. Zato so za državo in njene mislece edini zanesljivi družbeni zakoni tisti, ki jih določajo oni sami, v interesu lastne socialne osnove. Preplašena od zgodovinskega razvoja, ki med njo (državo) in prihodnostjo postavlja nujnost radikalne spremembe družbe (s tem pa tudi ukinitve države), tedaj država ideološko in praktično vztraja na socialni, sinhroni funkcionalnosti, do katere se zgodovinska, diahronska funkcionalnost pojavlja kot konec razrednega sveta. Poziv države in privilegiranih družbenih skupin postaja tu reforma, zgodovino se zvede na iskanje nove razmestitve starih in novih pojavov z namenom obdržati odnose eksploatacije in dominacije.

Prav tu pa igra izobraževanje izredno pomembno vlogo, zaradi česar si država v zadnjem času vse bolj napadalno prizadeva predpisovati vsebino, pa tudi metodo izobraževalnega procesa. Ena izmed osnovnih zahtev, ki jih nalaga izobraževalnemu sistemu, je parcializacija zavesti ter zapiranje zgodovinskih horizontov. Ljudi poskuša čimprej stlačiti na področje določene specializacije, po možnosti čim ožje, tako da se jim onemogoči vpogled v totalnost družbenih odnosov. Vse več je poklicev, katerih nosilci – poleg univerzitetne izobrazbe – niso nič drugega kot intelektualni tehnik, sposobni da odklonijo družbene disfunkcionalnosti, na katere naletijo, toda brez znanja o posledicah, ki ima tako delovanje za družbo kot celoto, kakor tudi brez moči, da razlikujejo nazadnjaške od tistih, ki odpirajo možnosti radikalne spremembe. Celo več – radikalno družbeno transformacijo zavračajo kot zgodovinski avanturizem zmedenih ali zlonamernih posameznikov ali skupin.

V okviru reforme izobraževalnega sistema se krepi državna kontrola: na univerzi je vse več od države predpisanih, ideološko funkcionalnih kolegijev; pred ostale se postavlja zahteva, da v svoje programe in načrte vključujejo ideološke vsebine. Najavlja se kontrola izvajanja te naloge, kar je nič drugega kot prenos iste prakse iz nižjih stopenj izobraževanja. Prizadevajo si skrajšati čas študija, toda brez kakršnihkoli širše spremljajočih akcij, kar ima lahko za posledico samo zniževanje izobraževalnega nivoja, kar konec koncev postaja že očitno. Omejuje se možnost izobraževanja za tiste profile, kjer je močnejše izražena socialna disfunkcionalnost (čeprav je zgodovinsko funkcionalna), oz. njene tendence. Specializacija je v srednjem izobraževalnem obdobju pogosto odvisna od geografskih dejavnikov: na nekaterih področjih se od večine otrok pričakuje, da imajo nagnjenja na tiste poklice, ki so najbolj prisotni v gospodarski dejavnosti tega področja. S tem so ti otroci hendikepirani glede na tiste, ki so imeli pač to reformsko srečo, da živijo na področjih, kjer se nahajo šole, za katere imajo tako sposobnosti kot interes.

Od gospodarstva pa se zahteva, da svoje kadrovske potrebe planira (kar pomeni za pet let naprej) v položaju, ko je razvoj bazičnih industrijskih dejavnosti odvisen od smeri imperialističnih geopolitičnih vetrov na prostorsko oddaljenih področjih; politične krize v določenih regijah v tem okviru izzivajo ekonomske krize svetovnih razsežnosti, s tem pa tudi nagle prestrukturacije gospodarstva, pri čemer vsi načrti doživljajo polom, do nedavnega neophodno potrebni strokovnjaki pa se znajdejo na borzi dela. Skozi sistem financiranja znotraj družbe se to kajpak prenaša tudi v negospodarstvo.

Danes, ko je več kot očitno, da je izobraževanje prvorazredna proizvodilna sila, se ga za vsako ceno želi postaviti v podrejeni položaj v odnosu do materialne proizvodnje ter drugih dejavnosti, ki so često arhaičnega značaja. Toliko omenjano svobodno menjavo dela med gospodarstvom in izobraževanjem tako po obsegu kot usmeritvi dolča država v okviru svoje lastne variante spoznane nujnosti, ki se često manifestira kot nemožnost spoznavanja. Neposredni udeleženci v izobraževalnem procesu se morajo radostno vključiti v tako zastavljene okvire ter biti na voljo državi, kadarkoli so ji potrebni krivci za neželjene (logične) posledice njenih lastnih dejanj. Učenci in študentje postajajo stroji za memoriranje predpisanih izobraževalnih vsebin, učitelji pa stroji za njihovo reprodukcijo ter kontrolo doseženih rezultatov.

Edina dopustna oblika inovacije je izboljšava funkcioniranja takšnega sistema, edina dopustna kritika pa je tista, ki se sebe odreka ter napada pojave disfunkcionalnosti znotraj danih okvirov. Parcialna kritika, lojalna kritičnost, postaneta osnovne karakteristike izobraževanja in izobražencev, sadomazohistično brezumno iščejo še neodkrite metode in tehnike zasužnjevanja ljudi, kako bi jih okovali v večno spremenljiv prisilni jopič za norce razredne družbe. Rešitve, ki se neredko pozdravljajo kot nove, trajne ali pa celo dokončne za celo določeno zgodovinsko

epoho, so kaj pogosto koščki, najdeni na smetišču zgodovine. Interdisciplinarnost se očitno kaže v povezavi zoologije in antropologije, ko se kravam v hlevih in delavcem v tovarniških prostorih servira glasba, da bi proizvedle več mleka oziroma viška vrednosti, in to ob povečanem zadovoljstvu obeh skupin.

Izobraževanje v družbenih disciplinah se vse bolj obrača od kritike h »kulturi tišine«, družbenem konsenzusu med antagonističnimi družbenimi skupinami. Učencem in študentom se govori, da obstajajo socialne razlike, zaradi katerih prihaja do družbenih nesporazumov ali konfliktov, ne pa da je sama družba antagonistična, utemeljena na hierarhičnih odnosih, dominaciji in eksploataciji. V ogledalu izobraževalnega sistema je dejanskost postavljena na glavo: deprivilegirani in eksploatirani postanejo vladajoči razred; vladajoče družbene skupine izginjajo v delovnem ljudstvu; država se ukinja samoiniciativno; vsi ljudje postanejo dejansko status; dohodki na osnovi socialnega statusa se prikazujejo kot rezultati dela, pri čemer nesmiselno prekladanje papirja in besed – sodeč po dohodkih – postaja delo z največjimi rezultati; privilegiji se razglašajo za dolžnosti, dolžnosti pa za privilegije; in končno, poneumljanje postane razsvetljenje, razsvetljenje poneumljanje.

Sam izobraževalni sistem se samoupravno konstituira na ta način, da se ukinja njegova avtonomija ter se ga postavi v funkcijo družbe, ki jo predstavlja država. Samoupravna telesa se konstituira po vzoru na Francijo 18. stoletja – po starih, nato pa se svobodno odločajo v do detajlev predpisanih okvirih. Rezultat tega je kopičenje nasprotij, ki privedejo pod vprašaj izobraževanje samo, pa tudi sistem znotraj katerega se to dogaja, kajti zatiranje svobodnega izobraževanja istočasno izziva in protest in apatijo, ki onemogoča znanstveni razvoj, s tem pa tudi razvoj proizvodnih sil in družbe nasploh. Tu se nahaja nujnost radikalne transformacije izobraževalnega sistema, kar seveda predpostavlja radikalno transformacijo družbe v celoti, in to v vse večji meri; to je toliko, kolikor sodobna družba postaja družba izobraževalnih ljudi. S transformacijo izobraževanja in njegovega položaja v družbi bi le-to postalo še bolj odvisno od družbenih procesov, toda bilo bi izvzeto iz vplivne sfere centrov odtujene družbene moči, ki bi v tem procesu prav tako morali izginiti. Tedaj bi izobraževanje postalo priprava za obvladovanje obstoječih situacij, kar pa je daleč pomembnejše – omogočalo bi nastajanje novih situacij, ki skačejo izven okvirov razredne družbe, kajti v njej obstajajo kot elementi prihodnjega.

Iz hrvaščine prevedel
Jadran Sterle

BESEDA O AVTORJU

Smisel izobraževanja vedno presega obstoječo družbeno ureditev, morda pa celo vsako družbeno ureditev. Spričo te izhodiščne teze je tudi razumljiv naslov in vsebina pričujočega odlomka o alternativah v socialni funkciji izobraževanja, vzet in preveden iz knjige »**Obrazovanje i poredak**« zagrebškega sociologa mlajše generacije Slobodana Drakulića. Šestdeseta leta so namreč odkrito prikazala konfliktni karakter v odnosu med izobraževanjem in družbo, ki je v študentskih gibanjih Zahodne Evrope, ZDA, pa tudi širše – tu mislimo zlasti na povezavo z revolucionarnimi gibanji v deželah tako imenovanega tretjega sveta – grobo prekinil idilično sliko o harmoniji med izobraževalnim sistemom in družbo. Študentski upor je ogrozil, ponekod bolj, ponekod manj, tako eno kot drugo.

Slobodan Drakulić se je rodil leta 1947, v Zagrebu, trenutno dela kot asistent za družbena gibanja na Filozofski fakulteti v Zagrebu. Njegova dela obsegajo tudi tematiko s področja mladinskih gibanj, tako imenovanega ženskega vprašanja, izobraževanja ter kontrakulture. Med prevodi naj omenimo knjigo Theodorja Roszaka »Kontrakultura«, ki je izšla v založbi Naprijed leta 78.

Knjiga »**Obrazovanje i poredak**« je razdeljena na dva dela: v prvem – Izobraževanje in sistem – analizira odnos med izobraževanjem, znanjem in napredkom z zgodovinskega aspekta, s tem povezano krizo univerze ter alternative v socialni funkciji izobraževanja. V drugem delu – Izobraževanje in upor – pa razkriva družbeno-zgodovinske predpogoje za pojav študentskega gibanja, sledi analiza odnosov med študentskim uporom in univerzo, analiza levih študentskih gibanj in revolucije se nadaljuje v vprašanje nove levice in nasilja, zadnje poglavje pa osvetljuje odnos med novo levico in kontrakulturo.

Pričujoči odlomek za nam osvetljuje disfunkcionalno vlogo viška intelektualcev v obstoječi družbi, ki pa se sprevrže v zgodovinsko funkcionalno silo za spreminjanje obstoječe družbe. Knjiga Slobodana Drakulića »Izobraževanje in družbena ureditev« je ne nazadnje aktualna tudi za jugoslovansko družbo in njen izobraževalni sistem – ali pa morda najprej prav za njo.

Andrej Kirn

INTERNACIONALNI ZNAČAJ ZNANOSTI

Internacionalni značaj znanosti temelji v skupnem predmetu raziskovanja, skupnih metodah in skupnih osnovnih profesionalnih normah, ki regulirajo znanstveno dejavnost. Če je odsoten kateri izmed teh pogojev pri določenem znanstvenem področju ali disciplini, to še ne pomeni zanikanja njenega internacionalnega značaja, ampak zgolj odstopanje od idealnih slučajev. Internacionalnost znanosti se pogosto zožuje zgolj na mednarodno organiziranje raziskovanja in mednarodno izmenjavanje informacij o rezultatih. Ta sociološka-delovna organizacijska manifestacija internacionalnosti pa temelji na internacionalnem značaju predmeta in metod raziskovanja. Če bi obstajali absolutno nacionalni svojski predmeti in metode raziskovanja, bi različne nacionalne znanstvene skupnosti še vedno lahko vršile izmenjavo informacij, vendar takšna informiranost ne bi imela nobenega pomena za delo s svojimi metodami in svojimi raziskovalnimi predmeti. Interes za takšno izmenjavanje informacij se ne bi mogel dolgo ohraniti. Potencialna predmetna-metodološka internacionalnost znanosti je vedno obstajala, toda kot dejanska delovna organizacijska internacionalnost pa je rezultat prve industrijske revolucije in nastajanje svetovnega trga in svetovne konkurence. Svetovna konkurenca v duhovni znanstveni produkciji pa ni nič manj neizprosna in zahtevna kot v materialni produkciji.

»Na mesto stare krajevne in nacionalne samozadostnosti in zaprtosti stopa vsestransko občevanje, vsestranska odvisnost nacij druga od druge. Tako kot z materialno je tudi z duhovno produkcijo. Duhovni proizvodi posameznih narodov postanejo splošna dobrina. Nacionalna enostranost in omejenost postaja bolj in bolj nemogoča, a iz mnogih nacionalnih in lokalnih literatur se izoblikuje svetovna literatura.« (Manifest komunistične stranke, Marx-Engels, Izbrana dela zv. II, Ljubljana 1979, str. 592–593).

Internacionalnost je lahko najpolnejša v tistih znanostih, kjer je družben geografski položaj raziskovalnega predmeta za sam predmet nepomemben in ne izhajajo nobene posebnosti raziskovalnega predmeta iz njegovega različnega družbenega-geografskega konteksta. Vseeno je torej, s spoznavnega vidika, kje se ta raziskovanja vršijo. V to skupino spadajo temeljne naravoslovne-matematične vede kot fizika, kemija, matematika. V tem primeru internacionalnost znanosti temelji na univerzalni veljavnosti teh spoznanj. Univerzalna veljavnost pa je posledica univerzalnosti predmeta, ki dopušča, da bi se v načelu ta spoznanja lahko proizvedla v kateremkoli družbeno-geografskem okolju. Posebni družbeni-geografski pogoji teh spoznanj so za samo veljavnost spoznanja irelevantni, opredeljujejo pa usmerjenost raziskovanja na izbrane probleme, vrednostno-idejno ozadje raziskovalnega pristopa idr.

En del splošnih in aplikativnih naravoslovnih ved (npr. biologija, biotehnične vede, meteorologija) pa producira precejšen del spoznanj, čigar veljavnost je vezana na specifično prostorsko lokalizacijo raziskovalnega predmeta. Teh spoznanj ni možno pridobiti kjerkoli. Ti raziskovalni predmeti nimajo prostorske univerzalnosti. Znanja teh predmetov se med seboj dopolnjujejo in tvorijo sistem spoznanja določenega področja. Zaradi tega niso možnosti in interes za mednarodno sodelovanje v teh disciplinah nič manjše, ampak nasprotno še večje, ker se brez njega ne more ustvariti sistem spoznanja nad celotnim področjem.

Za družbene vede se pogosto trdi, da so izrazito nacionalne vede, ker temeljijo na specifični nacionalni oziroma družbeni praksi s specifično globlano politično-ideološko in sploh vrednostno usmeritvijo. Vsaka zgodovinsko nova družbena znanost je nosila v svojem začetku izrazito nacionalno obeležje in izhajala iz domačih družbenih razmer. Uvajanje takšne znanosti pri drugih narodih pa običajno ne izhaja neposredno iz lastne družbene prakse, ampak se poslužuje znanstvenih pojmov, ki so že izdelani in jih predeluje dokaj izolirano od svoje lastne družbene osnove in šele v naslednji fazi pristopi k raziskovanju lastne prakse s teoretsko-idejno predelanimi pojmi. Naslednja ustvarjalnejša faza je v izdelavi specifičnih pojmov, ki izvirajo iz lastne družbenopolitične prakse. V tej fazi se mora spremeniti tudi struktura virov za produkcijo novih spoznanj. Maksimalno se morajo kritično uporabljati nakopičena teoretična in praktična spoznanja o lastni družbi. Obseg znanja omogoča večjo kritičnost, čeprav sama kritičnost ni direktna posledica količine znanja. V začetni fazi osvajanja neke discipline, strokovni kriteriji ne morejo biti izredno ostri, ker se razpolaga s premajhnim lastnim znanjem. Zelo močni so seveda lahko ideološki kriteriji, toda pri tem obstaja nevarnost, da se cela področja znanja razvrednotijo, kar vodi v situacijo, da se sploh prekine uvajanje discipline in se zelo pogosto destimulira lastne sile, ki so mogoče sposobne, da samoniklo proizvedejo nove discipline neodvisno od tujega izkustva. Z migracijo pojmov iz ene družbene prakse v druge se vrši dejanska znanstvena internacionalizacija teh pojmov, ki so vse bolj očiščeni specifičnih družbenih vsebin. Hkrati s tem pa teče proces nastajanja specifičnih pojmov različnih nacionalnih družbenih praks. Marx in Engels navajata v *Sveti družini* primer takšne migracije idej angleškega materializma v Francijo, kjer se je povezal in vplival na francoski materializem in dalje z obstoječimi socialističnimi in komunističnimi idejami. Tako predelan francoski materializem pa se zopet vrača nazaj v Anglijo. Internacionalno obeležje družbenih ved se uveljavlja predvsem preko:

a) Splošnih in skupnih karakteristik nekega tipa civilizacije in določenih družbeno-ekonomskih formacij. Čeprav Marx nenehno žigosa odvajanje pojmovnih vsebin od konkretne družbene prakse kot ideološki postopek, priznava obenem tudi zakonitost in upravičenost »razumnih abstrakcij«, ki abstrahirajo konkretne družbene situacije v času ali v prostoru. Če to abstrahiranje preide v osamosvajanje abstrakcij od »dejanske zgodovine« potem »nimajo nobene vrednosti« (Karl Marx–Friderich Engels: Izbrana dela, Ljubljana 1971, zv. II., str. 26).

b) Skupnih problemov civilizacije in medsebojnih eksistenčnih odvisnosti. »Ona (velika industrija–vstavek) šele je ustvarila svetovno zgodovino, kolikor je vsak civiliziran narod in vsakega posameznika v njem napravila pri zadovoljevanju potreb odvisnega od vsega sveta, in uničila dosedanjo samoraslo izključnost posameznih nacij (ibidem, zv. II, str. 75).

c) Na splošnih in skupnih karakteristikah nekega področja človekove dejavnosti. »Toda vsa obdobja produkcije imajo neke skupne značilnosti, skupne opredelitve. Produkcija nasploh je abstrakcija, toda razumna abstrakcija, kolikor skupne opredelitve zares poudarja, utrjuje in nam s tem prihranja ponavljanje« (ibidem zv. IV, str. 15).

Skupni obči momenti v različnih zvrsteh človekove dejavnosti in njenih institucijah ter odnosih vodijo k nastajanju primerjalnih družbenih disciplin kot npr. primerjalno jezikoslovje, primerjalni politični in ekonomski sistemi ipd. Po rast teoretične ravni družbenih znanosti povečuje njen internacionalni značaj ali pa jo znižuje, ker s teoretičnostjo bolj izstopajo idejne razlike kot na empirični ravni. Internacionalni značaj družbenih ved je v stalnem porastu v določenih vidikih kljub razrednim in ideološkimi razlikam. Specifične družbeno-ideološke razlike so postale same internacionalne. Nastajanje in poglobljanje svetovnosti sodobne zgodovine v Marxovem pomenu zahteva razmišljanje in raziskovanje v globalnih kategorijah, ki presegajo okvire specifične družbene prakse. Nacionalna

zaprto družbenih ved bi zožila zgodovinske perspektive v lastni družbeni praksi. Komparativnost je izredno stimulatívna za človekovo ustvarjalnost, za kritično presmotritev ustaljenih pojmov, za razširitev njihove vsebine, za ocenitev svojih vrednosti in zaostalosti. Sedanje slovenske devizne omejitve in težave naročanja tuje strokovne literature vzpodbujajo miselno razprtost in ozkost ter dušijo občutek za kritično primerjanje.

Vsaka nacionalna družbena veda, če postaja vse bolj teoretična, komparativna in reflektivna, mora izkoriščati rezultate drugih nacionalnih družbenih ved. Eden izmed načinov takšnega izkoriščanja obstoji v citiranju in navajanju tuje literature. Ali je neko delo na liniji raziskovalne fronte se sodi že po tem ali uporablja in navaja osnovno jedro najnovejše in najkvalitetnejše literature, ki obstoji z danega področja in problema. Če tega pogoja ne izpolnjuje, je to že formalni znak, da se je raziskovanje oddaljilo od glavne magistrale temeljnih problemov in idej, in da se ukvarja z nečim obrobnim ali zastarelim. Ti kriteriji so tem zahtevnejši, čim hitrejši je tempo razvoja neke discipline. Tiste znanosti, ki so se povezale z družbenimi potrebami in si ustvarile široko empirično-eksperimentalne osnove se najhitreje razvijajo in se opirajo na najširšo in najnovejšo osnovo tujih raziskovalnih dosežkov. Raziskovanju v citiranju in uporabljanju literature po različnih družbenih vedah so pokazala, da se znanstvena produkcija na tem področju sicer opira na nekoliko starejšo literaturo kot nekatere naravoslovne vede, vendar pa je bil opazen trend za ameriške psihološke revije, da se ta starostna meja znižuje. Samo 30% citatov v *American Sociological Review* za leto 1965 se je nanašalo na članke, ki so bili starejši od 10 let v primerjavi z 11% citatov takšne starosti v naravoslovnih revijah (J. M. Brittain: *Information and its Users*, 1970, str. 132). Pogoji raziskovalne konkurence so tudi v večini družbenih ved spremenili strukturo v uporabljanju virov: od knjig k člankom, in k osebnim, ustnim in pismenim komunikacijam ter h gradivom, ki se šele pripravljajo za tisk.

Kriteriji kvalitete vodijo k stihisko izoblikovani ranglisti o najbolj pogosti uporabi določenih del revij in avtorjev. Takšno lestvico pa v družbenih vedah ne oblikujejo samo strokovni temveč tudi ideološki kriteriji. Da je citiranje W. Millsa v učbenikih ameriške sociologije zdrknilo po njegovi smrti od petega na enajsto mesto, je obrazložil Toumin M. med drugim tudi z »anticesteblišmentskim« pogledom Wrighta Millsa na življenje (Mark Jay Oromaner: *The most cited sociologist: An analysis of introductory text citations v: The American Sociologist*, vol 3, št. 2, 1968, str. 124). Z nekaterimi izjemami verjetno drži Priceva ocena tudi za družbene vede, da 75% vseh citiranj v znanstveni literaturi odpade na majhen odstotek vseh objavljenih člankov. Tako se izoblikuje v celotni literaturi majhen izsek znanstvenih del, ki so med seboj čvrsto povezane z recipročnim citiranjem, in ki ima največjo vlogo pri proizvodnji novih znanstvenih dosežkov.

Ideološka selekcija, pozitivna ali pa negativna ta izsek v družbenih vedah svojko oblikuje in lahko iz tega izseka izloči vrsto desetletij znanstvena dela, ki so idejno izredno kritična do obstoječega družbenega reda. Citatorska praksa je rezultat novoveških pogojev znanstvenega dela. Citatorski mehanizem kaže, kakšen je vpliv starih idej na produkcijo novih in omogoča hitri vpogled v čem je avtorjev doprinos k napredku znanosti. V antičnem in srednjem veku, ko je bil glavni cilj izgrajevanje obsežnih filozofskih sistemov o prirodi in družbi, ne pa hitro reševanje ozkih raziskovalnih problemov, je bila citatorska praksa skorajda nepotrebna in je prihajala zelo malo v poštev. Izgradnja vseobsežnega sistema iz določenega principa je bila predvsem stvar individualnega dela in torej ni bilo mogoče navajati množice avtorjev, čigar ideje bi bile pomembne za izgradnjo sistema ali za rešitev posamičnih problemov v tem sistemu.

Empirične raziskave v načinu citiranja navajajo, da ima po obstoječih normah običajen znanstveni članek do 15 citatov. Obstojita pa seveda dve skrajnosti: iz-

redno veliko citiranje ali pa sploh nikakršno. Prva dela sodijo bolj v informativne preglede, v drugem slučaju pa gre ali za izredno originalna in samostojna dela ali pa za plagiatorska dela.

Družbenopolitična situacija, ki bi bila izredno nenaklonjena formalnemu sklicevanju na tuje raziskovalne dosežke, bi objektivno zniževala strokovne norme obnašanja. Če bi raziskovalec sledil raziskovalni fronti lastne stroke, bi se pri svojem delu nujno opiral na njene rezultate, vendar bi se obotavljala zaradi splošne klime navajati vire in bi bil tako prisiljen predstavljati dosežke kot svoje lastne. Toda takšno ravnanje bi ga diskvalificiralo v strokovni javnosti. Kolikor pa bi se v takšnih pogojih oprl resnično le na lastne dosežke, pa bi to pomenilo počasnejše napredovanje, zoženje miselnega horizonta in občutljivost za nove in perspektivne probleme. To pa že pomeni, da je odrinjen od glavnih paradigem napredka v znanosti, ki so vsaj v družboslovju zelo divergenten. Nobena družbena veda v današnjih pogojih se ne more uspešno razvijati zgolj z raziskovanjem in razmišljanjem o lastni družbeni praksi kot izoliranem vrtilčku svetovne zgodovine. Takšna intelektualna samozadostnost mora nujno voditi v upadanje kreativnih sposobnosti in bi bila torej v škodo tudi raziskovanju lastne prakse. Čim širša in pestrejša je komunikacijska osnova raziskovalnega dela, tembolj se lahko razvija ustvarjalnost. Če ta komunikacijski kreativni učinek prihaja do izraza že na ravni raziskovalnih institucij, potem je še večji lahko v nacionalnem in internacionalnem kontekstu. Nobenega razloga ni za domnevo, ki se izrazito kaže na področju naravoslovnega tehničnega ustvarjanja, ne bi uveljavljaj tudi v družbenih znanostih. Pritisk v smeri podcenjevanja omalovaževanja, bi zniževal raziskovalni interes za trajnim in napornim spremljanjem novih idej in problemov v svetovni znanstveni skupnosti. Prav tako bi imel negativne posledice hlapčevski strokovni in ideološki odnos do tujih rezultatov. V veliki meri je točna trditev, da se ima hiter znanstveni tehnološki vzpon kapitalizma v Evropi zahvaliti nenehnemu komuniciranju med različnimi znanstveno-tehnološkimi središči. Avtonomen znanstveno-tehnološki razvoj je sicer mogoč, toda na račun neekonomičnosti, počasnejšega razvoja, odpovedovanja in žrtev, ki jih mora v največji meri plačevati delavski razred. Dragoceno a tragično zgodovinsko izkustvo takšnega avtonomnega znanstveno-tehničnega razvoja predstavlja SZ v času Stalina in delno še po njem (glej Zhores Medvede: *Medvede Papers. Teh Plight of Soviet Science Today*. New York 1971).

Če bi se pomen družboslovnih znanstvenih del popolnoma izčrpal v različnih ideoloških in vrednostnih komponentah, potem bi bila produktivna funkcija teh del za nastajanje novih idej in raziskovalnih rezultatov zelo skromna. V takšnih pogojih bi bilo znanstveno komuniciranje popolnoma neplodno in odveč. Toda vsako kvalitetno družboslovno delo ima poleg svoje ideološke vrednosti tudi znanstveno vrednost, ki se npr. lahko kaže v korektnem zbiranju podatkov, postavljanju novih vprašanj, hipotez in problemov, uporabi novih metod in tehnik idr. Ideološka izhodišča ne morejo popolnoma izničiti ali odpraviti te vrednosti, četudi se lahko konservativno izkrivljajo. Marx ne bi mogel izgraditi materialističnega pojmovanja zgodovine in analize kapitalistične družbe, če meščanska znanost ne bi imela tudi spoznavnih vrednosti. Marx je črpal svoj miselni delovni material iz nemške, angleške, francoske, ruske, grške in latinske literature. Njegova intelektualna odprtost se ni pustila ujeti v nobene parcialne družbene prakse. Bil je dovzeten za vse nove nastajajoče bistvene elemente v svetovni kapitalistični družbeni praksi in mednarodnem delavskem gibanju in specifičnem položaju delavskega razreda v različnih kapitalističnih deželah. Tako spremlja nastajanje kapitalizma v Rusiji, nastajanje kolonialnega sistema, tehnološki-ekonomski vzpon ZDA, začetek odvajanja funkcije upravljanja od neposredne funkcije lastništva. Podobno univerzalno intelektualno-strokovno odprtost je kazal prav tako Lenin. Takšno univerzalno odprtost pa je spremljala izredna visoka

stopnja kritičnega ustvarjalnega izkoriščanja in predelovanja dosežkov meščanske znanosti.

Določene objektivne momente ima tudi enostransko izkoriščanje tuje literature iz enega samega jezikovnega področja konkretno anglo-ameriškega. Takšna usmeritev je rezultat dejstva, da je neka dežela postala vodilni center znanstvene proizvodnje. Takšno vodilno mesto pa si neka dežela prisvoji, ker proizvaja največje število znanstvenih inovacij in največji obseg znanstvene literature. Japonski raziskovalec Juasa trdi, da je neko deželo možno šteti za svetovni center znanstvene aktivnosti, če proizvede več kot 1/4 znanstvenih dosežkov v določenem časovnem razdobju. Ko dežela osvoji takšno pozicijo postaja njen jezik vodilni jezik znanstvenega komuniciranja in usmerja raziskovalce drugih dežel, da se izražajo in pišejo v tem jeziku, da bi tako vplivali na svetovno raziskovalno fronto. Družbeni sistem v katerem se nahaja takšen center znanstvene aktivnosti pa to prednost razvija tudi v smer svetovne ideološke dominacije in integracije. Takšna ideološka duhovna integracija pa v današnji strukturi mednarodne skupnosti poteka, vsaj kar zadeva del družboslovja, v smeri blokovskih homogenosti in antiblokovske homogenizacije in diferenciacije, ki jo uteleša gibanje neuvrščenih, ki pa še ni postalo vplivno svetovno žarišče znanstvene aktivnosti.

Po podatkih UNESCO je v letu 1967 obstajala naslednja porazdelitev svetovne tiskane znanstvene informacije: angleški jezik 60 %, ruski 11 %, nemški 11 %, francoski 9 %, japonski 3 %, španski 2 %, ostali 4 % (G. M. Dobrov: Nauka o nuci, Beograd 1969, str. 128). Juasa je za razdobje 1540–1955 navedel naslednje svetovne centre znanstvene aktivnosti: Italija 1540–1610, Anglija 1650–1730, Francija 1770–1830, Nemčija 1830–1920, ZDA 1920–1955 (ibidem str. 181–182).

Normalno bi bilo pričakovati, da bodo takšen center postale socialistične dežele, verjetneje pa je, da se v bodočnosti zaradi mednarodne delitve dela v znanosti sploh ne bodo izoblikovali tako izraziti centri kot so se v preteklosti in se bo uveljavljala tendenca k bolj policentričnemu razvoju.

Količinsko-inovacijski kriterij za določevanje vodilnega znanstvenega centra ni zadosten v družbenih znanostih. Mora biti korigiran s kriterijem družbene progresivne znanstvene inovativnosti. Kritična dialektična in v sedanji epohi razredno usmerjena družbena znanost po svoji količinski produkciji gotovo ne dosega raziskovalne fronte funkcionalistično naravnane meščanske družbene znanosti, toda po svoji kvaliteti pa predstavlja posebno raziskovalno fronto ali alternativo vsem drugim.

Znanstvenik, ki hoče dati pomembne prispevke k znanosti, mora kljub različni ideološki pripadnosti sprejeti osnovne strokovne, metodološke in profesionalne norme znanstvene skupnosti. Ni pa pomembna samo količinska porazdelitev produkcije znanstvene literature, pomemben je njen vpliv pri nastajanju novih del. Ta vpliv pa se meri ravno s citiranjem literature. Ko so opravili raziskovanja na nekaterih osnovnih področjih naravoslovnih ved, se je izkazalo, da se v primeru angleškega, francoskega in nemškega jezika količinski obseg produkcije ujema z obsegom vpliva (kot % citiranosti) te literature. V primeru sovjetske literature pa je bil vpliv skoraj za 4–5 krat nižji od obsega produkcije. Zelo verjetno je, da je to odstopanje še večje na področju družbenih ved (Nalimov/Muščenko: Naukometrija, Moskva 1969, str. 146–147). Takšnega razkoraka ni mogoče pripisati enostavno jezikovnim barieram. Izkustva kažejo, da, če je izpolnjena vrsta drugih pogojev, se hitro najdejo načini in sredstva za premagovanje jezikovnih pregrad. Nekateri vzroki za takšno odstopanje, ki jih navajata Nalimov in Muščenko se v celoti pokrivajo z načelno kritiko Zh. Medvedeva o neustreznih družbenih pogojih, v katerih so sovjetski znanstveniki lahko vzpostavljali in vzdrževali mednarodne znanstvene stike. Avtorja vidita nedopustno veliko zadrževanje no-

vih idej po komunikacijskih kanalih. »Prva takšna pregraja – odsotnost direktnih, rednih zvez z inozemskimi učenjaki« (ibidem, str. 163). Samo za nekatere discipline pa je vzrok nizke citiranosti v nizki kvaliteti. Ta vzrok gotovo igra še večjo vlogo v družbenih vedah. Ko se bo v splošnem izboljšala kvalitetna raven v povezavi s spremembami samega politično-ekonomskega sistema in izboljšali pogoji za mednarodno komuniciranje in sodelovanje sovjetskih znanstvenikov, bo porasel tudi delež citiranosti sovjetske literature v znanosti. Citiranost v literaturi je v veliki meri pogojena s splošno distribucijo in vplivnostjo posameznih delov znanstvene produkcije. Pri večjem policentričnem upoštevanju literature iz različnih dežel je treba imeti pred očmi, da je znanstvena produkcija v teh deželah že pod močnim vplivom svetovnega vodilnega znanstvenega centra. Analiza citatov 8 nizozemskih socioloških revij za leto 1965 je pokazala, da je samo 33,6 % citatov odpadlo na domače revije, 51,7 % na angleške, na nemške 9,5 %, francoske 3,7 % (J. M. Britain Information and its Users, str. 74).

Majhne nacionalne znanstvene skupnosti, ki šele nastajajo v posamičnih disciplinah, se lahko izmaknejo enostranskemu ideološkemu vplivu svetovnega centra znanstvene aktivnosti, če v skladu s svojo ideološko pripadnostjo selekcionirajo znanstveno produkcijo teh centrov, ki tudi niso ideološko homogena. Marksistično naravnana družbena znanost mora pri transferu znanja maksimalno upoštevati in izkoriščati notranjo znanstveno idejno diferenciacijo in se obenem zavestno usmeriti na večjo policentričnost izvorov znanstvene ustvarjalnosti v različnih družbenih ureditvah in sistemih. Svetovni centri znanstvene aktivnosti na področju družbenih ved nujno ne sovpadajo mehanično v časovnem in prostorskem pogledu s centri na področju naravoslovnih matematičnih, medicinskih in tehničnih ved. Samo pri družbenih znanostih predmet znanosti hkrati izstopa kot neposredni zunanji pogoj in determinanta razvoja znanosti same.

Pri ideoloških kriterijih uvajanja in sprejemanja raziskovalnih rezultatov iz različnih družbenih ideoloških sredin, se je treba zavedati, da vrednost raziskovalnih rezultatov ni avtomatičen produkt načelnih ideoloških izhodišč, ampak da zavisi tudi od individualnih kreativnih sposobnosti, celote družbenih pogojev obsega in delovnih naporov, posameznikov in kolektivov. Če so odsotni ti elementi, tudi progresivna ideološka izhodišča ne morejo producirati nič novega, ampak reproducirajo edinole lahko samo sebe.

Franko Adam

GILLI IN VPRAŠANJA VREDNOSTNE NEUTRALNOSTI ZNANOSTI

Več je razlogov, ki opravičujejo namero, da se Gillijevemu konceptu akcijskega raziskovanja oziroma njegove »nove metodologije« posveti posebno pozornost. Res, da ima Gillijev koncept precej stičnih točk z drugimi » modeli« akcijskega raziskovanja, toda res je tudi, da je »sestavljen« iz elementov in komponent, ki jih sicer v akcijskem raziskovanju ne srečamo. Po drugi strani pa je argumentacija zoper »vrednostno nevtralno« družboslovje tako specifična, da se ne da mimo nje. Skratka: Gillija je treba jemati kot avtorja, ki je s svojo intervencijo v polje sociologije sprožil zelo protislovne reakcije – od bolj ali manj navdušenega sprejema do popolne odklonitve.* Sicer pa je za nas pomemben tudi še zaradi nečesa drugega. Postavil nas je namreč pred nalogo, da se ne ustavimo tam, kjer se je on sam, da se ne zapletemo v iste mreže, kot se je on. To pa pomeni, da moramo z vso ostrino pokazati na nekonsistentnost in protislovnosti njegove »logike nove metodologije«, po drugi strani pa nas to ne sme ovirati, da ne bi v njegovem prispevku odkrili vsebine, ki nam lahko pomaga pri nadaljnjem ukvarjanju tako s problematiko akcijskega raziskovanja kot kritiko »tradicionalne« sociologije sploh.

Zgleda, da začetek Gillijevih sistematičnejših razmišljanj o vlogi in funkciji sociologa (in sociologije) sovпада z njegovim sodelovanjem z Basaglia, znanim italijanskim (anti)psihiatrom, ki se je v Gorici in Trstu lotil dekonstrukcije oziroma dezinstitutionalizacije psihiatrične klinike (Basaglia, 1974). V teh »eksperimentih« so Basaglia in njegovi sodelavci (med njimi tudi Gilli) prehodili pot od psihiatrične klinike do totalne institucije (E. Goffman) preko reformirane institucije (utelešene v terapevtski skupnosti) do negacije institucije in končno do ukinitve oziroma razpustitve psihiatrične klinike.

S tem v zvezi pa je treba tudi povedati, da se je ta razoj vezal z likvidacijo fiksne porazdelitve vlog, ki je tako značilna za totalno institucijo. Ta menjava vlog pa se ni zgodila preko prerazdelitve moči in vpliva na interpersonalnem nivoju, temveč tudi na »profesionalnem«. Gre za tak status psihiatra (pa tudi sociologa, kar je ravno opisal Gilli), ki predpostavlja posedovanje moči, s katero psihiatr lahko razpolaga (se pravi tudi manipulira) s pacienti (tako kot sociolog s svojim »objektom« proučevanja). Ker ta moč med drugim temelji na družbeno pripoznavnem vedenju, je Basaglia hkrati s procesom dezinstitutionalizacije postavil pod vprašaj tudi tradicionalno psihiatrijo, tako njeno tehniko oziroma terapevtske prijeme, ki jih je označil za represivne, kot njene teoretske in vrednostne predpostavke, ki jih je spoznal za meščanske.

* Pri nas je Gilli precej čitan, zlasti med mlajšimi družboslovci. Je pa dejstvo, da o njem še ni bilo (vsaj v Sloveniji) napisanega skoraj nič.

Mikecin (1974) v predgovoru k prevodu Gillijeve knjige zelo pozitivno ovrednoti prispevek Gillija. Nasprotno pa se Milić (1978) loti kritične obravnave in zavrne nekatere osnovne premise, na katerih počiva Gillijev koncept.

Dokler pa se ni pričela zadnja faza (to je ukinitvev oziroma razpustitev psihiatrične institucije, do katere je prišlo v letu 1978), se je celotni »eksperiment« nahajal v precepu, ki ga je Basaglia takole formuliral: »Tako dolgo kot še obstajamo v sistemu, mora biti naša situacija protislovna: z naše strani negirana institucija je istočasno upravljana; bolezen istočasno postavljamo v oklepaje in jo obravnavamo; terapevtski akt istočasno zavračamo in prakticiramo«. Imanentna funkcija sistema je namreč v tem, da se hoče rešiti vsake svoje negacije, s tem da jo pretvori v svojo samopotrditvev. Ta zvičajčnost sistema pa je na delu toliko časa, dokler je govora o »pacientih«. Namen psihiatrične ustanove je namreč, da ozdravi paciente (bolnike), pri tem pa je v skrajnem oziroma malo relevantno dejstvo, da se je ta ustanova zradikalizirala, se humanizirala ipd. Funkcijo, ki ji jo je naložil sistem; še zmeraj opravlja. Basaglia in njegovi sodelavci pa ravno niso hoteli napraviti nove institucije, ki bi služila kot »mirno odlagališče za družbene antagonizme« (naj tu pripomnim, da ni za Basaglio »duševna bolezen« nič drugega kot posledica nakopičenih družbenih protislovij v individuumu). Institucionalna kritika se je kot rečeno usmerila na dve področji in sicer na praktično problematiziranje tako »totalne« kot »reformirane« institucije psihiatrične bolnice ter po drugi strani na negacijo institucije tradicionalne psihiatrije, ki v končni konsekvenci nastopa kot reprezentant vrednostnega sistema meščanskega razreda.

Tako kot je vzporedno z radikalizacijo »eksperimenta« zašla v precep vloga psihiatra, se je v istem položaju znašel vsak »udeleženev« (tudi pacienti), ki so sami in seveda tudi Gilli sam, ki je opravljal funkcijo sociološkega svetovalca za strokovni tim klinike. Psihiatrična bolnica, s katero se je v začetku srečal, je pravzaprav nekakšna »totalna institucija«. Porazdelitev moči je popolnoma transparentna – na eni strani so tisti, ki jo posedujejo (psihiatri in zdravstveno osebje) na drugi strani pa so pacienti, ki so popolnoma nemočni. Kakršna koli psihiatrova ali sociologova intervencija, ki počiva na tradicionalnem pojmovanju znanosti, to delitev vlog samo še bolj zafiksira. Izhaja torej iz spoznanja, da vsako raziskovalno delo nujno implicira izražanje moči (in s tem nasilje nad objekti). Ta ugotovitev pa še zdaleč ne trdi, da je sociolog subjekt moči – prej obratno – on je objekt, čeprav sicer razpolaga z majhno močjo, toda pravi »lastnik« moči je »sistem«, in šele ta daje sociologu moč in le-ta dela zanj.

Edina rešitev se je pokazala v radikalni zavrnitvi »videje raziskovanja« in lastne vloge sociologa. Čeprav je spoznanje opredeljeno per negationem, pa ne gre za odpoved vsakemu raziskovanju. Gilli je to takole formuliral: »Kaj po tej brez-pogojni negaciji samega sebe še preostane, ni jasno. Da pa nekaj ostane, da je treba iti po poti naprej, imamo za verjetno. Zavrnitvev raziskovanja ne razumemo kot zavrnitvev njegovih kognitivno-operacionalnih implicacij, ampak bistveno kot zavrnitvev moči.« Vprašanje pa je, ali je sploh možna raziskovalna situacija, v kateri bi bil raziskovalec brez moči (oziroma ne bi posedoval moči). Gilli pravi, da »za sedaj nismo zmožni dajati takojšnjih odgovorov na takšna vprašanja«. Kar priporoča, je naslednje: postavitev lastne sociološke vloge pod vprašaj se mora zgoditi v praktičnem raziskovalnem delu in v teoriji.

V svoji knjigi, ki je izšla nekaj let pozneje, se Gilli (1974) neposredno navezuje na izkušnje iz Gorice in že lahko odgovori na zgoraj zastavljeno vprašanje. Najprej pravi takole: »Tu navajamo izkustvo iz Gorice zato, ker je imel odločilno vlogo v našem sociološkem formiranju«. In naprej: »Ravno v Gorici smo kot metodično perspektivo dobili perspektivno negativnega prakticiranja lastne vloge. Elementi, na katerih je temeljila ta perspektiva, so bili ti: moč, s katero razpolaga znanstvenik, je mistificirana moč, ki se odeva v nekakšno nevtralnost, ki mu jo daje uporaba določenih tehnik. Ta uporaba pa se po svoji strani pogosto sprevrže v nasilje nad objektom, ali tako, da vanj posega fizično (npr. s strani psihiatra), ali pa, da ga, kar je še najmanj, omejuje dejanski način njegovega izražanja, t.j.,

da ga prisiljuje na teoretske sheme, ki so mu čisto tuje. Negativno praktimirati to vlogo je pomenilo razkriti njeno diskriminatorско obeležje v razrednem pomenu in vzpodbuditi mobilizacijo samega objekta in raziskovanja proti raziskovanju; končni cilj je torej negativno družboslovje« (Gilli, 1974). Takšna per negationem pozicija pa je seveda lahko bila le začasna. Zahteva po novem konceptu raziskovanja in sociologije sploh je ovrгла stališče »negativne sociologije« in afirmirala stališče »sociologije od spodaj«. Gilli se tu naveže na radikalno kritiko vrednostne nevtralne znanosti, ki jo propagira tradicionalna sociologija (naj tu mimogrede omenim malo čudno posebnost: Gilli v svoji knjigi ne spregovori niti besedice o (vsaj) vseh znanih sociologih: Beckerju in Gouldnerju, ki sta sprožila zelo živahne polemike v zvezi z »value free« konceptom sociologije). Tradicionalna (meščanska) sociologija naj bi opravljala progresivno oziroma inovativno funkcijo (ki je sicer bistvena značilnost znanosti) v obdobju, ko je bila buržoazija napreden razred. Z vse večjim razmahom delavskega razreda oziroma proletariata ter z začanjem njegove moči pa ostaja tradicionalna sociologija vse bolj v funkciji kontrole. To seveda pomeni, da je proklamacija vrednostne nevtralnosti v službi te (kontrolne) funkcije. Edina možna pozicija, ki jo sugerira že sintagma »sociologije od spodaj«, je v tem, da se sociolog postavi na stran tistega razreda, »ki najbolj resnično predstavlja proizvajalne sile« – to pa je delavski razred. Skratka: »znanstvenik se postavi na stran proizvajalnih sil«. Ta opredelitev pa ne sme biti toliko vrednostna (ali etična), temveč mora biti rezultat »znanstvene ocene sodobne družbe.« Samo takšna pozicija zagotavlja pravo aspektivnosti spoznanj. Te, po mojem mnenju, močno simplifikatorske postavke so v tesni zvezi še z dvema drugima kategorijama empiričnega raziskovanja – gre za moč povezano s figuro naročnika. Simplifikatorsko je navedeno izhodišče iz več razlogov. Prvo je vsekakor v tem, da Gilli zapada tipični »hegeljanski koreografiji« kot bi rekel M. Nikolaus (1977), ko postulira dihotomno razredno shemo, se pravi, na eni strani buržoazijo, ki izgublja svoj primat napredne zgodovinske sile, na drugi strani delavski razred kot nosilca razvoja produktivnih sil. Zlasti ostaneta dva momenta zakrita: prvič kot da je »razvoj proizvajalnih sil« v današnjem času nekaj samo po sebi (tudi v socializmu) progresivnega in neproblematičnega, drugič Gilli sploh ne omenja enormnega povečanja tako imenovanega srednjega razreda in njegove funkcije v odnosu do »razvoja proizvajalnih sil«, kot do buržoazije in delavskega razreda. Na nekem drugem mestu pa postane njegovo zatrdilo, da velja njegova analiza za visoko razviti kapitalizem, ko omenja Parsonsa (za katerega pravi, da je največji današnji sociolog) in njegovo opredelitev za »sistem«, komentira, da je ta opredelitev »moči, ki ohranja« neuprabna za analizo ameriške družbe, ker se pojavljajo upori in krizna žarišča, torej »moč – ki – spreminja«. To pa še ne pomeni, da je Parsonsova ali katera druga tradicionalna (oziroma meščanska) teorija nekaj, kar se da zlahka ovreči in se ji odreči. Novih pojmov namreč ne moremo ustvarjati v praznem prostoru – le-ti morajo na nek način slediti iz starih pojmov, ki nam kažejo na točke, v katerih se kumulirajo protislovja sistema oziroma točke, v katerih je sistem ranljiv. Niso pa ti stari pojmi v stanju pojasniti razvojnih tendenc in kriznih pojavov. Tega ne zmorejo, ne zaradi teoretskih ali tehničnih pomanjkljivosti, temveč zaradi tega, ker je v krizi ali razpadanju določen tip distribucije družbene moči, na osnovi katere temeljijo stari pojmi. Sociolog oziroma raziskovalec mora to moč analizirati in v zvezi z njo tudi pojme. Kot že rečeno, mora povleči konsekvence, to je priključiti se mora razredu, ki je sicer še zatiran, a nezadržno uveljavlja svojo moč. (Gilli, 1974)

Ko pa Gilli govori o »moči, ki spreminja« v ZDA, kar naenkrat za njenega nosilca oziroma subjekta proglasi radikalno črnsko gibanje, ki vendar ni nič drugega kot sicer lahko pomembna, a vendar marginalna konstatacija v okviru ameriškega zrelega kapitalizma. Kje je torej delavski razred, ki je za Gillija alfa in

omega novih prevratnih tendenc v poznem kapitalizmu? Tu namreč ni možna interpretacija, češ da ima črnski odpor obeležja razrednega boja delavskega razreda, kajti po Gilliju je delavski razred znanilec in nosilec »novih proizvajalnih sil« in kar seveda ameriško črnsko gibanje nikakor ne more biti. Zdi se, kakor da se Gilli ne zaveda tega kratkega stika, ki je nastal med njegovim konceptom oziroma teorijo moči in realno situacijo v najbolj razviti kapitalistični državi. To pa je, če izhajamo iz njegovih lastnih premis, zanj velik minus. Po drugi strani pa ta »in-kompatibilnost« postavlja pod vprašaj njegov radikalni empirizem, češ da: »V kolikor so pojmi teoretskega orodja, ne morejo popolnoma predhoditi praksi, temveč lahko nastanejo samo iz prakse« (Gilli, 1974). Zgleda pa, da praksa, iz katere izhajajo njegovi pojmi, ni »praksa poznega kapitalizma«, kvečjemu je to praksa delavsko sindikalnih, študentskih in intelektualnih kontestacij v sodobni italijanski družbi.

Nezadostnost in omejena validnost Gillijeve pozicije oziroma njegovega koncepta moči (in na njemu temelječe kritike vrednostne nevtralnosti znanosti) se ne nazadnje kaže tudi v njegovem praktičnem empiričnem delu. Vsekakor pa je treba s tem v zvezi povedati, da je njegova zasluga v izpostavitvi instance naročnika, ki v znanstvenem raziskovanju igra pomembno vlogo (ki je bolj opazna pri aplikativnih raziskavah). Da bi se поблиže seznanili s to problematiko, je potreben vsaj kratek ekskurz v Gillijevo bazična izhodišča raziskovalne strategije.

Za razliko od tradicionalne metodologije, kjer se problem raziskave na osnovi teoretske odločitve ali naročnikovega mnenja fiksira na začetku raziskave, Gilli zagovarja tezo, da je treba problem (izhodišča, temo) raziskave šele odkriti v toku raziskovanja. S premeščanjem oziroma procesom identifikacije pravega problema pa se v raziskovalnem postopku spreminja tudi objekt in naročnik. To je Gilli ilustriral s prikazom dveh svojih raziskav. Pri prvi je na začetku dokaj splošno zastavljena problematika učencev oziroma študentov – delavcev bila najprej obravnavana v sklopu univerze in študentskega gibanja. Izkazalo pa se je, da ta objekt raziskave (torej študentje na univerzi) ni primeren in je treba tako pravi problem kot objekt raziskave iskati znotraj podjetja.

V zadnji fazi se je pokazalo, da je treba pravi problem definirati kot »novo tehnično vsebino delavskega poklica«, pravi objekt pa so vsi delavci v podjetju. Pokazala pa se je tudi potreba po naročniku (na začetku ga namreč ni bilo in je raziskava startala v smislu akademske svobode). Le-ta je bil »najden v instituciji sindikata«. Iskanje pravega problema pa ne pomeni, da je le nazadnje problem pravi in edino realen, tudi prvi in drugi problem sta realna, vendar pa ju ni mogoče rešiti, ne da bi odkrili in rešili zadnji problem.

Kaj je tisto, kar narekuje potrebo po naročniku? Cilj raziskovanja je po Gilliju dvojen: 1. teoretski, gre za rekonstrukcijo realnosti stališča situacije oziroma realnosti. Zlasti drugega cilja pa se ne da doseči brez moči in naročnik je tisti, ki jo poseduje. Gilli je skozi svoja raziskovalna izkustva prišel do zaključka, da mora biti vloga raziskovalca legalizirana in institucionalizirana, formalno ali vsebinsko. To pa je možno le preko naročnika, ki poseduje moč. V svoji drugi raziskavi, ki je prav tako startala z dokaj nejasnim problemom in objektom (položaj univerze in študentov), pride Gillijeva raziskovalna skupina preko raznih medfaz do skupine mladih delavcev (sicer članov sindikata), za katero se je zdelo, da lahko nastopa hkrati kot objekt, subjekt in naročnik raziskave. Omenjena skupina mladih delavcev naj bi sodelovala pri vsebinski določitvi raziskave, katere praktični cilj je bil modificirati sindikalno organizacijo, da bi bila bolj odzivna za probleme in potrebe delavstva oziroma baze. Pokazalo pa se je, da skupina mladih delavcev ne poseduje dovolj moči, da bi lahko inicirala akcije oziroma spremembe. Gilli je prišel do ugotovitve, da je skupina imela »elitistični nereprezentativni karakter« in se je nato s svojo raziskovalno skupino preusmerila na proučevanje »skrite

participacije«, to je neformalne udeležbe navadnih, povprečnih, kot pravi, delavcev pri delavskih bojih s ciljem, da se sindikat bolj angažira v bazi. Seveda je tako prišel do novega naročnika – sindikata.

Raziskovalna aktivnost, ki so jo sestavljali intervjuji s funkcionarji in člani sindikata, ter sodelovanje (in opazovanje) pri divjih stavkah, pa se kljub »močnemu naročniku« nikakor ni mogla prevesiti v akcijo, katere posledica naj bi bila institucionalna sprememba sindikata. Vodilne strukture le-tega so namreč izvajale pritisk na raziskovalno skupino, da naj bi le-ta ostala v okviru svoje »strokovne vloge« in opustila svoje »vmešavanje« v dogajanje »objektov« (to je sindikalne baze). Od kje ta paternalizem delavskega razreda? Gilli tega ne pojasnjuje, le resignirano ugotavlja, da je v sindikalni organizaciji zmagala birokratska struja s pomočjo intervencije od »zgoraj«, ter da so sami bili nesposobni oziroma premalo izkušeni, da bi vodstvo vpletli v aktivnosti, ki so bile cilj raziskave. (Gilli, 1974; 88).

Kakšne posledice, relevantne za našo diskusijo o kritiki vrednostne nevtralnosti sociologije lahko povlečemo iz Gillijeve knjige? Gre pri Gilliju za skrajno politizacijo znanosti? za triumf akcionizma ali radikalnega empirizma? Zdi se, kakor, da del odgovora najdemo na zadnji strani knjige. Tu namreč pravi avtor naslednje: »Iz teh razlogov (možnosti utemeljitve nove družboslovne znanosti in nove družboslovne profesije, op. F.A.) se mora vsako raziskovanje, čeprav je družbena praksa in čeprav je izvor spreminjanja realnosti, vedno končati kot raziskovanje. Ne more postati gola politična praksa, kakor tudi raziskovalec ni goli družbeni agitator – razen, če ne želi izgubiti svoje raziskovalne identitete.« (Gilli, 1974; 247). Prav gotovo je vsaj delno to vztrajanje na znanstveni oziroma strokovni vlogi in kompetenci odgovor na slabe izkušnje, ki jih je Gilli imel s sindikatom. Še v večji meri pa je razlog za to v njegovem pojmovanju možnosti prevladanja delitve dela. Boj proti delitvi dela in specializaciji mora biti namreč voden v okviru lastne profesionalne vloge. Za sociologa to konkretno pomeni, da oblikuje tako metodologijo oziroma strategijo raziskovanja, ki bi bila v skladu z »objektom« in njegovimi potrebami. Vendar pa je še vedno potrebna »tehnična kompetenca« ali »kvantum metodoloških znanj«.

Povezovanje znanosti in politike je bistveno prekratko, saj gre pri tem za umetno lepljenko. Zaokret k »objektu« se mora odvijati na terenu znanosti oziroma sociologije same (to je z znanstvenimi sredstvi), ne pa da je imputiran od zunaj (to je s strani politike). Po drugi strani pa ima takšna imanentna transformacija prav gotovo politične in vrednostne implikacije. Nikakor pa le-teh ne smemo poistovetiti z Gillijevim eshatološkim pojmovanjem delavskega razreda.*

Vseeno pa je tu skicirana Gillijeva pozicija relevantnejša od tiste, ki jo zagovarjajo nekateri drugi marksistično oziroma radikalno misleči sociologi in družboslovci. Značilno je naprimer mnenje Schmida (1977), po katerem naj bi se bazične raziskave (teoretske, elaboracije) odvijale znotraj znanstvene skupnosti, aplikativne oziroma akcijske raziskave pa bi morali prenesti na teren političnih organizacij in političnih bojev, ker imajo le tu možnost, da uspejo (in si zagotovijo moč oziroma naročnika). Insuficientnost te pozicije je v tem, da se akcijski del raziskave lahko sprevrže v prizorišče (političnih) pritiskov in kompromisov, ki jih raziskovalec ne more več kontrolirati in vplivati nanje. S tem pa si sam reže vejo – njegova strokovna oziroma znanstvena kompetenca se izniči. Po drugi strani pa tudi akcijski del raziskave ni več produkt raziskovalne oziroma znanstvene aktivnosti in kot tak nima nobene vrednosti za znanstveno skupnost.

* Odpoved tu omenjeni eshatologiji pa ne pomeni, da »nismo na strani delavskega razreda«, pomeni le, da moramo vsakokrat znova v raziskovalnem procesu razrešiti osnovne metodološke zadeve (metode, vprašanja naročnika in moči), ne pa da enkrat za vselej »stopimo na stran delavskega razreda«.

Emancipatorno politični domet akcijskih raziskav je omejen (Moser, 1975, 1977), ne gre pa zanikati dejstva, da je diskusija o politizaciji in o vrednostni nevtralnosti znanosti* dobila nove razsežnosti z vse večjim uvajanjem in uveljavljanjem akcijskih in aplikativnih raziskav. »Rešitve«, ki so se tu izoblikovale, so močno anivalentne, protislovne in večplastne (Badura, 1977, Bodemann, 1978, Moser, 1975 in 1977, Freire, 1974), zakaj raziskovalec je tu direktno soočen s posamezniki, skupinami in institucijami, katerih interesi (kratkoročni in dolgoročni) in intence se prepletajo, križajo, izključujejo.

Nekaj takega je doživel tudi Gilli – saj sta obe raziskavi, ki ju omenja, ostali »nedokončani« prav zaradi inkompatibilnosti interesov raziskovalne oziroma akcijske skupine in institucije – naročnika (t.j. sindikata).

Isto se je zgodilo z Bodemannom (1976) – le-ta je kmalu spoznal, da je forsiral (politično) intervencijo, za katero ni bilo realnih pogojev (ni bilo več političnega gibanja) in je naletel na rezistenco prebivalcev vasi na Sardiniji, kjer je podobno kot Berger hotel proučevati na kraju samem vzroke ekonomskih emigracij.

In vendar se mora vsako raziskovanje končati kot raziskovanje in ne kot gola politična praksa (Gilli). Je torej radikalno kritično razpoloženje do vrednostne nevtralnosti res že porok za naprednost, »marksističnost«, ipd.?

Ni mar na drugi strani Gouldner (1979) zastavlja vprašanje, če današnji sociologi, ki presegajo na znanstveno objektivnost in vrednostno nevtralnost in se pri tem sklicujejo na Webra, res to razumejo v horizontu ne samo Webrove misli, temveč tudi Webrove epohe? Latentna funkcija Webrove vrednostne nevtralnosti je bila namreč v pomiritvi konkurence za študente na univerzi in v zmanjšanju državnih političnih pritiskov na univerzo, in s tem v zagotovitvi avtonomije univerze. Gouldner (1977) takole pravi: »Če je princip vrednostne nevtralnosti odgovarjal pogojem Webrove Nemčije, ker je pomirjal politične strasti, je vprašanje če je koristen ravno tako tudi v današnji Ameriki, kjer ne samo, da so politične razlike zanemarljive, ampak ljudje pogosto niti nimajo političnih prepričanj«.

Weber je zastopal neko čisto »retretistično« pozicijo. Diskusija o najvažnejših nacionalnih oziroma političnih problemih na univerzi nemogoča, zato je najboljša, da ni nobene (take) diskusije. Ali kot je sam to formuliral: »Pred dejstvom, da je svobodno razpravljanje o prav odločilnih praktično-političnih vprašanjih katedri trajno odvzeto, se mi zdi, da edino ustreza dostojanstvu zastopnikov znanosti, da molčijo tudi o tistih vrednostnih problemih, o katerih se jim ljubeznivo dovoljuje, da razpravljajo (Weber, cit. po Kuvačič, 1970).

V nasprotju z na nekaterih mestih dokaj demagoškimi izjavami Gillija, pa stoji poročilo sociologa, ki se je tako kot Gilli gibal v industrijskih organizacijah, kjer je sodeloval kot član akcijske skupine, ki je uvajala avtonomne skupine. Kot pravi, so raziskovalci igrali precej pasivno vlogo (Karllson, 1978). Kljub temu pa izjavlja: »Ne preseneča, da njihova nepristranska raziskovanja služijo kot potrdilo k sliki delovnih razmer, ki so jo očrtali delavci, kar pomeni, da raziskovalci indirektno pomagajo, da se ravnotežje prevrže v korist delavcev ... Končni rezultat je bil ta, da so raziskovalci, dokler so bili nevtralni, prihajali do istih zaključkov kot delavci« (Karllson, 1978; 178). Navedeni sociolog tudi omenja, da so raziskovalci bili zaradi tega v hudem konfliktu z upravo, ter da je švedska konfederacija delodajalcev celo pripravila črne sezname po njihovem preveč radikalnih raziskovalcev.

V kakšnem smislu je bilo raziskovanje, o katerem poroča Karllson, nevtralno? Ali če drugače zastavimo vprašanje: Kako to, da so »nepristranski« raziskovalci

---

* O vprašanju politizacije znanosti in še posebej družboslovja glej knjigo avtorjev Bruckner in Krovce (1974).

prišli do zaključkov, ki se ujemajo s percepcijo delavcev? Avtor daje naslednjo razlago: »Nelagodju« in odkritemu upiranju uprave (privatnih delodajalcev) in nekaterih strokovnjakov je krivo dejstvo, da so te (vodilne) strukture tako oddaljene od resničnega položaja delavcev, da je vsaka analiza, ki upošteva oziroma izpostavi tudi to »stran« podjetja, za njih nezaželjena. Namreč: čim višji je hierarhični nivo v podjetju, večja je oddaljenost od realnosti proizvodnje; po drugi strani pa so za to »nivo« nekatera dejstva relevantna in »žaljiva« ter jih hočejo potlačiti. Raziskovalec, ki torej nepristransko in znanstveno pristopi k raziskavi, s tem da izpostavi tudi realnost delavcev, mora računati na odpor uprave.

Tu pa smo že blizu pozicije, ki jo je programsko načrtal Becker v svojem znanem spisu *Whose side we are on?* (Becker, 1970). Zahteva po upoštevanju in analizi obeh »strani« (proučevanje institucije) ter domneva, da raziskovalci v konfliktni situaciji bolj »simpatizirano« s subordiniranimi grupacijami, je v navedenih stališčih našla svojo potrditev. So pa neke razlike, ki niso nebitvene. Karlsson je že od začetka vedel, da stopa v konfliktno situacijo v podjetju (se pravi, da so »interesi« delavcev in uprave v konfrontaciji). Po drugi strani pa se niso razkrili samo konfliktni segmenti med proučevanimi grupacijami, temveč se je znotraj konfliktnih situacij znašel tudi raziskovalec sam.

Znotraj ne moremo kar tako pritrditi Bodemannovi (1976) označitvi Beckerjeve kritike vrednostne nevtralnosti za še »liberalistično«, da s tem ko poudarja »osebne in politične nazore, ki nam narekujejo uvrstitev na eno stran« (Becker, 1970; 25), ostaja še ujet v obstoječi (dominantni) družbeni pluralizem ipd. Usoda Bodemannove »raziskave« je zelo indikativna: startanje s predispozicijo eliminacije vrednostne nevtralnosti (in objektivnosti) s takojšnjo uvrstitvijo na stran deprivilegiranih (socialno razrednem ali psihološkem smislu) se pokaže kot »bumerang«. To, kar te zadene po glavi, je izguba tako strokovne oziroma znanstvene identitete (Bodemanna so prebivalci označili kot »vohuna«), kot tudi osebne (prebivalci so se izogibali komunikacij z njim).

Ignac Meden

TIP IN ZGODOVINA

Celo življenje sem slikal portrete.

Rembrandt van Rijn

1.

Verjetno se zdi odločitev za pretres in preizkus tistega dela Lukácsve estetike, ki se nanaša na naslov pričujočega zapisa, najbrže že kar nekoliko utrujajoča, saj je bilo napisanih že na ducate vpogledov, pregledov in kritik dela velikega madžarskega misleca s tega ali onega idejnega stališča. O spoznavnoteoretskih osnovah njegove estetike, s heglovstvom prevete metode, deklarirane in dejanske marksistične orientacije, večjega ali manjšega vdajanja, navzven včasih morda celo vdinjanja stalinistično-ždanovski totalitarizaciji »partijnosti« umetnosti kot specifične dejavnosti, o vsem tem in drugem v njegovi teoriji o umetnosti in nato njeni razviti obliki – estetiki, kot je sam razdelil svoje delovanje na tem področju, so bile izrečene različne kritike in ocene, odvisno pač od idejne (ideološke) orientacije kritika – ocenjevalca in z njo pogojenega namena.

Lukács v svojih kritičnih spisih in ne nazadnje v estetiki živi predvsem v svetu besede in književnosti, ostale umetnosti in njihova sredstva, likovna umetnost posebej (najbolj materialna – najmanj pojmovna), pa se morajo zadovoljiti z bolj ali manj obrobim mestom v krogu pozornosti. Nemajhno vlogo pri tovrstni orientaciji ima, z drugega aspekta seveda, dejanska osnova Sartrove konstatacije o neposredni angažiranosti, ali vsaj neposredni možnosti zanjo, literature in besede sploh.¹ V delu, ki sem ga vzel kot izhodišče in kot zaključeno, čeprav nerazvito celoto tudi kot ustrezno merilo neke teorije, to je »Prolegomena za marksistično estetiko« s podnaslovom »Posebnost kot centralna kategorija estetike« kot pove sam naslov z uporabljenim terminom estetika brez zožujočih opredelitev, eksplicite osnuje premise za sojenje o umetnosti sploh, torej tudi o tisti, ki nas predvsem zanima, likovni.²

Manj se bom ustavljal pri stokrat premetlih očitkih Lukácsevemu premišljevanju o umetnosti (in ostalih, še izrazitejše te vrste), zasnovanem na teoriji odraza, na neadekvatnem, v zadnjem principu vedno preslikovalnem načinu spoznavanja, spoznavno-teoretskega modela, ki vleče svoje korenine iz Leninovega »Materializma in empiriokriticizma«. Pač pa bom poskušal odkopati ideološke korene in razgrniti zgodovinske konsekvence te estetike. Znova naj se izkaže, da spoznavno-teoretska sredstva ne morejo brez ostanka pojasniti ali celo nadomestiti specifičnih sredstev umetnosti, torej same umetnosti in njene vloge. Kritika vloge pojma in pojma *posebno* posebej v tej estetiki in estetiki sploh naj izriše ideološke meje sojenja o umetnosti ter tako poskuša razpreti možnost konsekventnega, svojih meja in korenin zavedajočega se govorjenja o umetnosti, prav posebej pa še o tisti umetniški produkciji, ki izvira iz omenjenih izkrivljenih izhodišč in jih, če je dosledna v njih izpeljavi ne pa sebi kot umetnosti, ne presega. Skriti motivi mišljenja o umetnosti in umetniški produkciji, tista volja, ki stoji v posebnem in ima logiko posebnega, katere osnova je posebno in v kateri fungira posebno, naj izkaže svoje posebno zgodovinsko bistvo. Izpostavi naj se, skratka, razredna pogojenost in osmiselitev Lukácsve »kategorialne« estetike, oziroma naj

se pripravi osnova za razredno kritiko vseh gnoseoloških estetik in tiste umetniške produkcije, in to ni samo socrealizem, ki raste v topli gredi apologetike, naj torej eksistira neposredno kot politika ali najprej kot znanost.

II.

Začnimo kar s citatom iz predgovora obravnavane razprave. »Obča osnovna misel celotnega dela je, da znanstveno, vsakdanje in estetsko odražanje reflektira isto objektivno stvarnost. To potegne za seboj kot nujno posledico ne samo to, da morajo biti odražene vsebine iste, ampak da morajo biti iste tudi kategorije, ki to vsebino formirajo.«¹ (Podčrtal I. M.) Da objektivna stvarnost je in da je ena sama, o tem materialist ne dvomi. Toda sklep: če je ista stvarnost in je tu subjekt, ki to stvarnost odraža, so iste tudi vsebine, je nedokazan, preuranjen ter aksiomatičen. Istost vsebin je samo v tem, da se nanašajo na objektivno stvarnost, nista pa zato isti naprimer vsebina umetnosti in znanosti. Takšna identičnost nedvomno vsebuje, saj gre za *kategorialne* in vsebine, *spoznavanje* te objektivne stvarnosti kot bistvene opredelitev vsega človekovega žitja in bitja. Tako gre skozi prizmo kategorije za različnost vsebin le kot različnost razvitosti pojmovnih struktur, gre pravzaprav za eno samo dejavnost na različnih nivojih. Spoznavno-teoretska orientacija se kot aksiom in končni cilj uvede že v samem začetku. Vsa nadaljnja izvajanja jo sicer lahko in tudi jo poskušajo omiliti in zakriti, vendarle negirati in preseči jo ne morejo, saj je koneckoncev navedeno tudi namen dela. Sem seveda ne sodijo posamezni problemi, katerih raziskave lahko prinesejo tudi s takšnih pozicij izjemno pomembne rezultate. Umetnost in znanost (filozofija) imata isti vsebini, ali jasneje – eno samo vsebino. Če je tako, obstaja tudi ena sama zvečičavna metoda do te vsebine iz objektivne stvarnosti (v tem modelu obstaja ena sama bistvena smer spoznavanja). To je metoda kategorij, pojmov, abstrakcije, pot od posameznega k občemu in nato pot dedukcije, v kateri dobi posamezno kot *rezultat* spoznavanja svojo pravo podobo, vsebino in smisel.

Poskušajmo opredeliti kategorialno dejavnost z ozirom na dimenzije rezultata. Ona sama sebe, če deluje konsekventno, vedno postavi za merilo resnice ne le mišljenja oziroma spoznavanja, marveč bivanja sploh. Vsa resnica – vrednost leži vedno le v njenem in samo v njenem območju, kategorialno prodiranje v objektivno stvarnost pa je edini resnični cilj vsakogar in zgodovine sploh. To so posledice, ki se jih včasih, vendar premalo, neobvezujoče, zaveda na svojem robu.

V znanstvenem, pojmovnem, kategorialnem imajo posebno pomembno mesto kategorije posamezno, posebno, obče. *Del* konkretno bivajočega, individualnega je njegovo bistvo, ki je bolj ali manj opredeljeno in glede na to bolj ali manj obče. Obče tako eksistira v vsakem individualnem kot ekstrakt, kot (*vsa*) resnica individualnega, kot nujnost, vsi atributi, ki dajejo konkretnemu individualnost, pa so s pozicije kategorialno-logičnega nebitveni, slučajni, so accidente. Individualno je torej v tej optiki akcidentalno in nebitveno, neresnično, je nepomembno in seveda skrajno pičla deskripcija pojavljanja kategorij posamezno ter obče. *Posebno* pa se nahaja v tem odnosu kot sredina, kot delna abstrakcija oziroma delna opredelitev. Na samem začetku se tako kategorije (logika), javljajo neodvisno od zgodovine. Gre za »navidez« od zgodovine neodvisen svet, ki pa je kategorialno odraz »najobčejšega« – prirode, kolikor predpostavljamo, da je matematika – logika njena struktura; v njene zakone in razvoj so zakoni zgodovine in njen tok subsumirani. Zgosovinsko-dialektične kategorije, kot bomo v nadaljevanju še podrobneje razvili in dokazali, se kažejo v popolnoma spremenjeni obliki in dobe popolnoma drugo vsebino, ko hočemo z njimi pojasniti njihov pravi izvor in smoter – zgodovino.

V nezgodovinskem mišljenju je individualno (individuuum) permanentno »posamezno«, je obsekano in prirejeno. Absolutizirano obče v tej ali oni obliki mu daje vrednost, relevantno vsebino ter celo pravico biti, je v zadnji posledici »individualni cvet«, ki je popolnoma na voljo občemu. Individuum nima vrednosti kot individuuum, marveč samo kot manjvredna »konkretizacija« občega, ali kot bomo videli, dejansko *posebnega*, ki se izdaja za in v določenih okoliščinah tudi je obče.

Vrnimo se zdaj k citatu in poskušajmo skozi njega izčistiti vpogled v temelje neke estetike. Do zdaj smo naslutili več razlogov kritičnega pristopa. Prvič: možnost za neke bolj, neke manj prikrito in verjetno ne samo slučajno, a nedvomno *ideološko* prenašanje »zakonov« dialektike prirode na dialektiko družbe in zgodovine. Drugič: iz tega prenosa in iz spoznavno-teoretske zasnove izvira bistveno vprašanje: kakšno vrednost ima individuuum in perspektiva njegove totalitarizacije v zgodovini, kakšno vlogo ima njegovo dejansko generično bistvo. Ter tretjič in ne nazadnje vprašanje, ki nas predvsem zanima in za kar nam predvsem gre: kategorije in pojmovnost sploh, ki menda formirajo vsebino tako umetnosti kot znanosti, pogojuje in zahteva, kot zahtevano zahteva njo, takó nepravilno optiko nespremenljivih zakonov dialektike prirode, kakor tudi neustrezno vrednotenje individualnega in tistega, s čimer se le-to potrjuje – produkcije polnih produktov.

Poglejmo še enkrat prvi stavek citata. Ali je res zgolj slučajnost, da Lukács vedno, ne samo v tem primeru (lahko) uporablja termin estetski kot sinonim za umetniški, oziroma s čisto pojmovnega stališča pravilnejše: umetnostni,⁴ kajti konsekventno in parafrazirano iz ugotovljenega sledi: *estetika je prav tako kot umetnost znanost o posebnem*.

S temi osnovnimi ugovarjanji in razpiranji smo vzpostavili možnost za nadaljne preudarjanje in graditev problema »posebnosti kot centralne kategorije estetike« in njenih meja ter seveda umetnosti kot posebni človeški dejavnosti in umetniškega dela, kot posebnega produkta s posebnimi kvalitetami. Seveda tudi od tukajšnjih izvajanj ne moremo pričakovati dokončno in detajlno razrešitev, ampak v razširjenem polju vpraševanja trdnejše, preciznejše opredelitve in nove osvetlitve.

III.

Da bi utemeljili naše dosedanje domneve, moramo najprej pregledati in preizkusiti samo metodo, ki jo uporablja Lukács, njegovo dialektiko in ugotoviti, ali je ta prava dialektika, ali se mu stvari same ne kažejo fiksno dialektične, ali torej res zamenjuje dialektiko v zgodovini, to je dialektiko odtujitve, z večnimi zakoni dialektike prirode. Takšna nakazovanja se zde verjetno na prvi pogled neumestna in njihova dejanska potrditev precej neverjetna, saj je znano, da je bil Lukács tisti, ki je v knjigi »Zgodovina in razredna zavest« Engelsu očital prenašanje prav teh večnih zakonov prirode na družbo, kar ima za posledico *razlaganje*, medtem ko je dejanski problem *spreminjanje*. Pravtako znano pa je tudi, da se je enajst let pozneje (1923–1933) moral javno posuti s pepelom in se vsaj navzven odpovedati prejšnjim nazorom, če je hotel imigrirati v Stalinovo Sovjetsko zvezo.⁵

V prvem delu obravnavane knjige sledi Lukács razvoju kategorije posebno in dialektike posamezno-osebno-obče od Kanta kot prvega, ki je združil naturalizem empirizma in apriorizem idej racionalizma, sicer še na antinomičen, protodialektičen način in kjer zato tudi pojem posebnega dobiva važnejše mesto ter je v primerjavi s Spinozo bolj razdelan. Dialektika oziroma njeno zaziranje je v tem primeru stihijska, če imamo pred očmi njeno izvorno mesto, zgodovino. V kantovi estetiki pojem posebnega nima mesta.

Kritično se nato ozre na Schellinga, kjer posebno, tako kot vsa njegova dialektika, nastaja kot »goli formalizem« (str. 65), ko formira Schelling pojme in dia-

lektiko z analogijami, ne pa da bi jih izvedel iz kompliciranih medsebojnih odnosov. Rešitve so na koncu iracionalistične. »Kant in Schelling pristopata k problemom občosti in posebnosti izključno iz filozofskega razmišljanja o problemu življenja v *bilologiji*. Njima se je skoraj popolnoma izmaknilo, da je bil ta kompleks vprašanj zaradi novih dejstev francoske revolucije poklican, da igra vlogo *tudi* v zgodovinskih znanostih, predvsem pa v prirodnih, ki so kljub vsemu njeno izvorno mesto. Toda: »Poznamo samo eno znanost, znanost zgodovine.«⁶

Za razliko od te dvojice konstruira Hegel svojo dialektiko iz analize francoske buržoazne revolucije, torej zakonitosti razvoja zgodovine. V središču pozornosti nujno postavi tudi odnos med kategorijami posamezno, posebno in obče. Konkretna dejanskost in zgodovinska dogajanja se javljajo v popolnoma abstraktni obliki v njegovi logiki, angleška politična ekonomija se reflektira na enak način. Filozofija in z njo dialektika narode se šele kasneje na bistven način vključita v njegov sistem, ugotavlja Lukács. A zakaj v tem vrstnem redu in kakšno vlogo igra filozofija narode v zgrajenem sistemu? Seveda tukaj ne moremo in je nepotrebno ukvarjati se s Heglovim sistemom, kjer so stvari postavljene na glavo, in njemu protislovno metodo; omenim naj le še to, da v njegovi estetiki pojem posebno zavzema osrednje mesto kot najvišja možna abstrakcija v sferi manjvrednega, predstavnega, čutnega spoznavanja. Umetnost kot »čutno svetljenje ideje« je nižja oblika spoznavanja, presežena in postranska.

Naslednji logični korak je opredelitev vsebine, mesta in vloge obravnavanih pojmov pri Marxu, Engelsu in Leninu, omenjenih pa je tudi nekaj Stalinovih »prispevkov« dialektičnemu materializmu«. Gre za analizo Marxovega historičnega fundiranja dialektike, materialističnosti dialektike, obračanja Hegla na noge, eksplisitnega podajanja izvora takšne resnične metode – zgodovine, dejanskih družbenih odnosov in njim ustrežajočih pojmov, delitve dela in razrednega, konkretno meščanskega kozmosa sploh. Pojmi in logika so refleksija te dejanskosti, imajo družbeno zgodovinsko vsebino ter se obnašajo eden do drugega kot se obnašajo njihovi korelati v dejanski zgodovini. Prava znanost iz dejanskosti same izvaja strukturalne pogoje in njihove zgodovinske spremembe. Heglovo absolutiziranje občega je posledno odpravljeno in preseženo. Vendar Lukács nikjer ne navaja za kaj pravzaprav v zgodovini gre, v čem se ločita bodoča zgodovina ter pretekla in zdajšnja predzgodovina, carstvo nujnosti in carstvo svobode, razredna in brezrazredna družba. Ponuja nam le čisto analitično-logično Marxove citate, ki sicer dopuščajo zazretje bistva zgodovine, osvobajanje in privzajanje lastnega bistva, saj je to po naravi, to je po doslednosti in enovitosti Marxove misli nujno, vendar nikjer ne podaja tistih misli, ki predvsem in eksplicite govore o vezanosti posebnega na razredno družbo, predzgodovino. Tisto, kar nas predvsem zanima, je Lukácssev odnos do individualnega, kar je v zgodovini vedno konkretni *človek*, individuum, opredeljen z vsem osebnim in zgodovinskim.⁷ In ta kategorija se v vsej pojmovni analizi historiatu posamezno-posebno-obče v odgovarjajoči formulaciji ne pojavi kot dejanski problem niti enkrat samkrat. Kadar govori o posameznem, omenja vedno blago, delo kapital, omenja skratka le specifične ekonomske termine, ki kot elementi obstoječega nujno žive po njegovi logiki in imajo temu ustrezno vsebino; toda tudi te pojme navaja vedno za razgledovanje protislovja sploh, posebno pa protislovja posebno – obče. Govori samo o nujnosti historične razjasnitve tega protislovja, nikoli ni podana tudi logična forma preseženja vladavine posebnega kot posebne družbene moči, ki je naperjena tako proti resnični asociaciji individuov, kakor tudi proti tem individuum kot individuum. Edini citat, ki se delno neposredno nanaša na individualno, je iz Marxovih »Ekonomsko-filozofskih manuskriptov«. Navedel ga bom v celoti. Predvsem se je treba ogniti temu, da se »družba« spet fiksira kot abstrakcija v odnosu na individuum. Individuum je *družbeno bivajoče*. Njegova življenjska manifestacija je

zato manifestacija *družbenega življenja* – pa najsi se on niti ne pojavlja v neposredni formi *skupne* življenjske manifestacije, ki se izraža istočasno z drugim. Individualno in vrstno življenje človekovo nista *različna*, pa naj je – to je nujno – način obstojanja individualnega življenja bolj *posebni* ali bolj *obči* način življenja vrste, in kolikor je življenje vrste bolj *posebno* ali *obče* individualno življenje.« (str. 113)⁸ Vendarle nas Lukács pri tem ne opozarja, za kakšno posebno gre in za kakšno pogovarjanje individua in vrste. Enači pojma posebno in obče, kajti v tej vrsti dialektike je obče le bolj obče posebno, torej občost kot taka ne obstaja, individualno življenje pa je enako posebnemu življenju, ki je zdaj pravo družbeno, obče; znova je potrjena odgovarjajočnost kategorij in njihovih medsebojnih odnosov konkretnim zgodovinskim dejstvom. Seveda je takšna fiksacija in absolutizacija še posebej izražena v gnoseologiji, kjer posebno predstavlja »sredino« (center) spoznanja, delno spoznanje, ki pa je vedno absolutno, se pravi, da se absolutizira forma ne pa konkretna vsebina, da se iz teoretično neskončnega niza zaporednih absolutizacij delnosti izvede absolutnost delnosti (posebnosti) kot take. Tako dobimo: delno (posebno) je vedno znova absolutno, torej je absolutno kot polna (!) neskončnost. Vreča, logična *forma je absolutizirana*, torej je takšna metoda formalna, to je *formalna dialektika*. Na ta način je prešel v nekakšno zakonitostno dialektiko, kjer je aproksimativnost spoznavanja (spoznavanja, ne spreminjanja; posebno: obče = aproksimativno: absolutno) zavzela osrednje mesto. Od tu dalje je še bolj evidentno kot prej pozornost usmerjena izključno na čisto spoznavanje kot izvenpraktični, nezgodovinski abstraktum, formalizirano od-slikavo sveta sploh, torej na razlaganje, ki se mu spreminjanje prilepi in seveda tudi izgubi svojo pravo vsebino, postane ohranjanje in krepljenje.

In ni naključje, da navaja kot potrditev nepomembnosti, zanemarljivosti ostanka pri subsumpciji posameznega pod obče, oziroma njegovi dedukciji iz občega prav Engelsovo mišljenje o vprašanju takoimenovanih velikih ljudi v zgodovini, saj je dozdajšnja ter še dovršen del prihodnosti predzgodovina, kjer je vsak posameznik s pozicij obstoječega dejansko zamenljiv, ne pa s svojih lastnih seveda; gre za obdobje *nujnosti*, ko je individuum kot individuum dejansko obče pogojevalno insuficienten ter nepomemben. Skratka, na ta način se negira možnost individualnemu, da tvori zgodovino, katere dejanska predpostavka je; vsa, tudi potencialna, zgodovinovtornost in bistvenost se pripisuje posebnemu kot občenu na račun individualnega ter resnično občega. Francoska buržoazija in njena institucija, prestrukturirana ekspanzionistična država, bi brez dvoma našli takšen ali drugačen surogat za velikega malega Korzikanca. Rezultat te hipotetične zamenjave bi bil verjetno prav tako uspešen. Stotisoči njegove nepremagljive armade so seveda še lažje zamenljivi, pri njih sploh ne gre za kvaliteto, marveč za kvantiteto. O tem, da bi lahko nekdo (vsakdo) izmed njih bistveno (enakovredno) vplival na zgodovino, pa je nekaj izven horizonta tovrstnega vpraševanja, da ne govorimo še o vsej ostali evropski soldateski, skrivačih, beračih, gospodinjah in Hontotih.

Podobno reagira Lukács ob Marxovi kritiki Stirnerjevega »miselnega podtikanja« o odpravi posebnega kot posredujočega v *obstoječem*, kar je seveda eskamotiranje kapitalnega sveta. In Lukács ne postavlja zahteve po takšni »odpravi« kot najstvo zgodovine, temveč uporablja argument izolacije in absolutizacije posameznega kot kritiko vse meščanske filozofije, upravičeno kajpada, a ne zavedajoč se ali ne priznavajoč lastno ostajanje na pol poti, oziroma pristajanje na podobno absolutizacijo. »Sančo hoče ali pravzaprav *misli*, da hoče, naj individui občujejo med seboj čisto osebno, naj njihovo občevanje ne bo posredovano s čim tretjim, s kako stvarjo (prim. Konkurenco). To tretje je tu »posebno« ali *posebno*, ne pa absolutno nasprotje, tj. *položaj individuov med seboj, ki ga pogojujejo sedanja produkcijska razmerja*. Sančo npr. noče, da bi si dva individua stala v na-

sprotju kot buržoa in proletarec; rad bi naredil, da bi stopila v čisto osebno razmerje, občevala med seboj kot gola individua. Ne pomisli, da se znotraj delitve dela *osebna* razmerja nujno in neogibno naprej oblikujejo in fiksirajo v *razredna* razmerja in da se zato vse njegovo govoričenje izteče v golo pobožno željo, ki misli, da jo realizira, tako da opominja individue teh razredov, naj si predstavijo svojega »nasprotja« in svoje »posebne« »predpravice« izbijejo iz glave: (str. 134; razen »misli« podčrtal I. M.)⁹

Ali gre v navedenem tekstu res samo oziroma predvsem za očitek »odprave«, nenujnosti posebnega kot posredujočega nasploh? Prav gotovo ne. Bistveno sporočilo leži na eni strani v nasprotovanju empiristični individualističnosti, ko vsak posameznik fungira kot nezgodovinski »subjekt«, in na drugi strani v vperjenosti proti spiritualnemu odpravljanju dejanskih nasprotij, proti »spreminjanju« obstoječega v glavi, kar dejansko pomeni njegovo potrjevanje, apologetiko par excellence. »S spremenjenim *imetjem* za in hotenjem bo nasprotje in posebno odpravljeno,« pravi nekoliko dalje Marx.¹⁰ Obstoječe je svet posebnega in ne gre za to, da se ne priznava, da je prav to treba spremeniti, temveč gre da se ne zamenjuje dejanske spremembe s spremembo v pojmu; gre za to, da se ugotovi dejansko relevantno in odločujoče posebno, tisto, ki zamenjuje obče, da se odpravijo dejanski pogoji tega posebnega, da se, logično, absolutna nasprotja ne razglase za posebna. »... Znotraj delitve dela (se) osebna razmerja nujno in neogibno naprej oblikujejo in fiksirajo v razredna razmerja...« Delitev dela je torej vzrok in osnova, ki pogojuje to posredovanje ter odtujevanje, fiksiranje teh odnosov v obliki, ki je zanjo nujna, s posredovanjem, fiksirano transpozicijo družbenega v institucijo.¹¹ Lukács-seva izvajanja izzvene v nemožnosti odprave posebnega sploh, v nujnosti računanja z njim kot večno danega in nezanimljivega, torej pravzaprav v spoznanju posebnega kot prirodne nujnosti, in tako stori podobno kot Stirner – eskamotira podobno vsebino. Posebno protislovje razglasi za absolutno, predzgodovina je v jedru zgodovina in obratno; nujnost ohranja svojo vlogo.

Tam, kjer je Lukács historiografijo posebnega začel, je ni tudi končal. Tam, kjer stoji na začetku kot osnova družbeno dogajanje, dejanski, zgodovinski subjekti in zakonitosti, stoji na koncu kot zadnje odločujoče večna naravna nespremenljivost in fiksno logično odražanje te nespremenljivosti v formalizirani dialektiki, ki je večno in nujno »gibanje« vse bivajočega, tako v prirodi (torej tudi družbi) kot v pojmu, le da je to gibanje formalno, je torej večno vračanje enakega. Da bi še bolj razjasnili opravljena sklepanja, si moramo razširiti polje gledanja in vsaj v osnovnih črtah razgrniti resnično povezanost pojmov in logike ter njihove osnove – konkretne zgodovine, določenega stanja v produkciji in družbi. To na eni strani. Na drugi strani pa si moramo razjasniti prav to pogojenost formalizirane dialektike, ki je v omenjenem izhodišču nedosledna, ki ji je dialektika zgodovine le poseben primer. Da gre pri tem za popolnoma različne zgodovinske pozicije in interese, ni potrebno posebej poudarjati.

Kot ugotavlja Marx, je Heglova dialektika odraz dejanskih protislovij in njegova logika na glavo postavljeni odnosi v družbeni biti, med njo in zavestjo. Lenin na tej osnovi nekje trdi, da »Kapitala« ne moremo razumeti brez poznavanja Heglove »Logike«. Zasnovana na analizi francoske buržoazne revolucije ter odnosov družbenih subjektov, njihove zgodovinske vperjenosti in moči, poglobljeni s pojmovno refleksijo raziskav angleških klasičnih ekonomistov (zaradi nerazvitosti proizvodjalnih sil in odnosov lahko Nemci rešujejo aktualne ter praktične zgodovinske probleme le v glavi), je ta logika – dialektika resnično adekvatno zastavila in razrešila vprašanje posebnega. Ancien régime je demistificiran kot vladavina posebnega, stanu fevdalcev, katerega interesi ne ustrezajo več občim interesom; te obče interese pa predstavlja tretji stan, ki v sebi združuje vsa hotenja in energijo celotne družbe. Ta revolucionarna teorija in metoda se kasneje spre-

vrže prav v svoje nasprotje; absolutna ideja, absolutistična pruska država, postane edini in neomejeni subjekt, suveren najvišji izvrševalec njene volje, birokracija tisto posebno, ki nosi, udejanja in varuje njeno resnico. Filozof prihaja do zavesti o tem, kako absolutni duh oblikuje zgodovino, šele post festum.

V Marxovi »logiki« se pojem posebno v vlogi ene izmed kategorij osnovne analize kapitalskega sveta veže prav na ta svet, na razrednost, na delitev dela, spojen je s svetom nesvobode, predzgodovine, s svetom neudejanjenega človeka. Meščanski kozmos razkrije kot poslednji, v katerem si stojita nasproti dva antagonistična razreda, dvojne posebnih protislovnih interesov, pri čemer se prvo le maskira v obče, se izdaja za obče; njegovi interesi so vladajoči interesi, v obstoječem tako dejansko so obči in ono je dejansko obče. Zavest, ki reflektira tako dejanskost na način apologetike obstoječega je seveda z njegovih pozicij resnična in zato vladajoča ter merodajna. Na drugi strani pa stoji razred proletarcev, posebno, ki s tem, da hoče udejanjiti svoje interese, brani interese vsega človeštva, ko odpravlja svojo odtujitev, presega razmere, v katerih so odtujeni vsi individui, katerega bistvo je bistvo človeštva. Njegova osvoboditev je osvoboditev od delitve dela in njegovega odtujevanja, tako od nemožnosti vlaganja prave vrednosti, kakor zato tudi od prejemanja takšne vrednosti. V logičnem jeziku: to posebno (proletariat) je poslednje posebno, je še posebno, vkolikor eksistira v antagonizmu kozmosa kapitala, in to ni, vkolikor je ta kozmos presežen, oziroma je presegljiv. Tam, kjer posebno ni več bistveno, se individualno in obče srečujeta bistveno neposredno in mesto njunega srečevanja je široko polje, kjer se ne more nikdar točno določiti, fiksirati točke srečanja, ker je njegova vsebina širša, polnejša in smiselnejša kot točka, srečujeta se namreč individualno.¹² Če sem rdečelasec, nisem človek zato, ker sem rdečelasec. Moja človeškost ni bistveno opredeljena s tem, da so moji lasje rdeči, marveč, toda samo kar se atributa lasatosti tiče, da jih načelno imam. Prav tako je z vsemi ostalimi atributi. Ali obratno: dokler se moja človeškost *meri* po barvi las, *vrsti dela*, ki ga opravljam, ali po tem, pod kakšno zastavo stojim, vse dotlej sem dejansko nečlovek, sem razčlovečen dejansko in v vsaki teoriji, ki pristaja in gradi na izhodišča posebnega. Obče in individualno se lahko resnično srečujeta tam in takrat, ko oz. kjer posebno ne eksistira več kot bistveno opredeljujoče, torej ne več kot *fiksno* zgodovinsko dejstvo. Človek dobiva vrednost po tem, kar je, in je, kakršen se kaže; je človek, ko dobiva vrednost v delu in v njegovem resničnem namenu, ne pa v posebnem, kateremu pripada.« Recimo, da sva producirala kot človeka: vsak od naju bi v svoji produkciji *dvojno* potrjeval samega sebe in drugega. Jaz bi 1. v svoji *produkciji* opredelil svojo *individualnost*, njeno *posebnost* in zatorej tako med dejavnostjo užival individualno *izkazovanje življenja*, kakor tudi v zrenju predmeta vedel za individualno veselje, svojo osebnost kot *predmetno*, *čutno nazorljivo*, in zato nad *vsakršen dvom povzdignjeno* moč. 2. V tvojem uživanju ali tvoji uporabi mojega predmeta bi *neposredno* imel uživanje zavesti, da sem opredelil *človeško* bistvo in zatorej potrebi nekega drugega *človeškega* bistva priskrbel ustrezen predmet, 3. zato bi bil *srednik* med tabo in tvojim rodом, torej bi me ti sam vedel in občutil kot dopolnilo tvojega lastnega bistva in kot nujen del tebe samega, jaz bi torej vedel, da sem potrjen in v tvojem mišljenju in v tvoji ljubezni, 4. v svojem individualnem izkazovanju življenja bi bil neposredno ustvaril tvoje izkazovanje življenja, torej bi bil v svoji individualni dejavnosti neposredno *potrdil* in *udejanjil* svoje resnično bistvo, svoje *človeško*, svoje *skupno bistvo*.

Najine produkcije bi bile prav toliko zrcal, iz katerih bi najini bistvi svetili drugo drugemu.¹³ Zdaj imamo odprto možnost, da dokončno zavržemo vsak ugovor, ki sloni na zgodovinski nujnosti posebnega kot srednika med menoj in rodом. Preko svoje udejanjitve v delu in produktu (»V delu bi zato bila potrjena *posebnost* moje individualnosti, ker bi bilo potrjeno moje *individualno* življenje.«¹⁴ tako

bistveno komuniciram s teboj oziroma s tvojim rodом sploh, v njem potrjujem svoje individualno in generično bistvo. »Samo kot to kar je moje delo, se kaže v mojem predmetu.« Ko smo že pri stvari: ali gre tu za odnos, ki je potrjevanje ter uporabnost in (ali pa) uživanje, ali gre za odnos spoznavanja kot pojmovne refleksije, za odražanje, ki je prav takšno kot znanstveno, torej za miselno in bistveno logično dejavnost, ali gre za zrcala, v katerih odsevajo bistva individuov, katerih spoznanje je z mrežo logike neulovljivo, torej za prakso, delovanje, življenje in njega življenje, ali, ponovimo še enkrat, gre za racionalno-logično izrazljiva in izražena bistva.

V obravnavanih citatih gre tako za osnovo za ideološko razlago posebnega, predvsem v razlagi Marxove kritike Stirneja, razkrili smo možnost in mesto vtihotapljanja zgodovinsko bistvujočega posebnega, vzvratno logiko absolutizacije torej. Večni zakoni dialektike-logike narave se prenašajo v zgodovino nasploh, torej kot razlaga in s tem potrjevanje obstoječega, medtem ko je resnica pravzaprav ravno obratna: (tudi) pojavi narode se nam kažejo oziroma jih razumemo v takšni obliki, kot nam to dovoljuje konkretna zgodovinska situacija. »Narava je večna« in zato so kategorije, ki govore njeno bistvo tudi v podsistemu zgodovina. *Posebno pa je logično mesto te travestije in razlog njene nujnosti*. Formalno-logična sredina, genus proximum postane kot del matematično-logične strukture narave nujen del dejanske strukture družbe in zgodovine sploh, v svojem dialektičnem kostumu pa postane negibno gibalno, nespremenljivo spreminjujoče, poslednji cilj.

IV.

Slučajnost nam odkriva bivanje.

Bracque

Citat iz Marxovih »Pripomb k Millu«, na osnovi katerega smo premislili pojem posebnosti, nam bo še naprej služil kot izhodišče in opora, saj govori povsem razvidno o delu vobče in tako tudi o umetniški produkciji in produktu.

Vrnimo se zdaj k Lukácsu in k njegovi »Prolegomeni za marksistično estetiko« ter posebnemu kot centralnemu delu takšne estetike. Zdaj že lahko odločneje trdimo, da posebno dejansko je centralni problem, prav tako pa se je izkazalo, da se naša pozicija ne pokriva z Lukácssevo, temveč prav nasprotno. Sledimo zdaj toku njegovega razmišljanja in argumentiranja od mesta, kjer smo postali. Po pregledu odnosa »dialektičnega materializma« do posameznega, posebnega in občega sledi, ali je to res naključje, posebno pri razsvetljencih in pri Goetheju. Res je, da se polni naslov poglavja glasi »Estetski problem posebnega v dobi razsvetljenstva in pri Goetheju« in da se posebno prvič prav tu pojavi predvsem v odnosu do estetičnega. Vendarle je prav tako res, da se prav dobro navezuje na tisto miselno pripravo, ki jo je dogotovil v prejšnjem poglavju, na zaključke katerega se Goethejeve teze zelo dobro prilagajajo. Te pa, Goethejeve teze namreč, nikjer ne zanika ali vsaj kakorkoli zameji njihovo veljavnost, marveč jih sprejema kot genijalna odkritja in osnove, ki jih je treba le obširneje razdelati. Po Diderotu, Lessingu in Hardu, ki razvijajo svojo dialektiko na probleme drame, se z analizo Goethejevega teoretičnega opusa, kjer je osnovni problem jasno opredeljen in razrešen, seveda brez dokončne »estetične sistematizacije« (str. 149), ki jo je (le še) treba izvesti, dokončno postavi splošno izhodišče. Od tu naprej se ni treba za fundament estetike naslanjati na nikogar več, pomembna so le še parcialna vprašanja, odnos do specifičnih estetskih pojmov, npr. vsebina in oblika, bistvo in pojav itd., ki se vedno pojavljajo v dvojicah kot dialektični poli.

Kot ugotavlja Lukács, je »tisto, kar je skupnega prirodi in umetnosti videl (Goethe, op. I. M.) v objektivnih, nespremenljivih prirodnih zakonih, katerih bistvo je razumel kot neločljivo od bistva človeka. (...) Zakoni narave . . . so istočasno gonilne sile človeškega življenja.« (str. 157) In nato Lukács ugotavlja: »Naj je ta antropološka metoda še tako problematična za prirodne znanosti, je izredno plodna za enotnost Goethejeve poezije.« (str. 158, podčrtal I. M.) Narobe svet! Najprej so zakoni narave gonilna sila človeškega življenja, nato pa se prav ta metoda preneša iz narave v bistveno človeško (družbeno) razglašča za antropološko. Ali je antropologizem v tem, da so zakoni narave in zgodovine istovetni »a priori«, ali v tem, da se specifično človeški atributi prenašajo v naravo, da se naprimer specifična lastnost človeškega dela, zavestni cilj, pripisuje toku naravnih pojavov. »A priori« antropologizem je pač nujnost in nepresegljiva danost dokler bomo živeli v človeški koži.

Zato »da bi bilo lahko takoj evidentno zakaj in kako je on (Goethe, op. I. M.) kot prvi zagledal v posebnosti centralno kategorijo estetske sfere« (str. 158), je bil, kot prvi Lukács, potreben vpogled v skupne osnovne principe Goethejeve filozofije narave in estetike. Iz Goethejeve misli, na osnovi katere Lukács upravičeno in eksplicitno zaključuje, da je veliki nemški klasicist in razsvetljenec v teoriji zastopal oblikovanje posebnega, tipa, kot osi estetičnega, bomo z obvladanim aparatom poskušali razviti prave konsekvence. Goethejeva misel se glasi: »Ni individua. Vsi individui so tudi genera: namreč ta individuum ali tisti, katerikoli hočeš, je reprezentant nekega celega rodu. *Priroda ne ustvarja* (podčrtal I. M.) nekaj enkratno *posamezno*. Ona je nekaj enkratnega, ona je ena, toda posamezno se zelo pogosto nahaja v množtvu, brezštevilo.« (str. 163) Naravni red stvari je torej takšen, da v njem individua ni, da ta ni bistven, da je posamezen pojav vedno odločilno subsumiran pod širši pojem, da individuum sam po sebi (»zelo pogosto«) nima nobene vrednosti, temveč dobi to vrednost šele v množtvu kot reprezentant nekega rodu, ta pa, ker je produkt Enega, narave. Tvoje gledišče pa mora biti nad naravo in torej znotraj te teorije še toliko bolj nad zgodovino, saj je ta le del totalnega razvoja narave, da lahko uvidiš večni in estetski Red; duh, ki razume, je eno z Enim. Delitev dela v čebelnjaku je v principu enaka delitvi dela znotraj neke nacionalne ekonomije, razlikujeta se samo po tem, da je v slednji poleg trovov tudi eksemplarično (ne »zelo pogosto«) utelešenje absolutnega razumevanja. Da še bolj pojasnimo pozicije, na katerih stojimo, navedimo temu nasproti Marxa iz Nemške ideologije: »Individui so vedno izhajali iz sebe, izhajajo vedno iz sebe. Njihova razmerja so razmerja njihovega dejanskega življenjskega procesa.«¹⁶

»*Priroda ne ustvarja nekaj enkratno posamezno.*« V tem stavku leži ključ prehoda in umetniške produkcije. V narodi individuov ni, za »prirodno mišljenje« seveda, nadindividualno in protiindividualno, ker jih narava ne kreira. Takemu produciranju individuov oziroma vrst nasprotuje, če ostanemo v biološki sferi, zadostno že teorija naravnega izbora, ki presega vplivanje po apriornih kalupih in s tem daje individualnemu tudi v razvoju narave pomembnejše mesto. Prirodno, nadzgodovinsko mišljenje in produkcija pa v navedeni teoriji določa tudi način produkcije in način obstoja produkcije teh subsumiranih individuov, zato tudi njihovi produkti ne obstajajo individualno, niso producirani individualno, marveč kot množstvo. Še kako je to res. Le da vzroki ležijo popolnoma drugje. Nadaljujmo nazadnje navedeni citat iz Nemške ideologije: »Odkod to, da se njihovi odnosi (odnosi individuov, op. I. M.) osamosvajajo proti njim, da dobijo sile njihovega lastnega življenja premoč nad njimi? Z eno besedo: *delitev dela*, katere stopnja je odvisna od vsakokrat razvite produktivne sile.¹⁷ In neke druge Marx pravi: »Samo kot to, kar je moje delo, se lahko kaže v mojem predmetu. Ne more se kazati kot to, kar po svojem bistvu ni. Zato se kaže le še kot *predmetni, čutni, nazirani* (podčrtal I. M.) in zato nad vsakršen dvom vzvišeni izraz moje *samoiz-*

*gube in moje nemoči.*¹⁸ (Obrni pozornost na govor v ednini, torej to je pravo izhodišče!) Od razvoja produktivnih sil je torej odvisen način in kvaliteta produkcije, ta pa nosi vsa odtujitvena obeležja delitve dela. V produkciji, v kateri vlada delitev dela, fungira produkt kot samoizguba in nemoč ustvarjalca, ki je vedno konkreten individuum oziroma konkretni individui. Producentove vrednosti ni v produktu, ker je sam nima, in konsument je tako ne more sprejeti. Zato je takšen produkt nekaj, kar se nahaja v množtvu, *brezštevilno*.

Prav termin »brezštevilno« najbolje oriše dejansko pozicijo takšnega produkta, ker se poudarjeno zaveda samo posebnosti – vrstnosti produkta in je tako do konkretnega produkta drugo izključujoče absoluten. Česar nimam, ne morem dati, ne morem vgraditi v produkt, in zato je ta, kar sem jaz, kajti v njem se izkazujem in prenašam, on je moj »nad vsakršen dvom vzvišeni izraz«. Ustvaril sem ga ne po neki »notranji nujni stiski«, marveč mi je bila ta dejavnost »izsiljena« in »naložena po neki vnanji naključni stiski«. ¹⁹ Kot sem individualni cvet jaz sam, tako *nepomemben in neponovljiv* je produkt, katerega sem ustvaril, v njem ni ničesar *enkratnega in nezamenljivega*.

Vprašajmo se zdaj, v čem je potrjevanje oziroma nepotrjevanje, ki je samoizguba in nemoč v predmetu. Ali leži v tistem, kar je znak in meri ven iz predmeta tako, da nosi spoznanje kot bistveno vsebino, izrazljivo in torej izražano na enak način, kot se izraža znanost, s kategorijami, ali pa je to naše *doživetje*, »*uživanje*« in »*uporabnost*« in gre, kar se tega spoznanja tiče, le za prepoznanje nekega predmeta kot nosilca ali nenosilca uživanja, torej tega, ali se je v njem opredmetilo človeško bistvo. Po vsem dozdajšnjem razvijanju odgovornosti ni niti težko niti problematično. Užitenost in neužitnost, uporabnost in neuporabnost leži v predmetu samem, ne pa nekje zunaj, kategorije in znanost nimajo pri tem ničesar bistvenega opraviti, prisotni so le kot tehnologija v najširšem smislu, katera pa samozavedajoče in samokontrolirajoče ne obsega generičnega bistva. Gre torej za (ne)»uživanje« in (ne)»uživanje zavesti«, da je vsakokratno človeško bistvo opredmeteno ali ni, gre za prihod v zavedanje, dojetje, ne pa za kategorialno logično strukturo predmeta.²⁰ V tem zarisu se pojavlja relevantno zgodovinsko posebno v vsakem človeškem produktu in javlja se kot prisotnost ali neprisotnost. Tako je in tako se javlja tudi v umetniškem produktu, kjer pa je načeloma odsotna, oziroma bolje nenujna, uporabnost ali neuporabnost in gre bistveno le za uživanje ali neuživanje. V umetniškem produktu na ta način ne bistvuje navzven v druge stvari vperjeno spoznavanje kot preslikava, mimezis, odraz in tip.

Posebno, tip, ki je *conditio sine qua non* umetnosti in potihoma priznано bistvo, je definiran kot: 1. Vsebina (naslov poglavja na strani 248 se glasi: »Tipično – problemi vsebine«); to pomeni, da je vsebina kot zaris intencionalnega pojmovnega spoznanja v umetniškem delu tisto, kar ga stori za umetniško delo. Vsebina se definira na naslednji način: 2. »Videli smo, da pod tipom razumemo koncentrirano sežetje tistih opredelitev, ki jih objektivno nujno izzove določen konkretni položaj v družbi, predvsem v procesu proizvodnje. S tem je... pojem tipa podrejen pojmu obče zakonitosti.« (str. 250) Dognali smo že, da mesto doživljanja ni tisto nasploh navzven vperjeno v produktu, torej tudi ne v umetniškem, da torej ne gre za nekaj, kar je na izčrpljiv in torej bistven način podrejeno obćim (beri: logičnim) zakonitostim. (S tem se Lukács tudi eksplicite strinja, ko obravnava formo umetniškega dela; zato postavlja vsebino, tip kot nujni pogoj, tisto kar naredi umetniško delo za to, kar je, pa je oblikovanje forma. Vendar seveda tega iz svojih pozicij dokazati ne more, vkolikor je ta trditev sploh dokazljiva ali resnična.) V umetniškem delu ne gre za nikakršno »simbolično obće« kot čutno obliko obćega, torej za nikakršno v čutno pojavnost kompresirano ali oskubljeno znanost, ki ne more več svobodno barantati s pojmi in abstrakcijo, obćim v čimvečji možni

meri, ki se zaradi čutnosti, nazorljivosti, predmetnosti, »nad vsakršen dvom vzvišene prisotnosti« spusti v posebno ter prestukturira v tip in s tem nujno spremeni formalne opredelitve, vsebinske, torej spoznavno-intencionalne, pa prav tako nujno bistveno ne. Ne gre torej za »organsko enotnost čutno posameznega in miselno občega, ki je v svoji neposrednosti prav atmosfera posebnosti...« (str. 245) Kakšne so dimenzije in posledice teh trditev, oziroma, kar je v ideološki sferi identično – krog je zaprt – kaj jih pogojuje? Obrnimo se nazaj na Marxovo analizo produkta, ki je izkazovanje odtujitve producenta, nemožnosti uživanja resnične potrditve, tako sebe kot tiste konsumenta, tako sebe kot individua, kakor tudi sebe kot generičnega bitja. Ali je tudi umetniški produkt nekaj, s čimer se hoče producent polastiti nekega drugega predmeta, ali je sredstvo prilaščanja predmetnosti za predmetnost, ki je narejeno po »naključni vnanji nujnosti«, ali je tudi ono prostor samoiszube in nemoči, nosilec neuživanja oziroma nemožnosti uživanja? Da je resnica prav nasprotna, ni potrebno posebej ugotavljati, saj je to stvar *izkustva, predmetne nazornosti, nad vsakršen dvom vzvišene prisotnosti*. Vsakdo, ki ima tovrstne izkušnje, bo potrdil, da je umetniško delo prostor uživanja in užitka. (Seveda tu ne gre za pervertirano pojmovanje uživanja v lepem, tj. samo v določeni obliki ustrezne oblike). Dokazovati to ali temu oporekati se da le z obravnavanih gneoseoloških stališč. V umetniškem produktu se potrjuje tako človek kot individualno bivajoče, realna predpostavka zgodovine, kakor tudi človek kot generično bivajoče. Umetniški produkt je enkratni, neponovljiv, nezamenljiv, je mesto potrditve in uživanja vseh realnih predpostavk zgodovine, s katerimi komunicira ali lahko komunicira, je potrditev individualnega. *Je slutnja in potrditev možnosti udejanjitve produkcije brez delitve dela, brez razredov-posebnega. Na eni strani je to in nič drugega. V tem smislu, torej bistveno, ni nikakršna analiza konkretne zgodovinske dejavnosti ali neposredna propaganda. Zato danes »razumemo« Antigono in Diskobolosa, Leonardovo Poslednjo večerjo in Bachovo glasbo. Prav tako ni, z drugimi besedami, samo neko posebno, ki kot to, kar je, zahteva zamenjavo za drugo posebno, ni srednik med predmeti; nima menjalne vrednosti, čeprav jo dejansko ima, ni namenjen menjavi, čeprav je menjan. Vkolikor pa določene teorije trdijo, da vse to je, postulirajo svet posebnega, delitve dela itd. in so opravičilo nevednosti individualnega v zgodovini, posebej pa v vsakokratnem obstoječem, zavzemanje zanj pa je v njih iracionalizem in subjektivistični individualizem. Naloga takšne estetike je odkrivati konkretno stopnjo posebnosti v konkretnem umetniškem produktu, ona ugotavlja – in to ni nič začudujočega, saj je ona prava znanost o posebnem, tj. občem v čutni obliki, imetnost pa le producira po njenih zaključkih in napotkih, če ni posebno postavljeno v določenem artefaktu malo previsoko ali malo prenizko na lestvici posamezno-obče. Ukvarja se torej s pritiskom v blaženi »atmosferi posebnega«, čemur bi naprimer ustrezalo vprašanje, koliko birokratov je potrebno v socializmu. Če je posebno tisto v umetniškem delu, kar ga stori za umetniško delo, potem je res le »običajen« produkt delitve dela, produkt med navzven, od človeškega vperjenimi produkti – ali kot menjava ali kot spoznanje – in njegova vrednost je menjalna, znanstvena in propagandno politična ter vsekakor bistveno kapitalaska.*

Tako smo dognali dejansko zgodovinsko pojavljanje posebnega v umetniškem delu, ki je v njem kot naključna vsebina, dognali smo njegovo preseženje v neposrednem občenju individuov. Spoznali smo, da umetnost ne eksistira na način kategorij in se tako izmika, vkolikor je, kar je, posebnemu kot historičnemu. Na koncu se še enkrat vrnimo k prvemu stavku, ki govori o tem, da če je ista objektivna stvarnost, so iste tudi vsebine in njihove kategorizacije, ki jih subjekt odraža. Zdaj vemo, odkod potreba po tej istosti, vemo, da je to volja posebnega kot bistvujoče historične kategorije. Lahko tudi trdimo, da je istost pravzaprav volja obstoječega po ohranjanju lastne istosti.

Naj končam z vprašanjem. Kaj je tisto in kakšno je tisto, po čemer ločimo »brežštevilen« produkt od enkratnega in neponovljivega produkta? Kako, s kakšno metodo sploh lahko odgovorimo na zastavljeno vprašanje? Ali je še kakšna druga pot, kot natančnejša predstavitev-opis predmeta-nosilca uživanja v odnosu do produktov neuživanja, oziroma v odnosu do uporabnih in neuporabnih produktov?

¹ »In nekaj je delati na barvah in zvokih, a drugo izražati se z besedami. Note, barve, oblike niso samo znaki in ne usmerjajo na nekaj, kar je izven njih.« J.P. Sartre: Angažirana književnost, v Nova filozofija umetnosti, antologija tekstova, Zagreb 1972, str. 329.

»On (slikar, I.M.) je torej najdlje od tega, da barve in zvok smatra za neki jezik. Tisto, kar velja za elemente umetnikovega ustvarjanja, velja tudi za njihove kombinacije: slikar noče postavljati na platno znake, on hoče nekaj ustvariti, in če daje skupaj rdeče, rumeno in zeleno, ni nikakršnega razloga, da njihov spoj dobi določen pomen, tj. da dobesedno kaže na neki dugi objekt.« Prav tam, str. 330.

² Pričujoči spis je bil napisan kot diplomsko teoretično delo za Akademiji na likovno umetnost v Ljubljani, zato je morda avtomatično tu in tam bolj usmerjen v to vrst umetnosti.

³ György Lukács: Prolegomena za marksističko estetiko, Beograd 1975, str. 40. Kadar ne bo posebne navedbe dela, se opomba nanaša na navedeno.

⁴ Termin »umetniški« se dostikrat uporablja neustrezno kot sinonim za »umetnostni«. Prvi se nanaša na subjekt, drugi na področje njegove dejavnosti. Težava izvira verjetno tudi iz zapletenosti poimenovanja bistva drugega pojma (umetnost), namesto katerega se takorekoč brezizjemno uporablja umetniškost.

⁵ Naj navedem še sodbo Predraga Vranickega: »Lukáčsevi dotedanji kompromisi z oficelnimi razumevanji so vendarle pustili več sledu na njegovih tedanjih koncepcijah, kot je to mogel sam predpostaviti.« Predrag Vranicki: Historija marksizma, Zagreb II. del, str. 113.

⁶ Marx-Engels: Nemška ideologija, MEID druga izdaja, Ljubljana 1977, II. del, str. 17.

⁷ »Predpostavke, s katerimi začenjamo, niso nobene samovoljne, niso nobene dogme, so dejanske predpostavke, od katerih lahko abstrahiraš samo v njihovi domišljiji. To so dejanski individui, njihova akcija in njihovi materialni življenjski pogoji.« Prav tam, str. 17-18.

⁸ Citirano po MEID, druga izdaja, Ljubljana 1977, II. del, str.

⁹ Citirano po istem viru, str. 301-302.

¹⁰ Prav tam, str. 302.

¹¹ »... proletariati se, dalje, znebi vsega, kar mu je še ostalo iz njegovega dosedanjega mesta v družbi.

Šele na tej stopnji se samoudejstvovanje ujema z materialnim življenjem, kar ustreza razvoju individuov v totalne individue in znebitvi vsake samoraslosti in potem si ustrežata sprememba dela v samoudejstvovanju in sprememba dosedanjega pogojenega občevanja v občevanje individuov kot takih. S tem, da si združeni individui prisvoje produktivne sile, se neha privatna lastnina. Medtem ko se je v dosedanji zgodovini posebni pogoj kazal vedno kot naključen, je zdaj postala naključna sama oddelitev individuov, posebna privatna pridobitev vsakega zase.« (podčrtal I.M.) prav tam, str. 93.

¹² Primerjaj str. 113.

¹³ MEID I. del, str. 419.

¹⁴ Prav tam, str. 420.

¹⁵ Prav tam, str. 420.

¹⁶ MEID II. del, str. 99.

¹⁷ Prav tam, str. 99.

¹⁸ MEID I. del, str. 420.

¹⁹ Prav tam, str. 420.

²⁰ Seveda lahko pričakujemo, da tudi na kategorialno-logično strukturo predmeta bistveno vpliva »uživanje« oziroma »neučivanje« in da je tudi ta na nek način nosilec slednjega. Upravičeno tudi trdimo, da sta »uporabnost« na eni in zgolj »uživanje« na drugi strani v drugačnem odnosu do tehnologije in s tem do kategorialno-logične strukture predmeta.

Janez Justin

OD JEZIKA K ESTETSKEMU

1. Obrisi marksistične teorije jezika

Znotraj okvirne problematike intersubjektivnega komuniciranja (občevanja¹) je potrebno najpoprej določiti in utrditi pojem jezika. Le redki marksisti so skušali sistematizirati svoja spoznanja o jeziku in koncipirati celovito jezikovno filozofijo, tako da se kaže na tem mestu razpravljanja opreti zlasti na dve deli: na knjigo *Dialektična teorija signifikacije*² avtorja Mihaila Markovića in na delo *Uvod v semantiko* poljskega filozofa Adama Schaffa.³ Navedena avtorja se opirata na znana izhodišča za jezikovno teorijo, ki jih vsebujejo spisi klasikov marksizma, hkrati pa si prizadevata razširiti horizont razumevanja jezikovnih pojavov in uveljaviti svojski dialektičen pristop k omenjeni problematiki; pravkar navedena oce- na pa kajpada ne izključuje kritičnih pomislekov, kakršne bomo razvili kasneje. Hkrati je treba opozoriti na dejstvo, da gre v obeh primerih za značilno filozofsko in filozofsko – semantično misel ter da lahko nadaljnjo specifikacijo lingvističnih pojavov iščemo v območju posebnih znanosti o jeziku.

Eno od osrednjih vprašanj, ki se v tej zvezi dokaj samoumevno porajajo, se glasi: kakšne nasledke imajo za razumevanje jezikovnosti umetniških del ti najsplošnejši marksistični postulati? Ali kar neposredno vodijo v prostor, kjer prevladuje estetska – umetniška funkcija, ali pa nakazujejo le nepopolne obrise jezikovne dialektike z možnostjo ustvarjalne aplikacije v območju estetike?

Predno se lotimo nekaterih ključnih vprašanj Schaffove in Markovićeve koncepcije jezikovnega občevanja, naj ponovno skiciramo nekaj izhodiščnih tez. Proces in praksa jezikovnega komuniciranja sta povezana s človeškim delom kot materialno družbeno prakso. Kategorije družbenosti, s katero zajemamo tako jezik kot materialno prakso, ne smemo pojmovati statično; vzporedno z razvojem produktivskih sil in načinom produkcije se spreminjajo razmere, v katerih poteka delovno – materialna, pa tudi specifična jezikovna in umetniška praksa. Zato predstavlja jezik eno od konkretnih zgodovinskih realizacij, hkrati pa izvorno zunanjo manifestacijo družbenosti kot »sestavine« človekovega generičnega bistva. Pravkar ugotovljena dvojna socializacija nedvomno prispeva k potencialni definiciji jezika: kot jezikovne lahko označimo le tiste pojave, ki imajo določeno funkcijo v intersubjektivnih odnosih, ki so potemtakem transpersonalni in predstavljajo sredstvo občevanja za bolj ali manj številne posameznike. Na ta temeljni pogoj ne naletimo samo v okviru marksistične filozofije jezika – ki je sicer razvila najbolj nazorno in dialektično eksplikacijo intersubjektivnosti z daljnosežnimi posledicami – temveč tudi v različnih lingvističnih, semioloških – semiotičnih in semaničnih postavitvah. Tako lahko srečamo najbolj poenostavljeno varianto, ki operira s pojmom govornika in poslušalca ter predpostavko o obojestranskem poznavanju istega »koda«, drugje pa zopet nejasno predstavo o nekakšnem kolektiv- u oziroma govoreči masi (Saussure), misel o interpretacijski družini (Charles Morris), jezikovni skupnosti (Martinet) itd.⁴ Te preproste označbe so včlenjene v posebne preiskave, ki seveda potekajo na bistveno drugačni ravni kot filozofsko podprte teorije jezika, tovrstna shematičnost gre v prid drugačni poglobljenosti.

Vendar se iz istega razloga zdijo bistveno deficitarne s stališča marksistične estetike kot tudi s stališča sleherne teorije, ki hoče misliti družbeno in zgodovinsko komponento jezikovnega občevarja.

Razmerje med delovno – materialno in govorno prakso je moč označiti kot interakcijo; trditev nas povezuje z delom Mihaila Markoviča, ki v tej zvezi piše: »Delo je omogočilo nastanek jezika iz predhodnih signalnih sistemov, po drugi strani pa je tudi pojav jezika pomenil odločilno formiranje in organiziranje diskurzivnega mišljenja, ki je dalje razvijalo človeško delo in prispevalo k njegovi učinkovitosti.«⁵ Avtorjeva formulacija interakcijskih razmerij med tremi dejavniki zgodovinskih procesov govori o vsestranskem učinkovanju in vplivanju. Položaj še najbolj opiše misel o celoti, sestavljeni iz elementov, ki so medsebojno odvisni in pogojeni; izreče jo drugi od napovedanih avtorjev, Adam Schaff: »Delo, misel, jezik, tu imamo trio, ki je temeljnega pomena za marksistično koncepcijo geneze človeške družbe. To je nedeljiv trio. Človek se izloči iz živalskega sveta, ko prične proizvajati orodja – pravi Marx. Človeško delo je neločljivo povezano z zavestjo, to je z mislijo, ki je zopet v genetskem smislu neločljivo povezana z govorom.«⁶ Že iz Markovičeve definicije sledi, da jezikovne funkcije ne moremo zvesti na pasivno mediatiziranje miselnih procesov. Schaffove teze o triadični celoti to znova potrjujejo in z njimi dobimo določnejše izhodišče za kritiko tiste idealistične konstrukcije, v kateri ima jezik glede na prioriteto in samozadostnost zavesti zgolj funkcijo zunanega sredstva ali instrumenta.⁷ Gotovo se lahko v celoti strinjamo z mnenjem obeh avtorjev, da je za materialistično razlago jezikovnih pojavov izredno pomenljiv naslednji odlomek iz *Nemške ideologije*: »Duh ima na sebi že od začetka prekletstvo, da je ‚obremenjen‘ z materijo, ki tu nastopa v obliki razgibanih zračnih plasti, tonov, skratka, jezika. Jezik je star toliko kot zavest – jezik je praktična, tudi za druge ljudi eksistirajoča in torej tudi zame šele eksistirajoča zavest, in jezik nastane, kot zavest, šele iz potrebe, nuje občevarja z drugimi ljudmi. Kjer eksistira odnos, tam eksistira zame, žival se ne ‚nanaša‘ na nič in sploh ne. Za žival njeno razmerje do drugih ne eksistira kot razmerje. Zavest je torej že od vsega začetka družben produkt in to ostane, dokler sploh eksistirajo ljudje.«⁸ Navedeni stavki so pomemben napotek za sleherno jezikovno teorijo. Pomen teze o indentiteti⁹ jezika in misli je nedvomno zelo velik, čeravno je povsem pravilna tudi Markovičeva sodba, da »ta splošna skica ni toliko teorija o nastanku jezika kot podlaga za takšno teorijo.«¹⁰

V tej točki razpravljanja je moč nadaljnje sklepe izvesti iz Schaffove in Markovičeve definicije jezika. Markovičeva opredelitev jezika je takole razčlenjena: »1. Po eni strani je instrument *izražanja*, po drugi pa konstruiranja, formiranja misli, čustvovanja in drugih procesov človeškega psihičnega življenja. Če to izrazimo s termini tradicionalne filozofije, potem je jezik tako *organon* kot *logos*.¹¹ 2. Je struktura simbolov, ki jih človek uporablja z namenom, da bi označil različne predmete, ki so neodvisni od zavesti kateregakoli posameznika. 3. Kot takšen je dejavnost (energeia), ki ima vloga medija za komunikacijo med ljudmi in koordinacijo njihove prakse.«¹² Schaffova definicija se eksplicitno omeji na verbalni – zvočni jezik. Po njej je jezik »sistem verbalnih znakov, ki služijo za formuliranje misli v procesu odražanja objektivnih stvarnosti po subjektivnem spoznanju in za družbeno komuniciranje teh misli o stvarnosti kot tudi z njimi povezanih emocionalnih, estetskih, volitivnih itd. doživetij.«¹³

Vprašanje je, ali vsebujejo opisana izhodišča za splošno teorijo jezika ustrezno podlago za marksistično koncepcijo jezikovnosti umetniških del. Načelen pomislek sproži že dejstvo, da gre le za neznamen del obsežne teorije. Vendar tudi ta fragment ni docela enoten, temveč je razločiti v njem nekakšno dvojnost. Po eni strani se zdi, da se je prek triade delo – misel – jezik razmeroma težko približati umetnostnim pojavom, kajti navidez nepremagljiva ovira je njeno racionalistično jedro. Tradicionalna (tudi marksistična) estetika namreč ugotavlja

emancipacijo čutnih, intuitivnih in iracionalnih sestavin umetnosti; v primeru nekritične aplikacije omenjene triadne strukture v območju estetike pa bi se znašla v protislovnem položaju.

In vendar je razpoznavni v osnovi za marksistično splošno jezikovno teorijo tudi neko drugo stran. Jezik je organon in logos, ni le pasivni odraz družbeno zgodovinske realnosti, ampak ima aktivno vlogo v odnosu do procesov človeškega psihičnega življenja, s tem pa v odnosu do celote njegovega praktičnega zgodovinskega bivanja. Izvora aktivne ali nemara celo ustvarjalne funkcije jezika pa ni iskati drugje kot v generičnem bistvu človeka kot praktičnega, miselno – čutno dejavnega bitja. Jezika potemtakem ni mogoče ločevati od najrazličnejših sestavin človekovega praxisa – čutnosti, intuicije, emocionalnosti, logike itd. O širokem spektru možnih doživetij, ki jih posameznik jezikovno priobčuje, govori del Schaffove definicije. Iz zapisanega sledi, da nas zgoraj navedena izhodišča za jezikovno teorijo pravzaprav ne ločujejo povsem od estetske – umetniške prakse, saj tudi ta aktualizira in dinamizira celoto človekovih potencialov. Zdi se torej, da opisane teze ne izključujejo *a priori* jezikovnosti umetniških del. Le v nekem posebnem tipu jezikovne komunikacije, ki se mu v svojih delih zlasti posvečata Marković in Schaff, so prvine, značilne za umetniški, a tudi za ustvarjalni ne-umetniški govor, šibkeje prisotne, kar omogoča popolno afirmacijo njegovega racionalističnega jedra.

Vse doslej je bila v središču naše pozornosti etnična verbalna govorica, ki ji tudi obravnavana avtorja namenjata osrednje mesto v svojih raziskavah. Zastavlja se vprašanje vloge in mesta različnih vrst komunikacije glede na osrednji tip, etnično verbalno govorico. Vendar se zdi, da na tem mestu še ne bomo dobili zadovoljivega odgovora, kajti tako Marković kot Schaff sta se morala iz metodoloških razlogov omejiti na en sam tip komunikacije. Neekvivalentnost različnih jezikovnih sistemov Adam Schaff povsem nedoumno opredeli: »Zanima nas predvsem jezik zvokov, ki je zaradi določenih lastnosti jezik *par excellence* in tiči v temelju vsakega drugega sistema sporazumevanja v civilizirani družbi. Zato ga glede na njegove funkcije in razširjenost tudi razumemo kot jezik *tout court*, če dodatno ne določimo, da gre v določenem primeru za drug, poseben jezik.«¹⁴

Če naj se zdaj ob pomoči obeh navedenih tekstov na kratko dotaknemo še vprašanja jezikovne signifikacije – to pa je neizogibno, saj nakazana dvojnost v marksistični izhodiščni poziciji za teorijo jezika še ni pojasnjena – moramo takšen premislek izpeljati ravno iz podlage, ki jo nudi zgornja Schaffova določitev razmerja med »jezikovnimi« sistemi. S tega stališča je za nadaljnje razmišljanje zlasti važen pojav, ki ga Adam Schaff imenuje »prozornost nasproti signifikaciji«¹⁵ in ki se po Schaffovem zatrdilu ni izmaknil pozornosti avtorjev, kot so Delacroix,¹⁶ Rubinstein,¹⁷ Urban¹⁸ in Ossowski.¹⁹ Najkrajšo definicijo te posebne značilnosti jezika naj formulira kar citat iz Schaffovega dela: »Avtorji, ki operirajo z navedeno metaforo, so hoteli reči naslednje: medtem ko percipiramo verbalne znake, pa nasprotno kot v primeru vseh drugih znakov v pravem pomenu besede ne percipiramo njihove materialne oblike kot nečesa avtonomnega, temveč ravno nasprotno – ta oblika se v tolikšni meri spaja s signifikacijo, da se – razen ob motnjah normalnega akta percepcije – sploh ne zavedamo materialne plati verbalnega znaka.«²⁰ Zdi se, da obstaja določena zveza med organsko enotnostjo jezika in mišljenja ter strukturo, imenovano »prozornost nasproti signifikaciji«; Schaffov tekst govori o tem več kot določno: »Ravno iz te specifične enotnosti mišljenja – jezika izvira 'prozornost nasproti signifikaciji' verbalnih znakov. Ti so signifikacija, čeprav *visio sonans* signifikacija.«²¹ Sledi v tem tekstu že navedeni odlomek iz Nemške ideologije²² in pripomba, da se spričo izrečenega vprašanje verbalnega znaka zastavlja z novo ostrino. Vsekakor pa avtor kasneje nikjer ne podvomi o svoji temeljni trditvi, da se v procesu verbalnega govora ne zavedamo njegove materialno – čutne strani.

Tu znova zaslutimo ločnico, ki poteka med tistim komunikacijskim sistemom, ki mu je Schaff (a tudi Marković) namenil osrednje mesto v svoji knjigi, in jezikovnostjo umetnosti. Ne da bi se spuščali v podrobnejšo analizo estetskega znaka, je moč ugotoviti, da bi le-ta svoj poglavitni predmet našla prav v čutno – materialnih sestavinah tovrstnih znakov oziroma v njihovi »neprozornosti«. Vendar moramo najpoprej prek empirično preverljivih lastnosti umetnosti priti do trdnjega spoznanja o jezikovnosti umetniških del oziroma še preje – to je naša neposredna naloga – o razliki med percepcijo verbalnih in percepcijo estetskih znakov.

2. Zgodovinska dimenzija

Schaffove teze o signifikaciji ne terjajo samo razprave o razliki med verbalno govorico in možnimi oblikami umetniške jezikovnosti, marveč tudi pojasnilo k razlikam znotraj etničnega – verbalnega komuniciranja. Poetski jezik je tako oblika umetniške jezikovnosti kot tudi vrsta etničnega verbalnega komuniciranja. Kot posebna vrsta etničnega verbalnega govora je zvezan z emancipacijo čutno materialnih sestavin, zato je za pesniške jezikovne strukture značilna delna »neprozornost nasproti signifikaciji«²³ Ker na tem mestu ne gre za izčrpnjšo razlago specifičnosti pesniškega jezika, ampak le za posebej naravnano razmišljanje o opisanih marksističnih izhodiščih za jezikovno teorijo, naj zgorjjo tezo o poetskem jeziku podkrepimo le z odlomkom iz znanega Sartrovega dela *Kaj je literatura*, kjer francoski filozof najprej opiše jezik literarne proze kot nekaj, kar je moč »uporabljati«,²⁴ kot instrument, potem pa se posveti pesniškemu jeziku: »V resnici se je pesnik z enim samim gibom iztrgal iz jezika – instrumenta; kot pesnik se je za vse čase opredelil tako, da mu besede pomenijo stvari in ne znake. Kajti spričo njihove dvoumnosti je moč skozi znake potovati kakor skozi steklo in zasledovati skoznje označeno stvar ali pa obrniti pogled k njeni resničnosti in jo razumeti kot predmet. Človek, ki govori, je onstran besed in blizu predmeta; pesnik je na tej strani.«²⁵ Pesniški jezik se torej konstituira v razliki od instrumentalnega proznega jezika. Slednje pa ne pomeni, da ob opisanem konstitutivnem načelu ni mogoče misliti dialektičnih zvez med dvema tipoma etničnega govora.

Ta možnost pa dejansko postane zelo problematična v kontekstu Schaffove semantične teorije. Načeloma sicer ta avtor predpostavlja, da nekatere vrste govora posredujejo tudi estetska, emocionalna ipd. doživetja, vendar je to povsem marginalna, od osrednje jezikovne problematike, ki se ji posveča, docela ločena trditev. Schaff absolutizira strukturo, ko jo imenuje »prozornost nasproti signifikaciji«, ji podeljuje v resnici nadzgodovinski pomen in hkrati osrednje mesto v etničnem jezikovnem občevarjanju. Spričo tega postanejo ostali tipi jezikovne dejavnosti, kot je denimo »posredovanje« estetskih doživetij ali pa jezikovna ustvarjalnost, zgolj spremljevalni, ravno tako zunajzgodovinski pojavi.

Jezik je sestavina človekove ustvarjalne zgodovinske prakse; tu pa ni mišljen nikakršen *abstraktum*, temveč določena, z razvojem produkcijskih sil pogojena oblika prakse. Podružbljanje oziroma delitev dela ne pogojuje samo posameznih oblik prakse, temveč v določeni meri tudi z njo povezane oblike jezikovnega občevarjanja. V človekovi generični ustvarjalnosti in praktičnosti je, kot trdi avtor, iskati izvor ustvarjalnega v jeziku. Vendar je tudi v jeziku zgodovinska dimenzija: tisti tip jezikovnosti, ki jo Schaff razume kot normalni in najsplošnejši tip, kot popolno »prozornost nasproti signifikaciji«, je v resnici le skrajna in »odtujena«, z »odtujenostjo« v sferi materialne prakse pogojena vrsta jezikovnega. Kje izvira takšen sklep? Schaffov »normalni« tip jezikovnega komuniciranja je povezan z minimalizacijo vloge materialno – čutne strani jezika. In vendar nas sodobne lin-

gvistične analize – med njimi tudi tiste, ki skušajo kljub svoji »posebnosti« afimirati nekatere ključne postavke zgodovinskega materializma²⁶ – prepričujejo o tem, da je sleherna ustvarjalnost v jeziku vezana na intenzivnejšo percepcijo njegove čutno-materialne strani; jezikovna kreativnost zagotavlja izboljšanje jezikovne komunikacije, slednje pa je mogoče doseči le s pritegnitvijo pozornosti na samo čutno pojavnost govora.²⁷ Postopki so značilni za jezik književnosti in s tem so literarna dela *zgodovinsko* določeni proizvodi umetniške jezikovne prakse, ki jo omogoča dialektična zasnova jezika. Kreativnost pa ni omejena na literarna dela, marveč jo je zaznati na celotnem območju etničnih verbalnih jezikov. *To pa pomeni, da je v zgodovini jezika večinoma možno ugotavljati le delno »prozornost nasproti signifikaciji« in da je popolna »prozornost« kot mejna realizacija potencialne jezikovne strukture zvezana le z največjo »odtujenostjo« proizvajalca v procesu ekonomske proizvodnje. Kapitalistični produkcijski način nedvomno edini proizvaja popolno »prozornost nasproti signifikaciji«; ta skrajna odtujitev jezika (jezik kot poročilo, Bericht, jezik tovarniških inspektorjev, o katerem govori Marxov Kapital²⁸ je razumljiva le ob analogiji z »jezikom blaga«.²⁹ Enodimenzionalni jezik, v katerem ni niti sledi ustvarjalnosti, potemtakem ni nikakršna izmišljotina ali čista teoretska spekulacija. Neobhodnost kritičnega stališča do Schaffove absolutizacije izhaja iz nečesa drugega: takšen jezik je dejanska, vendar zgodovinsko določena in omejena forma jezikovnega občejanja.*

Eden od kritikov Schaffove koncepcije popolne identitete mišljenja in jezika, Dubravko Škiljan,³⁰ je zasledil v njej skrito tendenco k abstraktnosti. Popolna in prazna identiteta, iz katere poteka pojav »prozornost nasproti signifikaciji«, predpostavlja po njegovem zlitje posamične zavesti z jezikom, tako rekoč ukinja posamično zavest in jo nadomešča z abstrakcijo. Slednje pa izključuje možnost ustvarjalnega vpliva na formiranje jezika, ki izvira ravno iz razlik med subjektivnimi zavestmi.³¹ Iz Škiljanovih kritičnih pripomb je torej sklepati, da je v nasprotju s Schaffovo tezo o popolni identiteti jezik le v tolikšni meri identičen z mišljenjem (zavestjo) posameznika, kolikor vključuje ta »identiteta« razlike, ki so pogoj za jezikovno ustvarjalnost. Takšno razlikovanje je postalo predmet razpravljanja tudi v strukturalni lingvistiki, a je doživelo bistveno drugačno konceptualizacijo, o čemer bomo spregovorili kasneje. *Dodati pa moramo, da je Škiljanova kritika prav tako »nezgodovinska« kot sama Schaffova koncepcija, da torej izhaja iz aprioristične postavke o vnaprej danem momentu kreativnosti, ne da bi upoštevala zgodovinskost človekovega jezikovnega horizonta oziroma zgodovinsko možnost ukinitve tega momenta.*

Absolutizacija formule »prozornost nasproti signifikaciji« je podlaga za neko značilno idealistično interpretacijo vloge jezika. Ena od implikacij omenjene formule – redukcija čutnih, materialnih elementov – vsebuje nevarnost instrumentalističnega tolmačenja jezika. Instrumentalni jezik je v idealistični razlagi instrumentalnost, razpoložljivost za zunaj njega obstoječe duhovne vsebine, je sredstvo za prenos določenih idej. Tovrstno metafiziko jasnovidno prepoznava Ernst Fischer, ko namesto zgornje oblikuje materialistično koncepcijo jezika: jezik ni ne prenos ne odkrivanje resnice, temveč je odkrivanje stvarnosti, ki je bila »ustvarjena v delu in skozi delo, v jeziku in skozi jezik«.³²

3. Znak in signifikacija

Doslej se je deloma razkrila le struktura verbalnega znaka. Ker pa so v območju umetnosti verbalni znaki navsezadnje v manjšini, nastopi zdaj problematika znaka nasploh. Pojavlja se tako v marksistični dialektični teoriji, katere del smo že obravnavali, kot tudi v okviru specialističnih raziskav lingvističnih feno-

menov, znakovnih sistemov, semantičnih struktur itd. Pri uporabi posameznih pojmov ali pa celo kompleksnega kategorialnega aparata te ali one usmeritve je seveda treba upoštevati, da imamo opraviti s fragmenti, ki so iztrgani iz konteksta in zato deloma nezanesljivi. Vendar pa moramo spričo zavestne uvodne opredelitve tega teksta ugotoviti, da primerjava s kontekstom oziroma opis širših tovrstnih teoretskih sklopov ne more biti naš cilj in da se bo njihova eksplicitna kritika pojavila zgolj na tistih mestih, kjer bo to zares neobhodno potrebno. Naj znova izrazimo prepričanje, da je sleherna dialektična in v zgodovinskem materializmu utemeljena koncepcija jezikovne narave umetnosti že sama po sebi implicitna kritika idealističnih, nedialektičnih pozicij. Če bomo torej mestoma uporabljali kategorije, ki pripadajo strukturalni lingvistiki, semiologiji – semiotiki, ameriški semantični šoli, pa kamsje ruski formalistični šoli, strukturalistično orientirani poetiki in estetiki itd., lahko kot najvažnejši razlog za takšno ravnanje omenimo dejstvo, da je spričo občutnega pomanjkanja ustreznih dialektičnih analiz in instrumentarija nujno izrabit vso tisto zmožnost penetracije v jezikovne – znakovne umetnostne pojave, skratka vso tisto vrednost, ki jo navedene smeri in njihov instrumentarij imajo. Za začetek je potrebno izbrati takšno definicijo znaka, da jo bo moč brez posebnih težav uskladiti s koncepcijo jezika kot elementa triadne celote delo – misel – jezik. »Vsak materialni predmet, njegova lastnost ali materialni dogodek postane znak, če ima v procesu sporazumevanja in v sprejetih jezikovnih okvirih vlogo nosilca neke misli o stvarnosti, tj. o zunanjem svetu ali o notranjih (emotivnih, estetskih, volitivnih ipd.) izkušnjah ene od strani, ki se sporazumevajo.«³³ Definicija je po mnenju njenega avtorja Adama Schaffa enostranska in presplošna, vendar je v njej pomembno to, da zelo razločno začrtuje relacijo »misl o stvarnosti«. Slednja je v definicijah nekaterih avtorjev povsem prikrita. Vzemimo na primer Charlesa Morrisa: »Če nekaj, A, uravnava vedenje k nekemu cilju na podoben (a ne nujno identičen) način, kot bi nekaj drugega, B, v opazovanem položaju uravnavało vedenje glede na ta cilj, tedaj je A znak.«³⁴ Razen Schaffove definicije, ki izhaja iz filozofskih premis, in Morrisove behavioristične definicije kaže navesti še katero od tistih, ki so – vsaj navidez – filozofsko in ideološko »nevtralne«. Zdi se, da tovrstne definicije večinoma izvirajo iz lingvistične vede in iz semiologije, pri čemer ni čisto brez pomena dejstvo, da se semiološke definicije pogosto opirajo na lingvistične vzore.³⁵ »Z besedo *znak* znamujemo kombinacijo pojma in akustične podobe.«³⁶ Tako sintetizira svoje uvodno razmišljanje o znaku utemeljitelj strukturalne lingvistike Ferdinand de Saussure, hkrati pa pogojno uvede nov, substitucijski terminološki par: »Predlagamo, da obdržimo besedo *znak* (*signe*) kot ime celote, da pa *pojmem* (*concept*) in akustično *podobo* (*image acoustique*) zamenjamo z *označeno* (*signifié*) oziroma *označujočo* (*signifiant*)...«³⁷ Znak je torej po Saussuru celota, sestavljena iz dveh »komponent«. ³⁸ Klasifikacija takšnih celot predstavlja zaradi nasprotujočih si stališč, ki jih ob tem vprašanju uveljavljajo različni avtorji, izredno obsežno in glede na estetsko problematiko vsaj deloma tudi nepotrebno opravilo. Zato bo bržkone zadoščalo, če poskusimo razmejiti le tisti vrsti znakovnih celot, ki utegneta imeti poseben pomen za razpravljanje o umetniških znakih: znak v ožjem pomenu besede in simbol.

Mesto razločevanja je razmerje med *označujočim* in *označenim*, ki ju strukturalna lingvistika ne pojmuje kot »sestavini« znakovne celote, saj ne vzpostavlja znakovne situacije (ki je razen z njima pogojena še s kodom, znanim vsaj dvema udeležencema komunikacije) s preprosto akumulacijo, temveč sta komplementarni in neločljivi strani istega pojava, takorekoč »čelna in hrbtana stran lista papirja«. ³⁹ Ločevati ju je torej mogoče le v analitične namene, denimo takrat, ko raziskujemo njuno medsebojno razmerje. Ta operacija pa je nujna, kajti v omenjeni relaciji se konstituira signifikacija. Za različne tipe znakovnih celot⁴⁰ velja, kar je o njih zapisal Roland Barthes: »Poudarimo najprej skupni element vseh

terminov: vsi opozarjajo na *relacijo* med dvema *relata*.⁴¹ Nekritično in nedialektično bi bilo misliti, da vprašanje signifikacije ne presega okvirov omenjenega odnosa. Pojem *relacija* pa se kot vozlišče te problematike pojavlja tudi na povsem drugačni ravni razpravljanja, pri Mihailu Markoviču. Le-ta ugotavlja, da je v filozofskih razpravah o semantičnih problemih »upravičeno prevladalo stališče, po katerem je signifikacija neka vrsta *relacije*.«⁴² Znotraj načelne enotnosti je opaziti tako pomembne razlike, kakršne recimo delijo Schaffov poskus materialistične rešitve problema (signifikacijo razume predvsem kot odnos med ljudmi) od Greimasove strukturalistične koncepcije (signifikacija je premeščanje med jezikovnimi plastmi in med jeziki, je možnost transkodiranja).⁴³ Kljub izrečenemu pomisleku pa nam ravno analiza razmerja med *označujočim* in *označenim* znaka v ožjem pomenu besede na eni ter simbola na drugi strani odkrije neko razliko, ki je relevantna za vprašanje estetskega znaka.

Oglejmo si najprej Barthesovo razporeditev znakovnih celot⁴⁴ oziroma mesto znaka in simbola v njej. Za svojo klasifikacijo je izbral avtor pet ekvivalentnih pojmov, ki po binarnem ključu (prisotnost ali odsotnost lastnosti, ki ustreza pojmu) določijo bistvo signala, indeksa, ikone, simbola, znaka in alegorije. Med pojmi zadeva estetsko problematiko zlasti eden: analogija med dvema *relata*. O prisotnosti takšne analogije v simbolu glede na Barthesove ugotovitve ne moremo dvomiti, ravno tako ne o njeni odsotnosti iz znaka. *Relacijo* med *označujočim* in *označenim* (materialno stranjo in pojmom) znaka ter simbola je moč po Barthesu na kratko opredeliti takole: zveza, ki je pri znaku nemotivirana in zato družbeno določena s kodom, je pri simbolu motivirana in nekonvencionalna.⁴⁵ Zgoranje terja po našem mnenju dvoje pojasnil. Danes je pravzaprav močnejše zastopano mnenje, da je lahko nemotiviran (pri Saussuru: arbitraren) samo odnos med *označujočim* in *označenim*, med materialno stranjo znaka ter psihično predstavo, pojmom itd.⁴⁶ Razen tega pa analoško razmerje med *relata* simbola ni vselej docela razvidno. Bolj natančen je v tem smislu Saussure, ko zapiše: »Lastnost simbola je, da ni nikoli popolnoma poljuben; ni prazen, obstaja določena sled naravne zveze med *označujočim* in *označenim*.«⁴⁷

Zanimiva je primerjava med zgornjo in Schaffovo koncepcijo simbola. Avtor *Uvoda v semantiko* pripisuje simbolom naslednje lastnosti: »1. da so materialni predmeti, ki reprezentirajo abstraktne pojme;⁴⁸ 2. reprezentiranje sloni na dogovoru, ki ga je za razumevanje simbola treba poznati, in končno 3. kar se tiče zunanje oblike, sloni dogovorno reprezentiranje na čutnem (kar se tiče vsebine pa na eksemplificirajočem, alegoričnem, na metafori, na principu *pars pro toto* itd. utemeljenem) predstavljanju abstraktnega pojma z znakom.«⁴⁹ Schaffova simbolna družina je očitno izredno velika, vendar v njej prav tako kot v ustrezni Saussurovi selekciji ne najdemo verbalnih znakov, »besed«. Ker pa je odnos med *relata* simbola po Schaffovem mnenju enako nemotiviran kot razmerje med *relata* verbalnega znaka, najbrž ni docela jasno, kako naj potem sploh ločimo različna tipa znakovnih celot. Odgovor na to vprašanje je iskati v avtorjevi formuli »prozornost nasproti signifikaciji«, ki se nanaša na verbalne znake, nikakor pa ne na simbole. Materialna stran simbola se v percepciji uveljavlja kot samostojna prvina, česar pa v zvezi z verbalnimi znaki Schaff ne opaža. V definiciji simbola je poudarek na *čutnosti* predstavljanja. Po Schaffu bi torej pri simbolih zamenjali analogijo, zelo očitna pa naj bi bila tista njihova funkcija, s katero »približujejo abstraktne pojme človeku tako, da mu kažejo abstraktne vsebine skozi materialni predmet, torej v obliki, ki jo je lažje percipirati in obdržati v spominu.«⁵⁰ V tem primeru pač ni mogoče govoriti o organski povezanosti predmeta in pojma, njuna zveza ni zveza *sui generis*, kar po Schaffu velja za verbalni znak. *Relata* simbola sta relativno avtonomna in kategorična trditev, da verbalni znak ni nikakršen simbol,⁵¹ izvira iz splošnih premis Schaffove teorije.

Zdi se torej, da se z analizo simbola in ne z analizo znaka odpira možnost za takšno preiskavo, ki naj v polni meri upošteva specifičnost estetske – umetniške komunikacije, da pa je z nasprotno možnostjo razkrit vsaj del poti, ki vodi v idealistično estetiko. Zgrešeno bi bilo predpostavljati, da se avtorja, ki sta poizkušala zasnovati dialektično splošno semantično teorijo, tega nista zavedala. Mihailo Marković je s stališča semantične teorije *eksplicite* kritiziral racionalistično – gnozeološko estetiko, ko je znani Susan Langerovi oziroma njeni konceptiji glasbe kot logične podobe emocionalnega življenja očital intelektualizem: »Termin ‚logičen‘ je v resnici uporabljen zato, da nakaže splošnost strukture. Vendar lahko imenujemo logične samo tiste splošne strukture, ki predstavljajo pogoje za ugotavljanje resnice. Umetnost gotovo ni področje, na katerem bi se dogajalo ocenjevanje glede na resnico kot glavno vrednost: ima namreč specifične vrednosti.«⁵² Vendar pa smo zaenkrat dobili le določene napotke, ne pa celovitejše predstave o estetskem znaku ali simbolu, in nakazana razmerja je potrebno podrobneje razčleniti.

Izstopata dve značilnosti simbolov: sled naravne zveze med *relata*, analoško razmerje med njima, hkrati pa relativna avtonomnost predmeta (materialne strani) in pojma v procesu percepcije. Obe navedeni lastnosti se dopolnjujeta, sta komplementarni. Oglejmo si zdaj to trditev v kontekstu, ki ga zarisuje problematika ikoničnega znaka.

Charles Peirce je zapisal o ikoničnem znaku: »Karkoli – lastnost, konkretni posameznik ali zakon – je pač ikonični znak neke vrste, če je v tej stvari podobno in če se uporablja kot znak zanjo.«⁵³ Največ pozornosti je vprašanju ikoničnega znaka posvetil Charles Morris. Tudi on dokazuje, da imata znak in denotirani predmet vsaj nekaj podobnih lastnosti.⁵⁴ V perspektivi, ki jo vzpostavljata Peirce in Morris, se izgubi znotrajznakovna relacija, kakršno opisuje strukturalna lingvistika; dogodi se redukcija, ki jo je opazil francoski lingvist André Martinet.⁵⁵ Izpadel je pojem (*označeno*), vendar nas avtorja istočasno soočata s problemom zunajznakovne relacije, odnosa do denotirane stvarnosti, in na ta način dobi znano vprašanje o estetskem znaku oziroma simbolu povsem novo dimenzijo. Omeniti velja, da je po Morrisu ravno analogija, ki veže denotatum z ikoničnim znakom in ki se strukturno razlikuje od simbolne analogije (ta ne zadeva direktno zunajznakovne stvarnosti), pogoj za osamosvojitve znaka. O sorodnosti dveh konceptij govori tudi Morrisova izjava, da je ikoničnost »stvar stopnjek«:⁵⁶ pri simbolih ravno tako ni najpomembnejše to, v kakšni meri je ohranjena »sled naravne zveze med *označujočim* in *označenim*«. Obe konceptiji nas izrecno usmerjata na področje umetnosti.

Kljub delni homogenizaciji problematike znaka, ikoničnega znaka in simbola je potrebno ugotoviti, da smo se dotaknili le majhnega dela obstoječe teorije. Izčrpnjša obravnava bi nas glede na naš poglavitni predmet privedla na stransko pot, še posebej ker bi se tako pomaknilo v ozadje vprašanje celote znakovnih relacij. *Fragmentarnost lahko preseže le dialektična teorija, ki namesto delnih vidikov oblikuje celovit vpogled v problem signifikacije. Relacije med označujočim, označenim in referentom nemara res zadoščajo za opis in določitev statičnega vidika posameznih tipov znakovnih celot, signifikacija pa izpolnjuje dinamični vidik: lingvistika načeloma resda enači signifikacijo z aktom kombiniranja označujočega z označenim, vendar hkrati dodaja, da se signifikacija ne konstituira samo znotraj te relacije.*⁵⁷ Upoštevati je potrebno vrsto doslej neimenovanih relacij in sleherni redukcija bi povzročila izkrivljene predstave o tem vprašanju.⁵⁸

Dokaj izčrpno je signifikacijo obdelal Marković. Pomeni mu kompleks relacij, od katerih jih sprva navede pet: 1. odnos med znakom in določeno psihično dispozicijo subjekta (mentalna signifikacija); 2. odnos med znakom in označenim objektom (predmetna signifikacija); 3. odnos med znakom in drugimi znaki da-

nega sistema (jezikovna signifikacija, v kolikor je dani sistem znakov jezik), 4. odnos med dvema ali več subjekti, od katerih eni znak uporabljajo, drugi pa ga interpretirajo (družbena signifikacija); 5. odnos med znakom in določenimi praktičnimi akcijami subjekta (praktična signifikacija).⁵⁹ Ker se zdi Markoviću nepogrešljiva tudi Peircova zamisel o triadni relaciji znak – interpretant – označeni predmet, se njegova končna teza glasi: »Zato je signifikacija v resnici šestčlenska relacija. V tej strukturi so nekatere relacije neposredne, a nekatere posredne, nekatere fundamentalne, a druge izvedene narave, nekatere lahko zaradi enostavnosti in bolj poljudne razlage zvedemo na druge ali jih molče pripišemo drugim (glede družbenosti na primer domnevamo, da jo vsebujeta jezik in praktična dejavnost), vendar pa strogo znanstveno raziskovanje ne sme zanemariti nobene od njih.«⁶⁰

V luči navedenih trditev se srečujemo z vprašanjem signifikacije umetniških – estetskih znakov. Že pri Markoviću je najti nekaj bežnih pripomb, ki sicer ne sestavljajo celovitega odgovora, a vseeno predstavljajo dokaj zanesljive orientacijske točke za nadaljnje razmišljanje. Umetniški pojmi so Markoviću tako kot mitološki, metafizični, religiozni ipd. pojmi docela ločeni od materialne prakse, umetniški znaki »ne služijo praktični dejavnosti«, zato nimajo »realne vsebine« ter se ne nanašajo na »realne predmete«; kljub temu je lahko stopnja njihove intersubjektivnosti zelo visoka.⁶¹ Vendar pa bi bil po mnenju tega avtorja napačen sklep, da umetniški in njim podobni znaki nimajo praktične signifikacije. Vsaka od dimenzij signifikacije, trdi Marković, ima svojo praktično, operativno stran.⁶² Jezik je v tem smislu predvsem jezikovna praksa, zato jezikovna signifikacija nujno implicira praktično. Podobno tedaj lahko trdimo o sleherni vrsti znakovne komunikacije; »ustvarjanje« znakov in njihova uporaba sta svojevrstni obliki prakse. Razen Markovića tudi lingvistična veda⁶³ spoznava, da je znak sam nestabilen in nepopoln, četudi navidez biva neodvisno od ljudi. Zmerom je pač potrebna določena dejavnost subjekta (Marković uporablja izraz *operacija*), brez katere ni signifikacije. S praktično signifikacijo pa se znova vračamo k družbeni signifikaciji, saj bi bilo tovrstno prakso narobe razumeti kot izolirano in neodvisno dejavnost posameznika. Kolikor bolj kompleksni postajajo znaki, toliko izraziteje izstopa pogoj za njihovo uporabo in sprejemanje: družbenost ustreznih psihofizičnih operacij, prakse.

Vprašanje o praktični signifikaciji pa se zaostri in dobi nove razsežnosti, če ga poskusimo reševati v okviru bolj razvite problematike umetnosti, kot pa je to lahko storil Mihailo Marković v svojem delu. *Z osamitvijo estetskega znaka ostanemo na ravni elementarne signifikacije, vezani na splošno semantične postulate. Estetika mora s svojo analizo prodreti prek omejenih segmentov umetniškega govora do karseda obsežnih enot z zapleteno strukturo znakovnih in medznakovnih relacij. Še zlasti velja povedano za tisti del estetske teorije, ki vprašuje po jezikovni naravi svojega predmeta.*⁶⁴ Naša temeljna hipoteza je, da se jezikovnost v območju umetnosti konstituira kot specifično povezovanje znakov v strukture višje vrste ali celo – če zaenkrat prezremo vse pomembne implikacije takšne predpostavke – v največjo možno strukturo, umetniško delo.⁶⁵ Primerjava med elementarnim znakom in estetskim – umetniškim znakom najvišje vrste sicer resda govori o nujnosti raziskave praktične signifikacije celote umetniškega dela, vendar hkrati vzbuja dvom o takojšnji uresničljivosti zastavljene naloge. Predno je moč z gotovostjo trditi, da celotno delo prevzame funkcijo znaka, je potrebno določiti vso specifičnost združevanja in spajanja estetskih znakov, ali z drugimi besedami, bistvo jezikovnosti v umetnosti. Znakovnost ali jezikovnost umetniških del se po naši predpostavki v tolikšni meri razlikuje od drugih vrst znakov, znakovnih sistemov in signifikacije, da postane problematična vsaka vnaprej zamišljena analogija.

4. Jezikovna dialektika

V svojih najsplošnejših obrisih je jezikovna dialektika že začrtana. Pred seboj imamo najprej strukturo, ki stoji v ozadju sleherne posamične jezikovne realizacije, ki je torej čista potencialnost glede na realizirane vrste ali tipe govora. Je pravzaprav njihova enotnost, povzetek oz. konstelacija specifičnih struktur jezikovnih realizacij, ki v toku zgodovine izpričujejo določeno nesimetričnost in sicer kljub navidezni stereotipnosti estetske – umetniške jezikovne realizacije in še niza drugih, prav tako regularno pojavljajočih se in v določeni meri nespremenljivih govornih tipov (praktično – pogovornega, mitičnega, praktično – delovnega, političnega, pravnega in še kakšnega diskurza). *Vzemimo zopet umetniško delo, ki nedvoumno predstavlja neponovljiv, »nesimetričen« jezikovni ustroj. Samo v primeru, če njegovo jezikovnost izvedemo iz idealistične predstave o zgodovinski ne-transparentnosti najsplošnejše »potencialne« jezikovne strukture, se nam delo kaže kot inkarnacija enega od stereotipnih principov, jezika Umetnosti. Z metafizično hipostazo umetniškega govora je povezana le imanentistična koncepcija jezika kot enotne, vendar nezgodovinske, aviohtone strukture, ki naj bi bila v ozadju vsake posamične realizacije in zato tudi izvor diskurza s poudarjeno estetsko – umetniško funkcijo ter kanonizirano hierarhijo elementov. Če nečemo oblagati jezikovne dialektike z balastom metafizike, jo moramo postaviti na realna zgodovinska tla.*

Kot izhodišče mora služiti takšna dialektična jezikovna teorija, ki zajema najsplošnejšo dialektično strukturo, celotni niz polaritetnih razmerij v jeziku, vso razsežnost njegovih paradoksov: individualno – splošno, subjektivno – objektivno, zunanje – notranje, razkrivajoče – prikrivajoče, pasivno – aktivno, odprto – zaprto, labilno – stabilno, racionalno – iracionalno, poljubno – nujno, analitično – sintetično itd.⁶⁶ Nismo po naključju omenili kot pogoj za dialektični pristop spoznanje o enotnosti predmeta naše misli. K pravilnemu razumevanju te enotnosti nas zelo nedvoumno napoti Milan Damnjanović: »Dialektična teorija jezika odpira vprašanje o enotni biti in bistvu jezika kot sindesmos različnih delnih horizontov, različnih aspektov, strani ali funkcij jezika; teorija, ki obsežno ali celovito obravnava jezik, ki intendira polno dejanskost jezika in hkrati odkriva njegovo antitetično strukturo v živi sintezi njegovih ‚momentov‘ ter presega sleherno predmetno razumevanje kot tudi subjektiviranje jezika; teorija ki jezik razume ne samo kot organom človeškega duha, kot sredstvo sporazumevanja in kot pasivni medij, temveč kot družbeno in zgodovinsko moč spoznanja in združitve nekega naroda v duhovno skupnost. Dialektična teorija jezika tudi organsko povezuje filozofsko razmišljanje o bistvu jezika s konkretnim lingvističnim raziskovanjem jezika, s ‚čistim‘ jezikovnim fenomenom oziroma z jezikovnimi ‚dejstvi‘.«⁶⁷ *Adekvatna konceptualizacija enotnosti predmeta jezikovnih raziskav torej ne poteka kot razpoznavanje »zunajčasne in nepremične esence«,*⁶⁸ temveč kot obdelava »splošnega značaja vseh konkretnih jezikov«,⁶⁹ s predpostavko o neaviohtonosti jezikovnega univerzuma oziroma o nujnih zvezah z zunajjezikovno stvarnostjo.⁷⁰

Tu morajo pravzaprav odnehati vsi poskusi umetnega ločevanja estetskega – umetniškega govora od neestetskega govora; izkaže se nemože tiste estetike, ki umetnost v nekakšni avtonomistični negaciji pravkar povzete realne dialektike združuje z metafizičnimi izhodišči. Dialektična enotnost jezikovnih manifestacij pa dejansko ukinja tudi možnost popolne identifikacije posameznih vrst govora in jezika.

Realnost neke dialektike je tudi v njeni zgodovinski. Misel o gibljivosti notranjih razmerij v jezikovnih strukturah, o recipročno zamenljivih poudarkih v istem krogu oziroma o skrajni možnosti suprimacije enega od momentov jezikovne strukture se mora nasloniti na materialistično pojmovanje vloge jezika v človekovi zgodovini.

ski in družbeni praksi. Posebnosti jezikovnih realizacij v sinhroničnih presekih kot tudi transformacije v diahronični dimenziji opozarjajo na gibalni princip, ki poteka iz zgodovinske in družbene stvarnosti, ter iz človekove ustvarjalne praktičnosti, ki to stvarnost ustvarja. Tako ima sleherna vrsta govora dvojno naravo in dialektična jezikovna teorija jo mora misliti v dvojni optiki, kakršno opisuje zgodovinski materializem: *na eni strani ekstralingvistična stvarnost pogojuje posamezne vrste jezikovne komunikacije, specifičnost govora, in pri tem jezik umetnosti nikakor ni izvzet, na drugi strani pa je jezik vselej tudi jezikovna praksa, soustvarjanje stvarnosti, odkrivanje in ustvarjanje novih družbenih in naravnih razmerij. Prav skozi zgodovinsko in družbeno dimenzijo artikulira jezikovna kreativnost, fungira ta potencial v danih razmerah in z močjo, ki je zgodovinsko odmerjena. Enodimenzionalna racionalistična inačica jezikovne komunikacije, ki jo v svoji konsekventni izpeljavi zariše formula o absolutni signifikativni tranzitivnosti jezika, je v resnici antiteza Marxove oznake jezika v Ekonomsko – filozofskih rokopisih: »Sam element mišljenja, element izkazovanja življenja misli, jezik, je čutne narave.«⁷¹ Gre pa za prenos neke druge antitetične strukture: za vzgibe lastne ustvarjalnosti osiromašena jezikovna komunikacija, ki pripada določenemu tipu produkcije, je rezultat enodimenzionalne prakse, človeške dejavnosti, ki ji je »odtujen« tako njen proizvod kot njen lastni akt proizvodnje; »odtujena« praktična dejavnost je zgodovinska antiteza človekovi generični ustvarjalnosti. Podvojena antitetična struktura ni vselej predmet človeške zavesti, kar je dobro opazil Gramsci: »To vprašanje ni nepomembno, če misliš, da ga lahko formuliramo takole: Kaj je slovnica?, da vsako leto po vsem svetu požrešno goltajo milijone in milijone slovnici in da pri tem nesrečniki sploh nimajo jasne predstave o tem, kar požirajo.«⁷²*

Vendar se celo tista jezikovna komunikacija, ki je postala organski del kapitalističnega produkcijskega procesa, samo v svoji neposredni pojavnosti kaže kot totalna pasivizacija in suprimacija tvornega momenta. Kakor je glede na nekatere kompleksnejše jezikovne realizacije (zlasti glede na estetsko – umetniško) dejanska redukcija in osiromašenje, simplificirani instrumentalizem, pa na drugi, objektivni ravni, v okviru razvoja produkcijskih sil in kapitalističnega produkcijskega načina predstavlja razmeroma pomembno, aktivno silo. Tvorno zgodovinsko, v ekstralingvističnih razmerah delujočo moč jezika, ki je neposredno povezana s stadijem potencirane racionalitete v intralingvističnih odnosih, je registriral Lenin v analizi produktivnih povezav med trgov, trgovino in razrednim grupiranjem prebivalstva na eni ter enotnim narodnostnim jezikom na drugi strani.⁷³

5. Jezikovne dihotomije

Prehajamo na podrobnejši opis nekaterih lingvističnih dihotomij, s čimer si raziskava noče naprtiti faktografskega obeležja niti noče izkazovati prevelike empiristične vneme; analiza poglobitve lingvistične dihotomije in njenih derivatov⁷⁴ nas pravzaprav v enaki meri usmerja k empiričnemu gradivu kot v načelno vprašanje o bistvu jezikovne komunikacije. V območju separatne jezikovne problematike ostajamo z namenom, da razvijemo spoznavno – teoretski aspekt omenjenega vprašanja. Iz intencije tega razdelka je torej razvidno, da gre za identifikacijo temeljnih značilnosti jezikovne dialektike in spričo že opravljenega poskusa sinteze se utegne poroditi misel o teoretski redundantnosti te naloge, zato je nujna njena natančnejša specifikacija. Zdi se, da si lahko s ponovno tematizacijo enega od ključnih vprašanj jezikovne dialektike, osrednje dihotomije jezika, utremo pot v razumevanje zvez med umetnostjo in jezikom. Ustrezno formulacijo dveh komponent jezikovne komunikacije in njunega medsebojnega razmerja

bomo skušali doseči s pomočjo strukturalne lingvistike ali njej sorodnih teoretskih usmeritev, za kar obstaja več razlogov. Že sam začetnik strukturalne lingvistike Saussure je s pojmom *jezik* in *govor* zastavil enega najpomembnejših in s stališča jezikovne dialektike najbolj občutljivih vprašanj jezikovne znanosti in tako iz območja empiristične raziskave prešel na raven načelno – teoretske problematizacije. Čeravno si v svojih predavanjih, ki so bila zbrana in objavljena postumno, ni prizadeval za izčrpnjšo in konsekvntno obrazložitev dihotomije, je njegova koncepcija sprožila najraznovrstnejše reflekse na področju lingvistike, semiologije in celo estetike. Kljub vsem omejitvam, ki spremljajo strukturalno lingvistiko in posebej njene nasledke ter aplikacije v območju umetnosti – o čemer bo govora kasneje – pa lahko dovolj prožna koncepcija dihotomičnega odnosa med *jezikom* in *govorom* ob dialektični konkretizaciji uspešno poseže tudi v estetsko problematiko umetniške jezikovnosti. Razen tega se na razliko med navedenima pojmomave navezuje vrsta etetsko relevantnih kategorij, ki jih na tem mestu ne kaže posebej obravnavati, saj bi se tako oddaljili od začrtane poti. Pričakovati je, da bomo po daljšem razpravljanju, ki je zadevalo osrednji problem zgolj *pet negationem*, dobili del potrebnega kategorialnega aparata za opredelitev jezikovnosti umetniških del, s čimer bo naša načelna paralingvistična orientacija dobila bolj nazorno obliko.

Etnična, »naravna« govornica je sistem znakov z določeno stopnjo družbene konvencionalnosti (načenjamo vprašanje koda) in funkcionalnosti (povzemamo problem praktične funkcije). Navidez enoten pojem jezika je strukturalna lingvistika razčlenila na individualni in družbeni vidik, kar je potem temelj vsem nadaljnjim diferenciacijam. Saussure je znotraj *govornice* (*le langage*) razlikoval *jezik* oz. *jezikovni sistem* (*la langue*) in *govor* (*la parole*).⁷⁵ Pravzaprav se zdi, da njegova razdelitev ni popolnoma obvezna niti za samo lingvistiko, kaj šele za njene aplikacije, kljub temu pa je treba priznati, da nas napotuje k važnim problemom lingvističnih in paraligvističnih analiz.

Jezik oz. jezikovni sistem (*la langue*) je po Saussuru sestavni del govornice: »Kaj je torej jezik? Nam jezik ne pomeni istega kot govornica nasploh (*le langage*): jezik je samo določeni, čeprav bistveni del govornice. Je družbeni proizvod govorne zmožnosti in hkrati celota nujnih, družbeno sprejetih konvencij, spričo česar lahko potem posamezniki uporabljajo to zmožnost.«⁷⁶ Jezik je potemtakem pojav, ki ga posameznik ne more niti ustvariti niti spremeniti, saj biva zunaj njega.⁷⁷ Govor (*la parole*) zajema individualni, psihični vidik govornice in je zunaj jezikovnega sistema: »Tudi psihični del ni v celoti vključen: njegova izvršilna stran je zunaj tega, kajti izvršitev ni nikdar delo množice; vselej je individualen in individuuum zmerom upravlja z njim; imenovali ga bomo govor.«⁷⁸ Nemara se zdi nenavadno to, da nismo najprej definirali celote, tj. govornice, predno smo se ob podpori strukturalne lingvistike lotili razčlemben njenih delov. Vendar je treba vedeti, da je domala vsa dejavnost omenjene lingvistične orientacije usmerjena k jezikovnemu sistemu (*la langue*), da se individualni, izvršilni moment izmika njenim analizam, zato ji je tudi izredno težko sestaviti celoto, ki bi jo mogli glede na naša dozdajšnja prizadevanja v iskanju jezikovne dialektike označiti kot problem jezikovne komunikacije, najširše jezikovne strukture. Zdi se torej, da strukturalna lingvistika le formalno sestavi obe komponenti: jezik je govornica minus govor.⁷⁹ Kljub vsemu je operativna vrednost Saussurove sheme dokaj velika in nanjo se sklicujejo tako lingvisti⁸⁰ kot semiologi,⁸¹ zaslediti pa jo je tudi v nekaterih pristopih k vprašanju umetnosti.⁸² Modifikacije, kakršne srečamo pri različnih avtorjih, so v večji ali manjši meri odvisne od izvorne postavitve; v kolikor vnašajo korekcije v perspektivo estetske jezikovnosti, bo o njih beseda kasneje.

Iz skoraj enakih ali vsaj podobnih premis kot utemeljitelj strukturalne lingvistike izhaja tista koncepcija jezikovne komunikacije, ki operira s pojmom *kod* in

sporočilo (le message). Primerjava ima svojo negativno stran: pojma prihajata iz komunikacijske teorije⁸³ in ne iz jezikoslovja. Vendar pa se sistemskost nanaša na družbeno sprejete konvencije, na bolj ali manj stroga pravila, ki so pogoj za jezikovno komunikacijo in signifikacijo; s tem pa smo se za korak približali pojmu lingvističnega koda kot nujne konvencije in kot pogoja za uporabo jezikovnega sistema. Temeljno lingvistično kodifikacijo je moč razumeti kot konvencionalizacijo odnosa med *označujočim* in *označenim* posamičnega jezikovnega znaka, zaradi česar lahko opišemo kodifikacijo kot »predmet sporazuma med uporabniki znaka, ki priznavajo razmerje med označujočim in označenim in ga pri uporabi znaka upoštevajo.«⁸⁴

Kot je sklepati iz pridobljenih spoznanj o jezikovni signifikaciji, le-ta ni omejena na eno samo relacijo, zato je toliko bolj razumljivo dejstvo, da tipljevo tovrstni lingvistični poskusi razen za temeljnimi še za ostalimi kodnimi relacijami. Eno od možnih tipologij najdemo v enciklopedičnem jezikoslovnem delu Todorova in Ducrota⁸⁵ prva in najizrazitejša stopnja kodifikacije je v njuni verziji slovarsko-lingvistična kodifikacija, njej sledi stopnja kulturne kodifikacije, v kateri se lingvističnim pomenom priključijo dodatni pomeni, tretja in po mnenju avtorja klasifikacije Todorova najšibkejša ter najmanj zanesljiva pa je osebno – asociativna kodifikacija.⁸⁶ Identifikacija pojmov *kod* in *sistem* je po vsem sodeč neustrezna ali vsaj problematična: če v zvezi s kodom dopuščamo možnost osebne kodifikacije, tega nikakor ni mogoče povsem uskladiti s pojmom *sistem*, ki vsaj v nekem določenem smislu⁸⁷ izključuje individualno, psihično stran. Vendar pa je mogoče predpostavljati, da izvira neskladje le iz prevelike togosti, ki nemara neupravičeno razdvaja družbeno kristalizacijo jezika od njenega nosilca, subjekta in njegovega posamičnega govornega akta. Ugovoru se nedvomno pridružuje tudi Barthesova misel o tem, da ni v jeziku nič takšnega, kar ne bi popreje izkustveno bivalo v govoru, prav tako kot lahko govor črpa samo iz zakladnice jezika.⁸⁸

Jezikovni sistem je v Saussurovi verziji družbena institucija, družbena narava sistema je nekakšna »interna značilnost«.⁸⁹ Princip jezikovne evolucije tiči nedvomno v opisani lastnosti in se pojavlja v posamičnih govornih aktih individuov samo toliko, kolikor je posameznik družbeno bitje. Strukturalna lingvistika sama seveda ni izdelala nikakršne antropologije, vendar pa že navedene antropološke postavke nedvoumno govorijo o tem, da je človek kot praktično bitje tudi v celoti družbeno bitje. Človek je edini možni proizvajalec jezikovnih sistemov, vendar jih ne proizvaja v osamljenem govoru, temveč v toku vsestranskih življenjskih procesov, v zgodovinski in družbeni praksi, izhajajoč pri tem iz celote nujnih, od njega samega neodvisnih razmerij. Za razliko od takšnega teoretskega izhodišča je Saussurov postulat o ločitvi govora od jezika *metodološko – analitične* narave. Strukturalistični lingvistiki ne gre za iskanje principov jezikovne evolucije, temveč za določanje sistema njunih zvez v sinhroničnih presekih, zato je prisiljena zaobiti posamične govorne realizacije, v kolikor je le-tem imanentna možnost odstopanja od pravil sistema. Na ta način se je pomaknilo v ozadje vprašanje izvora in evolucije jezika. Kljub vsemu pa se zdi, da Saussurova izključitev govora vendarle ni samo metodološka: odvrta od misli, da je mogoče obstoj in evolucijo sistema pripisati le nenehni aktivnosti govora, njegovim odstopom od jezikovne konvencionalnosti, ali drugače rečeno, absolutizirani moči subjekta. Nevarnost idealistične interpretacije jezikovne dihotomije je opazil eden od Saussurovih kritikov, B. Trnka; vsekakor pa je neupravičena njegova trditev, da prihaja sklep o zgodovinskem razvoju jezika kot »vsoti osamljenih deviacij, izvirajočih v „parole“, naravnost iz Saussurove koncepcije jezikovne dihotomije.«⁹⁰ Nemara so takšen sklep izvedli nekateri Saussurovi nasledniki, švicarskemu lingvistu pa bi nemara lahko očitali le določeno nepreciznost v tej zvezi.

Pojma *kod* in *sistem* sta kljub določenim pomislekom sorodna in se medsebojno dopolnjujeta. Sistem predstavlja v strukturalni lingvistiki »inherentno or-

ganizacijo slehernega jezika«⁹¹ in je potemtakem vzrok za stanje, v katerem »imajo jezikovne prvine lastno resničnost samo v odnosu do neke celote«,⁹² ki temelji na razmeroma stabilnih in stalnih relacijah.⁹³ Po Todorovu nič drugega kot »sistem nujnih zvez (systeme de contraintes)«. ⁹⁴ Sledi pa tudi obraten sklep, namreč da imamo opraviti s sitemom samo tam, kjer velja trden in stabilen kod.

Kakor se pojem jezikovnega sistema izkristalizira šele v nasprotju od govora, tako si pravzaprav ni mogoče ustvariti določnejše predstave o kodu, ne da bi ga mislili v zvezi s sporočilom. Ob primerjavi sistema s kodom se torej odpira kompleksnejše vprašanje o istovetnosti pojmovnih dvojic. Nanj docela pritrdilno odgovarja Martinet: »Tradicionalno opozicijo med *jezikom* in *govorom* lahko izrazimo tudi s termini *kod* in *sporočilo*, pri čemer je kod organizacija, ki omogoča oblikovanje sporočila in tisto, s čimer soočimo sleherno prvo sporočila, da ji tako izvabimo pomen.«⁹⁵ Po Jakobsonu je primerjava med terminološkima paroma nadvse plodna in ima veliko operativno vrednost.⁹⁶ Vendar pa iz njegove razprave razberemo, da pojma *kod* in *sporočilo* zajemata le en sam vidik človeške govornice: aspekt »vnaprej ustvarjenih možnosti«⁹⁷ oziroma aspekt »selektivni operaciji v verbalnih aktivnotih«. ⁹⁸ Vsakršna misel o istovetnosti Saussurove dihotomije z navedenim delom kategorialnega aparata komunikacijske teorije bi pomenila določeno redukcijo. S stališča celovite in dialektične teorije jezika namreč nikakor ni mogoče govoriti o subjektu jezikovnega občevanja kot o inženirju, ki »izhaja iz sistema vnaprej ustvarjenih, pošiljatelju in sprejemniku verbalnega sporočila bolj ali manj skupnih možnosti, sistema, ki ga je treba zgolj 'izpolniti' z uresničenimi posameznostmi«. ⁹⁹ Nobenega dvoma ne more biti, da je redukcija ravno tako povsem nesprejemljiva za teorijo jezikovnosti umetniških del.

Zgornja opažanja lahko strnemo v naslednji obliki: 1. Sistem je sicer v marsikaterem pogledu skladen s kodom, vendar pa se kažejo tudi pomembne razlike (recimo v kategoriji osebnega koda); 2. Saussurova dihotomija jezik/govor je v svoji zasnovi dovolj splošna in prožna, da v neortodoksnih postavitvi vsaj posredno načena vprašanje jezikovne evolucije in ustvarjalnosti in omogoča uspešne aplikacije na drugih področjih (v semiologiji¹⁰⁰ in pogojno v estetiki); 3. v nasprotju s prvo pa druga opozicija zajema le enostransko razmerje med jezikom in govorečim subjektom; vsekakor obsega le instrumentalni vidik jezika; 4. Nekritično identificiranje obeh opozicijskih konstrukcij (od katerih ima le Saussurova značaj prave dihotomije) pelje v teoretsko simplificiranje zelo kompleksnih dejstev, čeprav utegne prinesiti primerjava ob ustreznih predpostavkah določene rezultate. Položaj vseeno ni popolnoma jasen, kar ugotavlja tudi del semiološke vede.¹⁰¹ Kljub očitni prednosti Saussurove zamisli po našem mnenju ne kaže dokončno zavreči obeh kategorij komunikacijske teorije. Medtem ko je sistemskost jezika lastnost, ki jo je moč opisati z lingvističnim pojmom diskretnosti (poleg sistemskosti si je mogoče predstavljati samo še asistemskost), pa se kodi razlikujejo med seboj po stopnji konvencionalnosti, zaradi česar je moč razločevati med logičnimi, estetskimi itd. kodi.¹⁰²

Na dihotomijo jezik/govor se navezuje pojem *idiolekt*. Po Martinetu je idiolekt »govorica, kakor jo govori neka določena oseba«, ¹⁰³ po Ebelingu pa »celotnost navad neke določene osebe v danem trenutku«. ¹⁰⁴ Ducrot omenja, da se lingvisti dokaj poredkoma lotevajo tega pojma, da pa ga pogosteje uporabljajo romanopisci in literarni kritiki.¹⁰⁵ Obenem definira idiolekt kot »govorni način nekega posameznika oziroma tisto v njem, česar ne moremo razložiti z vplivom skupine, kateri pripada«. ¹⁰⁶ Vsaj prvi del definicije zbližuje pojem idiolekt s pojavi umetniškega – estetskega govora. Še bolj zaokroženo podoba sestavi naslednje sklepanje: Najprej se je pokazala povezanost Saussurove dihotomije z estetsko problematiko in delna neustržnost kategorij komunikacijske teorije za obravnavo je-

zika v estetski funkciji; potem se nam je odkrila uporabnost pojma idiolekta v literarni kritiki; ni si težko zamisliti tiste širše teoretske naravnosti, ki je v njenem okviru pojem idiolekta docela neuporaben. Ducrot jo takole opiše: »Nekateri lingvisti odklanjajo misel, da proučevanje idiolektov poteka po običajnih lingvističnih metodah; zanikajo celo, da bi idiolekt sploh bil govorica. Če dejansko pojmujemo govoro kot *instrument komunikacije*, kot kod, to izključuje posamično govoro.«¹⁰⁷ Idiolekt ignorira lingvistika takrat, ko sprejme vase elemente komunikacijske teorije in hkrati z njimi instrumentalistično razumevanje jezikovne komunikacije.

Možnost nadaljnega razločevanja med kodom in sistemom tiči v takoimenovanem »preizkusu s komutacijo« oziroma umetnem povzročanju sprememb na ravni izraza in opazovanju ustreznih modifikacij na ravni vsebine.¹⁰⁸ V tej dejavnosti izstopa predvsem kod, ki ga je moč označiti tudi kot »instrument katalize«,¹⁰⁹ katalizo samo pa kot »beleženje zvez, ki nastanejo pri zamenjavi ene vrednosti z drugo, s katero naveže odnos substitucije.«¹¹⁰ Kod je potemtakem tesno povezan z jezikovnimi paradigmi; ker se na ta način srečujemo z novo dihotomijo, jo je treba vsaj približno določiti. Paradigmo naj v duhu strukturalne lingvistike in semiologije na kratko označimo kot serijo medsebojno zamenljivih jezikovnih elementov, med katerimi izbiramo glede na neko konkretno jezikovno sintagmo, pri tem pa je sintagmo razumeti kot uresničeno zvezo (association) več elementov. Od tod je le korak do spoznanja strukture: »Saussure je videl, da imamo na ta način dve osi v načinu gledanja na jezik, ki ju je imenoval *sinhronična* in *dihronična* os. Kadar govorimo, počnemo dvoje: razvrščamo besede, pri čemer predstavlja sleherni element v tem razvrščanju izbiro med več možnostmi; ko rečem ‚sem‘, izločim ‚ste‘, ‚bil sem‘, ‚bom‘ itd. Tako sem torej v seriji, ki jo imenujemo *paradigma*, izbral določeno obliko, in isto se dogaja v vsakem delu izjave (*énoncé*), ki se konstituira kot *sintagma*. Tu imamo princip in ključ za tisto, kar imenujemo struktura. Če hočemo dospeti do nje, moramo najprej: 1. izolirati distinktivne elemente neke omejene celote; 2. vzpostaviti zakone kombinacije med temi elementi.«¹¹¹ Struktura se torej pojavi kot poseben ustroj paradigmatskih in sintagmatskih relacij, kot določeno stanje odnosov na obeh jezikovnih oseh, paradigmatskih (osi selekcije oz. podobnosti in ekvivalence,¹¹² asociacij,¹¹³ opozicij¹¹⁴) in sintagmatski (osi kombinacije,¹¹⁵ kontrastov,¹¹⁶ so-prisotnosti.¹¹⁷) Proučevanje prve osi imenujemo paradigmatika, drugo, paralelno dejavnost pa sintagmatika.¹¹⁸ Na koncu je treba poiskati pot k Saussurovi fundamentalni dihotomiji: »... asociativni plan je očitno tesno povezan z jezikom kot sistemom, medtem ko je sintagma bližja govoru.«¹¹⁹ Citirani avtor (Barthes) celo nadomesti izraz »asociativni plan« s terminom »sistemski plan« oziroma govori o slednjem kot o »sistemu«.¹²⁰

Zgornje analize nismo pričeli samo iz razloga, ker je v takšni ali drugačni obliki prisotna v domala vseh obstoječih teoretskih intervencijah v problematsko območje jezikovne narave umetnosti, ampak tudi zato ker prispeva k pojasnitvi razlike med jezikovnim kodom in sistemom. Status koda določa kataliza: »... kataliza tudi ni nič drugega kot način delovanja kodov, čeprav ne tudi njihovih medsebojnih odnosov. Z drugimi besedami je kataliza regulator delovanja posameznih tipov paradigmatskega postopka nekega jezikovnega sistema, ki zajema določeno sintagmo, jezikovni sistem pa regulator delovanja teh tipov – kodov – med seboj. To pomeni, da ima vsak jezik svoj lastni sistem povezovanja in kombiniranja raznih kodov, od katerih sleherni na svoji stopnji uravnava paradigmatico, ki se nanaša na konkretno sintagmo tega jezika.«¹²¹ Iz navedenega je razvidno, da je sistem vsekakor širši pojem od koda, kajti slednji le na neki določeni stopnji uravnava paradigmatico, medtem ko sistem uravnava razmerja med večjim številom kodov. S tako izdiferenciranim stališčem smo pravzaprav dosegli cilj; nasproti tis-

te koncepcije, ki dejansko izenačuje pojma *kod* in *sistem* ali pa celo prvemu pripisuje določeno prednost za raziskovalno prakso, smo razpoznali prožnejše in s stališča estetike ustreznejše razumevanje. Glede na opravljeno primerjavo med kategorialnima dvojicama jezik/govor in kod/sporočilo je bržkone jasno, da odločitev za ožje pojmovanje koda ni nikakršno naključje. Iz istega vzroka tudi ni prav nič nenavadno, da tiste definicije koda, ki jim v skladu z našo usmeritvijo kod pomeni »omejeno celoto medsebojne artikulacije sintagmatske in paradigmatične jezikovne osi«,¹²² princip delovanja »malih tekstov«,¹²³ izvirajo ravno iz študija znakovne narave umetnosti¹²⁴ oz. poskusa opredelitve umetnosti glede na spoznanje o preseganju njene jezikovnosti.¹²⁵

Opisane jezikovne dihotomične strukture so povezane z »naravno«, tj. etnično govorico, z njenimi »normalnimi« jezikovnimi stanji, skratka s prevladujočim tipom jezikovne komunikacije. S posebnimi, »deviantnimi« primeri se do zdaj nismo podrobneje ukvarjali. Posvečali smo se le enemu od momentov zapletene jezikovne dialektike in iskali podlago za negacijo tega momenta. Dominantna struktura etnične govorice izhaja iz ustreznega tipa jezikovne rabe, ki jo je moč v maloprej registrirani terminologiji opisati kot izbiranje med enakovrednimi elementi na paradigmatični (vertikalni) osi in nizanje na »nasprotni« osi, kjer vladajo pravila sintakse kot kodificirane singmatske forme, torej na sintagmatski ali horizontalni¹²⁶ jezikovni osi. Gre za razmeroma stabilno strukturo in posamična izjemna stanja, ki so rezultat specifičnih govornih realizacij, lingvistika sicer prepozna, vendar ji pomenijo bodisi periferne pojave bodisi znanstveno pomembna dejstva, ki pa ne morejo sproblematizirati celote obravnavanega sistema. Ustaljeni predstavi o tem, da je prag med jezikom in govorom, med paradigmo in sintagmo zmerom zlahka določljiv, nasprotuje na primer obstoj okostenelih besednih zvez, ki imajo videz sintagmatskih tvorb, v resnici pa so zaradi popolne eliminacije izbora nekakšne paradigme.¹²⁷ Vendar se lingvistika zvečine izogiba vsakršni subverziji dominantne strukture, ki je njen predmet. Zaenkrat je moč zgolj predpostavljati, da je »samoumevni« dualizem etnične govorice (sintagma/sistem oz. paradigma) sproblematiziran šele v poeziji in umetnosti. Številni avtorji so zaslužili povezavo med estetskim in »okvaro« semantičnega sistema...¹²⁸

Zadnja od specifikacij v območju lingvističnih dihotomij zadeva pojav dvojne jezikovne artikulacije. Kar velja za predhodne pojave, velja tudi za to strukturo: po eni strani v celoti pripada dominantnemu, a samo na videz enotnemu tipu etničnih jezikovnih realizacij, ki jim le neugodovinska razlaga brez potrebnih distinkcij pripisuje stereotipen značaj, po drugi strani pa se je največ zaradi problematične zveze z estetsko-umetniško jezikovnostjo lotevamo na tem mestu. Med mnogimi avtorji opisuje pojav tudi Martinet, ki je sam termin uvedel v sodobno lingvistiko: »Prva jezikovna artikulacija je tista, spričo katere sleherni izkušnji, namenjeno drugim, in vsako potrebo, ki jo želimo izraziti, razčlenimo v vrsto enot, ki jim je lastna določena zvočna oblika in določen pomen... Osebn izkušnje, ki je kot celote ni mogoče posredovati drugim, razčlenimo v zaporedje zgolj okvirno določenih in članom neke skupnosti znanih enot. Natančneje jih je moč določiti samo, če dodamo nove enote, če na primer samostalniku pridamo pridevnik, pridevniku prislov, skratka določenemu pojmu drug pojem, ki ga natančneje opredeli.«¹²⁹ Medtem ko pomen teh enot ni dalje deljiv, pa njihovo »zvočno obliko« lahko razstavimo na manjše enote (zloge in foneme), ki nimajo lastnega pomena; če naj bi s posameznimi glasovi sporočali svoje izkušnje, bi namreč potrebovali neskončno serijo teh glasov, takšen glasovni repertoar pa je spričo fizioloških omejitev neuresničljiv. V procesu govora očitno izbiramo med omejenim številom glasov in jih spajamo v signifikativne enote. Izhajajoč s te zadnje ravni govorne dejavnosti urešničujemo potem drugo jezikovno artikulacijo.¹³⁰

Rezultat dvojne jezikovne artikulacije je ekonomičnost etnične govornice. Z njo je pogojena tudi narava jezikovnih znakov. Le-te pa ne smemo ločevati od notranjega dialektičnega ustroja jezikovne komunikacije, o čemer govorijo naslednje misli istega avtorja: »Vendar gre več kot samo za ekonomičnost: če bi bile mome po svoji obliki samo nedoločno mrmrnanje, bi obstajala popolna solidarnost med pomenom in zvočno obliko. Pomen bi neposredno vplival na obliko, tako da bi uporabnik nenehno poskušal prilagoditi svojo izgovorjavo tistim pomen-skim odtenkom, ki bi jih želel posredovati občinstvu. Posledica tega bi bilo stanje nenehne nestabilnosti oblike in pomena.«¹¹ Druga lingvistična artikulacija, katere proizvod so foneme, je po Martinetu »jamstvo za poljubnost znaka«.¹² Razmerje med onomatopejsko motiviranostjo in dvojno artikulacijo je ekstekluzivno.¹³ Ali je v nakaznih zvezah že razločiti zanesljivejšo podlago za razrešitev vprašanja estetskega znaka? Katere orientacijske točke za vzpostavitev modela umetniške in estetske jezikovnosti ponuja vprašanje dihotomičnih struktur etnične govornice? Ker se je jezikovnost v estetski funkciji doslej prikazovala le kot spekulativni proizvod bolj ali manj poljubnega izvajanja iz splošne dialektične jezikovne teorije, se utegne trenutna teoretska zadrega razbliniti šele vpricho njegove razpoznanе dejanskosti.

¹ Slovenski termin »občevanje« za razliko od izraza »sporazumevanje« nima racionalističnega »odtenka«.

² Marković, Mihailo, Dialektička teorija značenja, Nolit, Beograd 1971.

³ Šaf, Adam (Shaff, Adam), Uvod u semantiku (prev. Svetlana Knjazeva), Nolit, Beograd 1965.

⁴ Glej dela: Sosir, Ferdinand de (Saussure, Ferdinand de), Opšta lingvistika (prev. S. Marić), Nolit, Beograd 1969; Morris, Charles, Signs, Language and Behavior, New York 1946; Martinet, André, Eléments de linguistique générale, Paris 1970.

⁵ Marković, op. cit., str. 459.

⁶ Schaff, op. cit., str. 131.

⁷ Gre za instrumentalistično jezikovno koncepcijo, ki se pogostoma prikrade tudi v razpravljanje o estetski – umetniški jezikovnosti.

⁸ Marx-Engels, Nemška ideologija, Izbrana dela II, CZ, 1977, str. 35–36.

⁹ Ponovimo lahko, da to ni prazna, abstraktna identiteta.

¹⁰ Marković, op. cit., str. 459.

¹¹ Ta del Markovičeve definicije govori zoper abstraktno razumevanje identitete. V resnici nakazuje dialektičen odnos med mislijo in jezikom. Jezikoslovje ga je poznalo že pred pojavom moderne lingvistike (denimo Humboldt).

¹² Marković, op. cit., str. 385.

¹³ Schaff, op. cit., str. 237.

¹⁴ Schaff, op. cit., str. 236; podobno stališče izraža tudi del sodobne semiologije: »Saussure, za njim pa vsi glavni semiologi, je menil, da je lingvistika samo del splošne znanosti o znakih. Še zdaleč pa ni gotovo, da se v družbenem življenju našega časa razen človeškega jezika pojavljajo še drugi, v določeni meri splošni znakovni sistemi. Semiolog se je moral vse doslej ukvarjati le s tako nepomembnimi kodi, kot je kod prometnih znakov; takoj ko preidemo na se-stave z dejansko družbeno razsežnostjo, znova naletimo na jezik. . . Vsak semiološki sistem se prepleta z jezikom. Barthes, Roland v knjigi Književnost, mitologija, semiologija, Nolit, Beograd 1971, str. 332.

¹⁵ Schaff, op. cit., str. 161.

¹⁶ Delacroix, H., *Le langage et la pensée*, Paris 1924.

¹⁷ Rubinštejn, S. L., *Osnovy obščej psihologii*, Moskva 1946.

¹⁸ Urban, W. M., *Language and reality*, London 1951.

¹⁹ Ossowski, St., *Analiza pojęcia znaku*, 1926.

²⁰ Schaff, op. cit., str. 160.

²¹ Isto, str. 161.

²² Glej op. 2.8.

²³ Takšna negativna oblika Schaffove formule anticipira dobršen del kasneje obravnavane problematike.

²⁴ Sartre, Jean-Paul, *Situations II, Qu'est - ce que la littérature*, Paris 1947, str. 70.

²⁵ Isto, str. 64.

²⁶ V tej zvezi naj omenimo le Škiljanovo že navedeno delo (op. 1.24).

²⁷ Čutna govorna pojavnost se nanaša predvsem na zvočno - materialno, manj pa na grafično podobo.

²⁸ Primerjati Faj, Žan - Pjer (Faye, Jean - Pierre), *Kritika jezika i klasna analiza* (prev. Nikola Lečić), Treći program, Radio Beograd, III. 1978, str. 294-295.

²⁹ Prav tam.

³⁰ Škiljan, Dubravko, *Lingvistika i dijalektika*, Zagreb 1975, str. 119 in dalje.

³¹ Prav tam.

³² Fischer, Ernst, *O potrebi umetnosti*, Subotica - Beograd, Minerva 1966, str. 27.

³³ Schaff, op. cit., str. 146.

³⁴ Morris, op. cit., str. 7.

³⁵ Primer: Barthes se v navedenem delu (op. 2.14) opira na Saussura, Hjelmsleva, Martinetu itd.

³⁶ Saussure, op. cit., str. 85.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Pojem »znak« pogostoma doživlja redukcijo: »Ime znak je v navadnem jeziku rezervirano za označujoče,« opaza Martinet (v delu, ki je navedeno v op. 2.4, na str. 20). Razen v navadni je tudi v strokovni rabi opaziti takšno redukcijo. Naj omenim le Morrisa in Markovića.

³⁹ Metaforo je prvi uporabil Saussure v svojih predavanjih.

⁴⁰ Eno od možnih klasifikacij teh enot najdemo pri Schaftu in sicer v poglavju Splošni temeljni tipologije znakov.

⁴¹ Barthes, op. cit., str. 338.

⁴² Marković, op. cit., str. 303.

⁴³ Greimas, Algirdas Julien, *Du sens, Essais sémiotiques*, Seuil, Paris 1970, str. 13.

⁴⁴ S to klasifikacijo se približujemo problemu, ki nas zanima.

⁴⁵ Barthes, op. cit., str. 338–340.

⁴⁶ Primerjati predvsem: Benveniste, Emile, *Nature du signe linguistique*, Acta linguistica, Copenhagen, I, 1939.

⁴⁷ Saussure, op. cit., str. 86.

⁴⁸ Gre za relacijo med »materialno stranjo« in »pojmom«.

⁴⁹ Misel, ki jo vsebuje prvi del Schaffove definicije (op. cit., str. 153), podrobneje razčleni Marković: »Dejansko je bistvena lastnost simbolov, da se zmerom nanašajo na tisto, kar je splošno in konstantno – na formo mišljenja, opažanja in čustvovanja na eni strani ter na formo objekta, ki je mišljen, opazovan ali občuten na drugi strani« (op. cit., str. 227).

⁵⁰ Schaff, op. cit., str. 154.

⁵¹ Isto, str. 165.

⁵² Marković, op. cit., str. 228.

⁵³ Peirce, Ch. S., *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Vol. II., str. 143.

⁵⁴ *Signification and Significance*, Cambridge, 1970, str. 68.

⁵⁵ Glej op. 2. 38.

⁵⁶ Morris, op. cit., str. 68.

⁵⁷ Spoznanje povzema Barthes, op. cit., str. 349.

⁵⁸ Proti tovrstnim redukcijam argumentirano nastopa Schaff (v poglavju Signifikacija »signifikacije«).

- ⁵⁹ Marković, op. cit., str. 304.
- ⁶⁰ Prav tam.
- ⁶¹ Isto, str. 482.
- ⁶² Isto, str. 440.
- ⁶³ Ducrot – Todorov, Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage, Paris 1968, str. 131.
- ⁶⁴ Tendenco izpričuje na primer Dušan Stojanović v svojem delu o filmu. Od posameznega znaka in njegove signifikacije pride do ravni »smisla« kot rezultata zvez med znaki, do ravni konotacije in končno do ravni, na kateri film preseže lastno jezikovnost (Film kao prevazi- laženja jezika, Univerzitet umetnosti, Beograd 1975. Primerjaj tudi Lotman, Jurij M., Pre- davanja iz strukturalne poetike (prev. Novica Petković), Sarajevo 1970; Mukafovski, Jan, L'art comme fait sémiologique, Actes du huitième congrès international de Philosophie à Pra- gue, 1936.
- ⁶⁵ Primerjaj: Lotman (op. cit.) in Mukarovski (op. cit.).
- ⁶⁶ Damjanović, Milan, Dijalektika jezika, Radovi, III, Filozofski fakultet u Sarajevu, 1965, str. 186.
- ⁶⁷ Isto, str. 185.
- ⁶⁸ Isto, str. 190.
- ⁶⁹ Prav tam.
- ⁷⁰ Prav tam.
- ⁷¹ Marx, op. cit., str. 342.
- ⁷² Gramsci, Antonio, Pisma iz ječe, citirano po Faj, Žan – Pjer, op. cit., str. 249.
- ⁷³ Marks, Engels, Lenjin, O jeziku, Kultura, Beograd 1970, str. 33.
- ⁷⁴ Glej naslednje strani.
- ⁷⁵ Saussure, op. cit., str. 19.
- ⁷⁶ Prav tam.
- ⁷⁷ Isto, str. 24.
- ⁷⁸ Isto, str. 23.
- ⁷⁹ Isto, str. 95.
- ⁸⁰ Primer: Troubetzkoy utemelji v njej delitev na fonetiko (ki je povezana z govorom) in fonologijo (njen predmet je jezik – langue); Principes de phonologie, Introduction, Paris 1949.
- ⁸¹ Barthes, a tudi nekateri drugi avtorji (C. Metz na področju filma, R. Harweg, J. J. Nattiez na področju glasbe itd.).
- ⁸² To velja med drugim za G. della Volpeja in njegov poskus, da bi zasnoval marksistično semiotično estetiko, ki bi se oprla na *langue* dane umetniške stvarnosti.

- ⁸³ Jakobson, Roman, *Lingvistika in teorija komunikacije*, *Lingvistika i poetika*, Nolit, 1966, str. 185.
- ⁸⁴ Giro, Pjer (Guiraud, Pierre), *Semiologija*, BIGZ, 1975, str. 28–29.
- ⁸⁵ Ducrot – Todorov, op. cit.
- ⁸⁶ Isto, str. 325.
- ⁸⁷ Slednje se nanaša zgolj na dejstvo, da posameznik ne more ne ustvariti ne spremeniti sistema.
- ⁸⁸ Sicer pa za odnos med jezikom in govorom velja, kar je o njem zapisal Barthes: »Če ostanemo znotraj lingvistike, potem ne zaide v jezik nič takšnega, česar govor ne bi popreje izkusil, a tudi nasprotno velja, nikakršen govor ni možen (ne ustreza funkciji sporazumevanja), če ne izhaja iz 'zakladnice' jezika.« Barthes, op. cit., str. 335.
- ⁸⁹ Sosir, op. cit., str. 95.
- ⁹⁰ Trnka, Buhumil, *On the Linguistic Sign and the Multilevel Organization of Language*, *Travaux linguistiques de Prague*, 1, 1964.
- ⁹¹ Ducrot – Todorov, op. cit., str. 31.
- ⁹² Isto, str. 32.
- ⁹³ Hjelmslev govori tudi o shemi abstraktnih relacij (hkrati pa zoži pojem sistema). *Langue et parole*, *Essais de Linguistique générale*, Copenhagen, 1959.
- ⁹⁴ Ducrot – Todorov, op. cit., str. 137.
- ⁹⁵ Martinet, op. cit., str. 30.
- ⁹⁶ Jakobson, op. cit., str. 185.
- ⁹⁷ Prav tam.
- ⁹⁸ Prav tam.
- ⁹⁹ Prav tam.
- ¹⁰⁰ Tako je mogoče analizirati modo, prehrano itd. (Barthes, op. cit.).
- ¹⁰¹ Barthes, op. cit., str. 325.
- ¹⁰² Guiraud, op. cit., str. 28–29.
- ¹⁰³ Definicijo navaja Barthes v nav. delu, str. 327.
- ¹⁰⁴ Prav tam.
- ¹⁰⁵ Ducrot – Todorov, op. cit., str. 80.

- ¹⁰⁶ Isto, str. 79.
- ¹⁰⁷ Prav tam.
- ¹⁰⁸ Lotevajo se ga tudi avtorji, ki se sicer posvečajo estetski problematiki (denimo Stojanović, op. cit., str. 18).
- ¹⁰⁹ Prav tam.
- ¹¹⁰ Prav tam.
- ¹¹¹ Benveniste, Emile, Problèmes de linguistique générale, II, Gallimard, Paris 1974, str. 32.
- ¹¹² Izraz je Jakobsonov.
- ¹¹³ Saussurov izraz.
- ¹¹⁴ Martinetov izraz.
- ¹¹⁵ Jakobson.
- ¹¹⁶ Martinet.
- ¹¹⁷ Todorov.
- ¹¹⁸ Pojma pomenita tudi medsebojne odnose med elementi ene in druge osi.
- ¹¹⁹ Barthes, op. cit., str. 385.
- ¹²⁰ Prav tam.
- ¹²¹ Stojanović, op. cit., str. 36.
- ¹²² Mec, Kristijan (Metz, Christian). Jezik i kinematografski medij, Institut za film, Beograd, 1973, str. 74.
- ¹²³ Isto, str. 82.
- ¹²⁴ Pojem znakovnosti je v tej zvezi dosti manj problematičen od pojma jezikovnosti.
- ¹²⁵ Gre za Stojanovićev poskus tematizacije takšnega preseganja (op. cit.).
- ¹²⁶ Zaradi svoje metaforičnosti sta izraza »vertikalna« in »horizontalna jezikovna os« pogosto rabljena termina.
- ¹²⁷ Barthes, op. cit., str. 325.
- ¹²⁸ Tu kajpada ne more biti govora o hierarhični podrejenosti estetskega tipa komunikacije; ustrezniji izraz je »deviantnost«.
- ¹²⁹ Martinet, op. cit., str. 17–19.
- ¹³⁰ Isto, str. 19.
- ¹³¹ Martinet, André, La linguistique synchronique, Paris 1974, str. 34.
- ¹³² Prav tam.
- ¹³³ Barthes, op. cit., str. 325.

Bogomil Kovač

KITAJSKA SOCIALISTIČNA REVOLUCIJA IN NOVO RAZUMEVANJE ZAKONA VREDNOSTI

I

Za nas je socialistična ekonomija
v mnogočem nepoznani svet nujnosti

Mao Zedong

Socialistična družba mora, ne glede na zgodovinsko stopnjo razvoja, svojo notranjo ekonomsko in politično ureditev, na določen način vrednotiti, meriti in razporejati produkcijo, delitev in potrošnjo v medsebojni povezanosti celotnega družbeno produkcijskega procesa. Poiskati mora takšno institucionalno obliko organiziranosti družbe, da bo omogočila:

a) racionalno združevanje osebnih in materialno tehničnih produkcijskih tvorcev (delovne sile, produkcijskih sredstev, narave, tehnologije, znanosti);

b) racionalni mehanizem povezovanja in usklajevanje različnih producentov med seboj v produkciji, razdelitvi in potrošnji;

c) racionalno reševanje osrednjih ekonomskih problemov družbe (razvoj produktivnih sil, preseganje produkcijskih neuskklajenosti, regionalnih nesorazmernosti, oblikovanje in zaposlovanje družbene akumulacije, delitvena razmerja na potrošnjo in akumulaciji ipd.);

d) razvijanje takšnih produkcijskih odnosov, ki omogočajo preseganje razredne strukture kapitala in vzpostavlanje novih enakopravnejših, svobodnejših in humanejših produkcijskih odnosov;

e) razvijanje družbe kot celote, ki obsega postopno ustvarjanje novega modela civilizacije z novo humanejšo tehnologijo, z novim človekom in novimi družbenimi vrednotami.

V zgodovinski realnosti ne obstaja socializem nasploh, temveč vedno določena zgodovinska oblika socialistične družbe, kot tudi ne obstaja blagovna produkcija nasploh, temveč vedno določena konkretna blagovna produkcija. Zgodovinska realnost je vedno enotnost različnosti, je vedno celota (totalnost) družbene prakse, ki vsebujejo najrazličnejše protislovne dele produkcijskih odnosov, produktivnih sil, političnih, ideoloških in drugih oblik družbene zavesti. Vsi deli se medsebojno privlačujejo in istočasno nasprotujejo, pa vendar v svoji vzajemni odvisnosti tvorijo homogen krog organizirane družbene skupnosti. Tako na primer v socialistični družbi delujejo določene objektivne zakonitosti blagovne produkcije in drugih splošnih ekonomskih zakonov, ki pa jih na drugi strani omejujejo različne aktivne oblike organizirane družbene zavesti (politika, ideologija, znanost). Postavlja se vprašanje, na kakšen način so različne socialistične družbe (države) reševale objektivno prisotnost blagovne produkcije in protislovja, ki jih poraja blagovna produkcija; kako so posamični socialistični gospodarski sistemi v različnih socialističnih državah preoblikovali zakon vrednosti in mehanizem trga, da bi racionalneje uravnavali svoje družbeno reprodukcijske procese; kako se je skratka uveljavljal nov socialistični produkcijski način v ekonomski praksi 20 stoletja?

V odgovoru na birokratsko, državno lastninsko podobo socializma, ki ga je poudarila sovjetska zgodovinska izkušnja, se v zgodovini sodobnega socializma pojavljajo nove alternative, ki socialistični razvoj vidijo v razvijanju demokratič-

nejših metod produkcijskih odnosov in revolucionarnih procesov. Kitajska socialistična revolucija predstavlja zanimiv zgodovinski primer enotnosti antikapitalistične in antibirokratske revolucije in pomeni v široki pahljači sodobnih socialističnih tendenc nov praktični prispevek k potrjevanju univerzalnosti socializma kot svetovnega procesa.

Kmečka revolucija je bila ena izmed osnovnih značilnosti kitajske revolucije, ki si je z dokončno zmago leta 1949 postavila tri zgodovinske cilje: nacionalno neodvisnost, razvoj produktivnih sil in premagovanje siromaštva ter izgradnjo socialističnih družbenih odnosov.

Prvih osem let socialistične graditve (1949–1957) je kitajska revolucija sledila, podobno kot tudi druge socialistične revolucije tedanjega časa, sovjetskemu vzoru: na vasi agrarni reformi sledi kooperativna kolektivizacija, v mestih pa socialistično poddržavljanje industrije in trgovine s pospešenim razvojem težke industrije. Prve porevolucionarne izkušnje in negativnosti sovjetske strategije socialističnega razvoja postopno omogočajo razvoj lastnih ustvarjalnih sposobnosti oblikovanja nove socialistične poti razvoja. Obdobje »velikih skokov« in »narodnih komun« (1958–1961) predstavlja zapuščenje revolucionarnih izkušenj evropskih socialističnih dežel in vzpostavljanje nekaterih posebnosti kitajskega socializma in socialistične doktrine njenega osrednjega teoretika – Mao Zedonga.

a) Kitajska revolucionarna praksa dokazuje, po mnenju Maa, da socialistična revolucija nastopa najprej v družbeni nadgradnji, v politični sferi, zato se produkcijski odnosi spreminjajo še predno so razvite produktivne sile. Razumljivo je, da revolucioniranje produkcijskih odnosov temelji na določeni razvitosti produktivnih sil, toda resnični prevrat in hitrejši razvoj produktivnih sil je možen šele tedaj, ko se preoblikujejo produkcijski odnosi. Nobeno naključje ni, da do revolucionarnih procesov prihaja v nerazvitem svetu na periferiji svetovnega kapitalizma, kjer je družbena nadgradnja najslabša, toda revolucionarna zmoglost družbenih množic največja.

b) Spreminjanje družbene nadgradnje (socialistične zavesti ideologije) in premagovanje neenakomernega razvoja produkcijskih odnosov zahteva neprestani razredni boj in neprestano revolucioniranje celotne družbene strukture. Socializem je protisloven proces (protislovje med državo, kolektivom in posameznikom, med industrijo in kmetijstvom, delavci in kmeti, težko in lahko industrijo, centralno in lokalno oblastjo), ki prehaja skozi številne ravni svojega dozorevanja. Na tej poti je najbolj pomemben ideološki boj, entuziazem delovnih množic, odkrit razredni boj in vsesplošna kulturna revolucija socialističnega človeka. Ker je nadgradnja pomembnejša od ekonomske baze (kolektivizacija je po Mau pred mehanizacijo), produkcijski odnosi pomembnejši od produktivnih sil, ideologija in zavest pomembnejši od ekonomskih zakonitosti, je permanentna socialistična revolucija na Kitajskem mnogokrat vodila v antiindustrijski in iracionalni proces družbene reprodukcije.

c) Kitajska revolucija je posvečala večjo pozornost razvoju razrednega boja in samemu preoblikovanju produkcijskih odnosov kot pa racionalnemu razvoju produktivnih sil. Svoje ekonomske probleme je reševala v nasprotju z ekonomsko logiko evropskega socializma: relativno siromaštvo premaguje s pomočjo družbenih odnosov delitve in socialistične zavesti (egalitarni princip delitve v komunah, skromnost človeških potreb, delovna etika, socialistična morala) in ne toliko z razvojem produktivnih sil dela, povečanjem in raznovrstnostjo produkcije in materialnim vzpodbujanjem neposrednih producentov. V svoji ekonomski strategiji razvoja v nasprotju s sovjetskimi izkušnjami poudarja politiko »hoje po obeh nogah« – proporcionalnega razvoja kmetijstva in industrije, kjer predstavlja kmetijstvo osnovo, industrija pa vodilno moč, ki naj zagotovi napredek najprej v kmetijstvu, lahki industriji (drugi oddelek), težki industriji (prvi oddelek) in drugih sektorjih gospodarstva.

Osnovno značilnost kitajskega socializma predstavlja razpetost med:

- a) političnim voluntarizmom, kjer volja družbe, države in ideologije pomenijo osrednji ekonomski zakon, ki se oblikuje po političnih potrebah (v kitajski zgodovini jih je posebejbral Mao);
- b) objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi, razvijanjem nekaterih blagovnih oblik in priznavanjem zakona vrednosti, ki omogočajo, da politika uravnava gospodarske procese skladno z objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi in materialnimi možnostmi družbe.

Prvemu pripada obdobje »velikih skokov« (1958–1961) in obdobje kulturne revolucije (1965–1975), drugemu pa pragmatično obdobje (1961–1964) in sodobne revolucionarne spremembe po 11. kongresu KP Kitajske (1977–).

V politični kampanji »velikih skokov«, kot obliki socialistične permanentne revolucije, so preoblikovali dotedanje zadruge in mestna področja v komune. Komune predstavljajo novo obliko družbene organizacije dela, ki združuje na določenem zaključenem ozemlju poljedelsko in industrijsko produkcijo, izobraževalne in kulturne, socialno zdravstvene in politične institucije. Predstavljajo revolucionarno enotnost ekonomske in politične oblasti, ki naj bi dokazala, da entuziazem ljudskih množic, njihov razredni boj in politična volja postaja hkrati produktivna sila socialistične revolucije. Kolektivna lastnina kmečkih komun je sestavljena iz lastnine same komune, lastnine produkcijskih brigad in lastnine produkcijskih skupin, posamezniki pa imajo pravico izkoriščati tudi preprosto ohišnico za dopolnilno domačo produkcijo. Nasprotno pa v komunah s prevladujočo industrijo prevladuje socialistična državna lastnina. Med kolektivno in državno lastnino prihaja do nasprotja (nasprotje med mestom in vasjo, med industrijo in kmetijstvom), ki se razrešuje v socialistični lastnini celotnega naroda – družbeni lastnini (industrializaciji kmetijstva v kmečko industrijskih komunah). Komune predstavljajo tudi danes (potrjene so v zadnji Ustavi leta 1978) nov prispevek v zakladnici svetovnega socializma, pomenijo zgodovinski poizkus vzpostavljanja novih produkcijskih odnosov in znotraj njih razvoj produktivnih sil, pomenijo v svoji decentralizaciji, lokalni ekonomski in politični osamosvojenosti novo obliko socialistične demokracije, združevanja delavcev s pogoji in rezultati svojega dela.

Kitajska kulturna revolucija šestdesetih let ni nova iznajdba, saj je poznana že kot klasični marksizma kot pojavna oblika socialistične revolucije (poleg ekonomske in politične revolucije) in tudi Leninu kot sredstvo za kulturni, ideološki in politični dvig kmetov in delavcev v boju proti birokraciji in njeni okoreli protirevolucionarnosti. Ker je po mnenju Maa Kitajska že opravila s političnim in ekonomsko revolucijo (komunalni sistem), je kulturna revolucija z zaostrovanjem razrednega boja v družbeni nadgradnji pogoj za nadaljnji razvoj celotne kitajske družbe.

Kulturna revolucija je kot oblika proletarske revolucije pomenila, kljub navidezemu avandgardizmu, proces ekonomskih in političnih protislovnosti kitajske družbe, nasprotnosti različnih frakcij njenega političnega vodstva, ki so s pomočjo ideološkega nihilizma in političnega manipuliranja z ljudskimi množicami skušali doseči politično preoblikovanje kitajske družbe v skladu s svojimi razrednimi interesi. Z razpuščenostjo družbenih institucij državnega aparata, partije, parlamenta, sindikatov in drugih političnih organizacij, z zapiranjem univerz, nasprotovanju razširjanja novih spoznanj, z nasilnostjo v kulturi, ustavljanju produkcije, s političnim in vojnim nasiljem, šovinizmom in podobno, je pomenila prejšnjo kontrarevolucijo kot pa resnično socialistično revolucijo.

Kulturna revolucija je pričela kot kritika kulture in dejavnosti nekaterih intelektualcev, vendar je hitro zadobila razsežnosti prave politične revolucije z vsemi svojimi protislovnostmi vred: bojevala se je proti birokratizmu, a je sama postala njegova največja trdnjava; bojevala se je proti oblasti, a je sama postajala

oblast (politično vodstvo kulturne revolucije se kasneje razkrije kot politični boj »zločinske četverice«); zanikala je pomen objektivnih ekonomskih zakonitosti in gospodarskega pragmatizma nasploh, a je hkrati v svoji slepoti ostala sama pragmatična, toda ekonomsko neučinkovita (zapostavljanje industrializacije in modernizacije, intelektualci v tovarnah in delavci na univerzah); bojevala se je za novo socialistično kulturo in novega socialističnega človeka, a je predstavljala le novo obliko despotizma, nasilja nad človekom in njegovo svobodo misli, dela in akcije; predstavjala se je kot edina avtentično usmerjena revolucija, a je bila samo karikatura stalinističnega subjektivizma in političnega voluntarizma.

Kulturna revolucija je bila po splošnih ocenah sedanjega kitajskega vodstva zabloda, ki je negativno vplivala na razvoj produktivnih sil in samih produkcijskih odnosov in nikakor ni vzpodbudila v kitajskem človeku revolucionarnega razpoloženja izgradnje nove razvojne ravni socialistične družbe. Maovo pojmovanje vodilne vloge politike, zavesti in razrednega boja nad ekonomijo, materialno osnovo družbe in objektivnimi ekonomskimi zakonitostmi ni moglo pozitivno odgovoriti na staro Engelsovo trditev, da morajo ljudje najprej jesti, piti, stanovati, skratka živeti materialno življenje, da bi kasneje lahko politizirali, se bavili s filozofijo, kulturo, ideologijo in podobno. Na Kitajskem je zato kot skrita ali odkrita opozicija vseskozi delovala politična skupina, ki je zagovarjala večji vpliv ekonomskih zakonitosti in nujnost racionalnejšega organiziranja družbeno produkcijske prakse. Že Mao je poudarjal, da je blagovna produkcija objektivno potrebna na vseh področjih družbene produkcije, čeprav vseskozi pomeni ostanek kapitalističnih produkcijskih odnosov. Blagovna produkcija in zakon vrednosti izhajata namreč iz protislovnosti med kolektivno in državno lastnino (to je bila že Stalinova teza) ter nerazvitostjo materialne osnove socialistične družbe in lahko le posredno, preko planskega usmerjanja družbe, vplivata na družbeno ekonomski razvoj (zakon planiranja je prvi zakon socializma).

Sodobna kitajska zgodovina socializma je zgovorno dokazala, da lahko politična volja pospeši razvoj produktivnih sil, lahko pa odigra tudi povsem nasprotno vlogo in povzroči veliko škodo ekonomskemu razvoju, neracionalnost uporabe družbenega fonda dela in razsipavanje družbenega bogastva. Že sam razvoj komunalnega gospodarstva je omogočal s svojo decentralizacijo in relativno samostojnostjo večjo svobodo razpolaganja in upravljanja v malih podjetjih, svobodno razpolaganje z ohišnico pa je ohranjalo preprosto delovanje trga nekaterih kmetijskih in obrtnih izdelkov. Že v začetku šestdesetih let je zato prevladovalo mišljenje, da je blagovna produkcija in večja vloga zakona vrednosti v odnosih med kmečkim in industrijskim sektorjem osnova za enakopraven in uravnotežen gospodarski razvoj obeh gospodarskih področij. Škarje cen in planske cene industrijskih in kmetijskih produktov ne omogočajo takšnega prelivanja vrednosti iz kmetijstva v industrijo, kot ga lahko srečamo v obdobju tako imenovane prvobitne socialistične akumulacije v Sovjetski zvezi. Prevladovalo je pragmatično Tengovo stališče, da je za socializem manj pomembno ali je mačka črna (revizionizem) ali rdeča (socializem), pomembno je, da učinkovito lovi miši (racionalno gospodarstvo).

Ponovno oživitev ekonomskega pragmatizma srečamo šele po letu 1975, ko se pričanja dokončni obračun s ostanki kulturne revolucije s kampanjo proti »zločinski četverici«. Veliko ekonomsko zaostalost, ki jo je delno povzročila tudi kulturna revolucija, je mogoče premagati samo s široko zastavljenim programom štirih modernizacij (kmetijstvo, industrija, armada, znanost in kultura) in treh poti za njihovo doseganje: zakona planskega proporcionalnega razvoja gospodarstva, zakona vrednosti in zakona enotnosti interesov države, kolektiva in posameznika.

Modernizacija kmetijstva pomeni njegovo mehanizacijo in povečanje produkcije, ki naj rešuje prvo življenjsko vprašanje sodobne Kitajske: hrano in premagovanje lakote.

Modernizacija industrije upošteva večje uvajanje znanstveno tehnološkega napredka (znano Kitajsko odpiranje v svet), povečanje produktivnosti dela in razširjanje produkcije po znanem prednostnem vrstnem redu: lahka industrija (drugi oddelek), težka industrija (prvi oddelek).

Modernizacija armade mora nadoknadi izgubljeni materialni in tehnološki razvoj iz obdobja kulturne revolucije, da se bo učinkoviteje (zadnji spodrseljaj v vietnamsko kitajski vojni 1978) in udarnejše obranila zunanjih in notranjih razrednih sovražnikov (partija ukazuje puški).

Modernizacija znanosti in kulture pomeni novo proučevanje nekdanj prepovedanih znanstvenih področij filozofije, ekonomije, fizike, uporabne tehnologije in podobno ter novo odpiranje kulture »starih cvetov« v domovini in v svojem znanstveno kulturnem poslanstvu v svetu.

Prednosti socialističnega uravnavanja družbeno produkcijskega procesa v primeri s kapitalističnim obstaja v planiranju in proporcionalnem razvijanju narodnega gospodarstva. Za razliko od sovjetske centralno planskega načina, je kitajski plan enotnost centralnega in lokalnih planov (komunalnih in kantonskih), enotnost neposrednega in posrednega planiranja.⁵⁷ Z neposrednim direktivnim planiranjem država upravlja s produkcijskimi enotami z državno lastnino, ki neposredno izpolnjujejo planske naloge posebnega pomena in so odgovorne posameznim ministrstvom. Posredno (indirektno) planiranje pa pomeni posredno državno upravljanje v komunah s kolektivno lastnino, ker plan določa samo planske okvire in mere ekonomske politike, drugače pa so produkcijske enote relativno samostojne.

Zakon planskega in proporcionalnega razvoja je smiseln samo, če spoštuje zakon vrednosti, ki določa v ravnovesju količino družbeno potrebnega dela, ki ga družba nameni za produkcijo posameznega blaga. Najprej se določajo plani, zatem pa se formirajo planske cene, ki jih v osnovi določa zakon vrednosti. Zakon vrednosti tako prek sistema cen, ki so ustrezno spremenjene in prilagojene planskim ciljem, igra določeno vlogo v usmerjenju družbene produkcije in uravnoteženju celotnega družbeno produkcijskega procesa. Na osnovi stroškovnega knjigovodstva v produkcijskih enotah, večjega materialnega vzpodbujanja producentov in vključevanja delavcev v samoupravljanje naj bi dosegli hitrejši napredek zaostalega gospodarstva ter povečanje materialnega in kulturnega standarda družbe.

Kitajska družba se je vedno dobro zavedala, da neposredna koncentracija oblasti centralno političnih in planskih organov neprestano ogroža socialistično revolucijo, zato je pogosto poudarjala pomen relativne samostojnosti lokalnih enot (mestnih in vaških komun). Pretirana centralizacija vodi po njihovem mnenju v birokratizacijo in despotizem (Sovjetska zveza), pretirana decentralizacija pa v kaotičnost in neorganiziranost (Jugoslavija). Toda ne glede na večje potrjevanje zakona vrednosti, materialnega razlikovanja in spodbujanje kolektivov in posameznikov, ostaja politika v kitajskih razmerah vodilna sila revolucije. Nova je le zahteva, da politika deluje skladno z ekonomskimi zakonitostmi in ne kot politični aktivizem in subjektivizem, ki se zaradi zanemarjanja materialne osnove revolucije prej ali slej obrača proti proletarski politiki in revolucij sami.

II.

Produkcija blaga in cirkulacija blaga pa sta pojava, ki pripadata najbolj različnim načinom produkcije, čeprav v različnem obsegu in na različni stopnji.

K. Marx

Socializem je družba, ki vsakemu človeku omogoča razvoj njegovih raznovrstnih sposobnosti, osvoboditev vseh oblik razredne prisile in vzpostavitev novega socialnega humanizma zunaj ekonomske prisile objektivnih ekonomskih zakonitosti (kraljestvo svobode se po Marxu pričinja šele »onkraj sfere prave materialne produkcije«). Podružbljanje produkcijskega procesa, blagovna produkcija z mehanizmom trga, plansko usmerjanje in usklajevanje družbene reprodukcije predstavljajo samo sredstvo za izgradnjo socializma s človeškim obrazom (kot Marxove asociacije svobodnih producentov). Ob tem si zastavimo nekaj temeljnih vprašanj zgodovinske in teoretične razsežnosti:

- a) ali je socialistična družba lahko zgrajena na temelju blagovne produkcije?
- b) ali lahko govorimo o blagovni produkciji v socializmu ali o socialistični blagovni produkciji?
- c) ali je blagovna produkcija zgolj zgodovinski ostanek kapitalističnega produkcijskega načina ali pa ima nove posebne zgodovinske oblike?

Marx in Engels sta nasprotovala ohranitvi blagovne produkcije v socializmu, njuna analiza je dokazovala, da je blagovna produkcija neracionalna, anarhična, stihijska oblika družbene produkcije, ki je v zgodovinski preobledi kapitalistične blagovne produkcije dobila prikrite oblike nehumanih, izkoriščevalskih kapitalno mezdnih produkcijskih odnosov. Na drugi strani pa lahko empirično zelo hitro dokažemo, da je celotna zgodovina socialističnih revolucij 20. stoletja v celoti ali manjši meri ohranila blagovno produkcijo kot nujno obliko organiziranja družbeno produkcijskega procesa. Razkorak med teoretičnim (ideološkim) in praktičnim (zgodovinskim) pa se vedno razrešuje v korist slednjega.

V teoretičnih razlagah je sprva na osnovi poenostavljenih stališč klasikov marksizma prevladovalo mnenje:

- a) da je blagovna produkcija nezdržljiva s socializmom;
- b) da je njen obstoj zgolj zgodovinski ostanek kapitalizma;
- c) da blagovna produkcija temelji na privatni lastnini nad produkcijskimi sredstvi, ki jo s socialistično revolucijo ukinjamo;
- d) da je idealna organizacija socialističnega produkcijskega procesa centralizirano naravno, plansko usmerjanje družbene reprodukcije.

Posebni zgodovinski pogoji oktobrske revolucije so takšno teoretično opredeljevanje tudi praktično osmislili v novi gospodarski ureditvi z državno lastnino, centralno planskim, administrativnim uravnavanjem gospodarskih procesov v obdobju tako imenovanega jurišnega komunizma. Toda nadaljnji zgodovinski razvoj je nasprotno dokazoval, da se blagovna produkcija ne more preprosto ukiniti z dekretom, niti ni mogoče razvijati racionalnega gospodarskega procesa mimo ali nasproti zakonitostim blagovne produkcije in zgodovinskim oblikam zakona vrednosti. Blagovna produkcija v socializmu objektivno nujno obstaja, ker preprosto še vedno niso preseženi njeni zgodovinski pogoji (zgodovinska stopnja razvoja produktivnih sil, samo nikla, stihijska družbena delitev dela, samostojnost in zasebnost producentov ...). Nujnost družbene delitve dela, racionalne-

ga gospodarjenja s produktijskimi sredstvi in delovno silo, materialnega stimuliranja na osnovi določene oblike gospodarskega tekmovanja (konkurence), nujnost materialnega vzpodbujanja produktivnosti in gospodarjenja pri delavcih, predpostavlja relativno samostojnost blagovnih producentov in nujnost njihovega posrednega družbenega povezovanja v blagovni menjavi.

Blagovna produkcija v socializmu omogoča ne glede na svoje negativne zgodovinske oblike še vedno racionalni razvoj produktivnosti dela, razvoj produktivnih sil in ob določenih družbeno organizacijskih spremembah v produktijskih odnosih (podružbljanje lastnine, delitev po delu, plansko usmerjanje produkcije) tudi nadaljnji razvoj socialističnih produktijskih odnosov. Vendar pa je razvoj blagovne produkcije v socializmu samo sredstvo za razvoj produktivnih sil, je zgolj zgodovinsko razvojno preseganje kapitalistične blagovne produkcije in postaja toliko bolj socialistična, kolikor bolj spodbuja nastanek socialističnih produktijskih odnosov z neposrednim povezovanjem producentov v združeno delo celotne družbene reprodukcije.

Blagovno produkcijo najdemo v različnih zgodovinskih ekonomskih farmacijah. Tako na primer predstavlja enostavna blagovna produkcija predzgodovino buržoazne družbe in kapitalistične blagovne produkcije, ki dobiva z delovno silo kot blagom posebno zgodovinsko obliko kapitalsko mezdnih produktijskih odnosov; najdemo jo lahko nadalje v socializmu, ki na sedanji stopnji nerazvitosti produktivnih sil in produktijskih odnosov ohranja blagovno produkcijo, da bi razvijala produktivne sile in ohranila demokratičnejši in svobodnejši razvoj produktijskih odnosov.

Blagovna produkcija v socializmu vsebuje na eni strani osnovne lastnosti blagovne produkcije nasploh, na drugi strani pa se hkrati razlikuje od predhodnih zgodovinskih pojavnih oblik:

a) blagovna produkcija dopušča blagovno menjalna razmerja samo v okviru širših družbeno dogovorjenih (planskih) proporcev družbene reprodukcije, ker blagovna menjava ne biti odvisna zgolj od samovolje in nasprotujočih interesov blagovnih producentov, temveč tudi od splošnih, družbeno dogovorjenih interesov.

a) blagovna produkcija temelji na podružbljeni lastnini nad produktijskimi sredstvi, ki je na nižji zgodovinski ravni povezana s prevladujočo vlogo države (državna lastnina, centralno plansko državno planiranje ...), na višji ravni pa upravljanje s produktijskimi sredstvi prevzamejo svobodno združeni producenti, ki samostojno in medsebojno odgovorno uravnavajo družbeno produktijski proces;

c) blagovna produkcija ukinja na eni strani blagovni značaj delovne sile (preseganje privatne lastnine, združevanje lastninske, upravljalke in vodstvene funkcije dela) in hkrati podružblja presežno vrednost (akumulacijo) tako, da jo družbeno in načrtno uporablja za zadovoljevanje družbenih potreb.

Z novo vlogo blagovne produkcije pa se spreminja tudi vsebina strukture vrednosti $W = (c + v + m)$. Pravno osnovno kapitalistične vrednostne strukture: $W = (c + v + m)$ predstavlja privatna lastnina in monopol kapitala (c) nad delom (v) v obliki prisvajanja presežne vrednosti (m). V socialističnem prehodnem razdobju dobiva odločilno vlogo država (državna lastnina, državno upravljanje družbenega razvoja), ki delavskemu razredu sprva omogoča preseganje kapitalističnih produktijskih odnosov in vzpostavljanje materialno produktijskih in družbeno organizacijskih predpostavk razvoja socialističnih produktijskih odnosov. V vrednostni strukturi $W = (c + v + m)$ država prisvaja (m) in tako neposredne producente postavlja v klasičen položaj mezdnih delavcev do države (v) in obnavlja delavcu odtujena produktijska sredstva v obliki državne lastnine (c). V kapitalistični blagovni produkciji odloča o oblikovanju in delitvi presežne vrednosti zakon vrednosti in zakon povprečne profitne mere, v državno lastninskih produk-

cijskih odnosih pa država odloča o delitvi presežne vrednosti (m) na potrošnjo in akumulacijo. Zdi se, da država s prisvajanjem (m) in njenim načrtnim spreminjanjem v akumulacijo (investiranje v dodatna produkcijska sredstva in delovno silo) omogoča najracionalnejše širjenje družbeno produktivnih sil in reprodukcije socialističnih produkcijskih odnosov. Dejansko pa se zaradi odtujenosti neposrednega producenta od produkcijskih sredstev (državna lastnina) in upravljanja s presežnim delom (državno upravljanje z (m)) ohranja stara struktura vrednosti ($c + v + m$) in njihova vsebinska (kapitalska) opredelitev. Država z vseobsežnim planiranjem navidezno uklnja zakon vrednosti in administrativno ureja tržišče, toda dejansko ne more ukiniti ne objektivnih zakonitosti produkcije ne delovanja trga samega (zadnje najboljše dokazuje »črni trg« in »popoldanska ekonomija«). Administrativno reguliranje trga se lahko spremeni samo v administrativno uravnavanje produkcijskih odnosov in dalje v državno birokratska produkcijska razmerja – blagovni fetišizem postane tako odkrit in neposreden fetiš države.

Blagovna produkcija in socializem sta torej dialektično povezana: socialistični produkcijski odnosi preoblikujejo značaj blagovnih odnosov, na drugi strani pa blagovni odnosi s svojim protislovnim značajem (protislovje med uporabno in menjalno vrednostjo) določajo razsežnosti socializacije družbeno produkcijskega procesa. Ker postaja že zgodovinska zakonitost, da so produktivne sile v prehodnem obdobju socializma nižje razvite od kapitalističnega povprečja, mora socialistična družba volens nolens obdržati blagovno produkcijo kot najracionalnejšo in najdemokratičnejšo obliko nadaljnjega razvoja produktivnih sil in produkcijskih odnosov. Bilo bi seveda nedialektično trditi, da je blagovna produkcija zgolj ostanek kapitalizma, ki nosi v sebi vsa obeležja kapitalistične blagovne produkcije. Podobno kot je napačno, če terciarnemu blagu pripisujemo povsem novo vsebino in obliko. Blagovna produkcija je vezana na določeno institucionalno osnovo – zasebnost blagovnih producentov, samostojnost njihovega odločanja, posrednost priznavanja družbene potrebnosti produkcije in zato vedno predpostavlja in predstavlja določene produkcijske odnose. Kolikor je zgodovinsko obstajala v različnih pojavnih oblikah (enostavna blagovna produkcija, kapitalistična, socialistična blagovna produkcija), si je vedno prikrojila določeno obliko produkcijskih odnosov tako, da je lahko normalno opravljala svoje funkcije usklajevanja družbene reprodukcije.

Blagovna produkcija poraja večja družbena protislovja, če se reproducira v produkcijskih odnosih, ki so nasprotni njenemu bistvu (privatnosti, samostojnosti producentov, menjalni vrednosti, konkurenci). Tržna menjava in privatna lastnina predstavljata »ordre nature« blagovne produkcije in zato ne more biti družbeno nevtralni mehanizem usklajevanja družbeno produkcijskega procesa, če na primer deluje v razmerah prevladujočih socialističnih produkcijskih odnosov (družbena lastnina, delitev po delu, družbeno planiranje). Nasprotno – kot na eni strani produkcijski odnosi določajo različne tržne značaje blagovne produkcije (primarno, sekundarno, terciarno blago), tako tudi blagovna produkcija določa produkcijske odnose in vnaša vanje svoje osnove protislovnosti.

Docela nemarksistično in nezgodovinsko bi bilo vztrajati na dogmatični tezi, da je blagovna produkcija nezdružljiva s socializmom, ker v svojem bistvu poraja fetišizem blaga in odtujenost blagovnih producentov. Blagovna produkcija je sestavni del obstoja socialistične prakse, njenega zgodovinskega razvoja in preoblikovanja, toda to še ne pomeni, da se celotni smisel in vsebina socializma izčrpavajo v blagovni produkciji in harmoniji njenega delovanja. Zgodovinski smisel obstoja blagovne produkcije v socializmu predstavlja ustvarjanje materialnih in širših družbenih predpostavk za dejansko ekonomsko (in družbeno) osvoboditev delavskega razreda. Blagovna produkcija vzpostavlja takšne ekonomske oblike, ki omogočajo delavskemu razredu, da postane resnični subjekt upravljanja družbene produkcijskega procesa. Politična ekonomija dela kot politična ekonomija de-

lavskega razreda zato preučuje vse tiste zgodovinske možnosti pojavljanja novih produkcijskih odnosov, ki presegajo vse oblike in vsebine mezdnege značaja dela in v sebi nosijo prevratniške temelje revolucionarne prakse.

Med kapitalistično blagovno produkcijo in blagovno produkcijo v socializmu ne moremo preprosto postaviti znaka enakosti ali različnosti, čeprav predstavlja ta samo posebni zgodovinski pojavnimi obliki nasploh. Blagovna produkcija v socializmu zgodovinsko neposredno izhaja iz kapitalistične blagovne produkcije in zato v sebi še vedno združuje prikrito možnost reprodukcije kapitalskega odnosa ne glede na spremenjeno okolje prevladujočih socialističnih produkcijskih odnosov. Socialistična ekonomska formacija je namreč dialektična enotnost različnih produkcijskih načinov, kjer se v prehodnem obdobju socialistični produkcijski način šele bojuje za svoj prevladujoči obstoj. Terciarno blago zato ne predstavlja kvalitetno povsem različne oblike blagovne produkcije temveč vsebuje le tendence presejanja kapitalističnih oblik, ki se morajo v vsakokratnem konkretnem razrednem boju šele uresničiti. Objektivni pogoji blagovne produkcije v socializmu (družbena delitev dela, nizek razvoj produktivnih sil, relativno majhen presežek družbenega produkta in način njegove delitve, razredna struktura družbe, prevladujoč vpliv kapitalističnega produkcijskega načina kot svetovnega načina in podobno) zato vedno porajajo določena protislovja v konkretni razredni strukturi družbe: poudarjajo različnost razrednih interesov, poglobljajo socialno diferenciacijo, povečujejo možnost kolektivno monopolnega prisvajanja, vzpostavljanja kapitalističnih odnosov in podobno.

Od organiziranosti delavskega razreda in strategije njenega razrednega boja je odvisno:

- ali bodo presežena vidna in prikrita protislovja med individualnimi in družbenimi interesi;
- ali bodo neposredni producenti resnično postali subjekt uravnavanja in usmerjanja celotne družbene reprodukcije;
- ali bodo prevladane tendence kapitalističnih odnosov, ki nikoli ne morejo biti odstranjene iz socialistične družbe prehodnega odbodnja.

Razumevanje in priznanje blagovne produkcije v socializmu vedno znova zastavlja vprašanje revolucionarnih družbenih sil, nosilcev razrednega boja, ki omogočajo socialističen razvoj k »svobodi asociaciji producentov«:

a) ali je to država, ki s svojim neprestanim povečevanjem ekonomske, politične in ideološke moči pripravlja zgodovinske predpostavke svojega čudežnega ukinjanja (Stalin);

b) ali pa so to neposredni producenti, ki s pomočjo blagovne produkcije ohranjajo svojo ekonomsko moč in postajajo hkrati politični nosilci revolucionarnega presejanja in spreminjanja družbeno produkcijskega procesa blagovne produkcije.

III

Vsaka znanost bi bila odveč,
če bi se vidna oblika in bistvo
stvari neposredno skladali.

K. Marx

Velik del sodobne kitajske politične ekonomije, katero poseeblja tudi naš avtor Sun Jefang, temelji na:

- a) priznanju zgodovinskih omejenosti izgradnje socializma, nujnosti ekonom-

ske revolucije kot sestavnega dela socialističnega družbenega prevrata;

b) idejni dediščini Mao Ze Donga in njegove kritike Stalina ter njegovih kritičnih zapisov v sovjetskem učbeniku politične ekonomije (1956).

V svoji kritiki sovjetske politične ekonomije Mao poudarja njeno zapostavljanje nadgradnje, politične strukture, ki s prikrivanjem družbenih protislovij in zacementiranjem revolucionarne oblasti kot birokratske prevlade, zanika razredni boj in zgodovinsko prehodnost produkcijskih odnosov. Za razliko od sovjetske politične ekonomije, po Mau:

a) blagovna produkcija omogoča povečanje produkcije, posebno drugega oddelka (lahka industrija) in enakopravnejši razvoj industrije in kmetijstva;

b) blagovna produkcija predstavlja relativno dolgotrajno zgodovinsko obliko družbene reprodukcije, ki mora omogočiti in olajšati prehod od kapitalizma v socializem;

c) kapitalistična produkcija ne more delovati preprosto samo znotraj menjalne vrednosti temveč samo v okviru planiranja.

Kitajska politična ekonomija vidi zgodovinsko prednost socializma pred kapitalizmom, ker socialistična revolucija z aktivnim razrednim bojem (kot revolucionarno teorijo in prakso) razkriva blagovni fetišizem, protislovnosti zakona vrednosti in ga podreja zavestnemu planskemu usmerjanju družbenega razvoja.

Gospodarstvo prehodnega obdobja je lahko uspešno samo na osnovi spoznanja in priznanja dialektične enotnosti ekonomskih zakonitosti in zavestnega uravnavanja, ki vključuje mehanizme trga in cen, medsebojne konkurence blagovnih producentov, odnos plana in trga in zavestnega uravnavanja družbeno produkcijskega procesa, ukinjanje političnega voluntarizma in prikritega birokratizma.

Razlika med jugoslovanskim in kitajskim videnjem odnosov trga in plana izhaja iz različnega poudarjanja notranjih teoretičnih in praktičnih odnosov planskega in tržnega mehanizma. Za jugoslovansko politično ekonomijo je značilno večje poudarjanje trga (blagovne produkcije) kot pa planiranja (tržno plansko gospodarstvo), planskost družbene reprodukcije planiranj samih blagovnih producentov in njihovega združevanja v večje reprodukcijske celote (centralizacija in koncentracija »družbenega kapitala«). Samoupravno planiranje izhaja iz TOZD kot blagovnega producenta in se potem hierarhično vzpenja v vedno širše in večje reprodukcijske celote (TOZD, OZD, SOZD, grupacija, panoga ...), ki se vodoravno in v obratni smeri usklajujejo na različnih ravneh regionalnih planov (srečujoče planiranje).

Nasprotno pa kitajska politična ekonomija poudarja planiranje proporcionalnega družbenega razvoja kot osnovni zakon socializma, blagovna produkcija z zgodovinsko obliko zakona vrednosti pa je pri tem bolj tehnično sredstvo racionalnega obračunavanja delovnega časa, ki na drugi strani omejuje hkrati zgodovinske in materialno tehnične zmožnosti takšnega planiranja. Če zakon vrednosti kot zakon sorazmerne delitve družbenega fonda dela razdeljuje družbeni fond dela na različna področja družbene reprodukcije, potem je zakon vrednosti sestavni del zakona planskega proporcionalnega razvoja. Tudi da bi zakon vrednosti lahko odigral svojo zgodovinsko vlogo v racionalnem usmerjanju in uravnavanju družbenega razvoja (hitrejši razvoj produktivnih sil, produktivnosti dela, enakomernejšega razvoja težke in lahke industrije, industrije in kmetijstva, izboljšanje družbene in individualne zadovoljenosti potreb ...), mora imeti dane predpostavke svojega družbenega delovanja – relativno svobodno oblikovanje menjalne vrednosti ob upoštevanju plansko dogovorjenih in druženo (državno) potrjenih družbenih razmerij.

Kitajsko razumevanje blagovne produkcije in zakona vrednosti je pravilno povezovalo blagovno produkcijo s preseganjem birokratičnosti in splošne etatizacije družbenega življenja, ko povečuje zgodovinsko neracionalnost družbenega razvoja. Na drugi strani pa se ob priznanju objektivnega obstoja zakona vrednosti oh-

ranja iluzija njegovega obvladovanja in preseganja. Kot primer lahko omenimo izredno pogosto interpretacijo Marxove kritike Strocha v tretjem delu Kapitala: »... ko bo odpravljen kapitalistični produkcijski način, vendar pa ohranjena družbena produkcija, bo določanje vrednosti še vedno pravladovalo v tem smislu, da bo bolj kot kdajkoli bistveno urejanje delovnega časa in delitev družbenega dela med razne produkcijske skupine, skupaj z zadevnim knjigovodstvom« (K. Marx, Kapital III, CZ, Ljubljana, str. 949). Nesmiselno je poudarjati, da vrednost postane obračunska kategorija šele v razvitem socializmu v Marxovem pomenu besede in ne v nerazvitih zgodovinskih razmerah porajanja sodobnega kitajskega socializma. »Nič bolj napačnega in nesmiselnega ni, ironično pripomiha Marx, kot predpostavljati nadzor združenih individuov nad celotno produkcijo na osnovi menjalne vrednosti in denarja.« (K. Marx, Grundrisse, MEW 22, str. 55). Način izražanja vrednosti je namreč menjalna vrednost, ki ob denarju kot splošnem ekvivalentu dobi cenovno obliko vrednosti. Zakon vrednosti pa lahko razvija produktivne sile in povečuje družbeno produktivnost dela samo:

a) če v določeni obliki konkurence in tržnih cen, dohodka, prisiljuje producente, da stalno razvijajo vse elemente produktivnosti dela in jih najracionalneje izkoriščajo;

b) če v reprodukcijskem procesu stalno zmanjšuje produkcijske stroške, tako da skrbi za najracionalnejšo razmestitev (alokacijo) in zaposlitev produkcijskih tvorcev, ki omogoča nadpovprečno produktivnim producentom pridobivanje presežnega dohodka;

c) če v družbi kot celoti razdeljuje družbeni fond dela, tako da ustreza razvoju produktivnih sil in dani strukturi družbenih potreb.

Toda kako oblikovati cene v skladu s plansko politiko družbenega razvoja ob upoštevanju objektivnih ekonomskih zakonitosti blagovne produkcije? Kitajska politična ekonomija na to vprašanje ni odgovorila, ker pred tem ni rešila teoretičnih in praktičnih problemov vzpostavljanja normalne cene kot ravnotežne cene, ki skrbi za abstraktno ravnovesje družbeno reprodukcijskega procesa. Toda rešitve ni, ker si prepogosto sploh ni zastavila vprašanja obstoja noralne cene v blagovni produkciji socializma, ker je zanjo blagovna produkcija samo ostanek kapitalistične in ne preoblikovana socialistična blagovna produkcija. V teoretični in praktični dilemi – ali socialistična blagovna produkcija ali blagovna produkcija v socializmu, se kitajska politična ekonomija odloča za zadnje. To pa je hkrati temeljna različenost med njo in jugoslovansko politično ekonomijo, ki pa se razrešuje v revolucionarni praksi vsakokratnega zgodovinskega družbenega razvoja obeh dežel.

Sun Jefang

TREBA U POTPUNOSTI RAZUMETI SVESKE PRESEDNIKA MAOA O PITANJU ZAKONA VREDNOSTI

Kratko objašnjenje

Ovu sam stvar našao kada sam nedavno sredjivao stare rukopise. Već sam i sam sasvim zaboravio na njih. S obzirom na sadržaj i na vreme koje je na kraju naznačeno kao vreme kada je esej napisan, rekao bi da je ova stvar bila napisana u vreme »četiri čistke« na bivšem Ekonomskom institutu Kineske akademije nauka, kao odgovor u odbranu na kritiku koja mi je bila upućena na jednom forumu. Kasnije, nijednom mi se nije pružila prilika da ovaj odgovor iznesem. Počela je Kulturna revolucija, a Lin Pjao, Čen Boda, »četveročlana banda« i njima slični izabrali su mene kao jedan od najranijih objekata svoje kritičke prozivke i negde u to vreme u novinama svekineskog karaktera pokrenuli u dva navrata tzv. kritiku na moj račun. To je išlo pod nazivom kritike mojih revizionističkih ekonomskih ideja, a ustvari je bio veliki početak osnivanja »korporacija za stavljanje etiketa« i »korporacija za motke i štapove«, gde oni osim fabrikacije i navodjenja delova rečenica kao integralnih stavova (bukvalno uzimanje »delova rečenice« a ne »delova eseja« za celinu) uopšte nisu ni dodirnuti same ekonomske stavove koje su proklamovali da nameravaju da kritikuju; a dok su sprovodili ovu tzv. »kritiku«, Lin Pjao, Čen Boda i »četveročlana banda« su me, pripisavši mi izmišljene grehove i zločine, gurnuli u zatvor. Posle toga nisu više samnom diskutovali ni o kakvim ekonomskim pitanjima. Tako sam i ja potpuno zaboravio na ovaj moj odgovor.

Ekonomski krugovi sada upravo diskutuju o pitanjima zakona vrednosti koji se već javno smatra u socijalističkoj izgradnji neopozivim objektivnim ekonomskim zakonom. Ali, teorija vrednosti, ispod pera različitih ekonomista, ima naravno i vrlo različita značenja. Prema mom mišljenju, uglavnom postoje tri vrste različitih, dole navedenih značenja:

(1) Misli se na posredno regulisanje proizvodnje, kroz regulaciju cena, odnosno kroz regulaciju odnosa ponude i potražnje podizanjem ili sabijanjem cena. Kada sadašnji ekonomisti iz ovog ugla diskutuju o zakonu vrednosti iako više ne koriste (nakon što su prošli kroz Staljinovu kritiku) izraze kao što su »transformacija« ili »ograničenje« oni uvek govore o tome kako treba »koristiti zakon vrednosti«, da bi se došlo do takvog i takvog cilja. U ovo vreme, jezik ekonomista nastoji da u potpunosti izrazi vlastitu subjektivnu aktivnu funkciju, pa izgleda kao da je zakon vrednosti mala sluškinja koja se može prizvati kad god to padne na pamet. Ono što kaže sovjetski akademik Strumilin, da ako cena ne odstupa od vrednosti nema ni politike cena, tipičan je izraz ovakve vrste teorija o zakonu vrednosti.

(2) Diskusija o vrednosti i zakonu vrednosti iz ugla razmene industrijskih i poljoprivrednih proizvoda identičnih vrednosti. Razmatrati zakon vrednosti iz ovog ugla ne znači propagirati odstupanje cena od vrednosti; naprotiv, to znači isticati saglasnost cena i vrednosti, njihovu uzajamnu uniformnost.

(3) Misli se na »zakon ekonomike vremena kao i na plansku raspodelu radnog vremena različitim proizvodnim granama«. (Marks: »Program kritike političke ekonomije /nacrt/«, knjiga I, str. 112.)

Gore navedene tri vrste zakona vrednosti različitih značenja, u stvari su tri različite primene zakona vrednosti. Prve dve vrste primene ostvaruju se u procesu razmene, dešavaju se u procesu cirkulacije, a svrha regulisanja procesa proizvodnje ostvaruje se kroz proces cirkulacije; šta više, ove dve primene zakona vrednosti imaju za premisu robnu razmenu i s obzirom na to, obe bi mogle da dobiju naziv primene zakona vrednosti robe.

Treća vrsta primene zakona vrednosti ostvaruje se direktno u procesu proizvodnje, i ona ne postiže svoju svrhu samo u procesu socijalističke robne proizvodnje, već postiže svrhu i u procesu proizvodnje proizvoda ne robnog karaktera. Naprimera, proizvodnja vojne tehnologije je proizvodnja apsolutnih proizvoda, jer ovi proizvodi ne ulaze u proces robne razmene, ali se i tu na isti način kao i u drugim granama proizvodnje primenjuje štednja u radu i planska raspodela rada. U budućem komunističkom društvu neće više biti robne razmene, ali će i dalje postojati ova treća vrsta primene zakona vrednosti, šta više, prema onome što je rekao Engels, ovakva primena zakona vrednosti »jeste pravi okvir njegovog delovanja«. (»Sabrana dela Marksa i Engelsa«, I knjiga, strana 605.)

Ja mislim, da je jedino ispravno i celovito priznavanje zakona vrednosti, ukoliko se istovremeno priznaju sve njegove tri gore pomenute primene. Isto tako mislim da je od gore pomenute tri primene zakona vrednosti najvažnija ona poslednja, treća; jer bez obzira koliko one prve dve primene zakona vrednosti danas bile važne, one su obe privremenog karaktera, ograničene su samo na vremenski period u kome postoji robna razmena, a pre svega, zbog toga što podizanjem i obaranjem cena reguliše odnose ponude i potražnje, a otud koriste i za regulisanje proizvodnje ali, ona postiže svoju svrhu samo u situaciji kada odnosi između proizvodnje i potražnje nisu u potpunosti usaglašeni. Prema tome, ova primena zakona vrednosti može da posluži samo kao dopuna plana. Prvo, o planu, drugo, o cenama, govori se baš u ovom smislu.

Ako uzmemo u obzir sadašnje rasprave na temu zakona vrednosti, ovaj moj stari rukopis još uvek ima svoj realni značaj i zato ga sada, uz neka skraćivanja i male dopune, objavljujem, da bih inicirao dalja istraživanja i diskusije. Ako ne odgovara ovoj svrsi, molim drugove da iznesu svoje kritičke primedbe i ispravke.

15. oktobar 1978.

* * *

Mislim da u razumevanju ekonomskih krugova naše zemlje one poznate iz reke predsednika Maoa da je zakon vrednosti »jedna velika škola« ima dosta neujednačenosti, šta više, to je polazna tačka novih razmimoilaženja po pitanju uloge zakona vrednosti u socijalističkom sistemu. Marksisti još ni izdaleka nisu do kraja proučili ulogu i značaj zakona vrednosti u socijalističkoj planskoj privredi. Mi treba da, rukovodjeni mišlju predsednika Maoa i u skladu sa kursom i teorijom partije da treba dozvoliti borbu mišljenja između stotina škola, a i u skladu sa principom bliskog povezivanja sa praksom, postepeno sve konkretnije i dublje ulazimo u istraživanje ovoga pitanja.

Predsednik Mao je, govoreći o zakonu vrednosti, rekao: »Ovaj zakon je jedna velika škola, i tek kada on počne korisno da se primenjuje, moćićemo da obrazujemo naših nekoliko desetina miliona kadrova i nekoliko stotina miliona ljudi, i moći ćemo da izgradimo naš socijalizam i komunizam. U suprotnom, sve će

to biti nemoguće,« Predsednik Mao je vrlo jasno i neobično naučno procenio ulogu zakona vrednosti u socijalističkom društvu.

Ima ljudi koji misle da je predsednik Mao ovu rečenicu da je zakon vrednosti »jedna velika škola« izrekao 1959. godine u vezi sa tadašnjom »komunističkom strujom«. I još misle da je to što ne spominju reči koje je predsednik Mao rekao u jednoj drugoj situaciji, da zakon vrednosti može biti samo orudje planskog rada a da ne može biti glavni dokaz planskog rada, znači da oni »biraju ono što im je potrebno« iz reči predsednika Maoa. Ja mislim da ovakvi stavovi zaslužuju detaljno razmatranje.

NAŠTA SU BILE UPRAVLJENE REČI PREDSEDNIKA MAOA DA JE ZAKON VREDNOSTI JEDNA VELIKA ŠKOLA?

Da, predsednik Mao je izgovorio ove reči u martu 1959. godine, kada smo se suočili sa privrednim teškoćama i u vreme kada je selom uzimala zamaha »komunistička struja«, usmerivši ih na uzajamne odnose između države, kolektiva i pojedinaca. Međutim, da li je značenje ovoga što je predsednik Mao rekao, da je zakon vrednosti »jedna velika škola«, ograničeno samo na ovakvo vreme i na ovakvu situaciju i, nadalje, ograničeno samo na odnose između različitih sistema svojine? Da li su ove reči bile upravljene samo na »komunističku struju« na selu; zar gradskim kadrovima, zar svim kadrovima nije potrebna ova »velika škola«? Moj je odgovor da nije tako. Ja mislim da predsednik Mao, da je ove reči izgovorio upućujući ih samo na račun tadašnje »komunističke struje«, ne bi čitavo ovo pitanje tako visoko postavio. Jer, iako je u to vreme »komunistička struja« »prvo nivelacije, pa tek onda modifikacije« bila veoma ozbiljna, ovakav je pogrešan zaključak ipak bio prilično lako uočljiv i prilično se lako mogao ispraviti smernicama koje je istakao Centralni komitet partije, a da je mislio samo na to, predsednik Mao sigurno ne bi rekao da je zakon vrednosti velika škola ne samo u izgradnji socializma, već i u izgradnji komunizma. Istovremeno smatram da predsednik Mao nije ukazivao na, ili da bar nije prvenstveno ukazivao na ono golo nasilno oduzimanje bez naknade, odnosno tzv. »komunističku struju« »prvo nivelacije, pa tek onda modifikacije«, već da je ukazivao na razmenu dobara različitih vrednosti.

Prema mojim saznanjima, mnogo pre 1959. godine, tamo negde oko 1956. godine, predsednik Mao je već obratio pažnju na pitanje razmene industrijskih i poljoprivrednih proizvoda različitih vrednosti. U to vreme, ja sam još uvek radio u Državnom birou za statistiku, a drug Li Fučun je već tada državnoj komisiji za plan i Državnom birou za statistiku preneo jedan važan zadatak za istraživanje, koji je istakao predsednik Mao. Prema rečima druga Li Fučuna, predsednik Mao nije verovao da je doprinos preko 500 miliona seljaka socijalističkoj izgradnji ograničen samo na negde oko 10 miliona tona komunalnog žita, jer ako se ova količina žitarica preračuna po državnim otkupnim cenama, onda ona odgovara otprilike tek iznosu koji država svake godine isplati seljacima za robu koju kupi. A drug Li Fučun je od nas tražio da izračunamo koliki je u stvarnosti pravi doprinos seljaka. Kasnije, drugovi iz Komiteta za plan i Biro za statistiku su nakon raznih probnih obračuna procenili da doprinos seljaka kapitalu za izgradnju zemlje uveliko prevazilazi iznos komunalnog žita, i da otprilike iznosi negde oko

30 do 40 posto finansijskih prihoda države. U to vreme se još nije pojavila »komunistička struja«, tako da predsednik Mao tada sigurno nije pokrenuo ovo pitanje da bi ga upravio na »komunističku struju«. On je ovo pitanje pokrenuo iz ugla sintetične izbalansiranosti nacionalne privrede.

Ima ljudi koji misle da se razmena dobara istih vrednosti može računati tek pošto se eliminišu razne vrste odbitaka o kojima govori Marx u »Kritici gotskog programa«, jer u suprotnom, kao da nije potrebna državna akumulacija, kao da nije potrebna socijalistička izgradnja.

Socijalistička privreda koja počiva na kolektivnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju mora obavezno da jedan deo proizvoda koje sama proizvede, bez naknade doprinese državi radi zadovoljavanja potreba proširene reprodukcije čitavog društva, izgradnje u oblasti kulture, obrazovanja i zdravstva, da bi se pokrili troškovi državne administracije i potrebe odbrane zemlje; i to sve uopšte nije u pitanju. Ovaj deo proizvoda uopšte ne mora da udje u oblik razmene, pa tako ne postoji pitanje jednakih i nejednakih vrednosti. No i pored toga, ovaj deo proizvoda koji kolektivna privreda bez naknade doprinosi državi, ne može biti jednak, već treba da bude manji od odbitaka o kojima govori Marx u »Kritici gotskog programa«, zbog toga što medju onim odbitcima koje Marx navodi kao primer, ne samo što onaj deo odbitaka iz kojih se vrši kompenzacija sredstava za proizvodnju utrošenih u procesu proizvodnje treba da se, kao i ranije, ostavi kolektivnoj privredi, odnosno da služi kao akumulacija za proširenu reprodukciju same kolektivne privrede, već jedan deo odbitaka za troškove poslovanja u kulturi, obrazovanju, zdravstvu itd. isto tako treba da ostane u kolektivnoj privredi. Pored onog dela odbitaka koje predstavljaju doprinosi državi bez naknade, sav proizvod koji ostaje kolektivnoj privredi ustvari je jednak čitavom delu »C« (utrošena sredstva za proizvodnju) i »V« (sredstva za život), kada se na njih doda jedan deo »M« (odnosno proizvod proizveden za društvo, uključujući investicije za proširenu reprodukciju same kolektivne privrede i jedan deo troškova poslovanja u kulturi, obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti), mora da, prema principu razmene roba jednakih vrednosti udje u razmenu sa proizvodima privrede koja počiva na sistemu vlasništva čitavog naroda. To je deo na koji su prvobitno mislili predsednik Mao i Centralni komitet kada su opet i opet govorili o razmeni robe jednakih vrednosti, neuključujući i onaj deo proizvoda koji kolektivna privreda treba da doprinese državi bez naknade.

Ima ljudi koji uzimaju »odbitke« o kojima govori Marx u »kritici Gotskog programa« kao izgovor da bi negirali princip razmene roba jednakih vrednosti, a da bi zastupali mišljenje da država treba da u razmeni industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, kroz primenu opruge cena, dodje do jednog dela ili većeg dela doprinosa bez naknade sistema kolektivne svojine državi, odnosno, zastupaju mišljenje da razmena roba i ubiranje državnog dohotka kroz porez treba da se spoje u jedno. Prema mišljenju mnogih ekonomista u Kini i inostranstvu koji imaju istu tačku gledišta, cene u socijalističkom društvu treba da izvrše nekoliko zadataka; pored toga što one treba da materijalno odraze količinu društveno potrebnog rada u proizvodu, one treba još da snose i teret u primenu opruge pre-raspodele nacionalnog dohotka, odnosno teret obaveze ubiranja poreza, a još treba da snose odgovornost u zadatku regulisanja odnosa ponude i potražnje (u stvari regulisanja proizvodnje).

Ja mislim da, ako cene treba da nose teret i odgovornost u ovako mnogo zadataka, kao rezultat ne mogu dobro da izvrše ni jedan zadatak. Način sticanja državne akumulacije, kroz razmenu industrijskih i poljoprivrednih proizvoda po sistemu razmene roba različitih vrednosti kakav je zaostao iz starih vremena, odnosno kroz oprugu cena, ni u kom slučaju nije jako dobar način i on može samo da bude privremeni način u prelaznom periodu. Kada je reč o dugom vremenskom periodu, socijalistička država treba da stiče svoj finansijski prihod kroz dva

oblika: kroz profit koji joj donose državna preduzeća i kroz direktan porez od kolektivnog sistema svojine (komunalno žito). Tek na taj način cena može da još bolje odrazi količinu prosečnog društveno potrebnog rada, da bolje odrazi vrednost, da odrazi uzajamne ekonomske odnose između sektora, reiona i preduzeća (odnosno tzv. »uporedne« odnose), i tek na taj način može da pravilno odrazi odnose između akumulacije i potrošnje, tek na taj način može stvarno da se realizuje razmena robe jednakih vrednosti.

U socijalističkom društvu, regulisanje odnosa ponude i potražnje (ustvari regulisanja proizvodnje) putem cena isto nije trajan način. Naravno, apsolutna izbalansiranost odnosa ponude i potražnje nije moguća. Ali, postepenim poboljšavanjem načina planiranja, naročito u uslovima dovoljnih državnih rezervi (Centralni komitet partije i predsednik Mao su uvek govorili da je potrebno »zadržati višak zemlje«), ujednačavanje odnosa ponude i potražnje i regulisanje proizvodnje neće morati da zavisi od rasta i pada cene.

Ima drugova koji, s jedne strane, propagiraju da ako cene ne odstupaju od vrednosti nema ni politike cena, a s druge strane, vrlo aktivno propagiraju teoriju razmene roba jednakih vrednosti tek nakon »odbitaka«. Da li se ovi stavovi ustvari slažu sa gore navedenom, poznatom izrekom predsednika Maoa? Prema mom mišljenju, ne slažu se. Ako se kaže da se o razmeni roba jednakih vrednosti može govoriti tek nakon što se oduzmu »odbitci«, onda je jednaka vrednost žita u otkupu od 2 dinara po kilogramu, da je opet jednaka vrednost ako se otkupna cena sabije na 1 dinar po kilogramu (jer je potrebno više odbitaka), ili, nasuprot, ako se digna na 2,4 ili 3 dinara po kilogramu, da je to opet jednaka vrednost (jer se ne odbija od cene žitarica, ili se odbija manje). Prema tome, vrednost poljoprivrednih proizvoda uvek ima jednaku vrednost, bez obzira po kojoj se ceni vrši otkup, pa prema tome ovde može da postoji samo pitanje koliki su odbitci, a ne i pitanje jednakih ili različitih vrednosti. Ako je tako, nije li onda postalo suviše naglašavanje razmene roba jednakih vrednosti predsednika Maoa?

Kako se mogu spojiti izjava da je zakon vrednosti jedna velika škola i da zakon vrednosti može biti samo orudje planskog rada, a da ne može predstavljati glavni dokaz planskog rada?

Tradicionalno mišljenje ekonomskih krugova u zemlji i inostranstvu je da zakon vrednosti treba posmatrati kao zamenicu spontanog uticaja. Zbog toga su ekonomisti u prošlosti često koristili izraze kao što su »katastrofalna poplava«, »razuzdani divlji konj« i slične, kako bi ga opisali; a kada su govorili o ekonomskom sadržaju zakona vrednosti, samo bi istakli: onaj spontani proces regulisanja proizvodnje i potražnje, kroz porast i pad cena, zahvaljujući ljuljanju odnosa ponude i potražnje na tržištu.

Zar je moguće da se zakon vrednosti koji je predsednik nazvao »velikom školom« odnosi na ovakvo kretanje spontanog uticaja? Ja mislim da nije. Da li se odnosi na mere svesnog, planskog stimulisanja ili gušenja proizvodnje i potražnje kroz utvrđivanje cena socijalističke države? Mislim da se ni na to ne odnosi. Jer, prvo, predsednik Mao govori o razmeni roba jednakih vrednosti, a metod stimulisanja ili gušenja proizvodnje i potražnje odredjivanjem cena ima za predpostavku odstupanje cene od vrednosti (ili cene proizvodnje), ima kao premisu razmenu roba različitih vrednosti. Drugo, stimulisanje ili gušenje proizvodnje i potražnje primenom »aktivnih« metoda odredjivanja cena, u stvarnosti nije uopšte rezultat »aktivnosti«, već je rezultat pogrešnog usaglašavanja u odnosima ponude i potražnje i nepotpunih državnih rezervi, odnosno uopšte nije rezultat »zadržavanja viška zemlje«. U stvari, i u kapitalističkom društvu je veoma široko rasprostranjeno da država ili monopoli organizuju metode (iniciranja) stimulisanja ili gušenja proizvodnje i potražnje odredjivanjem cena. Ja mislim da se »velika škola« o kojoj je govorio predsednik Mao, sigurno ne može odnositi na ovakav zakon vrednosti.

Ali, veliki broj ekonomista u našoj zemlji kada piše o tzv. zakonu vrednosti ne misli na prvo pomenuti zakon vrednosti koji ostvaruje svoju ulogu u regulisanju proizvodnje i potražnje kroz spontano kretanje cena robe na tržištu, već misle na kasnije pomenuti zakon vrednosti, koji državnim iniciranjem određivanja cena stimuliše ili guši proizvodnju i potražnju. Do 1959. godine, svi su tako pisali, svi su tako govorili; a nakon što je 1959. godine predsednik Mao rekao da je zakon vrednosti »jedna velika škola« i savetovao »razmenu robe jednake vrednosti« i dalje su tako pisali, tako govorili. Na primer, u broju 7. do 8. časopisa »Crvena zastava« (»Hong Či«) 1963. godine, postoje ovakva dva odlomka:

»Da li u vreme kada ponuda nekih važnih sredstava za život ne odgovara potražnji, mi bez obzira treba da se oslonimo na zakon vrednosti i da metodom podizanja cena povratimo balans ponude i potražnje? ili treba da se oslonimo da državno planiranje, gde bismo metodom planirane ponude garantovali privremenu ujednačenost ponude i potražnje, a kasnije, povećavanjem plana proizvodnje postizali još bolju ujednačenost?«

». . . ne insistirati da se državnim planom kontrolišu cene i odnosi ponude i potražnje na tržištu, slepo se pokoravati zakonu vrednosti. Kada ponuda i potražnja na tržištu nisu ujednačene ne preduzimati mere planske ponude, planskog otkupa i druge metode da bi se što je moguće više garantovala stabilnost cene, već osloboditi plansku kontrolu cena, ostaviti da zakon vrednosti utiče na cene, sa namerom da se konačno (dizanjem i spuštanjem cena) ponovo uspostavi bilans između ponude i potražnje . . . To je rezultat nedostatka tačnog poznavanja uloge zakona vrednosti u socijalističkom sistemu.«

Iz gornja dva navedena odlomka možemo videti da je u očima autora sadržaj zakona vrednosti upravo ono što sam ja ranije rekao, spontana fluktuacija cena na robnom tržištu i državno regulisanje cena, jedna mešavina ove dve stvari. Ako je ovo isto njihovim ranijim tvrdnjama, onda oni ovde pominju zakon vrednosti kao suprotnost planskoj privredi. Ako bi zakon vrednosti u socijalističkom društvu zaista bio suprotnost planske privrede, tj. ako se ove dve stvari međusobno isključuju, da li bi predsednik Mao mogao reći da je on velika škola u izgradnji socijalizma i komunizma?

Po mom mišljenju ponovo treba naglasiti da je objektivni zakon objektivni zakon, kome suprotstaviti se, bez obzira u koje vreme, znači razbiti glavu naleteviši na zid. Samo, ipak su proces kretanja ovog objektivnog zakona u kapitalističkom društvu i proces kretanja u socijalističkom društvu zapravo sasvim različiti, tako da bi se na kraju moglo reći da su tržišni zakoni vrednosti kapitalističke robne privrede i zakon vrednosti socijalističke kapitalističke privrede, u osnovi dva različita zakona vrednosti.

Ja mislim da je predsednik Mao, kada je govorio o »razmeni roba jednakih vrednosti« i o »velikoj školi«, govorio o zakonu vrednosti socijalističke planske privrede. Ali, kada je predsednik Mao rekao da zakon vrednosti može biti samo orudje planskog rada, a ne može biti glavni dokaz planskog rada, mislio je na tržišni zakon vrednosti robne privrede, jer je on to rekao u diskusiji o knjizi »Priručnik« koju je izdao Institut za ekonomska istraživanja Sovjetske akademije nauka. U dvadeset i osmom poglavlju »Priručnika« stoji: »Pošto u socijalističkom sistemu postoji robna proizvodnja i cirkulacija robe, zakon vrednosti mora također ispoljiti svoju ulogu i svrhu.« Očigledno zakon vrednosti o kome je ovde reč, samo je tržišni zakon vrednosti robne proizvodnje i cirkulacije robe. Da li je moguće da je to zakon vrednosti istog sadržaja o kome je govorio predsednik Mao kao o »velikoj školi«? Ja mislim da nije.

Ima ljudi kojima je na pameti samo tržišni zakon vrednosti kapitalističke robne privrede. Zato oni prema zakonu vrednosti imaju, s jedne strane odnos poštovanja, a s druge strane bi želeli veću »kontrolu« (»kontrola« zakona vrednosti

je u stvari »transformacija« zakona vrednosti koju je kritikovao Staljin). Upravo zbog toga oni, ne baš da nikako ne spominju, ali vrlo retko spominju reči predsednika Maoa da je zakon vrednosti jedna velika škola, jer bi zakon vrednosti njihovog kalibra vrlo teško mogao da se meša sa ovim rečima predsednika Maoa. Kao rezultat, može se čuti samo njihova propaganda alternativne razmene robe različitih vrednosti, a vrlo se retko može čuti da propagiraju razmenu roba jednakih vrednosti. Nije li to onda jedan odnos »korišćenja delova u službi celine« prema rečima predsednika Maoa?

IMA LI UOPŠTE U ROBNOJ PRIVREDI ZAKONA VREDNOSTI?

Ima drugova koji su rekli sledeće: »Marksistički ekonomisti odavno priznaju da je zakon vrednosti zakon robne privrede, a ja do sada nisam čuo da postoji neki zakon vrednosti koji nije robni.«

Meni se čini da nema dovoljno osnova da bi se tako govorilo. Jer Marks i Engels ne samo da su priznavali da će u budućoj nerobnoj privredi i njenim proizvodnim odnosima po sistemu kolektivne svojine (pod sistemom kolektivne svojine oni podrazumevaju komunistički sistem proizvodnih odnosa, gde su sredstva za proizvodnju u svojini čitavog naroda) još uvek postojati kategorija vrednosti i zakon vrednosti, već su oni i veoma »visoko cenili« ulogu kategorije vrednosti i zakona vrednosti u budućem društvu.

U »Programu kritike političke ekonomije« koji je Engels objavio 1844. godine u »Nemačko-francuskim godišnjacima«, a koji je bio prvo delo marksističke političke ekonomije, on je istakao da će i nakon što se zatre sistem privatne svojine i kada više ne bude robe, još uvek postojati kategorija vrednosti. Tamo stoji kao što navodim:

»Vrednost je odnos cene proizvodnje i efekta proizvodnje. Vrednost se prvo koristi da bi se rešilo pitanje treba li ili ne proizvoditi određene stvari, odnosno pitanje može li ili ne efekat ovih stvari kompenzirati cenu proizvodnje. Tek kada se reši ovo pitanje može biti reči o primeni vrednosti da bi se unapredilo pitanje razmene. Ako je cena proizvodnje dve različite stvari podjednaka, onda je efekat odlučujući faktor u određivanju njihovih uporednih vrednosti.«

»... ako se ne ukine sistem privatne svojine, ne može se ukinuti ni konfrontacija praktične primene, koja je sastavni deo same stvari, i određivanja ove primene; konfrontacija određivanja primene i slobode onih koji robu razmenjuju; a kada bude ukinut sistem privatne svojine, neće neizostavno biti i dalje govora o ovakvoj razmeni. Kada dodje to vreme, koncept vrednosti će u stvarnosti biti sve više korišćen samo za rešavanje pitanja proizvodnje, a to je istovremeno i njegov pravi okvir delovanja.«

Ima nekih ekonomista koji smatraju da Engels, kada je pisao ovaj esej, još uvek nije potpuno sazeo kao marksista i da ovo njegovo gore navedeno mišljenje nije i krajnje mišljenje osnivača Marksizma. Ja se ne slažem sa ovakvim pristupom. Zbog toga što je Engels kasnije u knjigi »Anti-Diring« ponovo istakao gore navedeni izvod iz »Nemačko-francuskih godišnjaka«, smatrajući da je to njegovo mišljenje, nakon što je objavljeno u »Kapitalu« već dostiglo naučnu argumentovanost. Istovremeno, Marks je veoma cenio ovo Engelsovo delo i jednom ga je u uvodu knjige »Kritika političke ekonomije« nazvao »genijalnim programom kritike ekonomskih kategorija«. Kasnije, Marks je u pismu koje je 8. januara 1868. godine napisao Engeltu, ponovo istakao ovaj Engelsov sud i šta više, još ga je jednom potvrdio.

Ono što je Engels rekao u »Anti-Diringu« glasi:

»Kada se odlučuje o pitanjima proizvodnje, gore pomenuta procena efekta i utroška rada zapravo je ukupna stvar koja će u komunističkom društvu moći da preostane kao višak, prema konceptu vrednosti političke ekonomije, a to sam ja već rekao 1844. godine (»Nemačko-francuski godišnjaci«, str. 95). Ali, moguće je videti da je naučni dokaz ovog suda postao moguć tek zahvaljujući Marksovom »Kapitalu«.

Marks je 8. januara 1868. godine napisao Engelsu ovakvo pismo:

»Što se tiče ljubaznog mišljenja koje je gospodin Diring izneo protivci se odredjivanju vrednosti, on u drugoj knjizi može sa zaprepašćenjem da pročita: koliko je mala uloga »direktnog« odredjivanja vrednosti u buržuaskom društvu. U stvarnosti, nema ni jednog oblika društva koji bi mogao da spreči da radno vreme kojim raspolaže društvo, na ovaj ili onaj način, reguliše proizvodnju. Ali, samo je potrebno da se ovakvo regulisanje ne ostvaruje direktnom, svesnom kontrolom vlastitog radnog vremena koju sprovodi samo društvo – ovo je moguće tek u sistemu kolektivne svojine, već se ostvaruje promenom cena robe; onda ova stvar od početka do kraja liči na ono što si ti vrlo tačno rekao u »Nemačko-francuskim godišnjacima«.

Pored toga, u trećoj knjizi »Kapitala« Marks, kada razmatra ova pitanja, kaže u vezi sa tim jednu rečenicu, koju svi dosta često citiraju kao dokaz:

»Kada se ukine kapitalistički način proizvodnje, ali u još postojećim, kao i pre, nepromenjenim uslovima društvene proizvodnje, odredjivanje vrednosti može da u nekoliko dole navedenih smislova odigra ulogu upravljanja: regulisanje radnog vremena i raspodela rada između različitih grana proizvodnje, i, konačno, podaci koji se na to odnose će bez obzira u koje vreme, uvek postajati sve važniji u odnosu na predhodne.«

Kao rezime ovih nekoliko odlomaka, dovoljno je objašnjenje: i Marks i Engels su smatrali da će i u privredi sistema kolektivne svojine, nakon što se ukine kapitalistička robna privreda, i dalje postojati vrednost; šta više oni su izuzetno »cenili« ulogu koncepta vrednosti u proizvodnji sistema kolektivne svojine.

DA LI JE TO SVESTRANO POZNAVANJE ILI JE »APSTRAKTNA KRITIKA«?

Naravno, ako krenemo sa uopštavanjem, Marks i Engels su proučavali kategoriju vrednosti i zakon vrednosti vezano za kapitalističku robnu privredu i zbog toga možemo u njihovim delima pronaći još više dokaza koji bi potvrdili da su Marks i Engels već smatrali da će, prateći nestanak kapitalističke robne privrede, nestati i kategorija vrednosti i zakon vrednosti. Naprimera, na istom mestu već pomenutog citata iz Engelseve knjige »Anti – Diring« ima i jedan ovakav deo:

»Kada društvo jednog dana bude imalo sredstva za proizvodnju i kada ih, šta više bude koristilo za proizvodnju u direktnom podružtvljenom obliku, rad svakog človeka . . . od samog početka će postati direktan društveni rad. Tada . . . društvo neće imati potrebe da proizvodi utvrđuje vrednost . . . Ljudi će svim moći da raspolazu vrlo jednostavno, pa neće biti potrebno da slavna »vrednost« u to mrša svoje prste.«

Ali, Engels je u ovom delu teksta »Anti – Diringa« istovremeno dodao onu fus notu o kojoj smo gore već govorili i u tom objašnjenju pomenuo onaj odlomak iz »Nemačko-francuskih godišnjaka«, objavljenih 1844. godine, o kome je već bilo reči. Kako je moguće usaglasiti ove dve različite izjave?

Očigledno, kod nekih drugova se umesto odgovora stvorila zabuna. Oni osećaju da tu postoji nerazrešiva suprotnost. Šta da se čini? Oni su pribegli metodi »uzimanja delova u službi celine«: naglasili su Marksovu i Engelsovu misao da će zajedno sa nestankom kapitalističke privrede nestati i kategorija vrednosti i zakon vrednosti, a eliminisali su ono što su Marks i Engels rekli u jednom drugom smislu, da će i u komunističkom društvu, kao i ranije, nastaviti da postoje kategorija vrednosti i zakon vrednosti u funkciji upravljanja, i, šta više, dali su mnoge interpretacije naprimer, da je to Engelsovo gledište iz ranih godina; da su Marks i Engels govorili samo o komunističkom društvu u kome još uvek postoje odredbe vrednosti i koncept vrednosti, a da nisu govorili o zakonu vrednosti; itd. itd. Prema izjavama ovih drugova izlazi kao da bez zakona mogu postojati ekonomski koncepti i ekonomske kategorije.

Ali metodom eliminisanja ili izbegavanja suprotnosti, ne može se ništa rešiti. Ako želimo objasniti to što su rekli Marks i Engels, moramo pristupiti upoznavanju, ne iz aspekta reči, već moramo početi da analiziramo suštinu ovih problema; to znači da ne smemo koristiti metod »uzimanja pojedinačnog u službi celine«, već bi bilo najbolje da ono što, spolja posmatrano, izgleda kao suprotnost u izjavama koje su oni izrekli u različitim situacijama, dodatno, detaljno proanaliziramo i ispitamo sa svih strana.

Ako ovako uradimo, nećemo teško doći do zaključka: kada Marks i Engels kažu da nestankom kapitalističkog oblika proizvodnje neće više postojati zakon vrednosti, oni tu misle na zakon vrednosti kapitalističke robne privrede, misle na zakon tržišne privrede; prema ovome zakonu vrednosti, količina prosečnog društveno potrebnog rada sadržana u robi, mora biti izražena kroz robnu razmenu i kroz treću robu, a ne može biti direktno izražena računanjem. Pošto je u pitanju društvo sa sistemom privatne svojine, reč je o privredi spontanog karaktera, gde nema vladinog uslovljavanja; pozajmljeni oblik (ili spoljašnja forma) kroz koji se ispoljava vrednost proizvoda je vrednost u razmeni.

Kada je reč o onoj vrednosti ili zakonu vrednosti za koji su Marks i Engels rekli da u komunističkom društvu još uvek treba da ima »ulogu upravljanja« i da je to »sva ona vrednost koja može da preostane« u komunističkom društvu, to je onda vrednost i zakon vrednosti u drugom smislu; to je onda koncept vrednosti i zakon vrednosti planske privrede u sistemu svojine čitavog naroda. U proizvodnim odnosima sistema svojine čitavog naroda, rad koji je sadržan u proizvodu ne mora ponovo biti izražen kroz robnu razmenu i kroz treću robu, a ni vrednost više nema formu (ili oblik) vrednosti u razmeni, već se može izraziti direktno kroz statističke tabele i planske norme. Kada su Marks i Engels rekli da, nakon što nestane kapitalistički oblik proizvodnje i nakon što prestane da postoji roba, rad više neće koristiti zaobilazni vijugav put, tj. neće se više izražavati kroz posredne oblike, mislili su na to da on više neće biti izražavan kroz oblik »vrednosti u razmeni«; ne može se dati nikakvo drugo objašnjenje. Što se tiče materijalne vrednosti, kao i iznosa društveno potrebnog rada koji stvara ovu vrednost, oni se ne mogu negirati zato što je ukinut kapitalistički način proizvodnje.

Ja sam o ovakvom mišljenju jednom već vodio detaljnu diskusiju sa drugom Sjue Mućaom (Xue Mu Qiao) u članku »O vrednosti«, koji sam objavio 1959. godine u devetom broju (9) lista »Ekonomska istraživanja«. Drug Sjue Mućao je bio mišljenja da će u nerobnoj privredi nestati »zakon vrednosti«, ali da se može sačuvati »forma vrednosti«. Ja sam tada naveo jednu rečenicu iz Marksovog »Kapitala«, da bih potkrepio tvrdnju: ono što oličava prirodu kapitalističkih proizvodnih odnosa svakako nije vrednost proizvoda, već je vrednost u razmeni (prometna vrednost), odnosno oblik vrednosti (ili, drugačije rečeno, »forma vrednosti«) u društvu robne privrede. Zbog toga smatram da je pogrešno mišljenje koje zastupa drug Mućao, da u sistemu svojine čitavog naroda u državnim preduzećima može da se sačuva »forma vrednosti«, ali nije potreban zakon vrednosti.

Marks je upravo u tom pogledu kritikovao Adama Smita i Rikarda, rekavši da su oni, iako su već analizirali vrednost i iznos vrednosti, zahvaljujući svojoj klasnoj ograničenosti, buržoaski oblik proizvodnje posmatrali kao konstantan prirodni oblik, pa tako nisu mogli da naprave korak dalje i iz vrednosti robe izvuku formu vrijednosti.

Marks je rekao: »... »Vrednost« robe je nešto što se istorijski razvija kao oblik i izražava ono što postoji i u svim ostalim istorijskim oblicima društva, iako u jednom drugom obliku; to je društveni kvalitet rada koji postoji kao utrošak društvene radne snage.« »Ako se misli poštiti količina proizvoda koja odgovara iznosu različitih potreba, moraju se isplatiti različite vrste, ali u određenom iznosu, ukupnog društvenog rada. Ova nužnost podela društvenog rada prema određenoj razmeri, ne može se nikako poništiti određenim oblikom društvene proizvodnje, već je ono što se može menjati samo njen pojavni oblik; to je jasno bez da se posebno naglašava. Prirodni zakoni se nikako ne mogu poništiti. Ono u čemu može doći do promene u različitim istorijskim uslovima, to je oblik kroz koji se ovi zakoni ostvaruju. A u društvenom sistemu u kome se društveni rad povezano ostvaruje kao privatna razmena proizvoda individualnog rada, oblik kroz koji se realizuje srazmerna raspodela rada, upravo je vrednost u razmeni (prometna vrednost) ovih proizvoda.«

Ovo zapravo znači da ni zakon vrednosti, kao ni »prirodni zakon« nikako ne može biti poništen« ni u kakvoj podružljivoj proizvodnji. Ako je u kapitalističkoj robnoj privredi »oblik kroz koji se on ispoljava« »prometna vrednost«, onda se on u socijalističkoj planskoj privredi ispoljava kroz statističke tabele i planske norme. Razlika u pomenutom krivudavom, zaobilaznom izrazu opsega rada i izrazu koji nije krivudav ni zaobilazan je upravo ovde; oni nisu isti, kako to zamišljaju neki ekonomisti; ova se razlika ispoljava samo kao merna jedinica – jedan način je upotrebom novčanih jedinica: juana, djaoa (1/10 juana), fena (1/100), lija (1/1000), a drugi je način jedinicama za vreme: danom, satom, minutom, sekundom.

Ja u pogledu vrednosti i zakona vrednosti nisam stvorio nikakvo otkriće; samo sam prema vlastitom shvatanju objasnio gore pomenute ideje Marksa i Engelsa, i pokušao da, prema ovim idejama svestrano shvatim dve izjave predsednika Maoa: da je zakon vrednosti u izgradnji socijalizma i komunizma »jedna velika škola« i da zakon vrednosti može biti samo orudje planskog rada; pokušavajući, šta više, da u skladu sa ovim idejama upoznam i shvatim mnoga aktuelna ekonomska pitanja sadašnje socijalističke izgradnje.

Ja nikada nisam bio za površne, apstraktne i uopštene razgovore o vrednosti i zakonu vrednosti; naprotiv, oduvek sam pokušavao da analiziram razliku između zakona vrednosti kapitalističke robne privrede, i da objasnim da su to dva zakona različite prirode, bez obzira da li se posmatra njihov klasni karakter ili njihov mehanizam ponašanja. Naravno, ne može se poreći da ove dve vrste zakona vrednosti nemaju i svoju zajedničku prirodu, odnosno, količinu prosečnog društvenog potrebnog rada. Ja mislim, da bi, ukoliko bi se u potpunosti odiricalo da različiti zakoni vrednosti dva društva imaju određenu zajedničku prirodu, bilo nemoguće govoriti o specifičnostima svakog od njih.

Ja mislim da se kategorija vrednosti i zakon vrednosti kapitalističke robne privrede, kao i ostale kategorije i zakoni koji iz nje proističu, na primer, cena, profit, cena proizvodnje, itd. itd. i kategorije i zakoni istih naziva u socijalističkoj planskoj privredi međusobno razlikuju u karakteru, osim što prvi odražava odnose klasne eksploatacije, a drugi ne odražava odnose klasne eksploatacije, naročito u tome što prvi ostvaruje svoju funkciju kroz spontani uticaj na tržištu robne privrede, gde ljudima slepo upravljaju objektivni zakoni, a drugi u tom slučaju odražava svesne, organizovane proizvodne odnose radnika koji poseduju sredstva za

proizvodnju. Ove kategorije i zakoni u socijalističkoj planskoj privredi ostvaruju svoju funkciju kroz svesne proračune (knjigovodstvo i statistika) i planiranje ljudi. Ove kategorije i zakoni više ne gospodare ljudima, već mogu samo da koriste ljudima da bi svesno upravljali. To je upravo ono što je i Engels rekao, da je ljudska vrsta »u odredjenom smislu napustila životinjski svet, iz životinjskih uslova za opstanak ušla u uslove za opstanak pravih ljudi«, da je to »veliki skok ljudske vrste iz carstva nužnosti u carstvo slobode«.

Ali, mislim da ima nekih drugova koji bi mogli da izokrenu moju kritiku i da kažu da je ona »apstraktna kritika«, zbog toga što ne analiziraju konkretno šta je sadržaj zakona vrednosti koji zastupaju drugi ljudi; u njihovim mislima postoji samo jedan uopšteni zakon vrednosti i, šta više, njega su spojili sa kapitalističkom robnom privredom, pa tako, čim čuju da se ističe funkcija zakona vrednosti u socijalističkoj planskoj privredi, misle da je to zalaganje za oslobadjanje, odnosno zalaganje za slobodnu konkurenciju i zalaganje za restauraciju kapitalizma. Baš zahvaljujući ovakvom odnosu »apstraktne kritike«, oni najčešće i ne pominju »visoku ocenu« uloge zakona vrednosti u socijalističkoj planskoj privredi, koju su u svojim delima istakli Marks i Engels, a predsednik Mao u svojim komentarima.

IMAJU LI ZAKON VREDNOSTI I ZAKON PLANSKE PROPORCIONALNOSTI RAZLIČITI SADRŽAJ?

Ja sam jednom prilikom na sastanku u svom govoru izneo da, prema mome shvatanju, kada se kaže da privreda treba upravljati ne administrativnim metodama već ekonomskim metodama, nikako ne znači da uopšte nisu potrebne nikakve administrativne mere, već znači da nisu potrebne jednostrane administrativne mere koje se suprotstavljaju objektivnim ekonomskim zakonima. Neki ljudi su me pitali našta sam mislio pod tim zakonima. Kažem: u hiljadu i deset hiljada zakona, prvi je zakon vrednosti (naravno, kada je reč o ekonomskim zakonima, ne uključujući zakon klasne borbe, ne uključujući zakon osnovnih društvenih suprotnosti izmedju nadgradnje i ekonomske osnove, izmedju proizvodnih odnosa i proizvodnih snaga, itd.; a ne uključujući ni osnovni ekonomski zakon o kome je govorio Staljin, zbog atoga što, prvo, još uvek ima polemika o samom prikazu osnovnog ekonomskog zakona, a zatim, zato što za ono što neki nazivaju osnovnim ekonomskim zakonom Vunjin kaže da su osnovna systemska pitanja društva). Medjutim, ima ljudi koji kažu da sam ja u ovoj rečenici zakonom kapitalističke robne privrede zamenio »zakon planske proporcionalnosti« socijalističke planske privrede. Oni kažu da planski zakon proporcionalnosti, na sreću, nije proporcionalnost vrednosti o kojoj mi govorimo, već je proporcionalnost upotrebne vrednosti. A ja mislim da po ovom pitanju nisam ja onaj koji greši već su to oni koji mene kritikuju.

Kakva je proporcija proporcionalnost zakona upotrebne vrednosti? Ona predstavlja: utrošak uglja da bi se proizvela jedna merna jedinica elektriciteta, utrošak koksa da bi se iskalila jedna tona gvoždja, kolika se dužina gvozdjenih šina odredjene težine može izvaljati iz jedne tone čelika, koliko proizvesti mašina odredjenog tipa, itd. itd., odnosno uspostavljanje materijalne proporcije izmedju proizvodnih sektora uglja, struje, čelika, mašina, itd na osnovu gore navedenih različitih tehničkih normi.

Ali, ovakva proporcija količine upotrebni vrednosti, proporcija materijala ili materijalnih normi, predmet je proučavanja gradjevinsko tehničkih nauka, a tek je, ovim materijalnim proporcijama odgovarajuća, proporcionalnost iznosa vred-

nosti, predmet proučavanja ekonomske nauke.

Da sada pogledamo kako Marx posmatra proporcionalnost sektora socijalističke planske privrede i da li on, na kraju krajeva, misli na proporcionalnost upotrebni vrednosti ili na proporcionalnost vrednosti.

Mi smo napred već naveli šta je Marx rekao u trećoj knjizi »Kapitala«. Osim toga, Marx je u »Eseju o novcu« u knjizi »Program Kritike političke ekonomije (nacrt)« rekao: »Sa pretpostavkom kolektivne proizvodnje, vreme se određuje, naravno, prema starom smislu, da bi se očuvala njegova priroda . . . Na kraju, sva ekonomija završava zaključkom ekonomije vremena . . . Ekonomija vremena kao i planska raspodela radnog vremena različitim sektorima proizvodnje, još uvek je najvažniji ekonomski zakon društva koje počiva na kolektivnoj osnovi. Moglo bi se čak reći da je ovo zakon najvišeg stepena«. Sve ovo gore navedeno Marx je rekao u vezi sa pitanjem proporcionalnosti izmedju raznih proizvodnih sektora komunističkog društva, odnosno, u vezi sa pitanjem sadašnjeg takozvanog »zakona planske proporcionalnosti«, ali očigledno, on nije govorio o proporcionalnosti upotrebni vrednosti, već o proporcionalnosti količine rada, to jest proporcionalnosti vrednosti.

Naravno, proporcionalnost iznosa vrednosti svakako ne isključuje proporcionalnost iznosa upotrebni vrednosti, jer Marksova teorija vrednosti rada ima za pretpostavku dve osobenosti proizvoda: vrednost i upotrebu vrednosti; a misli se na onu vrednost koja je srazmerna upotrebnoj vrednosti određenog iznosa i kvaliteta, ili, kako kaže Engels: »Vrednost je odnos cene proizvodnje prema efektu proizvodnje.« Samo, ovo je nešto sasvim drugo od apsolutne proporcionalnosti upotrebni vrednosti.

Izgleda da su neki drugovi pomešali pitanje cilja društvene proizvodnje sa ekonomskim pitanjima ili sa pitanjem predmeta ekonomske nauke. Cilj proizvodnje u kapitalističkom društvu je vrednost, a ne upotrebna vrednost (vrednost kao cilj isto je što i eksploatacija rada bez naknade kao cilj); cilj socijalističke društvene proizvodnje je proizvodnja upotrebni vrednosti koje će zadovoljiti potrebe čitavog društva, odnosno proizvodnja samih materijalnih dobara, a ne vrednosti. Ovo je sve u potpunosti ispravno. No, to samo objašnjava razliku u društvenim sistemima, a ne govori uopšte o samoj ekonomiji. Iako su društveni sistemi različiti, iako su različiti ciljevi proizvodnje ili proizvodni zadaci, predsednik Mao je ipak vrlo dobro rekao: »Ako se ne reši pitanje metoda, zadatak je samo gomila glupih naklapanja.« Da bi se postigao cilj socijalističke društvene proizvodnje, da bi se ostvario taj zadatak, treba i dalje razvijati ekonomiju, a Marx kaže da »svaka ekonomija na kraju završava zaključkom ekonomije vremena«, odnosno, kako za relativno kratko vreme proizvesti relativno mnogo materijalnih dobara. Kapitalističko društvo kroz eksploataciju zaposlenog rada i merama tržišne robne razmene, dolazi do traženog cilja viška vrednosti; socijalističko društvo uštedom u vremenu i planskom raspodelom radnog vremena na različite sektore proizvodnje postiže cilj proizvodnje još više još boljih proizvoda. Prema tome, i kapitalističko društvo i socijalističko društvo moraju da govore o zakonu vrednosti, iako su, kao što smo napred napomenuli, ovo dva po prirodi sasvim različita zakona vrednosti. Otud možemo čak pretpostaviti da je u socijalističkom društvu bilo rečeno samo da je zakon vrednosti »jedna velika škola«, a da nije bilo rečeno, da je upotrebna vrednost »jedna velika škola«. Specijalnim istraživanjem upotrebne vrednosti bavi se nauka o robi, a ne ekonomska nauka, to jest tehnička nauka, a ne društvena nauka.

Medju ekonomistima »zakon planske proporcionalnosti« se posmatra samo kao materijalna proporcionalnost ili proporcionalnost upotrebni vrednosti, a ne poklanje se pažnja ili se potpuno poriče proporcionalnost vrednosti. Ovakav je stav sada široko razprostranjen. Na primer, u diskusijama se javljaju ljudi koji insistiraju na tome da cena proizvoda treba da se čvrsto drži utvrdjene veze sa

njegovim materijalnim iznosom (upotrebna vrednost), a da ona ne treba da opada srazmerno padu njegove vrednosti. To drugim rečima znači da cena u osnovi treba da oličava upotrebnu vrednost proizvoda i da se, ako se upotrebna vrednost ne menja, ne menja uglavnom ni cena. Novac je u stvari simbol količine rada i iznosa vrednosti, a ako se cena određuje prema ovakvom stavu, novac postaje simbol iznosa upotrebne vrednosti. Ako bi se pošlo odatle, u ekonomskom bi životu ostao samo obračun iznosa upotrebne vrednosti, a ne bi bilo obračuna količine rada i iznosa vrednosti, a prema tome, »planska proporcionalnost« nacionalne privrede ostala bi samo proporcionalnost upotrebni vrednosti. To onda u celini ispada da je samo upotrebna vrednost jedna velika škola ili da je to škola upotrebne vrednosti (u evropskim jezicima ova dva pojma su predstavljena istom reči »škola«).

Prema teoriji reprodukcije koju je objasnio Marx u »Kapitalu«, ukupni proizvod društva se deli na tri velika dela: prvi deo služi za kompenzaciju utrošenih sredstava za proizvodnju u procesu proizvodnje (odnosno, onaj deo proizvoda koji je predstavljen slovom »C«); drugi deo služi za kompenzaciju sredstava za život koja utroše zaposleni (odnosno, onaj deo proizvoda koji je predstavljen slovom »V«). Ova dva dela proizvoda moraju se kompenzirati istom vrednošću; u suprotnom bi mogao biti poremećen materijalni nadomestak u procesu društvene reprodukcije, to jest, mogla bi da se ne sačuva ni prosta reprodukcija. Samo se preostali treći deo, odnosno proizvod koji zaposleni u državnim preduzećima proizvedu za društvo (onaj deo proizvoda koje je predstavljen slovom »M«), u socijalističkom društvu može bez naknade predati državi (u kapitalističkom društvu to je eksploatacija za kapitalistu).

Kroz gornju analizu možemo zaključiti:

Prvo, u socijalističkom društvu, ne samo što u robnoj razmeni između različitih sistema svojine treba govoriti o razmeni roba jednakih vrednosti i treba poštovati zakon vrednosti, već i u razmeni proizvoda između različitih sektora unutar sistema svojine čitavog naroda i između različitih državnih preduzeća treba da bude reči o razmeni roba jednakih vrednosti i tu treba da se poštuje zakon vrednosti. Prema tome, nije pravilno opseg delovanja funkcije zakona vrednosti ograničiti na robnu razmenu između različitih sistema svojine, kao što rade mnogi ekonomisti (naravno, ovde nije reč o zakonu vrednosti spontanog uticaja robne privrede, već se misli na zakon vrednosti socijalističke planske provrede).

Drugo, veze ili proporcionalni odnosi između različitih sektora proizvodnje, uključujući i one između sektora za proizvodnju sredstva za proizvodnju i sektora za proizvodnju sredstva za život, odnosno, uključujući i proporcionalni odnos između dve takozvane velike kategorije sektora, u osnovi su proporcionalni odnosi vrednosti ili ujednačeni odnosi iznosa vrednosti koji odgovara određenim tehničkim normama (količina društvenog rada). Otuda, ako se ovde ne bi zastupala razmena roba jednakih vrednosti i ako se ne bi poštovao zakon vrednosti, mogao bi biti poremećen proporcionalni razvoj nacionalne privrede.

Treće, što se tiče »Kapitala«, ne samo što je njegova metodologija primenljiva u socijalističkoj političkoj ekonomiji, već ima i mnogo osnovnih principa koji su, ako se eliminiše eksploatacioni karakter kapitalističnih proizvodnih odnosa i analiza uloge spontanog uticaja robnog tržišta, takodje primenljivi i u socijalističkoj političkoj ekonomiji. Jedan praktičan primer među njima je i kompenzacija jednakih vrednosti kod sredstava za proizvodnju i sredstava za život koju smo napred naveli. O ovom pitanju govorio je već Lenjin, kada je kritikovao Buharinov stav poricanja socijalističke političke ekonomije. Lenjin je smatrao da će i u komunističkom društvu biti potrebna politička ekonomija, pre svega zato da bi se ispitalo proporcionalni odnos (C+M) sektora za proizvodnju sredstava za proizvodnju i »V« sektora za proizvodnju sredstava za život, kao i proporcionalni odnos akumulacije i potrošnje. Upravo su ova dva proporcionalna odnosa bitan sa-

držaj teorije reprodukcije iz Marksovog »Kapitala«. Zato mislim da je pogrešno to što neki drugovi kažu da je prihvatiti ovaj deo osnovnih principa iz »Kapitala« u socijalističku političku ekonomiju, revizionistička tendencija.

PREUVELIČAVANJEM ISTINE STIĆI U SUPROTNOST

Lenjin je rekao: »Učinjeno je da jedna nova politička (i ne samo politička) ideja izgubi svoju reputaciju, da joj se nanese šteta, da se najefikasnijim metodama, pod imenom njene zaštite, ona dovede u potpuno apsurdnu situaciju. Jer, ako se preterano govori u nekoj istini, ako se ona preuveliča i ako se ona primeni van granica u kojima se može realno primenjivati, ona može biti dovedena u sasvim besmisleni situaciju i, šta više, u takvim uslovima ona može biti pretvorena u potpuni absurd.« On je još rekao: predpostavimo da je »to neosporna istina. Ipak, samo ako se napravi jedan mali korak previše, to je kao da je u istom pravu ispružen još jedan mali korak, a istina se može pretvoriti u grešku.«

Na primer, cilj kapitalističke proizvodnje je vrednost a ne upotrebna vrednost; cilj socijalističke proizvodnje je upotrebna vrednost, a ne vrednost. Trebalo bi reći: »Ovo je neosporna istina«. Medjutim, dovoljno je da se o ovoj istini preterano govori, da se preuveliča funkcija upotrebne vrednosti u ekonomskom životu socijalističkog društva, pa da se otud preuveliča i njen položaj u socijalističkoj političkoj ekonomiji; naročito ako se preuveličava izvan okvira ciljeva društvene proizvodnje, pa da se zakon upotrebni vrednosti pretvori u »veliku školu«, i da preuzme ulogu »velike škole« zakona vrednosti, pa se može desiti i da nauka o robi zauzme mesto političke ekonomije.

Na primer, ako se društvena proizvodnja organizuje svesno i planski, a to je prema onome što kaže Engels, prvobitno bio događaj koji je označio da je ljudska vrsta konačno »napustila životinjski svet i da je iz uslova za egzistenciju životinja ušla u uslove za egzistenciju pravog čoveka«, možemo reći da su planska privreda i socijalizam sinonimi i da nema socijalizma ako se napusti planska privreda. I ovo je takodje »neosporna istina« i čini se da se ne bi moglo preterati, čak ni ako bi se još jače naglasila. Medjutim, ako subjektivni planovi ne poštuju objektivne zakone, ako napuste marksističku teoriju vrednosti rada, napuste princip razmene roba jednakih vrednosti, napuste zakon vrednosti, i napustivši sve ovo krenu za takozvanim »zakonom planske proporcionalnosti« i apsolutizuju »zakon planske proporcionalnosti« učinivši da se on uspne nad sve ovo, pa zatim ne posmatraju proporcionalnost između sektora kao proporcionalnost društveno potrebnog rada i proporcionalnost vrednosti, već je posmatraju samo kao ili uglavnom kao proporcionalnost upotrebni vrednosti, kao rezultat se dobija da tehnološko tehničke norme zamenjuju balans društveno potrebnog rada između različitih sektora proizvodnje (uključujući balans materijalizovanog rada i živog rada), zamenjuju balans vrednosti, pa otud mogu delovati suprotno principu razmene roba jednakih vrednosti. Rezultat je stezanje do suprotnosti »zakona planske proporcionalnosti« odnosno, dolazak na put podiranja planova i gubljenja proporcionalnosti.

Na primer, protiviti se radu prema ekonomskim zakonima kapitalizma, protiviti se oslobadjanju privrede, što za marksizam u osnovi predstavlja neopozivu dužnost i obavezu, isto tako je »neosporna istina«, za koju se čini da, bez obzira kako bila naglašavana, ne može biti pogrešna. Ali, ukoliko se ne priznaje da osim zakona vrednosti kapitalističke robne privrede i ako se poistoveti propaganda ili isticanje zakona vrednosti socijalističke planske privrede sa propagandom ili is-

ticanjem »oslobadjanja«, itd., pošto je postojanje zakona vrednosti objektivna stvarnost i ukoliko tebe nije briga za njega, on će možda da se pobrine za tebe, pa je prema tome moguće samo, ili i dalje zatvorenih očiju poricati postojanje objektivnog zakona, što nanosi štetu praktičnom radu, ili ne mogavši na priznavati postojanje objektivnog zakona, pod izgovorom »upotrebe« i »ograničenja« priznavati i, šta više, primenjivati zakon vrednosti kapitalističke robne privrede, odnosno onaj zakon vrednosti koji podizanjem ili spuštanjem cena stimuliše ili guši proizvodnju i potražnju, što će reći da se opet stiglo do suprotne strane stvari.

Na primer, mi iz aspekta teorije vrednosti treba da podržimo teoriju marksizma-lenjinizma i teoriju Mao-Cetunga; to je još više »neosporna istina«. Međutim, ukoliko mi ne poznajemo u potpunosti sve što su Marx, Lenjin i predsednik Mao rekli u različitim situacijama o ovom pitanju, već smo ovladali samo nečim što je rečeno u nekoj prilici i u nekom smislu i što objašnjava samo jednu stranu stvari, onda mi, i ako subjektivno posmatrano ispoljavamo vlastite dobre namere i mislimo da podržavamo njihovu teoriju i da objašnjavamo njihovu teoriju (na primer, kada je Engels rekao da je vrednost odnos cene proizvodnje marksisista i kasnije je i sam porekao ovu svoju misao; ili, opet kao primer, kada je Marx govorio o odredbama vrednosti, a ne o zakonu vrednosti; ili, opet na primer, kada je predsednik Mao rekao da je zakon vrednosti »jedna velika škola«, to je bilo rečeno u jednom specijalno određenom vremenu i u specifičnim okolnostima, to jest bilo je upereno na »komunističku struju«, itd. itd.), u stvari prolazeći od podrške, stižemo na suprotnu stranu i postajemo stvarno oni »koji koriste pojedinačno u službi celine«, odnosno, iskrivili smo provobitan smisao Marxa, Lenjina i predsednika Maoa.

Preuveličavanjem istine, stigli smo do njene suprotnosti; zato što smo apsolutizovali relativnu istinu, zato što nismo svestrano upoznali problem, istina je postala neistina, postala je zabluda.

*16. decembra 1964. godine,
napisano je prvih pet poglavlja*

*17. marta 1965. godine,
završena je redakcija ispravki*

NAPOMENA: Navodi u tekstu su obeleženi prema kineskim izdanjima.

»Ekonomska istraživanja« broj 11/1978

NA PRVOJ STRANI U RUKOPISU STOJI:

Drugu Koracu,

od Sun Jefanga

27. novembar 1978.

Sun Jefang

TREBA S PUNIM PRAVOM I NEUSTRAŠENO OVLADATI SOCIJALISTIČKIM PROFITOM

»Četvoročlana banda« sastavljena od Vanga, Džanga, Djiangove i Jaoa, koja je donela nesreću i propast čitavoj zemlji i narodu, da bi minirala diktaturu proletarijata i ponovno vratila kapitalizam, svim silama zamagljujući granicu između dobra i zla, nazivala je klevetnički sva socijalistička preduzeća koja ostvaruju ekonomsku računicu i koja zemlji donose profit »onima koji stvaraju materijalnu osnovu za restauraciju kapitalizma« i »onima kojima upravlja profit«. Oni su širili reakcionarnu krivu teoriju da je »kriv onaj koji stvara profit, a ispravan onaj koji gubi novac«, kao da već samo stvaranje profita znači kapitalizam, a tek samo vraćanje vrednosti u novcu – socijalizam. Pod subverzivnom delatnošću »četvoročlane bande«, došlo se dotle da su se ljudi plašili da govore o profitu, jer je izgledalo da su počinili nekakav zločin već samim tim što bi spomenuli profit. Još krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina politički prevaranti i intriganti, Čen Boda i tajni agent Kvomintanga Čang Čun Cao, manifestovali su na sve strane svoje »komunističko opredeljenje«, negirajući delovanje zakona robe i zakona vrednosti u socijalističkom razdoblju, negirajući princip raspodele prema radu, i samovoljno su ocrnjavali socijalistička preduzeća koja su donela profit, pod izgovorom da se suprostavljaju »vlasti profita«. U ono vreme, zaista je bilo teško kadrovima koji su bili zaduženi za finansijske i dohodovne poslove. Šef sektora za finansijske poslove jednog napredno preduzeća iz Šangaja mi je pričao: »Zadatak preduzeća da donosi profit je krut zadatak, koji nedopušta da zafali ni jedan bakarni novčić. To je zadatak koji se mora ispuniti. Ali, to je nešto što se sme samo uraditi a nesme se spomenuti.« U to vreme, kada sam ga saslušao, osetio sam iznenađenje: zar je moguće da je ispuniti dužnost prema državi postala stvar zbog koje se oseća griza savesti?! U takvim uslovima, nivo profita koji su donosila neka preduzeća je opao, u ne malom broju preduzeća došlo je do gubitaka, a bilo je i takvih koja su mogla da prežive jedino tako što su u drugim periodima zavisila od pomoći države. Ovakvo nenormalno stanje stvari u vreme kada su sa strane vrebale »četiri štetice«, što se više širilo postajalo je sve žešće. U predvečernje dane kada je uhvaćena »četvoročlana banda«, nacionalna privreda naše zemlje već je došla do ivice propasti. A to što u takvoj situaciji, »četvoročlanoj bandi« još nije omrznilo da i dalje brez prekida trabunja o tome kako »vladavina profita« još uvek nije iskritikovana do kraja, zaista je vrhunac, apsurd!

Posmatrano sa teoretske strane, to što su oni ocrnili profit socijalističkih preduzeća, baš kao i što su negirali da u socijalističkom društvu još uvek treba da postoji roba, novac, vrednost, raspodela prema radu i druge slične kategorije, predstavljaju ideju prirodne privrede autarhičnog feudalnog društva. Ovakve prirodne ideje Čan Boda, već su 1959. godine naišle na kritiku predsednika Maoa.

Posmatrano iz političkog ugla, oni su širili ovakve ideje da bi uzburkali narodne mase i tako sabotirali nacionalnu privredu, a kasnije krivicu preneli na drugoga i time na silu i bezpravno oteli vlast u partiji. Mi moramo da u borbi za raskrinkavanje i kritiku »četvoročlane bande«, jasno razgraničimo ispravne i pogrešne kurseve, ispravne i pogrešne ideje, i ispravne i pogrešne teorije, da obelodanimo njihovu zaveru i pokrenemo mase da s punim pravom i neustrašivo uzmu u svoje ruke profit socijalističkih preduzeća.

Kada sam se 1963. godine okomio na ovakve reakcionarne teorije i zablude o naturalnoj privredi Čen Boda, Džang Čunčaoa i nekih drugih, napisao sam jedan referat za internu upotrebu: »Profit norme u socijalističkoj planskoj privredi« (nadalje u tekstu skraćeno pod nazivom »Profit«). Centralna ideja tog mog referata je: treba jasno povući granicu između profita socijalističkih preduzeća i profita kapitalističkih preduzeća, boriti se protiv korišćenja stava prema kapitalističkom profitu da bi se istim stavom tretirao profit socijalističkih preduzeća; treba ulagati napore da se gubici pretvore u povećani profit, da se povrati reputacija normi socijalističkog profita. Na kraju su Čen Boda i »četveročlana banda« u više navrata dohvatili ovaj referat i pisali na sve strane članke, pokrenuvši tri puta u novinama i časopisima svekineskog karaktera talase kritike, pretvarajući ovaj referat u prototip »vladavine profita«. U vreme zastranjivanja Čen Boda i »četveročlane bande«, bilo mi je na silu oduzeto pravo da istupam, pa tako nisam imao načina da odbranim svoje gledište, a ni akademski krugovi, naravno, nisu mogli da o ovom pitanju pokrenu razboritu diskusiju. Danas su Čen Boda i »četveročlana banda« već počišćeni na otpad istorije, i partija nas ponovo poziva da gubitke pretvorimo u profit. Sada, kada ponovo čitam moj referat o profitu, iako osećam da u njemu ima nedostataka, pa čak i grešaka ipak mislim da osnovna ideja ovog referata, gledište o samom profitu, još uvek stoji (greška je u pitanju novčanih nagrada, a o tome ću govoriti u poslednjoj tački izlaganja). Danas, kada smo ovladali smernicama kojima lečimo čitavu zemlju, to da li preduzeće ima ili nema profita, da li je profit mali ili veliki je veoma važno pitanje. Vidim da je neophodno da još jednom teoretski jasno obrazložim sva pitanja koja se tiču socijalističkog profita.

1. ŠTA ZNAČI PROFIT

Da bi se rasčistilo ovo pitanje, prvo se valja pozabaviti pitanjem šta je to profit u socijalističkoj povredi, kakvo svrhu treba da ima profit u administrativnom sistemu socijalističke planske privrede.

Profit je jedan deo materijalne vrednosti koju proizvedu radnici zaposleni u sektoru materijalne proizvodnje. Vrednost koju proizvedu zaposleni u proizvodnom sektoru delu se na tri sastavna dela: prvi deo je naknada za materijalni utrošak u procesu proizvodnje, odnosno nadoknada za troškove za nepokretna sredstva i troškove sirovina, a to je ono što odgovara nepromenljivom kapitalu u Marxovom »Kapitalu« odnosno onaj deo vrednosti proizvoda koji je izražen slovom (C) na nemačkom jeziku. Drugi deo su plate koje se raspodeljuju zaposlenima, a to znači sredstva za život koja društvo raspodeljuje zaposlenima i njihovim porodicama, a to odgovara onome što Marx u »Kapitalu« naziva promenljivim kapitalom, tj. onome delu vrednosti proizvoda koji je na nemačkom jeziku izražen slovom (V). Gore pomenuta dva dela, kada se sastave, čine ono što se naziva cenom koštanja. Preostali, treći deo, odgovara onome što Marx u »Kapitalu« izražava slovom M, odnosno predstavlja onaj deo vrednosti proizvoda koji se naziva viškom vrednosti. U kapitalističkom sistemu, profit je upravo ovaj promenljiv oblik viška vrednosti. Staljin je drugi deo materijalnih dobara koja proizvedu zaposleni u socijalističkim preduzećima – platni deo (V) nazivao proizvodom koji radnici proizvedu »za sebek«, a treći deo – višak vrednosti (M) nazivao je proizvodom »rada za društvo«. Ovo Staljinovo gledište vrlo je ispravno! Tako je u socijalističkom društvu profit novčani izraz vrednosti proizvoda koju zaposleni u proizvodnom sektoru stvore za društvo. A sada ćemo proanalizirati kako treba

da u socijalističkom društvu tretiramo tri dela (C), (V) i (M) ukupnog društvenog proizvoda.

Počecemo prvo od (C). Već smo ranije rekli da (C) predstavlja utrošak za napokretna sredstva i sirovine. Prateći napredak savremene nauke i tehnologije, sve više se povećava vrednost napokretnih sredstava, odnosno mašina i opreme, uvećavaju se proizvodne snage, pa se sve više povećava i obim utroška za sirovine. To je ono što je Marx nazvao objektivnom tendencijom neprekidnog, organizovanog rasta. Medjutim, naši subjektivni naponi moraju uvek biti usmereni tome da se putem povećanja proizvodnje i ekonomičnosti, borimo za što je moguće veće smanjenje dela (C), da se borimo da uz što manji materijalni utrošak proizvedemo novije proizvode.

Sada ćemo se ponovo vratiti na drugi deo vrednosti proizvoda, odnosno na platni deo. Prateći razvoj proizvodnih snaga, životni standard ljudi u socijalističkom društvu, uključujući i životni standard zaposlenih u sektoru materijalne proizvodnje, mora se neprekidno podizati. Ali, kao prvo podizanje standarda zaposlenih u sektoru materijalne proizvodnje odražava se samo kroz povećanje količine stvari koju oni potroše, dok se pritom ne povećava neizostavno i obim vrednosti proizvoda ovoga dela. Prema tome, ni proporcija (V) u novo proizvedenoj vrednosti (V + M) se ne povećava neizostavno, već se treba boriti da se ona smanji. Drugo, podizanje životnog standarda naroda, ne manifestuje se samo kroz razvoj industrije, poljoprivrede, saobraćaja, transporta i drugih grana sektora materijalne proizvodnje, već se manifestuje još više kroz podjednako opšte podizanje standarda povećanog broja ljudi koji rade u oblasti vanmaterijalne proizvodnje, zaposlenih u oblasti nauke, kulture, obrazovanja, zdravstva i ostalim raznim granama uslužnih delatnosti. Povećanje udela ljudi koji rade u uslužnim delatnostima vanmaterijalne proizvodnje (u uslužnim delatnostima u širem smislu) u ukupnom broju zaposlenog stanovništva je važan pokazatelj razvoja proizvodnih snaga savremenog društva i bogatog života. Medjutim, ljudi u vanmaterijalnoj proizvodnji žive zaviseći od sredstava za život koja proizvedu zaposleni u sektoru vanmaterijalne proizvodnje, tj. zavise od dela (M) vrednosti proizvoda koji proizvedu zaposleni u sektoru materijalne proizvodnje. Znači, izdržavaju se od profita izraženog novcem. To zapravo znači da prvi deo (C) i drugi deo (V) treba nastojati smanjiti, i tek onda treći deo (M) može da se uveća. Na kraju, da bi se još više razvile proizvodne snage, da bi se proširila reprodukcija, mora se povećati i akumulacija, jer i akumulacija dolazi iz trećeg dela (M). Prema tome, razvoj proizvodnih snaga i ukupan porast životnog standarda naroda znači da se »rad za sebe« zaposlenih u sektoru materijalne proizvodnje smanjuje, a to znači da se smajuje proporcionalno učešće proizvoda proizvedenog za sebe u ukupnom društvenom proizvodu, odnosno da se smanjuje proporcija (V) Istovremeno, to se ispoljava i kao porast »rada za društvo« zaposlenih u proizvodnji, povećanjem proizvoda proizvedenog za društvo, odnosno dela (M), naima da se povećava proporcija profita izraženog novcem.

Osim toga, u socijalističkom društvu, porast životnog standarda zaposlenih postiže se na dva načina: povećavanjem plata i snižavanjem cena. U našoj zemlji o ove dve stvari jedinstveno odlučuje država, a nije na svakom preduzeću da o njima samo odlučuje. Kada je u pitanju svako, pojedinačno preduzeće, treba ulagati napore kako bi se poboljšala organizacija upravljanja, kako bi se na osnovu uvodjenja tehničkih novina povećala produktivnost rada, kako bi se relativno pa stoga i apsolutno smanjio utrošak živog rada, odnosno smanjila proporcija (V).

Sve u svemu, bez obzira da li je reč o ukupnom proizvodu čitavog društva, ili je reč o ukupnom proizvodu nekog pojedinačnog preduzeća, što su delovi (C) i (V), odnosno ono što se naziva cenom koštanja, niži, tim bolje; što je niža cena koštanja, povećava se profit koji donosi preduzeće, a to istovremeno znači da se

povećava i »rad za društvo« zaposlenih u preduzeću, odnosno da se povećava proizvod proizveden za društvo. S toga, pošto se slažemo da je bolje ukoliko je cena koštanja proizvoda niža, to znači da se u isto vreme moramo složiti da je bolje što je veći profit preduzeća. U uslovima nepromenljivih cena, smanjiti cenu koštanja proizvoda ili povećati profit znači upotpunosti govoriti o istoj stvari različitim rečima. Biti spreman govoriti samo o smanjenju cene koštanja, a ne biti spreman govoriti o povećanju profita, potpuno je besmisleno izvrzavanje. Mi moramo s punim pravom i neustrašivo da ovladamo profitom socijalističkih preduzeća. Smanjenje cene koštanja ($C + V$), povećanje stvorenog profita, povećanje »rada za društvo« i proizvoda proizvedenog za društvo (M), treba da budu glavni pokazatelji dobrog ili lošeg upravljanja preduzećem.

Ali, s tačke gledišta Čen Boda i »četvoročlane bande«, kao i njima slični, postalo je kriminalni čin ako se socijalističko preduzeće bori za smanjenje cene koštanja, za povećanje proizvoda proizvedenog za društvo, za povećanje profita; iako su se svi oni izdržavali na račun profita zaposlenih u sektoru materijalne proizvodnje i, šta više, pored formalne plate hteli da protiv zakonito prisvoje i državni novac. Van Hunven je za nešto više od tri meseca, koliko je proveo u Šangaju proćerdao dvadeset i nešto hiljada juana državnog novca. Djang Čing je u Tjencinu šila, koristeći u velikim količinama državni novac, takozvanu »Djang Čing odeću« koju je poklanjala. Koji od tog novca nije bio iz državne blagajne, koji nije bio od profita koji donose socijalistička preduzeća? Ako kažemo da odvajkada feudalne birokrate i skolastičari nisu izgovarali reč »novac«, već su ga nazivali »ova stvar«, to samo označava lažnu finoću i uzvišenost feudalnih birokrata i skolastičara da bi se pokazala njihova »rafiniranost«, a time ustvari prikrila eksploatacija po narodu od strane feudalnih zemljoposjednika i birokrata – to je jednostavno čista hipokrizija. Pa prema tome, Čen Boda, »četvoročlana banda« i njima slični su ocrnjavali profit socijalističkih preduzeća onako kako smo to napred već opisali, da bi uzburkali narodne mase, napravili ideološku zbrku, i time podrili nacionalnu privredu, a zatim to pripisali drugima i na silu i bezpravno preoteli vlast u partiji.

2. OCENA »OBAVEZNOG PROFITA«

Kao rezultat, Čen Boda i »četvoročlana banda« su u drugom vremenskom periodu mahali »vladavinom profita« i tom »etiketom srama« plašili ljude, a tom »moćugom« udarali po ljudima. Tako je »profit« postao zabranjena oblast, a tako su i finansijski poslovi u preduzeću postali »nečisti poslovi« koji se samo mogu raditi, a o kojima se ne sme govoriti. Ni teoretičari se nisu usudjivali da s punim pravom, hrabro kažu nešto u korist »profita«. Medjutim, kako je to jedan veoma važan posao koji se mora raditi, a kako je to nekad nemoguće izbeći da se spomene »profit«, konačno, nemoguće je ne reći nekoliko reči u korist »profita socijalističkih preduzeća«. Zbog toga je u jednom veoma dugom vremenskom periodu postojala ovakva izreka: »Vladavina profita« i »borba isključivo za profit« naravno da nisu u redu, ali je ipak potrebno da socijalističko preduzeće isplanira da postigne »obavezan profit« ili »zakonit profit«? Šta je to što se zove »obavezan profit« ili »zakonit profit«? Da li to ukazuje na količinu profita ili ukazuje na prirodu profita? Ako to označava količinu profita, da li to onda predstavlja 10 % ili 20 % ili 30 % ...? »Obavezan profit« je jedan elektički naziv »mirnog srednjeg toka«.

Predpostavimo da je profitna stopa u nekoj struci obično 20%; tih 20 % je »rad za društvo« svih zaposlenih u toj struci, njihov proizvod proizveden za društvo.

Zar je moguće da zaposleni u svakom preduzeću ove struke ne treba da se bore da njihovo vlastito preduzeće, kao i čitava struka, pod premisom unapređivanja organizacije upravljanja, uvođenja tehničkih inovacija i tehnološke revolucije, podizanja produktivnosti rada i smanjenje cene koštanja, proizvede više proizvoda za društvo, državi donese više profita i da veći doprinos, već treba da »mimo plivaju srednjim tokom« i zadovoljavaju se konstantnom profitnom stopom od 20%?

Kada je u pitanju čitava zemlja, profit koji donose državna preduzeća je glavni deo finansijskih prihoda zemlje. Zar je moguće da naš finansijski sektor ne treba da, pod premisom unapređenja proizvodnje i stalnog godišnjeg podizanja životnog standarda čitavog naroda, traži da profit koji donose preduzeća, a kao rezultat i finansijski prihod država, budu nešto veći ako je to moguće, već treba da se zadovolji »obaveznim profitom«? Zar treba dozvoliti da nivo finansijskih prihoda države večno ostane na istom nivou? Mislím da će se većina ljudi složiti da je, pod gore navedenom premisom, bolje što je profit koji donosi preduzeće, a kao posledica toga i ovaj deo prihoda državnih finansija veći, i da nikako ne može biti suprotno.

»Obavezni profit« ili »zakonit profit« ne samo što je neodređen i nejasan kao verbalni izraz pojma, već šteti i u praktičnom radu. Ja sam 1963. godine u referatu »Profit« napisao: »Nemamo načina da kvantitativno odredimo koliki je postotak profita koji preduzeće može da zaradi svake godine, da bi se smatralo da je unutar okvira »obaveznog« i da je on socijalistički, a koji postotak treba da predje da bi se smatralo da je izašao iz okvira »obaveznog« i da tako može da se pretvori u revizionistički ili kapitalistički. Prateći poziv partije »da se gubitci preokrenu u viškove«, zaposlene u preduzećima boli glava zbog etikete »preduzeće s gubicima« i uglavnom energično zahtevaju da im se što pre skine ta etiketa. Ali čim im se skine etiketa »preduzeća s gubicima« i čim postignu »obavezni profit« srce im dodje na svoje mesto i popusti elan. To je odraz u praksi ideje da se od socijalističkog preduzeća zahteva samo »obavezan profit«.

3. KONCEPT ZBRKE

Pošto su Čen Boda i »četvoročlana banda« u tako dugom vremenskom periodu razmahivali štapom »vladavine profita« i lepili etikete kako su hteli, a »profite« pretvorili u »zabranjenu oblast«, većina ljudi koji se bave teoretskim ispitivanjima i onih koji rade u praksi, nije smela da se približi ovoj »zabranjenoj oblasti«, nije smela da pomene »povećanje profita«, već samo »smanjenje cene koštanja«, nije smela da kaže da je utoliko bolje ukoliko je veći profit socijalističkog preduzeća i smela je da zahteva samo »obavezni profit«. U poslednje vreme odomaćio se još jedan način da se izbegne reč »profit«, tako što se umesto »profit« koristi naziv »akumulacija«. I to što se preduzeća nisu otvoreno i odlučno pozvala da ulažu napore kako bi povećala profit koji donese državi, već je rečeno »treba ulagati napore da se uveća akumulacija za državu«, opet je jedna vrsta koncepta zbrke. Ako su kao što je ranije rečeno, profit i cena koštanja koncepti koji se nazivaju suprotnim, a smanjenje cene koštanja znači povećavanje profita, ili drugačije rečeno, ako se povećanjem profita dolazi do smanjivanja cene koštanja, a govori se samo o smanjenju cene koštanja nepominjući povećanje profita, to izgleda kao da se u ekonomskoj nauci kopira šaljivi dvosmisleni jezik glumaca komičara. Otuda su akumulacija i potrošnja koncepti koji se nazivaju suprotnim. Kada se, pod premisom da se nivo proizvodnje ne povećava i da se profit ne povećava, zahteva od zaposlenih da ulažu napore kako bi povećali akumulaciju za državu, to znači da se snižava nivo potrošnje naroda. A ovo je odustupanje od

ekonomskih principa socijalizma i istovremeno odstupanje od politike partije i države. Nazivati profit akumulacijom je namerno izbegavanje »zabranjene oblasti« odnosno »profita«, a kao i rezultat dobija se neočekivano vrlo loša propaganda odstupanja od ekonomskih principa socijalizma i odstupanja od politike partije i države.

Ima nekih autora eseja koji se neusudjuju da otvoreno i odlučno kažu da je ulagati napore da bi se povećao profit koji se donosi državi časno, već kažu da je časno ulagati napore da bi se povećala akumulacija za državu. Naizgled, ova rečenica ne znači ništa loše. Medjutim, ako se pažljivo razmisli, značenje ove rečenice je da nije časno ako se koriste za potrošnju profit koji donosi preduzeće, odnosno finansijski prihod države. Naravno, ni za koga nije tajna da se veći deo finansijskih prihoda naše zemlje koristi za potrošnju, odnosno za tekuće troškove narodne odbrane i državnih organa, za troškove rada u nauci, kulturi, obrazovanju, zdravstvu itd., da se koristi za troškove plata svih zaposlenih u sektoru vanmaterijalne proizvodnje; jednom rečju, veći deo finansijskih prihoda se koristi za razne vrste gore pomenute zajedničke potrošnje i lične potrošnje, a samo se jedan mali deo koristi za akumulaciju. Ako se kaže da je samo akumulacija časna, a da potrošnja nije časna, prema tome nije častan veći deo profita koji zaposleni u preduzećima donose državi. To znači da je zbog izbegavanja reči profit, i njegovog pretvaranja u akumulaciju, stvorena konceptijska zbrka, a kao njen rezultat, podstaknut je još jedan talas loše propagande.

4. TRI GRANIČNE LINIJE IZMEDJU PROFITA SOCIJALISTIČKIH PREDUZEĆA I KAPITALISTIČKOG PROFITA

Zahvaljujući tome što se izbegavao »profit« i što se nije smelo dirnuti u »zabranjenu oblast« profita, korišćenje »obaveznog profita«, »akumulacije« i sličnih koncepta namesto koncepta »profita« postoji, naravno već odavno. Tako sam ja još 1963. godine u referatu »Profit« istakao da ne bi trebalo da namesto ekonomije koristimo retoriku, da ne treba nepotrebno da iskonstruišemo neku reč koja bi zamenila reč »profit«, već treba da jasno podvučemo suštinsku granicu izmedju profita socijalističkih preduzeća i profita kapitalističkih preduzeća.

Ja sam 1963. godine u referatu »Profit« istakao tri granične linije suštinskih razlika izmedju socijalističkog profita i kapitalističkog profita. Iako su Čen Boda i »četvoročlana banda« u okviru čitave zemlje ovaj moj referat pretvorili u klasičan primer za kritikovanje »vladavine profita«, iako se od početka do kraja nisu usudili da pomenu ove moje tri granične linije. To samo pokazuje njihov osećaj nesigurnosti. Navodim sada ove tri granične linije, kao što slede:

»Prvo, klasna suština profita nije ista. Kapitalistički profit predstavlja eksploataciju kapitaliste po radniku, dok je profit socijalističkog preduzeća vrednost koju stvore zaposleni u proizvodnom preduzeću za proširenje društvene reprodukcije i zajedničke društvene potrebe.

Drugo, cilj i način proizvodnje nisu isti. Cilj kapitalističke proizvodnje je hajka za samim profitom; kapitalista proizvodi robu samo da bi došao do profita, nebirajući način i sredstva. Cilj socijalističke proizvodnje je stvaranje materijalnih (bogatstava) vrednosti, ali da bi se došlo do tog cilja moraju se spretno koristiti vlastiti načini, podizati produktivnost rada, smanjiti cena koštanja proizvoda, povećati profit.

Treće, način na koji se dolazi do profita nije isti. Kapitalizam dolazi do profita koristeći konkurenciju na tržištu, slobodnu fluktuaciju cena, špekulaciju i druge slične načine. Socijalistički profit ima za preduslov ostvarivanje raznih kurseva centralno određene politike, plansku proizvodnju, planirane cene, utvrđene odnose saradnje između nabavke i prodaje, najstrožu zabranu špekulacije. U ovakvim uslovima, do profita se može doći samo putem najpoštenijih tehničkih inovacija, unapredjenjem organizacije upravljanja i smanjenjem cene koštanja.«

Mislim da su ove tri gornje granične linije uglavnom već jasno istakle suštinsku razliku između profita socijalističkih preduzeća i kapitalističkog profita, a o tome da li su ove tri granične linije precizno iskazane mogla bi da se produbi diskusija. Nadam se da će radnici na teoretskim istraživanjima i radnici iz prakse zajednički izneti neke ocene i korekcije koje bi postale principi koje treba da zajednički poštuju finansijski radnici i teoretičari u socijalizmu i koji bi sve podstakli da s punim pravom i neustrašivo ovladaju profitom socijalističkih preduzeća i da se bore za povećanje profita koji donose preduzeća in za povećanje finansijskih prihoda države.

Organizacija svih naših preduzeća je u skladu sa socijalističkim principima, pa je prema tome profit koji stekne ovakvo preduzeće zakoniti profit socijalističkog preduzeća, kojim treba ovladati hrabro i s punim pravom. Dobro je da ovakav profit bude što veći. Ako se odstupi od gore navedenih principa koje treba zajednički poštovati, naprimer ako preduzeće krene u proizvodnju ne pridržavajući špekulativne metode, onda to nije socijalistički profit. Ovakav su profit krali i rasipali Van Hunven i Djang Čing i njima slični, a što je ovakav profit veći, to samo pokazuje da je veći i pritisak koji izdržava narod. Moramo pozvati zaposlene u preduzećima da ponovo uzmu u svoje ruke vlast koju su im ovi oduzeli i da im ne dozvole da i dalje iz radničke klase istiskuju krv i znoj.

Čen Boda, »četvoročlana banda« i njima slični kažu da moj referat »Profit« širi seme »vladavine profita« i »bore samo za profit«. Ja mislim da je to kleveta, da je to samo izgovor da bi mi postavila politična zamka.

5. PITANJE OSNOVE ZA FORMIRANJE CENA

Medjutim, u istoriji naše socijalističke izgradnje, zaista se desilo »da se radi ako ima profita, a ne radi ako ga nema; da se radi puno ako je profit veliki, a malo ako je profit mali«, bilo je primera takve bezobzirnosti u odnosu na celokupni interes države i naroda, primera da se profit grabi onako kako se to radi u kapitalizmu. Naprimer, početkom šezdesetih godina kada je zadatak pomaganja poljoprivrede bio veoma urgentan, u vreme kada je proizvodnim tipovima bila potrebna ogromna količina poljoprivredne mehanizacije, postojala je jedna fabrika poljoprivrednih mašina koja je odbacila zadatak određen od strane države, pa nije proizvodila poljoprivredne mašine, već je proizvodila male strugove. Razlog je bio taj što je utvrđena cena poljoprivredne mehanizacije bila niska, a profit mali pa je čak dolazilo i dotle da profita uopšte nema; dok je utvrđena cena malih strugova bila visoka, a profit velik. Isto tako, u mašinogradnji je bila dosta uobičajena pojava da se veoma rado proizvode kompletne mašine, ali da niko ne želi da proizvodi rezervne delove. Razlog je opet bio taj da se za profit od kompletnih mašina vredelo potrudeti, dok je na rezervne delove trebalo utrošiti mnogo rada, a profit je bio mali. Ovo su sve slučajevi koji se često navode kao primeri da bi se kritikovala »vladavina profita« i da bi se suprotstavilo onima koji veličinu profita uzimaju kao merilo o valjanosti organizacije preduzeća. Ljudi često zbog

ovakvih pojava okrivljuju samo nedovoljan rad na ideološkom prosvjećivanju, i činjenicu da ne vlada politika. Naravno, postoje i ovakvi problemi. Ali zašto cene poljoprivrednih mašina i gvozdених strugova, kompletnih mašina i rezervnih delova, treba da budu nejednake i da se usled toga desi da profita ima ili nema, odnosno da se javi razlika između velikog i malog profita? Ako bi cene bile malo racionalnije određene i ne bi bilo razlike u veličini profita niti dovedeno u pitanje postojanje profita, ne bi bilo materijalne osnove za bezobzirnost u odnosu na državni plan i za trčanje isključivo za profitom; a zar tada i rad na ideološkom prosvjećivanju ne bi mogao dati još više rezultata?

Pošto je davanje pomoći poljoprivredi odgovoran zadatak nacionalne privrede, pošto se na proizvodnju rezervnih delova utroši mnogo rada, a svaki put kada nedostaje samo jedan rezervni deo čitava mašina mora da »prilegne u svoju rupu«; zašto onda utvrđivanjem cena stavljati u tako loš položaj poljoprivredne mašine a povoljnije tretirati strugove; loše tretirati rezervne delove, a povoljnije tretirati kompletne mašine? Najčešće je objašnjenje: poljoprivredna mašina je proizvod koji pomaže poljoprivredu, pa joj stoga ne treba utvrditi visoku cenu, strug je roba za potrošnju, a pošto »akumulacija« državi stiže uglavnom iz industrije roba široke potrošnje, može mu se odrediti nešto viša cena. I još se kaže da su se, u vreme vladavine imperijalizma, kada se jednom kupila mašina od neke zemlje, rezervni delovi uvek morali kupovati od te zemlje; pa je zato imperijalizam podizanjem cena rezervnih delova zatvarao »u sendvič« kolonije i polukolonije; zato mi, socijalističke zemlje, sada treba da krenemo putem suprotnim od njihovog i da rezervnim delovima odredimo vrlo niske cene; itd, itd.

Ukratko, prema ovakvim objašnjenjima ispada da se cene proizvodima određuju ne prema objektivnim ekonomskim zakonima, ne prema vrednosti, već prema subjektivnim zahtevima. To je upravo onakva teorija koju zastupa jedan sovjetski ekonomski stručnjak, Strumirin, kada kaže: ako cena ne odstupa od vrednosti, onda nema ni politike cena. Ali, činjenice na sreću pokazuju: ako se ovakva politika ostvaruje odstupanjem cena od vrednosti, rezultat objektivnog razvoja stvari je najčešće taj, da se stigne na suprotnu stranu, na negativnu stranu subjektivnih želja. Naprimera, subjektivna želja je davanje važnosti proizvodnji poljoprivrednih mašina i proizvodnji rezervnih delova, ali je ipak rezultat toga što su im određene niske cene taj, da je proizvodnja poljoprivrednih mašina i rezervnih delova postao zadatak koji niko neće da prihvati. Ja mislim da je najbolja politika cena da se svim robama, osim duvana, alkohola i nekih sličnih specijalnih roba, cene odrede prema vrednosti proizvoda (kasnije u tekstu ja kažem da bi cenu proizvoda, na kraju krajeva, trebalo odrediti prema ceni proizvodnje, ali ovo nije u suprotnosti sa principom utvrđivanja cena prema vrednosti), a to znači da cene treba odrediti u skladu sa objektivnim ekonomskim zakonima, a ne u skladu sa subjektivnim željama.

Odstupanje cena od vrednosti ima još dve loše strane:

Prvo, šteta po ekonomsku računicu. Reći da je jeftino ono što je skupo, a skupo ono što je jeftino, može dovesti do toga da se izgubi objektivni kriterijum ekonomske računice. Drugo, odstupanje cena od vrednosti može izazvati da se izgubi pravo stanje proporcionalnosti u odnosu pojedinih grana nacionalne privrede. Početkom sedamdesetih godina, »Ženmin žibao« je objavio esej čuvenog Caj Dženga, na temu važnosti poljoprivrede u nacionalnoj privredi, a dokaz je: proporcija prihoda od poljoprivrede u finansijskom prihodu države iznosi deset koma nešto posto. Negde u vreme objavljivanja ovog eseja i agencija Sinhua je objavila vest da je jedan proizvodni tip smanjio cenu koštanja proizvoda i povećao dohodak tako što je pridavao važnost ekonomskoj računici. I ovaj je izveštaj na kraju došao do zaključka o značaju poljoprivrede za nacionalnu privredu, na osnovu motiva da dohodak od poljoprivrede učestvuje u finansijskom prihodu dr-

žave sa deset koma nešto posto. A predsednik Mao je još negde krajem pedesetih godina izrazio sumnju u tačnost ovog broja od samo deset koma nešto posto koliko se kaže da iznosi udeo prihoda od poljoprivrede u finansijskom prihodu države. Predsednik Mao je jednom, nakon što je pregledao nacrt plana izgradnje nacionalne privrede, postavio ovakvo pitanje radnicima na planskoj statistici: kako ste vi uspeali da izračunate da negde oko dvesto miliona cele in poluradne snage na selu državi doprinosi samo deset koma nešto posto, a da samo sto i nekoliko desetina hiljada zaposlenih u industriji i saobraćaju državi doprinese preko 80 %? Ustvari ovaj račun je iskrivljen zbog odstupanja između vrednosti i cena! Zahvaljujući veoma niskim cenama poljoprivrednih proizvoda, ako se računa prema cenama, direktan doprinos poljoprivrednih radnika finansijskom prihodu države iznosi samo deset koma nešto posto (računajući samo doprinos od žitarica). Učešće poljoprivrede u finansijskom prihodu države, a naročito u nacionalnom dohotku, daleko prelazi ovih deset koma nešto posto, ali je prošlo već više od deset godina, a autori članaka još uvek koriste ovu brojku za učešće poljoprivrede u finansijskom prihodu zemlje, da bi dokazali značaj poljoprivrede! Ovo pokazuje da se, ukoliko cene odudaraju od vrednosti, mogu potpuno poremetiti proporcionalni odnosi u nacionalnoj privredi i da se može izgubiti iz vida pravo stanje stvari. Tako je došlo do toga da se značaj poljoprivrede dokazuje varljivim brojem, koji pokazuje vrlo mali udeo poljoprivrede u nacionalnoj privredi.

Od oslobodjenja na ovamo, vlada naše zemlje već je više puta podizala otkupnu cenu poljoprivrednih proizvoda, sa ciljem da smanji ili sasvim uništi makaze cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, nasledjene još iz perioda vladavine imperijalizma i Kvomintanga. Zbog toga ima ljudi koji misle da više ne postoje makaze cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, a da onaj ko ponovo pokreće ovo pitanje samo želi da ocrni socijalizam, odnosno da je to napad uperen protiv finansijske politike partije i države. Sada je Centralni komitet partije, na čelu sa predsednikom Hua Guofengom, postavio pitanje regulisanja cena. Predsednik Hua, potpredsednik Beng, i potpredsednik Li su u nekoliko zasebnih govora posebno istakli pitanje potrebe da se reguliše odnos cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda. Ovo je veoma mudra odluka. To je ekonomska mera koja ima odlučujući značaj za stimulisanje poljoprivredne proizvodnje, a naročito za stimulisanje proizvodnje žitarica. U uslovima veoma niskih cena žitarica, kada ispuni zadatak zadovoljavanja potreba ishrane članova komune i zadatak državnog otkupa, proizvodni tim je vrlo slabo zainteresovan za veću proizvodnju žitarica, ali je zato zainteresovan za druge poljoprivredne kulture kojima može da reši pitanje korišćenja novca (kojima može da poveća svoj novčani prihod u gotovom), zainteresovan je za domaću radinost, a naročito za transport namalo. Zbog toga je veoma dugom vremenskom periodu pažnja bila usredsređena na ideološko i političko usmeravanja i ne neprekidnu kritiku interesovanja za domaću radinost i podcenjivanja poljoprivrede, kritiku napuštanja poljoprivrede radi bavljenja trgovinom, transportom i kritiku drugih sličnih tendencija, ali sve to nije dalo većih rezultata. Razlog je taj, što nisu preduzete i ekonomske mere; tačnije, pošto nije rešeno pitanje korišćenja novca članova komune. Poljoprivreda je baza nacionalne privrede, a žito je blago među blagom; ali onaj ko se bavi poljoprivredom i koji seje žito nemože da reši pitanje »korišćenja novca«. Da li je to razumno?

Sada je, što se tiče principa, određeno regulisanje odnosa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i podizanje cena poljoprivrednim proizvodima; ali, zaostao je još jedan praktičan problem. Pitanje regulisanja odnosa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda ustvari je pitanje podizanja državnih otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda. Prema tome možemo predpostaviti: ako država svake godine otkupnu cenu poljoprivrednih proizvoda odredi prema vrednosti

proizvoda, plašim se da će se povećani izdaci države približiti iznosu investicija koje se svake godine ulažu u proširenu reprodukciju. »Ovčija vuna raste na ovci«, a finansijski prihod država, na kraju krajeva, dobija samo iz industrije (uključujući saobraćaj i transport) i poljoprivrede. Ako se regulisanje odnosa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i podizanje otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda mora rešiti prebacivanjem svota u državnoj blagajni, onda to nije realno i nije moguće. Zato što:

Prvo, država nikako ne može da bude bez investicija za socijalističku proširenu reprodukciju.

Drugo, što ako u uslovima sniženih cena poljoprivrednih proizvoda doprinos poljoprivrede državnim finansijama iznosi samo deset koma nešto posto, a doprinos industrije iznosi preko 80 %, to je lažna slika stvari, pošto onih deset koma nešto posto uključuje samo komunalno žito, tj. dolazi od poreza na poljoprivredu, a ne uključuje deo od otkupa poljoprivrednih proizvoda, odnosno ne uključuje prihod koji se dobija od poljoprivrede kroz takozvanu oprugu cena, nakon što se regulišu cene industrijskih i poljoprivrednih proizvoda u potpunosti prema vrednosti, prihod od poljoprivrede koji se dobija kroz »oprugu cena« više neće postojati. Tako je doprinos seljaka izgradnji zemlje ograničen samo na onaj deo komunalnih žitarica. Ako se ne promeni količina ovog dela komunalnog žita, to čini da proporcija udela ovog dela komunalnog žita (uključujući i komunalni pamuk i druge direktne poreze na poljoprivredu) u finansijskom prihodu države, zbog regulacije cena, poraste sa deset koma nešto procenata na nešto ispod dvadeset procenata. S druge strane, ovakav odgovoran odnos, tj. to da 80–90 % poljoprivrednog stanovništva finansijskim prihodima države doprinosi samo nešto preko 10 %, a da otprilike samo jedna polovina zaposlenih od onih deset do dvadeset posto gradskog stanovništva, koliko čine radnici u proizvodnji (pošto je otprilike jedna polovina radnika u gradovima zaposlena u vanmaterijalnoj proizvodnji) treba da državi doprinese preko 80 % njenih finansijskih prihoda, čini ovakvu obavezu neracionalnom, jer je opet doprinos poljoprivrede izgradnji zemlje suviše mali.

6. PITANJE OBLIKA OBAVEZA SELJAKA

Tako je, još krajem pedesetih godina predsednik Mao obratio pažnju na ovo pitanje, već tada ističući da treba poštovati zakon vrednosti i da u razmeni industrijskih i poljoprivrednih proizvoda treba obratiti pažnju na princip razmene dobara istih vrednosti, dajući i neke druge smernice. To samo znači da je predsednik Mao smatrao da postoje makaze cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i da je to jedan problem koji zahteva rešenje. Međutim, zašto ovaj problem nije u potpunosti rešen? Zbog toga što još nije sasvim rešeno pitanje iz kojeg dela finansija doći do sume koju treba isplatiti na ime povećane pomoći zbog porasta cena poljoprivrednih proizvoda. I šta sad treba da se uradi? Kako ostvariti zadatak podizanja cena poljoprivrednih proizvoda i regulisanja odnosa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, koji su postavili predsednik Hua i Centralni komitet partije? Ja mislim da se ovaj zadatak može rešiti ne smanjivanjem obaveza koje seljaci treba da imaju prema državnim finansijama (ne ističem pri tom primer poput onog u provinciji Hunan o kome su nedavno pisale novine, gde se radilo suprotno politici partije i gde je seljacima nametnuta protivzakonita obaveza; ovakve obaveze treba smesta ukinuti), već izmenom oblika obaveze. Pri tom uzimam kao predpostavku da se u procesu regulisanja odnosa cena indust-

rijskih i poljoprivrednih proizvoda i u procesu podizanja otkupnih cena poljoprivrednih proizvoda, obavezno učini sledeće: (1) da se ne umanjí prihod države; (2) da se ne povećaju obaveze seljaka, ali da, s izuzetkom protivzakonitih obaveza koje su seljacima nametnute kroz »lokalnu politiku«, ali da njihov doprinos državi ne treba ni da se smanji; (3) da to ne utiče na život gradskog stanovništva.

Sigurno će se kod nekih ljudi pojaviti sumnja: pošto je rezultat regulisanja cena taj da nisu olakšane obaveze seljaka, a da se ne povećava ni državni prihod; nije li onda promena oblika ovakvih obaveza suvišan i nepotreban posao?

Nije. To sigurno nije nepotreban posao pošto je on povezan sa pitanjem poljoprivredne proizvodnje i, naročito, sa pitanjem može li se ili ne povećati proizvodnja žitarica. Nadalje ću objasniti ovo pitanje.

U uslovima makaza cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i niskih cena poljoprivrednih proizvoda, iznos ove razlike u cenama ustvari je jedna vrsta obaveze seljaka prema državi, ali ovakva vrsta obaveze nema očigledan, direktan oblik, već se do nje nalazi posredno, kroz ono što se zove »opruga cena«, tj. ona ima oblik neke vrste indirektnog poreza. To je jedan vrlo loš oblik. Zbog toga što iznos ovakve obaveze nije fiksiran. Što je veća količina poljoprivrednih proizvoda koje seljaci isporučuju državi, to je veća i njihova obaveza (prema državi). To je težak oblik napada na proizvodnu aktivnost seljaka. Ako bi se sadašnji doprinos koji se uzima od seljaka kroz razliku u cenama industrijskih i poljoprivrednih proizvoda pretvorio u oblik direktnog poreza (komunalno žito, komunalni pamuk), a da se pri tom iznos obaveze strogo odredi vladinim zakonom, u određenom vremenskom okviru on bi bio fiksiran i ne bi se menjao. Kada isplate ovaj direktan porez na poljoprivredu, seljaci bi se za svaki kilogram više poljoprivrednih proizvoda koji proizvedu i koji isporuču državi mogli da dobiju punu vrednost. Ako bi bio realan i odnos između cena različitih poljoprivrednih proizvoda, seljak bi mogao da, bez obzira koju od dvanaest vrsta poljoprivrednih proizvoda proizvodi (žito, pamuk, ulje, konoplju, svilu, čaj, šećer, povrće, duvan, voće, lekovito bilje ili industrijsko bilje) ili koji proizvod domaće radinosti proizvodi, ostvari uglavnom podjednaki interes. Na ovaj način, lako bi mogao da se realizuje zadatak planske setve u skladu sa lokalnim uslovima, koji je postavila država, a podigla bi se i proizvodna aktivnost. Podizanjem poljoprivredne proizvodnje, narod bi se obogatio, a povećao bi se i finansijski prihod. A to je upravo ona ideja predsednika Maoa, da skriveno blago leži u narodu. Mislim da postoji izbor od najmanje dva načina da se reši pitanje kako da povećanje cena poljoprivrednih proizvoda na utiče na život gradskog stanovništva. Prvo je, da se prodajna cena poljoprivrednih proizvoda (najvažnije je žito) u gradovima ne menja, da se na glave okrenu kupovno prodajne cene, a da se gubitak nastao tako što su otkupne cene veće od prodajnih cena nadoknadi iz budžeta. Drugi je način prema normiranoj potrošnji žitarica zaposlenih i širini fluktuacije cena potrošačima dati nadoknadu. Bez obzira na to koji način se koristi, vlada mora da poveća novčanu pomoć. Ali, prvo, pored toga što se ni najmanje neće umanjiti materijalna vrednost koju seljaci doprinose vladi, samo kao rezultat regulacije cena, porastće novčani izraz vrednosti ovih materijalnih vrednosti, odnosno cena; drugo, stvarna količina potrošne robe koju dobije radnik takodje se neće povećati, već će samo porasti novčani izraz ove potrošne robe, odnosno njena cena. Šta više, nivo ova dva porasta je podjednak (jer se nisu promenili ni količina stvari ni iznos vrednosti), pa otud i vlada može da prvim porastom plati drugi porast. Ovo je lavirint koji se stvara zato što cene odstupaju od vrednosti, i to je razlog što su neki ljudi ostali neodlučni pred »velikom operacijom« regulacije makaza cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda.

7. TREBA POVROTITI REPUTACIJU »PROFITNOJ STOPI PO KAPITALU«

Već odavno je pod pretekstom kritikovanja »vladavine profita«, profit socijalističkih preduzeća bio nepravedno osudjivan i doživljavao napade i kritike kakvih nije trebalo da bude. Ako to detaljnije analiziramo, vidimo da ovakvi napadi i kritike dolaze najverovatnije od tri vrste ljudi.

Prva vrsta ljudi su Lin Pjao, Čen Boda, »četvoročlana banda« i njima slični, ljudi sa skrivenim namerama, intriganti i pohlepnici sa svojim zlobnim napadima. Oni i ne zaslužuju da se o njima mnogo govori.

Druga vrsta ljudi ulazi u kritiku tzv. »vladavine profita« zbog brige i zaštite socijalističkih finansijskih poslova. Ovi drugovi ne prave jasnu teorijsku razliku između socijalističkog profita i kapitalističkog profita. Njihov način razmišljanja još uvek je pod uticajem otmenih ideja feudalnih skolastičara i plemića, da se reč »novac« ne sme izgovoriti, već novac treba zvati »ova stvar«. Ja sam u prvih nekoliko pasusa ovog eseja već odgovorio na kritičke osvrte ovih drugova.

Kritika tzv. »vladavine profita« kod treće vrste ljudi direktno se odnosi na one kapitalističke metode upravljanja poslovima o kojima sam je govorio napred, u petom poglavlju: »Radi se ako ima profita, a ne radi ako profita nema; radi se više ako je veći profit, a malo ako je profit mali«. Tačno je da se mora kritikovati ovakav način upravljanja. Ali ovi kritičari pitanje postavljaju isključivo iz ugla ideološke svesti i ideološkog prosvetčivanja, ali se nisu setili kako to da se u socijalističkom društvu gde sve proizvodne grane rade za zadovoljavanje potreba društvene proizvodnje i životnih potreba naroda može desiti da profita ima ili nema i mogu pojaviti razlike u veličini profita; da su proizvodne grane i proizvodi koji ne donose profit ili donose malo profita vrlo često istovremeno i najvažnije grane proizvodnje i najvažniji proizvodi, da su to proizvodne grane i proizvodi kojima društvo i organi uprave poklanjaju najviše pažnje. Zar je moguće da je radni kapacitet i efikasnost sektora i zaposlenih koji proizvode ove proizvode izrazito nizak i da je zbog toga njihov rad za društvo i njihov proizvod proizveden za društvo izrazito mali? Naravno da nije. Očigledno za to postoji samo jedno objašnjenje, a to je da utvrđene cene proizvoda nisu odgovarajuće. Neadekvatnost utvrđenih cena ili, nejednaka visina cena, odstupanje cena od vrednosti, sve skupa se u stvarnosti pretvorilo u preraspodelu nacionalnog dohotka, što znači da se vrednost jedne vrste proizvoda, nastala u procesu proizvodnje, pripisuje na račun neke druge vrste proizvoda. Zbog toga moramo da, kada govorimo o pitanjima profita govorimo o pitanjima teorije obrazovanja cena. U periodu kada su Čen Boda i »četvoročlana banda« kontrolisali sredstva javnog mnjenja, postojala je jedna neobična teorija, prema kojoj se smatralo da politika cena nije predmet istraživanja ekonomista, već da je ona samo predmet propagande. Ali, kako se može vršiti propaganda bez predhodnog istraživanja?

Kada je centralna vlada i zvanično postavila zahtev za podizanje cena poljoprivrednih proizvoda i pitanje regulisanja odnosa cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, ekonomski krugovi moraju da, zajedno sa radnicima u praksi, iz svih aspekata prodube istraživanja po tom pitanju, da bi ostvarili zadatak koji su postavili predsednik Hua i Centralni komitet partije.

Mi zastupamo mišljenje da cena proizvoda treba da bude određena prema iznosu vrednosti proizvoda, a protivimo se da odstupanje cena od vrednosti služi kao princip u utvrđivanju cena. Međutim, ovde je reč samo o osnovnom principu, a to nikako ne znači da cena svake vrste proizvoda mora apsolutno biti

uskladjena sa iznosom vrednosti. Ako bi cene svih vrsta proizvoda bile apsolutno saglasne iznosu vrednosti proizvoda i ako bi se svi proizvodi prodavali prema iznosu vrednosti, moglo bi da dodje do ovakve situacije: velika, moderna preduzeća bi poslovala sa zaradom; mala, primitivna preduzeća bi poslovala sa gubitcima; zarada velikih, modernih preduzeća bi bila nesigurna zbog toga jer bi zavisila od veličine subjektivnih napora zaposlenih; nije sigurno da bi ni mala, primitivna preduzeća gubila, zbog toga što subjektivni naponi zaposlenih ne bi bili dovoljni. Ima i objektivnih okolnosti koje utiču na ovakvo stanje stvari. Pošto velika, moderna preduzeća imaju dobru opremu, dosta investicije, visoki tehnološki nivo, imaju veliki obim proizvodnje, visoku produktivnost rada, nisku cenu koštanja, ostvaruju, naravno, i veliki profit. S druge strane, mala primitivna preduzeća nemaju zadovoljavajuću tehnologiju i opremu, produktivnost rada im je niska, cena koštanja visoka; pa iz tih razloga ne mogu da ostvaruju dobitke, već na kraju posluju i sa gubitcima. Ovo se sve odlučuje investicionim planom i tehničkim projektom na početku izgradnje fabrike i za zaposlene koji sada rade u preduzećima to je već svršena stvar.

Dalje, u oblasti rudarstva, u rudnicima ima debelih i tankih, dubokih i plitkih naslaga rude kao što ima i različite dubine kopova i rude različitih kvaliteta, isto tako, razlikuju se i uslovi transporta. Kada su u pitanju poljoprivredna preduzeća, ima razlika u stepenu plodnosti zemlje, razlika u uslovima transporta, itd. Ovo su sve objektivni uslovi koji se ne mogu promeniti subjektivnom snagom volje, koji utiču na i određuju različitu produktivnost rada i različitu profitnu stopu.

Ovi gore navedeni primeri su osnova ekonomistima koji se ne slažu sa utvrđivanjem cena prema vrednosti proizvoda i oni ih često navode da bi negirali da vrednost određuje cenu proizvoda.

Ali, posmatrano iz ugla teorije vrednosti, ovi gornji primeri nisu ništa drugo do čisti dokazi da se, pošto u socijalističkom društvu još uvek postoji zakon vrednosti, još uvek mora polazati od te osnove i nadalje priznavati postojanje profitne stope na uloženi kapital, cene proizvodnje i razlike u stepenu dohotka (to je ustvari i »različiti stepen najamnine«). Marks je još u »Kapitalu« dokazao da stopa profita po uloženom kapitalu, cena proizvodnje i različiti stepeni najamnine ne samo što nisu u suprotnosti sa zakonom vrednosti, već su i neminovni zaključak koji proizilazi iz zakona vrednosti. Marks je već odavno rekao da će, kada se ukinu privatno vlasništvo nad zemljom, prestati da postoji apsolutna najamnina, ali da će još uvek moći da postoje različiti stepeni najamnine i različiti dohodovni razredi. Ali, prva »najamnina« ili dohodak više se ne daje zemljeposjedniku, već sada treba da se u obliku poreza predaje državi. Ipak, veliki broj ekonomista smatra, iako su već priznali postojanje zakona vrednosti, da su profit na uloženi kapital, cena proizvodnje i različiti stepen dohotka kapitalističke kategorije i da socijalističko društvo više ne treba da koristi ove kategorije. Zahvaljujući preciznim objašnjenjima koja su dali i Marks i Lenjin u vezi sa pitanjem »različitih stepena dohotka«, ovde više nećemo o njemu govoriti. Pozabavićemo se na ovom mestu samo kratko pitanjem profita na uloženi kapital i pitanjem cene proizvodnje.

Stopa profita po kapitalu i stopa profita po ceni koštanja su dva različita principa za određivanje cena i u isto vreme dva različita principa u određivanju zadatka preduzeća da predaje određeni profit.

Prema principu stope profita po uloženom kapitalu, bez obzira na to koliko kapitala utroši svako preduzeće, ono treba da profit predaje prema trenutnoj prosečnoj profitnoj stopi čitavog društva. Na primer, neko preduzeće je utrošilo sto miliona juana kapitala, a trenutna prosečna profitna stopa prema kapitalu čitavog društva iznosi dvadeset procenata; onda ovo preduzeće svake godine ima zadatak

da donosi profit u iznosu od 20 miliona juana. Ako je na kraju godine ostvareni profit koji treba da se preda manji od ovoga iznosa, to znači da organizacija upravljanja ovim preduzećem nije dobra, znači da nije u potpunosti mogla da dodje do izražaja svrha državnog investiranja društvenog kapitala u određeno preduzeće i da zbog toga treba tražiti uzroke lošoj organizaciji upravljanja. Ako ostvareni profit predje ovu prosečnu utvrdjenu normu, to znači da je ovo preduzeće ovladalo veštinom organizovanja upravljanja, pa treba sumirati dobra iskustva ovog preduzeća i dalje ih propagirati.

Prema principu stope profita po uloženom kapitalu, način utvrdjivanja cene proizvodu je sledeći: ukupni troškovi (cena koštanja) nekog proizvoda za čitavu granu proizvodnje, plus ukupni iznos kapitala koji treba utrošiti za proizvodnju ovih proizvoda i ukupan iznos profita koji je izračunat prema prosečnoj stopi profita po kapitalu za koji treba da se odgovara; a onda sve to podeliti ukupnim brojem proizvoda – to je cena (prema cenovniku) te vrste proizvoda. Na taj način, posmatrano iz ugla jednog preduzeća, deo M koji čini vrednost proizvoda i profitni deo u ceni proizvoda u svom iznosu nisu jednaki. Ali, iz aspekta čitavog društva, ukupni zbir M jednak je ukupnom zbiru profita.

Kada se ubire stopa profita po kapitalu, što je više društvenog kapitala preduzeće utrošilo, ima i veću odgovornost u zadatku donošenja profita, pa to može i da pomogne preduzeću da štedi kapital, a naročito da pomogne u štednji nepokretnog kapitala i da nagna zaposlene u preduzeću da obrate pažnju kako bi podigli stepen iskorišćenosti opreme.

Ali ono što smo mi u mnogim granama praktikovali u prošlosti nije stopa profita po kapitalu, već smo primenjivali sistem profitne stope po ceni koštanja, koju smo preuzeli od sovjetskog saveza u periodu prvog petogodišnjeg plana. Prema ovom sistemu, prosečna profitna stopa čitavog društva nije prosečni iznos koji se dobije kada se ukupni kapital društva podeli ukupnim društvenim profitom (profitna stopa po kapitalu), već je prosečni iznos koji se dobije kada se ukupna cena koštanja ukupnog društvenog proizvoda podeli ukupnom profitnom kvotom čitavog društva. To je prosečna stopa profita po ceni koštanja. Prema ovom sistemu, način računanja cene proizvoda je taj da se na prosečnu cenu koštanja svih vrsta proizvoda jedne grane proizvodnje doda profit koji je izračunat prema prosečnoj stopi profita po ceni koštanja; a profit koji preduzeće mora da izdvoji prema zadatku u osnovi se dobija kada se ukupna cena koštanja koja je utvrdjena proizvodnim zadatkom preduzeća pomnoži prosečnom stopom profita po ceni koštanja.

U sistemu profitne stope po ceni koštanja, ekonomična računica preduzeća ustvari obračunava jedan veoma mali deo kapitala koji koristi preduzeće, odnosno radni kapital (tekuće fondove) plus zastareli deo nepokretnog kapitala. Kako je kod nesqvremska granica zastarevanja (otplata) obično 25 ili više od 25 godina (zahvaljujući brzini usavršavanja tehnologije i brzini kojom se nabavlja nova oprema raste, pa je tako u zapadnom svetu granica zastarevanja sa otprilike 10 godina, koliko je iznosila u 19. veku, smanjena na negde oko 4 do 5 godina) naš izdatak na zastarevanju je u stvarnosti uveliko smanjen; mi smo računali manje za cenu koštanja, a računali više za profit. S toga samo jedan dvadeset i peti deo, a često ni toliki deo, našeg nepokretnog kapitala ulazi u okvire ekonomskog obračuna preduzeća, uz obavezu da donosi profit državi, dok najveći deo nepokretnog kapitala ne ulazi u obračun; prema tome, preduzeće koristi ogroman nepokretni kapital koji ne nosi obavezu da državi donosi profit, kao da je bezplatan. Zbog toga ljudi koji upravljaju preduzećem oduvek »široko kupuju a usko koriste«, hoće da nabave mnogo opreme a stepen iskorišćenosti opreme je vrlo nizak. Početkom šezdesetih godina jednom su me pozvali da održim predavanje velikom broju vrlo sposobnih rukovodilaca preduzeća. Kada sam ih pitao koliko

iznosi radni (tekući) kapital preduzeća kojim upravljaju, svi su odgovarali kao iz topa, a kada sam ih pitao koliko iznosi njihov nepokretni kapital, nijedan nije mogao da odgovori; čak mi je i šef finansijskog sektora rekao da može da odgovori tek pošto pregleda račune. Broj koji ne ulazi u ekonomski obračun je broj koji se ne koristi, pa zato ni ne može niko da ga upamti!

Našoj zemlji zaista nedostaje moderna oprema, ali mi ipak i dalje koristimo sistem obračuna po kome ne obračunavamo nepokretni kapital koji predstavlja glavni deo ukupne državne svojine. Zato bi trebalo da je došlo vreme da se pitanje promene sistema profitnih stopa po ceni koštanja u sistem profitnih stopa po kapitalu stavi na tekući dnevni red diskusija radnika u ekonomskoj upravi i radnika na teoretskim istraživanjima.

Nakon što se prema principu profitnih stopa po kapitalu odredi koliki profit preduzeće ima zadatak da donosi, velika, moderna preduzeća će, s obzirom da su uspela da postignu odlične objektivne uslove kao što je korišćenje velikih, modernih mašina i opreme i superiornost u pogledu produktivnosti rada i da, kao rezultat, stvaraju velike profite, morati da donose više profita pošto troše više kapitala (prema principu profitne stope po kapitalu), a više neće biti kompenzacije. Ako rudnici i poljoprivredna dobra razliku u dohotku koju su stekli zahvaljujući odličnim prirodnim uslovima opet u obliku poreza donose državi, veličina profita preduzeća u pogledu organizovanja uprave, radnoj aktivnosti i drugim aspektima. Tako profit može da postane najsintetičnija norma, koja odražava stanje organizacije u preduzeću.

8. ODGOVOR KRITIČARIMA PROFITNE STOPE PO KAPITALU

Tako je u prošlosti, kao što sam već ranije rekao, profitna stopa po kapitalu uvek posmatrana kao kapitalistička ekonomska kategorija i kao takva negirana i kritikovana, zahvaljujući pristranom uticaju dogmatizma udžbeničke političke ekonomije.

Mišljenja kritičara mogu se uglavnom svesti na sledeće četiri vrste:

Prva vrsta kritičkih osvrta smatra da je svodjenje prosečnog profita u kapitalističkom društvu proizvod međusobne konkurencije kapitalista u njihovo trci za profitom, a da u socijalističkom društvu koje ne dozvoljava konkurenciju između raznih preduzeća i raznih grana proizvodnje radi lova na profit, nemože postojati ni svodjenje profita na prosek, pa prema tome ne može postojati ni prosečna profitna stopa po kapitalu. Ova kritička primedba je primenljiva kako na profitnu stopu po kapitalu, tako i na profitnu stopu po ceni koštanja, jer je i stopa profita po ceni koštanja svodjenje profita na prosek. Profitna stopa po kapitalu je prosečna profitna norma izračunata prema uloženom kapitalu; profitna stopa po ceni koštanja je prosečna profitna norma izračunata prema ceni koštanja proizvodnje, što znači da su i jedna i druga prosečan profit. Ako još proširimo ovaj okvir, vrednost (iznos društvenog proseka potrebnog rada), zakon vrednosti i sve ostale norme nacionalnog privrednog plana, takodje su sve prosečne brojke. Prema tome, ako je ovakav motiv osnovan, onda on ne samo što negira profitnu stopu po kapitalu, već negira i profitnu stopu po ceni koštanja za koju se zalažu ovi kritičari, a negira i vrednost, zakon vrednosti i sve ostale norme. Ranije mnogi su naučnici na polju ekonomije i vrednost i zakon vrednosti posmatrali kao kategorije i zakone koji postoje samo u kapitalističkoj robnoj privredi, zbog toga što u kapitalističkom društvu robne privrede vrednost i zakon vrednosti pokazuju svoju ulogu i kroz trku kapitalista za profitom in kroz slobodnu konkurenciju.

U kapitalističkom društvu robne privrede, svi ekonomski zakoni ostvaruju svoju ulogu kroz spontani uticaj. Zato, prema logici kritičara profitne stope po kapitalu, kada ljudi uzmu vlastitu sudbinu u svoje ruke i kada se kapitalistička robna privreda pretvori u plansku privredu, više ne moraju da postoje nikakve kategorije ni zakoni.

U drugoj grupi kritičkih osvrta, kritičari profitne stope po kapitalu kažu da je vrednost stvorena radom, a da nije stvorena kapitalom, pa prema tome određivati profit prema kapitalu predstavlja tačku gledišta buržuazije. Ali, prema ovakvom mišljenju, tek bi profitna stopa po platama bila odgovarajuća (podela (M) prema (V), odnosno podela neisplaćenog dela prema isplaćenom delu živog rada), i onda zalagati se za profitnu stopu po ceni koštanja a suprotstavljati se profitnoj stopi po kapitalu isto je što i smejati se na pola puta, a još ne stići do kraja. Cena koštanja neuključuje samo plate (V), već uključuje i (C), odnosno uključuje celokupni utrošak na sirovine i jedan deo nepokretnog kapitala (otplaćeni deo). Prema tome, profitna stopa po ceni koštanja zapravo je samo nepotpuna profitna stopa po kapitalu.

Mi se slažemo da vrednost (u kojoj je sadržan i profit) stvara rad, a da je ne stvara kapital; to predstavlja opšte poznavanje marksističke političke ekonomije. Ali se isto tako ne može poreći da je u preduzećima u koja je uloženo mnogo društvenog kapitala i koja su otud opremljena velikim, modernim mašinama i opremom produktivnost rada viša od produktivnosti rada u preduzećima na koja je utrošeno malo društvenog kapitala i koja su opremljena malim, primitivnim mašinama. Otud je cene koštanja proizvoda i individualni utrošak rada u velikim, modernim preduzećima niži od prosečne cene koštanja i iznosa društvenog proseka potrebnog rada, a otud je i profit veliki, modernih preduzeća neminovno veći od profita malih, primitivnih preduzeća. Ovaj dodatni profit stvaraju zaposleni u velikim, modernim preduzećima uz pomoć većeg društvenog investiranja u njih. Zbog toga, zasluge treba pripisivati dodatnom investiranju društva, jer on nije stvoren subjektivnim zalaganjem zaposlenih u preduzeću. Pored toga, nismo zaboraviti da kapital u socijalističkom društvu nije višak vrednosti koji kapitalista istisne iz radnika, već je akumulisan minuli rad same radničke klase. Ne može a da se ne računa kada neko preduzeće utroši više akumulisanog minulog rada radničke klase. Princip korišćenja kapitala bez naknade se ne slaže sa interesima radničke klase.

Prema trećoj vrsti kritičkog mišljenja, kada se u okviru jedne iste grane proizvodnje napravi poredjenje i kada se ima društveni prosek potrebnog rada kao sadržaj zakona vrednosti, već je rešeno poredjenje produktivnosti rada ili rezultata investiranja u proizvodnji jedne vrste proizvoda. Samo, prema njoj se ne može porediti upotrebna vrednost različitih proizvoda koje proizvedu različite grane proizvodnje. Koliko će biti investiranje u neki sektor odlučuje se prema opštim društvenim potrebama i prema potrebama za život naroda, a ne odlučuje se zavisno od rezultata investiranja. Ako predpostavimo da je investiranje u proizvodnju neke vrste proizvoda veliko i ako je to potrebno za zadovoljavanje opštih društvenih potreba ili potreba za život naroda, mi moramo preduzeti proizvodnju te vrste proizvoda. Nije loše ni ovakvo rezonovanje. Ali, neki posao se može preduzeti na najrazličitije načine; može se preduzeti na način »velikih, modernih« ili na način »malih, primitivnih«, isto tako ima načina koji koriste mnogo materijalnih sredstava a malo živog rada i načina koji koriste malo materijalnih sredstava a mnogo živog rada, itd, itd. Zato to sve treba uzeti u računicu kada se preduzima neki posao. Upotrebna vrednost različitih proizvoda ne može se uporediti, ali se ipak može posredno porediti. Na primer, hoćemo da izgradimo dva preduzeća koja bi proizvodila dve vrste različitih upotrebnih vrednosti (proizvoda). Ako želimo da uvezemo najnoviju inostranu opremu, za svaku je potreb-

no po jedna milijarda u stranoj valuti. Međutim, mi imamo samo jednu milijardu u stranoj valuti koju možemo da upotrebimo da bi smo iz inostranstva uvezli najnoviju tehnologiju i opremu. A izgradnja oba ova preduzeća je hitno potrebna i ne može se odložiti. Prema tome, od ova dva preduzeća samo će jedno moći da koristi najnoviju inostranu opremu, dok će drugo morati da koristi opremu proizvedenu u zemlji. Pošto će ova dva preduzeća u budućnosti proizvoditi različite upotrebne vrednosti, koje se ne mogu porediti, da bi se odlučilo koje će od ova dva preduzeća koristiti uvoznu opremu, a koje će koristiti opremu proizvedenu u zemlji, treba videti koliko će ova uvozna inostrana oprema moći da unapredi efikasnost rada. Ako na primer, inostrana koju bi uvezlo preduzeće A može da podigne efikasnost rada za dva puta, a inostrana oprema koju bi uvezlo preduzeće B može da je podigne za samo jedanput, naša je odluka vrlo razumljiva: daćemo preduzeću A da koristi uvoznu opremu, a preduzeću B da koristi opremu proizvedenu u zemlji. Dve vrste različite opreme koja proizvodi različite upotrebne vrednosti nemoguće je uporediti; ali ako se posmatra sa tačke unapređivanja proizvodnih snaga i uštede kapitala (u osnovi, to je i ušteda rada), postaju nešto što se može porediti.

Prema četvrtoj vrsti mišljenja koja se suprodstavljaju profitnoj stopi po kapitalu, preduzećima koja troše više nepokretnog kapitala treba dati u zadatak da više i doprinose, da donose više novca, a oni koji zastupaju profitnu stopu po kapitalu čine suprotno i daju više njima. To je sasvim suprotno pravom stanju stvari. Smisao ovoga što kritičari kažu je da je, kada se cene određuju prema profitnoj stopi po kapitalu, u granama sa visokim nivoom organizacije (grane sa mnogo velikih, modernih preduzeća) cena proizvoda viša od vrednosti, a da je to isto kao da smo prvoj vrsti grana dali više novca, a oduzeli ga drugoj vrsti grana. Ali, nažalost, naši kritičari zaboravljaju da naša preduzeća nisu privatna preduzeća kapitalista, već da su državna preduzeća. Njihov profit ne dopada ruku nekakvog privatnika, već se predaje državi. Pa tako cena proizvodnje na sreću zahteva da velika, moderna preduzeća više doprinose, donose više profita, a ne da se njima daje više novca. Naši kritičari su računicu okrenuli naglavce. U granama koje imaju visoku organizovanost visoka je efikasnost rada, niska cena koštanja, pa je otud niska i vrednost proizvoda. Nasuprot tome, u granama sa niskim nivoom organizovanosti efikasnost rada je niska, visoka cena koštanja, pa je visoka i vrednost. Isto tako, vrlo je razumno svodjenjem prosečnog profita neznatno povećati opterećenje potrošačima prve vrste proizvoda, a olakšati opterećenje potrošača druge vrste proizvoda.

Gore napisano je moj odgovor kritičarima. Sada se povećao broj ljudi koji zastupaju profitnu stopu po kapitalu među radnicima u praksi i među radnicima na istraživanju ekonomskih teorija. Nadam se da će se daljim diskusijama ubrzati što skorija primena profitne stope po kapitalu.

9. PROFITNA STOPA PO KAPITALU I NOVČANE NAGRADE

U uslovima – kada cene odstupaju od vrednosti kao i kada se cene određuju prema profitnoj stopi po ceni koštanja, u uslovima kada se rudnicima u poljoprivrednim dobrima ne uzima porez na različiti stepen dohotka, dodeljivanje novčanih nagrada prema visini profita preduzeća može državne investicije i optimalne prirodne uslove pretvorene u profit iznad norme proglasiti za zaslugu zaposlenih u preduzeću. To je »prisivljanje zasluga neba« i to nije u redu. Ali, u us-

lovima kada se uzima zavisno od različitog razreda dohotka i kada se profit računa prema profitnoj stopi po kapitalu, visina profita može da razdvoji objektivne uslove od subjektivnog zalaganja, i kao rezultat, da spoji novčane nagrade i iznos profita preko norme. To je ispravno, a istovremeno je i u skladu sa principom raspodele prema radu, štaviše, to je jedan još bolji primene principa raspodele prema radu, koji je koristan za prenošenje aktivnosti i inicijative zaposlenih i koristan za unapredjenje proizvodnje. Zaposlenima u preduzećima koji ulože više energije za društvo, treba dati određene pohvale i ohrabrenja. Moj referat »Profit« iz 1963. godine, pod uticajem je tadašnje »komunističke struje« koju su pokrenuli Čen Boda i Džang Čuncao kritikujući »materijalističko smeće« i negirajući princip raspodele prema radu, i ja sam u njemu negirao sistem novčanog nagradjivanja i sistem po kome preduzeću ostaje procenat, zastupao gledište da preduzeću ne ostane ništa od profita, već da ga celog predaje državi i to je bilo pogrešno, jer to ne koristi unapredjivanju proizvodnje. Zato sam ovde, kao dodatak mojim »levo« orijentisanim idejama u referatu »Profit« iz 1963. godine, izneo gornja preispitivanja i samokritiku.

18. avgust 1978. godine.

(Ekonomska istraživanja, br. 9, 1978)

PAUL SWEETZ: JAPONSKA V PERSPEKTIVI

(Monthly Review, February 1980/9)

Pogled na Japonsko v perspektivi pomeni dvoje: prvič, da upoštevamo današnje Japonsko v kontekstu njene lastne zgodovine; in drugič, njeno postavitev v povojno globalno ekonomijo. Obe temi sta zelo obširni in zapleteni, pri njuni obravnavi se je zlahka izgubiti med drevesi in pozabiti na gozd kot celoto. Moj prvi pogoj za tvegano spuščanje na to polje je bil ta, da sem bil odvrnjen zaradi pomanjkanja specializiranih znanj o drevesih, verjetno bolj kot poznavalci, od osredotočenja na gozd.

V nadaljevanju bom citiral v ilustracijo nekaj dejstev in števil in razlago vsebine, ne da bi bremenil tekst z naštevanjem virov. Vseeno pa bi rad na začetku omenil nekaj del, ki jih smatram za posebej koristne in jih priporočam tistim, ki bi kakor jaz hoteli izpopolniti svoje poznavanje Japonske zgodovine in družbe iz časopisov. To so: (1) *A political History of Japanese Capitalism*, Jon Halliday (1978 edition, Monthly Review Press); (2) »Urbanization in Japan, Tokue Shibata, *Bulletin of Concerned Asian Scholars* (April–June 1979); in (3) »How to Deform Agriculture in the name of Development«, Murata Goro, *AMPO, Japan-Asia Quaterly Review*, Vol. 11, no. 1 (1979). Dodatno dolgujem svoje vtise in ocene precej bolj kot bi lahko priznal, razpravam in razgovorom z različnimi akademiki in drugimi ob nedavnem mesec dni trajajočem potovanju s predavanji po Japonski. Posebne zahvale dolgujem Tokuu Shibati, vodji tokijskega Glavnega raziskovalnega inštituta za zaščito okolja, Herbertu Bixu z odseka za sociologijo Univerze Hosei (Tokio) in Makotu Itohu z oddelka za ekonomijo Univerze Tokio.

Vsako ve, da se je japonsko gospodarstvo izredno hitro razraslo v povojnem obdobju. V šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je bila letna rast nacionalnega brutoprodukta stalno 10% in več, veliko večja kot katerakoli v razvitih kapitalističnih državah. Bolj pomembne, toda manj poznane so globoke strukturne spremembe, na katerih temelji ta tako občudovani ekonomski »čudež«. In mogoče so še celo manj poznani tisti glavni faktorji, ki so omogočili te strukturne spremembe in konsekvantno hitro rast nacionalnega brutoprodukta.

Strukturne spremembe so se nanašale po eni strani na izgrajeno industrijo, posebej na težko industrijo (jeklo, električna energija, predelava nafte, kemikalije, transportna oprema, cement, stroji – kar Marx naziva Oddelek I, produkcija proizvodnih sredstev) in po drugi strani na preobrazbo in propadanje kmetijstva. V zvezi s tem in kot odraz teh sprememb so bili izvedeni zelo obsežni premiki iz podeželja v mesta. Tako prestrukturiranje seveda ni nekaj edinstvenega samo za Japonsko: značilno je za vso zgodovino razvitih kapitalističnih dežel. Za Japonsko pa je edinstvena hitrost in obseg tega procesa. Kar je v drugih deželah trajalo stoletje ali več, je bilo v primeru Japonske nakopičeno v obdobju manj kot treh desetletij.

Pred koncem povojne ameriške okupacije Japonske, konec leta 1950 je bilo skupno japonske delovne sile, ki se ukvarja s kmetijstvom, še vedno 45,4%. V letu 1975 se le-ta spusti na 12,6% (padec za 72,2% v 25 letih), kar je brez dvoma najbolj strmo upadanje v celotni zgodovini kapitalizma. Temu je sledil premik prebivalstva iz podeželja v mesta, kakor kaže tabela 1.

Tabela 1
Prebivalstvo

Prebivalstvo	Skupaj	Ruralno	Urbano	Ruralno	Urbano
1950	83,2 mio	52,0 mio	31,2 mio	62,5%	37,5%
1975	112,0 mio	27,0 mio	85,0 mio	24,1%	75,9%

Želel bi opozoriti, da je bil relativni padec ruralnega prebivalstva precej manj nagel kot pa dela delovne sile, ki se ukvarja s kmetijstvom. Razloga sta dva: prvič, zaradi obsežnega števila manjših podjetij, izmed katerih so mnoga sklenila stranske pogodbe s srednjimi in velikimi tvrdkami in ostale na podeželju; in drugi, ker se veliko delavcev, ki se stalno vozijo v službo v mesta bodisi kot redno zaposleni ali sezonsko, ne ločijo od svojih podedovanih (in ponavadi zelo majhnih) koščkov obdelovalne zemlje. Ta faktorja kažeta na poseben in v nekaterih pogledih zelo pomemben značaj ne samo japonske industrijske strukture, temveč tudi japonskega delavskega razreda in delavskega gibanja.

Prikazane številke kažejo na razpolovljenje tistega dela prebivalstva, ki živi na podeželju in skoraj trikratno povečanje tistega, ki živi v mestih v obdobju 25 let od 1950–1975, kar pa ne zadošča za pojasnitev tako dramatičnega procesa urbanizacije na Japonskem. Kar je potrebno dodati, je stopnja koncentracije na zelo velikih urbanih površinah, od 1960. do 1975. je delež vseh Japoncev, živečih znotraj območja 50 km (31 milj) treh največjih mest (Tokio, Osaka in Nagoya), narasel s 33,7% na 42%. Takšna aglomeracija prebivalstva na tako majhni površini (okoli 6% skupnih površin dežele) ne obstoji v nobeni drugi razviti kapitalistični deželi.

Glavna gonilna sila teh sprememb je bila industrializacija posebne vrste, tj. ne samo ekspanzija industrije kot take, temveč posebne veje industrije – kot npr. za jeklo, avtomobilska in težka strojna – za kar so značilne velike produkcijske enote in so v veliki meri locirane v urbanih okoljih (kar posebej velja za Japonsko, kjer potreba po uvozu vseh industrijskih surovin narekuje lociranje blizu pristanišč, ki so zgodovinski centri urbanega prebivalstva.) Konec 1929. je bilo več kot 90% delavcev v japonski industriji v tovarnah z vsaj 30 zaposlenimi, od katerih je bila več kot polovica v tekstilni. Kakor je zgoraj zabeleženo, obstaja še vedno veliko število malih podjetij, raztresenih po vsej deželi, ki se razraščajo istočasno – ob spodbudah in ob vrsti oblik vladnega subvencioniranja – v ogromno mrežo industrijskih kompleksov kot najnaprednejše in najbolj produktivne ugodnosti v kapitalističnem svetu.

Tabela 2, primerjava japonske produkcije določenega blaga s tisto v ostalih glavnih kapitalističnih državah bo pomagala izraziti smisel naglih obratov v obsegu in smeri preobrazbe, ki ji je bila podvržena Japonska.

Tabela 2
Produkcija določenih blag (1977 in 1978)

Enote	Elektrika	Surovo jeklo	Aluminij	Ladje	Avtomobili	Cement
	(milijar- de kWh)	(mio. metrič. ton)	(tisoče metrič. ton)	tisoči brt ton)	(tisoč)	(mio. metr. ton)
Japonska	431	102	1.088	9.943	5.424	73
ZDA	2.185	124	4.116	1.022	11.040	67
ZRN	335	41	741	1.390	3.792	32
Francija	210	22	399	887	3.564	29
V. Britanija	283	22	349	1.119	1.320	15

Bilo bi napačno predpostavljati, čeprav bi to lahko nekateri poskušali narediti, da je bila neprimerljivo izredna rast težke in tehnološke razvite industrije sama po sebi odgovorna za zaposlovanje v celoti in demografske spremembe, kar smo videli zgoraj. Dejstvo je, da so ti velikanski novi kompleksi visoko kapitalno intenzivni in da niso, če govorimo relativno, masovni zaposlovalci delavcev. Kopirali so ali pridobili in pogosto izboljšali zadnjo zahodno tehnologijo ter v mnogih primerih napredovali dolgoročno v smeri avtomatiziranega produkcijskega procesa. Brez tega bi bila sprememba v zaposlovanju izven kmetijstva in rast mest dosti počasnejša, kakor je to bilo v zgodovini dežele pred drugo svetovno vojno. Toda urbanizacija na japonski način je bila precej bolj zapleten fenomen, kakor bi lahko sklepali iz pojma industrializacije. Še vedno je najlažje razumljiva tradicionalna razčlenitev zaposlovanja v primerne, sekundarne in terciarne veje.* Tabela 3 prikazuje, kako so se te kategorije razvijale v letih 1950–1975.

Tabela 3
Trendi v zaposlovanju po splošnih dejavnostnih skupinah
(procenti)

	Primarni	Sekundarni	Terciarni	Skupaj
1950	48,5	21,8	29,6	100
1960	32,7	29,0	38,3	100
1970	19,4	33,9	46,7	100
1975	14,0	34,2	51,8	100

Tudi tu ponovno vidimo naglo upadanje v kmetijstvu, kar je najpomembnejša sestavina primarne skupine. Toda največji dobitnik je terciarna skupina, ne sekundarna. Ti trendi so posebej jasni v zadnjem obdobju 1970–1975, kjer se skoraj ves kontinuirani nagli padec v primarnem sektorju izravna s porastom v terciarnem. Z drugimi besedami, v zgodnjih sedemdesetih letih je dosežen očitni vrhunec v relativnih razmerjih zaposlovanja v industriji in gradbeništvu, medtem ko delež v terciarni skupini nadaljuje svoj nagli vzpon na račun ekstraktivnega sektorja. Te številke se nanašajo na celotno državo, terciarne zaposlitve se najpogos-

* Primarni vključuje ekstraktivne dejavnosti (kmetijstvo, rudarstvo, ribolov, gozdarstvo); sekundarni vključuje industrijo in gradbeništvo, in terciarni vključuje vse drugo (promet, skupna poraba, trgovina in finance, državne službe).

teje koncentrirajo v velikih mestih, iz česar je razvidno, da je bila urbanizacija vseskozi, posebej pa v zadnjih letih, oskrbovana z eksplozijo zaposlovanja v trgovini, financah in javnih službah. To tudi ni nekaj edinstvenega za Japonsko: toda vnovič, kar je edinstvenega, je hitrost tega procesa.

Kako se je zgodilo, da se je Japonska, ki je bila še pred drugo svetovno vojno po vseh merilih (s pomembnima izjemama, najbolj znana vojaška sila in prekrbovalna baza za industrijo) zaostala kapitalistična država in ki je izšla iz vojne s paraliziranim gospodarstvom in z večino razrušenih mest, lahko postavila na svoje noge in si je v kratkem obdobju treh desetletij utrla pot na vrh kapitalistične gomile, ob tem da jo prekašajo samo Združene države, ki pa je iz vojne prišla kot politična sila z neizmerno razvitim gospodarstvom? Popoln odgovor bi seveda lahko napolnil celo knjigo, toda mislim, da se lahko postavijo na enostaven in na kratek način glavne točke.

Prvič, brez dvoma je najmanj pomembna razlaga ta, ki jo je izjavil že dolgo nazaj John Stuart Mill »o hitrosti, s katero se dežele obnovijo iz stanja opustošenosti; o najkrajši nadomestitvi vseh sledi škode, ki jo naredijo potresi, poplave, orkani in vojno razdejanje.« Ker je ta problem, vsaj kolikor se zavedam, izpuščen iz tekstov in razprav ekonomistov v kasnejšem obdobju, mislim, da bralec lahko preceni malo daljši citat enega izmed zadnjih velikih angleških političnih ekonomistov:

Sovražnik opustoši z ognjem in mečem deželo, uniči ali odpelje proč skoraj vse prenosljivo tam eksistirajoče bogastvo: vse prebivalstvo je uničeno, in vendarle je v nekaj letih vse še bolje, kot je bilo poprej . . . Nič ni čudežnega v tem. Kar je bil sovražnik poprej uničil, bi bili uničili prebivalci sami v kratkem času: bogastvo, ki ga ponovno tako hitro proizvajajo, bi bilo potrebno ponovno proizvesti in bi bilo na vsak način in verjetno v kratkem času reproducirano. Nič ni spremenjenega, razen da v reprodukciji sami ne dajejo prednost konsumiranju tega, kar so prej proizvedli. Možnost hitre nadomestitve razdejanja je v glavnem odvisna od tega, ali se je v deželi zmanjšalo število prebivalstva. Če ni bil njen najbolj zmogljivi del prebivalstva sprva iztrebljen in kasneje izstradan, če preživi in ohrani poprejšnje spretnosti in znanje, če obdrži zemljo in nadaljuje neomajno z izboljšavami in če je ohranjeno več trdnih, po vsej verjetnosti neuničenih ali delno poškodovanih zgradb, potem imajo skoraj vsa sredstva potrebna za nekdanji nivo produkcije. Če jim ostane toliko hrane ali sredstev za nakup hrane, kar jim omogoči, da ob precejšnji meri odrekavanja sicer ostanejo živi in delovno zmogljivi, lahko ob stalnem vztrajanju in poprečni količini navora, ki so ga vajeni pri svojih opravilih v kratkem času dvignejo tako veliko bogastvo in tako velik kapital kot prej. (John Stuart Mill, Načela politične ekonomije, knjiga I, 5. poglavje, oddelek 7)

Kar pravi Mill, je v bistvu to, da se materialne dobrine tako ali drugače iztrošijo in da vojno opustošenje samo pospeši ta proces. Njihova vnovična reprodukcija je bistveno odvisna od delovne sile, in če ga je (zmožnega prebivalstva) še kaj okoli, ob tem, da ima dovolj hrane, bo pomanjkanje kmalu odpravljeno. V primeru Japonske pa je bilo delovne sile na pretek in je precej narasla z vrnitvijo vojakov in drugih (skupaj okoli 6 milijonov) s prostranih teritorijev, ki jih je Japonska zasedla med vojno; Američani (sledč svojimi namenom) pa so pazili, da so bili delavci zadosti hranjeni in sposobni razviti produkcijo v pravem času (z ameriškega stališča). Ta pravi čas je prišel z izbruhom korejske vojne (1950), s sklenitvijo miru in sporazumov med ZDA in Japonsko (1951) in z dosledno integracijo Japonske v od Združenih držav dominirani svetovni kapitalistični sistem.

Potrebno je dodati samo to, da je bila japonska delovna sila relativno visoko kvalificirana in potencialno daleč bolj produktivna, kot bi lahko domnevali iz

predvojnih dokumentov. Za to je nekaj razlogov, vključno z nacionalnim izobraževalnim sistemom, ki ga ustanovijo z restavracijo Meiji (1868), po kateri je dosegla Japonska eno od najvišjih stopenj pismenosti na svetu, nato z razširjenostjo majhnih podjetij na podeželju, kar usmerja kmečko prebivalstvo obeh spolov k spoznavanju mehaničnih procesov in končno zaradi velikega poudarka na vojaški izurjenosti, upoštevajoč ekspanzionistično razpoloženje japonskega vladajočega razreda. Tako preokupacija države z vojno in vojnimi pripravami, kot tudi krut, eksploatorski in nazadnjaški veleposestniški sistem na podeželju sta skupaj ovirala, da delo japonskih delavcev in kmetov ni realiziralo niti njihove realne delovne sposobnosti. Z razpustitvijo vojske po porazu v drugi svetovni vojni in po zemljiški reformi, ki jo je vsilila okupacija Združenih držav, se je situacija spremenila: velika in potencialno visoka produktivna delovna sila je bila takorekoč »osvojenjena«. Tako se je pripravila scena za ekonomski »čudež« šestdesetih in sedemdesetih let.

Tako rešitev japonske ekonomije kot kasnejši zagon imata svoje korenine v korejski vojni. Japonska je postala čez noč vojaški arsenal Združenih držav. Daljnovzhodna vojaška mašinerija. Po neki veljavni oceni »je bilo v letu 1951 72 % nacionalnih produkcijskih zmogljivosti neposredno usmerjenih v proizvodnjo orožja«. (Chiosi Yanega, *Big Business in Japanese Politics*, Yale University Press, 1968, str. 255.) Prizadeto s stagnacijo, ki je bila značilna za zgodnja leta ameriške okupacije, prične japonsko gospodarstvo svoj meteorski vzpon, ki pa mu zdaj pomaga in ga podpira ameriški vladajoči razred, ki je v polni meri ocenil, da ima raje Japonsko kot mlajšega partnerja za doseg svojih globalnih ambicij, kot pa tekmeča in sovražnika, kakor je to bilo v preteklosti.

Da bi sprovedli svojo celotno strategijo, so politiki Združenih držav uvideli, da je nujno potrebno izgraditi Japonsko kot močno industrijsko silo in jo istočasno, kolikor je možno, narediti povsem odvisno od Združenih držav. Oba namena sta služila politiki, ki je bila vpeljana v zgodnjih petdesetih letih in ki se je še zdaj trdno drži. Seveda je bilo razumljivo, da bo Japonska zaradi pomanjkanja prisiljena uvažati večino surovin, in prav gotovo je bilo tudi v interesu Združenih držav, da je Japonska odvisna tudi glede uvoza hrane. Z dosegom zadnjega bi ubili dve muhi na en mah: iz Japonske bi naredili bogato tržišče za kmetijske presežke Združenih držav; to bi pomenilo, da bi Združene države s kontrolo dobave hrane dosegle takšno moč nad Japonsko, ki bi pomenila dobesedno življenje ali smrt; to bi sprostilo glavni del ogromne japonske kmetijske delovne sile za razvoj industrije. Toda ne samo, da bi uvažala nujne surovine in hrano v naraščajočih količinah, Japonska bi lahko razvila svoj izvoz v neprimerljivem obsegu.

S tem v mislih so ameriške okupacijske oblasti v začetku 1949 zakoličile jen na umetno nizki ravni v razmerju 360 do dolarja – stopnja, ki se je ohranila vse do 1971. leta, ko je Nixon končno priznal, da je brettonwoodskega sistema fiksnih menjalnih stopenj (in monetarne hegemonije Združenih držav) doživel kolaps, brez možnosti za ponovno oživitvev. To je pomenilo, da je japonski uvoz užival v odločilnih dveh desetletjih petdesetih in šestdesetih let ogromne prednosti na svetovnem trgu, vključno z ameriškim. V istem obdobju in zopet zahvaljujoč se interesu Združenih držav, da izgradijo japonsko silo, se je bolj pospeševal razvoj Zaibutsu (ogromna japonska podjetniška združenja) kot pa brzdal (kar pa je bila izvirna namera okupacijskih planerjev), pod neugodnimi pogoji pa ji je bil omogočen dostop do zadnje zahodne tehnologije. V teh okoliščinah in glede na dejstvo, da je po vojni Japonska startala skoraj iz ničle pri rekonstrukciji svoje kapitalne opreme, ni presenetljivo, da je dežela z vso naglico priplezala na vrh kapitalističnega sveta pod pogojem učinkovitosti in produktivnosti, s tem da si je delila prvo mesto z Nemčijo, katere povojne izkušnje so bile osupljivo podobne.

Na drugi strani pa so sedaj Združene države sledile Veliki Britaniji, kakor temu pravi Veblen, da »se pokori za to, ker je bila vržena na čelo in da je s tem pokazala pot«. (Thorstein Veblen, *Imperial Germany and the Industrial Revolution*, broširana izdaja, str. 132.)

Prej omenjena analiza japonskega »čudeža« – kar se je seveda izkazalo, da sploh ni bil čudež – bi lahko nekaterim z malo neodvisnega znanja o sodobni japonski zgodovini dala varljive vtise. Lahko bi napak zaključevali – kajti Japonska je izredno odvisna od uvoza hrane in surovin, za kar mora plačevati z izvozom – da je njeno gospodarstvo močno zapleteno v zunanjo trgovino, kot je to na primer bilo z Veliko Britanijo (in je še vedno). Nočem zmanjševati strateškega pomena zunanje trgovine za Japonsko. Kot npr. za hrano, po besedah Murati Goroa »delež celotne hrane z zadostno količino kalorij, pridelane brez tuje pomoči, ki je znašal v letu 1960. 80 %, se je spustil v letu 1980 pod 30 %. Včasih samozadostna v hrani je Japonska postala zdaj eden največjih uvoznikov hrane.« (How to Deform Agriculture in the Name of Development, tekst citiran na prvi strani.) Deleži japonskega uvoza večjega števila ključnih industrijskih surovin so: nafta – 99,8 %, vsa energija – 88,1 %, železova ruda – 98,7 %, baker – 92,2 %, svinec – 77,5 %, cink – 62,8 %, boksit – 100 %, kositer – 62,8 %, nikelj – 100 %. Jasno je, da je sposobnost japonskega gospodarstva za razvoj povsem odvisna od uvoza in to tudi pomeni, da je dežela ekstremno ranljiva v primeru večje vojne ali blokade, ki bi jo odrezala od dotoka preskrbe. To prav tako pomeni, da je Japonska obojestransko tesno povezana z Združenimi državami in da je zainteresirana za uporabo svojega vpliva, da prepreči svojega močnega zaveznika pri bojevitih avanturah. Toda to ne pomeni, da je japonsko gospodarstvo povsem ranljivo od razvoja mednarodne menjave, celo če vzamemo za primer tako pomemben »šok«, kot je bilo štirikratno povišanje cen nafte v letih 1973–1974. Tabela 4, ki prikazuje relativni pomen mednarodne menjave v gospodarstvih glavnih kapitalističnih držav zadnje leto pred naftnim šokom, nam bo pomagala razumeti razloge za to.

Tabela 4

Delež zunanje trgovine (uvoz in izvoz) v brutoproduktu, 1973

Kanada	V. Britanija	Italija	ZRN	Francija	Japonska	ZDA
40,1	39,6	36,2	35,6	28,5	18,2	10,7

Iz tega se lahko vidi, da je med razvitimi kapitalističnimi državami delež zunanje trgovine v brutoproduktu edino v Združenih državah nižji od Japonske in da je japonski delež okoli polovica povprečja drugih, ki so vključene v tabelo. To pomeni, da je za Japonsko celo občutno povečanje vrednosti uvoza, takšno, kot ga je povzročil dvig cen nafte, lahko izravnano s sorazmerno manjšim obratom iz produkcije za domači trg v izvozne kanale. Zagotovo lahko iz tega zaključimo, da raznovrstna produkcija lahko najde pripravljeno zunanje tržišče in s tem plača večji uvozni račun, kar je za veliko drugih držav včasih skoraj nemogoče. To je pač tista sposobnost naraščanja izvoza na fleksibilen način – v smislu fleksibilnosti obeh, domače produkcije in zunanjega trga – ki ga je Japonska razvila v ne navaden in prav gotovo neprimerljiv obseg v času svojega gospodarskega kipenja. Verjamem, da se lahko prav tu najde razlaga dejstva, ki se je včasih dozdevalo zelo pomembno tako znotraj kot zunaj Japonske, da je bila država sposobna absorbirati naftni šok s tako majhnim razrvanjem svoje ekonomije. Dodal bi, da prav gotovo ni garancije, da se bo lahko ta sposobnost povečevanja izvoza na fleksibilen način nadaljevala, tako da bo zadovoljevala koristi Japonske, ali pa celo, da bo Japonska uspela preživeti kljub naglo se spreminjajočim pogojem osem-

desetih let.*

Ko skušamo razumeti sedanjo situacijo na Japonskem in razviti bodoče perspektive, je koristno spremeniti naš zorni kot in obravnavati sedanjo ekonomsko zgodovino države kot eno epizodo v procesu akumulacije kapitala. Kar opazujemo, tako vsaj mislim, je zgodovinsko največji boom v ekspanziji kapitala. Kakor vedno v takih primerih je bila v središču masivna rast Oddelka I (produciranje produkcijskih sredstev); toda na Japonskem, pa verjetno bolj kot v podobnih primerih v drugih državah, je bila enako impresivna rast Oddelka II (produciranje potrošnih sredstev), kakor tudi ekspanzija obeh Oddelkov, ki učinkujeta drug na drugega v smislu medsebojnega spodbujanja. Nimam prostora niti poznavanja, da bi podrobno analiziral ta proces, zato se moram zadovoljiti s kratkim pregledom tistega, kar se mi zdijo najbolj važni delujoči faktorji. To so (1) metode financiranja, (2) dvig realnih mezd in (3) rast neproduktivnega sektorja.

Metode financiranja. Japonska je zelo zgodaj vstopila v fazo monopolnega kapitalizma: lahko bi rekli brez mnogo pretiravanja, da je dežela napredovala neposredno iz fevdalizma v monopolni kapitalizem, na daleč pa se je izognila korporativnega kapitalizma. Čeprav so v drugi svetovni vojni nastale velike korporacije in trusti, pa so le-te bile povsem izčrpane in nezmožne za financiranje booma ekspanzije kapitala. To funkcijo so si zato lastile banke, kakor tudi vlada, s katero so tesno sodelovale, in bi jih lahko obravnavali kot organe vladajočega razreda nasploh. V takih pogojih se je struktura kapitala v večini korporacij, vključno s posebej velikimi korporacijami, močno prevesila na stran dolga, ki je bil po splošni normi določen z ne več kot 10–20 % skupne kapitalizacije. Ta prevesa posojilnega financiranja je bila velikokrat razumljena kot slabost japonskega sistema, kajti to je po splošnih predstavah možno le v konjunkturah. Pa vendar je bilo le-to vir moči in fleksibilnosti v tedanji situaciji povojnega obdobja. Niti enkrat ni bilo primanjkljaja finančnih sredstev za obljubljene projekte, koncentracija moči v rokah bank (in vlade) je omogočila Japonski, da izvaja bolj razumno in učinkovitejšo stopnjo koordinacije in planiranja, kakor pa so jo bile sposobne doseči kapitalistične države s formalno bolj izdelanimi planskimi mehanizmi. Dodati bi bilo treba, da se je v zadnjih nekaj letih ta situacija spremenila. V letu 1979 npr. uradne japonske številke kažejo, da je produktivnost naraščala za 10 %, medtem ko so se mezde dvignile le za 6 %. To pomeni, vzeto skupaj z inflacijsko stopnjo (dvig cen) 3 do 4 %, da profiti skokovito naraščajo, da omogočajo korporacijam izplačilo dolgov in da same prispevajo k samofinanciranju. Ali se bo ta trend nadaljeval in če bo tako, katere konsekvence bodo nastale za funkcioniranje sistema, to sta vprašanji, na kateri je treba odgovoriti.

Dvig realnih mezd. Ko se je začel veliki boom, so bile mezde na Japonskem zelo nizke in država je povsem upravičeno dajala videz producentke s ceneno delovno silo, kakršne so danes mnoge dežele Tretjega sveta. Z ekspanzijo produkcije pa se je to spremenilo in množina neizkoriščene in premeščene kmečke delovne sile se je postopno izčrpala. Danes so mezde na Japonskem primerljive s tistimi v drugih razvitih kapitalističnih državah. To je imelo za posledico ogromen po-

* Raznoličnost poti, ki jih uvajajo različne države za plačilo dodatnega nujnega uvoza, je izredno opisana v *Le Monde Diplomatique* (Nicholas Baby, »Južna Koreja, 'ekonomska žival', v težavah«, december 1979, str. 13): »Da bi plačale svoje račune za nafto, izvažajo ZDA dolarje, Japonska svoje televizorje in avtomobile in Koreja svojo delovno silo.« Lahko bi še dodal, da je bila večina dežel Tretjega sveta, ki niso naftne proizvajalke, prisiljena najeti ogromne vsote na evrodolarskem trgu. Ni mi potrebno še dodati, da nobena od teh metod ne more veljati za permanentno zanesljivo.

Na drugi strani pa so vsaj Zdržavne države slične Veliki Britaniji, kakor temu

rast kupne moči delavskega razreda, odslej tudi na notranjem trgu; to pa je bil glavni faktor v rasti Oddelka II.

Rast neproduktivnega sektorja. Toda dvig realnih mezd ni bil edini faktor za ekspanzijo notranjega trga. Prav ob tem sem zadovoljen, da lahko rečem, da sva teoretični okvir razvila s pokojnim Paulom Baranom na osnovi izkušenj Združenih držav in prikazala v najini knjigi *Monopolni kapital*, kar je v izredno pomoč interpretaciji povojnega razvoja Japonske. Celotna presežna vrednost (v *Monopolnem kapitalu* imenovana »presežek« in vsebuje veliko več kot običajna učbeniška komponenta profit, obresti in renta – glej diskusijo v 3. poglavju) se je enormno povečala z naraščanjem zaposlovanja produktivne delovne sile in konstantno rastjo produktivnosti; rastoči del teh naraščajočih presežkov so absorbirale (uporabljam spet metodologijo iz *Monopolnega kapitala*) v celotnem obsegu neproduktivne aktivnosti, tako uporabno kot tudi razsipno, upoštevajoč vlado (posebno pomembno na ravni prefektur in občin), trgovino, finance, nepremičnine, razkošne glavne sedeže korporacij in tako naprej.

To je osupljiv in ekstremno važen aspekt razvoja Japonske, ki pa ga Japonci sami, tako domnevam, niso ustrezno raziskali in kar tu ne more biti jasno razvidno. Želel bi dodati, da bo obiskovalec Japonske, posebej pa glavnega mesta Tokia, verjetno našel vidne znake razcveta neproduktivnega sektorja, kar je vsaj toliko opazno kot v kateri drugi državi na svetu. To drži predvsem, kar se tiče zabavne »industrije« (restavracije, gledališča, kavarne, shajališča z gejšami, čajnice, bari, kabareji, lokali z masažo in kopanjem, sumljivi hoteli), v kateri je baje zaposleno samo v Tokiu pol milijona žensk. (Don Briggs, Tokyo: A Confidential Guide to the Greatest, Don Briggs Production, Akasaka Postoffice, Box 44, Tokyo 107, str. 78.) Velik del tega ogromnega »prostočasnega« poslovanja se financira prek računov za stroške korporacij, kar bi se lahko tudi imenovalo zlati znak japonskega monopolnega kapitalizma, in ocenjuje se, da znaša toliko, kolikor stane skupno ne tako zelo skromna vojaška mašinerija, ki je po nekaterih izračunih sedma na svetu. Končni komentar v tej zvezi: velikost in vidnost japonske zabavne industrije se direktno navezuje na astronomske cene nepremičnin v japonskih velemestih – za košček zemlje v središču Tokia je rečeno, da je 25-krat več vreden kot tisti primerne velikosti in uporabe na Manhattnu – kar po vrsti tako drastično omejuje obseg stanovanj (ki so čisto majhna po zahodnih standardih), da celo bogati zelo redko vabijo svoje goste domov.

Zgodovina nas uči, tako mislim, da se vsak veliki boom v ekspanziji kapitala slej ali prej izčrpa. Izgradnja Oddelka I, še posebej če začne skoraj z ničle, kakor je bilo to v primeru povojne Japonske, je proces, ki se vzdržuje sam za sebe v zelo dolgem obdobju. Toda, ko pride do konca, potem, kakor se to zgodi vedno, strmoglaví navzdol ves sistem kot celota; razen če se ne pojavi nek nov močan faktor, kakor npr. vojna ali ključna inovacija, da se slika obrata navzdol nagne k stabiliziranju na nivoju stagnacije. Seveda se to lahko teoretično prepreči s premetitvijo virov iz Oddelka I (tiste, ki so bili uporabljeni v razraščajočem Oddelku I) v Oddelek II, kjer bodo lahko izkoriščeni za povečanje proizvodnje dobrin osebne in skupne (kolektivne) potrošnje. Planska socialistična družba bi bila sposobna izvesti tak transfer brez veliko težav: razen nekaterih čisto tehničnih problemov; kar je zapleteno, je redukcija celotne stopnje akumulacije in kompenzirajoče povečane stopnje privatne in javne potrošnje; to pa ne bo delalo nobenih večjih težav tam, kjer so te spremenljivke bolj subjekti socio-političnih kot pa privatnih ekonomskih odločitev.* Toda v kapitalizmu bi ta transfer zahteval osnovno premetitev v razredni razdelitvi dohodka od tistih, katerih cilj je akumulacija kapitala (neskončna ekspanzija menjalne vrednosti) k onim, katerim je osnovni interes in skrb kvantiteta in kvaliteta uporabne vrednosti).

Ne vem za noben primer, kjer so oblastniki v kapitalističnih družbah imeli v načrtu tak prenos dohodka od tistih, ki akumulirajo k potrošnikom, niti ne mislim, da se bo tak dogodek zgodil, še najmanj pa v monopolni kapitalistični Japonski, ki kljub zunanji fasadi parlamentarne demokracije, s katero so v povojnem obdobju ameriški in japonski politiki poskušali prepričevati, ostaja najmočnejša in najmanj izpodbita diktatura velike buržoazije v vsem kapitalističnem svetu. Če se bo *to* zgodilo, bo to pravi japonski čudež.

* Za kompletnejšo analizo tega problema glej Paul M. Sweezy, »A Crucial Difference Between Capitalism and Socialism«, *The Present as History* (Monthly Review Press, 1953), broš., str. 341-352.

Prevod: Nada Kirn-Špolar

SINOPSIS

Marxov ‚Kapital‘, metodologija, raziskovanje današnjosti

Siniša Zarić: Pristop h ‚Kapitalu‘

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Popularizacije ‚Kapitala‘ in njegovi konspekti razodevajo stanovitne nedovršenosti, čeprav lahko začenjajo razpravljanje o njegovem metodološkem pomenu. Marx pravi v Pariških rokopisih, da delo ne proizvaja samo blaga, temveč proizvaja samo sebe in delavca kot blago, in to v razmerju v katerem sploh proizvaja blago. Temu ustreza analiza v »Rezultatih neposrednega procesa proizvodnje« in v prvi knjigi ‚Kapitala‘. Toda problem stvarne in formalne subsumpcije dela pod kapital, problem, ki zadeva v samo jedro kapitalističnih odnosov, je razvit v 14. pogl. samo deloma. Tako je problem podrejenosti dela kapitalu v tekstu, ki ga Marx ni uvrstil v končno verzijo ‚Kapitala‘, obravnavan kar v treh oddelkih. Vsi ti oddelki so bistvenega pomena za raziskovanje odtujitve. Tudi v drugih Marxovih delih je treba razbrati njihov metodološki pomen za raziskovanje današnjosti.

Le Capital de Marx, méthodologie, étude des problèmes actuels

Siniša Zarić: Une approche du Capital

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Les ouvrages de vulgarisation sur le Capital et les compendium visant à en donner un aperçu présentent d'inévitables imperfections mais en même temps permettent de voir l'importance des questions de méthodologie soulevées par l'ouvrage de Marx. Dans ses Manuscrits parisiens Marx dit que le travail n'est pas seulement producteur de marchandises mais aussi de lui-même et du travailleur en tant que marchandise, cela dans la mesure même où il produit des marchandises en général. A cela correspond l'analyse faite dans les »Résultats du processus de production immédiat« ainsi qu'au livre I du Capital. Mais le problème de la subsumption (subordination) réelle et formelle du travail par rapport au capital, problème qui est au coeur même des rapports capitalistes, n'est qu'une partie traitée au chapitre 14. Le problème de la subordination du travail par rapport au capital se trouve abordé à trois endroits différents d'un écrit que Marx n'a pas fait figurer dans la version définitive du Capital. Les trois passages en question sont d'une importance capitale pour l'étude de l'aliénation. En ce qui concerne d'autres ouvrages de Marx il convient également de préciser leur importance méthodologique pour l'étude des problèmes d'actualité.

UDK: 330.138 : 141.827

Marx' »Kapital«, Methodologie, Gegenwartserforschung

Siniša Zarić: Zugang zum »Kapital«
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Popularisierungen und Konspekte zum »Kapital« offenbaren beständige Unzulänglichkeiten, obwohl sie sehr wohl zum Einstieg in die Diskussion über seine methodologische Bedeutung beitragen können. Marx sagt in den »Pariser Manuskripten«, daß Arbeit nicht nur Waren produziert, sondern auch sich selbst und den Arbeiter als Ware, und dies in dem Verhältnis, in dem sie überhaupt Ware produziert. Dem entspricht die Analyse in den »Resultaten des unmittelbaren Produktionsprozesses« und im ersten Band des »Kapital«. Doch das Problem der sachlichen und formalen Subsumtion der Arbeit unter das Kapital, das Kernproblem der kapitalistischen Verhältnisse, ist in Kapitel 14 nur zum Teil entwickelt. So wird das Problem der Unterordnung der Arbeit unter das Kapital, das Marx nicht in die Endversion des »Kapital« aufgenommen hat, gleich in drei Abschnitten behandelt. Alle diese Abschnitte sind von wesentlicher Bedeutung für die Erforschung der Entfremdung. Auch in anderen Werken Marx' ist ihre methodologische Bedeutung für die Gegenwartserforschung erst zu entschlüsseln.

UDK: 330.138 : 141.827

Marx's Capital, Methodology, Research of the Present

Siniša Zarić: Approach to the Capital
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The popularisations of Capital and its conspepts reveal the certain imperfections, though they may start the discussions on its methodological significance. In his Paris Manuscripts Marx says that the work does not produce only the goods, but it does produce also the work itself and the labourer as goods – all this in a relationship in which the goods are produced at all. The analysis in the »Results of direct production process« and in the first book of the Capital corresponds to the above. But the problem of real and formal subsumption of work to the capital, relating the very core of capitalistic relationships, is disclosed in Chapter 14. only in part. In the text which was not included by Marx into the final version of Capital, the problem of work's subordination to capital in dealt with in as much as three chapters. All these chapters are of essential importance for the research of alienation. Their methodological meaning for the research of present should be dechipered also in other Marx's works.

UDK: 371.27 : 373.5

Šolstvo, združeno delo, ocenjevanje, vrednostna forma

Darij Zadnikar: Vrednostna forma in ocenjevanje v srednji šoli
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Avtor navezuje svoj prispevek na nekatere dimenzije potekajočega procesa šolske reforme oz. usmerjenega izobraževanja, pri čemer velja poudarek ocenjevanju in vlogi ocenjevanja v srednji šoli. Šolski produkcijski proces obravnava kot produkcijo blaga ter tako nanj aplicira Marxovo analizo blagovne in vrednostne forme ter opozarja na ustrežajoči blagovni fetišizem. V tem pogledu bi z usmerjenim izobraževanjem sproščena blagovna forma in vzpostavljen »svobodni trg« šele prav stopnjevala reproduciranje socialne strukture, lov za ocenami in konkurenco kot temeljni šolski odnos itd.

UDK: 371.27 : 373.5

Système scolaire, travail coopératif, système de notation, forme de la valeur

Darij Zadnikar: La forme de la valeur et la notation dans l'enseignement secondaire.
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

L'auteur prend comme point de départ quelques données du processus en cours de la réforme scolaire qui introduit l'orientation dans les méthodes d'enseignement, une attention particulière étant accordée par l'auteur au système de notation ainsi qu'au rôle de celui-ci dans l'enseignement secondaire. Le processus scolaire est assimilé à une production de marchandise, ce qui permet de lui appliquer l'analyse faite par Marx lui-même de la forme marchandise et de la forme valeur, ce faisant l'auteur signale l'apparition corrélative du fétichisme propre à la marchandise. De ce point de vue, un enseignement basé prioritairement sur l'orientation jouerait en faveur d'un rétablissement d'un »marché libre« laissant un champ libre à la forme marchandise, ce qui, précisément, accroîtrait les risques d'une reproduction de la structure sociale, la chasse aux bons points et aux diplômes ainsi que l'esprit de compétition et de concurrence devenant les traits dominant du système scolaire avec toutes les conséquences qui s'en suivront inévitablement.

Schuljeseu, assoziierte Arbeit, Beurteilung, Wertform

Darij Zadnikar: Wertform und Beurteilung in der Mittelschule

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Der Autor knüpft seinen Beitrag an einige Dimensionen des stattfindenden Prozesses der Schulreform bzw. des gesteuerten Bildungswesens, wobei die Betonung auf der Beurteilung und ihrer Rolle in der Mittelschule liegt. Der schulische Produktionsprozeß wird als Warenproduktion behandelt und darauf die Marx'sche Analyse der Waren- und Wertform angewendet, gleichzeitig auch auf den dem entsprechenden Warenfetischismus hingewiesen. In dieser Hinsicht würden die durch das gesteuerte Bildungswesen freigesetzte Warenform und der dadurch hergestellte »freie Markt« erst recht die Reproduktion der Sozialstruktur, die Jagd auf Noten und die Konkurrenz als schulische Grundbeziehung usw. potenzieren.

Education system, associated labour, assessment of knowledge, form of value

Darij Zadnikar: The form of value and the assessment of knowledge in the grammar school

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The author refers his contribution to certain dimensions of the on-going process of education system reform respectively the so-called orientated education, whereat the assessment of knowledge and its role in the grammar school are emphasized. The schooling production process is treated as the production of goods and therefore Marx's analysis of the goods and the value forms is applied and attention is called upon the corresponding fetishism of goods. In such a way, through the orientated education, released form of goods and the restored »free market« would only intensify the reproduction of social structure, the chase for marks and the competition as the basic school-relationship etc.

UDK: 37.014.5

Izobraževanje, akademska delovna sila, analiza blaga

Sonja Lokar: Kvalejev manjkajoči zorni kot

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

V razčlenjevanju sicer dosledne zgodovinskosti in materialističnosti Kvalejevega dela **Izpiti in gospodarstvo** ugotavljamo, da predstavlja avtorjevo razumevanje marksistične analize blaga tehnološko-deterministično obliko tega razumevanja. Iz takšnega zornega kota Kvale preveč zanemarija problem »akademske delovne sile« kot posebnega blaga: tistega, ki je blago »delovna sila«, hkrati pa v družbeni funkciji »delavske aristokracije« lahko ideolog gladkega funkcioniranja kapitala.

UDK: 37.014.5

Enseignement, force de travail universitaire, analyse de la marchandise

Sonja Lokar: Un point de vue faisant défaut à l'analyse de Kvale.

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Malgré son caractère historique et matérialiste conséquent, l'ouvrage de Kvale «Examens et maîtrise» n'en conçoit technologique déterministe. Cela conduit l'auteur à méconnaître le problème de «la force de travail universitaire» en tant que marchandise particulière. Or celui par quoi cette dernière est incarnée en l'occurrence appartient bien de par sa fonction sociale à l'aristocratie ouvrière, ce qui le prédispose au rôle d'idéologue du fonctionnement optimum du Capital.

UDK: 37.014.5

Bildungswesen, akademische Arbeitskraft, Warenanalyse

Sonja Lokar: Kvales fehlender Blickwinkel

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Beim Studium der zwar konsequenten Geschichtlichkeit und Materialismus von Kvales Werk »Prüfung und Herrschaft« muß festgestellt werden, daß des Autors Verständnis der marxistischen Warenanalyse eine technologisch-deterministische Form dieses Verständnisses darstellt. Von diesem Blickwinkel aus vernachlässigt Kvale zu sehr das Problem der »akademischen Arbeitskraft« als besondere Ware: jener, die Ware »Arbeitskraft« ist, gleichzeitig aber in der gesellschaftlichen Funktion als »Arbeiteraristokratie« auch Ideologe des glatten Funktionierens des Kapitals sein kann.

UDK: 37.014.5

Education, academic labour force, analysis of goods

Sonja Lokar: Kvale's missing point of view

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

By analysing the otherwise historically and materialistically consistent Kvale's work »Examinations and domination«, the authoress finds out that Kvale's understanding of marxistic analysis of goods represents a technologically deterministic form of this very understanding. From such a point of view, Kvale neglects too much the problems of »academic labour force« as a special kind of goods: the very one, which represents goods as »labour force«, yet at the same time in the social function of »working-class aristocracy« it could be the ideologist of the smooth functioning of the capital.

UDK : 371.27

Ocenjevanje, motivacija za študij, metodično delo učitelja

Mag. Alojzija Židan: Teze k preseganju vloge izpita kot »gospostvenega instrumenta«

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Prispevek ponuja nekatere mehanizme, s katerimi bi bilo moč presegati izpit kot »gospostveni mehanizem«. To so: prepletanje raznovrstnih in dinamičnih metod ocenjevanja; ocenjevanje obvladovanja praktičnih dejavnosti; ugotavljanje znanja in ne znanja; povezovanje ocenjevanja z obravnavo nove snovi; seznanjanje učiteljev z napakami, ki nastajajo pri procesu ocenjevanja.

UDK : 371.27

Système de notation, motivation des études, travail méthodique du maître

Mag. Alojzija Židan: Thèses préconisant le dépassement de l'examen fonctionnant comme »l'instrument dominant« du système

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

L'article propose quelques solutions faisant perdre à l'examen scolaire son prestige d'»instrument dominant«. A savoir: une alternance de méthodes d'évaluation du savoir variées et dynamiques; évaluation de la capacité à s'acquitter d'activités pratiques; contrôle du savoir et non du nonsavoir; acquisition de nouvelles connaissances en liaison avec le contrôle de l'assimilation des anciennes; information des maîtres au sujet des erreurs pouvant fausser les résultats de l'évaluation des aptitudes des élèves.

UDK : 371.27

Beurteilung, Studienmotivation, methodische Lehrerverarbeit

Mag. Alojzija Židan: Thesen zur Überwindung der Rolle von Prüfungen als »Herrschaftsinstrument«

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Der Beitrag bietet einige Mechanismen an, mit denen Prüfungen als »Herrschaftsmechanismus« überwunden werden könnten. Das sind: Verflechtung verschiedenartiger und dynamischer Benotungsmethoden; Beurteilung der Beherrschung praktischer Tätigkeiten; Feststellung von Wissen, nicht von Unwissen; Verbinden der Beurteilung mit der Behandlung neuen Stoffes; Kenntnis der Lehrer von den Fehlern, die beim Beurteilungsprozeß entstehen.

UDK : 371.27

Assessment of knowledge, motivation for studying, teacher's methodical work

Alojzija Židan: Theses on exceeding the role of examination as a »domination instrument«

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The article offers some mechanisms, that could possibly contribute to exceed the examination as a »domination instrument« and they are: combination of various and dynamic methods of assessment, the assessment of practical activities, the ascertaining of knowledge instead of ignorance, assessment combined with discussing of the new topics; by acquainting the teachers with the mistakes arising from the process of assessment.

UDK: 371.27

Bildungswesen, quantitatives Studium, Kreativität

Marija Skalar: Prüfungen und Schulrationalisierung

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Die argumentierte Kritik, die von Steiner Kvale vorgebracht wird, regt zum Nachdenken über unsere Verhältnisse an. Auch bei uns ist das Studium individualistisch orientiert und vernachlässigt besonders bei Prüfungen die Gruppenarbeit. Wegen der großen Verpflichtungen der Lehrer bleiben Lehrer und Student bis zum Ende des Studiums völlige Unbekannte füreinander. Die Fabriksbedingungen des Studiums bringen eine vornehmlich quantitativ orientierte Behandlung des Wissens hervor, was seine Rückwirkung auf die Studienweise hat. Durch den Erziehungs- und Bildungsprozeß schöpferische Selbstverwalter herausbilden zu wollen aber heißt vor allem auch, sich für ein anderes, qualitativ orientiertes Studium einzusetzen.

UDK : 371.27

Education, quantitative study, creativity

Marija Skalar: The examinations and the rationalisation of school

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The argued criticism, set up by Steiner Kvale, is stimulating the deliberations on our conditions. Also in our country studying is orientated individually and as to the examinations it particularly neglects the team-work. Regarding the high obligations the teachers have, the teacher and the student remain until the end of the studies completely unknown to each other. The factory conditions of studying are bringing about mainly quantitatively orientated approach to the knowledge, what has its feed-back on the way of studying. Through the up-bringing educational process of forming a creative self-managing subject, it could also mean above all a struggle for different studying, orientated to the quality.

UDK : 371.27

Izobraževanje, kvantitativni študij, ustvarjalnost

Marija Skalar: Izpiti in racionalizacija šole

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Argumentirana kritika, ki jo postavlja Steiner Kvale, spodbuja k razmišljanju o naših razmerah. Tudi pri nas je študij orientiran individualistično in posebno glede izpitov zapostavlja skupinsko delo. Glede na visoke obveznosti, ki jih imajo učitelji, ostajata učitelj in študent do konca njegovega študija drug do drugega popolni neznanki. Tovarniški pogoji študija porajajo pretežno kvantitativno usmerjeno obravnavanje znanja, kar ima povraten vpliv na način študija. Skozi vzgojno-izobraževalni proces oblikovati ustvarjalnega samoupravljalca pa lahko pomeni predvsem zavzemati se za drugačen, na kvaliteto usmerjen študij.

UDK : 371.27

Éducation, études quantitatives, créativité

Marija Skalar: Examens et rationalisation de l'école

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Une critique argumentée, comme celle faite par Steinar Kvale, incite à s'interroger sur la situation dans notre pays. Là aussi on constate que l'enseignement est orienté dans un sens individualiste, une attention insuffisante étant accordée au travail par groupes collectifs, en ce qui concerne particulièrement la préparation aux examens. Compte tenu du surmenage du corps professoral, il n'est pas étonnant que professeurs et élèves tout au long des études restent des inconnus les uns pour les autres. L'alignement de l'enseignement sur le travail d'usine crée des conditions favorisant une transmission du savoir fondée principalement sur des critères quantitatifs, avec répercussions sur les méthodes d'enseignement. Si on veut qu'enseignement et éducation favorisent la formation d'esprits créateurs et autogestionnaires il faut s'orienter vers un système tout différent, soucieux de critères qualitatifs avant tout.

UDK: 371.27 : 373.3

Osnovna šola, ocenjevanje, socialno razlikovanje

Diana Sivec: Funkcija ocenjevanja v naši osnovni šoli

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Prispevek razčlenjuje način in vlogo ocenjevanja v osnovni šoli. T.i. »objektivno« ocenjevanje predpostavlja enakost učencev; dejanske socialne razlike, ki jih normativni šolski sistem obhaja, pa porajajo vrsto protislovij takšnega ocenjevanja znanja. Avtorica dokumentirano opozarja ne nerazumevanje učiteljev za te specifične, socialne dimenzije, v katerih izražajo otroci svoje (ne)znanje ter jo pripisujejo nekakšnim njihovim naravnim, biološkim lastnostim, ki jih ni moč spremeniti. To ideologijo sprejemajo tudi sami učenci. Takšni vzgojni mehanizmi ne prispevajo k uvajanju v boj za samoupravljanje.

UDK: 371.27 : 373.3

École primaire, système de notation, sélection sociale

Diana Sivec: La fonction de la notation dans notre enseignement primaire

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

L'article analyse le système et la fonction de la notation à l'école primaire. La notation dite »objective« présume l'égalité des chances chez les élèves. Or, les différences sociales réelles dont les normes du système scolaire ne tiennent pas compte, font qu'un tel procédé de notation ne va pas sans entraîner une série de contradictions. L'auteur montre, avec documentation à l'appui, la méconnaissance de la part des maîtres du contexte social spécifique expliquant les bons (ou les mauvais) résultats obtenus par les élèves, les maîtres attribuant ceux-ci à des propriétés innées et biologiques qui ne sauraient être modifiées. Les élèves adoptent à leur tour cette idéologie. La lutte pour l'autogestion n'est guère favorisée par un système éducatif fondé sur de tels mécanismes.

UDK: 371.27 : 373.3

Grundschule, Beurteilung, soziale Differenzierung

Diana Sivec: Die Funktion der Beurteilung in unserer Grundschule

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Der Beitrag analysiert Art und Rolle von Beurteilung in der Grundschule. Die sogenannte »objektive« Beurteilung setzt Gleichheit der Schüler voraus; die tatsächlich bestehenden sozialen Differenzen aber, die vom normativen Schulsystem umgangen werden, erzeugen eine Reihe von Widersprüchen bei dieser Wissensbeurteilung. Die Autorin stellt dokumentiert das Unverständnis der Lehrer für diese spezifischen sozialen Dimensionen heraus, in denen die Kinder ihr (Un)Wissen zum Ausdruck bringen und es ihren natürlichen, biologischen Eigenschaften zuschreiben, die nicht zu ändern sind. Diese Ideologie wird auch von den Schülern selbst akzeptiert. Solche Erziehungsmechanismen tragen nicht zur Einübung in den Kampf um Selbstverwaltung bei.

UDK: 371.27 : 373.3

Primary school, assessment of knowledge, social differentiation

Diana Sivec: The function of the assessment of knowledge in our primary schools

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The contribution analysis the way and the role of the assessment of knowledge in the primary school. The so-called »objective« assessment supposes the equality of pupils; the existing social differences, which are by-passed by the normative education system, are raising a series of contradictions in such an assessment of knowledge. The authoress has evidences to warn against teachers' non-understanding of these specific social dimensions in which the children express their knowledge respectively ignorance and which they attribute to the children's somesuch natural, biological characteristics, that cannot be changed. This ideology is accepted also by the very pupils. Such educational mechanisms do not contribute to the initiating into the struggle for the self-management.

Izpiti, informacije o izpraševalcu, individualni in skupinski študij

Franci Pivec: Izpiti po jugoslovansko

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Ljubljana 1956. Suspendiran je bil univerzitetni profesor, ki je že leta vztrajal, da prihajajo študentke na izpite k njemu domov. Nobena od njih ni zbrala toliko smelosti, da bi to prijavila. Na koncu je to storil zaročenec ene od »izprašanih« študentk.

Ogromna večina študentov je mnenja, da bi odgovarjali bolje, če bi lahko sami izbirali vprašanja. Študentje torej ne zaupajo prav posebno v objektivnost izpraševalcev, da ne bodo delili vprašanj po simpatijah. Večina študentov zagovarja individualno pripravo za izpit. Skoraj zgotovo to ni dobra navada. Večini se dogaja, da imajo odgovor »na konici jezika«, pa ga ne zmorejo formulirati. Za skupinski študij se ne opredelijo, ker bi bilo treba v smislu skupinskega dela preoblikovati celoten visokošolski pedagoško-raziskovalni proces.

Examens, enquête sur les examinateurs, études individuelles et par groupe

Franci Pivec: Les examens en Yougoslavie

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Ljubljana 1956. Un professeur d'Université est suspendu, depuis des années il exigeait des étudiantes qu'elles viennent se faire interroger chez lui. Aucune d'entre elles n'avait osé le dénoncer, jusqu'au jour où cela fut fait par un financé d'une des étudiantes »interrogées«.

A une forte majorité les étudiants sont d'avis qu'ils répondraient mieux aux examens s'ils pouvaient choisir eux-mêmes les questions d'examen. Donc les étudiants n'ont pas précisément confiance en l'objectivité des examinateurs qu'ils suspectent de choisir les questions au gré de leurs sympathies personnelles. La plupart des étudiants se prononcent pour une préparation individuelle aux examens. Pourtant cette pratique n'est pas la meilleure. Aux examens la plupart des étudiants interrogés ne peuvent formuler la bonne réponse bien qu'ils l'aient »sur le bout de la langue«. Pour que les étudiants voient l'intérêt d'une préparation collective il faudrait que tout le système pédagogique de recherche de l'enseignement supérieur soit transformé en conséquence.

UDK: 371.27(497.1)

Prüfung, Informationen über den Prüfer, individuelles und Gruppenstudium

Franci Pivec: Prüfungen auf jugoslawisch

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Ljubljana 1956. Ein Universitätsprofessor wird suspendiert, der schon jahrelang darauf bestanden hat, daß die Studentinnen zu ihm nach Hause zur Prüfung kommen. Keine von ihnen brachte so viel Kühnheit auf, die Sache zu melden. Schließlich tat es ein Verlobter einer der »geprüften« Studentinnen.

Die überwiegende Mehrheit der Studenten ist der Meinung, sie würden bei der Prüfung bessere Antworten geben, wenn sie die Fragen selbst auswählen könnten. Die Studenten haben also kein sehr großes Vertrauen in die Objektivität der Prüfer, die Prüfungsfragen nicht nach Sympathie zu verteilen. Die Mehrheit der Studenten ist für individuelle Vorbereitung auf die Prüfung. Das ist ziemlich sicher keine gute Gewohnheit. Der Mehrheit passiert es, daß sie die Antwort »auf der Zungenspitze« hat, sie jedoch nicht zu formulieren vermag. Sie entscheiden sich nicht für Gruppenstudium, weil der gesamte universitäre pädagogische und Forschungsprozeß im Sinne von Gruppenarbeit umzugestalten wäre.

UDK: 371.27(497.1)

Examinations, informations on the examiner, individual and teamstudy

Franci Pivec: Examinations Yugoslaw-way

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Ljubljana, 1956. University professor who insisted for years that his female students be examined at his home, was suspended. Yet nobody of them had the courage to report it. Finally, a fiancé of one of the »examined« students did it.

An enormous majority of students consider that they would have better scores, if they were able to choose the questions themselves. The students therefore do not trust the impartiality of the examiners to distribute the questions only according to sympathies. The majority of students stands for individualistic preparations for an examination. Quite sure, this is not a good habit. It is happening to most of them, that they have the answer »on the tip of their tongue«, yet they are not able to formulate it. At the same time they do not declare for team-study, since the whole university pedagogical and research process would have to be transformed in the spirit of teamwork.

O posebnem kot centralni kategoriji estetike; individualno – posebno – obče; zgodovina, predzgodovina, umetnost

Ignac Meden: Tip in zgodovina

Časopis za kritiko znanosti 47-48/1981

Lukacs v »Prolegomeni za marksistično estetiko« postavlja trditev, da znanstveno in vsakdanje mišljenje ter umetnost tvorijo iste kategorije, iz česar sledi, da je tudi umetnost spoznavanje in predvsem spoznavanje; kategorija posebnosti je bistvena za umetnost oziroma »estetsko mišljenje«. Namen teksta je razkriti apologetskost takšne teorije, v kateri je umetnost znanost o posebnem, in pokazati historične dimenzije postavljanja umetnostnega v posebno. Gre predvsem za kritiko in negacijo, pozitivum pa je prisoten največ implicite kot jedro in vperjenost stališča. Ugotovitev je, da je umetniško delo individualnost, ki s tem, da lahko bistveno obči z vsakim individuom, predstavlja udejanjitev občega. Umetnost je politična v tem, da odpira in potrjuje možnost dejanske osvoboditve, v tem, da daje osrednjo vlogo »dejanski predpostavki zgodovine« – posamezniku in njegovemu rodu.

Sur le particulier comme catégorie centrale de l'esthétique; l'individuel – le particulier – le général; histoire, préhistoire, art

Ignac Meden: Type et histoire

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Dans ses »Prologomènes d'une esthétique marxiste« Lukacs affirme que la pensée scientifique et quotidienne d'une part et l'art de l'autre relèvent des mêmes catégories, d'où suit que l'art lui aussi est connaissance et avant tout connaissance. La catégorie du particulier serait essentiellement le propre de L'art, autrement dit de la »pensée esthétique«. L'article se propose de mettre en évidence se qu'a d'apologétique la théorie selon laquelle l'art est connaissance du particulier en montrant quel contexte historique explique que l'art ait été ainsi ramené au particulier. Dominant surtout critique et négation, les valeurs positives étant au plus présentes implicitement comme moyen et orientation de la tendance. On constate que l'oeuvre d'art est quelque chose d'individuel qui représente une réalisation du général, puisqu'elle permet à chaque individu d'accéder à l'essentiel. L'art est de nature politique dans la mesure où il ouvre et confirme la possibilité d'une libération effective, dans la mesure où il confère un rôle principal au »présupposé véritable de l'histoire«, à savoir à l'homme en tant que particulier ainsi qu'au genre humain.

UDK: 7.013:7.072.2

Das Besondere als zentrale Kategorie der Ästhetik, Individuelles – Besonderes – Allgemeines, Vorgeschichte, Kunst

Ignac Meden: Typus und Geschichte
Časopis za kritiko znanosti 47-48/1981

Lukacs stellt in den »Prolegomena für eine marxistische Ästhetik« die Behauptung auf, daß wissenschaftliches und alltägliches Denken sowie Kunst dieselben Kategorien ausbilden, woraus folgt, daß auch Kunst Erkenntnis ist und vor allem Erkenntnis. Die Kategorie des Besonderen ist wesentlich für Kunst bzw. für »ästhetisches Denken«. Zweck des Textes ist es, die Apologetik einer Theorie zu enthüllen, in der Kunst die Wissenschaft vom Besonderen ist, und die historischen Dimensionen des Setzens des Künstlerischen ins Besondere aufzuzeigen. Es geht vor allem um Kritik und Negation, das Positivum ist vor allem implizit als Kern und Gerichtetheit des Standpunktes vorhanden. Die These ist, daß künstlerische Arbeit Individualität ist, die die Verwirklichung des Allgemeinen darstellt, indem sie das Wesentliche mit jedem Individuum verallgemeinern kann. Kunst ist politisch, indem sie die Möglichkeit einer wirklichen Befreiung eröffnet und bestätigt, indem sie die zentrale Rolle der »wirklichen Voraussetzung der Geschichte«, dem Einzelnen und seinen Geschlecht zuteilt.

UDK: 7.013:7.072.2

On the special as the central category of esthetic, individual – special – common; history, prehistory, art

Ignac Meden: Type and History
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

In the »Prolegomena to the Marxistic Esthetic« Lukacs sets up a statement that scientific and common thinking and art form the same categories, resulting that also the art itself is a recognition and a recognition above all; the category of special is essential for the art or »the esthetic thinking«. The purpose of this text is to reveal the apologetics of such a theory, in which the art is a science of a special, and to point out the historical dimensions of putting the object of art into the special. It is meant to be above all the criticism and the negation, positivism to be present mostly implicate as a core and fixation of the standpoint. The statement is: the artistic work is an individuality, which represents materialisation of the common with its ability to essentially communicate with each individual. Art is political through its opening and confirming the possibility of actual liberation by giving the central role to the »actual history's presumption« – to the individual and his origin.

UDK: 800.1:130.2

Metafizično hipostaziranje estetskega govora, jezik kot zgodovinski fenomen

Janez Justin: Od jezika k estetskemu

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

V marksističnih izhodiščih za premislek jezikovne narave umetnosti se razodeva nekakšna dvojnost. Resda eksplicirajo zvezo med socialnim bistvom jezikovne komunikacije in njeno materialno stranjo, vendar se hkrati usmerjajo predvsem k instrumentalističnemu tipu jezikovnih realizacij, katerega značilnost je prozornost jezikovnega izraza. Dvojnost je mogoče preseči v zgodovinski pojasnitvi modulacij v stopnji transparentnosti jezikovne komunikacije. V nasprotnem primeru se pojavlja nevarnost metafizične hipostaze estetskega govora, povezana z immanentistično koncepcijo jezika kot enotne, vendar nezgodovinske, avtohtone strukture, ki naj bi tičala v ozadju sleherne posamične realizacije in predstavljala izvor komunikacije z izpostavljeno estetsko funkcijo ter kanonizirano hierarhijo elementov.

UDK: 800.1:130.2

Hypostase métaphysique du langage esthétique, de la langue considérée comme un phénomène historique

Janez Justin: De la langue à l'esthétique

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

L'approche marxiste de l'aspect linguistique du phénomène artistique ne va pas sans ambiguïté. Si d'un côté on explicite li lien entre la nature sociale et l'expression matérielle de la communication, de l'autre on privilégie avant tout les réalisations linguistiques de type instrumental dont la caractéristique principale est la transparence de l'énoncé linguistique. L'ambiguïté peut être levée en expliquant historiquement les variations des degrés de transparence de la communication linguistique. Dans le cas contraire on s'expose au danger d'une hypostase métaphysique du langage esthétique, liée à une conception immanentiste de la langue considérée comme une structure homogène, échappant à l'histoire et autonome, laquelle se retrouverait derrière toute réalisation particulière en tant que source de communication, la fonction esthétique étant surajoutée et la hiérarchisation des éléments canonisée.

UDK: 800.1:130.2

Metaphysisches Hypostasieren der ästhetischen Rede, Sprache als historisches Phänomen

Janez Justin: Von der Sprache zum Ästhetischen

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

In den marxistischen Ansätzen zur Untersuchung der sprachlichen Natur von Kunst offenbart sich eine Zweifelhait. Zwar explizieren sie einen Zusammenhang zwischen dem sozialen Wesen von sprachlicher Kommunikation und ihrer materiellen Seite, doch gleichzeitig orientieren sie sich vor allem auf den instrumentalistischen Sprachrealisationstypus, dessen Charakteristik die Transparenz des Sprachausdruckes ist. Die Zweifelhait ist durch historische Aufklärung der Modulationen auf der Stufe der Transparenz sprachlicher Kommunikation aufzuheben. Im gegenteiligen Fall taucht die Gefahr der metaphysischen Hypothese der ästhetischen Rede auf, verbunden mit einer immanentistischen Konzeption von Sprache als einheitliche, jedoch unhistorische, autochtone Struktur, die im Hintergrund jeder einzelnen Realisierung steckt und den Ursprung der Kommunikation durch die herausgehobene ästhetische Funktion und die kantonisierte Hierarchie der Elemente darstellt.

UDK: 800.1:130.2

The metaphysical hyposthesis of esthetical speech, the language as historical phenomenon

Janez Justin: From the language towards esthetic

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

In the marxistic starting-points for the consideration of art's linguistic origin a certain ambiguity is revealed. Although they explicate the connection between the social essence of linguistic communication as well as material side, at the same time they orientate to instrumentalistic type of linguistic realisations, which are characterised by the transparency of the linguistic expression. This ambiguity can be surmounted by the historical explanation of modulation in the degree of transparency of linguistic communication. Otherwise a danger of metaphysical hyposthesis of esthetic speech may arise, connected with immanentistic conception of language as unified, though not historically autochtone structure, which would stick in the background of each individual realisation and represent an origin of communications with the exposed esthetical function and canonised hierarchy of elements.

Vrednostna nevtralnost znanosti, negativno družboslovje, simpatiziranje družboslovnih raziskovalcev

Adam Franko: Gilli in vprašanja vrednostne nevtralnosti znanosti
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Pri nas je Gilli precej čitan, zlasti med mlajšimi družboslovci. Vsaj v Sloveniji pa o njem ni še bilo nič napisanega. Mikecin (1974) je v predgovoru Gillijeve knjige prispevek Gillija zelo pozitivno ovrednotil. Nasprotno pa se Milić (1978) loti kritične obravnave in zavrne nekatere osnovne premise, na katerih počiva Gillijev koncept. Gilli ugotavlja, da novih pojmov ne moremo ustvarjati v praznem prostoru – na nek način morajo slediti iz starih pojmov, ki nam kažejo na točke, v katerih je sistem ranljiv. Niso pa mogli ti stari pojmi pojasniti razvojnih tendenc in kriznih pojavov. Tega ne zmorejo, ne zaradi teoretskih ali tehničnih pomanjkljivosti, temveč zaradi tega, ker je v krizi ali razpadanju določen tip distribucije družbene moči, na osnovi katere temeljijo stari pojmi. Sociolog oziroma raziskovalec mora to moč analizirati in v zvezi z njo tudi pojme. Pri tem pa Gilli za subjekta proglasi radikalno črnsko gibanje in ne tematizira delavskega razreda, ki je zanj alfa in omega novih prevratnih tendenc v poznem kapitalizmu.

Neutralité valorisante de la science, sociologie négative, solidarité sympathique des chercheurs sociologues

Adam Franko: Gilli et les questions de la neutralité valorisante de la science
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Gilli ne manque pas de lecteurs chez nous, parmi les jeunes sociologues notamment, bien que, en Slovénie même, on n'ait pas encore écrit sur lui. Dans une préface à son livre, en 1974, Mikecin a parlé de façon très favorable de son oeuvre. En revanche, en 1978, Milić l'a critiqué en récusant quelques-unes des principales prémisses qui étaient la pensée de Gilli. Selon celui-ci les nouveaux concepts ne peuvent être élaborés ex nihilo, d'une façon ou d'une autre ils doivent être engendrés par d'anciens concepts révélant les points vulnérables du système. Les anciens concepts ne peuvent indiquer les tendances de l'évolution à venir, ni expliquer les phénomènes de crise. Ce qui les en empêche ce ne sont pas des déficiences théoriques ou techniques, mais bien le fait que la crise ou la désagrégation qui interviennent mettent en question le rapport de forces sociales auquel les concepts anciens doivent leur existence. Le sociologue qui veut faire oeuvre de recherche se doit d'analyser les forces sociales en présence et, partant, les concepts correspondants. Ce faisant, Gilli prête un rôle moteur à l'aile radicale du mouvement d'émancipation des Noirs; quant à la classe ouvrière, sur le rôle de laquelle il ne s'étend pas, elle est bien pour lui la cause première et le porteur de tous les bouleversements auxquels tend le Capitalisme dans sa dernière phase.

UDK: 303.4.001.1(45)

Wertfreiheit der Wissenschaft, negative Soziologie, Sympathisieren der soziologischen Forscher

Adam Franko: Gilli und die Frage der Wertfreiheit der Wissenschaft
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Gilli wird bei uns, insbesondere unter den jüngeren Soziologen, ziemlich viel gelesen. Es wurde – zumindest in Slowenien – jedoch noch nichts über ihn geschrieben. Mikecin (1974) beurteilt den Beitrag Gillis im Vorwort zu seinem Buch als sehr positiv. Milić (1978) hingegen unternimmt eine kritische Erörterung und weist einige Grundvoraussetzungen zurück, auf denen Gillis Konzept beruht. Gilli meint, daß neue Begriffe nicht im leeren Raum erschaffen werden können, sie müssen auf irgendeine Weise aus den alten Begriffen entstehen, die auf jene Punkte hinweisen, wo das System verletzbar ist. Die alten Begriffen vermochten jedoch Entwicklungstendenzen und Krisenerscheinungen nicht zu erklären. Sie waren nicht imstande dazu, nicht wegen theoretischer oder technischer Mängel, sondern weil ein bestimmter Typus von Distribution gesellschaftlicher Macht, auf dem die alten Begriffe gründen, in der Krise ist oder im Zerfall begriffen ist. Der Soziologe hat diese Macht zu analysieren und in ihrem Zusammenhang auch die Begriffe. Dabei proklamiert Gilli die radikale Bewegung der Schwarzen zum Subjekt und thematisiert nicht die Arbeiterklasse, die für ihn das Alfa und Omega der neuen Umwälzungstendenzen im Spätkapitalismus darstellt.

UDK: 303.4.001.1(45)

The neutral evolution of science, the negative sociology, sympathising the sociology researchers

Adam Franko: Gilli and the questions of neutral evolution of science
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

In our country Gilli has been read a lot, mainly by our younger sociologists. But so far in Slovenia nothing has been written about him. Mikecin (1974) in his foreword to the Gilli's book appreciates Gilli's contribution very positively. On the contrary Milić (1978) undertakes a critical discussion and turns down some of the basic straight lines, upon which Gilli's concept is built. Gilli finds out that the new conceptions cannot be created out in an empty space – somehow they ought to grow out of old conceptions, which show us the points, where the system is vulnerable. However, those old conceptions could not explain the developmental trends and the crises phenomena. They are not able to explain the above, not because of theoretical and technical imperfections, but according to the fact that the certain type of distribution of social power is in crisis or in disintegration, on which the old conceptions are based. The sociologist or the researcher must analyse this power and the conceptions referring to it. Gilli proclaims the radical black people movement as a subject instead of working class, which according to him is the alfa and omega of the new revolutionary tendency of the late capitalism.

Internacionalno obeležje znanosti, univerzalnost znanosti, mednarodno komuniciranje, citiranje, blokovska idejna integracija in antiblokovska diferenciacija

Andrej Kirn: Internacionalni značaj znanosti

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Internacionalni značaj znanosti temelji v skupnem predmetu raziskovanja, skupnih metodah in skupnih osnovnih profesionalnih normah, ki regulirajo znanstveno dejavnost.

Internacionalni značaj družbenih znanosti je nekoliko ožji v primerjavi z naravoslovnimi in tehničnimi znanostmi. Nastajanje svetovnosti sodobne zgodovine in bodoče brezrazredne svetovne skupnosti pogloblja internacionalni značaj znanosti. Nacionalna zaprtost družbenih ved bi zožila zgodovinsko perspektivo v lastni družbeni praksi. Čim širša in pestrejša je komunikacijska osnova raziskovalnega dela, ki jo na nek način izraža tudi citiranje literature, tembolj se razvija ustvarjalnost. Različna idejna pripadnost lahko otežkoča zlasti družboslovno znanstveno komuniciranje, lahko pa deluje vzpodbudno ob spoštovanju temeljnih norm idejnega pluralizma, idejnega boja in dialoga, saj se nobeno znanstveno delo ne izčrpa v njegovih temeljnih idejnih izhodiščih.

Caractéristique internationale de la science, universalité de celle-ci, communication internationale, comment citer, intégration idéologique à l'intérieur des blocs, différenciation dans la lutte contre les blocs.

Andrej Kirn: Le caractere international de la science

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Le caractère internationaliste de la science tient à ce que l'objet de la recherche est commun, de même que sont communes les méthodes ainsi que les principales normes professionnelles qui règlent l'activité scientifique.

Les sciences sociales sont internationales dans une moindre mesure que les sciences techniques ou que celles de la nature. Avec le caractère de plus en plus mondial de l'histoire et la formation de la future communauté sans classe mondiale ne peut que s'accroître le caractère international des sciences. Enfermer les sciences sociales dans les cadres étroits d'une seule nation entraînerait une limitation des perspectives historiques de la pratique sociale. Plus la base de la communication dont dispose la recherche est large et diversifiée – ce dont témoigne d'une certaine manière la façon dont est citée la bibliographie existante – plus l'esprit de créativité se développe. La diversité des adhésions idéologiques peut gêner la communication, notamment en ce qui concerne les sciences humaines, mais elle peut aussi agir de façon stimulante, à condition que soient respectées les normes fondamentales du pluralisme idéologique, de la lutte et du dialogue idéologiques. En effet, toute recherche scientifique digne de ce nom tend à dépasser le cadre donné par les prémisses de départ.

Internationaler Charakter der Wissenschaft, Universalität von Wissenschaft, internationale Kommunikation, Zitieren, ideologische Integration nach Blöcken und Anti-Block-Differenzierung

Andrej Kirn: Der internationale Charakter der Wissenschaft

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Der internationale Charakter der Wissenschaft gründet auf gemeinsamen Forschungsgegenstand, gemeinsamen Methoden und gemeinsamen professionellen Grundnormen, die wissenschaftliche Tätigkeit regulieren.

Der internationale Charakter der Gesellschaftswissenschaften ist im Vergleich mit den technischen und Naturwissenschaften etwas enger. Die Entstehung der Globalität der modernen Geschichte und der künftigen klassenlosen Weltgemeinschaft vertieft den internationalen Charakter der Wissenschaft. Die nationale Abgeschlossenheit der Gesellschaftswissenschaften würde die historische Perspektive in der eigenen gesellschaftlichen Praxis einengen. Je breiter und vielfältiger die Kommunikationsbasis der Forschungsarbeit ist, die auf bestimmte Weise auch durch das Zitieren von Literatur zum Ausdruck kommt, desto besser kann sich Kreativität entwickeln. Unterschiedliche ideologische Zugehörigkeit kann insbesondere gesellschaftswissenschaftliche Kommunikation erschweren, sie kann aber bei Beachtung der fundamentalen Normen des ideologischen Pluralismus, des ideologischen Kampfes und Dialoges stimulierend wirken, denn keine wissenschaftliche Arbeit erschöpft sich in ihren grundlegenden ideellen Ausgangspunkten.

The international distinction of science, universality of science, international communicating, quoting, the block ideological integration and the antiblock differentiation

Andrej Kirn: The international character of science

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The international character of science is based upon the common object of research, the common methods and the common basic professional standards, regulating the scientific activity.

The international character of social sciences is somewhat reduced in comparison with natural and technical sciences. The nascent universality of the contemporary history and of the future classless world community deepens the international character of science. The national confinement of the social sciences would diminish the historical perspectives in its own social practice. The wider and veiegated the communicational basis of research work (which in some way is expressed also by the quoting), the better the development of creativeness would be. The different ideologic appartainance may render especially the sociological scientific communicating more difficult, as in another way it may encourage it, respecting the basic standards of the pluralism of ideas and the dialogue, for no scientific work is exhausted in its basic ideal startingpoints.

UDK: 330.14:330.180(049)

Branje Kapitala, Rancière, Macherey, Establet

Tine Hribar: Logika Kapitala

Časopis za kritiko znanosti 47-48/1981

Naslov spisa se ravna po tekstih J. Rancièra, P. Machereya in R. Estableta ter kritikov zbornika Brati Kapital (J. O'Neill, E. Fleischmann, M. Vadée, A. Doz, Fr. Ricci) in je pravzaprav prepotenten. Z nekoliko strožjega vidika bi se moral glasiti: Nekaj malega o logiki Kapitala.

Da bi pokazal na pomenski razloček terminov, ki so sicer uporabljeni tako v **Manuskriptih** kot v **Kapitalu** (Entfremdung, Veräusserlichung, Entäusserung, Verkehrung), Rancière dokazuje, kako izhodišče **Kapitala** niso več osebe, marveč odnosi. Šlo naj bi torej le še za analogijo, ne za pojmovno adekvatnost. Ker pa Marx v Kapitalu govori tudi ravno o postvarelosti oseb, je Rancière na osnovi svojih izvajanj obenem seveda prisiljen izjaviti, da »Marx ne kritizira rigorozno svojega besednjaka« in da »odsotnost kritike ni enostavna malomarnost«. Stari Marx po Rancièreu torej še ni povsem prelomil z mladim Marxom. Ob čemer je stari Marx, torej čisti Marx **Kapitala**, seveda pretvorjen v strukturalista brez narekovajev.

UDK: 330.14:330.180(049)

Lecture du Capital, Rancière, Macherey, Establet

Tine Hribar: La logique du Capital

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

L'article doit son titre aux écrits de J. Rancière, P. Macherey et R. Establet ainsi qu'aux critiques adressées au recueil »Lire le Capital« par J. O'Neill, E. Fleischmann, A. Doz, M. Vadée, Fr. Ricci. Titre à coup sûr trop ambitieux. Intituler l'article »Petite note sur la logique dans le Capital« aurait été à la fois plus modeste et plus précis.

Voulant mettre en évidence les différences de sens entre les termes employés tant dans les Manuscrits que dans le Capital lui-même (Entfremdung, Veräusserlichung, Entäusserung, Verkehrung), Rancière tente de démontrer que le Capital considère non plus les individus, mais les relations entre eux. Il s'agirait donc seulement d'analogie, non d'équivalence conceptuelle. Étant donné que Marx dans le Capital parle précisément de l'objectivation des individus, ses propres considérations contraignent bien entendu Rancière à déclarer que »Marx ne procède pas à une critique rigoureuse de sa terminologie« et que »l'absence chez lui de critique n'est pas simple négligence«. Selon Rancière, donc, le Marx de la fin n'a pas tout à fait rompu avec le jeune Marx du début. Grâce à quoi le Marx comme tel, celui du Capital, devient bel et bien un authentique structuraliste, et non un »structuraliste«.

»Kapital« – Lesen, Rancière, Macherey, Establet

Tine Hribar: Die Logik des »Kapital«
Časopis za kritiko znanosti 47-48/1981

Der Titel des Aufsatzes bezieht sich auf Texte von J. Rancière, P. Macherey und R. Establet sowie auf die Kritiker des Sammelbandes »Lire le Capital« (J. O'Neill, E. Fleischmann, M. Vadée, A. Doz, Fr. Ricci) und ist eigentlich präpotent. Von einem strengeren Gesichtspunkt müßte er heißen: Einige Kleinigkeiten zur Logik des »Kapital«.

Um auf den Bedeutungsunterschied der Termini hinzuweisen, die sowohl in den »Manuskripten« wie im »Kapital« benutzt werden (Entfremdung, Veräußerlichung, Entäußerung, Verkehrung), versucht Rancière zu beweisen, daß Ausgangspunkt des »Kapital« nicht mehr Personen sind, sondern Beziehungen. Es gehe also nur noch um Analogie, nicht um begriffliche Adäquanz. Da aber Marx in »Kapital« gerade auch von Verdinglichung der Personen spricht, ist Rancière aufgrund seiner Ausführungen gleichzeitig gezwungen zu erklären, Marx habe »sein Vokabular nicht rigoros kritisiert« und »Abwesenheit von Kritik« sei »nicht einfach Nachlässigkeit«. Der alte Marx hat nach Rancière also noch nicht ganz mit dem jungen Marx gebrochen. Wobei der alte Marx, also der reine Marx des »Kapital«, natürlich zum Strukturalisten ohne Gänsefüßchen umgemodelt wird.

The Reading of the Capital, Rancière, Macherey, Establet

Tine Hribar: The Logic of the Capital
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

The title of this paper conforms to the texts of J. Rancière, P. Macherey and R. Establet and to the critics of the anthology To read the Capital (J. O'Neill, E. Fleischmann, M. Vadée, A. Doz, Fr. Ricci) and is actually prepotent. From a more rigorous point of view it should run: Something on the logic of Capital.

In order to show the distinction in the meaning of terms, which are otherwise used in both **the manuscripts** and in **the Capital** (Entfremdung, Veräußerlichung, Entäußerung, Verkehrung), Rancière finds evidence that no more the persons but the relationships are the starting-point of **the Capital**. Therefore the object of it should merely be the analogy, not the conceptional adequacy. Since Marx in his Capital speaks exactly also for the materialisation of subjects, Rancière is at the same time on the basis of his own deductions certainly obliged to declare that »Marx does not criticise his own word-stock rigorously« and further that »the absence of criticism is not a plain negligence«. The old Marx, according to Rancière, therefore has not completely broken off with the young Marx. While the old Marx, thus the pure **Capital's** Marx, certainly is transformed into a structuralist, not being within the quotation marks.

UDK: 330.138 : 19.01 Aristotel

Aristotelovo pojmovanje menjave blaga, enačenje neenakega, teorija vrednosti

Leo Šešerko: Wernerja Beckerja obračun z Marxovim ‚Kapitalom‘

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Werner Becker je učenec Karla Poppra, vendar je poskušal kritizirati Marxov ‚Kapital‘ brez neposrednega vzgledovanja pri svojem učitelju. Po njegovem mnenju je že Aristotel naredil izvirni greh vse politične ekonomije, ker njegov opis razmerja med uporabno in menjalno vrednostjo domnevno nima čisto deskriptivne in nevtralne funkcije, ampak Becker v njem opazi normativno oziroma etično obarvanost. Aristotel je odkril, da menjava blaga ni mogoča brez neke enakosti, enakost pa brez komenzurabilnosti. Hkrati pa je Aristotel zaslutil, da je enačenje v menjavi lahko v zvezi z enakostjo ljudi, zato je zanikal, da bi teoretsko bilo mogoče enačiti vse stvari, ki so si toliko različne. Ta »etični moment« enakosti in enačenja neenakega je Becker kritiziral tudi v vseh poznejših teorijah vrednosti, zlasti v Marxovi. Ni pa opazil, da ima tudi ta njegova kritika svojo predzgodovino, pri von Böhm-Bawerku, Croceju in na drug način pri Heinrichu Dietzlu. Že zdravnaj je bila proti teoriji vrednosti aktualizirana Kantova ironična domislica, da na drevesu ni dveh enakih listov.

UDK: 330.138 : 19.01 Aristote

Conception aristotélicienne de l'échange de marchandises, égalisation de l'inégal, théorie de la valeur

Leo Šešerko: Le Capital de Marx jugé par Werner Becker

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Disciple de Karl Popper, Werner Becker n'en a pas moins tenté de critiquer le Capital sans prendre directement son maître pour modèle. A l'entendre, le péché originel de toute économie politique a été commis dès Aristote: la description aristotélicienne du rapport entre valeur d'usage et valeur d'échange lui semble dépourvue d'objectivité, Becker lui prête une coloration normative et éthique. Aristote a découvert que l'échange de marchandises n'est possible que s'il existe un principe d'égalité impliquant la commensurabilité. Il a pressenti que l'échange de marchandises présuppose l'égalité des individus et c'est pourquoi il a nié que l'on puisse en théorie trouver une mesure commune pour des objets à ce point dissemblables. D'où les critiques adressées par Becker au »facteur éthique« de toute comparaison de choses non-comparables, facteur qu'il retrouve dans toutes les théories de la valeur ultérieures, celle de Marx notamment. Mais Becker n'a pas remarqué que ce faisant il a été précédé par Böhm-Bawerk, Croce et de façon différente par Heinrich Dietzel. Depuis longtemps à l'encontre de la théorie de la valeur on a fait valoir la constatation ironique de Kant que sur l'arbre il n'y a pas deux feuilles identiques.

Aristoteles' Verständnis des Warentausches, Gleichsetzung von Ungleichem, Werttheorie

Leo Šešerko: Werner Beckers Abrechnung mit Marx' »Kapital«
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Werner Becker ist Schüler Karl Poppers, doch er versucht Marx' »Kapital« ohne unmittelbare Bezugnahme auf seinen Lehrer zu kritisieren. Nach seiner Auffassung hat bereits Aristoteles die Erbsünde aller politischen Ökonomie begangen, indem seine Beschreibung des Verhältnisses von Gebrauchs- und Tauschwert nicht nur eine rein deskriptive und neutrale Funktion hat, sondern Becker in ihr eine normative bzw. ethische Färbung entdeckt. Aristoteles hat herausgefunden, daß Warentausch nicht ohne Gleichheit, Gleichheit nicht ohne Kommensurabilität möglich sei. Gleichzeitig hat er erahnt, daß die Gleichsetzung im Tausch in Zusammenhang mit der Gleichheit der Menschen stehen könnte. Daher hat er bestritten, daß es theoretisch möglich wäre, alle Dinge gleichzusetzen, die solche Unterschiede aufweisen. Dieses »ethische Moment« der Gleichheit und der Gleichsetzung von Ungleichem wird von Becker auch in allen späteren Werttheorien kritisiert, insbesondere in der Marxschen. Becker sieht jedoch nicht, daß auch diese seine Kritik eine Vorgeschichte hat, bei Böhm-Bawerk und Croce und auf andere Weise bei Heinrich Dietzel. Schon lange zuvor ist gegen die Werttheorie Kants ironische Idee aktualisiert worden, daß es am Baum keine zwei gleichen Blätter gibt.

Aristoteles' Comprehension of Goods Exchanges, The Equalisation of Inequal, the Theory of Value

Leo Šešerko: Werner Becker's Dissentment with Marx's Capital
Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Werner Becker is Popper's pupil, yet he tried to criticise Marx's Capital without direct taking his teacher as a model. According to his opinion already Aristoteles committed the original sin of all the political economy with his description of relationship between the use value and the exchange value supposedly not having a purely descriptive and neutral functions; however Becker notices in it a normative and ethical touch, respectively. Aristoteles has discovered that the exchange of goods was not possible without a certain equality, the equality not without the commensurability. At the same time Aristoteles anticipated that equalisation in exchange could be related to the equality of people, therefore he denied the theoretical possibility to equalise all the objects, which differ so much. This »ethical moment« of equalisation of unequal was criticised by Becker also in all the further theories of value, especially in Marx's. However he did not realise, that his very criticism has had his prehistorical sources, by von Böhm-Bawerk, Croce and in other mode by Heinrich Dietzel. Long ago already the ironical idea of Kant's was actualised against the theory of value: Not two leaves in a tree are identical.

UDK: 321.74(510) : 338.2(510)

Zakon vrednosti, birokratizem, Kitajska

Bogomil Kovač: Kitajska socialistična revolucija in novo razumevanje zakona vrednosti

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

Kitajska socialistična revolucija predstavlja zanimiv zgodovinski primer enotnosti antikapitalistične in antibirokratske revolucije.

Docela nemarksistično in nezgodovinsko bi bilo vztrajati pri dogmatični tezi, da je blagovna produkcija nezdružljiva s socializmom, ker v svojem bistvu poraja fetišizem blaga in odtujenost blagovnih producentov. Kitajska politična ekonomija poudarja planiranje proporcionalnega razvoja kot osnovni zakon socializma, blagovna produkcija z zgodovinsko obliko zakona vrednosti pa je pri tem bolj tehnično sredstvo racionalnega obračunavanja delovnega časa, ki po drugi strani omejuje hkrati zgodovinske in materialno tehnične zmožnosti takšnega planiranja.

UDK: 321.74(510) : 338.2(510)

Loi de la valeur, bureaucratisme, Chine

Bogomil Kovač: Révolution socialiste chinoise et nouvelle conception de la loi de la valeur

Časopis za kritiko znanosti 45-48/1981

La révolution socialiste chinoise propose un exemple historique intéressant d'une révolution à la fois anticapitaliste et antibureaucratique.

Il serait tout à fait antimarxiste et antihistorique de s'en tenir à la thèse dogmatique selon laquelle la production de marchandises serait incompatible avec le socialisme, du fait qu'elle entraînerait le fétichisme de la marchandise et l'aliénation des producteurs de marchandises. L'économie politique chinoise met l'accent sur la planification d'un développement proportionné en tant que loi fondamentale du socialisme, la production de marchandises avec application, sous sa forme historique, de la loi de la valeur intervenant plutôt que comme un moyen qui par ailleurs impose des limites aux possibilités à la fois historiques et matériellement techniques d'une telle planification.